

MAGYAR NYELVÉSZET.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND BIZOMÁNYÁBAN.
1859.

MAGYAR NYELVESET.

ÁZÉRTÉRTÉ

HUNFALVY PÁL.

MEGYERIK HATOLYAI.

PESTEN.

EGYKÖZÖS TUDOMÁNYOS ÉS KÖNYVTÁRSÁGI

Pesten, 1859. Emich Gusztáv könyvnyomdája.

TARTALOM.

I. ÉRTEKÖZÉSEK.

A' latin nyelv viszonya a' göröghöz. HUNFALVY PÁL	Lap. 1
Mutatóvány a' magyar nyelvrendszer alapvonalaiból. RIEDL SZENDE	21
Az új perzsa nyelv, 's annak netaláni viszonya az áltaji nyelvekhez. HUNFALVY PÁL	42. 81
Az andh (indh) igegek görög tulajdon neveken. BUDENZ JÓZSEF	64
Adalék okmányok a' nyelvújítás és nyelvrontás ügyében. BRASSAI SÁMUEL	97
Észrevételek az adalékokmányokra. HUNFALVY PÁL	123
A' görög <i>δαρο</i> képzőrül. BUDENZ JÓZSEF	132
Osztják nyelv. HUNFALVY PÁL	142. 204. 369
Egy göcseji mysterium. TORKOS SÁNDOR	175
Van-e nyelvünk természetében gyökerező saját külszenvedő alak? LAUCHSZ LŐRINCZ	182
A' mordvin nyelv a' magyar ághoz tartozik e? RIBÁRY FERENCZ	259
A' hanghasonítás a' magyar helyesírásban. TORKOS SÁNDOR	321
Még egyszer a' magyar igeik időalakjairól. IMRE SÁNDOR	337
J elejű török szók. BUDENZ JÓZSEF	401
Szófejtőgetések. HUNFALVY PÁL	439

II. KÖNYVISMERTETÉSEK.

Stickel. Das Etruskische als semitische Sprache. HORVÁTH ZSIG- MOND	76. 470
Veronica, drama in tribus actibus. HORVÁTH ZSIGMOND	70
Tatay István. Tudósítvány az szarvasi ev. főgymnasiumról 1858. HUN- FALVY PÁL	153
Corssen, über Aussprache, Vocalismus stb. der latein. Sprache	159
Kolosvári latin-magyar szótár. BUDENZ JÓZSEF	161. 241
Lugossy. Hangrendi párhuzam ezer példában. HUNFALVY PÁL	227
Mátyás Florián. Észrevételek finnező véleményre a' magyar ősvallásról stb. HUNFALVY PÁL	232
Döderlein. Homerisches Glossarium. IMRE SÁNDOR	237
Debreczi legendás könyv, 's dr. Pólya József. HUNFALVY PÁL	299
Egger. Notions élémentaires de grammaire comparée. IMRE SÁNDOR	311
Curtius. Grundzüge der griech. Etymologie. BUDENZ JÓZSEF	351

Erfahrungen auf dem Gebiete des Gymnasialwesens. AGRICOLA . . .	Lap. 453
Lubóczy P. A' magyar képzők és ragok a' szanszkrit nyelvrendszer világában. HUNFALVY PÁL. . . , ...	458

III. VEGYESEK.

Maga és de. HUNFALVY PÁL.	158
Akár akár. HUNFALVY PÁL	159
Az ujjak nevei. HUNFALVY PÁL	225
Ugocsai néptalányok. Közli <i>Szilágyi István</i>	315
A' mordvin ige, Reguly jegyzeteiből	318
A' magyarok ős hazája	400
Máté 15-k rész 14 versének fordításai	471
Magyar néptalányok	475

A' latin nyelv viszonya a' göröghöz.

Ötödik évi tudósítvány a' Holdmező-Vásárhelyi helv. hitv. nyilv. al-gymnasiumról 1857/8. Irta Imre Sándor igazgató tanár.

„A' nyelv gyakran bölcsebb mint nemcsak a' köznép, hanem az azt beszéllők legbölcsebbjei is. Tűz-szikrához hasonló abban is, hogy villám gyorsaságával körözi az igazság lelkét, abban is, hogy bevonja megóvjá az ókori bölcsesség maradványait; bár gyakran kifárad az ember míg föllepkezi ezek rejtélyeit. Gyakran olly igazságokra vezet vissza, melyek egykor tudva voltak, de a' melyek idő folytában kimaradtak az ember látköréből, és feledésbe mentek. . . . Ezért mindazoknak, kik belső hivatást éreznek tanítani, világosítani . . . kötelességök jelentékeny részének kell tekinteni, hogy igyekezzenek kiásni, felszedni a' gondolatok és eszmék ama' becses kincseit, melyek nyelvökben lappanganak, tisztogatni emezt ama' megromlástól, melyet az idő minden dolgon, és így a' nyelven is okoz; és azon lenni, hogy világosság szabatosság eszközöltessék mindenütt, hol zavar, homály vagy nehéz látás van.“
(*Trench : Study of words* I. VII. VIII.).

„E' század legnagyobb kutatási feladata az *emberiség*. Az emberiség valódi tudományai : a' *történet*, és *nyelvtudomány*“ *Renan E.*

Ezen két idézettel, mint jelszóval, köszön be a' jelen értéközés; ezzel köszönhet be folyóiratunk ezen negyedik évfolyama is. A' kik tanítani, világosítani akarnak, úgymond az idézett angol író, azoknak kötelességök jelentékeny részének kell tekinteni, hogy igyekezzenek kiásni, felszedni a' gondolatok és eszmék ama' becses kincseit, melyek nyelvökben lappanganak. A' jó hírű francia író pedig nem tartózkodik állítani, hogy e' század legnagyobb kutatási feladata az *emberiség*; 's hogy az emberiség valódi tudományai : a' *történet* és *nyelvtudomány*.

Miért köszönhet be ama' két idézettel a' Magyar Nyelvészet ezen új évfolyama is? Mert neki, bár igen szerény körben mozog is, 's bár talán a' legkisebb közönségnek szól is, a' mellyhez valaha folyóirat szólott, neki bevallott feladata: kiásni, felszedni az eszmék és gondolatok kincseit, mellyek a' magyar nyelvben lapanganak. Sőt még többet vagy inkább elsőbbit is akar és köteles tenni: meg akarja készíteni az utat, mellyre induljon, a' ki a' nyelv kincseit ki szeretné ásni. Midőn azomban ebben fáradozik, voltakép az emberiséget tűzi ki irányaul, mert az áltaji nyelveket tanulmányozván, 's azokban az emberi szellem munkálkodását leplezvé le: azon iparkodik, hogy eme' munkálkodásnak igaz böcsét elismértesse. Mivelhogy korunknak két fő tudománya van, a' történet és nyelvtudomány: minden nemzeti irodalom köteles hozzájárulni ezen két tudomány építéséhez, hogy mentül teljesebbé váljanak, 's mentek legyenek a' felszogségtül. 'S a' felszogség kevesebbé abban áll, ha a' történet- vagy nyelvtudomány nincsen kiegészítve, mint inkább abban, ha előítéletek uralkodnak a' tudománykodás körül, mellyek miatt a' tényeket nem jól látják, vagy épen vakított szemmel is nézik.

Nehezen csalatkozom, állítván, hogy korunk egyik legnagyobb előítélete a' nyelvtudomány körében támadt, mellybül a' gyakorlat mezéjére jutván a' zsidós keresztyén civilisatio kezében rettenetessé válik. Hogy a' legfelségesebb szellemi erőlködések mellett a' materialismus, mellyet *zsidós-keresztyén civilisatió*nak nevezek, durva érez-karjait mozogtatja, mindenki előtt világos. A' gőz, a' villanyosság szolgálatai az emberiség anyagi munkájában igen örvendeztető jelenet: de hogy ezen szolgálatokat a' zsidós keresztyén civilisatio igazgatja, nem örvendeztető. A' múlt századok szellemi munkájának némi jó követkevései közzé bizonyos erkölcsi tartalék is számítható, minél fogva nem mindent gondoltak szabadnak mi lehetséges. Ezen tartalék mintegy európai lelkiismeret volt, mellybe a' gyenge bízhatik vala. De a' zsidós keresztyén civilisatio lerázza immár ezen tartalékot. Néhány évtizeddel elébb egész Európának értelmisége feljajdult volna, ha valaki például a' négerék összeszedését Áfrikában, 's azoknak elszállítását bizonyos gyarmatokba türhetőnek, sőt az elszállítandó négerék, civilisatióbeli' érdekében állónak adta volna ki. Most el van tompulva az európai lelkiismeret; most a' négerék elszállítását türni,

lassankint utánozni fogják; 's lehet, hogy ma holnap az angol civilisatio idiolognak bélyegzi előbbi tettét, mellyel a' négereket kiváltotta. Ha csak némileg fel bírja fogni az ember azon hatásnak következőseit, mellyet az európai lelkiisméret elnémulása okozhat: nem lehet velem egyet nem értenie, hogy korunk egyik legnagyobb előítélete a' nyelvtudomány körében támadt. Ugyanis észrevevén a' nyelvtudomány, hogy van különbség a' nyelvfajok közt, 's a' történetek könyvéből azt tanulván, hogy az európai műveltség fő fő indítója és tényezője a' régi görög nemzet volt, mellynek nyelve az árja nyelvfajhoz tartozik; hogy továbbá az új korban is azon nemzetek haladtak legelőbbre, kiknek nyelveik a' göröghöz rokonak, tehát hasonlóképp az árja nyelvfajhoz tartoznak; végre azon saját-ságot, melly az árja nyelvfajt más nyelvfajaktul megkülömbözteti, flexiónak nevezvén el: legott támadt az előítélet, hogy csak flexiós nyelv az emberi szellem tökéletes alkotmánya és gondolkozási eszköze; 's minthogy a' nyelvet a' nemzet szelleme alkotta önkénytelenül, a' nyelv jellemében az azt beszéllő népnek hivatását is látják kifejezettnek. Ennél fogja, a' melly népnek nyelve nem flexiós, azon nép, úgy tanítják, magosabb önfejlettségi műveltségre (civilisatióra) nem képes; a' ki pedig művelődni nem bír, az természet szerinti eszköze a' művelődni bírónak. Ezen okoskodásnak, ha gyakorlati szabályozónak veszik, mennyire terjedhet hatása, csak az ostoba nem fogja fel. Pedig ezen okoskodás hangjai betöltik a' három legnagyobb európai irodalom gyönyörű és igen igen tág termeit.

De vajjon igaz-e, hogy ennyi nagy dolog következik a' flexió fogalmából, melly magában olly ártatlan valamicske, hogy miatta akár van akár nincsen, az ember bizony falba nem ütné fejét? Sőt igaz-e, hogy valaki a' szoros nyelvészeken kívül csak beszéll is a' flexióról? 'S mi hát végre azon nagy nyomatéku flexió?

Igaz-e, hogy a' nyelv hajlíthatásából ennyi nagy dolog következik? 's hivatkozik-e valaki rája a' nyelvészeken kívül? Hogy sok helyett csak egyet hozzak fel, előttem van *Apelt* metaphysikája*), igen komoly 's őszinte meggyőződéssel írott könyv. Mután szerző az ítélet logikai alakjainak viszonyát a' kategoriák-

*) Metaphysik von Dr. Ernst Friedrich Apelt, ord. Professor der Philosophie zu Jena Leipzig 1857.

hoz, 's ezekét a' spekulatív alap-alakhoz felmutatta, az ítéletbeli alakok viszonyait a' nyelvbeli szófüzési alakokhoz is tekinti, mely alkalommal imígy szól (a' 159. stb. lapjain):

„Az ítéleten, vagy a' gondolt isméreten kettőt lehet megkülömböztetnünk: az *anyagot* és a' gondolt isméret alakját. Amazt a' fogalmak, ezt az ítélet logikai alakjai teszik. Mind kettőt kifejezi a' nyelv; az anyagot a' fogalmak neveivel, az alakot a' szófüzéssel. Az elsőt csak szók által teheti meg, mert a' nyelv anyaga az ízült hangok. Az utóbbikat, t. i. a' beszédbeli szók alaki kapcsolatát, a' mi nyelveink (német és annak rokon nyelvei) *flexio*, azaz hang-átalakítás (*Lautumformung*) által jelölik. Ezen hang-átalakítás így lesz. *A' szónak egyik része, mintegy törzse vagy gyökere, változatlan marad, míg másik része bizonyos szabályok szerint elváltozik.* (Mintha a' magyar nyelvről, 's nem a' németről beszéllene Apelt). Ez okvetlen soktagu szót föltételez. Ha volna nyelv, mely csupán egytagu szókból állana, azokat nem lehetne alaki kapcsolat által mondat egységére vagy egészére hozni. 'S van ilyen nyelv, a' *sinai*. Ez a' nyelvtan minden alakjait csak mesterségesen, a' szók helyzete és azok meghatározott alkalmazása által jelöli meg; a' mondat egységét nyelvtanilag nem fejezheti ki; a' fül nem veszi észre, hanem a' lélek kénytelen azt folytonos munka által fölkeresni. A' *sinai* nyelvben tehát az ítélet alakjai nincsenek megtestesülve, azok csak habozva lengenek a' lélek előtt. Valamelly *sinai* Arisztotelesz a' *sinai* mondat alakjaiból nem vonhatná ki az ítélet logikai alakjait.

„A' *sinai* nyelv irányában mint ellenkező túlság áll a' mejikói nyelv. Amabban a' mondat egysége nincs megjelölve: viszonttag ebben az lehetőleg egy szóba van foglalva. A' mi hajtogatható nyelveinkben természetszerű, a' *sinaiban* mesterséges mondat-szerkezet van, a' mejikóiban semmi mondat-szerkezet nincsen. Tudniillik nyelveinkben a' nyelvtani szófüzés a' hangok természeti alaka (*Naturform der Laute*), 's a' szók alaka, tehát a' beszéd hangjai által van kifejezve. A' *sinaiban* a' szófüzés se nem hallható se nem látható, hanem csak mesterséges eszközök által jelölhető (nur durch künstliche Mittel angedeutet, — mellyek nem hallhatók, nem láthatók?!). Végre a' mejikói nyelvnek nincsen mondat-szerkezete, nincsen szófüzése, mert a' mondat egyberakott szó; ha ebben a' nyelvben az ige tárgyat igényel, azt magába veszi föl, a' névszót pedig

hajlítás által fejezi ki magán*). A' névszó kifejlése hátramaradt; képe nem uralkodott mint mondat-rész a' nép képzelődésiben, hanem csak mint magyarázó fogalom járult hozzá“ (mint a' jegyzetben előadtam).

„Valamint a' sinai nyelv a' gondolatnak csak anyagi részét, csak magokat a' fogalmakat fejezi ki, annak alakját ellemben nem jelölheti az ítélet egységiben : azonkép gondolható olyan nyelv is, melly mind a' kettőt, alakját és anyagát az ítéletnek, külön külön szókkal kifejezi. 'S vannak ám ilyen nyelvek : a' *ragozó nyelvek*, a' finn-urali nyelv-faj. Ebben a' fogalmat külön szó, 's annak viszonyulását az egésznek alakjához egy másik külön szó teszi. De azon szó, melly a' fogalom viszonyulását az egésznek alakjához jelenti, nem önállóan fordul elő, hanem hozzáragad a' fogalom jelentéséhez, a' mellyel inkább vagy kevesebb egybefügg. Innen a' *ragozó* (agglutinirend, anleimend) nyelvek neve.

„Az utolsó gondolható lehetőség a' mi nyelveinkben valósult. A' nyelvek tökéletessége azt követeli t. i., hogy mindenik szó a' beszédnek ugyan annyi meghatározott részévé legyen bélyegezve. Kell, hogy az ítélet mindenik anyagi részének egy egy szó feleljen meg, 's hogy legott látható és hallható is legyen, milly viszonyulásban áll egy szó minden más szóhoz. Ez *hajtogathatást* teszen föl.“

Apelt nyelvtudományi könyvekből veszi előadását, melly névszerint Humboldt Vilmosra emlékeztet. Ámde Humboldt óta a' nyelvtudomány jobban tanulta megismerni az áltaji (finn-urali) nyelveket, mellyek közül ha Apelt egybeveti a' magyart a' német nyelvvel, nem tudom, miben találja majd az olly nagynak kiadott különbséget, 's miben talál szellemibb ragozást a' német nyelven, mint a' magyaron? A' *vater* és *väter* helyett a' magyar *atyá* és *atyák* mond, a' *der vater* és *den vater* helyett *atyá* és *atyát*. Vajjon a' *vater* ellenében a' *väter* szón érezhetőbb-e a' viszonyulás, mint az *atyá* ellenében az *atyák* szón? 's vajjon *der vater* és *den vater*, vagy éppen *die mutter* mint alany, 's *die mutter* mint tárgy jobban kitüntetetik-e

---

*) Ezt alig lehet képzelni is. Lehetetlen hogy az ige a' névszót (tehát az alanyt, mert a' tárgyul volt említés) hajlítás által fejezze ki. A' hajlítás bizonyosan viszonyt jelent. Hanem a' mejikói nyelv nyilván hasonlóan teszen a' dakota nyelvhez, melly az alanyt az igehez köti, 's az alanynak viszonyulását az ige viszonyulásaival együtt fejezi ki; 's így teszen a' tárggyal is. Illy módon azután lesz egy szóvá a' mondat.

a' mondat anyagi részeit és azok egymáshoz viszonyulásait, mint a' magyar : *atya* és *atyát*, *anya* és *anyát*? Nem kell-e a' németnek sokszor a' szók helye által jelölni ki azok viszonyulását más szókhoz, mint a' sinai nyelv? 's nem kénytelen-e azt az angol még gyakrabban tenni? Az angol ige nem bírja már megkülönböztetni a' többes szám személyeit egymástul, mint a' mandsu és mongol irodalmi nyelvek : azért az angol nyelv mégis flexiós, és grammatikája csupa logika, mint Apelt a' 165. lapon mondja! -- De a' *rag*, a' *rag* különvaló szó, abban rejlik az enyvezés oka! melly enyvezés miatt, például nem volna szabad a' pesti egyetemnek magyarnak lenni! Hát a' német *heit*, *keit*, *lich*, *bar*, *sam* stb. a' *bescheidenheit*, *wirklichkeit*, *löderlich*, *furchtbar*, *arbeitsam*-féle szókban flexiók-e : ellemben a' *ság*, *ás*, *mány* stb. az okosság, tudás, tudomány stb. szókban odaenyvezett ragok (képzők)? De talán másutt rejlik a' rag anyagiassága. T. i. a' magyarban egy szó rag is önálló szó is, mint : *arrul* és *rólam*. Hát mi a' német : *dar-um*, *meinetwegen*, *deshalb*, *meg um dich*, *wegen deiner*, *halbheit*? Nevetséges a' flexió alatt ragozást akarni érteni, 's még is külön választani az *enyvező* nyelveket : még nevetségesb arra szellemi különbséget alapítani, mint teszik a' nyelvészek Schlegel és Humboldtól! De az előítélet csak úgy uralkodik a' tudományok mezején, mint a' fonodákban. —

Folytatja Apelt a' hajtogatható nyelvek jellemzését, mellyek részint *árják* részint *sémiék* volnának, 's azt találja, hogy a' sémi nyelvek, a' magánszólók elváltozásaival nem eléggé fejezhetik ki a' gondolkodás alakjait, 's ez lehet annak oka, úgy mond, *hogy a' bölcsелем művelődése csak az árja nyelvű népeknél sikerült*. — Apelt felejtetni látszik, hogy ha a' sémi szók magánszólóinak elváltozásai akadályok a' gondolkodásban, a' német *werfen*, *wirf*, *warf*, *geworfen*, *wurf*, még sem akadály; 's ha ez nem az, nem látom által, miért legyen az a' *katal*, *kittel*, *kuttal*, *kotel*, *ktol* stb. — Elég az hozzá, a' bölcsелем művelődése azért sikerül a' németeknél, mert flexiós nyelvek van, 's nem fog soha sem sikerülni más népeknél, mellyek nem flexiós nyelven beszélnek.

Szántsándékkal idéztem Apelt. Mert ha bölcselő, midőn metaphysikát ír, tehát a' fogalmak nemcsak alapjait, lehetőségeit adja elő, hanem azok legszabatosabb összeköttetéseit is fürkészi, menyiben ok és okozat egymás irányában, — ha bölcselő fogadja el

illy könnyeden a' nyelvtudomány előítéleteit : várjunk-e nagyobb ovatosságot a' civilisatio leviathánjaitul? Az áltaji nyelvek tanulmányozása kénytelen helyre hozni a' flexio, a' hajtogathatás fogalmát. Apelt, 's kik ugyan azon forrásokbul meritenek, valamint magok eme' források nem tudják világosan, vagy nem mondják meg világosan, mit értenek a' flexión? Ha flexio, Apelt szerint, *hang-átalakulás*, mellynél fogva, a' szónak egyik része, mintegy törzse vagy gyökere változatlan marad, míg másik része bizonyos szabályok szerint elváltozik: akkor ez csak az áltaji nyelvekre illik tökéletesen, mivel ezek szó-törzsei változatlanok, a' hozzájuk járult rész pedig a' viszonyulás követelése szerint más meg más, sőt a' szótörzshöz képest el is változó. Úgyde akkor a' flexió nem egyéb mint ragozás. De Apelt csalatkozik. Az árja és sémi nyelvek nemcsak ragozhatók, hanem szótörzseik változók is, mint az imint felhozott német és héber szó mutatja. Nem áll tehát minden árja nyelvre nézve, hogy „a' szónak egyik része, mintegy törzse vagy gyökere változatlan marad,” mert az sok esetben elváltozik a' szanszkritban, görögben, gótban, németben stb. de a' sémi nyelvek a' legtöbb viszonyulást, mellyek az árja és áltaji nyelvekben képzők által jelölvék, a' törzs elváltozásaival fejezik ki. 'S a' szótörzsnek eme' változásai igazán *hang-át-alakulások*; ezeket kell és lehet csak flexiónak nevezni. A' *hajtogathatás* (flexio, *hang-át-alakulás*) és *ragozhatás* két különböző fogalom, 's a' bölcselő nyelvtudomány tartozik megmondani, mellyikfogalom ama' hatalmas ok, melly a' nyelvek és népek hivatását, méltóságát kiszabja? A' hajtogathatás-e? Úgyde az leginkább a' sémi nyelveket jellemzi, azokat pedig Apelt épen a' miatt nem igen tartja képeseknek a' bölcselemre, tehát a' szellem legmagosabb öncselekvésére! A' ragozhatás-e? Úgyde ez mind a' három nyelvfajjal közös, az áltaji nyelvfajt pedig jellemző, mert abban csak ragozhatás van. Látjuk, a' millyen hatalmasan megrögzött előítélet a' flexió méltósága, olylan alaptalan is, mert azt sem mondhatják meg, mi a' flexió.

Midőn a' M. Nyelvészeti ekkép a' nyelvészeti fogalmak igazításához igyekszik valamit tenni : méltán mondhatja magárul, hogy az emberiség érdekében is fáradozik. Egyébiránt nem maga döntögeti a' flexióról támadt előítéletet, vannak már külföldiek is, kik a' ragozást annak ismerik el, a' mi. — A' Magazin für die Literatur des Auslandes 108. és 109. száma (1858, Sept. 9. és 10.)

egy új munkáról értesít a' baszk nyelvről, melynek czíme : „Denkmaeler der baskischen Sprache, mit einer Einleitung, welche von dem Studium der baskischen Sprache handelt, und zugleich eine Beschreibung und Charakteristik derselben enthält. Herausgegeben von C. A. F. Mahn, Berlin 1857.“ Ismertető azt mondja egy helyen : „Mit a' szerző a' ragozás és hajlítás (Agglutination u. Flexion) belső rokonságáról és parányi különbségéről mond, azt szívesen aláírjuk. Régtul fogva úgy véltük, hogy a' flexio nem egyéb csak elválaszthatlanul egybenőtt és lekopott agglutinatio *); sőt kétséges előttünk, vajjon kikötés nélkül megérdemli-e a' flexio az elsőséget az agglutinatio mellett, azért, mivel az könnyen lekopik, és külső pótlást kénytelen keresni (a' praepositiókban); míg az odaragadt névmások világos és meghatározott értelményeiket inkább megtartják. Mahn is mondja : „A baszk nyelv csak hozzáragasztja az idomot (alakot), de a' finn nyelvhez hasonlóan olly tökéletes és találó móddal, hogy erre nézve a' flexiós nyelvekkel nem csak egyenlő rangu, sőt a' következetesség, határozottság és egyszerűség tekintetében azokat még felül is mulja.“ — A' deklinatio, folytatja értesítő, ragok által lesz, melyek a' román nyelvek (*de la mère, à la mère* stb.) praepositiójinak felelnek meg, 's a' melyek talán megmutathatják, mint lett a' szanszkritban a' deklinatio. Egészen egy a' dologra nézve, elül vagy utól áll-e a' szócska. Sok nyelv, mint p. o. az umbriai és oszk, a' praepositiókat esetek gyanánt használja. A' latin így mondja : *cum fratre, in montem*, az umbriai így : *fratrecum, montemin*. Tehát *in monte* így hangzanék : *monte-in*, összehúзва talán így : *montin*, mi azután casus localisnak érne. Illyen összeolvadások és lekopások által, lettek, úgy látszik, a' szanszkrit (árja) nyelvek casusai.“ Ezen előadásban csak egy hiányosság van még, az, hogy a' flexio szót a' ragozásra használja, 's nem hagyja meg a' törzsek változásaira. Ha ezt tenné értesítő, mint kellene is, a' M. Nyelvészettel tökéletesen egyeznék.

A' latin nyelv viszonyáról a' göröghöz szól a' czímbeben megnevezett iskolai tudósítvány, leginkább Curtius Gy után. Az előadásbul a' figyelmes olvasó teljesen tájékozhatja magát a' kérdés történeti fejlődése 's mai mibenléte felül.

*) Például a' magyar ember(e)k, embert; tudok, tudsz stb.

Niebuhr és Müller Ottfried előtt a' nyelvészet „rendkívüli biztosságra” érezte magát a' latin nyelvnek a' göröghöz való viszonya iránt. „*Ruhnen* és társai a' görögből származottnak vélték a' latint. Csak Niebuhr és Müller O. nyomozásai nyitottak jobb kilátást, jöllehet ők sem találták el az igazságot, mert korukban a' legnevezetesebb tényezők még hiányoznak vala. Ezeket immár az egybehasonlító nyelvészet és az itáliai tájbeszéddek fölötti legujabb vizsgálódások szolgáltaták; mellyek eredményei, mint a' tudomány köz kincse, a' következő három tételben kifejezhetők:

1) „A' latin nyelv nem vegyes, vagy vegyülsből származott, mint Müller O. gondolta volt.”

2) „A' latin nyelv sem a' göröghöz, sem bármely más nyelvhez nem áll másodrendű viszonyban, hogy t. i. attul származott volna; sőt inkább amant sok tekintetben felülmulja, például a' névesetek számára nézve.”

3) „A' latin nyelv valódi itáliai beszédmod, egy több sarjadékkal bíró itáliai ághoz tartozó, melly ág a' többi árjaféle ágaktul különálló, de a' göröghöz szorosabban csatlakozik.”

De még ezen eredmények sem kielégítők. Mert mit teszen az: „a' latin nyelv a' göröghöz legrokonabb”? *Mommsen* ezen rokonságot így fejezi ki: „A' görög és itáliai testvérek, a' germán, szláv és kelt nagybátyjaik.” De mi közös tulajdonuk van hát a' testvéreknek, 's mi különbözteti meg a' nagybátyáktul? mit tesz, mit foglal magában a' *görög-itali* nevezet, mellyet *Mommsen* az előbb szokott *pelasgus* név helyébe teszen? — Megtalálhatni a' *görög-italiságot*, ha mind két nép összes nyelvanyagából kivesszük a) azt, a' mi általán árja elem (mi tehát közös valamennyi árja nyelvekkel); b) azt, a' mi történetileg fölvetett időkben hozatott át Italiába. Látni való, az első az egybehasonlító nyelvészet körébe esik; a' másik a' két remek nyelven belül forog.

A' ki az elsőre „hogy mi általán árja elem a' görög és latin nyelvben”? akar felelni, az természetesen minden rokon (árja) nyelv összehasonlítására szorul. De itt a' részletekben sok még a' homály, sok a' nehézség. „Legtovább vagyunk mai napig a' hajlítás alakokra nézve, 's az azt érdeklő vizsgálatok eredményeül azt mondhatni, hogy a' nevek hajlítására néve egészen átvonuló és teljes hasonlatosság, az igék conjugatiójira nézve pedig lényeges különböztetés van. Az utóbbi körülmény az itáliai nyelvek elfajulá-

sából magyarázható. Ezekből p. o. az augmentum kiveszett, mely a' két nyelv együttlétele alatti korban bizonyosan megvolt; — 's az itáliai nyelvek aztán kénytelenek lőnek másképp pótolni ki e' veszteséget. — A' hangváltozás törvényeire nézve, (mert legelsőbbben azt kell vizsgálat alá venni, melyek ezek közzül görögök, melyek itáliaiak vagy árják?) közös görög-itali tulajdon gyanánt tekinthetni az árja *a* hangnak *a e o*-vá válakozása, nem pedig kizárólag görögnek *). Tehát az *a*-hangnak háromra válása még a' görög és itali népek egymástul elszakadása előtti időre esik, de nem vala még teljesen befejezve az elszakadás idejében. Egy másik közös (görög-itali) hangzati törvény az, hogy a' két nyelvben a' hangsúly a' három utolsó szótágra esik.

Egyébiránt a' két rokon népnek közös nyelvkincse inkább a' hangok és szó-alakulások közös szóhajlítási és szóképzési módokban 's a' jelentmény sajátosságos kinyomásában található, mint egyes szavakban; tehát a' közösség inkább grammatikai mint szótári. „Az olly szók összege, melyek csak az italiak és görögökkel közösek, a' többi rokon nyelvekkel nem, feltünőleg kicsiny.“ „Curtius egy 500 szóból álló gyűjteményben nem találhatott 30-at, mely a' görögben és latinban megvolna, 's más rokon nyelvből tövel pedig össze nem vethető. Tehát a' szók igen nagy tömegével bírt már az összes árja törzs, mielőtt belőle a' görög itali kivált volna. Ellemben a' szókincs finomabb kiképezése, t. i. hajlítási ragok és képzők által, már a' görög itali kornak végén innen esik, és így a' görög és itali nép külön külön sajátja.“

Jegyzetekben közöl szerző még, leginkább Mommsen után, sok egybehasonlításokat, melyek vagy az árja nyelvek közösségire, vagy a' görög-itali műveltség egyezésére vonatkoznak; két más jegyzetire a' hangsúlyról, és a' keltség előtti lakosokról a' brit szigeteken, utóbb külön tekintettel leszünk.

Mi hozatott a' görögsegből a' történetileg fölvetett időkben Italiába? Itt új kérdések jönnek elő, mint: minő hangváltozási törvények szerint lesznek a' görög szók latinokká? — milly úton jött be az idegen szó, vajjon Nagy-Görög országból-e (déli Italia),

*) Azaz, például a' szanszkrit szók *a*-ja a' görögben és latinban (meg más itáliai nyelvekben) hol *a*-nak marad, hol *e*- vagy *o*-ra változik, láss erre példákat a' M. Nyelv. III. 181—184. lapjain.

vagy az ősi görög földről? — mi tárgyak neveztettek el ezen idegen szók által, 's a' nép vette-e át ezeket, vagy a' későbbi római tudomány? Mert nyomosabbak a' népies használatúak, mellyek az itali hangtörvények hatását inkább kitüntetik, mint a' tudomány kölcsönzései, mellyek nagyobbára görögösek maradtak. Ha sikerül ezen kérdésekre felelni, nevezetes belátást nyerünk Itália műveltségi történeteire. Például, a' hajózásra nézve három korszakot kell megkülönböztetni: egy ősrégi árja alakulatot, melly nem sokat foglal magában; egy másik nagy csapatját a' görög kölcsön vett szóknak, mellyek arra mutatnak, hogy az italiak a' hajózásra nézve a' görögöktől tanultak legtöbbet; — végezetre egy kicsiny számú törzsökös római szót.

Az említett kérdéseken kívül igen nyomos még az is: hogy a' görög nyelv tanulása milly hatással volt a' latin nyelv fejlődésére nézve? Tudva van, hogy az nemcsak a' szókötésre, hanem még az alakok képződésére is hat vala. „A' régi római nyelv feltűnőleg ingatag volt a' szók végtagjának kimondása körül; — mert a' déli és közép italiai népek köz vagy társalkodási nyelve Róma tudománytalan századaiban elkorcsosodott, aláhanyatlott, azon irányban, melly már a' román nyelvek szülemelését okozó átalakulás kezdetének tekinthető.“ A' görögök után képeződő római tudomány ellene működött ezen elkorcsosodásnak, 's visszaállít vala; a' mit még lehetséges volt visszaállítani. Ebben, kétségkívül, nagyon világolt neki a' görög nyelv.

Eddig szerző Curtiust követte, a' Verhandlungen der XV-ten Versammlung deutscher Philologen-bul, Hamburg 1856. Ámde legújabbán Lottner a' görög-itali kérdést új vizsgálat alá veti*). — „Az összes árja nyelvek egy ősi nyelvbe voltak valaha egyesülve. Ebből kivált egy európai és egy ázsiai csapat. Az utóbbi, de az előbbi is egy csapatban élt, egy nép marad húzamos ideig; mígnem azután kisebb csapatokra vagy szakaszokra oszolván távolabb vidékekre, jelesen Európa nyugati széleig költöztek el. Az árja-népek ezen egész csapattja utóbb több tömegekben élt együtt, p. o. a' lettek és szlávok egy csapatban stb. De a' görögök és italiaiak

*) Lottner értéközései, mellyeket Imre Sándor irányoz, megemlítetté már a' M. Nyelv. III. évfolyama is, lásd a' 307. lapot. — Ugyan ezen folyam 437—451. lapjai tárgyalják Ross könyvét, ki Ruhnkenius korára tér vissza.

sohasem képeztek egy népet, szorosabb viszonyban soha sem éltek.“ Azt, hogy az árja-népek európai ága egy ideig egészen egy nép volt, bizonyítja Lottner 1) hangzati tüneményekkel, mert az árjaeurópai nyelvek olly közös tulajdonokkal bírnak, melly nem az ősi áráké. Így az árja nyelvek eredeti r-je az európai áráknál l-lé változott. 2) Némelly praepositíók az európai árja nyelvekben határozottan egyféle jelentéssel bírnak, 's az ősitül sokban különbözövel. 3) A' mivelődés történetei is azt bizonyítják, hogy az összes európai árság még az ázsiabelitül lett elválás után is sokáig együtt maradt. — Azt pedig, hogy „a' görög az italival soha egy nemzetet nem képezett,“ így bizonyítja, hogy a' hangviszonyokra nézve nem talál különös egyezést a' latin és görög közt, de ellemben sok tulajdont, mellyre nézve a' latin a' görögtül eltávozik, és az éjszakiakhoz hajlik; illyen a' hehezettek elkerülése stb. A' deklinatióra nézve megjegyzi, hogy az a-tök nő-nemüisége nemcsak a' göröggel, hanem az éjszakiakkal is közös, így a' nominativusi s-jelelő elve. tödése is stb. Még több különbséget talál L. a' latin és görög igealakok közt. „Hátra van, ezzel végzi Imre úr értéközését, hogy az eddig be nem fejezett cikk szóljon a' hangsúlyról — ha ugyan annak nem elébb volt volna helye, — és a' szókötésről. Érdekes lesz elvárni, mikép felel meg fontos és merész vállalatának a' szerző (Lottner), ki az eddigiekben nekem egyoldalunak látszik, és hiányosnak. Mert az eltérő tulajdonokat nem veti egybe az egyezőkkel, hogy aztán a' különbség általában világossá tétessék; és nem fogja át a' hangtan és nyelvrendszer minden lényeges és fontos mozzanatát.“

I.

A' (magyar) hangsúlyra nézve.

Imre úr, értéközésének 12. lapján és arra vonatkozó jegyzetben írja: „A' hangsúlyban bizonyára a' nyelvek fő fő jellemvonását 's a' nyelvrokonság megítélésének egyik legbiztosabb kulcsát kell keresni, 's Benary igazat beszéll, midőn a' Zeitschriftben (für vergl. Sprachforschung) az accentust a' szó közép pontjának, a' szóban foglalt értemény magvának nevezi*). Curtius

*) „Ha a' hangsúly illy jelentékeny, és állani talál az, mit a' magyar tud. akademia egyik ülésében minap Ballagi M. úr fejtegetett, hogy

hát itt látja a' görög és latin nyelv között a' rokonságot, testvériség egyik fő jelét. Nem ismeri el e' tárgyra nézve, hogy a' latin hangsúly valaha az utolsó negyedik szótagon létezett volna, mint ezekről állítják: *tetulerit meminert.*"

Benary (nincsen kezemnél a' Zeitschrift f. d. v. Spr.) nem

a' magyarban, mint nem éneklő nyelvben, accentus, t. i. olly értékű mint az árja és sémi nyelveké, nem lehet: e' körülmény nyelvünk egyik főtulajdonának, és a' többi nyelvektől elválasztó sajátságának fölmérésire vezetne. Némelly kétségeimet, melyeket a' M. Nyelvészet sem nyugtatott meg — egykét tételbe foglalva, ide jegyzem:

1) A' *hangsúly* a' hangsúlyos szótagnak különös értéket, még a' nyelvek elfajzásakor is megmaradást biztosít; a' németben okozza a' ragok összevonatását kimondáskor, részint lekopását, — az angolban ugyan ezt, az ujjabb latin vagy román nyelvekben pedig az egész szó- alkotást ez tényezte: mit okozott a' magyarban?

2) Okozta-e például az első szótag megsúlyosbodását? Nem ugyanannyi szó van-e, melly ellenkezőt mutat, még olly esetben is, midőn a' második és többi szótag rövid?

3) Az a' hatás, melyet a' hangsúly a' ragozásra tett volna, előttem igen bizonytalannak látszik, — valamint az csaknem teljesen bizonyos, hogy idegen nevek átvételekor (p. o. Károly, Sebestyén, Péter stb.) az idegen hangsúlyozásnak felel meg; 's a' melly rövidítések az ujjabbkori nyelvjavítás alkalmával történtek, azok izlési érdekből 's nyelvszükségből némellyek által a' hangsúly tekintése nélkül létesítették, melyeket aztán a' nép az utóbbi okon kívül, még a' művelődés bizonyos ösztöne által indíttatva, elfogadott.

4) A' német és más hangsúlyos nyelveket beszéllőknek azon észrevételök van, hogy a' magyar csodás vontatottsággal mindent kimondva beszéll, a' mi nekik visszatetszik annyira, hogy tán ezért találják és mondják néha durvának ezt a' hangsúlytalan időmértékes nyelvet. Mit jelent ez? Nem azt-e, hogy minden szótagnak ugyan azon értéke van a' kimondásban?

5) Nincs-e olly tájbeszédünk péld. Erdélyben a' székelyé, Szathmárban a' palóctság által meghatott (biró, búza stb.), mellyben mintha az utótag volna hangsúlyos?

6) Ha a' finn és más rokon nyelvek birnak hangsúllyal, vagy annak jeleivel: nem a' velök kapcsolatban volt árja nyelvekből vették-e, mint a' mi mivelteink átveszik a' kiejtés idegenszerűségét, — 's színeseink a' német hangsúlyt?

Olly értelemben hát, mint az árja — nyelvek, a' mienk hangsúllyal alig bír. De arról valami ténylegest adni már csak azért is bajos, mert mi a' hangsúlyról nem régolta gondolkozunk, 's a' görög hangsúlyozást többnyire mellőzzük, a' latint pedig hosszabbítás által fejezzük ki."

szabatosan fejezte ki magát, ha azt mondja, hogy az *accentus a' szó középpontja*, a' szóban foglalt értelménynek magva. Igen is, ha tetszik, lehet mondanunk, hogy a' hangsúly a' szó középpontja, mi csak annyit teszen, mint, hogy a' hangsúly a' szó anyagi egységének oka; 's ezért neveztem valahol a' szó lelkének: de nem lehet mondanunk, hogy az a' szóban foglalt értelménynek magva, mert minden nyelvben a' szóbeli értelmény magva a' törzs- vagy gyök- szótag, akár rajta van a' hangsúly, akár nincsen; p. o. a' latin *praesentatio*, *ratio* két szónak értelményi magvai nyilván a' *sent* (*praesent*) és *ra* mint gyökszótagok; a' *prae*, *atio*, *tio* tagok pedig ezek módosítóji: még is a' hangsúly mind két szónak harmadvég tagján áll, tehát az első szónak módosító tagján, 's a' másíknak gyök- tagján. Vegyük most ezen két latin szónak olasz és francia fajzatját: *presentazione*, *présentation*; *razione*, *ration*, 's ime a' latin szónak hangsúlya az olaszban és francziában előre mozdult, az *on* másodvég és végtagra. Tudniillik a' latin nyelvben a' hangsúly a' harmadvég tagon állhatott, jóllehet hosszú volt is a' végtag, p. o. *dóminos*; *) az olasz és francia nyelv a' hangsúlyt rendesen az utolsó vagy utolsó előtti hosszú tagra veti. Nem áll tehát Imre S. mondása, hogy a' hangsúly a' hangsúlyos szótagnak különös értéket, még a' nyelvek elfajzásakor is megmaradás biztosít: sőt az áll, hogy a' nyelvek elfajzásakor a' hangsúly a' hosszú szótágokra vonul, ha lehet, vagy hosszuvá teszi a' rövid szótagot is.

Külömböztessük meg a' nyelvek azon két korát, mellyek elsejében a' szó tag- mennyisége bántatlan marad a' hangsúlytul, 's másíkában a' hangsúly el el nyeli a' mennyiséget, vagy az el nem nyelhető mennyiség magára rántja a' hangsúlyt. Az első kor nyilván ösibb eme' másíknál. Úgy tetszik nekem, a' tudomány csak ezen korbéli külömbiséget tapasztalhatja; azt, mint ejtették vagy ejtik a' hangsúlyos tagot, énekelve kiemelik-e, vagy nem, a' közvetlen tapasztalás mondhatja meg csak. Továbbá, a' hangsúlyos tagok kiejtése, még ha a' hangsúly mozdulatlan marad is

*) A' latin hangsúly birt még négy időrésszel (*mora-val*), 's azért van külső lehetősége a' *tétulerit*-nek: de a' görög nem birt rendesen (mert van *πένταγμα*) csak hárommal; a' görög hangsúly tehát újabb nyelvi mozzanat, mint a' latin.

De a' felett határozzanak a' görög — latin tudósok.

azon egy tagon, változó lehet vidékenként, 's koronkint az is bizonyosan. Tudományos tücsök, nem egyéb, a' héber nyelvnek, a' sinagogák számára mintegy kótázott ejtésébül a' Dávid korabeli héber ejtésre, vagy épen valamennyi nyelv ejtésére akarni szabályt keresni.

A' magyar nyelv hangsúlyának létét is tagadják sokan. Imre úr igen jól okoskodik, mondván (4) hogy a' hangsúlyos nyelveket beszélők előtt a' magyar vontatott ejtés visszatetsző; ez nem azt jelenti-e, hogy minden szótagnak ugyan azon értéke van a' kimondásban? Azért jó ezen okoskodás, mert másik fele meg az ellenkezőt is bizonyítja, hogy nincsen ám ugyan azon értéke minden szótagnak a' magyar kimondásban. Mert ha idegen nyelvű, akár német, akár szláv, akár franczia először ejti a' magyar szókat, visszatetszik a' magyar fülnek, mivel az idegen nyelvű a' maga módja szerint hangsulyozza a' magyar szótagokat, tehát nem azokat hangsulyozza, mellyeket kell. Mert ha ezeket bár énekelve kiemelnék, nem tetszenék annyira vissza; furcsának itélné a' magyar fül, melly nem szokott az éneklő ejtéshez, de nem vadnak. Ejtse ki német p. o. a' *sebestyén* szót, nyilván a' második tagot fogja kiemelni; ejtse azt franczia, ez meg az utolsót fogja kiemelni; 's mind két ejtés visszatetszik a' magyar fülnek. De mondjuk meg az idegeneknek, hogy a' hosszú tagokat nem szabad emelt hanggal ejteni, ha nem állanak a' szó elején: akkor bár énekelve ejtsék is a' *sebestyén* első tágját, csak meg ne huzzák, se a' b-t ne kettőztessék meg (mi azomban idegen szájban rendesen megesik), bizony a' magyar fül előtt nem lesz idegen az ejtés.

Azt kérdi I. u. mit okozott a' magyar nyelvben a' hangsúly? — *Az egész szó — alkotást.* Vagy azt gondolja-e, hogy *tudjamuk*-bul (vagy-muk, vimádja-muk) *tudjuk*, -- *tud-ja-tik*-bul *tudjátok*-, *kérje-tik*bul *kéritek* vált volna, ha minden szótagnak ugyan azon értéke volt és maradt volna a' magyar ejtésben? Talál-e más nyelvben erősebb összevonatást ennél: *tudnók*, melly lett: *tud-na-ja-muk*-bul? Nem csak összevonást okoz a' magyarhangsúly, hanem a' képzők és ragok magánszólojinak elváltozását is okozza a' törzs szólojihoz képest.

Kérdi másodszer I. ur, ha okozta-e a' magyar hangsúly az első szótag megsúlyosbodását? Itt felejtetni látszik, hogy a' magyar nyelv a' hangsúlyra nézve az ősi korban áll, hogy még el nem

fajult. Az mennyiséges nyelv, melly a' mennyiséget a' hangsúly ellenében fentartja. Szakasztott ilyenek a' hangsúlyra nézve a' latin és görög nyelv. Azért, mert *dóminos*-t, *τέτυγα*, *ἐτυπτον*-t ejtettek, sulyosbitották-e az első szótagot? Mégsem tagadhatjuk el a' latin vagy görög hangsúlyt. — Azután bizony a' magyar ejtés sulyosbitja is igen gyakran az első szótagot, hol az eredeti mennyiség nem kívánja meg, mit I. u. nálamnál is jobban tud; avvagy mi egyebek a' *vélem* mecum, *nékie* stbik?

Továbbá a' hatás sem lehet igen bizonytalan, mellyet a' magyar nyelvbéli hangsúly a' ragozásra tett, miután kétségtelen, hogy a' képzők és ragok kivetköztek önállóságukbul, 's még a' magán-szólójikat is a' törzshöz idomítják. Egyik fő különbség az áltaji (tehát magyar) és árja nyelvek közt az, hogy azokban a' szótörzs uralkodik a' képzőkön és ragokon, ezekben meg viszontag a' képzők és ragok uralkodnak a' törzsökön. 'S innen van, hogy az árja nyelvekben „le dernier determinant“ tartja gyakran a' hangsúlyt, mi a' magyarban és finnben lehetetlen. Azért a' finnrül gyanítani sem lehet, hogy hangsúlyát az árja nyelvektől vette volna át, valamint a' magyar sem veheti át a' német vagy szláv vagy oláh hangsúlyrendszert.

Az idegen szók átvételekor a' nyelv nem gondol amaz idegen nyelv természetével, hanem úgy veszi át a' szókat, a' mint a' fülbe esnek. A' német nyelv nem vala többé mennyiséges nyelv, midőn a' magyar töle kölcsönözgetni kezdte: azért meghuzza annak hangsúlyos tagját; ezt teszi a' latin szókkal is, p. o. *Sebastiánus*-bul csinált *Sebestyén*-t, de nem ejti franciásan se nem németesen.

Mellőzzük a' görög hangsúlyozást, mondja I. úr, a' latint pedig hosszabbítás által fejezzük ki. Erre nézve is van különbség. A' kik csak a' régi görög nyelvvel gondolunk, 's azt inkább szeminkkel, hogysem másképp tanuljuk, nem szoktunk annak hangsúlyozásához; a' kik pedig az új görögöket utánozva, élő nyelv gyanánt tanulják a' régít, azok meg a' hangsúlyt a' mennyiséggel zavarják egybe, 's mellőzik ez utóbbit, nyilván a' görög nyelv idő-mértéke ellenére. — A' latin nyelv az európai latinos nyelveknél fogva közelebb áll mihozzánk, de minthogy ezekből kiveszett már a' mennyiség, 's a' hangsúlyos tagot mindig hosszúnak ejtik: azért mi is hibásan nyújtjuk meg a' latin hangsúlyos tagot. Már ezen idegen

tények közepett, tagadjuk-e azért a' magyar hangsulynak létét, mivel az nincs hosszú tagokhoz kötve? kivéve iskolás embereknél, midőn haxametereket olvasnak. Hangsúly nélkül a' mi nyelvünk egytagu nyelv maradt volna.

Más kérdés, kótázva millyen hangra emelkedik a' hangsúly, lehet hogy csak $\frac{1}{4}$ hanggal is fentebb a' többi tagoknál: de meg van, mert hangsúly nélkül nyelvet gondolni sem lehet.

A' hangsúly a' szó-képezés lelke: ha megvan a' nyelv, 's a' szók némileg holt egyedekké váltak, — mint az új latinos nyelvekben stb., a' hangsúly idegen hatás, vagy belső oknál fogva (nem tudom) el is mozdulhat. Annak tulajdonítom a' török nyelv hangsulyozását. Ebben a' hangsúly nincsen mindig a' törzstagon, hanem gyakran a' „dernier determinant“-on. P. o. szäv = szer-et, szávejórum „szeretek most. Itt a' jór tagon áll a' hangsúly. De legott szembetünik, hogy a' jór tag nem is hasonult a' szäv (szez) törzshöz, 's tán ebben rejlik a' hangsulyozás oka. Ezt még senki sem fürkészte ki tudomra. De némi kapcsolatba merem hozni az I. úr által is említett Erdélyi ejtéssel. Mikor legelőször hallottam erdélyi szónokot, föltetszék nekem az utolsó szótagok felcsapását, különösen a' mondatok végén. Törökösen beszélnek-e azok magyarul, gondolám magamba? Ha nem egyes emberek rossz szokása ez, — 's I. u. tanúsága szerint Szathmárban hasonló tünnek föl — akkor e' tényt jövőendő vizsgálatoknak ajánlom. Én annyit látok a' magyar nyelven, hogy némi kettős szint visel magán, egyike inkább finnes, másika inkább törökös.

Mind ezekkel sem czáfolni, sem bizonyítani nem akarok, hanem újabb nyomozásra okot szeretnék szolgáltatni.

II.

Európa legősiebb lakóji.

Az értékezés 15. lapján I. úr arra nézve, hogy az árjanépek megjelente előtt kik lakták Európát, igen érdekes jegyzetet ír, melyet azok kedviért, kik talán nem olvashatják az iskolai tudósítványokat, egészen közlök.

„Spanyolhon ősi lakóji ibérek voltak; ezeket nyomták ki aztán a' keltek, mikép az Herodotoszból is kijő. Kik voltak ezek (az ibérek)? Isméretlen néptörzsnek mondá még nem régiben is a' krónika; csak Humboldt V. tanulmányai hozták tisztába, hogy

ezen ősi ibér nép maradékai Spanyolhon ős lakójinak máig is főnmaradt utódi, olyféle ragozó nyelven beszélnek, mint az altaji nyelvek. Ha már a' ragozás értelményét oda szállítjuk is le, a' hová kell, a' hová Bopp legujabban és a' M. Nyelvészet szerkesztője, — legalább quantitativ vagy fokozati különbség marad ragozási tekintetben is az áltaji és árja nyelvesaládok közt; (így a' ragok önállósága, *) ragoztatása, többsége, — a' tők hangzójinak változása körüli különbség, — a' hangsúly különbsége vagy teljes hiánya stb.) és ezen nyelvet az árjáktól különbözőnek, 's a' miénkhez sorozhatónak tarthatjuk, miként általában tartják is. Eddig azomban a' mienkkel — tudtomra — sem nyelvrendszerére, sem szókincsére nézve össze nem vettetett. — Spanyolországban hát eredetileg scytha — fajbeli nép lakott.

„Francziaországban kelt nép lakott eredetileg (?). Másféle nem emlékezik a' történeke, nem útalnak még eddig az emlékek vagy földtani kutatás eredményei. — De Britországról máskép áll a' dolog. Az itt talált kaponyák — és eszközökkel általánossá akar lenni a' vélemény, hogy ott a' keltek és azokkal egyfajbeli britek előtt egy scytha nép lakott, szintűgy mint a' szomszédos éjszaki szigeteken. Ide járul, hogy legujabb nyelvtani kutatások folytán bebizonyult, hogy némelly tőji az angol nyelvnek az árja nyelvek közzül egyikhez sem számíthatók, 's okvetlenül a' scythafélékhez sorozandók.

„Ha már a' skandináv félszigetnek ősi lakójit, a' lappokat, — kiknek hovátartozása felül semmi kétséget sem táplálhatni — továbbá a' többi Európa éjszaki tájain ma is lakó népeket vesszük: azt kell mondanunk, hogy Európának legregibb lakosai, legalább a' silex korában, scytha népek voltak. De ezek lehettek amaz ősi mivelődés elemeiben is vezetőji. Ide mutatnak a' Britországbán feltalált silex — eszközök (szekerczefélék); ide a' babyloniai ékiratok, melyeket tán az írás legrégibb nemének gyaníthatni . . . . Így teljesedik be, csakhogy egészen máskép, mint gyanítja és ohajtja vala, mit Horvát I. vitatott. Tehát a' scytha népfaj egykor Európának birtokosa, 's a' mivelődés csecsemő korában annak

*) Mi a' szanszkrit nyelvre nézve nem általában áll, hanem csak az újabb fejlődésű nyelvekre nézve. Még a' görögben is meglátszik a' ragok önállósága, ha egybevetjük a' τίθημι-t a' τίνω-val. H. P.

vezetője is volt. Nyelvének maradványai 's aprólekos kézi eszközei tartják fen léteztének nyomait."

Ezt én tulajdonkép nem bővíthetem nem bizonyíthatom, mint-hogy nem rendelkezhetem a' bizonyítékok mindnyájával, úgy mint a' baszk (ibér), lapp és az ékirati nyelvvel. A' baszkrul Humboldt V. után is sokan irtak (itt is a' 8. lapon vala szó Mahn munkájárául); vannak baszk nyelvtanok, baszk könyvek, — de nem tanulmányoztam még egyiket sem. Az úgy nevezett scytha ékirati nyelvről van kicsi tudomásom Westergaard és Norris után; többet várunk Operttől. A' lapp ismeretesebb előttem. Ezen nyelvnek arczképe azomban nem mutat illy roppant régiségre, millyet kellene mutatnia, ha a' keltek előtti időből való volna. Mert keressünk csak időmértéket. Azon korban, melyben a' homéroszi énekek támadtak, a' görögség már rég honos volt ott, hol utóbb is lakott: a' keltek pedig megelőzték a' görögöket nyugat felé. Vaktába lehetne mondani, hogy a' keltek legalább 1500 körül Kr. előtt nyomultak Európába. Ha ők lappokat (áltaji nyelvű népeket) szorítottak ki, ezek telepődése legalább 2000-re Kr. e. volna tehető. Ez roppant kor; ilyen kort nem visel magán a' lapp nyelv. — De határozottabbat tanulunk a' szómi (finn) mondai költeményekből. A' szómi hősök, kik Pohjolába (éjszaki földre) jártak hősölni és rabolni, — mint a' trójai Parisz Görögországba ment — a' lappokkal, mint Pohjola lakosaival tusakodnak; ezek hatalmas emberek, mint magok. De ugyan azon finn mondák idegen népről is tudnak, millyet hol órjas, hol *hiszi* népnek neveznek, 's melly náloknál előbb birta az éjszaki földet. Ez tehát arra mutat, hogy a' szómiság (mellyhez a' lappok is tartoznak) nem volt első foglalója éjszaki Európának; miből aztán következnék, hogy a' keltség előtti nép éjszaki és nyugati Európában más is lehet, nem lapp.

Az oxfordi német tanár *Müller Miksa*-nak (kirül I. úr az 5. lapon szól) köszönjük azon fölvételt, hogy az őskorban minden, mi nem árja, nem sémi, az áltaji (vagy Müller szerint turáni). Ebből, úgy látszik nekem, egy új nyelvtudományi előítélet növi ki magát. Bunsent erősen megfogta; Barth is, terjedelmes áfrikai utazásában több helyütt az éjszak-áfrikai ős lakosokat scytháknak, turániaknak hiszi. Lehet, hogy úgy volt. De a' mostani áltaji nyelveket nem merném amaz ős turán nyelv valami testvéreinek tartani. Ha a' nyelvek történeteiben ollyankép lehetne időszakok-

kat elfogadni, mint a' földtani tudományban geológiai korokrul beszéllenek, azt mondanám: a' mostani áltaji nyelvek mind egy glottológiai kornak gyermekei; ha voltak még más ilyen nyelvek, p. o. Európában a' kelték előtt, Ázsiában a' babülóni és ninivei sémi uralkodók előtt, azok egy előbbi glottológiai kornak szülöttei.

A' Magazin f. a. L. a' 8. lapon felhozott számaiban olvassuk a' baszk nyelvről, hogy annak igéje nem csak azon névmásokat ragasztja magához, mellyek az alanyt kifejezik, hanem a' tárgyat is, melly az accusativusban és dativusban állana, tehát a' közelebb és távolabb tárgyat. De a' ragasztás különbözőleg esik meg. Az alanyi ragokat az átható igék hátul, a' benhatók elül ragasztják magokhoz; az egyenes (accusativusi) tárgyat pedig az átható igék elül, a' benhatók közbe (az alanyi rag és igeörzs közzé) ragasztják. Ennél fogva a' baszk nyelv valamennyi európai ó és új nyelvtől különbözik, 's inkább hasonlít az amerikai nyelvekhez, lásd a' dakota nyelvet az 1856-ki Értésítőben; tehát a' baszk nyelvnek alig lehet valami köze a' lapp nyelvhez.

HUNFALVY PÁL.

Mutatvány

a' magyar nyelvrendszer alapvonalaiul.

Közli **Riedl Szende.**

A' szóhangról általában.

32. A' szóhang létrehozása.

A' nyelv, mint a' gondolatok kifejezése, mondatokból áll. A' mondat alkotó tényezői a' szók, melyek önállóan nem léteznek a' nyelvben, hanem csak a' mondatban birnak teljes jelentőséggel. Azért is nem szabad úgy tekintenünk a' nyelvet, mintha egyes önálló szóknak a' mondatba, mint egészebe való külső összefüzése által alakulná; valamint a' gondolat nem származik egyes képzeteknek egy egységbe való külső összefüzése által: sőt a' szók a' mondatból lépnek ki, mint a' mondat tényezői. Ezen tényezők kiemelése a' mondatból a' tudományos bonczolásnak következménye. 'S ezen bonczolás még tovább is halad, 's az egyes szókat tagokra osztja, melyek alkotó tényezői 's végső elemei az egyes szóhangok. A' szóhangok írásbeli jegyei a' bötük. A' hangtól és annak jegyétől a' bötütől különbözik a' bötü elnevezése.

A' szóhang létrehozásánál kiváltkép a' gége tevékeny. Ez a' légső felső részét képezi, 's a' száj hátsó részében a' nyelv tövénél a' torokba nyilik. Ugyan ebbe nyilik az orr-üreg hátsó része. A' közönséges út, mellyen a' lehelet be- és kijár, az orr, a' gége és a' légső. A' gége felső szélén két rostos, rugékony, 's különös izmak által többé vagy kevesbbé feszíthető szalag olly módon van felhúzva egymás mellett, hogy közöttök többé vagy kevesbbé széles rés, a' hangrés, támad. A' lehelésnél a' tüdőből kilökött levegő a' hangrésen keresztül a' hang-szalagok mellett elsikamlík, a' nél-

kül hogy ezeket rezgő mozgásba hozná, mert nincsenek kifeszítve. De ha a' hangszalagok elegendőkép kifeszítvék, a' hangrés megszűkül, 's a' szalagok az erősebben kitörő levegő által rezgő mozgásba hozatnak, 's bizonyos meghatározott hangot idéznek elő, melynek magassága vagy mélysége a' szalagok nagyobb vagy kisebb feszültsége által föltételeztetik. Az ekkép támadott hang ezután a' száj és íny üreg különböző alakulása 's nagyobb vagy csekélyebb nyílása által megízül 's hangzóvá lesz. A' hang tulajdonképen csak a' hangzók létrehozásánál működik; a' száj beszédszervei által előidézett mássalhangzók magukban véve hangnélküliek, némák.

A' hangzók minőségi különbsége a' szájüreg közremunkálásától, azaz, a' szájüregben létező 's rezgése által hangot okozó légoszlop nagyobbodása vagy kisebbedésétől függ. A' száj, közönséges állapotjában, az *a* hangzót hozza elő. Ha a' nyelvet mindinkbb visszahúzzuk, 's az ajkakát előretoljuk, *o* és *u* hangzók támadnak. Ellenkező irányban, ha t. i. a' nyelvet előre toljuk, 's az ajkakát mindinkább visszahúzzuk, *e* és *i* hangzók származnak. Az *i* létrehozásánál az ínyüreg legszűkebb, de a' szájüreg legtágabb. Ellemben az *u* a' szájüreg legszűkebb, 's az ínyüreg legtágabb nyílása által jő létre. E' szerint a' hangzók következő sort képeznek: *i*, *e*, *a*, *o*, *u*. Legmagasabb az *i*, legmélyebb az *u*. A' sor közepét az *a* foglalja el. — Ezenkívül azomban minden hangzót magassabban vagy mélyebben ejthetünk, ha t. i. a' hangszalagokat erősebben vagy könnyebben megfeszítjük. Így pl. az *a-t* a' hanglajtorja minden fokain ejthetjük, vagy énekelhetjük. Hasonlítsuk össze pl. a' bámuló mély *a-t* a' kurjantó magas *a-val*.

A' hangzók folyékonyak, egymásba olvadók, 's magukba véve határtalanok; a' mássalhangzó képes azokat megállítani, 's korlátozni. Mássalhangzó által lesz a' nyelv izüлтté, és szótagossá. Mert a' szótagban nincs két vagy több különböző hang egy egységbe összekötve, mint azt szokott írásmódunk szerint ítélve gondolhatnók; magában véve a' szótag tulajdonképen csak egy, de bizonyos meghatározott módon kiejtett hang. A' szótagnak elosztása két önállónak képzelt hangra, t. i. ön- és mássalhangzóra nem természeti, de mesterséges. A' valódiságban a' mássalhangzó csak módosítása a' hangzónak, melly két elem mind eredete, mind pedig hallérzékünkre nézve bizonyos, szét nem bontható egységet

képez. Vannak ugyan szótagok, melyek csak hangzóból állanak, de a' figyelmes vizsgáló észre veszi, hogy minden önálló hangzót bizonyos fuvat, mint a' hangnak útát készítő lég-kilökésnek első és utolsó mozzanata, előz és követ. A' mássalhangzóval kezdődő, 's ugyan avval végződő szótagban a' fuvat helyét a' mássalhangzó foglalja el.

A' három alaphangzónak (*u, a, i*) három mássalhangzó sor felel meg, melyek különbsége a' beszédszervek különbségén alapszik. A' mássalhangzók létrehozásánál t. i. 1) az ajkak 2) a' nyelv és fogak 3) az iny és a' nyelv működnek. Ezen, mindig párosan működő beszédszervek egy része cselekvő, mozgó, t. i. az al-ajk, az elő-nyelv, és a' hátnyelv; a' másik rész szenvedő, nyugvó, t. i. a' felajk, a' fogak és az iny. Ezen szervek képezik a' mássalhangzók *alaki* különbségét, mellynél fogva azok: *ajakhangok*: *f, v, m, b, p*; *foghangok*: *sz, s, z, l, n, d, t*; végre *inyhangok*: *j, zs, r, g, k*. — De a' mássalhangzók még anyaguknál fogva is eltérnek egymástól. Az izülés, melly nem egyéb, mint a' beszédszervek egymáshoz nyomása, magában véve nem hallható de hallhatóvá lesz, ha a' hang vagy fuvat hozzá járul.

Ha a' fuvat a' tökéletes izülést, vagyis a' légesatornának a' beszédszervek által eszközlött teljes becsukását követi, támadnak a' *néma* mássalhangzók, melyek ismét vagy: *kemények*: *p, t, h*; vagy *lágys*: *b, d, g*. — Azomban a' fuvat vagy hang a' mássalhangzó anyagába is hathat, 's avval össze is olvadhat, mi által a' folytonos vagy tartó mássalhangzók származnak. Ezek ismét vagy: *fuvók*: melyek tökéletlen izülés mellett a' fuvattólát vannak hatva, mint: *f, sz, s*; vagy *félhangzók*, melyek tökéletlen izülés mellett a' hangtól vannak áthatva; mint: *v, z, zs*; végre *folyékonyak*, melyek tökéletes izülés mellett a' hangtól áthatvák; mint a' szájon keresztül vezetve: *l, r*; és az orron keresztül vezetettek: *m, n*.

33. §. A' szóhangelemei.

Bár a' szóhang lényege egyszerűnek 's futólagosnak látszik, 's bár a' szóhang semmi anyag, hanem inkább csak mozgás, mégis rajta és benne több elemet lehet megkülönböztetnünk, melyek az anyag hasonlagossága szerint meghatározhatók. Ezen elemek részsint *állományiak*, részsint *esetlegesek*. Az elsőkhöz tartozik a' hang-

anyag, melly a' test különleges anyagának felel meg; és a' hangnehezség, melly a' test külön súlyával párhuzamos. Az esetlegese tulajdonságok pedig a' szóhang időbeli tartóssága vagyis a' mennyiség, melly a' test terjedésének felel meg, 's a' hangsúly, melly a' test hangjához hasonlagos.

34. §. A' hangzórendszer.

Az összes hangzók legegyszerűbb alapját képezik a' hangzók, 's csak ezekkel szövetkezve léphetnek életbe a' mássalhangzók is. (32. §.) A' mássalhangzókat lehet az emberi test húsa, 's csontjaival, az önhangzókat avval, mi az emberi test szilárd részeit élteti 's körülfogja, t. i. vér- s lélekkel összehasonlítani; az elsőkn nyugszik termete, ezeken alakja a' szavaknak.

Volt idő, mellyben nálunk is a' hangzók a' szóelemzésben olly lényegteleneknek tartattak, miszerint azok a' szó jelentésének meghatározásában tekintetbe sem jöttek, mert a' szó fogalmi jelentése kizárólag a' mássalhangzókhoz kötöttek gondoltatott. Ez idő elmúlt. Az összehasonlító nyelvészet megmutatta, hogy bár a' hangzók, mint folyékonyabb elemek, sokkal több változásnak alávetvék, mint a' mássalhangzók, még sem szabad azoktól minden jelentést megtagadni. Egy hangzó sem áll hasztalan a' szóban, 's nem változik el ok és szabály nélkül.

Az úgynevezett sémi nyelvekben a' rendesen három mássalhangzóból álló, tehát tulajdonképen ki sem ejthető gyök által képviselt fogalomnak meghatározott vonatkozása, minél fogva az valódi szóvá lesz, a' hangzók által jellemeztek. Ezen három hang: qtl*) gyököt képez, mellynek alapjelentése az ölés, de minden kifejezhető alak, mellyben ime' hangok a' nyelvben előfordulhatnak, azaz: mellyben hangzóval köttetnek össze, már az alapjelentésnek bizonyos meghatározott vonatkozását fejezi ki. Így: qtol határozatlan mód: ölni; qotel, cselekvő részesülő: ölü; qatal, mult idő harmadik személye: ölt stb.

Az ind europai nyelvek körében ezeknek legnevezetesebb tüneményei, u. m. a' szanszkrit guna és vridhi, a' német ablaut, a' szláv fokoztatás sat. a' hangzók szabályszerű változásain alapulnak. Tudjuk, hogy pl. a' görög *λείπω*, *ἔλιπον*, *ἔλοιπα*; a' gót nima,

*) A' q itt keményebb k.

nam, nemum, nimans; ujnémet: binde, band, gebunden, Bund; a' szláv, piti, popiti; lomiti, lámati stb. szóalakokban a' fogalmak vonatkozásainak különbségét a' hangzók különbsége fejezi ki. Hogy az áltaji nyelvekben 's ezek közt különösen a' magyarban is a' hangzóknak kiváló fontos szerep jutott, a' következő §§-ban fogjuk látni.

Mint a' nyelvekben általában, úgy a' magyarban is a' hárommasság uralkodik. *Három alaphangzóból származtak az összes hangzók.*

A' héber nyelvben eredetileg csak három hangzóra használtattak bötük. A' legrégibb abcékben a' három alaphangzó: *u, a, i*, különös jegyekkel bir, *e* és *o* pedig annál ritkábban jelentkeznek, mennél távolabb multban keressük. A' szanszkrit ez utolsó hangzókat, mint rövideket nem ismeri, 's mint hosszuk kettőshangzók gyanánt tekintetnek; *é* származott *ai*-ből, *ó* származott *au*-ból. A' gót nyelvben csak a' hosszú *é* és *ó* birnak különös jegyekkel, holott a' rövid *e*, és *o* helyett *ai* és *au* íratik. A' görögök, *u, a, i*, hangzókat csak egy-egy betűvel irták, de *e* és *o* számára kétféle jegyük volt; t. i. *ε, η*; *ο, ω* sat.

Lássuk most az áltaji nyelveket.

Mi az *o* és *u* hangzókat a' finn nyelvben illeti, azok még egymástól nem váltak szét. Ugyanis Kellgrén szerint a' finnben sem tiszta *o* sem tiszta *u* nincsen, de egy középhang van, melly az említett két hangzót implicite magában foglalja. A' mongolok *o* és *u*-ra csak egy 's ugyanazon jegyet használják, mi szinte arra mutat, hogy ime' hangzók a' beszédben, ha most nem, legalább azon időben lepték egymást, mellyből a' mongolok mostani írásmódja származik. Sőt a' magyarban is, bár itt az elfogadott latin írásmód jegyei által az *o* és *u* közti különbség világosabban jelezetett, mégis ezen hangzók az élő beszédben olly rokonok, hogy azok megjelölésénél gyakran a' mai helyesírás is a' bötük választásában tétováz. Ez történik pl. *ok, jok* = *uk, juk*; *ból* = *búl*, *tól* = *tul* sat. ragoknál. Tájédivatosan a' gyökszótagban is az említett hangzók váltakoznak, sat. melly tünemények ezen két hang eredetének egy közös alaphangra visszavezetésére utalnak.

Továbbá a' közlő *é*, mellynek, a' finn *e* felel meg, a' mongol és mandsu nyelvekben hiányzik; a' magyarok szintúgy, mint a' mongolok megjelölésére nem birnak külön jeggyel, miből kö-

vetkeztethetni, hogy ezen *e* az áltaji nyelvekben nem eredeti, sőt leginkább *a'* véle legrokonabb *i* kifejlődésének tekintendő, melly állítást még azon körülmény bizonyítja, hogy *e'* két hangzó *a'* közlő hangzók osztályát képezi; azaz : az alább idézendő hangegyezés alaptörvényei szerint *a'* többi hangzóhoz ugyanazon viszonyban van, 's ugyanazon jogokkal bír.

Tekintsük most *a'* magas hangzókat : az *e-t*, melly *a'* finn *ä*-nek felel meg, az *ö- és ü-t*. *A'* mongolban ezen hangzók megjelenése hajdan *a'* nekik megfelelő mélyektől (*a, o, u*,) nem különböztetett meg; sőt ma is *e'* két hangzósor megkülönböztetésére különös jegyek csak *a'* szó elején hasztáltatnak. Sőt *a'* finn, 's részben *a'* magyar írásmód is képes az említett hangzóknak származására némi fényt vetni. *A'* Halotti beszédben az *u* jegy megfelel *a'* mai *o, u, ö, ü* hangzóknak, pl. *pur*, ma : *pör*; *munda*, ma : *monda*; *terumteve*, ma : *terömté*; *urdung*, m. *ördöng*; *bunet*, m. *bünét*; stb. többi nyelvemlékeinkben az *ö-t* majd *eu*, majd *oe, eo, o* stb : az *ü-t* pedig *ue, ui, ü, u* jegyekkel találjuk írva.

'S ennyiből áll az, mit jelenleg fölhozhatunk annak kimutatására, hogy az áltaji nyelvben is *a'* három hangzó : *i, a, u*, eredeti alaphangzónak tekinthető, melyekből fejlődtek ki *a'* többi hangzók — bár *a'* történet megelőző időben.

Azonban mi módon történt ezen kifejlődés?

Grimm *a'* góth nyelvnek *a'* németteli összehasonlítása által történetileg is megmutatta, hogy *a'* rövid *e* és *o* hangzók az alaphangzók összefolyásából származtak. Ugyanis két rövid hangzó egy egységbe összekötve hosszú hangzót képez, de nem mindig. Ha t. i. két rövid hangzó *a'* kiejtésben olly módon folyik össze, hogy monnon rövidségük felét elveszítik, az ekkép származott új hangzónak mennyisége csak akkora lesz, mint egy rövid hangzóé. Illyen összefolyása két rövid hangzónak egy új rövidbe Grimm után törésnek (Brechung), 's az ekkép származott rövid hangzók törötteknek (gebrochen) nevezetnek. Ekkép származott *a+i*-ből *e*, 's *a+u*-ból *o* pl. *a'* góth : *saihvan*, *fauho*, *hairan*, *bauran* már az ónémetben : *sehan*, *foha*, *peran*, *poran* hangzanak.

Sokkal fontosabb reánk nézve *a'* magas hangzók : *ä, ö, ü*, eredete. Ezek *a'* német nyelvben *a'* megfelelő mély : *a, o, u* hangzókból az úgynevezett hangváltás (Umlaut) által származtak. Ha t. i. *a'* német nyelvben mély hangzóval bíró gyökhöz, *i-* vagy *en-*

nek helyettesével : e-vel bíró rag járul, a' gyök mély hangzója a' megfelelő magasba megy át, pl. Mann, mänlich, Männer; Hof, höflich, Höfe; Betrug, betrügen stb. Illyen hangváltás a' többi indeurópai nyelvekben is ösmeretes.

De illik-e ezen felfogás az áltaji nyelvekre is, melyekben, mint tudjuk, a' legnevezetesebb alaptörvény, t. i. a' hangegyezés a' mély 's magas hangzók közti ellentétén alapszik, 's melyekben ma épen ellenkezője történik annak, mint az indeurópai nyelvekben látunk? Ezekben t. i. a' rag hangzója módosító befolyást gyakorol a' gyök hangzójára; holott nálunk a' rag hangzója a' gyök hangzója szerint változik. Szabad-e tehát feltennünk, hogy nálunk is a' magas hangzók a' megfelelő mélyekből a' lágyító *i*, vagy helyettesének az *é*-nek befolyása által származtak?

Ezen kérdésre történeti adatokkal felelni nem vagyunk képesek. Azon korban, melyből legrégibb nyelvemlékeink származtak, már a' hangzók monnó sorát kifejlődve találjuk; — az írásmódból kivethető momentumokat már fentebb érintettük.

De a' rokon nyelvekbeli összehasonlítás képes némi fényt deríteni az említett kérdés feloldására.

A' finn nyelvben igen sok gyököt találunk, melyeknek magas hangzói a' megfelelő mélyekkel váltakoznak, a' nélkül, hogy eme' váltakozás a' gyök jelentésében valami különbséget okozna. Így : *ahma* és *ähme*; *lavia* és *läviä* stb.; valamint a' magyar : *csal* és *csel*; *kavar* és *kever*; *haj* és *héj* stb. Föltehetjük-e, hogy a' nyelv eredetileg is egy, 's ugyanazon képlet kifejezésére több, és pedig ellenkező hangzóval bíró gyököket teremtett volna?

Ha az összehasonlítást a' többi rokon nyelvekre is kiterjesztjük, alig találunk pl. a' magyarban magas hangzóú gyököket, melyeknek a' rokon nyelvek egyike vagy másikában, ha t. i. a' gyökök közösek, mély hangzó nem felelne meg. Csak néhány példát hozunk fel. Így magyar *hős*, finn *kosio*; m. *epe* finn *sappi*; m. köh, finn *kohio*; m. *kepe* finn *kavia* stb. Lehet-e ezen példákra nézve kétség akár az egyik akár a' másik alak eredetisége felől? A' finnben az *i* még a' második szótagban van, a' magyarban már a' gyökszótagba olvadt; pl. *kohi*, *koih*, *köh*. Így a' magyar *bő* az osztyákban még : *poi*; a' magy. csend az oszty. *chunem*, m. *menni* finn *menen*, szürjänb. *muna* : m. *meny*, finn *miniä*, lappban *manjë*, stb.

Továbbá pl. a' magy. *méz* finnben *mesi*, de osztyákban még: *mag*. Ha kérdés támad, melyike ezen szóformáknak az eredeti, a' vég mássalhangzó adja a' szükséges felvilágosítást. Ugyanis a' nyelvekben általában a' torokhangoknak átmenetele a' foghangokba ép oly gyakori, mint ritka az ellenkező eset. *G*-ből lehet *z*, vagy, *sz*, de nem megfordítva. Az osztyák mag tehát eredetibb, mint a' finn *mesi*, magy. *méz*. Jegyezzük meg, hogy a' finnek *g*-vel nem bírnak, 's helyette leggyakrabban *h*-t használnak, melly ismét *sz*-szel váltakozik. Így lehetett *mag*-ból, *mahi* = *masi*, 's nem áll *e mesi* úgy a' *mag*-hoz, mind a' német männlich a' mannhoz.

A' felhozottakkal azomban csak megakarjuk érinteni a' dolgot, nem kimeríteni. De ha képesek nem vagyunk is minden egyes magyar hangzó gyöknél a' lágyításnak okát oly világosan kimutatni, mint az említetteknel; minthogy idő folytában a' különböző nyelvekben a' hangzók másféle változásoknak is álvétvék, 's azoknak visszavezetése eredeti alakjukra a' nyelvemlékek hiánya miatt szinte lehetetlen: mégis a' felhozottak alapján is hajlandók vagyunk hinni, hogy az áltaji nyelvekben is úgy, mint a' nyelvekben általában, a' magas hangzók a' megfelelő mélyekből, 's többnyire — ha később nem is kizárólag — az *i* vagy helyettesének t. i. az *e* nek befolyása következtében fejlődtek ki.

A' hang-egyezés törvénye nem czáfolja meg állításunkat, de megerősíti. A' gyök ma merev, 's változatlan, 's hangzója módosítja a' ragok hangzóit. Igaz ugyan, ezen eljárás épen ellenkezője az indgerman hangváltásnak, melly szerint t. i. a' rag hangzója a' gyök hangzóira gyakorol befolyást; de ezen ellentét is csak az irányra vonatkozik, mellyben a' hangzók egymásra hatnak, mellytől elvonatkozva a' hangeljárás vég alapszámban egy 's ugyanaz. A' németben pl. a' hangváltás visszafelé hat, a' magyarban előre: bár találunk is példákat, hol a' következő szótag hangzója az első szótag hangzójára hatott. Így a' mai *nélkül*, hajdan *nalkül*; a' mai *soha*, *noha*; hajdan *semha*, *nemha* hangzott stb. a' szláv: obed, milost, nevolá a' magy: ebéd, malaszt, nyavalya; stb. A' gyökök mai változatlansága azoknak ősrégi változékonyságára látszik mintegy visszamutatni. Extrema se tangunt.

A' mai ragváltozásnak előképe volt a' hajdani gyökváltozás; hiszen ragaink szinte eredetükre nézve nem egyebek, mint gyökök.

Továbbá a' hangegyezés törvénye szerint a' mély és magas

hangzók egymást, mint ugyanazon nemű sarkok, eltaszítják. Csak a' közlő *i* ('s helyettese *e*) egyezmeg monnó sorral. Nem de ez arra mutat, hogy az *i*, mert eredeti hangzó, a' szinte eredeti mélyhangzók sorába tartozik; 's egyszersmind a' magas hangzókban, mint a' lágyítás tényezője implicite foglaltatik? Az *i*-nek ezen kétős természetén alapszik rokonsága a' hangzók monnó sorrához.

Ezen szempontból a' mély hangzókat *keményeknek*, a' magasakat *lágy* -- vagy *lágyítottaknak*, 's a' közlőket *lágyítóknak* is nevezhetjük.

A' szóhang mellékes tulajdonságai.

41. §. A' szóhang mennyisége.

Minden szóhang kiejtésére bizonyos (hosszabb vagy rövidebb) idő kívántatik meg. Ezen időnek hosszasaága teszi a' szóhang mennyiségét. Minthogy pedig csak az önhangzók folyékonyak, és tesszés szerint hosszabb vagy rövidebb időben ejthetők, ellenben a' mássalhangzók általában véve, a' pillanatban enyésző, semmi hosszítást nem szenvedő hangok, mellyek csak gátoló összehalmozásuk által a' szótag kimondását késleltethetik; azért a' szótag mennyisége is kiváltkép az önhangzó mennyiségétől függ. A' rövid hangzó pedig úgy aránylik a' hosszúhoz mint 1 : 2.

Azonban a' mássalhangzók is befolyást okozhatnak a' szótag mennyiségére. Az egyszerű mássalhangzók, kivált a' kilököttek, pillanatban enyészők, azért a' hangzóöregbülést nem idézik elő. De ha két vagy több mássalhangzó tolul össze rövid hangzó után, bizonyos észre is vehető gátolás támad; a' kiejtés tartósabb, legyenek a' mássalhangzók egyenlők vagy különbözők. Ez által a' szótag, daczára a' rövid önhangzónak, mennyiségére nézve hosszúvá lesz. Ezen alapszik az úgynevezett positio törvénye, melly a' verstanban kiváló szerepet játszik.

42 §. A' hangsúly.

A' hangtól és annak mennyiségétől meg kell különböztetni a' hangsúlyt, melly nem egyéb, mint azon erő, mellyel a' szóhang kiejtetik; vagyis a' szóhangot kísérő emelkedése és leszállítása a' hangnak. De a' hangsúly lényege nem rejlik a' zenészeti

magosságban és mélységben, hanem a' hangnak erősebb vagy gyengébb nyomatosságában; tehát azon erőben, melyet a' beszélő a' hangnak kölcsönöz.

A' hangsúly vagy *szónoklati* vagy *grammatikai*.

A' grammatikai hangsúly ismét a) *szótaghangsúly*, mely a' többtagú szók egyes szótagaira vonatkozik; b) *szóhangsúly*, mely a' mondatban egész szókat emel ki azoknak logikai vagy nyelvtani fontossága szerint, vagy c) *mondathangsúly*, mely egész körmondatok előadásánál egyes mondatokra vagy mondat-részekre esik.

A' szótaghangsúly vagyis hangsúly a' szó szorosabb értelmében, nem egyéb, mint egy szótagnak különös hangemeléssel és nyomatékkal való kiemelése, mialatt a' többi szótagok gyengébben mondatnak ki. Az olly kiemelt szótagról mondjuk azután, hogy hangsúlylyal bír, vagyis hogy hangsúlyos.

A' magyar nyelvben a' hangsúly a' szó gyöktagjára esik; összetett szókban mindenik szó megtartja saját hangsúlyát, de az első szó hangsúlya erősebb a' másikénál. Többtagú szókban a' gyökszótagon lévő hangsúlyon kívül *másodrendű* hangsúly is van, mely rendszeren annak 3. 5. 7. tagjára esik; pl. *halhatatlanság* szóban a' *hal* tagon van a' főhangsúly: *tat* és *ság* szótagokon pedig a' másod — rendű hangsúly. Ez utóbbi hangsúly meg is változtathatja helyét; pl. *rendetlenség* szóban a' főhangsúly az első tagján van, a' másodrendű pedig a' harmadik *len* tagon. De *rendetlenséggel* szóban a' másodrendű hangsúly a' *ség* szótagra esik; különben ha ezen szóban is a' másodrendű hangsúly *len* szótagon maradna, az utolsó *vel* tagra is esnék egy másodrendű hangsúly, mi a' magyar nyelv, 's általában a' finn nyelvek természetével ellenkezik.

Minden egyes szóban csak egy főhangsúly van; de másodrendű hangsúly több is lehet, mint feljebb láttuk.

A' hangsúly a' szó lelke. Ez alapítja meg a' több egyes elemekből összeállított akár hánytagú szónak hangegységét, mely a' szó által képviselt fogalom egységének felel meg. A' hangsúly legszemélyesebb eleme a' nyelvnek, 's mégis annak minőségi és mennyiségi viszonyaira nagy befolyást gyakorol, mint azt alább látni fogjuk.

Hang-összeköttetés.

43. §. A' hangzók összeköttetése.

Az összekötött hangzók vagy *hosszú hangzók*, vagy *kettős hangzók*. — A' hangzó természeténél fogva folyékony és korlátlan tartósságú; de az izült beszédben bizonyos határok közé szoríttatik. Minden gyökhangzó eredetileg rövid, de a' nyelvfejlődés következtében gyakran tágíttatik, és pedig részint mérő hangtani okokból; pl. a' hangsúly befolyása következtében, vagy a' szótagok egyensúlyának létrehozása végett stb. részint szóelemzési úton, midőn t. i. mindenféle képzéseknél több hang jön össze, 's olvad egymásba. A' hangzó tágítása csak más hangzós elem hozzájárulása által lehetséges. Ez pedig vagy az eredeti hangzóval egyenlő ($a+a$), vagy tőle különböző ($a+i$). Az első esetben *hosszú hangzók*, a' másodikban *kettős hangzók* támadnak.

A' *hosszú hangzó* nem egyéb, mint kétszer egymásután, minden szünet nélkül kiejtett rövid hangzó; pl. $\acute{a}=aa$. De a' *hosszú hangzó* két egymástól különböző rövid hangzó összeolvadása által is származhatik. Ekkor azonban a' hosszítási folyamatot úgy kell gondolnunk, hogy előbb az egyik hangzó a' másikhoz hasonul, 's ezzel azután egy egységbe olvad össze; pl. a' régi : *hio-ni*, *vio-ni*, ma : = *hü-ni*, *vü-ni*, = *hiv-ni*, *viv-ni* = *hi-ni*, *vi-ni*. Másrészt két rövid hangzó nem mindig olvad össze a' megfelelő *hosszúba*, de gyakran más *hosszú* vagy *kettős hangzót* is hoz létre. Így pl. a' magyar : *fej*, *vej* = *fö*, *vö*; holott az *ei*-nek megfelelő *hosszú* inkább *é* mint *ö*; bár a' magyar nyelvben ez utolsó két hangzó néha váltakozik; pl. *szülék* = *szülek*.

A' *kettős hangzó* fogalmához tartozik, hogy egyrészt két külön hangzó egy folytonos hangegységbe olvadjon össze, másrészt, hogy az egybeolvadt hangzók sajátlagos minősége tartassék fén.

Tehát az *elegyhangzók* (*ä*, *ö*, *ü*), és az összehúzás által származott *hosszúk* (pl. $\acute{a}=é$, $\acute{o}=ó$ stb.) nem *kettős hangzók*. Azokban igen gyakran át megy az eredeti *kettős hangzó* a' megfelelő *hosszúba*, pl. a' magyarban *ei*, $eu=\acute{o}$ -be; $\acute{o}=\acute{o}$ -ba stb. — De két hangzónak egybeköttetése által nem mindig származik igazi *kettős hangzó*. Ha t. i. a' hangzósort tekintjük, könnyen észre vesszük, hogy csak az *a*, *e*, *o*, hangzók az utánok következő *i* és *u*-val kö-

tethetők úgy össze, hogy az által a' kettős hangzó lényegéhez tartozó hangzós hangegység jön létre. Ennél fogva az igazi kettős hangzók a' következők: *ai, au; ei, eu; oi, ou*. A' többi kettőshangzók, pl. *ua, uo, ui* stb. nem igaziak.

A' mi a' magyar nyelvet illeti, annak régiebb korszakaiban a' kettős hangzók sokkal gyakoriabbak voltak, mint utóbb. A' Hallotti beszédben, és a' legrégibb oklevelekben a' következők fordulnak elő: *au* (*monaraukerekü*); *ai* (*alait*); *ei* (*veszeit*); *eu* (*leun, bele ul*); *oi* (*szabadoit*); *ou* (*boudog*); melyek maig az *i* hangzóval támadtakon kívül (melyek közül néhányan maig is fenmaradtak; pl. *bocsajt, sohajt* stb.) a' megfelelő hosszúba olvadtak össze. De a' palócz nyelvjárás, mellyben úgyis az eredetibb régibb nyelvállapotnak számos nyomai fenmaradtak, a' kettős hangzókat követi; és rendesen pl. a' hosszú *á, ó* előtt *u-t, ö* előtt *ü-t*; és *é* előtt *i-t* hallat, ekkép *buátya, luó, üör, iédes*; sőt az *l* mássalhangzót a' szótágok végén, vagy pedig mássalhangzó előtt, a' hangzó természetéhez képest *ü-re* változtatja, s az előtte álló hangzót megrövidítvén, evvel igazi kettős hangzóvá olvasztja össze. Így lesz *al = au; ol = ou; el = ei; öl = öi*; pl. *alma = auma; boldog = boudog; elme = eiime; föl = föi*.

44. §. A' mássalhangzók összeköttetése.

Ide nem tartoznak az elegyült mássalhangzók, melyekről 37. §-ban szóltunk, hanem két vagy több mássalhangzónak összeköttetései.

Két egyenlő mássalhangzónak összeköttetése hosszú hangzónak felel meg. A' mássalhangzó természeténél fogva ilyen kettőzésnek a' szó elején vagy végén nem lehet helye, csak a' szó közepén két hangzó között; pl. *bennem, jobbak, házzal* stb. A' magyarban minden mássalhangzó kettőztethető. — A' mi a' kettőzést illeti, az részint eredménye a' hasonításnak, pl. *beszéd-l = beszéll; ház-val = házzal* stb. tehát eredetileg, két különböző mássalhangzóból származott; részint következménye a' hangsúly befolyásának, melly a' gyökszótagot a' mássalhangzónak kettőztetése által erősíteni, s ki törekszik emelni; pl. *millyen* e. h. *mi+lyen, bennem* e. h. *ben-em* stb.

A' kettőshangzónak megfelel két különböző mássalhangzó-

nak összetétele, mely a' magyar 's általában az áltaji nyelvekben csak a' szó közepén és végén fordulhat elő; pl. *boldog, laktam, kard, volt, vársz* stb. Ezen nyelvek a' szó elején több mássalhangzó összejövetelét nem szenvedik, mint ez pl. az indgermán nyelvekben divatos. E' mellett vannak mássalhangzók, melyek összejövetelét a' magyar nyelv még a' szó közepén sem kedveli; pl. *zj, szj, csj* stb. — A' mi pedig a' szó végét illeti, ott még csekélyebb számra szorítkoznak azon mássalhangzós csoportok, melyek a' magyar nyelvben előfordulhatnak. A' *fólyékony + néma* itt a' legkedveltebb összetétel; ellemben *néma + folyékony* semmi esetben nem állhatnak a' szó végén. A' nyelv ezen sajátján, mellynél fogva egyes mh. összetételeket kedvel, másokat nem szenved. többféle hangváltozások alapúlnak, a' mint ezt később látni fogjuk.

42 §. A' szótag és szó.

A' szótag egy hangzónak egy vagy több mássalhangzóvali összeköttetése által származik. Azonban önálló hangzó is képezhet szótagot. A' hangzóból álló szótag *csupasz*-nak nevezetik pl. *o-da, i-szik*; stb. Ha a' hangzót mássalhangzó előzi meg, a' szótag *nyilt*, pl. *fa, be, le, ki* stb; — ha követi, a' szótag *zárt*; pl. *al, is, ez* stb; 's *körülzárt* szótag az, melyben a hangzó előtt és után áll mássalhangzó, pl. *bab, fal, sok* stb. A' szótagok összeköttetése *szót* képez, ha önálló jelentéssel bír. A' jelentőséggel bíró szót a' nyelv külsőképen is bizonyos meghatározott korlátok által különbözteti a' szótagtól. Ezen korlátok leginkább a' szó végére vonatkoznak, melyben nem állhatnak mindig ugyanazon hangok, melyek a' szótag végén fordulhatnak elő. Így pl. a' magyarban nincsen szó, mely rövid *o* vagy hosszú *á*-ra végződne, halott ezen hangzók a' szótag végén gyakran találhatók; pl. *o-da, tano-da, atyá-ink; hazá-ja* stb. Továbbá nem tűri a' magyar nyelv a' szók végén a' hangzók összeköttetéseit a' v. és j hangokkal stb.

Ezen *hangtörvények*, melyek külön nyelvekben különbözök, a' szóellemzésre nézve igen fontosak. Ezen törvénynél fogva, t. i. a' szók és szóalakok mindenféle változásoknak alávetvők, melyek következtében az eredetileg szerves hangalak gyakran eltorzítottatik, 's az eredetileg ugyanazon szóalakok egymástól eltérnek. Ezen törvények által minden egyes nyelv, külső alakjára

olly sajátzerü szinezetet ölt, mellynél fogva minden szón, már annak első hallására, kivehető, vajjon a' nyelvhez tartozik-e eredetileg, vagy pedig kölcsön van véve. Így pl. *Wandl*, *bratr* 's efféle szók a' magyarban teljesen lehetetlenek stb.

A' hangváltozás.

43. §. A' hangváltozás fogalma és köre.

Hangváltozás alatt általában mind azon változásokat értjük, melyeknek a' nyelv történeti életében szintúgy egyes hangok mint egész szótagok és szók alávetvék, de melyek a' szók által kifejezett képzetekre, vagyis a' szók jelentésére nem vonatkoznak. Így p. o. a' Halotti Beszédben előforduló : *vognuc*, *pur*, *chomuv*, *eleve*, *mend*, *gimils*, *nop*, *urduug* szók jelentése a' mai : *vagynuk*, *por*, *hamu*, *élő*, *mind*, *gyümölcs*, *nap*, *ördög* szókéval azonos, habár azoknak hanganyaga mai napig többé vagy kevesbbé megváltozott is. Az illyen, csupán hangtani, azaz : a' szók anyagát, a' hangok minőségét, mennyiségét és helyzetét illető változástól meg kell különböztetni a' szerves változásokat, melyek t. i. a' szók jelentését is módosítják, pl. *fagy* és *fáz-ik*; *várjak* és *várják*; *házat* és *házát* stb. 's melyek azért nem a' hangtanba, hanem a' szóragozás, vagyis a' nyelv értelmi körébe tartoznak:

A' hangváltozás a' nyelvélet *három* különböző *körében* fordulhat elő. A' hangváltozás t. i.

1) *történeti*, ha a' szó a' nyelv korábbi állapotjában más, a' mostanitól eltérő hangalakkal birt, tehát a' változás a' nyelvfaj vagy egyes nyelv különböző fejlődési fokaiból való : pl. a' Halotti Beszédben előforduló : *muganec* ma : *magának* hangzik; a' mai : *álom* Anonymusnál még : *almu* stb.

2) *nyelvjárási*, ha ugyanazon szó több egyidőben 's egymás mellett élő nyelvjárásban különböző alakban fordul elő; pl. *alma*, *balta* a' palócz nyelvjárásban : *auma*, *bauta*-nak hangzik; szintúgy *urunk*, *emlékezzünk*, *nézzünk* a' palóczoknál még : *urank*, *emlékezzenk*, *nézzenk* stb.

3) *írásbeli*, ha ugyanazon szó az írói nyelvben is több egymás mellett egyaránt használatban levő hangalakkal bír; pl. *bék* és *béke*; *dalol* és *danol*; *haj* és *héj* stb.

Ezen két utóbbi (a' nyelvjárási 's az írásbeli) hangváltozás

azomban majd mindig az elsőre, t. i. a' történelmire vezethető vissza. Ha t. i. a' nyelvjáráásokban, vagy az írói nyelvben is egy 's ugyanazon szó két alakban előfordúl, azon esetben rendesen az egyik alak régibb mint a' másik, tehát a' nyelv különböző időszakaiból való. Így pl. a' palócz : *urank* szóalak régibb, mint az írásbeli *urunk*, mi annak származásából is ki tetszik. *Urunk* t. i. *ur-am-k* alakból keletkezett. Szintolly régibb pl. a' palócz : *emlékezzenk* mint az írásbeli *emlékezzünk*, mi a' híres legrégebb magyar históriás énekből : *Emlekezzenk régiekről* is kitetszik. Szintúgy a' utóhanggal bíró *béke*alak eredetibb az egytagú : *bék*-nél, mint azt alább látni fogjuk.

A' hangváltozás nemei.

44. §. A' hangváltozás általában véve:

1. *Hangcsere*, mellynél fogva, daczára a' szó egyes hangjain történt változásnak, a' szó anyaga se nem bővül, se nem kisebbedik. Ide tartozik:

a) az *önálló hangcsere*; pl. a régi : *kedeg*, ma : *pedig*; a' régi : *gimils* ma : *gyümölcs* sat.

b) a' *hanghasonítás*; pl. HB. *hadlawa* ma : *hallá*; — sőt a' mai nyelvben is mondjuk : *házzal*, *kerttel*, ezek helyett : *házzal*, *kertvel*, sat.

c) a' *hanghasonaltatás*; pl. *dalol* helyett *danol*; — *talál* helyet *tanál* sat. Végre

d) a' *hangáttétel*; pl. *szökcso* helyett : *szöcskö*; — *kehely*, *teher*, ezek helyett : *kelyh*, *terh* sat.

2. *Hangváltás*, mellynek következtében a' szó anyaga vagy bővül, vagy kisebbedik. Illyen

a) a' *hangbővülés*; pl. a' mai : *hatalom*, *szerelem* a' régibb : *hatalm* *szerelm* helyet; — *iskola* *istráng* a' latin : *schola* és német *strang* helyett stb.

b) a' *hangelvetés*; pl. *tudom* h. *tom*, *gazdaasszony* helyett *gazdasszony* *szintegy* helyett *szintugy* sat.

c) a' *hangerősítés*; *fanak* helyett *fának*, *vélem* *nékem* ezek helyett : *velem* *nekem* stb.

d) a' *hanggyengítés*; pl. *háztól*, *házzól* helyett *haztul*, *házzul* stb. stb.

45 §. Az önálló hangesere.

Az önálló hangesere alatt a' szó egyes hangjainak azon változását értjük, mely önállólag, azaz a' szomszéd hangok és minden külső tényezők befolyása nélkül ment végbe, 's azért csupán az egyes hang életének 's független fejlődésének tulajdonítható. Így lett pl. a' régibb *kedeg*-ből a' mai *pedig* — a' régibb, Jászai Codexben előforduló: *mart* ma *part* (nyelvjárásilag is még *mart*); — *Veszprém* = *Beszprém*. — Így a finn: *jalka* láb, magy. *gyalog*; — finn: *aju* magy. *agy*; — török: *jemes*, HB. *gimils* ma: *gyümlés*. — Így váltakoznak: *jer* = *gyere*; — *jön* = *gyön*; — továbbá: *mell* = *mejj*; — *valljon*, = *vajjon*; — *borjú* = *bornyú*; — *fejér* = *fehér*. — Jászai Codexben: *feketéje*, *barlangaja*, *fiája*, ma: *feketévé*, *barlangává*, *fiává* stb. Így Jászay Cod: *vépés* ma: *lépés*; — *porosztó*, ma: *poroszló*; — *tepink*, ma: *lepink*; stb. Így változik: *dörög* = *zörög*; — *dörren* = *zörren*; — *büdös* *büzös* stb.

46 §. A' hanghasonítás (Assimilation).

Hanghasonítás alatt mindazon változásokat értjük, melyek egyes hangokon a' szomszéd hangok és szótagok befolyása alatt olly módon idéztetnek elő, hogy egy hang a' másiknak behatása következtében evvel egyenlő, — vagy legalább a' változás által hasonlóvá lesz.

A' hanghasonítás általában véve következménye azon vonzerőnek, mely a' nyelvben, és pedig annak mind hangtani, mind értelmi részében általánosan el van terjedve. A' vonzerőnek hatalmas természeti törvénye t. i. a' nyelvben is roppant befolyást gyakorol a' szók alakzataira, 's azok összeköttetéseire. Az a' rimben, az assonáncban, a' gondolati párhuzamban, a' refrainban stb. működik. Minden nyelvben önként képződtek idomok, melyekben a' hasonló elemek egymáshoz vonzódtak. Illyenek pl. a' magyarban az úgynevezett ikerszók: *dibdább*, *dinomdánom*, *dűfűl*, *síri*, *összevissza*, *ímgly amgly*, *dirib darab csiri* — *biri* stb. Hasonlókép a' mondattannak egyik legkiválóbb része, t. i. a' szóegyeztetés ugyanezen törvényen alapszik stb.

A' hanghasonítás részint *hangzókon*, részint *mássalhangzókon*, részint *mindkettőn* megy végbe. P. o. HB. *pa-*

radisumben, halalnec, mukanec, nyugulmabeli, uruzagbele, iouben stb. ma : *paradicsomban, halálnak, magának, nyugalmába, országba, jóban*, melyekben a' ragok hangzói, és : *emberrel e' helyett embervel* emberré e. h. *embervé*, — *nézzük e. h. nézzük* stb.; melyekben a' mássalhangzók; végre : *ünnep e' helyett : üdnap*, melyben mind a' hangzó, mind a' mássalhangzó áthasonúlt.

A' hanghasonítás továbbá vagy *közvetlen* melly t. i. az egymás mellett álló hangokra vonatkozik; pl. *emberrel = embervel*; — *avval = azval*; vagy pedig *közvetett*, melly szerint az egymást nem érintő hangok egymásra hasonító befolyást gyakorolnak; pl. *mukanec = magának*.

Azt is még tekintetbe kell venni, vajjon a' hasonítás *egyoldalú*, úgy hogy csak egy hang változik pl. *hozzá a' régiebb : hozja* helyett, tanits e. h. tanítj stb. vagy *kétoldalú* pl. *köss e. h. köts*; — *láss e. h. láts* stb.

Továbbá a' hanghasonítás *előrehaladó* midőn t. i. a' következő hang az előtte állóhoz simul; pl. *házzal = házval, emberrel = embervel, jóban = iouben*, vagy *visszamenő* pl. *alunni e' h. aludni*; — *avval e' h. azval* stb.

Végre a' hanghasonítás *ugyanazon szervű*, (homorganisch), mellynél fogva egy hang olly hanggá változik, melly ugyanazon beszédszervhez tartozik, mellyhez a' második hang, pl. *külömben, azomban* ezek helyett : *különben, azonban*; — vagyunk e' h. *vagymuk* (HB.) stb. vagy *ugyanazonfoku* (homogen), melly által az egyik hang izületi foka a' másikéval megegyezővé válik. Ide tartozik különösen az *i* vagy *j* hangnak befolyása az ezt megelőző *g* vagy *d, t* hangokra, mellynek következtében *g*-ből *d, d* és *t*-ből pedig sziszegők fejlődnek. Így pl. *mozgit* helyett lesz *mozdít*; *réngit* h. *rendít* *); szintűgy : *feküdik, látj, kötj* helyett lesz *feküszik, láss, köss*, stb.

A' hasonítási folyamat a' nyelv különböző fokain különböző és általában véve annál terjedelmesebb, mennél önállóbb jelentőség és nyomatossággal bír a' nyelv hangtani oldala. Az írói nyelvben igen sok szor nem jegyeztetnek meg azon hasonítások, melyek az élő beszédben, főkép sebesebb kifejezésnél, mennek végbe. Ennélfogva a' kiejtés és írás közt bizonyos különbség keletkezik,

*) Ezen hibás felfogást megérintettem már a' M. Nyelv. III. 470 l.

melly valamint minden nyelvben, úgy a' magyarban is különösen a' következő esetekre vonatkozik :

1) Lágy mássalhangzó előtt a' kemény mássalhangzó a' megfelelő lágyba, 's kemény mássalhangzó előtt a' lágy mássalhangzó a' megfelelő keménybe megy át : Így pl. *mozogtam, botban, vasban, kertészben, csillagtól, kéztől* ; következőképen fejesztetnek ki : *mozogtam, bodban, vassban, kertészben, csillaktól, késtől* stb. Ezen változás néha az írásban is megjelöltetik, pl. *szaggat* e' h. *szakgat* ; — *nyaggat* e' h. *nyakgat* stb.

2) *m* torok és foghangok előtt *n*-be, 's az *n* ajkahangok előtt *m*-be megy át ; pl. *külömben, azomban, bont, ront, urunk* ezek helyett : *különben, azonban, bomt, romt, uramk* stb.

3) *sz* és *z* az utána következő *s*, és *d* az utána következő *n*-hez hasonló ; pl. *egészség, igazság, aludni, fekiüdni* a' kiejtésben úgy hangzanak mint : *egésség, igasság, alunni, fekiünni* stb.

47. §. A' hanghasontalanítás (Dissimilation).

A' hasonítással homlokegyenest ellenkező hangváltozás a' hasonaltalanítás, mellynél fogva a' nyelv a' hasonló hangok ismétlése 's egy szóban összetululásából származott kellemetlen hangzást az egyszerű és egynemű hangoknak különszervűek és különmeműekké változtatása által törekszik elkerülni. Így mondjuk pl. *olvasol, nézel, leszel* stb. ezek helyett : *olvasasz, nézész, leszész*. Továbbá : *áradt, fáradt, hervadt* helyett mondjuk : *áraszt, fáraszt, hervaszt*. A' német : *Quartier, Erker, Pranger, Krämer* a' magyarban : *kvartély, erkély, pellenger, kalmár* hangzanak, 's általában a' magyarban nincs törzs, mellyben két *r* találkozna.

Hasontalanítás ment végbe a' következő szókban is : *danol* e' h. *dalol*, mellynek gyöke *dal* ; *tanal* = *talál* ; *gyalánt, gyanánt* ; *Antal Anton* ; H. B. *timnuce* ma : *tömlöcz* (szlav *temnica*). Így váltakozik *hol?* az élő beszédben *evvel* : *hun?* és általában *veve* a' helyrag néha *n* pl. *fen, len, künn* ; néha *l* pl. *közel, távol* stb. Így foghanggal végződő törzsek után *alék*, — *elék*, de inghangok után *adék, edék* áll, pl. *szazalék, adalék, toldalék* ; és *omladék, romladék, menédék* stb. Továbbá *rothanat* áll *rothadat* helyett, szintűgy *bocsánat* helyett.

Igy váltakozva használjuk a' következő igeképzőket *kodik*,

kedik = *kozik*, *kezik*; továbbá *ódik*, *ödik*, = *ózik* *őzik*; de a' z-vel bire alakok leginkább csak azon törzsekhez járulnak, melyekben már *d* vagy *t* előfordult; pl. *hadakozik*, *zárogatózik*, *hivatkozik* stb. de : *szomorkodik*, *keseredik*, *záródik* stb.; mely utolsó törzseiben már sziszegő mássalhangzó fordul elő.

48 §. A' hangáttétel (Metathesis)

A' hangok áttétele a' magyar nyelv körében gyakran előfordul, és pedig majd mássalhangzó csoportok elkerülése, majd az egymásutáni szótagokban előforduló hasonnemű hangok további elmozdítása végett. Illyen pl. a' szláv *kluč* magy. *kulcs*; az ószláv *sluga* magy. *szolga*; stb. Illyen a' magy. *kalán* = *kandl*; *csalán* = *csanál*; — *mazsola* = *maloza*; — *viola* = *ibolya* stb. Továbbá: *kelyh(et)*, *terh(et)*, *vemh(et)*; nevezőben : *kehely*, *teher*, *vehem*, stb.

49 §. A' hangbővülés és hangerősítés.

Láttuk ugyan a' nyelv történelmi fejlődésének vizsgálatánál, hogy a' nyelv idő folytával a' hanganyagot inkább összehúzza és csonkítja, mintsem bőviti, hogy tehát jelentés nélküli hangoknak a' szó anyagába való járulása sokkal ritkábban 's úgy szólván csak kivételképen történik : mégsem tagadhatjuk, hogy vannak esetek, melyekben egyes hangok részint mássalhangzó-csoportok összetételésének elkerülése, részint a' gyök és törzs hanganyagának a' ragok túlsulya ellen szolgáló erősítése okáért, toldatnak a' szóhoz, a' nélkül, hogy azokat a' szók alkatrészeinek, vagy jelentéssel bíró ragoknak tarthatnók.

A' hangbővülés vagy a' szó elején megy végbe, mi nálunk rendesen csak idegen, két vagy több mássalhangzóval kezdődő szók felvételénél történik; pl. német : *Stáb*, magy. *istáp*; német *stall*, magy. *istálló*; latin *schola* magy. *iskola* stb. vagy pedig a' szó közepébe magánhangzó szúratik; pl. a' régibb *dolg*, *ajk*, *hatalm*, *szerelm* ma : *dolog*, *ajak*, *hatalom*, *szerelem* stb. hangzik. Ide tartozik különösen az úgy nevezett köthangzó, mely — mint alább látjuk — eredetileg a' törzs kihangzását tette, utóbb elsimitatván csak bizonyos ragok előtt lép elő; pl. *házak*, *házat*, *házam*; *kertek*, *kertet*, *kertem*; továbbá *adomány*, *lelemény*, *sokaság*, *nyereség*; *látomás*, *hallomás* stb. — Néha két egymás után következő hangzó közé az úgy nevezett hiatus elkerülése végett *v* vagy *j*

mássalhangzó szúratik; *övé* e' helyett: *őé*; szintúgy: *levék*, *tevék*, *tevés*, *tevékeny*, *vevés*, *vevén* stb. szóalakokban a' v. közbe szurt, 's eredetileg sem a' törzshöz, sem pedig a' raghoz nem tartozó hang. — A' *szó végén* a' magyarban a' hangbővülés igen ritka; pl. *szilárd*, 's csak idegen a' magyarban nem kedveltető hangcsoporttal végződő szóknál fordul elő gyakrabban egy rövid hangzónak toldása a szó végéhez; pl. német *Bisam* magy. *pézsmá*; német *Kegel* magy. *kegli*; német: *kugel* magy. *kugli* stb.

A' mi pedig a' *hangerősítést* illeti, mely által a' gyök hanganyagának a' ragok túlsúlya elleni biztosítása végett hangtesztét öregbiti, az a' magyar nyelvben igen gyakori, 's különösen háromféle módon megy végbe. Ugyanis, az eredetileg rövid hangzó hosszúvá válik; pl. *vélem*, *véled*, *véle*; — *nékem*, *néked*, *nékie*; — *légyen*, *lévén*; — *vétel*, *tétel* stb; mely szóalakoknak törzsei eredetileg rövidek, t. i. *vel*, *nek*, *le(nni)* *ve(nni)* *te(nni)* stb. vagy a' törzs rövid véghangzója, pl. *fa*, *kefe*, *alma* *teve* stb. meghosszítottatik, ha hozzá nehezebb ragok jarulnak: *fának*, *fától*, *kefének*, *almából*, *tevéről* stb. — A' hangerősítésnek második módja az, hogy a) könnyebb hangzók a' legközelebbi súlyosbakra mennek át; pl. HB. *chomuv*, ma *hamu*, *pur* ma *por*, *munda* ma *monda* stb. Végre a' gyök kihangzó mássalhangzója kettőztetik; pl. *bennem*, *benned*, *benne*; *millyen*, *meddig*, *mennyi* stb. ezek helyett: *ben+em* *ben+ed*, *ben+e*; *mi+lyen*, *me+dig* *me+nyi* stb. Mindezekről alább még bővebben fogunk szólni.

50 §. A' *hangelvetés és hanggyengítés.*

A' *hangelvetés* leginkább a' nyelv későbbi fejlődési időszakában megy végbe, 's ritkábban a' hangkellemnek, hanem legtöbbször a' hanganyag kisebbedése utáni törekvésnek eredménye.

A' *hangelvetés* vagy a' *szó elején* történik; pl. német *stumpf* magy. *tompá*; — német *Pfund* magy. *font* stb. HB. *vize*, *vimagguc* ma: *ize*, *imádjunk* stb. — mely *hangelvetés* néha a' következő hangzó meghosszítása által pótoltatik: pl. *én* mellynek eredeti alakja, mint a' többes *mink*, 's a' rokon t. i. finn: *minä*, szürjän: *me*, csere-misz: *mini*, osztyák: *ma*, lapp: *men*; jakut: *min*; tatár *men* stb. mutatják, kétségkívül *men* volt. — A' *szó közepén*; pl. *csepenget*, *tekinget*; *illeszkedik*, *puffaszkodik*; továbbá: hangpótlással:

tégedet e' helyett *tengedet* (vesd össze *engemet*). Továbbá *lácza*, *vaddsza*, *kertésze*, *juha*, *pléhe* stb. ezek helyett *láczja*, *vadászja*, *kertészje*, *pléhje* stb. — A' mi pedig a' szó *véghangzójának* elvetését illeti, a' magyar nyelv történeti fejlődésében a' törzsek véghangzójának elvesztése különös figyelmet érdemel. A' mi t. i. a' magyar nyelvnek a' finn nyelvvel összehasonlításánál első pillantásra szemünkbe ötlük, az a' szótörzsek külső alakjának különbsége ezen két nyelvben. A' finn törzsek t. i. rendesen kétaguak. A' finn nyelv szereti a' lejtő hangesést, 's evvel egyező alakkal bírnak törzsei is. A' törzsek első szótagja hangsúlyosan ejtetik ki, a' másik szótag gyenge, homályos, mintegy utóhangja az első szótagnak. Illyenek a' mandsu és mongol nyelvek törzsei is. Evvel ellenkezőleg a' magyar szótörzsek rendesen egytaguak, 's kevés kivétellel mássalhangzóval végződők: pl. *kéz*, *tűz*, *tél*, *egy* stb. mellyeknek a' finn *käsi*, *tuli*, *talvi*, *yksi* stbnek felelnek meg. Már innen is sejthetni, hogy a' magyar törzsek eredetileg szinte kétaguak 's hangzóval végződők valának, melly véleményt azonban a' régi nyelvemlékek minden kétségen kívül helyeznek. A' Halotti Beszédben. a' legrégibb oklevelek Anonymusnál, sőt még a' Révay és Jászay-Codexekben is sok törzseknél véghangzókat — habár többé vagy kevésbbé elhomályosítva — találunk, hol az mai napig egészen eltűnt. Így HB. *mige ma meg*; ise ma : *ös*, más emlékekben : *Zulta ma* : *Zzolt*; *Obada ma* : *Abád*; *Ete ma* : *Ét*; — *Sapi ma* : *Sáp*; — *Sari ma* : *Sár*; — *Zobolcsu ma* : *Szabolcs*; — *Zuardu ma* : *Szuárd* stb. Így Anonymus-nál : *almu*, a Képes Krónikában : *alm*, *ma* : *álom*. — Ugyanott *zerelmu*, Jászay-Codexben *szerelm*, *ma* : *szerelem*; stb. — A' véghangzónak ezen eltűnése igen fontos fordulópontot képez a' magyar nyelv történeti fejlődésében, mellynek több olykor feltűnő jelenei csak ez által fejthetők meg. Ugyanis vannak törzseink, mellyeknél az utóhang elvesztése az előtte álló szótag megnyújtásával pótoltatik; pl. *kéz*, *tűz*, *szél*, *úr* stb. De azon esetekben, hol a' szóban lévő véghangzó bizonyos ragok előtt visszatér, a' megnyújtás megszűnik, 's a' törzs eredeti alakjában lép elő; pl. *keze-t*, *tüze-t*, *szele-t*, *ura-t*; — *keze-k*, *tüze-k*, *szele-k*, *ura-k*; *kezem*, *tüzem* stb. Vannak továbbá szóink, mellyekben a' véghangzóra mássalhangzós csoport támaszkodott; pl. *almu*, *zerelmu*; de ezen támasz elveszte után a' végmássalhangzók közé más hangzót vettek fel; *álom*, *szerelem*. Ezeknél is azon esetekben a' hol a'

véghangzó bizonyos ragok előtt mint köthangzó föllép, a' törzs eredeti alakja tér vissza; pl. *álmot*, *szerelme-t*; *álmos*, *szerelme-s* stb.

A' *hanggyengítés* szemközti ellenkezője a' hangerősítésnek. Valamint ez utolsó leginkább a' *gyök* szótaghanganyagaira vonatkozik, úgy működik a' hanggyengítés a' *ragok* hanganyagának változásánál, mellynek következtében a' ragok eredeti súlyosabb hangzói könnyebbekre változnak; pl. *urank*, *emlekezzenk* helyett lesz *urunk*, *emlékezzünk*; *adeg*, *menne* helyett lett: *addig*, *mennyi* stb. vagy az eredetileg hosszú hangzók megrövidülnek. Így pl. *hová*, *tová*, *enyém*, *tiéd*, *miénk*, *tiétek* helyett mondjuk *hova*, *tova*, *enyim*, *tied*, *mienk*, *tietek* stb. vagy végre a' ragok mássalhangzói is elsimittatnak, 's lehetőleg csonkulnak. Így lett pl. a' Halotti Beszédben előforduló; — *belevl-beli* ragokból a' mai; — *ből-be*. Így mondjuk nyelvjárásiilag: *házba*, *kertbe*, *mié*, *azié*; *házbu*, *emberbül* stb. ezek helyett *házban*, *kertben*, *miért*, *azért*, *házból*, *emberből*. stb.

RIEDL SZENDE.

Az új perzsa nyelv, 's annak netaláni viszonya az általi nyelvekhez.

Történeti nyomozások, mellyek nálunk kellő nyelvtudomány nélkül folytak, azon véleményt támasztják vala, hogy a' magyar nyelv valami különösebb rokonságban áll az új perzsa nyelvvel; 's ezen véleményt olykor olykor nyilatkozó nyelvészek is táplálják, mint például Podhorszky Lajos a' M. Nyelv. II. 30—36. lapjain, 's Fogarassi János, ki egyik legközelebb tartott akademiái előadásában élő szóval kimondá, hogy szerinte a' perzsa nyelv nagyon közel áll a' magyarhoz, — mit legott az igének személyi ragjaival be is akara bizonyítani, — 's hogy ezt majdan terjedelmesen ki fogja fejteni. Ideje van tehát, hogy leirjuk az új perzsa nyelvet a' mint van, mi által a' történeti nyomozókat tájékoztassuk, a' nyelvészeket pedig lehető szoros eljárásra kényszerítsük. Dolgozatunk következő renddel foly: előadjuk először, de röviden, a' nyelv grammatikai mivoltát, és felhozunk kis szótári mutatót; azután keresni fogjuk, mi köze van a' perzsa nyelvnek az általi nyelvekhez, vagy ezeknek amahhoz.

ELSŐ RÉSZ.

Az új perzsa nyelv leirása.

I. Fejezet.

Az új perzsa nyelv grammatikai mivolta.

1. Az új perzsa nyelven az tűnik fel először is, hogy az árab nyelvvel nagyon vagyült, nemcsak mert számtalan árab szóval él, hanem mert árab grammatikai alakoktól sem őrizzkodik. Le akarván írni a' perzsa nyelvet, annak árabságát félre kell hagyni, vagy hol befoglaljuk a' leírásba, megemlítendő, hogy ez vagy az árab. Egyéb-

íránt az árábság annyira kiri a' perzsa nyelvűl, hogy e' két elem összezavarása majd nem lehetetlen.

A' névszó.

2. A' perzsa névszón, tehát a' dolognéven, tulajdonságnéven, számnéven és névmáson a' szónemnek semmi nyoma sem látszik meg. P. o. *peder* (pater) atya, *mâder* anya, *dochter* (németül : tochter), *bürâder* (németül : bruder) stb. nem különböznek egymástul nemre nézve. Ha tehát meg akarják jelölni a' nemet, az emberek-nél *merd* a' férfi, *zen* a' nőnemet jelenti, p. o. *pîr* öreg, tehát *pîr merd* öreg ember, *pîr zen* öreg nő : ellemben az állatoknál *ner* jelenti a' himet, és *mâde* a' nostényt, mint *ner giav* a' bika, *mâde giav* *) a' tehén.

3. Névjelelőt azomban (articulus) kettőt lehet találunk, az egyiket *e-*, a' másikat *i-*nek ejtik. Amaz határozott, ez határozatlan, miről legitt többet.

4. A' névragozás igen kevésből áll. A' többesnek ragja emberek és állatokra nézve *ân*, véltve *ât* többire nézve *ha*; tehát *peder* atya, *sütür* teve a' többesben : *pederân*, *sütürân*; *levend* levanta, többesben *levend-ât* : ellemben *direcht* fa, *gül* rózsa a' többesben *direchtha*, *gülha*. Ezenkívül van még három rag : *i*, melly a' birtoki viszonyt kifejezi, *râ*, melly tehet tárgyit és tulajdonítót, és *jâ* melly hívó eset, és ritkán fordul elő. Mi tehát csak a' birtoki *i-t* és a' *râ-t* tekintjük.

5. Az *i*, mi birtoki viszonyító, különbözik használatára nézve más nyelvek genitivusától. A' latin így mondja *domus patris*, a' magyar így : az atyának háza, vagy : atya háza ; de a' perzsa a' *khâne* ház és *peder* atya szókat így kapcsolja össze : *khane-i peder*, mintegy háza atya(nak). Külömbözik tehát ezen kapcsolás-mód az isméreatesb árja nyelvekétül, de különbözik az áltaji nyelvekétül is. Mert a' perzsa a' dolognevet a' tulajdonságnévvel is ezen *i* által fűzi egybe. Tudniillik, mikor a' tulajdonságnévet előre bocsátja, azt minden változás nélkül teszi a' dolog-név elé, p. o. *zserf* mély, *rûd* patak, *nîk* becsületes, *merdum* ember ; *zserf rûd* mély patak,

---

*) Az új perzsák a' k és g után *i-t* ejtenek az *a e u o ö* előtt. Szanszkritban *Gau*, nevezői raggal *gausz* az, mi görögben a' *βοῦς*, latinban *bos*, 's mi az angolban *kon*, a' németben *Kuh*. Az újperzsáknál *giav*, a' g után *i-t* ejtve.

ník merdum becsületes ember; *zserf rûdha* mély patakok, *ník merdumân* becsületes emberek. Ámde megfordítván a' szörendet, 's a' dologszót elül tévén, így mondja a' perzsa : *rûd-i zserf* mély patak. 'S ezen összefüzés idegen az áltaji nyelvektől is.

6. A' *râ* tehet dativust, accusativust sőt ablativust is, pl. *dsân* lélek *dsânra* lelket, léleknek. Mikor a' dolognév megelőzi a' tulajdonságnevet, csak ez utóbbihoz járul a' *râ* rag, p. o. *sîr* oroszlán, *dirende vad*, *sîri dirende vad* oroszlán, *sîri direndera* vad oroszlánt, vagy vad oroszlánnak.

7. Mondtuk, hogy két névjelelő van. Az egyiket, az *e-t*, határozottnak neveztük, mert bizonyos egységet, bizonyos időben vagy alkalommal történtet fejez ki, p. o. *eszp* ló, *eszpe* bizonyos ló, a' ló, *rukhszâr* orca, *rukhszâre* az orca; *dû rukhszâre* a' két orca. A' többesi rag utána jár, p. o. *âzâd* szabad, *âzâde* a' szabad; *azadegiân* *) a' szabadok. — A' határozatlan névjelelő, az *i*, viszontag követi a' többesi ragot, p. o. *dûzd* tolvaj, *dûzdi* egy tolvaj, *dûzdân* tolvajok, *dûzdânî* tolvajok. De a' *râ* ragot megelőzi, mint : *kiâr* dolog, *kiârî* egy dolog, *kiârîra* egy dolgot, egy dolognak.

8. Ezen ragokon kívül vannak előljárók is, mellyek a' ragok eseteit jelölik. Névszerint *mer* a' *râ* raggal együtt teszen dativust vagy accusativust, p. o. *leskiér* sereg, *mer leskierrâ* a' seregnek; *Bâ be* a' dativust jelenti, de rag nélkül, mint *pâdisâh* fejedelem, *sehr* város, *bâ pâdisâh* a' fejedelemnek, *beshri* egy városba.

9. A' tulajdonság-név második fokát fejezi ki a' *ter*, harmadik fokát az *în* rag, p. o. *büziürk* nagy, *büziürkter* nagyobb, *büziürkterîn* legnagyobb. A' dolognév és tulajdonság-név a' mondott képen (5.) egyesülnek, tehát : *azîm* (arab szó) nagy, *szevkiend* eskü, *zemîn* föld, *khub* szép, — *azîmter szevkiend* nagyobb eskü; *zemîni khubter* egy szebb föld.

Vannak a' perzsa nyelvben is fokozásbeli rendhagyók, mint *biszjâr* sok, *bîs* vagy *bîster* több : *endek* kevés, *kiem* kevesebb stb.

10. A' számnevek ezek :

*) Nyomdánkban ninesenek árab bütük, tehát nem írhatjuk ki a' perzsa szókat eredetiképen; a' másoló írás pedig tökéletlen. Így a' névjelelő *e-t* az eredeti írás *h*-val teszi ki, minthogy pedig az utóhang *h-t* a' többesi rag előtt *g*-re változtatja, azért lesz *âzâde* többese *âzâdegiân*

jeg egy	bíszť húsz
dű kettő	bíszť ü jek huszonegy
sze három	szí harmincz
csehâr, vagy csâr négy	csihil, vagy csihl negyven
pends öt	pendsâh ötven
ses hat	sesz, vagy saszt hatvan
heft hét	heftâd hetven
hest nyolcz	hestâd nyolczvan
nűh kilencz	neved, nüved kilenczven
deh tíz	szad száz
jâzdeh tizenegy	dűszad kétszáz
dűvâzdeh tizenkettő	szíszad háromszáz
szízdeh tizenhárom	csehârszad négyszáz
csehârdeh tizennégy	pânszad ötszáz
pânzedehtizenöt	sesszad hatszáz
sânzedehtizenhat	heftszad hétszáz
heftdehtizenhét	hestszad nyolczszáz
hestdehtizennyolcz	nűhszad kilenczszáz
nűvâzdehtizenkilencz	hezâr ezer stb.

A' sorszámok :

nukhuszt)	sesűm hatodik
v. } első	heftűm hetedik
jekiűm }	bíszťűm huszadik
dűvűm második	szijűm harminczadik
szívűm harmadik	csehârűm negyvenedik
csehârűm negyedik	pendsâhűm ötvenedik stb.
pendsűm ötödik	

A' számnevek fölveszik a' ragokat, mikor magán állanak, p. o. *dűrâ* kettőnek, *jeki* egy maga, *dűvi* egy pár, *jekiân* egyen egyen, *hezârân* ezeren; *hezâre* a' bizonyos ezer, ezere; *szade* a' bizonyos száz, száza. A' dolog-név előtt ragozatlan állanak, mint *dű szâl* két év, *ses-szad nefer* hat száz személy.

11. A' személyi névmások: *men* én, *tű* te, *ô*, *ôi*, *vei* ő; többesben: *mâ* mi, *sumâ* ti, *isân*, *sân*, *tân* ôk. Ezek ragja *râ*, tehát *mc(n)râ* engem, *tűrâ* téged, *ôra*, *veêrâ* ötet; így *mârâ*, *sűmârâ*, *isânrâ* vagy *sânrâ*, *tân**râ*. Eleikbe járhatnak a' *mer*, *bâ*, *be* viszonyítók is, melyeket a' 8. alatt hoztunk fel.

Ha dolognév a' birtoki jelelővel előzi meg a' személyi név másokat ezek, a' birtoki névmás helyét pótolják. Például: *dsán* lélek, *szer* fej, *mejdán* piac, *khâne* ház, a' birtoki jelelővel lesznek:

dsáni men lelkem, dsáni tü lelked, dsáni ó lelke,
dsáni má lelkünk, dsáni sümá lelketek, dsáni sán lelkök;
szerhai men fejeim, szerhai tü fejeid, szerhai ó fejei,
khânehai má házaink, khânehai sümá házaitok,
khânehai sán házaik.

De az egyes számban a' személyinév mások valóságos ragokká is lettek már, így: m, t, s, p. o. dsánem, dsânet, dsânes lelkem, lelked, lelke, 's ezen ragok után jár a' *râ*, mint: *deszt* kéz, *desztes*, keze, *desztesrâ* kezét, vagy a' 8. és 12. alatt említett viszonyítókkal is, mint *bâ* *bürâderes* testvérének, *bâ* *bürâderes* *giüft* testvérének mondá.

A' néma h-ra végződő névszók (írásunk szerint magánszólós utóhangú névszók) után ezen ragok így hangzanak: *em*, *et*, *es*, például *dsâme* ruha, *dsâmeem*, *dsameet*, *dsâmees*.

13. A' magáráható névmások: *khôd*, *khisten*, *khis* maga. Fölveszik a' *râ* ragot: *khôdrâ*, *khistenrâ*, *khisrâ* magának. Ha a' személyi névmás előttök áll, mint *men* *khôd*, *tu* *khôd*, *ô* *khôd*, azt jelentik, mit a' magyar ragozott magam, magad, maga. De *ô* *khôd* helyett mondják *khôdes*-t is. Dolog nevek a' birtoki jelelővel megelőzik a' magáráható névmást, melly aztán mind a' három személyt kifejezi, mint: *khidmet* (arab szó szolgálat), *khidmeti* *khôd* szolgálatom, szolgálatod, szolgálatja.

14. A' mutató névmások *în* ez, *ân*, az. Fölveszik a' *râ* és a' többesi ragokat, tehát: *în**râ* ezt, *ân**râ* azt; *îrân* ezek (emberekrül és állatokrül) *în**ha* ezek (dolgokrül l. a' 4.) *ânân* és *ân**ha* azok. Dolognév előtt ragozatlan állanak, mint: *în* *ferzend* ezen fiú, *ân* *csâh* azon kút; de ha a' birtoki jelelőt veszik fel a' dolognév előtt, ettül külön önálló jelentéssel bírnak, p. o. *âni* *müszlimâni* annyit jelent mint az egy muszlimáné. Ugyan ezen jelelővel a' személyi névmások előtt *az* önálló birtoki névmásokat pótolják, mint *âni* *men* enyém, *âni* *tü* tied, *âni* *vej* övé.

15. A' kérdő és visszató névmások: *ki* ki? *mi*? *csi* mi? *csend* mennyi? *kiudâm* *jek* mellyik? *ânki* az ki, *âncsi* az mi. A' *ki* mint kérdő, fölveszi a' *râ* ragot, mint visszaható, ezen ragot

a' személyi névmásra tolja, így : *kirá* kit? kinek? *ki merá* ki nekem, *ki türá* ki neked stb. De fölveszi a' személyi ragokat is (l. 11.) így : *kim*, *kit*, *kis* magyarul *kim*, *kid*, *kije*.

16. Más névmások : *her* minden, *heme* mind, *kiesz* valaki, személy, *digier* más, *hics* semmi; *her kiudám*, *her kiesz*, *her jek* mindenki; *her ki* mind a' *ki*, *her csi* mind a' *mi*, *her kiesz*, *ki* akárki; — *hics kiesz* senki, *hics jek* egy sem.

Az igezők.

17. A' perzsa igeének névi módja *ten-*, *den-re* végződik, mint *resziden* jönni, *búden* lenni, *reften* menni, *siniden* hallani. Az idők és módok részint a' névi módtul, részint a' parancsolótul származnak, még pedig az idők a' segédigének hozzájárultával is. Azért előbb ezekről.

18. A' segédigék : *búden* lenni, *súden* lenni (fieri), és *heszten* szintén lenni. A' *búden* mellett van *básiden* is, mert az részint a' saját parancsolójátul *bú*, résint ez utóbbikétul : *bás* származtatja időjit; de vannak rendhagyó időji is.

A' *búden* legszokottabb alakai :

em	vagyok	im	vagyunk
i	vagy	id	vagytok
eszt	van	end	vannak

Azután jelen és jövő jelentő alakai

büven	vagyok	vagy	bássem (a' básiden-tül)
büvi	és		bási
büved	leszek		básed
büvím			básim
büvid	stb		básid
büvend			básend

És multja :

búdem	voltam	búdím	voltunk
búdi	stb.	búdid	stb.
búd		búdent	

a' jelenidő *em* hozzáragadhat minden dologszóhoz, névmáshoz, sőt viszonyítóhoz is, 's azok igeikké lesznek, például :

menem vagyok, tüji vagy, őszt vagy ő eszt van
májím vagyunk, sümájid vagytok, isánend vannak

Vagy : bende-em, bende-i, bende-iszt szolga vagyok stb.
bende-ím, bende-íd, bende-end szolgák vagyunk stb.

Igy : kíszt (ki eszt) kicsoda? *csiszt* micsoda (csi eszt),
csijim, (csi im) mik vagyunk.

A' *heszten*-nek jelen idője : *hesztem*, *heszti*, *heszt* vagyok,
vagy, van, *hesztím*, *hesztid*, *hesztend* vagyunk vagytok vannak.
Eleibe tévén a' *ne* szót, lesz :

nisztem	nem vagyok	nisztím	nem vagyuk
nisztí v.	ne-i nem vagy	nisztid	nem vagytok
niszt	nincsen	nisztend	nincsenek.

19. Az igének dolognévi módja *ten*- és *den*-re végződik, mint *peresztiden* imádni, *khânden* olvasni, *kiûsten* ölni, *szakhten* csinálni, *bürden* hordani, *khâszten* akarni. Ha elvágódván az *iden*, *den* és *ten* végzet a' parancsoló áll elő, az ige rendes, mint *pereszt* imádj, *khân* olvass, *kiûs* ölj; -- ha nem áll elő a' parancsoló, az ige rendhagyó, mint száz csinálj (*szakhten*), *ber* hordj, vígy (*bürden*). *khâh* akarj (*khâszten*).

Már az igék és módok származnak, vagy a' parancsolótul, vagy a' csonkult névi módtul, elvágódván az *en*, vagy a' participium praeteritumtul, melly az *n* helyére *e*-t (néma *h*-t) teszen. Tehát : parancsoló *pereszt*, *resz* (jöjj, *resziden*); csonkult dolognévi mód : *peresztid*, *reszid*; participium praeter. *peresztide*, *reszide*.

<i>Pereszt :</i>	<i>Peresztid :</i>	<i>Peresztide :</i>
<i>Jelen idő</i>	<i>Történeti mult :</i>	<i>Altalános mult :</i>
E. sz. <i>pereszttem</i>	<i>peresztídem</i>	<i>peresztide-em</i> imádtam
<i>pereszti</i>	<i>peresztídi</i>	<i>peresztide-i</i> v. — <i>deszti</i>
<i>pereszted</i>	<i>peresztíd</i>	<i>peresztide-eszt</i>
T. sz. <i>peresztím</i>	<i>peresztídím</i>	<i>peresztide-ím</i>
<i>peresztid</i>	<i>peresztídíd</i>	<i>peresztide-íd</i>
<i>peresztend</i>	<i>peresztídend</i>	<i>peresztide-end</i>
<i>jelen részesülő.</i>	<i>Végzetlen mult :</i>	<i>Végzett mult :</i>
<i>peresztá,</i>	<i>peresztídemí</i>	<i>peresztide búdem</i> imádtam <i>vala</i>
<i>vagy</i>	<i>peresztídi</i>	<i>peresztide bűdi</i>
<i>pereszt</i>	<i>peresztídi</i>	<i>peresztide bűd</i>

igem elléki részesülő :

peresztân imádván,	peresztidîmi	peresztide bûdim
peresztende imádni	peresztidîdi	peresztide bûdid
szokván.	peresztidendi	peresztide bûdend.

Jövő idő :

Parancsoló :	khâhem peresztid
. . . . .	(akarok imádni)
pereszt	khâhi presztid
pereszted	khâhed peresztid
peresztim	khâhim peresztid
peresztid	khâhid peresztid
peresztend	khâhend peresztid.

20. A' szenvedő ige a' *süden* segéd-igével lesz, így : peresztide sevem, mint a' német : ich werde angebetet; peresztide südem ich wurde angebetet; peresztide khahem süd ich werde (will) angebetet werden; peresztide süde em ich bin angebetet worden; peresztide süde bûdem ich war angebetet worden; peresztide süde bûden angebetet worden sein.

21. A' perzsa ige bizonyos szócskákat bocsáthat maga elibe, melyek az ő jelentését meghatározzák. Illyen szócskák : *mî, hemî, bi, bû, be.*

22. *Mî* járulhat minden idő és mód elé, leginkább a' jelen és történeti mult idő elé. A' jelen idő előtt azt bizonyossá, határozottá teszi, a' történeti mult idő előtt azt végzetlen multtá teszi. P. o. *pereszttem* imádok, *mî pereszttem* most imádok, *mî peresztidem*, *mî peresztidi*, *mî peresztid* imádok vala, imádsz vala, imád vala stb. Sőt ezen végzetlen mult szokottabb a' 19-ben felhozottnál. — A' szenvedő igénél a' *mî* a' segéd ige elébe jár.

22. *Hemî* hol az ige előtt, hol utána áll, mint *hemî-reft* elmene, *'s bibâled hemî* megnőtt.

23. A' *be*, (*bi*, *bû*) megerősíti az igének jelentését, mint a' német *be*, p. o. 'reisen' és 'bereisen'; így perzsául *gîrem* 'ich greife', *bigîrem* 'ich begreife', 'ergreife' *Mî* és *be* együtt is lehetnek az ige előtt, p. o. *bâjed* illik, *bibâjed*, és *mî bibâjed* u. a.

24. De megelőzhetik az igét a' viszonzószók is. Mint a' görögben, latinban, németben stb. Legszokottabbak azok közül : *der*

(vagy *ender*, németül *unter*) *benn*, *ber* (vagy *eber*, németül *über*) *fel*, *fenn*, *fürü* *alatt*, *ez* vagy *ze zi* *től*, *böl*, *báz* *meg*, *vissza* stb. p. o. *giüzasten* *hagyni*, *engedni*, *der giüzasten* *elereszteni*, *megbocsátani*, *fürü giüzasten* *lebocsátani*. Így *gierdiden* *fordulni*, *báz gierdiden* *megfordulni*, *visszafordulni*, *ber gierdiden* *előfordulni* stb.

25. A' tagadó *ne* is elül ragad az igéhez, s alkot tagadó igét : de a' parancsolóban *me* áll *ne* helyett ; p. o. *neperesztem*, *nepereszti*, *nepereszted*, *nem imádok*, *nem imádsz*, *nem imád* stb. *nekhahem* *peresztid* *nem fogok imádni* stb. *mepereszt* *ne imádj* stb. Ha a' *mi* szócska is ott van, az a' *ne* és az ige közt foglal helyett ; p. o. *tüvânem* *tehetek*, *mitivânem* u. a. *nemi tüvânem* *nem* *tehetek*.

Igemellékek.

26. A' legszokottabb perzsa igemellékek ezek : *eknûn* *most*, *hemân* *mindjárt*, *ferdâ* *holnap*, *di* *tegnap*, *henûz* *még*, *henûse* *mindig*, *bâlâ* *fent*, *fürü* *lent*, *alant*, *derân* *bent*, *birûn* *kint*. Vannak összetettek is, leginkább névmásokból, mint : *ândsâ* *itt* (*in* *ez és dsâ* *hely*), *ândsâ* *ott* (*ân* *az és dsâ*), *her-kiez* *mindig* (*her* *minden és kiez* (*egy*)*szer*); *kiudsâ* *hol* (*ki és dsâ*), *csigiûne* *hogyan* (*csi és giûne* *mód*), *csünân* *így* (*csûn* *mint és ân* *az*). Sok tulajdonság-szó egyszerűs mind igemellék, *mind* : *zûd* *hamar*, *hemîn* *maga és egyedül*, *âheszte* *lassu és lassan*, *endek* *kevés és kevesen*, *pis* *előtt*, *pesz* *után*.

Viszonyítók.

27. A' viszonyítók mindig azon szó előtt állanak, melyre vonatkoznak, tehát szó szerint előjárók (praepositíók). Hogy sok igemellék viszonzó egyszerűs mind, magától értetődik. Legszokottabb viszonzók ezek : *bâ* *be* *vel*, *neki*, *ez* *től*, *által*, *der*, (*ender*, németül *unter*) *bele*, *ber* (*eber*, németül *über*) *felé*, *bî* *nélkül*, *dsüz* *kívül*, *tâ* *addig*, *így* — *nezd és nezdik* *mellett*, *szû* *felé*, *pis* *elő*, *pesz* *utó*, *zir* *al*, *gird* *körül*, *mijân* *köz*, *derûn*, és *enderûn* *bel*, *benn*, *behr* *ért*, *berâ* *miatt*, *ért*.

A' szófűzésben ezen viszonzók a' birtoki *i* jelet veszik *fel*, p. o. *nezd* *ô* *mellette*, *ziri zemîn* *a' föld alatt*, *pisi emiri dûz-dân* (előtte *fejedelmének zsványok*) *a' zsványok fejedelme előtt*.

Elfogadhatják a' személyi ragokat is, p. o. *pisem* *előttem* (l. 11.) ; valamint *magok* *elé* *bocsáthatnak* *más viszonzókat*,

mint : bezir alatt (be és zír), benezd mellett (be és nezd), beszű felé (be és szű), bedsűz kívül (be és dsűz), der miján közepett, der pīs előtt, der pesz után, megett, ez behr, és ez berā miatt, által. Ilyen összetételben fordul elő különösen a' szer, fej, szó, p. o. ber szeri divār a' falon, beszeri csārszű a' vásáron, piaczon.

29. A' mondat-viszonyítók, vagy foglалók, nem bírnak semmi különöséggel. Némellyeket ide teszünk, ki hogy, mert, kiej hogyan, mikor, egier, vagy gier ha, csű vagy csűn midőn, zirā mert, lík vagy líkīn de, nem is, együtt, megier de, ne nem, kiās vajha, tā hogy, ve, u és já vagy, níz még, digier még, külömb stb.

Szóképzés. A) Származás.

30. A' kicsinyítők úgy lesznek, hogy a' névszókhoz *ek* vagy *cse* járul, p. o. merdüm ember, merdümek emberke; zen nő, zenek nőcske; khān fogadó, khāncse fogadócska; derja tenger, derjacse tengerke, tó; dsűjek vagy dsűjcse folyóka. Ezen kicsinyítő képzőt elfogadják a' fokozott tulajdonság-nevek is, mint bih jó, bihter (9.) jobb, bihterek jobbacska; pīs elő, pīster előbb, pīsterek előbbecske.

31. Az *i* képző dolognevekből elvont jelentésűeket csinál, mint dōszt barát, dōszti barátság; dsihāndār fejedelem, dsihāndāri fejedelemség. Ezen képző által tulajdonság-nevekből is lesznek elvont dolognevek, p. o. sād vig, sādī vigság, āzāde szabad, āzādegi (lásd a' 7-hez való jegyzetet) szabadság; sikībā bēketürő, sikībāi bēketürés. Sőt számnevekből is, mint jek egy, jeki egység: dü kettő, dövi kettőség, bokor; düvāzdek tizenkettő, düvāzdeki tizenkettőség, tuczat.

Járul ezen képző a' dolognévi módhoz is, mellyből elvont, vagy összerű dolognevet alkot, mint : *giűften* mondani, giűfteni mondás; khōrden enni, khōrdeni evés, étel.

32. A' csonkult dolognévi mód (20.) és a' parancsoló (20.) hasonlókép dolognevet is jelenthetnek, tehát : nüvākhten hizelkődni, *nüvākht* és, *nüvāz* *) hizelködés; kierden tenni, kierd tévés, cselekvés.

*) Csak leírását nem nyelvtanát akarván adni a' perzsa nyelvnek melőzünk minden rendhagyást, millyen előfordul ezen szóban is. T. i. a' khten-re végződő igék a' parancsolóban a' kh-t z-re változtatják; valamint az ften-re

33. Cselekvés nevei lesznek még *is* és az képzők által is; amaz a' parancsolóhoz, ez a' csonkult dolognévi módhoz járul. Így: pürszîden kérdezni, parancs. pürsz, kérdezz, pürszis kérdés; reftén menni, csonkult dologn. m. reft, ebbül reftár menet. Egyébiránt ezen ár képző gyakran szenvedő jelentésű dolognevet ad, mint giriften fogni giriftár fogoly; reszten szabadítani resztár szabad, szabadított.

34. Vannak némely képzők, vagy inkább szók, mellyek által igen gyakran képeződnek új dolognevek. Ezen képzők vagy szók:

a) *bân*, melly az összetételben sokszor a' magyar ász, ész képzőnek felel meg, mint: bág kert, bágbân kertész; sütür teve, sütürbân tevész; száje árnyék, szájebân napernyő.

b) *dân*, melly tokot, tartót jelent, mint: nemek só, nemek-dân sôtartó; sem gyertya, semdân gyertyatartó.

c) *zâr*, melly helyet jelent, mint: lále tulipân, lálezâr tulipánagy; kiâr cselekvés, kiârzâr csatahely. Szâr is van zâr helyett, mint cseszme forrás. cseszmeszâr forrásos hely.

d) *isztân*, melly a' helyet jelenti, hol valami bővelkedik, néha időt is, p. o. már kigyó, márisztân kigyós hely, behâr tavasz, behârisztân tavasz ideje; zem vagy zim hideg, zimisztân tél.

e) *lâkh* is helyet jelent, mint szenk kõ, szenklâkh kõves hely; div rossz szellem, divlâkh rossz szellemek tartózkodó helye.

35. *Tâ* képző sokszorosságot jelent, mint: jektâ egyszeres, düttâ kétszeres, szitâ háromszoros, szadtâ százszoros stb. *Tâ* helyett *ten* (test) is állhat, mint düten (kéttest, kétrét) kétszeres.

36. A' tulajdonságnevek származásai következő képzők által lesznek:

a) Az *i* (l. 31.) által dolognevekből lesznek tulajdonságnevek, mint sehrijâr császár, sehrijâri császári, khâne ház, khânei házi.

b) *âne* által, mint: merd férfi, merdâne férfias; dsüvân ifju, dsüvâne; dâná tudós, dânájâne tudósbeli;

c) *In* által anyagot jelentő tulajdonságnevek lesznek p. o.

---

végződők az *-et* *-b-re* változtatják. Így bâkhten játszani, parancsolóban bâz; sitâften parancsolóban sitâb. Így vannak sok más rendhagyások a' perzsa igének parancsolója körül; 's lesz *-r-re* stb.

âhen vas, âhenîn vasbul való; nemek só, nemegîn ¹⁾; nej nád, nejîn nádbul való stb.

d) *kîn* vagy *gîn*, valamint *nâk* muló minőséget fejeznek ki, mint: nem nedv, nemkîn nedves; serm szégyen, sermgîn szégyenes; zehr mérég, zehrâk mérges.

e) *Mend* tartós minőséget jelent, mint: derd fájdalom, derdimend szerencsétlen; khired értelem, khiredmend értelmes.

B. Összetétel.

37. A' perzsa nyelv legnagyobb gazdagsága összetétel útján lesz. Dolognevek és tulajdonságnevek megszokottabb összetételei következő szókkal lesznek:

khâne haz, mint: khâb álom, khâbkhâne háló szoba; kiâr mü, munka, kiârkhâne műhely:

38. *kiâr* tevő, a' *kiaiden* tenni igétül, valamint változtatjai *giar* és *gier*, mint: aferiden teremteni, aferidkiâr teremto; amukhten oktatni, amukhtkiâr oktató; kiâm kívánság, kiâm kiâr önkényes; âhen vas, âhengier kovács; kiefs esizma, kiefs gier esizmadia; tebâh romlás, tebâhkiâr rontó stb.

39. *giah* helyet vagy időt jelent, mint: bâm reg, bâmgiâh reggel; âtes tűz, âtesgiâh tűzhely.

40. *szer* fej, mint: hadd (árab n.) véghely, szerhadd határ; csesme forrás, szercsesme első forrás; mâje alap, eredet, szermâje töképez.

41. *dâr*, mi a' *dâsten* „habere“ igének törzse (l. 32. jegyzete), mint: nâm név, nâmdâr neves, híres, tâds korona, tâdsdâr koronás; pâj láb, alap, pâjdâr erős, állandó; khandser szablya, Degen, khandserdâr kardos.

42. *bâr*, *vâr*, *ver*, (németül is *bar*, a' fruchtbar, furchtbar — félelken), mint: girân nehéz, girânbâr nagyon megterhelt; sekier czukor, sekierbâr; nâm név, nâmvâr híres; sah király, sahvâr királyias; hünér lángelme, hünerver elmés; pîse művészet, pisever művész

43. *jâr* barát, segéd, mint: bakht szerencse, bakhtjâr *) sze-

¹⁾ A' kief (k) bütü i előtt g-re lágyul.

²⁾ Boldogult Regulynk legtöbbet tudó máncsi kalauza *bakhtjâr* nevű volt, mint magától hallottam.

renesés; hus ítélet, husjár itélni tudó. *Szar* (régi alakja a' *szar* szónak l. 40.), mint: khák por, khákszár hitvány mint a' por; serm szégyen, sermeszár szégyenkező; sáh király, sahszár királyhoz hasonló.

43. *fām* (*bām* szín), színbeli hasonlatosságot jelentenek, mint: szipid fehér, szipidfām fehérszínű, ferjérlő; minā üveg, minafām üvegszínű; zerd sárga, zerdecserde sárgás; szijeh fekete, szijehcserte feketés stb.

44. *ászā, szā, ves, (fes, pes), dísz, desz* mind hasonlóságot jelentenek, például: pervāne pille, pillangó, pervāneves pillangóféle; mäh hold, mähdísz holdféle

45. Összetevődnek a' dolognevek *be, bā* vel, *ber* fel, rajta, *bī* nélkül viszonyítókkal (27.), *hem* együtt, *nā (ne)* nem, *pūr* teli igemellékekkel is, 's lesznek tulajdonság-nevekké, mint: khūredi bölcsesség, bekhūredi bölcs; efszer korona, bāefszer koronás; devām tartás, berdevām sokáig tartó; dermān segedelem, bīdermān segedelem nélkül; dīl sziv, hemdīl egyértelmű; rāh út, hemrāh egy útú, úti társ; zūsz hevedesség, pūr zūsz tüzzel teli; pāh tiszta, nāpāh tisztátlan, binā látó, nābinā vak.

46. Gyakran lesznek tulajdonságnevek a' dolognév és csonkult részesülő egybetételével, mint: khīrāsīden szaggatni, dīl sziv: dīlkhīrás szivrepesztő; pīs elé, dīden látni: pīsbin *) előrelátó; rezm csata, khāszten akarni: rezmkhāh *) csatátkereső, harcziás; khūd maga, nūmūden mutatni: khōdnūmā magamutogató, kérkedő stb.

C) Igeszármazás és összetétel.

47. Az igitörzshöz *āniden, jāniden* járulván cselekedtető igék támadnak; mi az egyedüli perzsa igeszármazás, p. o. reszīden jönni, reszāniden jövetni; dāden adni, dīhāniden **) adatni; kierden tenni, kierdāniden tétetni; dānīszten tudni, dājāniden **) tudatni, de dānāniden is stb.

48. Összetevődnek az igék viszonyítókkal és igemellékekkel,

*) A' dīden látni igének parancsolója bīn, minek teljes a' részesülője bīnā, csonkultja bīn; khāszten parancsolója khāh stb. Lásd a' 32. jegyzetét.

**) Dāden-nak parancsolója dīh. Dānīszten-nak parancsolója dān. Lásd a' 32. jegyzetét.

leginkább *der* bel, *ber* fel, *fürü* és *fürüd* al, *vá* el, *ferá* látra. *báz* meg, *pis* elő, *pesz* és *vápesz* után, *birün* kívül szókkal, mint: *resziden* jönni, *derresziden* bejönni; *ámeden* jönni, *berámeden* feljönni, *ávürden* elhozni, *berávürden* felemelni; stb.

49. Gyakori az egybetett ige, *kierden* tenni, *giriften* fogni, *jáften* találni, *ávürden* hozni, *niháden* tenni, letenni, *dásten* birni, habere, *bürden* hozni, *zeden* (parancsolója *zen*) ütni igék segítségével lesz, p. o. *dsenk* csata, *dsenk kierden* csatázni; *endise* gondolat, *endise kierden* gondolkozni; *karár* állandóság, *karár giriften* letelepödni; *döszt* barát, *döszt dászten* szeretni stb. stb.

II. Fejezet.

Uj perzsa nyelvbeli szótari mutatvány.

Ezen szótári mutatványt legjobb, mert legtanulságosabb, így adnunk, hogy a' felhozott szók rokoneit is hozzáigtassuk; mert ez által kerülhetjük az ismétléseket. Azomban igen rövid lesz a' mutatvány. A' névmásokat, számneveket, viszonyyszókat nem tesszük ide, mert az első fejezetben találhatók, illő helyen.

1. *Peder* atya.

Szanszkr. *pitrí*, melly származik *pa* táplálni, és *tr* képzőből; görögül *πατήρ*, latinul *pater*; gótul *fadar*, genit. *fadr̥s*; németül *vater*, angolul *father*, svédül *fader*, összehuzva *far*.

A' szanszkrit nyelv rokonai megtartják a' törzs a-t (*pá*, *pater*), melly a' szanszkritban a' képző miatt gyengült i-re. Az uj perzsában az eredeti a, e-re változott.

2. *Máder* és *máde* anya.

sz. *mátri*, (*má* törzs, melly alakítani, képzni-t jelent, és *tr* képző); görögül *μήτηρ*, lat. *mater*, svédül *moder* összehúzva *mor*; angolul *mother*, németül *mutter*.

3. *Dokhter*, leány.

Szanszkr. *duhitri* (*duh* fejni, és *tr* képző, tehát: fejő) görögül *θυγάτηρ*, aiol nyelven *θυγάτηρ*; gótul *daúhtar*, angolul *daughter*, svédül *dotter*, németül *tochter*.

4. *Püzer* fiu, filius.

Szanszkritban *putra* filius, fiú, *putraka* fiúcska. Gyöke ezen szónak *pü* (talán ide tartozik a' latin *puer* is?). A' perzsa *püzer*ben a' sz. *tra*, *zer*-ré változott.

5. *Bürâder*, atyafi, fitestvér.

Sz. *bhrâtri* (*bhri* vinni, táplálni és *tr* képző), görögül *φρατήρ*, latinul *frater*; gótul *brôthar*, *brôthr*, angolul *brother*, svédül *broder*, *bror*; németül *bruder*, szlávul *brat*, mitül a' magyar barát.

6. *Khâher* leánytestvér.

Sz. *szvaszri*, latinul *sôror* (sosror); gótul *svistar*, angolul *sister*, svédül *syster*, németül *schwester*. — Így a' perzsa *khâheri* *peder* nagy néne, atyám leánytestvére, *khâheri mâder* anyai nőtestvér.

7. *Div* szellem, rossz szellem.

Sz, *div* fényleni, ebbül lesz *dêva*-sz isten, görögül *θεός*, latinul *deus*. A' perzsa nyelv, talán a' mohamedánság következtében, és *allah* ellenében, a' régi *div* szót rossz szellem nevezésére használja.

8. *Merd*, *merdum* ember.

A' szanszkrit gyök *mri* halni, ennek részesülője *mrita* holt, 's ezt találjuk a' perzsa *merd*, *merdumban* mi annyi, mint a' görög *βροτός* (*μωρός*) és a' latin *mort-alis*. A' perzsa szó embert, férfit, férjet jelent.

9. *Ner* férfi, hím.

Ennek szanszkrit gyöke *nri*, *nara*, görögül *ἀνήρ*. Lásd Magy. Nyelv. III. 382. stb. 1.

10. *Zen* nő.

Szanszkritban *dsan* nemzeni és születni lenni, p. o. *adhi-dsan* születni, *pradsan* szülni; *dsani*, szülő nő, mihez igen közel áll a' szláv szó is. Görögben *γυνή* a' nő, — uj perzsában *zen*.

11. *Ziszten*, *zeszten* élni.

Szanszkritban *dsiv* élni, mihez megint legközelebb áll a' szláv, 's utána az uj perzsa; p. o. a' szanszkrit: *dsivati*, régi szláv *dsivetj* =

él. A' görög *βίος* és latin *vita* is a' szanszkr. *dsiv*-vel áll kapcsolatban: mert *dsiva*-sz az élet. A' gót *krius*, a' német *quick*, *queck* (er-*quicken*, *quecksilber* = *argentum vivum*) hasonlókép a'sz. *dsiv*-hez tartoznak.

12. *Mürden* (mer) halni.

Ennek szanszkrit gyöke a' 6. alatti *mri*, latinul *mori*, mitül *mors*. — A' perzsa igék *ten*, *den* végzetérül másutt.

13. *Dsívân* ifjú.

Szanszkr. *juvan* fiatal, ifju, fiú, *juvati*, *junî* fiatal leány. Latinban *juvén*-is, a' német nyelvekben *jung*, *jüngling* stb.

14. *Dsân* lélek.

Ez nyilván a' 8. alatti sz. *dsan* gyökkel van kapcsolatban.

15. *Bâm* föld.

Egészen szanszkrit szó, *bhûmi* föld, mellynek gyöke *bhû*, perzsában.

16. *Bûden* lenni.

A' szanszkr. *bhû* esse és fieri; *bhuta* levő, volt, lény, *bhûti* levés; azután *bhû* föld, hely, többesben földek, világok. A' szanszkrit *bhû* megvan a' görög *φύω* és latin *fu*-gyökben (*fui*, *fuero* stb.). A' perzsa *bû* szakasztott az, — *den* végzettel.

17. *Zim* hideg.

A' szláv mindjárt reá ismer a' *zima*-ra; szanszkritban *hima* hideg, hó; *himâni* hó és jég; *himavat* hideg, 's így híjják a' *Himálaját*. Továbbá szanszkritban *hëman* és *hëmanta* tél, görögben *χειμώρ*, latinban hiem-s. A' *h* bötü z-re változott a' perzsában és szlávban.

18. *Nev*, *neu* uj.

Szanszkritban *nava* uj; görögben *νέος*, latinban *novus*, németben *neu*, melly szinte azonos az ujperzsával.

19. *Pür* teli.

A' szanszkr. gyök *pri* telni, tölteni, mitül *purv* ugyan az. Isméretes törvény szerint az ázsiai árja nyelvek r-je az európai árjakban

l-re változik gyakran, melynek egyik esete a' szanszkr. *prī*, *purv*, perzsa *pūr*, melly már a' görögben *πλε-*, a' *πλέος*, *πλήθος*, *πμπλημι* s tbiben; így a' latinban *pleo*, *plenus*; németben *voll*, *füllen*, angolban *full*, svédben *full* stb. Más esete legyen a' szanszkr. *pur* város, melly a' görögben *πόλις*. Így az óperzsa feliratokban *babülón* *babirau*-nak van írva.

20. *Ab* víz.

Sz. *ab* víz, p. o. *pendsāb* az Ind folyó azon tartománya, hol öt folyó víz egyesül. Ezen szót megtaláljuk a' latin *aqua*-ban. Hogy az ajakhang torokhangra változik, mutatja a' következő szó is. Ezen változás előfordul az újabb nyelvekben is, így a' román (oláh) *ape* = *aqua*. A' sz. és perzsa *ab* a' latinban *aqua*, 's ez az oláhban megint *ape*.

21. *Eszp* ló.

Szanszkritban *açva* (nominativusi raggal *açvasz*) a' ló; ezen szó a latinban *equu*-s, tehát a' sz. ç itt qu=k, a' sz. v itt u; — görögben *ἵπφος*, hol a' π a' sz. és lati k hangbul van, 's *F* megfelel a' sz. és latin v, u-nak, de hasonulván az előtte álló π-hez, lett *ἵππο*-s. Perzsában *eszp* lett a' szanszkr. *açva* szóból.

22. *Khâb*, *khuâb* álom.

Szanszkritben *szvap* aludni, *szvapna* (szvapna-sz) álom; latinban *sopnus* helyett (mitül *sopire*) van *somnus* és *somnium*; görögben *ὕπνος*. Perzsában a' szanszkrit *szvap* lett *khuâb* vagy összevonva *khâb*; tehát sz és kh váltakozik. A' görög *ὕπνος* legtöbbet vetett el a' sz. *szvapna*-sz elejéből. — A' gót nyelvben *slêps* = der schlaf, *slêpan* = schlafen; ezekben a' szanszkrit *v*, l-re változik (szvap = szlêp-schlaf); az angolban is *sleep*. De a' dánban *sove* (=szvap) aludni, és *sövn* (szvapna) álom. Svédben *söfva* aludni, *sömn* (sopnu-s, szvapna-sz) álom.

23. *Khûb* szép.

Sz. *çubha* szép, a' perzsában *khûb*;

24. *Giâv* ökör, tehén

A' szanszkrit szó *gô*, nominativusban *gâusz* ökör, tehén. A' per-

zsa *giar*, angol *cou*, svéd *kô*, dán *qvie*, német *kuh* nem változtatják el a' torok előhangot; de a' görög $\beta\omega\tilde{\nu}\varsigma = \beta\omega\acute{o}\varsigma$, latin *bôs* ajakhangra változtatják (lásd a' 20. és 21.).

25. Nâm név.

Szanszkr. *nâmâ*, görög *ῥοῦα*, latin *nômen*, gót *nâma*, svéd *navn* és *namn*, német *name*, perzsa *nâm* stb. Lásd M. Nyelv. III. 302 l.

26. Der ajtó, kapu.

Szanszkr. *dvâra* és *dvâr* ajtó és kapu, melly szó a' *dvri* fedni-től származik, mint a' magyar *kapu* a' török *kapumak* zárni igétől jö. A' német: *thor* és *thür*, az angol *door*, svéd *dör*, a' szláv *avor*, görög *θύρα* az új perzsa *der* egyaránt mutatnak a' sz. *dvâra*-hoz.

27. Bâr teher, (ber, ver).

A' sz. *bhri* vinnitül, mellynek megfelel a' görög $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omega$, a' latin *fero*, származik a' sz. *bhâra* teher, mellyhez igen közel áll az új perzsa *bâr*. Ezen szó igen gyakori az összetételekben, p. o. latin *frugifer*; a német *frucht-bar*, *furcht-bar*, *offen-bar* stb. A' perzsában szinte feles szók összetételei vannak *bar*, *var*, *ber ver*-rel, melly a' két utóbbi *bâr* gyengült alakja, lásd a' lapot.

28. Pâ, pøj láb.

Szanszkritban *pad* és *pâd* láb, mi a' görög $\pi\omicron\delta$ -ós ($\pi\omicron\upsilon\varsigma$)-ban előtűnik; innen a' sz. *padavi* németül *pfad*, 's a' sz. *padati* gyalog ember. Perzsául *pâ*, *pâj* láb, *piâde* gyalog, gyalogember. Így a' latin *pes*, *ped*-is, német *fuss*, angol *foot* stb.

29. Dendân fog.

Szanszkritban *danç* harapni, *dança* és *danstrâ* fog, harapó; azután *danta* is *adanta* helyett, fog. Ez utolsóval összefügg a' görög *ὄδοντ* (*ὄδους ὄδοντος*), az elsővel a' latin *dents*, angol *ten*, svéd *tand*, német *zahn*, perzsa *dendân*.

30. Ebrû, ebiuru szemöld.

Szanszkritban *bhrû*, görög $\omicron\phi\phi\upsilon$ (mint *danta* és *adanta*, *dents* és *ὄδοντς* = *dens*, *ὄδους*), németben *braue*, *augenbraue*.

30. *Khudá* isten.

Már a' 22. szám alatt és előbb láttuk, a' szanszkrit szv. az új perzsában *kh khu*. Példa reá a' *khudá* isten szó is, mely a' zendben *khadāta*, azaz „magátul lett.“ Szanszkritban *szvabhū* és *szvajambhū* jelent: magátul levő, 's így hívják Brahmát és Visent. Bopp Vergleichen gr. Első kiadás, 34. és 35. l.

31. Szer fej.

Magában és összetételekben igen gyakran előforduló szó. A' szanszkrit megfelelője *çirasz* fej.

32. *Zer* arany.

Szanszkritban *hīraṇa* arany, (*hari* = sárga, magyarban *sár-arany*). A' perzsa *zer* a' szanszkrit *hir-ana*-hoz szít, a' zend *zara*, *zaranja*

33. *Leb* ajak.

Dánul *laebe*, svédül *läpp*, németül *lippe*, *lefzen*, angolul *lip*.

34. *Düsmen* ellenség.

Ez összetett szó *düs* és *men-bül*, mellyett az új perzsából nem lehetne megfejteni, A' két tag (*düs* és *men*) a' szanszkritban *dusz* és *man*. Az első, mely görögben *δύς*, rosszat, nehezet jelent, a' másik gondolkodni-t teszen; a' *man* (gondolkodni) megint törzse a' *manasz* — görög *μέρος*-nak, mely gondolatot, szellemet, indulatot jelent. A' két szó összetétje a' szanszkrit. *duszmanasz*, vagy a' szanszkrit. széphangzat szerint *durmanasz* rosz indulatu, görögben *δυσμενής* ellenséges. Az új perzsában *düsmen* az ellenség. A' szóban levő *s* vastag magyaros *s*, mely a' szanszkrit *dur-manasz* r-jéből származhatott. A' szláv nyelvekben is, r-bül lesz *rs*, és *s*.

35. *Mah*, *meh* hold, luna és mensis.

Sz. *másza* (mánta) hold, görögben *μήν*, *μηνός* és *μήνη*, latinban mensis. Ezen szók gyöke a' szanszkrit. *mā* mérni. A' német *mond* és *monat*, svéd *måne* és *månad* stb. ugyan innen származik.

36. *Kkôr* nap, sol.

A' szanszkritban *e'* szó *çura*, latinban *sol*. A' sz. *ç* megfelel *k*-nak

(p. o. *çun* görögül *κῶν*) új perzsában *kh-nak*; lásd a' 21. 22. és 23-dik számot.

37. *Dâden adni.*

A' szanszkrit törzs *dâ*, 's az első tag ismétlésével lesz *dadâ*, a' személyi ragokkal: *dadâmi*, *dadâsz*, *dadâti*. Ez a görögben így megyen: *δίδωμι*, *δίδως*, *δίδωσι* adok, adsz, ád. — A' latinban a' gyök-tag ismétlés nélkül áll: *do*, *das*, *dat*. — Az új perzsa *dâden* igének *deh* a' törzse, tehát: *dehem*, *dehi* *dehed* adok adsz ád. *Dâd* adomány, igazság.

38. *Isztâden állani.*

A' szanszkrit törzs *sztâ*, ismétléssel: *tisztani*, *tisztasz*, *tisztati*, görögben: *ἵστημι*, *ἵστης*, *ἵστησι*, latinban *sto*, *stas*, *stat*, *stare*. A' perzsa igének törzse *iszt*, tehát *isztem* *iszti*, *iszted* állok, állsz, áll. Mint tudjuk, keresztül vonul ezen ige a' (germán) gót, német, angol, svéd stb. valamint a' szláv nyelveken is.

39. *Bend köt.*

Szanszkritul *bandh* köt, *bandha* kötés. Ezen törz megvan a' germán nyelvekben, p. o. gótban: *bindan*, (*band*, *bandum*, *bundans*), németben: *binde*, *band*, *gebunden* stb. megvan, mint látjuk az új perzsában is, de kis rendhagyással. Mert *beszten* kötni, parancsoló *bend* köss és jelenidő: *bendem*, *bendi*, *bendod*.

40. *Kierden csinálni, tenni és kiâriden u. a.*

E' két igének származékai és használatai igen számosak a' perzsa nyelvben. Így *kiâr* cselekvés, tett, dolog stb. — Szanszkrit törzse *kri* tenni, *krita* tett; a' jelen időben *karômi* vagy *kurmi* teszek.

41. *Giriften fogni, venni.*

A német *greifen* szinte legközelebb áll a' perzsa szóhoz. A' szanszkrit törzs *grat*.

42. *Bürden hordani, vinni.*

Ehhez is legközelebb üt a' német *bürde* teher, a mit hord az ember. A' perzsa jelen idője: *berem*, *beri*, *bered*. A' szanszkrit törzs *bhri*, lásd a' 27. számot.

43. *Averden*, *ävürden* elhozni.

Az előbbinek törzséhez tartozik, egy a praepositióval (mint a' latin *ad-ferre*), melly már elhalványult.

A' perzsa igék mind *den* és *ten*-re végződnek. Hol veszik magokat ezen végzetek? A' szanszkrit infinitivusbeli *tum* végzet gyengült alakjai, p. o. *datum*, adni, perzsául *dāden*, *stātum* állani, perzsául *isztāden*, *kartum* tenni (a' *kri* törzstül), perzsául *kerden* stb. Ha *d*, vagy *t* hang van a' törzsben, az összefoly az infinitivusi végzet *d* vagy *t*-jével, mint *benden* kötni, mellynek szanszkrit törze *bandh*.

(Folytatása következik).

Az *indh* (*andh*) igegyők görög tulajdonnevekben.

A' tulajdonnevek, kivált a' történelem előtti őskorban eredetek fejtegetése méltán tartatik a' nyelvészkedés legnehezebb feladatai egyikének, már a' számtalan szerencsétlen kísérletek miatt is, mellyek erőnek erejével mind helység- és népnevek-, mind mythologiai és történeti személyiségnevekben tétettek. A' min nem is kell csodálkozni, mert minden rendes szófejtegetési kísérlet két alapból — a' külső hangtani szóalakból és ennek értelméből — tartozván kiindulni, ez utóbbi a' homályosabb tulajdonneveknél többnyire csak sejtőleg állítható fel, vagy úgy szolván az üres levégőből meríthető, 's onnan van, hogy sokszor az egész fejtegetés mintegy fél lábon czibekel. Ha tehát az ilyen szónak értelmét előbb más adatokból kell lehető legszorosabban megalapítani: ez épen azon adatok hiánya miatt, a' legkevésb esetben sikerül, főképen nem a' népek ősnévezéseiben. Aránylag talán könnyebb az értelemmeghatározás és biztosabb alapra fektethető a' mythologiai nevek egy bizonyos részében, hol t. i. egy gazdagabb 's kiterjedtebb mondakörből az illető személyiségek lényeges jelentését 's egyzersmind elnevezéseinek valószínű értelmét kikövetkeztethetjük. Azért itt mi is csak néhány ilyen név megfejtését szándékozunk megjegyezzük azonban, hogy célunk nem annyiban az érintendő tulajdonneveknek minden áron valamelly értelmet adni, azért nem is terjeszkedünk ki mindenféle nevekre — mint egy bizonyos igegyők több őstulajdonnevekre askalmazását megmutatni, 's úgy ezeket is származatilag a' velük eredetükben érintkező eppellativnevekhez sorozhatni.

Hogy az *indh* (*andh*) igegyők, égést és fénylest jelentvén, épen e' jelentésénél fogva, több mythologiai lények, kivált istenek

elnevezésére szolgálhatott, már egyelőre gyanítható, és azonkívül a' rokon jelentésű szanszkrit *div* és *szvar* gyökök példája által bizonyíttatik, mellyek *Ζεύς*, *Αἰώνη*, *Ἥλιος*, *Σελήνη*, *Ἑλένη* s más nevekben föl vannak használva. Mielőtt azonban az illető *indh* gyök efféle alkalmazását közelebbről nyomoznánk, ennek az appellatívnevek körébeni elterjedésére kell egy tekintetet vetnünk, hogy különböző elágazásait és némileg egymástól eltérő alakjait szem előtt tartván, aztán a' tulajdonnevekben könnyebben ismerhessünk reá.

1) Az *indh* (*andh*) gyököt épen ez alakban mintegy indulóalakul állítjuk föl, nem mintha ezt az alakot a' legrégibb- és legeredetibbnek tartanók, hanem mivelhogy csak ebben maradtak fenn önálló igék mind a' szanszkritban mind a' görögben. Itt az *αἰθω*, ott az *indh* igék, mellyek ugyanazon jelentésűek. Mert hiszen mind a' kettőben előforduló aspirált hangzó *θ* és *dh*, mint ezt a' hasonlító nyelvészet bebizonyította 's kivált Schleicher több helyen megfejtette, tulajdonképen nem eredeti, a' szláv nyelvek, p. o. nem is birván aspirált hangzóval 's a' többi rokon nyelvek is a' hangváltozási törvények szerint többnyire a' nemaspiráltat tükrözvén vissza. E' szerint e' gyöknek alantabb érintendő *d*- és *t*-vel járó alakjai aránylag eredetibbek volnának amaz *indh* (*andh*)-nál, melly az *αἰθω* és *indh* ígékben van meg. De mégis ezekből biztosabban és könnyebben indulhatni. A' legközelebbi kérdés most az, melly az *αἰθω* és *indh* közti hangbeli viszonyt illeti. Az árja hasonlító nyelvészet által az ilyen gyök mint *indh* az egyszerűbb *idh* nasalis hangzó betoldása által bővített alakjának tartatik. Történetesen az illető gyök a' szanszkrit tiz hajtogatási osztály hetedikéhez tartozik, hol rendesen a' jelen idő 's az ettől függő igeformák képzésére betoldott nasalissal bővített gyökalak használtatik, mint p. o. *juds* helyett *junds* (*jungo*). Ezért egyszerűbb *idh*-bül kiindulva, a' görög *αἰθ* (*αἰθω*)-ot az *idh* gunirozott alakjának (*édh* = *aïdh*) tekinteni. Hozzá járul, hogy az ilyenféle egyszerű gyökalak valóban egy két szóban még előfordul, úgy mint *ιδ-αρός* derült, tiszta, világos, és a' szinte még Hesychiusnál fentartott *ιδ-αι-ρεσθαι* = *θερμαίνεσθαι*. Azonban ezen nézet, melly szerint általában ilyen a' végződő mássalhangzót megelőző nasalissal ejtett gyök csak a' nasalis nélküli eredetibb alak helyébe lépett bővitmény volna, e' nézet helyességének vizsgálásába egész terjedelmében ez uttal nem bocsátkozhatván, csak annyit szabadjon megjegyez-

nünk, hogy ama nasalis hangzó honnan eredetét nem is sejthetjük, ha csak nem tekintjük a' gyökben eredetileg meglevőnek, a' melyből minden beszélt nyelv hangkönyveitési törekvésénél fogva későbbben löketett ki. — Mert az egyáltalában el van ismerve, hogy az árja nyelvekben ilyen ragok mint p. o. *at*, *vat*, *mat*, melyek mellett a' teljesebb formák *ant*, *vant*, *mant*, szinte divatoznak, csak ezen utóbbiakból lettek rövidítés által. Ugy p. o. a' kettős szanszkr. *vat* és *vant*-nak a' görögben a' sehol nem rövidülő (*F*)*ερ* felel meg (*ῥᾱσῑῶερ* = *râdsatavant* és az ugynevezett gyenge formában: *râdsatarat*). Miért tehát az igegyökök tekintetében más elvekkel élni? Igaz ugyan, hogy a' gyökszótagok az árja nyelvekben nem tűrhetik mindig ugyan azt a' bánásmódot, mint a' képzők vagy ragok; de az is igaz, hogy a' dolog csak részletesebb nyomozások által dönthető el. Azonban a' kérdésben forgó *indh* gyököt illetőleg, azt is tekintetbe kell venni, hogy ez a' hajtogatásban vagy új igealakok képzésében, mindig megtartja a' nasalist, mit legvilágosabban az e' gyöknél szokott belső reduplicatióból *indidh*, (*indhidh*) helyett láthatni. E' szerint nekünk elég valószínű, hogy *indh* eredetibb mint *idh*. Ezt a' nézetet még egy görög szó tetemesen támogatja, melyre nézve csak néhány észrevételt kell előre bocsátanunk. Már a' szanszkritban kétféle *i* (és *î*) van, egyik eredeti, a' másik eredeti *a*-ból gyengült magánhangzó. Ama' p. o. megvan *vid* igében, visszatükröztetve minden árja nyelvekben (v. ö. (*F*)*ιδειν*, *video*, goth: *vitān* = ujnémet: *wissen*, litván: *vaidinti*, láttatni, hol *ai* i-bül lett hangfokoztatás által); émez p. o. szkr. *pitar*-ban (v. ö. *πατήρ*, *pater*); hasonlóképen a' hosszú *î* is néha a' hosszú *ât* helyettesíti, mint szkr. *âszina* ülő, *âszâna* helyett (*âsz*, ülni, igének mediumféle részesülője). Ha tehát egy *andh*, *adh*-féle égni, fényleni jelentésű gyökkel találkozunk, alig szabad áttallanunk, ezt *indh*-, *idh*-del ugyanazonnak, 's ezt magát csak hanggyengülés által a' mabból eredettnek tekinteni. Illyen *andh*-féle gyök pedig megvan a' görög *ἄρθ-ραξ*, szén, szóban, melynek *ἄρθ*-ja mintegy valamely prototyponja a' már gyengült vocalisú szkr. *indh*-nek. Alantabb azonban még egy néhány szót fogunk fölhozni, mely gyökünk eredeti *a* magánhangzóját támogathatja; itt pedig főképen azért folytattunk *ἄρθραξ* szóhoz, hogy az *indh*-beni nasalis eredetiségét bebizonyítsuk. Egyébiránt épen ezen *ἄρθ* egyszersmind az *indh* és *αιθω* közti viszonyt legszebben világosítja föl; t. i. *αιθ*-ot nem a'

gunirozás útján, mely még úgy sem fejtetett meg honnan-volta szerint, $i\theta = idh$ -ből indultnak látjuk, hanem közvetlenül az $indh$ eredetibb $andh = \bar{a}r\theta$ formájából. Nem egy példa van arra a' görögben, hogy a' r d-féle hangzó, vagy hogy más r előtt ι -vá változik: legismeretesebb $\epsilon\iota\sigma\iota$ a' doriai $\epsilon\iota\tau\iota$ (= szkr. szanti) helyett; az $-e\iota\varsigma$ végzet $-e\iota\tau$ +s helyett a' particip. aor. pass. és melléknevekben; $\pi\acute{\epsilon}\pi\omega\upsilon\upsilon$ (= eredeti $\pi\epsilon\pi\alpha\upsilon$, szkr. $\acute{p}akvan$) különösen eltérő comparativusa $\pi\epsilon\pi\alpha\iota\tau\epsilon\rho\varsigma$ csak az eredetibb $\pi\epsilon\pi\acute{\alpha}\rho\tau\epsilon\rho\varsigma$ -ból magyarázható meg; tovább $\kappa\lambda\epsilon\iota\upsilon\rho\varsigma$, $\kappa\epsilon\lambda\alpha\delta\epsilon\rho\varsigma$ -t képviseli, vagy ha a' közönséges $\xi\epsilon\rho\varsigma$ mellett a' homérosi $\xi\epsilon\iota\rho\varsigma$ állhat, ez csak úgy érthető, hogy mind a' kető $\xi\epsilon\rho\varsigma$ -nak köszöni eredetét. Ezek szerint úgy hisszük hogy $a\iota\theta$ -ot botrány nélkül közvetlenül $\bar{a}r\theta$ -ból a r ι -bai átmenetele által eredetnek tekinthetjük. Ha $a\iota\theta$ azonban egyszersmind idh gunirozott formájának látszik, ez esetleges találkozás, mely csak az eredeti $andh$ -nak $indh$ - és idh -bei átgyengülésével léphetett elő. Gyökünknek tehát már több különböző alakjára találtunk, melyek azonban a' mássalhangzóra (dh és θ) nézve ugyanazon fokon állanak, u. m. a) $andh$, képviselve a' következő szók által: $\epsilon\iota\theta$ -ραξ, $a\iota\theta\omega$, $a\iota\theta\eta\rho$, fénylő ég vagy levegő; 's ezzel szóképzés útján is érintkező $a\iota\theta\rho\eta$ tiszta, derült ég, $a\iota\theta\rho\iota\varsigma$ tiszta, derült; $a\iota\theta\varsigma$ ó tűz; $a\iota\theta\acute{o}\varsigma$ égett, fekete; melyhez értelme szerint is csatlakozik $a\iota\theta\acute{\alpha}\lambda\eta$ vagy $a\iota\theta\alpha\lambda\varsigma$ korom.

b) adh , melyet most előre csak mint idh -nek követelt megfelelőjét állítunk föl, melyhez azonban talán a' szkr. adh -vara, áldozat, valamelly $\acute{o}\lambda\acute{o}\kappa\alpha\upsilon\tau\omicron\nu$ értelmében tartozik.

c) $indh$, mely alá maga a' hajtogatásban is használt szkr. $indh$ ige esik, aztán szkr. $indh\acute{a}na$ fa, mint égethető anyag.

d) idh , képviselve az említett $i\theta\alpha\rho\varsigma$ derült (v. ö. $a\iota\theta\rho\iota\varsigma$) és $i\theta$ - $\alpha\iota\upsilon\sigma\theta\alpha\iota$ melegedni ige által.

2) Mint már fentebb érintve van, a' szanszkrit aspirált mássalhangzók a' hasonlító nyelvészet előtt eredetieknek nem tarthatók; ha a' görög nyelv megegyezik ugyan e' tekintetben a' szanszkrittal, ez, mint más adatok is, csak arra mutat, hogy kifejlődésében több ideig együtt járt a' szanszkrittal, mint a' többi, kivált német és szláv ágai az árja nyelvcsaládnak. Nem csodálkozhatunk tehát, ha egy a' szkritban közönségesen áspirált hangzóval ejtett gyök mellett egyenlő jelentésű, de nem-aspirált hangzójú gyökre találunk; sőt annyival kevésbé tarthatjuk ugyanazonnak mind a' ket-

töt mivelhogy tudvalevőleg a' nyelv bizonyos különböztetési ösztönnel, sokféle ugyanazon alapformából indult ki 's tulajdonképen egyértékű formákat mind gyökökben mind ragok- és képzőkben megtartani 's néha finomabb értelmi módosítások kifejezésére alkalmazni szeret. Előfordul pedig a' szkritban *ad-mani*, tűz szó, tovább *âditya* nap (sol) értelmében is, utóljára még a' görögben is *âdîs*, *âdia*, tűzhely Hesychiusnál, mely utóbbit már Benfey (Griech. Wurzellexicon I, 260. l.) is az *ἀρδαξ* értelmezésével együtt tárgyalja. Lehetne ugyan egy kis kifogást tenni az első *admani* ellen, mely szinte egy másféle *ad* (= *êd*) enni gyökhez is tartozhatnék, a' tűz másutt is a' főlemésztésről nevezetvé. De az sem bizonyos itt, 's a' másik *âditya* szó (aditi-ből származván *) *ad* gyöke számára a' fénylés, égés jelentését igényli, mit az *âdîs* *âdia* is eléggé bebizonyít. Ezen *ad*-ban pedig a' fentebb (1, b.) föltételezett *adh* gyökalaknak aránylag régibb helyettesítőjét látjuk, a' mennyiben t. i. még nincs benne aspirált mássalhangzó. Hogy az ilyen d-vel járó gyökalak valóban helyesen állíthatatik föl, abból is kiviláglik, hogy az 1, c) alatti *indh* formának megfelelőleg egy *ind* gyököt is következtethetünk két szanszkrit szóból: *indra* és *indu* ból. Mind a' kettő elég ősrégi szó; az első az ismeretes isten neve, ki általában mint az ég ura a' hellén *Ζεύς*-nek mythologailag megfelelővén, tán nem csalatkozunk, ha e' szót, ugy mint *Ζεύς* (= *djausz*) *div* fényleni gyökből ered, hasonlóképen egy *ind*-féle fénylést jelentő gyökhöz vonatkoztatjuk. *Ind-u* pedig holdat jelent; v. ö. *σελήνη* (*σέλας*) szkr. *szvar* fényleni gyökből. Gyökünk d-mássalhangzóval ejtetvén, tehát csak két egynehány szóban fenmaradott alakot mutat, mely

- a) *ad* képviselvén *admani*, tűz; *âditya*, sol, *âdia* tűzhely által;
- b) *ind* fentartva *indra* és *indu*-ban.

3) Különös ugyan és az árja nyelvek körében eddig elismert hangtörvényekkel látszólag ellenkező a' mi tovább mutatkozik előttünk. T. i. egy *ât* gyökalak, az égés fénylés elégen jellemzett értelmével, melyet, ámbár kemény *t*-vel van, az eddig érintett lágy *d* vagy *dh*-val ejtett *ad*, *adh*-tól elválasztani csakugyan nehéznek látszhatnék. Azért már nem is mondunk többet felöle, csak azt,

*) Nem értjük itt *âditya* többesben *âdityâsz* szót, mint egy bizonyos istenosztálynak nevét; hanem csak *âditya*-t = sol.

hogyan megvan, 's hogy minden hangviszonyok daczára, az előbbiekel összefüggése sőt ugyanazonossága nagyon valószínű előttünk. A' szanszkritban megvan *atna*, sol szó, perzsában pedig *átes* tűz, görögben meg *Αἷτην* az ismeretes tűzokádó hegy neve, melyet már Pott 's utána Benfey *indh*-gyökkel függesztének össze, természetesen egy feltételezett *it* forma gunirozásával. Elfogadjuk ugyan e' szónak *indh* gyökhöz vonatkoztatását; azonban, mint fentebb *αιθ-ω* igét *αιθ*--ból, közvetlenebben egy *ant* féle gyökből magyarázzuk meg. E' szerint gyökünk számára két alakot nyerünk, u. m.

a) *ant*, képviselve *Αἷτην* által

b) *at*, szkr. *atna* sol, perzsa *átes* tűzben.

4) A' kérdésben levő gyök *a*, *dh*, vagy *t*-féle hangzóval végződén, kivált a' görögben e' hangzók, hol közvetlenül következő t- hangzóval, vagy *μ*-vel találkozni, *σ*-ba szoktak átmenni. Ezen föltételek alatt tehát néhány szóban sz-szel végződő gyököket találunk, melly tulajdonképen szinte az eddig érintett gyökalakok valamelyikéhez vonatkoztatandó. Az illető példák a' következők: *ἄσ-βολος* vagy *ἄσβόλη* korom, v. ö. *αιθαλή*. Az itt mint szóképző föltűnő *βολο* a' szkr. *vara* képzővel rokon, melly úgy tartja egy *mara* képző helyét, mint *mant* az egészen egyértékű *vant* képzőjét. Magában a' görögben pedig a' *μ* és *β* betűk felcserélését ragokban és képzőkben elég gyakran lehet észre venni, mint p. o. *ἐρεβεννός* kissé rövidített alakban ugyanaz *ἐρεμνός* (*ἐρεμ(ε)ρός*)-szal; *κλίβανος* vagy *κρίβανος* pedig tulajdonképen egy szkr. *crāmāna* vagy *crīmāna*-nak, *crā* vagy *crī* (eredibb: *krā*, *krī*) sütni igéből, felel meg; *βαρο* tehát a' *māna*, mediumféle részesülő végzetének, melly közönségesen a' görögben *μενο*. Még a' *vara* (— *mara*, *βορο*, *βολο*) képző használatának megmutatására fölhozzuk a' hasonló végzetű szokat: *μολοβρός* (*μολοβορός), melly kétszer fordul elő Homérosnál (Odys. XVII, 219; XVIII, 26) 's a' még nem ismert Odysseuszról megvetéssel mondatván, kétségkívül jövevényt, kóborlót jelent, *μολειν* igéből; tovább *λα-βρός*, tulajdonképen mohó, aztán indulatos, erős, a' defertiv és elavult *λα* igéből, mellynek származéka még *λημα*. Mindamellett a' gyökalak, mellyből *ἄσ-βολος* közvetlenül eredett, közelebről meg nem határozható; lehet *αιθ*, vagy *αιδ*, vagy *αιτ* is.

Más példa, *ἄσθηρ τηρ* képzővel, melly=szkr. *tar* 's cselekvőt jellemz; *ἄσθηρ* tehát *fénylő* (Glänzer).

A deák *stella*-nak azonban semmi köze sincs gyökünkkel,

minthogy ez, mint a goth *stairnô* mutatja, közvetlenül *stelna-ból, vesszi eredetét; e' kettőnek alapul szolgáló gyököt inkább a görög *στυλ-πρός*-szal függeszthetni össze. Itt végre még csak a perzsa *aszumán*, (vagy régibb kiejtéssel *aszmán*) ég szót említhetjük meg, jelentésére nézve a' szkr. *djansz* ég-re, vagy mágára az *αιθήρ*-re utasítván. Ha a' most érintett példákban (*ἄσβολος*, *αστήρ*, perzsa : *aszumán*) már nem is határozhatni meg az illető gyökalakokat fentebbi fölosztásunk szerint : annyit legalább mutatnak ezek is, hogy az *indh*, *idh* mellé sorolt *a* hangzóval ejtett gyökalakok (*andh*, *adh* stb.) föllállítása nem alaptalan.

5) Azomban még nincs kimerítve az *indh* (*andh*) gyök alakjainak egész terjedelme. Hátra maradtak még néhány tulajdonképen reduplicatio útján eredett formák, melyek, ámbár hangcsonkulás által némileg módosítva vannak, mégis mint az *indh* gyökhöz tartozók ismerhetők föl. Az *indh* gyök magánhangzóval kezdődvén, a' szanszkritban, hol a' görög 's a' többi rokon nyelvek ellenében a reduplicatio még egész eredeti kiterjedtségében fennmaradott, tulajdonképen belső reduplicatiót kívánna (lásd : Benfey, kleine Sanskrit. gramm. §. 114.) 's valóban *indidh* (hangszabályok következtében *indhidh* helyett) : mint reduplicált forma használtatik.

De azon kívül létezik még a reduplicált themák képzésére egy régibb modor, melly szerint eredetileg a' gyök egész épségében kettőztetik : (lásd : Benfey, ugyanott, 90 §.), 's hogy ez egykor nagyobb mértékben használtatott, még egyes nyomok a' rokon nyelvekben is mutatják. Ugy p. o. *ἄκωκή* *āk* gyökből (v. ö. *āk-ή*, *āk-ων*, szkr. *ac* áthatni, éles lenni legegyszerűbben a' kettőztetett *āk+āk+ή*-ből fejthető meg, mintegy valamelly szkr. *ac* *āc* *ā* (a' hosszú *a* második helyen = *ō* az értelem intensívféle erősítésére szolgál). Hasonló példák : *ἄγ-ωγ-ός*, *ὀκωχ-ή* támasz *ōk*-ből, *ὀπωπή* *ōp*-ből. De ilyen összetett themák sokszor elülről csonkulni kezdettek, úgy hogy a' kezdő magánhangzó egészen elveszett, mire a' legszebb példa *κωχεύω* támogatni a' még fennmaradott *ōkωχεύω* (v. ö. *ōkωχή*) mellett ¹⁾ E' szerint *indh* feltételezendő teljes reduplicált forma *indindh (*indh indh* helyett) volna, az eleje gyengülésével *idindh

¹⁾ A szanszkritban is rejlenek még sok ilyenek, mint *csaks*, látni *ács-aks* helyett, v. ö. az egyszerű *aks aksan* szem szóval.

és utoljára még inkább csonkulva *dindh*, melynek a' görögben *τινθ-αλός*-nek kellene hangoznia. Illyenre valóban találunk *τινθ-αλός*, égő, forró, meleg szóban. Azon kívül e' szkr. * *dindh*-nek minden hangváltozási törvények szerint szorosan megfelel a góth *tindan* égni szó (d = szkr. *dh*, mint góth. *bindan* = szkr. *bandh*), melynek cselekedtető formája *tandjan* (ujnémet : *zünden*) égetni, gyújtani. Ez utóbbi azomban, mint *tindan* ige mult idője (*tand*) is, az egykori szkr. *danā*-ra utal bennünket, azokkal megegyezőleg, miket fentebb az *indh* és *andh* közti viszonyról mondtunk. *Τινθαλός*-on kívül még a' hasonló jelentésű *τινθός* is megvan, mely szóképzésileg egészen megegyez *αιθός*-szal.

A' 3) alati *at ant* gyökalakokra vonatkozólag mint ezeknek reduplicált 's egyszersmind csonkult formáinak tekinthetjük * *tant*, *tat*-ot, vagy *i* vocalissal *tint*, *tít*-et, melyet egyrésről nyújtott vocalissal a' positiv (nt) helyett mint *τιν*-et a' ritka *τιώ ή*, = *ήμερα* szóban találunk (v. ö. szkr. *divasza*, nap és deák *dies div* fénylem igéből); más részről rövid vocalissal a' deák *títio*(n) tüzes üszök szóban. Elvégre ezen reduplicált formákhoz csatlakozik még szkr. *dīdhī* vagy *dīdī* fényleni ige, melynek nyújtott vocalisát szinte a' positio kipótlásából érthetjük : *dīdh* = * *dindh*, *dīd* = * *dind* (v. ö. *ind* 2. b.) alatt); *dīdhī*-ből van *dīdhīti* napsugár; mi a' kihangzó *i*-t illeti, ez a' tulajdonképi *dīdh* gyökalakhoz képest olyan járulék, millyen *ā çā* (*çō*); azaz (*a*)*çā*, *vā* = (*a*)*vā* = *av* igeekben.

Az *indh* (*andh*) reduplicatióból eredett alakjaiul fölláthatjuk tehát a következőket :

- dandh*, képviselve góth *tindan* (mult idő : *tand*) által.
- dindh*, mely alá szkr. *dīdhī* ige; *τινθαλός* és *τινθός* esnek.
- dind*, melyhez csak *dīdhī*-nek mellékformája *dīdī* tartozik.
- tint*, v. ö. *τιώ ή*.
- tít*, deák *títio*(n)-ban.

Miután ekképen az *indh* (*andh*) gyök elég számos és kiterjedő elágazásait, a' mint ezek ismeretes értelmű appellativ nevekben képviselve vannak, áttekintettük : már, legalább a' mi külső hangbeli alakjait illeti, könnyebben és biztosabban foghatunk egy néhány tulajdonnév értelmezéséhez; 's valóban nem minden remény nélkül foghatunk hozzá, mert más részről méltán azon csudálkozhatnánk, ha az eddig megfajtott gyökalakok közül, melyek olyan sokféle fénylő tárgyak és pedig igen nézlelhetők mint tűz,

αἰθήρ, ég, hold stb. elnevezésére vannak alkalmazva, egyik sem szolgált volna egyik vagy másik mythologiai ősnév képzésére, hol épen az említett fénytárgyak sok mythologiai lény jelentésére nézve olly nagy szerepet játszanak. Pedig nem úgy áll a dolog; reménylünk, hogy a' következőkben arról némileg meg is győződhetünk. Igaz ugyan, ebben csak úgy járhatunk el, hogy a mythologiai mondákat vegyük tekintetbe az illető tulajdonnevek megfejtésében, vagy legalább, hol a' tárgyalandó mythologiai lények jelentése már el van döntve a' nyomozó mythologia előtt, azokra az eredményekre vonatkozunk.

Ἀθήνη vagy doriailag *Ἀθῆνα*. Az ismeretes hellén istennő, 's egyszersmind az attikai főváros neve (mint ez előfordul Homérosnál a' divatosabb többesféle *Ἀθῆναι* mellett). Lássuk előbb az istennőt. Preller jeles mythologiai dolgozatában (Griechische Mythologie I. 124 l.) az istennőt általában mint a' tiszta fénylő éghez legközelebbi vonatkozásban álló lényt jellemzi, mellynek cultusa azért főképen Attikában virágzott volna, mivelhogy ott egész görögthonban az ég legderültebbnek, legfényesebbnek látszott. Bármilly sokféle egyes jelentések, kivált egy lassanként kifejlődő erkölcsibb felfogás következtében, csatlakoztak is Athénához a' mythológiában, 's bármilly nehéz a' valódi eredetét, mellyből aztán a' többiek indultak, kitalálni: annyi legalább kétséget nem szenved, hogy Athéna egyike a' legrégibb hellén fényistenségeknek (Lichtgottheiten). 'S már talán többet kell adni, mint bármilly későbbi mondáról, melly Athéna *Ἐργάνη*-ről, vagy a' Muzákhoz való viszonyáról szól, azon ünnepélyes felszólítás formulára, mellyben Zeus és Apollonnal legszorosabban összeköttetve, ezekkel együtt mintegy valamely *τιάς*-t képez. Minden esetre Homérosnál e' többször találkozó vers: *αἵ γὰρ Ζεῦ τε πάτερ καὶ Ἀθηναίη καὶ Ἀπόλλων* — e' három istenség együtt való tiszteltetéséről e' cultusbeli összefüggéséről tesz tanúságot. Zeusnek eredeti jelentése világos a' szószármaztatásból; Apollóné pedig sokkal előtünőbb a' mythusban, hogy mindjárt rá ne lehessen ismerni; Athénára nézve ezen összefüggésből a' fényistenség jelleme csaknem bizonyos. Ugy hisszük azomban, hogy e' jelleme még egynéhány sokat mondó epithetonja által is kitűnik, u. m. a' homérosi *γλαυκῶπις*, 's még inkább az *Αἰθρία* (Pausanias I, 5, 3; I, 41, 6.) vagy az *Αἰθεραία* (Cornutus 20). Már most alig elégedhetünk meg azzal, mit

Preller (I, 126. l.) a' kérdéses névről megjegyez : „Ihre Namen geben leider keinen sicheren Aufschluss.“ és : „Bei dem Namen Ἀθήνη liegt eine Wurzel zu Grunde, deren Bedeutung noch nicht klar ist“; sem azon másoktól kísértett megfejtéssel, melly szerint Ἀθήνη mintegy = szkr. *adhinâ* (*adhi* felett, praepositíóból lett melléknév) a' „felül levőt, magast“ jelentené, melly fogalomban azomban elég kevés a' nézlelhetőség : hanem követvén az utmutatást, mellyet αἰθρία (*aíθω*) és Αἰθριόρεια (*aíθρo*) epithetonjai adnak, egyenesen a' fentebb megfejtett *indh* (*andh*) *fényleni* igeegyökhöz folyamodunk, 's az istennő nevét mint a' *fénylőét* az 1. b. alatt föllálitott *adh* gyökalakhoz csatoljuk. Ἀθήνη, dor. Ἀθάνα pedig ezen igeegyöknek mediumféle részesülője, mint ezt a' szanszkrit *māna* vagy *āna* által képezi a' görög nyelv, azomban csak tulajdonnevekben 's kevés appellatívnévben tartotta fönn a' vocalis (*ā* = *ā*, *η*, *ω*) teljes épségével. Helyesen jegyzi meg Preller (I, 126. l.), hogy ha Ἀθήνη mellett még Ἀθηναίη és Ἀθηνα̃ használtak, ezek a' város nevéből származnak, 's közvetlenül az athénaibeli istennőt jelentik. Feltetsző ugyan, hogy a' város ugyan azt a' nevet viseli módosítás nélkül, mellyet az istennő : pedig kétséges nem lehet, hogy a' város, hol Athenának cultusa uralkodot, hol templomai 's oltárai voltak, egyenesen ő tőle kölcsönözte a' maga nevét, mint Tróaszban Πρωας város a' hasonló nevű istentől ¹⁾.

Ἀθήνη, attikai démosz, az antiochisz nevű phylében. Az épen most Athén városáról mondtak azt is elhitethetik velünk, hogy Athéna istennőnek Attikában tulnyomó cultusát tekintetbe véve, ez Ἀθήνη szó sem különbözik lényegesen Ἀθήνη-től, csak hogy aztán a' 3. b. alatt fölhozott *at*-féle gyökalakhoz tartoznék.

Ἀνθήνη, doriailag Ἀνάνα, kynuriai helység Peloponnésusban, mellyet Pausanias (II, 38, 6) Ἀθήνη-nek is nevez. Alig kell többet mondanunk 's magából föltetszik, hogy millyen szép példa ez az 1. a) alatti *andh* gyökalakra. Azomban Peloponnésus ama' tájában is több nyomai vannak Athéna cultusának. Itt még csak Ἀνθρακία arkadii nympha nevét említjük meg, a' nélkül hogy értelmi vonatkozásaiba mélyebben leereszkedhetnénk.

Ἰσμηρός, Ἰσμήνη. Az első egy Thébai város melletti folyó

¹⁾ E' névkölcsönzés modorára nézve tán nálunk is a' szentektől elnevezett helységek szolgálhatnak párhuzamúl.

neve, mint szinte több thébaibeli személyiségé (mint Amphion és Niobé fíjuké, Apollodor szerint). 'Ισμήριος pedig Apollon epithetonja, ki 'Ισμήρὸς folyó mellett templomot birt, és szinte Apollon egy fiának neve. 'Ισμήρη Aszóposz, boeotiai folyóisten leánya, mint thébai-i Oedipusé is. Ehhez járul még a' történeti időben thébai-i férfiaktól sokszor viselt 'Ισμηρίας név. Különös valóban e' hasonló neveknek thébaibani olyan elterjedt divatozása, melyet csak egy ottan uralkodó cultussali össze függésükből érthetünk. 'S e' cultus nem lehet egyéb, mint Appollon 'Ισμήριος cultusa, mely nem egyszer említették a' régiektől. Sőt tán nem is csalatkozunk, ha az 'Ισμήριος nevet hasonló módon tekintjük, mint az 'Αθηναίη-ét, 's Apollónnak is még egy eredetibb 'Ισμήρὸς-féle nevezését vindicáljuk, mely először a' folyóra 's az ottani templomra, 's aztán megint mint melléknév (Ισμήριος) az ott tiszteltetett istenre ment át. Apollomnak jelentése pedig mint fényistennek, vagy szigorúbban mint napistennek a' mythologiában eléggé el van ismerve; mi tehát az 'Ισμήρὸς nevet *indh (andh)* gyökkel függesztjük össze, és az itt előtűnő *ισ* gyökalakat a' fentebb 4) alatt említett *ασ*-féle alak mellé tesszük. Eredetije azomban *'Ισμήρὸς vagy *'Ισμηρὸς melyben *μ* előtt *θ* vagy *τ* σ-vá változott. A' képző pedig szkr. *māna*, mediumféle részesülőnek megfelelő, csak hogy jobban tartotta meg a' hangteljességet, mint a' görög hajatagatásban divatozó *μερος*.

Τιθωνός. A közmonda szerint Eosznak férje. Mythologiai jelentésére nézve, mely mythologusainktól megegyező határozottságba hozva még nincsen, szerintünk Tithónosz ereditileg napessillagisten ¹⁾. Az őt illető mondákból, bármily kevesek 's homalyosítottak is ezek, még arra ráismerhetni; itt csak a' homérosi *ἀγανός* epithetonját említsük még, 's hogy ő az ősi felfogás szerint, mint Eosznak férje az Okeanosznál lakván, reggelenként a felkelő hajnalistennőtől megelőztetik, a' mi csak a' napról érthető, mely a' hajnal fölkelte után, majd maga is fényes pályáját átfutni kezdi. Nevét illetőleg ez a' 5, b. alatti *dindh*-gyökalakból megmagyarázható, mely alak már a' szanszkritban is *dīdh*-dé alakulván át, görögben *τιθ* által (*τιθ* mellett, *τιθαλέος*-ban) igen szépen tükröztetik vissza. Ő is tehát a' *fénylő* mint 'Ηλιος, csak más igéből

¹⁾ Lásd: Tanodai lapok, Tith. mythologiai jelentéséről.

vevén nevezését *ωρος* szinte szkr. *ana*-nak megfelelő mediumféle participium ragja.

Τιτάν és *Τιτᾶνες* vagy *Τιτῆρες οἱ*. Amaz *Ἥλιος*-ról κατ' ἐξοχήν használt név (lásd : Ovid. Met. I, 10. II, 118.), vagy más források szerint legalább Héliosz testvéreé. Elég ez e' név értelmének érthetésére, a' *Τιτωρός*-szal való szoros összefüggése magától szembe tűnván. Az itt használt *τιτ* gyökalak ugyanaz a' 5, d. alatt föllállítottal, melly *τιτώ*-ban is megvan. *Τιτᾶνες* pedig tulajdonképen a *fénylő* istenek, azaz a régiek, Zeusz-előttiék.

Τιτάν-hoz, alkalmasint egy helybeli cultus tekintetéből, csatlakozik még a' *Τιτᾶνα τὰ* vagy *Τιτάνη ἡ*, szikyoniai helység, hol Pausanias szerint (II, 11, 5.): λέγονσιν οἱ ἐπιχώριοι *Τιτᾶνα οἰκῆσαι πρῶτον, εἶναι δὲ αὐτὸν ἀδελφόν, καὶ ἀπὸ τούτου κληθῆναι Τιτάνην τὸ χωρίον*.

Mi itt csak egy *Τιτάν* nevű napisten cultusának bebizonyítását látjuk; azonban az Euhémerosz-féle magyarázatra, mellyet Pausanias a' következőkben e' helybeli mondárról közöl, nem adhatunk semmit.

Nagy homály borong még a' görög mythologiai ősnevek legnagyobb részén, melly csak a' hasonlító nyelvészettől várhatja fölvilágosítását. Itt a' tárgyalt igeigyökre nézve csak még egy sok tekintetben érdekes szóra szabadjon figyelmeztetnünk, melly némileg sejtelmünket ébresztette *Ἰθάκη*-ra. Bizonyosan Homéros minden barátjai is annak sok hálával tartoznának, ki e' név értelmezésére vezető némelly fonalakat fedezhetne föl.

BUDENZ JÓZSEF.

Könyvismértetés.

Das Etruskische durch Erklärung von Inschriften und Namen als semitische Sprache erwiesen von J. G. Stickel. — Mit Holzschnitten und drei Bild- und Schrifttafeln. Leipzig, Verlag von W. Engelmann 1858. — Nagy 8-ad rét 280 lappal.

A' tulajdonképeni fölrít-fejtegetéseket megelőző bevezetésben előadja szerző röviden, de velősen, az etruszk nyelvek megfejtése és ugyanezen nyelvnek az ismért nyelvcsaládok valamelyikébe sorozása felől támadt különféle véleményeit az eddigi kutatóknak 's egyszersmind az etruszk írásból vett példák mutatja meg, hogy a' hangjegyek félreismerésének milly csekély száma elegendő valamely nyelvet egészen családrokonságának fel nem ismérhetéséig eltörzítani. Továbbá egyes bötük functióinak fölhozása után így folytatja bevezetését: „Ezen (az etruszk) nyelv tekintetében föladatom volt az előttem levő szövegekből egy olyan nyelvet vonni ki, melly memcsak idomképződései és egyes szavak jelentései után indulva a' többi sémi nyelvek módja szerint a' sémi nyelvcsaládba soroztathassék, hanem, hogy annak szófüzése és körmondat-alkotása az általános sémi typusnak megfeleljen“. — A' sémi nyelvkörhöz tartozó szójárások, folytatja továbbá szerzőnk, t. i. a' héber, chaldäai, syriai, phoeniciai, samariai, arab és az aethiopiai, mint ismeretes, egy anyanyelv lányai, testvérnyelvek egymás között, egy közös törzs hajtásai. Mindnyájokban megtalálható egy általános családi typus, de viszont mindnyájan különböznek egymástól az általánosságban levő különösségek által. Mindnyájan birnak szavakkal, idomokkal, jelentésekkel és szófüzésekkel, mellyeket a' közös forrásból merítettek, a' közös anya-

nyelvtől vettek el, mellyen a' sémi népek őslakhelyükön beszélnek együttlakásuk idejekor, a' honnan azután az elváló törzsek különböző időben más tájak felé özönlének. — Egy része az ősi vagyonnak csak egyes leánynyelvekben maradt életben, míg az másokban kihalt; az új lakhelyeken pedig a' különös viszonyok szerint a' nyelvben sok új is képeztetett, azomban, nem tekintve idegen elsajátításokat, mindig az eredeti typus szerint a' meglevőből szervesen kifejtve. Ennélfogva ha valamely nyelvet sémi-nek akarunk jellegezni, annak egyrésről nagyobb vagy kisebb mértékben meg kell a' testvérnnyelvekkel egyeznie mind nyelvtani mind szótári tekintetben; más résről azomban szükséges, hogy különösségekkel is birjon. — Még ezen felül azután az egyik vagy másik testvérnnyelvhez való közelebbi rokonságra is kell számítanunk. — Azomban valamennyi különösségnek bizonyos hasonrendszer és következetességgel kell birnia és a' sémi nyelvcsalád általános typusának meg kell felelnie. — Már hogy az etruszk nyelv mindezen követelményeknek eleget tesz, arról, szerző állítása szerint, az etruszk nyelvnek nyelvtani és szótári egybevetése a' héberrel minden ítélni tudót az első megtekintés után meggyőződ-tethet.

Ezek 's hasonlók előadása után azok ellen biztosítja magát szerző, kik eljárását az etruszk feliratoknak sémi által történt magyarázása tekintetében azzal támadnák meg, hogy nem csupán a' bibliai, hanem más sémi tájnyelvek segedelmével fejtette meg azokat, hivatkozván magokra az ó-szövetség magyarázóira, kik a' héber szövegben előforduló homályos kitételek vagy ἀπαξ λεγόμενα-ok tekintetében, a' testvérnnyelvek segedelméhez fordultak 's ha ezektől jó értelmezést nyerhettek, azt elfogadták, a' nélkül, hogy azért az ó-szövetségi említett kitételeket idegenneműnek, korcsnak tekintették volna. — Ennélfogva egyetlen egy szó jelentése, egyetlen egy nyelvtani alak 's egy szófűzés sem fogadtatott el, melly sémi nyelvhasználat által be nem volna bizonyítható. — Azt mondja szerző, hogy ő feladatát megoldotta, a' nélkül, hogy az előbbi fejtegetők által olly gyakran használt szükség és kétségbeesés segédeszközeire szorult volna, értvén rövidített szók feltételezését, bötük áttételét, szövegzavart 's illyféléket.

Illy szigorú követelményekkel fogva szerző az etruszk nyelvemlékek fejtegetésébe, mint azt bevezetésében mondja, az etruszk

nyelvet séminek lenni találta, még pedig olyannak, mely a' héber és a' chaldäai között középhelyet foglal. — A' feliratokban, mondhatni általában, hangzókkal ellátott szavakat, illetőleg szöveget talált 's ennél fogva, ugymond, az etruszk írás általában hangoztatónak (vocalisirt) nevezhető; e' szerint a' hellén és más nyugoti nyelvek példajaként már előhaladást tett az ó-sémi nyelv írása tekintetében, azomban ezért nem állítja szerző, hogy az ő általa használt hangoztató etruszk szövegeken kívül, nem létezhetnének olyanok is, melyekben a' hangzók írásában fukarabban ne jártak volna el.

Ezek előadása után megomlítja szerző a' sémi nyelvek tudományának e' feliratok fejtegetése által nyert hatalmas tényezőjét 's hatáskörének jövőben még nagyobb kiterjedést jósol a' classicus nyelvészet irányában is.

A' bevezetés után átmegy szerző az etruszk szövegek olvasása, fejtegetése és értelmezésére, előadván egyszersmind a' szövegek történetét és elmélkedvén az értelmezésből levont nép- és milveltségtörténeti adatok fölött. És ugyan a' facsimile lenyomásával együtt következő rendben értelmezi őket :

1) IV. politikai fölírat.

2) V. mythologiai és ethikai fölírat

3) XVII. siri fölírat.

4) XVII. eszközököni fölírat.

5) I. a' krainai erdőben Mommsen által talált sziklafelírat.

Ezek után átmegy egyes nevek és szavak fejtegetésére az etruszk-héber nyelv segedelmével. Továbbá a' glossákról szól 's végre nyelvtani és szótári mutatványt közöl az etruszkból.

Megfontolván, hogy mennyi tudós fejtegetési kísérlete szenvedett már hajótörést az etruszk feliratok szikláin 's mennyi mindenféle nyelvvel törekedtek a' tudósok azt viszonyba hozni fontosabb eredmény nélkül, nem lehetünk eléggé óvatosak szerzőnk által történt megfejtések irányában; mindazonáltal tekintbe vévén szerzőnk által történt nyugalmas egybevetését az etruszk nyelvnek a' sémivel 's annak minden erőltetéstől ment értelmezését: alig vonhatjuk többé kétségbe az etruszk nyelv sémi voltát 's alig várjuk szakavatottabb orientalisták e' fölötti véleményadásait. — A' könyv részletességeibe ismertetésünkben bocsátkozni nem fogunk 's csak a' politikai feliratok közt levő nagy perugiai felírat szöve-

gét szándékunk közölni héber bötükkal és a' szerző által történt fordítással együtt történeti nagy nevezetessége miatt. A' többi feliratokból csak a' történeti eredményeket közlendjük. Előadandjuk továbbá egyes nevek és szavak fejtegetéseit 's rövid ismertetését az etruszk nyelvtannak kis szótári mutatóványával egyetemben.

Sajnáljuk, hogy legalább a' perugiai felirat és a' könyv végén levő harmadik tábla faecsimiléjét, melly a' phoinik-etruszk-sémi bötüket állítja előnkbe, nem közölhetjük.

HORVÁTH ZSIGMOND.

(Folytatása következik).

Néhány szó Peszáki Bajzáth György illy című munkájáról : „*Veronica, drama in tribus actibus ex orig. Germanico senariis Latinis reditum. Adnexis duobus cupris. Pestini 1858, typis J. Beimel et Bas. Kozma.*“

Fordító úr a' dramát megelőző distichonokban irt dedicatiójában a' IX-ik lapon nagyon rosszalván a' latin nyelvnek elhanyagolását a' mostani időben, illy megjegyzést tesz ugyan azon lap distichonjai alá : „*Prioribus unius fere seculi retroacti, quod memoria repetere queo, decenniis, quibus linguae latinae usus etiam in Patria nostra singulari fervore inclaruit, — uti et posterioribus decenniis ad grave illud momentum usque, a quo recens aura, fonte velut decennali spirans, nos circumflat, quanta copia hungarico idiomate editorum doctissimorum operum, non poematum solum, sed et medicorum, physicorum etc. etc. et in omni scientia praestantissimorum comparuit? — Sed hoc utique iis potissimum apprime notum est, qui in publ. scientiarum doctrina, quive in publicis Comitatum olim officiis consenuerunt, de die in diem rariores : generationi ast recentiori peregrinum est, quae falsis malevolorum partim innovantium, partim discere pigentium, partim denique juventuti adulationibus nefariis captandae et praecociter emancipandae studentium doctrinis ad intima et ima usque est imbuta. — Ergo anglica, gallica, italica etc. idiomatica non impediunt culturam lin-*

quae nostrae? — Quid nos allicit ad anglicam, gallicam etc. aut plane graecam auram imbibendam?

Remek philosophia! — Fordító úr, mint látszik, nagy pártfogója és kedvelője a' latin classicitasnak. — De csak látszik, mondom, mert művében nem szít a' classicitashoz. — A' dráma egyházi tartalmánál fogva tekintsünk el a' legkésőbbi jobb írók által használt szavak és szófüzésektől, de kérdezzük: ki adott jogot fordítónak egészen új szavak, új alakok képzésére? — *Zelozius* a' XIX lapon, *adnexui* adnexi helyett a' 8 lapon, *adhaesio* (ez csak physical műszó) a' 9 lapon, *appressio* a' 10 lapon, *celsa aethera petere* a' 119 lapon (melly latin író vette aethert neutrumnak 's ki declinált így?!). — Fordítót nem a' vers kényszerítette szavakat faragni, mert prózában is csinál ilyeneket pl. a' 130 lapon *prae-supponere*, a' 131 *exoperatrix*, *certitudo* a' 130 lapon sat. Legyen elég ezen kevés. — Mért nem igazolta e' szavakat fordító? hiszen a' VIII lapon igazolta a' különben jó latin írók által használt *paludosus* szót palustóli származtatással, mellynek jelentését ezen bötűkkel írta le: *motsár*!

Jó lett volna fordító úrnak a' graeca aurából is valaha beszívni valamit, legalább nem írta volna *ecclesia*-t többször egy c-vel, *dramá*-t többször 2 m-el, *idea*-t többször ae-vel, *clathro*-t a' 119 lapon h nélkül stb ilyeneket. — Ezekből is kiláthatjuk, hogy fordító úr nemcsak classicus nyelven nem írt, hanem még egyházin sem. A' szófűzés és a latin nyelv particuláinak csodálatos módoni használatáról legjobb hallgatnunk, mert ez messzire vezetne bennünket a' classicitasba, mellyről itt szó sem lehet.

'S végre mi czélt akart fordító művével elérni, talán a' latin nyelv buzgóbb tanulását akarta ezzel fölébresztteni?! — Én inkább ajánlanán a' latin drama tanulmányozóinak Senecát? — Vagy talán a' latinul értőknek olvasmánnyal akart fordító szolgálni? — Bizony az értőket nagyon untatná a' versbe erőszakolt prósa és az épen nem candida dictio! — Talán a' Nagy-szombatban írt „*Stilus bene latinus*“hoz íratott gyakorlókönyvül?! — Erre alkalmas. — Nem vagyunk mi a' latin nyelv ellenei, sőt igen ajánljuk tanulását, csak a' nem latint nem szeretjük!

HORVÁTH ZSIGMOND.

Az új perzsa nyelv, 's annak netaláni viszonya az áltaji nyelvekhez.

(Folytatása és vége).

M Á S I K R É S Z.

Mi köze van az új perzsa nyelvnek az áltaji nyelvekhez?

1. Ezen kérdésre tulajdonképen kettős feleletet kellene adni, egyikkel az új perzsa nyelvnek hovátartozását fejezvé ki, azután másikkal szorosán eme' kérdésre felelvén, hogy mi köze van neki az áltaji nyelvekhez? Az első felelet azt igénylené, hogy az új perzsa nyelvet az ó perzsával, 's az e' között és az új perzsa közt lévő nyelvekkel hozzuk kapcsolatba (zend, ó-perzsa, parszi), mi által természetszerűleg elő volna adva, hogy mind ezen nyelvkövetkezés az árja, vagy a' sémi, vagy az áltaji nyelvfajhoz tartozik-e. De annyira nem bocsátkozhatunk itt, hol magyar olvasókat akarunk tájékoztatni. A' kik ezek közt arra is kívánnak menni, a' mit itt mellőzünk, azok nyilván fölöslegesnek találják kérdezni: melyik nyelvfajhoz a' nevezett három közül tartozik a' perzsa nyelv? Arra szorítkozván tehát: mi köze van az új perzsa nyelvnek az áltaji nyelvekhez? mind egyes szóknál, mind a' nyelvtani alakoknál lehetőleg a' perzsa nyelv hovátartozását is ki fogjuk fejezni.

A' névmások.

2. Minden nyelvénél legelőbb szembe tűnnek a' névmások, különösen a' személyi névmások, melyek alkalmazása leggyakoribb. Hasonlítsuk egybe az új perzsa nyelv személyi névmásait

árja, sémi, áltaji nyelvfajbóliekkel, azután áfrikai és amerikai nyelvekéivel is.

	én	te	ő:	mi	ti	ők
Uj perzsa:	men,	tü,	ô;	mâ,	sûmâ,	sâm (tâm)
Szanszkrit:	{aham,	tvam,	tat;	vajam,	juvam,	tê
	{mâ	tvâ		nasz	vasz	
Görög:	{ἐγώ,	σύ,	ί;	ἡμεῖς,	ὕμεῖς	
	{μέ	σέ	(ἐ)			

Héber: anokhi, anta, hû; anaknhu, attem, hêm

Arab: anâ, anta, huva; naknhu, antum hum.

Finn:	min(ä),	sin(ä),	hän;	me,	te,	he.
Szürjân:	me,	te,	szija;	mi,	ti,	naja.
Votják:	mon,	ton,	szo;	mi,	ti,	szojosz.
Mordvin:	mon,	ton,	szon;	min,	tin,	szin.
Osztják:	ma,	näng,	täu;	meng,	neng,	teg.
Vogul:	äm,	näng,	täue;	man,	nan,	tan.

Bornu: nu, ni, si; ándi, nándi, sándi.

Dakota: mis, nis, is; unkispi, nispí, ispi.

A' három első nyelv közzül a' szanszkrit és görög az árja; a' következő kettő, a' héber és arab, a' sémi; azután a' finn, szürjân, votják, mordvin, osztják, vogul az áltaji nyelvfajhoz tartoznak; a' bornu nyelv áfrikai (szerecsen), a' dakota éjszak-amerikai nyelv. 'S mind ezen különböző nyelvek személyi névmásai meglehetősen egyezők, úgy hogy a' dakota és bornu nyelvek egyes számu személyei alig különböznek az áltaji nyelvekéitől, 's nagyon hasonlítanak a' görög és uj perzsabéliekhöz.

Lássuk még a' mutató és kérdő névmásokat is.

Mutatók.

Kérdők.

	ez	az	(te—to).	ki?
Uj perzsa:	in	ân,		ki?
Szanszkrit:	ajam,	ijam,	idam, — jasz?	jâ? jat?
Görög:	ὁδε,	ἦδε,	τόδε; —	τίς? τί?

Héber:	ze,	mi?	máh?
Arab:	dzá,	men?	má?

Finn:	tä(mä)	tuo;	—	ku-(ka)?	mi-(kä)?
				ke-(kä)?	

Szürjän:	taja,	sija;	—	kodi?	muj?
----------	-------	-------	---	-------	------

Votják:	ta,	szo;	—	kin?	ma? mar?
---------	-----	------	---	------	----------

Mordvin:	te(tä),	tona;	—	ki?	mäze?
----------	---------	-------	---	-----	-------

Osztják:	tema, tem, toma;	—	khoj?	met?	
----------	------------------	---	-------	------	--

Vogul:	titi,	täti;	—	kangä?	mänr?
--------	-------	-------	---	--------	-------

Bornu:	áte te,	tú;	ndú?	áfi?
--------	---------	-----	------	------

Dakota:	de,	he;	tuwe?	saku?
---------	-----	-----	-------	-------

Már ezen névmásoknál fogva közelebb áll-e az új perzsa nyelv a' magyarhoz, mint akármelyik máshoz a' többiek közt? Az első személybeli *men* inkább hasonlít a' szanszkrit és görög *má*, *mé*-höz, továbbá a' felhozott öt finn — áltaji nyelvekbeli *min*, *me*, *mon*, *ma*-hoz, sőt a' bornu *wu* és dakota *mis*-höz is, mintsem a' magyar *én*-höz. A' második személybeli *tü* egyaránt hasonlít a' többiekéhez, még az osztják és vogul *näng*, meg a' bornu és dakota *ni*, *nishö* is, melly *n* a' héber és arab szóban a' *t* előtt (*anta*) is áll. A' harmadik személybeli *ó*, (*vej*) szinte még jobban hasonlít a' többi megfelelőkhöz, mint a' *tú* a' magáéihoz: csak hogy a' szanszkrit *tat*, az osztják és vogul *täu* inkább mutató névmások. A' mit pedig az egyes számbeli személyi névmásokról mondtunk, az áll a' többes számbeliékrül, áll a' mutató és kérdő névmásokról is. Tehát a' névmások a' legkülönbözőbb nyelvekben is nagyon hasonlítanak egymáshoz, minél fogva azok nyelvkülönbőségre nem is igen mutathatnak. A' névmások anyagi mivolta inkább a' nyelvek azonosságát, hogysen külömbégeit bizonyítja. Jó lesz tehát azok szereplését tekintenünk a' nyelvekben.

3. A' személyi névmások szereplését alig lehet elválasztani a' létigétől. Az új perzsa nyelv létigéje (lásd a' 48. lapon a' segédigéket) mellé rakjuk a' szanszkritot és görögöt:

Szanszkrit :	Görög :	Ujperzsa :
aszmi sum	εἰμι	em
aszi es	εἶς, εἷ	ī
aszti est	ἐστί	eszt
szmasz sumus	ἐσμεν	īm
sztha estis	ἐστέ	īd
szanti sunt	εἰσίν	end

Ezen három nyelv létigéje nyilván legszorosabb rokonságot mutat egymáshoz, még pedig akkép, hogy a' görög kopottabb a' szanszkritnál, a' perzsa még kopottabb a' görögnél. — A' magyar és finn létige *val* és *len* (*lev*); ez tehát semmi rokonságot nem mutat az uj perzsa igével. De a' török létige *i* és *ol* lévén, az első látszólag legalább szit a' perzsához, 's ennél fogva a' görög és szanszkrithez, mint : *īm* vagyok, *szin* vagy; *iz* vagyunk, *sziz* vagytok. Ime látjuk, hogy a' személyi névmások által a' perzsa nyelv nem áll közelebb a' magyarhoz, mint akár a' bornu, — vagy dakotához; a' létige által pedig nagyon is különbözik tőle.

4. A' személyi névmások ragképen más szókhoz járulnak. Ha dolognevekhöz járulnak, birtoki viszonyt fejeznek ki, melyben a' névmási rag a' bírót, a' dolognév pedig a' birtokot jelöli, p. o. *kezem* szóban az *m*, mely személyi névmási rag, a' bírót, a' *kez* pedig a' birtokot jelenti; hasonlóképen az uj perzsa *deszt* = kézhez *m* járulván, lesz *desztem* (lásd a' 47. lapot), melyben *m* a' bírót, *deszt* a' birtokot jelenti. — Azomban a' görög, latin, német, szóval az árja nyelvekben a' személyi névmási ragok nem járulnak a' dolognevekhöz : de járulnak a' sémi és áltaji nyelvekben. Az uj perzsa nyelv e' tekintetben hasonlít tehát a' sémi és áltaji nyelvekhöz; — de hasonlít az áfrikai bornuhoz is, melyben p. o. *tata* gyermek, *per* ló így vészik föl a' személyi ragokat:

tatáni,	tatánem,	tatáncse,	gyermekem, gyermeked stb.
perni,	pernem,	perncse,	lovam stb.
tatánde,	tatándo,	tatáncsa	gyerrekeim stb.
pernde,	perndo,	perncse	lovaim stb.

Ha tehát ezen sajátságát tetszik kikapni a' perzsa nyelvnek, 's ennél fogva vitatja valaki nagy rokonságát a' magyar nyelvvel : az nem látja az egész dolgot, 's félszeg látásból félszegen ítél. Mert

ezen sajátság az új perzsa nyelvet valamennyi nyelvhöz rokonítaná, melyben dolognevekhöz járulnak a' személyi névmások, p. o. a' finnhöz, törökhöz, bornuhoz, héberhez, árabhoz stb.

5. Ha a' személyi névmások, vagy a' létige tulajdonságnevekhez járulnak, igék támadnak, mint törökhöz *güzel* szép, *güzelim*, *güzelszin* stb. szép vagyok, szép vagy stb. Ekkép lesznek igék a' mordvin nyelvben *dolognevek*, *tulajdonságnevek*-bül, sőt még ezek ragosaibul is, lásd M. Nyelvészeti II. 357. lapj. Az új perzsa nyelv nem tud így alkotni igéket, mint a' magyar, és finn sem.

6. A' személyi névmásbeli ragok járulhatnak a' viszonyító szókhoz is, p. o. *felé*, *felém*, *feléd*, *feléje* stb. Ez történik a' finn, török, árab, héber stb. nyelvben is. Az új perzsa nyelv hasonlóképpen teszen, lásd az 51. lapon a' 27. számot.

De figyelemre méltó tünemény az új perzsa nyelvben az, hogy a' személyi névmások a' dolognevekhöz és viszonyítókhoz járulnak. Podhorszky azt az áltaji nyelvek befolyásátul szarnasztatja (lásd Magy. Nyelv. II. 32 és 33. lapjait), mivel ezen sajátság a' régi parsziban is megvan, tehát az árab nyelvnek az iszlám által lett hatása előtti korban már megvolt. — A' mennyire tudásunk van a' régi perzsa nyelvről, az nem csak áltaji, hanem sémi nyelvek hatását is érezte vala, 's mind két fajbeli nyelvek hatása együtt is előhozhatta benne a' birtok-ragozást. Egyébiránt az új perzsa nyelv szinte meg is mutatja az utat, mellyen képeződött azon ragozás. Előrebocsátja a' dolognevet, i raggal, 's következteti a' névmást, így: *dsáni-men* lelkem, *dsáni-tü* lelked, *dsáni-ô* lelke (lásd a' 47. lapot), — mi Podhorszky szerint, valóságos átmeneti idom, melly a' birtok-ragokra vezérel.

7. A' személyi névmásbeli ragok legnagyobb szereplése az igenél jő elő, 's ezen talált Podhorszky feltűnő áltajiságot, valamint Fogarasi az új perzsa ige ragjait mondja leginkább magyar-féléknek. — Láttuk az új perzsa nyelv segéd-igéjét, és a' közigeének ragozását, hogy amaz így megyen: — ez pedig ígyen:

em	peresztem
i	pereszti
eszt	prereszted
im	peresztím
id	peresztíd
end	peresztend (46. 47. lap.).

Ha a' segédige mellett a' közigtét tekintjük, lehetetlen nem látnunk, hogy ez nem a' személyi névmásokat, hanem az egész lét-igét veszi magához, 's hogy *pereszt-em* annyit jelent, mint: szorgáló vágyok. Ennyiben tehát az új perzsa igeragozás nagyon különbözik a' magyartul, mellyben az igetökhöz a' puszta ragok, minden segédigébéli törzs nélkül, járulnak, p. o.

vagy-o-k	kér-ö-k	kér-ö-m
vagy-	kér-sz	kér-ö-d
vagy-o-n, van	kér	kér-i
vagy-unk,	kér-ünk	kér-j-ük
vagy-tok	kér-tök	kér-i-tök
vagy-nak	kér-nek	kér-i-k

Magyarban mind a' létige, mind a' köz ige a' puszta ragokat veszi fel, akár légyenek azok egyedül alanyi ragok, akár megtoldva tárgyi ragokkal. Ha tehát Fogarasi úr azt gondolja, hogy a' perzsa *pereszttem* egybehasonlítható a' magyar *kérem*-mel stb. kétféle csalatkozik nagyon, mert először nem látja, hogy a' perzsa *em* végzet az egész létige törzsöstül, mellyet csak *vagyok*-kal lehet egybevetni; másodszor nem akarja tudni, hogy a' *kérem*, *kérem*-ben kétféle rag lappang, tárgyi és személyi, mi hasonlóképen nagyon különbözik a' perzsa *em* = *vagyok*túl. De csalatkozik Podhorszky is, ámbár mélyebbre lát Fogarasinál. T. i. az új perzsa nyelv a' létige után (melly az igetörzshöz járul) még fölveszi a' személyi ragokat, lásd Magy. Nyelv. II. 34. l. p. o. *pereszt-em-et*, *pereszt-em-es*, *pereszt-em-má*, *pereszttem-sümá*, *pereszt-em-sân*; -- *pereszt-i-es*, *pereszt-i-má* stb. — *pereszt-eszt-em*, *pereszt-eszt-et* stb. Ezekben hát látszólag kétféle rag van, az első alanyi, a' másikat tárgyi, 's azért mondja Podhorszky, az idézett helyen: „A' legnyomósabb, 's e' kérdésben — vajjon az új perzsa nyelv nem áltaji-e? — majdnem eldöntő tünemény, az árja családban kivétel nélkül ismértlen használata a' *határozott igeragozásnak*. Spiegel tanár szerint e' sajátására a' nyelvnek a' parszi korszakban, vagy is a' brahmánok befolyása alatt irt könyvekben nem akadátni: a' nép 's a' nyelv szellemébe azomban olly szilárdan vala beoltva, hogy azon hatásnak szüntével fölélede. Ámbár a' perzsa *határozott igeragozás* alap eszméje egy a' magyarral, annak mezeje tágabb, a' három személy egyes és többes számbeli viszonyos

hatását fejezhetvén ki stb.“ (lásd Magy. Nyelv. II. 33. lapját). A' perzsa nyelvnek azon tüneménye, 's a' magyar ige tárgyi ragozása közt ezen lényeges különbség van, hogy a' perzsa nyelv, mint mondtuk, az egész létigét ragasztja az igitörzshöz, ez után teszen még személyi ragokat, mellyek csak odasimulás által ragadnak az igéhez : ellemben a' magyar nyelv a' tárgyi és alanyi ragokat összeolvasztja, előrebocsátván a' tárgyt, 's az alanyival zárván be a' szót. A' perzsa úgy vélt tárgyi ragozás nem egyéb, mint a' görög hátrasimulás útján lett λέγε μοι, εἰνψάς-με szólások, millyenek az angol nyelvben is számosan fordulnak elő. — Mind ezekbül világos, hogy a' perzsa névmások anyagi létöknél fogva igen sokféle nyelvek névmásaikhoz hasonlítanak, 's nem mutatnak különösebb rokonságra a' magyar nyelvvel; nyelvtani alkalmazkodásuknál fogva is általában igen sok nyelvekhöz hasonlítanak, különöségeikre nézve pedig alaposan különböznek a' magyar nyelvtől.

A' Számnevek.

8. A' számneveket csak a' szanszkrit, görög, magyar és finnnek akarjuk egybevetni, úgy gondolván, hogy ezekbül is ki vonhatjuk a' bennök rejlő tanuságot.

Ujperzsa :	Szanszkrit :	Görög :	Magyar :	Finn :
1. jeh	eka	εἷς, ἕν	egy	yhte
2. dü	dvi	δύο	kettő	kahte
3. sze	tri	τρεῖς	három	kolme
4. csehár	csatur	τέσσαρες	négy	neljä
5. pends	pancsan	πέντε	öt	viite
6. ses	sas	ἕξ	hat	kuute
7. heft	szaptan	ἐπτά	hét	seitse(män)
8. hest	astan	ὀκτώ	nyolcz	kahdeksan
9. nüih	navan	ἐννέα	kilencz	yhdeksan
10. deh	daçan	δέκα	tíz	kymmenen
11. jázdeh	ékádaçan	ἑνδεκα	tizenegy	—
12. düvázdeh	dvádaçan	δωδεκα	tizenkettő	—
13. szisdeh	trajódaçan	τρεῖς καὶ δέκα	tizenhárom	—
20. biszt	vinçati	εἴκοσι	húsz	kaksi kym-
30. szí	trinçati	τριακοντα	harmincz	mentä
40. csihil	csatvárinçati	τεσσαράκοντα	negyven	—

50. pendsáh	pancsácat	πεντήκοντα	ötven	—
100. szad	cata	ἐκατόν	száz	sata
1000. hezár	szahaszra	χίλιοι	ezer	tuhat.

9. Anyagi létöket tekintve, a' 2. 3. 4. 5. 8. 9. számnevek egyesei és összetetteli legkisebb rokonságot sem mutatnak az új perzsa és magyar közt. 'S ha ilyen mutatkozik is az 1. 6. 7. és 100-ra nézve, az a' finn nyelvre is kiterjeszködik, sőt a' finn 100. *sata* teljesen megfelel a' szanszkrit *cata*-nak, melynek kurított alakja az új perzsa *szad*. Marad tehát csak a' magyar *tíz* és *ezer*, mellyek hasonlíthatók a' perzsa *deh* és szanszkrit *daçan*-hoz, 's mellyek különböznek a' finn *kymmenen* és *tuhat*-tul. De nem nagy rokonságot lehet ezekre alapítani, miután tudjuk, hogy a' perzsa *deh*, mint a' görög *δέκα*, csak gyengültje a' szanszkrit *daçan*-nak, 's hogy ez utóbbival a' szürjän és voltják *dász* = tíz jobban egyezhető, mint a' magyar szó. A' megmaradt *ezer*, melly nyilván az új perzsa *hezár* hasonmása, nem bírhat annyi sullyal, hogy valaki ezzel akarná az új perzsa és magyar nyelv közti szoros rokonságot megalapítani. Mert ha egy szó elég volna ilyen következtetésre, a' finn *tuhat* szó, melly a' svéd *tusen*, a' dán *tusind*, angol *thousand*, német *tausend*-re mutat, a' finn nyelvet germánná tenné; 's megfordítva, a' görög *χίλιοι* és latin *mille* szó kirekeszthetné a' görög és latin nyelvet az árja körbül. Lehetetlen tehát a' számnevek bül építeni rokonságot az újperzsa és magyar nyelv között; valamint lehetetlen azokbül nem vonni ki rokonságot az új perzsa és az árja nyelvek közt.

10. 'S eme' rokonságot meg ama' különbséget kiténtetik a' számnevek összetételei is. Az áltaji nyelvekben 1–7-ig egyszerű számnevek; 8 és 9 összetettek már, így 2–10, 1–10. Az árja nyelvek nem mutatnak összetételt a' 8. és 9-ben. Azután a' tízen felüli számnevek 19-ig az áltaji nyelvekben előre bocsátják e' tizest, 's következtetik az egyeseket; ellemben az árja nyelvekben az egyesek állanak elül, 's a' tizes hátul. Errül másutt szól-tam bőven, vesd össze Magyar. Nyelv. I. 241–244; II. 302–306; III. 88–91. Magyar Akad. Értesítő 1855-ki folyama 337–350. és 361–362. lapjait.

A' viszonyítók.

11. A' viszonyítókhoz a' névszók ragozását foglaljuk. Ama-

zok közt a' *der* vagy *ender* szanszkr. *adhara* (latinul *inter*, németül *unter*), *ber* vagy *eber* (németül *über*, görögül *ὑπέρ*), ez (görögül *ἐκ*, latinul *ex*, németül *aus*), *miján* (szankr. *madhya*, latinul *mediu-s*, görögül *μέσο-s* és *μετά* stb. 's az oroszbul átjött magyar *mezsgye*), nyilván hirdetik árja eredetüket.

A' névszók ragozása, mely keveset mutató, nem is bizonyíthat többet, mint p. o. az angol névszóké. De hogy a' névszók többes raga elválasztható a' viszonyi ragoktól, hogy p. o. a' *peder*, szó többesét *pederán* (atyák) így ragozhatják: *pederán-ra* az atyákat vagy atyáknak — mi a' szanszkritban *pitrín* és *pitríbhjasz*, a' görögben *πατέρας* és *πατρῶων*, a' többesi rag egybeolvadván a' viszonyi raggal, — az csakugyan bizonyítja, hogy az új perzsa nyelv sok idegen hatásnak volt kitéve, mely öntudatát el el borította.

Szóképzés.

12. A' szóképzésből kiemeljük a' tulajdonság-nevek fokozását, p. o. *büzürk* nagy, *büzürkter* nagyobb, *büzürkterin* legnagyobb. Ez világosan árja természetű és alkotásu. Szanszkritban a' második fok *tara* 's a' harmadik fok *tama* képzővel lesz, p. o. *punja* tiszta, *punjátara* tisztább, *punjatama* legtisztább; *vidvasz* tudó, *vidvattara*, *vidvattama*. Görögben is *τερος*, *τέρα*, *τερον* a' második fok képzője, *τατος*, *τάτη*, *τατον* a' harmadiké, p. o. *ισχυρός*, *ισχυρότερος*, *ισχυρότατος*.

13. Kiemeljük az igék dolognévi módját, mely mindég *den* és *tenre* végződik, 's ismételjük itt, a' mit már a' 63. lapon mondtunk, hogy t. i. ezen *den*, *ten* végzet nem egyéb mint a' szanszkrit infinitívusbeli *tum* végzet gyengült alakjai. Például a' szanszkrit *datum* adni, új perzsául *dāden*; a' szanszkr. *sthātum* állani, új perzsául *isztāden*; a' szanszkr. *kartum* tenni, új perzsául *kerden* stb. Ez tehát nyilván árja természetű és alkotásu.

14. Különösen az összetételek árja természetűek, 's nagyon különbözők az áltaji nyelvekben szokott összetételi módtól. Az összetételt eszközölő szók közül pedig kitetszik a' *bār*, *vār*, *ver*, mely a' szanszkrit *bhr* törzs-re vihető vissza, 's melynek rokonai a' görög *φέρω*, *βάω* stb. a' német *bar* stb. Innen az ilyen új perzsa szók, mint *girānbār* nagyon terhelt, *nāmvar* híres stb. szakasztott másai a' német *fruchtbar*, *furchtbar* stb. összetetteknek, lásd az 54. lapon a' 42. számot.

Az új perzsa nyelv szavai.

15. Az első rész másik fejezetében új perzsa szótári mutatványt adtunk elő, mely ugyan csak néhány szót foglal magában, de olyanokat, melyeket nem lehet a' nyelv kevesbbé nyomós szavai közzé számítani. 'S ezek mind árja szók, melyek mivoltát a' szanszkrit, görög és más árja nyelvek példái által világosítottuk fel. Hogy pedig azon felhozott szók nem merítik ki a' perzsa nyelv árja szókincsét, az értők tudják, 's a' nem-értők elhihetik nekem.

16. Lássunk most olyan szókat is, melyek nem árja nyelvekben fordulnak elő, 's a' mennyire tőlünk kitelik, mondjuk meg mindenikről, hova való szó lehet.

1. Nân kenyér.

Ezen perzsa szó megvan a' szürjân, votják, osztják, vogul, sőt szamojéd nyelvekbea is, 's többnyire *nyány* alaku; p. o. szürjân fordításban Máté 4. 3 és 4. „Pi, su, med taja ízjasz loaszni *nyányasz*”; — „ne ötik *nyány* ponda lovzja loje mort” fiam, szólj, hogy ezen kövek legyenek kenyerek(-ké); — nem egyedül kenyér végett (által) élő lesz az ember. — Így a' votjákban *nyány* kenyér, *nyüny* pacskesz kenyérbél; vogulban *nyány* rángém kenyeret kol-dulok: osztyákban *nyány*; az osztyák szamojédben *nai*, *nyany*, *nyüny*, a' juraki szamojédben *nyány*.

Hová tartozik ezen szó? árja-e, vagy áltaji nyelveké? Árságát nem mutathatom ki, mert se szanszkrit szóval nem kapcsolhatom össze, se az új perzsa nyelv elődjeit nem kérdezhetem meg. De föltéve, hogy árja szó, felette csudálatos, hogy ez az ural — áltaji nyelvű népekhöz egész a' Jeges tengerig jutott el. Azomban ott van náluk, mint látjuk, 's tán bizonyítékaul szolgálhat annak, hogy ezen népek és a' déliebben lakó perzsák közt nagy kereskedelmi forgalom divatozott hajdan.

Ezen szó egyéb gondolatokat is ébreszt. Hogy van az, hogy az árja népeknél sem találunk egy szót a' nagy jelentésű emberi eledelre? A' görög *ἄρτος* és *ῥῆμα*-nak nevezte, amaz buza — ez árpa kenyér volt; — a' latin *panis*-nak; a' germán és szláv népek *brod*, *laib*, *hläib*, *chléb*-nek nevezik; az új perzsa *nân*-nak: jele annak, hogy ezen népek eleji Ázsiában a' kenyeret nem ismerték a' legősibb időben, mikor még közel laknak vala egymáshoz. Az áltaji

nyelvű népeknél is úgy van. A' magyar *kenyér*-nek, a' török *etmek*-nek, az urali népek között sokan *nyány*-nak, a' mordvínok *kse*-nek híjják stb. a' nyugati finneknél, ugymint lappoknál *laibe*, többesben *laibek*, a' finneknél *leipä*, többesben *leivät*, az eszteknél is *leipä* a' kenyér, melly szót a' német — szláv *laib*, *chleb*-től származtatnak. A' távgi és jeniszeji szamojédek *kiriba*, *kilroba*, vagy *kiroba*-nak híjják. — Azomban a' magyar lehet „*kenyér*” mint a' *gyökér* törökben *gök*. Ha föltehetjük ezen taglalást: *kenyér*, a' magyar szó is a' *nân*, *nyány*-hoz szíthatna, mert a' *nyány* igen is lehetne *keny*, ha megfordítva a' magyar *ny* más rokon nyelvben *k*, p. o. a' *nyelv* finnben *kieli*.

2. *Merd*, *merdü*m ember, férfi.

Ezen perzsa szó gyökerét a' szanszkrit *mri*-ben találtuk, mitül *mrita*, *mritasz* mortuus, és *mortalis*, meg a' görög *βροτός* (lásd a' 57. l.). A' szürjában *mort* az ember, a' votjában *murt*. Vajjon lehet-e ezen két szót a' magyar *ember*-rel hozni kapcsolatba, vagy a' perzsátul származtassuk? — A' mordvinben *mird* a' férj. Lehet-e ezt a' perzsa *merd*-del egyeztetni, vagy állani talál-e véleményem, melly szerint *férj* és *mird* a' szürjān *verősz*-szel egyeztethetők, lásd M. Nyelv. VII. 397.

3. *Levend* önkénytes.

Ezen szó minálunk *levente*, 's jelent most hőst. A' perzsa szónak jelentése: önkénytes, olyan, ki akarítja szerint cselekszik, innen *levend-zen* szabados életü aszszony; a' török iratokban gyakran előfordul: *madszár levendáti* magyar önkénytesek. Mondhatjuk-e ezen szót eredeti magyarnak? Taglalni nem bírom, tehát nem ítéltetek.

4. *Bázár* vásárhely.

Ezen szó megvan a' törökben és magyarban is. Perzsában vásárt jelent, azután helyet, hol vásárolnak, 's napot, mellyen vásárolnak. Nálunk is azt jelenti. Törökül: *bázár gini* = vásárnap; *bázár irtesi* vásárholnapja = hétfő; *bázarlasmak* alkudozni. Perzsában még *bázári* nyilvános, *bázargiān* kereskedő. — Eredeti magyar, vagy inkább áltaji nyelvekbeli szó-e? Ha így lehetne taglalni: *vás-ár*, akkor áltaji szónak lehetne tartani, mert osztályokban és vogulban *vós*, *uos* a' város; *vás*-(ár) is várost jelenthetne, *ár* képzővel, melly más perzsa szókban is előfordul, p. o.

reflár menet (lásd az 53. lapot), 's melly a' magyar nyelvben is megvan, mint *gyök-er* 's tegyük hozzá: *keny-ér*.

Egyébiránt a' *vásárnap* is *vásárnap*, 's magán viseli a' régiség nyomát, mert a' vásár-idő ünnep volt, 's megfordítva, az ünnep, különösen szent helyre búcsú-járás, vásárt huzott maga után.

5. *Dáná* tanult, bölcs.

A' perzsa *dániden* és *dániszen* tudni-tul származik: *dáná* tudós, *dánis* tudás, tudomány, *dánismend* tudós, tanult. — Ennek megfelelője a' finn *taitaa* tudni, de még inkább a' magyar *tan-úl*ni, *tan-it*ani szó; 's ikerei *tanú* testis, *tanács* consilium. Ezen két utóbbival legszorosabb viszonyban áll a' török *dánis-* vagy *tánis-*mak tanácskozni; *dánik* és *tánik* tanú, *tán'klik* tanuság, *tánisik* tanács stb. Megvan ezen szó a' mordvin nyelvben is, még pedig egészen hasonlóan a' magyarhoz, így: *tonavl* tanul, *tonavt* tanít (tanojt). Sőt a' szamojéd nyelvekben is a' juraki nyelv szerint *toholán* tanítok, az osztyák szamojéd szerint *tanamdaldsam* tanítok. — A' perzsa *dáná* szót tehát igazán áltaji nyelvünek vehetjük.

6. *Kends*, *gends* kincs.

A' *gends* szó elásott kincset, és kincsházat jelent; innen *gendsidár**) kincstartó; *gendsine* tárház, *gendskhudâ* kincsnek ura stb. A' *kincs* szó nyilván a' perzsából beszármazott szó.

7. *Tenk* szükség, szük.

Van perzsa szólás: *be tenk âmeden in angustias venire*; mi mondjuk: *tenkre jutni*, *tenkre tenni*.

8. *Hunkiâr*.

A' perzsa szó *khun* vért teszen, ettül van *khunkiâr*, vagy török ejtéssel *hunkiâr* vérontó, ölö, azután élet és halál ura, fejdelem. Nálunk a' *Hunkâr* tulajdonnév, úgy lett azzá, mint a' hasonló jelentésű *Császár* tulajdonnév, 's bizonyosan a' perzsa nyelvből vette eredetét, lehet, hogy a' töröknek közbevetésével.

9. *Bán* custos.

Az 53. lapon mondtuk, hogy a' *bán* szóval sok perzsa össze-

*) A' perzsa *dâr* nem tartozik a' magyar *tart* szóhoz, mert *dâsten* habere-tül származik. A' *tart* szó hasonfele a' finn *tarttua* és a' török *tut*-mak.

tett fordul elő, p. o. *bagbân*, kertész, a' *bag* kerttül. Nálunk, mint tudjuk, az Árpádok idejében igen gyakori volt a' *bân* a' tulajdon- vagy tiszti nevekben; legutóbb csak a' Horvátországi *bân* maradt meg. Lehet, hogy az *is-pân* szó is így lett: *es* + *ban*. Ajánlkozik ugyan a' szláv *zsupan*: de nem igen találunk okot arra, miért csinált volna ebbül *ispân*-t a' magyar ejtés, holott a' *zsupan* nem ellenkezett a' magyar szokott hanggal. De ha *is* + *pân*-t az *is* (isc-muc = atya, hazi gondviselő, mint a' finn *isä*) szóból, és *bân*-ból rakjuk össze, mellynek *b* je az előző *s* miatt lett *p*-vé, a' *nádor-ispân*, *fő-ispân*, *ál-ispân*, és gazdasági *ispân* jelentéseit jól meg lehet fejteni. A' comes castri-t helyesen nevezték *is-pân*-nak, azaz gondviselőnek, öreg vigyázónak.

10. *Argavân* syrinx.

A' németösen úgy nevezett spanyol bodza nálunk *orgónafa*, *syringa vulgaris* (Magyar Fűvész könyv 64. lapján). Kresznerics-nél: *organofa*, és *orgovány* fa. Látjuk az *orgona* névre legkisebb ok sincs nyelvünkben, tehát helyesebb az *orgovány-fa*, melly a' perzsa *argavân*-nak hasonmása. A' törökök *ergavân*-nak ejtik 's *ergavâni* az, mi nálunk a' *lilaszin*. Hogy az *orgovány* szó nem lehet más, mint a' perzsa *argavân*, a' növény eredete is bizonyítja, mellyet a' Fűvész könyv szerint *indiai mogyorónak* is neveznek.

11. *Bulbül* fülemüle.

A' (Kresznerics szerint) *fülemüle*. *fülemile*, *filemüle* a' görög *philomela*-tul származik-e? Nehezen jutott görög szó a' latinul beszéllő papok útján a' nép közzé. Nékem erősen úgy látszik, hogy a' perzsa *bülbül* a' magyar szájban *fülmül*, *fülemüle* lett, 's hogy e' szó már a' keresztyénség előtt volt meg a' magyar nyelvben.

12. *Csâdir* sátor.

Ezen szó törökben is *sátrat* teszen, p. o. *csâdir* kur-mak „sátort ütni;“ *csâdir-seb* ágylepedő, ágytakaró.

13. *Töre*, törvény.

Perzsában *töre* szokás, törvény. Már Podhorszky emlité Magy. Nyelv. II. 35. lapján ezen rokonságot, hozzá tevén: „E' jelszava a' polgári rokonságnak a' mandsu, mongol, török, magyar nyelv-

ben *dori*, *doro*, *dorun*, *dorolon*, *töre*, *törvény* alakban használtatik.“ *Kaulen a' Linguae mandshuricae institutiones*-eiben felhozza a' *doro* szót, melly disciplina, fas, ceremonia-t teszen.

14. *Rûbâh* róka.

Irják és ejtik *rûbeh*-nek is. A' finn nyelvben *repo*, *revon* a' róka

15. *Khâtûn* asszony.

Ezen szó megvan a' török-tatár és mongol nyelvekben, mint *kâtûn*, *kâtîn*; az oszmanlik *kadîn*-nak is ejtik. Erről sem tudhatni, perzsa szó-e, vagy csak vendégszó a' perzsa nyelvben. — Vannak, kik a' *khâtun*-nal a' magyar *asszonyt* egyeztetik; nézetem szerint hibásan. Mert a' k-val kezdődő török szók nálunk vagy h-val kezdődnek, vagy megnyújtják az előhangu magán szót; azután az egyes t-bül nem vált volna ssz, mellyet a' Halotti beszédben *chsz*-nek találunk írva. Ennélfogva az asszony szót így taglalom: ak-szon, 's az első részt a' finn *akka*, *akan* (= asszony) szóval hozom kapcsolatba.

16. *Girân* nehéz.

A' magyarban igen gyakran fordul elő a' *gira*, mellyet Molnár Albert marca, talentum-nak magyaráz, van *girás* szó is, mint *ötgirás*, *tízgirás*. Hol vette magát ezen szó? Összefügg-e a' perzsa *girân*-nal?

17. *Hezâr* ezer,

Ezt már feljebb a' magyar *ezer* szó elejének mondtuk.

18. *Khod* maga.

Mint magáraható névmást felhoztuk a' 47. lapon. Itt azon nevezetössége miatt vesszük újra elő, hogy *de* helyett is épen úgy áll, mint a' magyar *maga*, például ilyen mondatokban: rám fogták, *maga* ártatlan voltam; tehát *khod* jelent *de*-t is. A' találkozás igen feltetsző, 's következő okoskodásra vezet. Ha lehetséges volt a' szanszkrit *szva-pati*-nak (sui juris, sui dominus) a' szláv nyelvek utján, a' legrégibb korban a' finn nyelvbe, mint *vapaa*, 's a' magyarba, mint *szabad* jutnia: nem történhetött az a' perzsa nyelv utján a' *khod* szóval is? A' 61. lapon láttuk, hogy a' szanszkrit *sva-bhû* és *svajam-bhû* (magátul levő), a' zendben *khadâta*, 's az

uj perzsában *khûdâ* = isten. Ha ezen *khod* a' *khadâta* és *khudâ*-val (mellyet *khodâ*-nak is ejtenek) kapcsolatban áll, szónyomzásilag meg volna fejtve, miért jelent épen: *maga*. 'S ezen *khod* bejuthatott *kod*, *koz* képiiben a' magyar nyelvbe, mint önálló szó, melly elveszvéen csak *képző* alakjában maradhatott meg, ilyenekben: gondol-*kod*-ni vagy gondol-*koz*-ni, buzgol-*kod*-ni, restel-*köd*-ni stb. Minthogy pedig a' *kod* *köd* eredetileg *maga*-t jelent: megvolna fejtve, miért mind *ikések* az ilyen képzőjü igék. — Egyébiránt a' *kat*, *kât* igeképző igen gyakori a' vogul nyelvben, p. o. *mászém* öltök (*mez*-telen), *máskâtém* öltözködöm; *voretém* igyekszem, *vort-katém* iparkodom. Ezen vogul *kat* *kât* nagyon megfelel a' magyar igeképző *kod*, *köd*-nek: tehát inkább eredeti áltaji képzőnek látszik.

Eredmények egybefoglalása.

17. Az uj perzsa nyelv a' történetek nyomait viseli magán, mellyek sémi és nem-sémi befolyásról tanuskodnak. De a' nyelv őrzse, 's a' nyelvtan viselete, minden behatás ellenére is *árja* maradt. A' sémi befolyást két korbelinek látjuk, *réginek*, melly az iszlám előtti korból való, és *újnak*, melly az iszlám idejével, azaz azon idővel kezdődik, midőn az utolsó perzsa „pogány“ királyt az uj hitért lángoló Mohammed tanítványai és utódjai legyőzték. A' régi sémi befolyást mutatja a' *pehlvi*, mellyről a' M. Ny. I. 240. lapján mondá *Mátyás* úr, hogy az sémi és árja keverék, erősebb sémi jelleggel; " 's erről mondja *Haug*, hogy lehetetlen valamennyi perzsa szót szanszkrit kútforrásból származtatni, azaz, nem minden régi perzsa nyelvbéli szó árja (M. Nyelv. II. 35.). Az uj sémi befolyás kizárólag arab, melly a' tizedik századtul kezdve a' mostani, vagy uj perzsa nyelvben látható.

18. A' nem-sémi befolyás, melly a' régi perzsa nyelvet érte, 's mellynek az uj perzsa nyelv is magán viselheti nyomait, áltaji nyelvű lehetett, mint a' Westergaard, Norris és Oppert által olvasott nyil-iratok (ék-iratok) gyaníttatják velünk. De mennyi ezen befolyás, még most mondani nem lehet, mert azon áltaji nyelvet vagy nyelveket, mellyeket a' nyil-írás megőrzött, nem ismerjük még eléggé. Például: Az uj perzsa nyelv a' dolognevekhöz és viszonyítókhoz is ragaszt személyi névmásokat, mit az árja nyelvek nem tesznek. Már ezen ragasztást vajjon az áltaji nyelvektől tanulta-e a' perzsa nyelv, vagy a' sémiektől? Azt hiszem, még most

senki sem felelhet szabatosan ezen kérdésre. — Az új perzsa nyelv a' névszók többesi ragja után teszi a' viszony-ragokat, mint az áltaji nyelvek, mit az árja nyelvek nem tesznek, 's a' sémieek nem is tehetnek. Vajjon lehet-e abban az áltaji nyelvek hatását okolni? Nem történhetett-e az idegen befolyás nélkül is, miután a' perzsa nyelv az eredeti öntudatot 's önalakulást elvesztötte már? *Spiegel* szerint a' perzsa többesi rag, melly a' parsziban és huzváres-ben *ann* és *an*, 's az új perszában *ân*, a' zend genitivus pluralisbul lett (Benfey Th. a' Zeitschrift d. Deutsch. Morgenländ. Gesellschaft XII. köt. 471-dik lapján). Ha ez áll, nem bizonyítja-e az a' nyelv eredeti öntudatának elhomályosulását, 's azon kénytelenségét, hogy a' többes ragját nem olvaszthatván egybe a' viszony-raggal, ezt az után következtesse. Szóval, ha volt is hatásuk az áltaji nyelveknek a' régi perzsára: ezen hatás mennyiségét és millyenségét még most nem mondhatjuk meg.

19. De hát megmondhatjuk-e hogy mennyire hatott a' perzsára a' magyar nyelv? Azomban így senki sem állítja nálunk e' kérdést, hanem megfordított viszonyt gondolnak sokan a' két nyelv közt, 's azt beszélnek, hogy a' magyar nyelv alakult a' perzsa után. Hogy perzsa szókat találunk a' magyar nyelvben, p. o. bázár = vásár, gends = kincs, hezár = ezer stb. kétségen kívül van, jól lehet nagyon kétséges, hová valók ezen szók. 'S itt alkalmasint be kell érünk azzal, ha megmondhatjuk, melly szók áltajiak, mellyek árják: az, mi különösen magyar, vagy perzsa, ha tudható lesz is, csak a' fajbeliség világos tudása után és által lesz tudható. Ha valaki úgy veszi a' magyart, hogy hátat fordít a' finn és török nyelveknek, 's neki megyen vele a' perzsának: az iránytű nélkül lévén szántsándékkal ködös időt választ ismételten tájékon való utazásra. Váltig bizonykodhatik, hogy keletnek vagy nyugatnak tart: az irányt nem ismerheti föl. Tehát még az egyes szók hovatarozását sem lehet meghatározni, ha föl nem állunk az áltaji nyelvek látójára, hanem a' magyar nyelvbe burkolózunk. Mit mondjunk a' nyelvtani alakokrul? Lehet-e azok fajbeliségérül okos szót is ejteni a' rokon nyelvek tudása nélkül? Hogy nem lehet, azt akartam ezen kis munkámmal kimutatni.

Adalék okmányok a' „nyelvújítás és nyelvrontás“ ügyében.

Midőn azon szerencsétlen kísérleteket tekintem, melyekkel majdnem félévszáz óta édes szép nyelvünket avatatlanok 's félbeszerbe avatottak ferdítik, nyomorékitják, eredeti jelleméből vetkőztetik, Senecának ama' mondata jut eszembe: „Innumerabiles esse morbos miraris? Coquos numera!“ A' szakácsot nyersgúnnyal „csömrőfőzőnek“ nevezi a' magyar, 's bizony nyelvkovasztó szakácsainkat éppen úgy megilleti e' nevezet. Egészséges ép gyomor ugyan győzi egy ideig az ártalmas eledelt; de utoljára alig ha ez nem lesz az erősebb. Egyedül az vigasztal jelen esetben is, hogy nyelvünk izmos, inas testalkata a' rajta naponkint eső kül- és belsérelmeket még mindeddig kiépülni képes. De mivel a' sok még is sok, illő, hogy mindenki, a' ki önzetlen, elfogulatlan szeretettel van iránta, mennyiben bélátásától 's erejétől telik, a' már is megsulyosodott bajtól ezen mindnyájunk 's feltesszük maguk ama' szakácsok előtt is, kedves testet óvni iparkodjék. Hiszen régi fegyvere a' magyarnak az óvástétel.

Illy óvó szándékból tettem vala közzé némelly észrevételeimet 1846-ban az akkoriban rövid ideig szerkesztésem alatt álló Erdélyi Hiradóban, a' békapott és kapó nyelvbeli ferdeségekről*). Ezek a' jelen folyóirat olvasói előtt, mint feltehetem, igen kevés kivétellel, ismeretlenek lévén, megkértem a' sz. urat, engedne egy kis helyet közlésükre, hogy jussanak valahára competens bi-

*) Midőn valaki a' magyar nyelvet akár hangjára, akár nyelvészeti alakjaira vagy szófűzeteire nézve idegen-szerűleg ejti, arról Erdélyben azt mondjuk, hogy „kocsint“. Kocsintás hát barbarismus.

rák eleibe. Indító okaim közt azt is felhozám, hogy ámbár én 12 év óta sem aluttam, 's a' nyelvvizsgálatával soha fel nem hagytam, még sem lelek akkori gondolataim olvastára még egy szót is bennök, melyet visszahuznom vagy érettebb tapasztalás, vagy szigorubb logica parancsolna. Vegye hát őket e' lapok közönsége minden tekintetben úgy, a' mint akkor irtam, és örvendeztessen meg minél hamarább mellette vagy ellene való nyilatkozataival. Czáfolatot örömetst tünök, 's ha meggyőz, az az én nyereségem, de ha vitánkkal, bár rovásomra, nyelvünk szent ügye halad elé, az mindnyájunk nyeresége.

I.

Egy pár divatos nyelvhiba.

Ha egy tanító, ki tanítványaiban más tehetséget az emlékezésin kívül nem akar ismerni 's ennélfogva nem is tud foglalkodtatni, — ki talán ezenkívül kötelességében hanyag, módjában durva és untató, — ha egy illy egyén, mondjuk, tanítványai butaságát panaszlaná, — elhinnök-e szavára? Ha egy mértékletlen életü dobzódó ember nyavalyássá válik 's gyomra született gyengeségét vádolja, — helyeseljük-e ítéletét? Ha egy pazar arszlán, a' ki várható jövedelmeit már jó eleve elköltötte 's mint Lafontaine írja komázó epitaphiumában: a' kamattal együtt tőkáját is megette, 60 vagy 100⁰/₀-et fizet kölcsönért, 's azt okozza, hogy szűk a' pénz az országban, — statistikai adatnak vesszük-e nyilatkozatát?

'S imé mindazon józan elvek, mellyek a' methodicában, a' diaeteticában, a' közgazdaság tudományában az alaptalan, a' képtelen állítást még avatatlanul is éreztetik, a' nyelvben, a' „homo sapiens“ legféltőbb kincsében, odahagyják! Elé áll Péter, elé Pál 's kiabálja: „szegény a' magyarnyelv; szűk, hajlékonytalan, még rút is a' magyarnyelv! C'est un pauvre orgueilleux, à qui il faut donner de l'aumône. Adjunk alamizsnát neki, takarjuk bé rongyait, hogy mehessen tisztességes társaságba!!! 'S a' jó magyar elhiszi. Ne higgye biz azt; mert a' valóság megfordítva áll, mert szegény az esze annak, ki a' nyelvet mondja szegénynek. Lángésznek soha sem volt egy nyelv is szegény. Kérdezzék csak uraim Széchenyitől: vajjon felakad-e valaha egy gondolatja kifejezés hiánya miatt? Kérdezzék Petőfytól, ezen olly egészen és velejében

magyar költőtől, volt-é szüksége valaha némethez vagy tóthoz menni idegen fordulatért, mellyekkel melegen fakadó érzelmeit, vagy eleven képeket ébresztő furcsaságait életbe léptesse? Tudakozzák *Vörösmarty*-tól : vajjon legsikerültebb, dicsőbb teremtményei nem minden idegen elemtől legmentebb tős törzsökös magyar nyelven, magyar fordulatokkal írottak-é? De ne szorítkozzunk csak a' magunkéra; járjuk el a' nemzeti irodalmak mezeit : azon nevezetes tény ötlik előnkbe, hogy az irodalom legelső rangu főnökei éppen nem arról jelesek, hogy a' nyelvbe újításokat hoztak volna bé; nem, hanem ellenkezőleg arról, hogy a' nyelvet, koruk, *nemzetők* nyelvét hosszas időszakokra *megállították*. — De mi, mint bizonyos kéziratban olvassuk : „takaródzunk hol nem fázunk,“ 's az idegent majmolási viszketegség mellé még az állított aestheticusok kéretlen követelései is hozzájárultak. Az úr őrizze meg nyelvünket az ő barátaitól; mert ezek, mint balga sebészek, ejtették rajta a' legnagyobb sérelmeket.

Illy baráti kezek okozta sebek közül szándékunk egy párt röviden megemlíteni : mint a' mellyeket, mint divatosokat sokan büszkébben hordanak, mint nyugvó vitéz a' dicső csatákban kapott forradásait.

Egyik eláradott hiba a' *mi sem, mit sem* 's t. eff. a' *semmi sem, semmit sem* sat. helyett. No már lássák uraim : az hogy egy szótagot elhagyunk, magában még nem nagy dolog; de midőn egy vágással két sebet ejtünk, midőn egy kifejezést megeseonkitunk 's egyszermind egy mást, ettől különböző értelműt megölünk, kiirtunk, ez már tiszta kár, 's a' ki nyelve legkisebb kárát mint magáét nem érzi, az legalább ne szavazzon ügyében, mert nagyobbakat is okozhat. Ugy de „mitsem“ és „semmitsem“ eredeti, nemzeti magyarnyelven két különböző értelmű kitélel; mert hogy jobban megértsék, németül magyarázva : semmit sem ettem = ich habe nichts gegessen; mit sem ettem = ich habe so viel als nichts (d. h. sehr wenig) gegessen. Az az állitmány, hogy kettős negatio magyarban nem lehet, latin 's német tejen hízott nyeivészek körmon font hiu beszéde 's ugyanazok, kik az első negatiót a' „semmitsem“-ből kihagyják, a' hol nem kell oda toldják, 's így irnak : „nem láttam semmit sem; — nem volt ott egy ember sem“ 's több illyek. Ezekben már három is van; de jó magyar nem úgy mondja.

Más hiba, melly ugyan nem szegényítésére, de igen is za-

varására szolgál az értelemnek, abban áll, hogy midőn egy mondatban két vagy több egyvégződésű viszonyragos szó van egymásután, a' viszonyragot csak az utolsó mellett hagyják meg 's az elébbieket úgy szolva nominativusba teszik. No már ha valami, úgy ez a' divat bizonyosan megeczáfolhatná azon axiomot, hogy „nihil fit sine ratione sufficienti“; mert mi részünkről azon kihagyásokra nem látunk a' világon semmi okot! de igen azt a' következtést, hogy számos esetekben nem érti miatta az ember a' mondatot, hanem végig olvasása után még egyszer vissza kell menni 's belé gondolni a' kihagyott ragokat. 'S még szintugy szépek tartják. Tagadjuk: nyomorékság szép nem lehet 's a' tisztaság hiánya (hanemha Talleyranddal tartunk) a' nyelv nyomoréksága. Példát hozni fel szükségtelennek tartjuk; a' napokban minden írott és nyomtatott levelen nyüzsögnek, 's czélszerűtlenségökről minden elfogulatlan könnyen meggyőzheti magát.

Van a' németnek egy nemzeties vonása, melyet ő maga egy lefordíthatlan nemzeties szóval: „Bedächtigkeit“ fejez ki. Ezen lelki jellemvonásnak léteznek nála nyelvbeli kifolyásai is, ezek közt egyik jelesebb a' melléknevek második fokozatával való élés. A' német igen igen sokszor nem mer egy határozott epithetont mondani, hanem „grössere Städte, mehrere Häuser, ergiebigere Quellen“ mindennapi kifejezések; hogy ha megszorítják a' „grössere Stadt“ alatt Weimartól Londonig v. Pekingig minden városra hivatkozhasson; a' „mehrere Häuser“ kettőtől százketőig vagy tovább minden számot tehessen, 's az „ergiebigere Quelle“-re például minden forrás szolgálhat egy fonálnál vastagabban csurinkólótól kezdve egész addig, a' mely fakadtánál már malmot hajt.

Hogy a' „Bedächtigkeit“-ot, nem mint beteges jellemvonást, hanem mint öntudattal 's maga helyén alkalmazott rendszabályt nálunk is honosulni ohajtanók, nem tagadjuk; de hogy ama' háztartatlanságot nyelvünk szelleme ellen béhozzuk, az ellen merőben tiltakozunk. A' magyar bátorság 's egyenesség az afféle rejtek hátulsó ajtócskáktól, mentális reservatióktól undorodik. A' magyar-nak comparativus absolutussa, (hogy így nevezzük) nincsen 's valamiről vagy őszintén 's egyenesen kimondja, hogy fehér vagy fekete; vagy ha az okosság és szoros igazság tiltja azt tenni, akkor vannak saját nemzeties kifejezései u. m. egy előszó; „*valamennyire*“ és egy utórag *cska, cske* sat. Jócska fegyver, nagyocská város, va-

lamennyire széles folyó 's t. eff. igazi magyar kitételek, melyeknek más nyelvekben csak értelmileg, nem pedig etymologiailag is megfelelőket lehet szembe állítani.

Legtöbb visszaélés van az illyek közt a' „több“ szóval 's származékaival. Ugy de ez is valódi német majmolás; mert a' magyarnál a' magános pluralis éppen az a' mi a' német „mehrere,“¹ Hónapokig voltam Londonban; azt teszi: ich war mehrere Monate in London sat. Aztán sokszor élünk ezzel: nem egy, néhány, sok sat.

II.

Egy szavazat nyelvünk ügyében.

„Ha van, a' mint hiszem is hogy van, minden nemzetben olly stylus, melly soha sem lesz avulttá; a' szófüzésnek az illető nyelv analogiáival 's elveivel annyira egyező 's rokonszellemű bizonyos olly módja, melly örökre megülepedett és változatlan marad: az illy stylust valószínűen az életbeli mindennapi közlekedésekben kell keresni, azok közt, kik csak értetni óhajtják magokat 's nem kapaszkodnak az ékesszólásra. Az udvariaskodók untalan divatos újításokon kapodnak 's a' tudósok eltérnek a' beszéd megállapított formáitól azon reményben, hogy jobbakat találnak vagy csinálnak¹); a' kik megkülönböztetésre vágnak, elhagyják a' mindennapit, holott a' mindennapi helyes: de van egy neme a' közbeszédnek, melly a' durvaságon feljül 's a' kifinomításon alól, a' szabatosság lakában van²)“.

(S. Johnson Shakespeare kiadása előtti hires előszavában.)

1) — — — étourdissez les sots :

Si vous ne pensez pas, faites de nouveaux mots ! *Voltaire.*

2) If there be, what I believe there is, in every nation a style which never becomes obsolete, a certain mode of phraseology so consonant and congenial to the analogy and principles of its respective language, as to remain settled and unaltered; this style is probably to be sought in the common intercourse of life, among those who speak only to be understood, without ambition of elegance. The polite are always catching modish innovations, and the learned depart from established forms of speech, in hope of finding or making better; those who wish for distinction forsake the vulgar, when the vulgar is right: but there is a conversation above grossness and below refinement, where property resides.

Azt gondolhatná az ember, hogy jó s szellem szól át a' mult száz közepéből a' jelen közepébe, a' félvilágnak sulyegyent tartó szigetből a' continens mélyébe magyar honainkba, ha az idézett szókat nem csak olvassuk, hanem fontolóra is vesszük. Természetes! mert a' nagy fők örök igazságokat, — azaz igazságokat, — mondanak 's míg nemzetek, nyelvek, társalgás és irodalmak léteznek, fejlődésök stadiumai is többé, kevésbé fognak hasonlítani és amaz igazságok alkalmazhatókká válni.

De mielőtt idézett kelménk alkalmazásához fognánk, egy számadással és egy bizonyítmánnyal tartozunk. Számadással az Erd. Híradó hirtelen változtatott helyesírásáról és netalán stylusáról, és bóbizonyításával annak, hogy nyelvünk ügyében D. Johnsonnak 's Erdélynek szavazati képességök van.

A' helyesírás ez év kezdetén már másodszor változik, (mindenik, természetesen, a' *helyesség* reményében); minek oka egyszerűen egy bizonyos más változás volt, mely a' helyett hogy dec. utolsó napjain történjék, januar. első napjaira halada. Ennek részletei a' közönségnek nem érdekesek; elég az, hogy a' c-és és apostrophhtalan modor a' H. 107. számával muló jelenés leend. Igazlást tehát csak mostantól követett helyesírásunk és stylusi sajátosságaink igényelnek, erre pedig egész jelen cikkünk van szánva.

Mi a' másik pontot illeti, a' Johnson szavazatképességét senki sem hozza kétségbe, a' ki tudja, hogy ő a' maga korában mind nagy stylistá, mind első tekintély volt a' nyelv ügyében, és hogy ő a' világ egyik legtökélyesb nyelvének, a' Shakespeare, Addison, Gibbon, Byron nyelvének talán minden irodalmat felvéve legtökélyesebb szótárát szerkesztette és adta-ki. Lépünk hát Erdélybe.

Hogy Erdély, hol, a' meddig irott kutfejeink visszavisznek, soha idegen 's nevezetesen a' latin, a' magyar anyai nyelven nem hatalmaskodott; hogy Erdély, legalább is 500,000 tiszta magyar ajku lakosával 's olly vidékeivel, mellyeknek töstörzsökös magyarnépe minden idegen elemtől ment maradt; hogy Erdély magyar társalgásu nemzeti fejedelmi udvaraival, magyar törvénykönyvével, a' közönsön birt nyelv ügyében, szavazatot követelhet, ezt is méltányosan ismét senki sem tagadhatja.

Más kérdés az, hogy mennyire van az Erd. Híradó szerkesztősege jogosítva, magát Erdély szavazatának tolmácsává tenni?

Merészség ez, megvalljuk, 's annál nagyobb, mivel várhatjuk, hogy az irodalom mezején működő társaink is ellenünk fordítandják láncsaikat. Hogy is ne; hiszen a' többség vonzó ereje még a' világ alkotmányának is elismert uralkodó törvénye. De ha az író többség ellenünk, mellettünk leend, reméljük, a' szóló többség, — mellettünk a' „vox dei“ 's ha isten velünk, kicsoda ellenünk?

Igen is, mi az élőbeszédnek óhajtunk képviselői lenni. Nyelvész bajtársaink eléggé össze peslették az idegen nyelvek és reánk erőszakolt nyelvtanok, ámitó etymologizálás, elsietve ráfogott analógiák, gépre s nem organicus lényre illő feszes pedant rendszerek mezejét; — mi Johnsonnal a' nemzeti élet, a' társasági közlekedés élő forrását kívánjuk felkeresni 's ezen elhanyagolt elemre alapítjuk szózatunkat, — a' nép szózatát.

Midőn mi e' szózatot Erdély részére követeljük, a' világért sem azt értjük alatta, hogy egyoldalú — pro aris et focis — vélemény legyen. Kitünend ez mindjárt előhozandó elveinkből 's azon környületből, hogy az erdélyi nemcsak Erdélyben, hanem Magyarhon legtisztább 's vegyetlenebb ajku vidékein is a' m. nyelv lényeges jellemére nézt tökélyesen *hon* érzi magát.

És mik a' nyelv lényeges jellemvonásai? Avagy azok-é, a' mellyek a' különböző vidékeiket egymástól megkülönböztetik, vagy azok, a' mellyek mindnyájokkal közösök? Mi a' logica legegyszerűbb szabályai szerint azt hisszük: hogy az utóbbiak. Innen van az, hogy ha vannak is magyar nyelvnek dialectusai, ezeknek aprólékos vonásai a' nemzeti és nyelvi egységet legkisebbé sem csökkentik.

Az úgy nevezett dialectusbeli különbségek csupán csak „pronunciatio“-beliek. Mi a' tájzókát illeti, ezek a' dialectusi különbséggel legmesszibb kapcsolatban sincsenek; mit ha szükség volna reá, győzőleg maglehetne mutatni, de jelen czélunkra nem szükség.

Dialectusára nézve tehát Erdély azt hisszük semmi kiváltságot nem követel; de engedni sem szándékszik egyiknek is. E' kérdés eldöntését a' sorsra 's a' társadalmi élet fejlődésére bízhatjuk 's vagyunk is kénytelenek bízni.

Ellenben etymologiai formáink minden vidékek szóejtésében ugyan azok. Ejtegetési, hajtogatási, birtok- és viszonyragok a' Tatrától a' Bucsesdig, ha a' pronunciatio változtatását, mi a' hangzók változtatásáig mehet, félregondoljuk, a' legszigorúbban ugyan

azok. Különösen nevezetesek ezek közt az igék határozott és határozatlan tárgyakra vonatkozó ragai, melyek valamint nyelvünket minden nyugot európai nyelvektől elkülönítik, úgy másfelől nyelvünk sorsosait egy láthatlan de azért nem kevésbe erős szellemi kappoccsal tűzik össze.

Illy általános összhangzatban csupán egy hur történetes és idegen okokból folyó leereszkedésének tulajdoníthatjuk, hogy a' tót szomszédságu magyarhoni megyékben, ámbár az imént érdeklett ige-ragok mind külalakjukra, mind használatokra nézt a' két testvérhon legnagyobb részebeliekkel minden egyéb esetekben tökélyesen egyeznek, csupán az imperfectum és conditionalis (sit venia verbo) többes első személyében értelemzavaró vétségben vannak. Látám és láték; látád és látál; látá és látá; láták és látának ama' tótos megyékben is éppen úgy mint másutt, szigoruan és helyesen megkülönböztetődnek. De a' *látók* és *látánk* közti különbséget a' zempléni sat. már nem ismeri, vagy helyesben szólva, elfeledte 's ennél fogva csak *látánk*-ot mond 's többnyire ír is mind a' két esetben, melly hibából még egy Kazinczy sem tudott vagy nem akart kifejlődni. Ha mi a' két alak megkülönböztetése mellett maradunk, azt hisszük nem fogja a' nagy többség hibául tulajdonítani nekünk.

A' ragokra nézve semmi más etymologiai különbség a' m. szóejtések közt nem létezik, és e' tárgy nyelvünkben annyira megvan alapítva, hogy csak tudós viselkedés vagy a' polgári koronát rosz helyen kereső hiuság támaszthat még mozgalmakat benne. Ebben tehát szavazatunkra nincs szükség.

Mi helyesírási vagy szófüzési viszonyainkat illeti, ezekhez későbbre szólандunk.

A' nyelvalkotmányt két nagy oszlop tartja, melyeket bár idegen de közértelmes szókkal etymológiának és syntaxisnak nevezünk.

Az új historia idejének a' nagy feléledés kora óta lefolyt irodalmi időszaknak legfolytonosban, legterjedelmesben, legnagyobb tüzzel mivel tudományai egyike a' nyelvészet; és nem vakmerőleg, a' lehető legnagyobb fontolással mondjuk, hogy ezen olly magas fokra lépettnek látszó tudomány még nem tudta magát tájékoztatni saját uradalmaiban. Két lába van 's csak egyiket sántít, két oszlopa 's csak egyiket őrizi, egyiket támogatja, egyiket cziczomázza.

Igen is, az etymologia az édes magzat, a' syntaxis a' mostohák legmostohábbika. Az etymológiát a' nyelvészet ápolta, édesgette, kényeztette; ennek szava döntő volt a' háznál; éltető, külfömböztető, forrasztó szelleme gyanánt néződött nyelveknek, nemzeteknek; holott a' másik testvér, mint hamuhutyka, alig merte egy rebegő szóval jelenteni, hogy ha szózata nincs, lehetne talán véleménye; ha követeléseit el nem ismerik, engedhetnek neki legalább egy kegyes óhajtást.

Nem hizelgünk azzal magunknak, hogy az elnyomottat thrónra emeljük, hatalmasb varázsvessző kell arra gyenge tollunknál; de legalább szennyéből egy kissé kimosdatni, ön állósága felé közelíttetni megkísértjük, annál inkább, mivel Erdély részéről adandó votumunkat csak az etymologia és syntaxis legalább is hasonlósági jogán alapítandhatjuk meg.

Nem késünk kimondani, hogy az, a' mi egy nyelvre minden másoktól lényeges különbséget ruház, a' mi neki jellemet, mondhatni nemzetséget, ad — az a' *szófüzési sajáttság*. Ha a' szóképzés (belé értve az alakképzést is) az életművezet, vagy legyen bár vérkeringés, a' szófűzés az *idegrendszer*; az a' porból vétetett test, az az örök szellem, élő léleknek lehellete; bántsd ezt, 's amaz azonnal mint holt tömeg fog meredten fekünni, eredeti porává szét omlani.

A' szóképzésről ismeri meg a' magyar a' magyart; de szófűzése sajáttsága teszi, hogy ő magyar. „*Feszít*“-et mond a' felső magyarországi, 's becsukja az ajtót betyárosan; elharapja a' z-ét mint a' bihari, mély a-t mond a' hosszú nyílt a' helyett, mint a' Gyöngyöstit, felénekli, megnyújtja a' szó végét mint a' székelység nagyobb része: legyen! e' mind nem tiltja, hogy nyelvbéli édes testvéremnek ne ismerjem. De ha ezt hallom mondani: „a' torony én megláttam először!“ ha szinte a' legtisztább miskolci (?) kiejtéssel is, már otthon vagyok — *kocsint!* nem magyar!

Igen is az az átkozott kocsintás kibúvik még a' magyar akademiából is, nevezzük bár százszor mívelt magyar stylusnak, mégis csak kocsintásnak marad biz a'. Előbb mintsem ezen nemzeti „Sibbolet“ létezéséből további következtetéseket húznánk, tisztába kell jönnünk mi az a' kocsintás?

Meglehet, hogy uraló eszménk üvegén nézünk egy kevéssé, midőn az állítjuk, hogy a' kocsintás, ha nem éppen kirekesztőleg

is, legalább igen igen nagy részében *idegen nyelvből kölcsönzött szó-fűzés* módja.

Lesznek ugyan, jól tudom, olvasóink közt, kik felszólalnak: „hát a' kimondásbeli eltérés, nem kocsintás-é?” 'S erre bátran mondom, hogy nem; mert úgy nem csak ikerhazánk nagyobb vidékei, hanem tán szomszéd helységek is kölcsönösen kocsintással vádolhatnák egymást. Ha hát egy ismeretlen *csupán csak* kimondásbeli eltéréseket csinál, még nem tudhatjuk, vajjon csak más vidéki magyar-é vagy éppen *nem magyar*,

A' nyelvészetet mi a' természetten egyik ágának nézzük, 's mint illyet, a' mai időben a' szabályzott tapasztalás olly sikeres útján szeretjük igazságait keresni. Erre utaljuk olvasóinkat, 's kérjük, valahányszor valakit beszélni hallva ezen ítéletre fakadnak, „nem tud magyarul, mert kocsint” — az esetek legnagyobb részében nem eltávozó szófűzésen kapják-e a' hibáztatott egyént?

Van ugyan a' kocsintásnak még két más vonása is, u. m. az úgy nevezett euphonia és az accentus. De ezek sokkal csekélyebb fontosságúak. Az elsőről t. i. azt hisszük, hogy a' magyar-nak, mint minden nyelvnek csaknem ellenállhatlan tendenciája levén a' szabályosságra, az euphonia nyelvünknek azon irány következtében későbbre keletkezett vonása. A' második pedig az accentus az írásban úgy sem látható, 's a' mennyire láthatóvá *kellene* tenni, annyiban a' szófűzés elemei közé tartozik.

A' szófűzésbeli eltérés ellenben mindenkor és csalhatlanul, élőbeszédben és írásban, elárulja a' nem-magyart 's ennél fogva a' szófűzés joggal követelhet magának a' nyelv jellemzésében első és főhelyet.

Hogy értelmezésünkbeu a' szófűzésbeli eltérést *idegen* kütökből származtatók, arra reményljük gondolkodni tudó tapasztalt olvasónk nem kíván bizonyítást.

A' szófűzés, ez a' szívből buzgó meleg élet lelkesítse hát a' nyelvügybeli nemzeti törekvéseinket; ha nem ez, úgy az ápoltnövény csak nyomorgó virágházi csemetévé, nem anyaföldében erős gyökeret vert terepély fává fog fejlteni. Kétli valaki jóslatomat, miért? hiszen már láthatjuk nyomait, hiszen irodalmunk nagy része egy olly beteges csemetéket növelő virágház!

Ki hát a' nyomasztó légü szűk hajlékokból a' szabad levegőre, ki a' szép természetre; feseljük ki a' tanuló szoba-koholta for-

mákból 's térjünk át az élet és ennek minden indulatai, mozgalmi nyugóztelen, keresetlen 's mégis ezer árnyalatu fakadásaiba; az idegen anyagokkal zavart folyamtól menjünk a' tiszta kútforráshoz. Kép nélkül szólva, mi meg vagyunk győződve: hogy a' magyar ikerhonban, mellynek magyar ajku lakóit annyi 's annyiféle más ajkuak kerítik 's különbzik el egymástól, a' magyarnyelvet, — mellyet terjedelmére nézt csak a' kisebb rész használt 's ez is diplomaticai tekintélyét egészen a' legújabb időkhöz egy száműzött korcs-nyelvnek engedte bitorolni, — hogy a' magyar nyelvet, mondjuk, csupán csak egy sajtószerű ép életművezet menthette meg annyi ellenséges elem közt a' fojlódástól. 'S hol keressük ezen életművezet ismeretét másutt, mint azon derék, tős-törzsökös magyar, azon honához 's egyetlenegy osztatlan 's irigyletlen kincséhez szilárdul ragaszkodó nép szájában, a' ki életben tudá tartani?

Keresték pedig e' helyett nyelvészeink az irodalomnál. Annál az irodalomnál, melly gyönyörű nyelvünket elébb szégyenlette, megvetette, majd midőn ügyet kezdett vetni reá, vagy nem ismerte, vagy éppen szándékosan megfosztotta 's aztán durvának, szűknek, ügyefogyottnak declaralta, legsajátibb, nemzetiesebb vonásait idegenekért eitrafikálta, idegen rongyokat takart reá*) 's így kiczégezve még köszönetet igényel érte!

Hát még a' theoreticus vizsgálók hogy bántak vele! Nem hogy egy olly típusra ismertek volna deli természetben, hármóniás arcvonásaiban, mellyre a' természet az eredetiség nemes bélyegét ütötte; hanem mint egy bitagnak vagy legalább árvának, apát anyát keresgéltek: megkínáltak vele zsidót, arabot, törököt, tatárt: — mindenből akarták magyarázni, csak onnan, a' hová jellege kitérőlhethetetlen betűkkel írva van — maga magából nem.

Szóval úgy bántunk nyelvünkkel, mint gyapjunkkal, mellyet nem hittünk, hogy itthon szöve hátunkat véresre ne súrolja; tehát elébb külföldre küldöttük, 's aztán posztó képében nagy drágán, kárunkkal megvettük. A' gyapjura nézve már enyészni kezd ezen kór és időszak; de nyelvünkkel — fájdalom — még teljes divatában van!

*) Avagy nem idegen rongyok-e, midőn elhagyogatjuk az árticulust mint a' tót, adverbium helyet adjectivumokkal 's subjunctivus modussal élünk mint a' latin, pronomeneket halmozunk mint a' zsidó 's más nem-magyar nyelvek?

Ez az oka, hogy irodalmi nyelvünk — akár haragudjék valaki érte akár nem, kimondjuk — kocsintások halmaza és raktára.

Ezen kocsintások legkirívóbbjai iránt szándékszunk mi, „az élet mindennapi közlekedéseire“ 's a' szófüzés elveire támaszkodva szavazatunkat adni. Hogy szavazatunk egyszerű vélemény, non ex tripode dictum, 's csalhatlanság követelésétől erősen távol van, tán nem is volna miért mondanunk.

Első és nevezetes kocsintás, — szép nyelvünk rút fokadéka — az *at*-tos, *tat*-os szenvedő forma.

Négy kifogásunk van ellenne : a) nem szép ; b) nincs szükség reá ; c) zavart okoz ; és d) nem nemzeti, mert az élő nyelvben nincs nyoma.

Ama' régi és ismeretes panasz nyelvünk *keményisége* ellen, mint nem különben tudva van, főkép a' *k* és *t* betűk sűrű előfordulásán alapszik. Ez ugyan magában nem erős argumentum, mind a' mellett is, hogy minden nemzetnek jól esik, ha nyelvét még idegen, nem értő fül is jó hangzatunak, kellemesen zengőnek találja ; kevés honi érzet van abban, a' kinek a' bölcsője óta hallott hangok minden eredeti sajátságokkal, hármóniáikkal vagy monotonaijokkal nem kedvesek, nem gyönyörűségesek. A' szokás, az édes bájos megszokás idézi elő ezen érzetet, mit egy időn tul semmi mesterség többé meg nem adhat. De — jól megértünk — esupán csak „eredeti sajátságaira“ nézt követelhetni a' honi nyelv iránt ezen rokonszerelmet. Egészen más az, midőn valamely tudományi, ipari vagy közéleti szükség, egy új fordulat, új szó-alak képzését igényli. Itt már teljes erejében eléáll a' bölcsek legkedvesebbikének ama' parancsa : „áldozz a' grátiáknak.“ Illy esetben már a' szó szépsége vagy rútsága nemcsak nem gyenge, hanem éppen döntő körülmény is lehet. De milly kevésbé szolgált úgy nevezett nyelvmivelésünk, helyesben nyelvkinzásunk, utóbbi szakában amaz aesthetikai szabály a' szóképzésben még csak mágnesszőül is. Mutatják ama *tattat-tettetek*-kel, *knokok-knökök*-kel rakott kodácsoló 's csak papíron született kiolvashatlan és kimondhatlan „nedvtartó, üdvlelde“*) 's több illy szörnyűséges képezmények.

---

*) Ezek még nem az éppen legroszabbak ; de emlékezetünk, megvalljuk, az illy torzok megtartására nem fogékony.

No már hivatkozunk minden gyöngéd érzésű és stylusbeli harmonia iránt fogékony, született magyar-fülre, jól esik-e neki egy *tatos* passivumokkal tömött periodusnak nemcsak fenhanggal, hanem még szemeivel elfutó olvasása is? Nemde félretéve minden, néáltalán belébeszélt theoriai elfogultságát, feltétlenül csúnyának, monotonnak, rögösnek fogja-e nyilvánítani?

Hát ha most már sikerülend nekünk még theoriai kétségeit is eloszlatni, ha megbizonyítandjuk, hogy a' *tatos* szenvedő alak sem nem eredeti sem nem szükséges?

Fogjunk, Isten nevében, az utóbbihoz!

Európa mivelt nyelvei mindenikében meg van a' passiva forma, mikép hiányozzék a' magyarban? mikép fordítsunk aztán — Párizsi titkokat? — ez a' nagy aggodalom. Igaz hogy a' fordítóknak, — az öl számra dolgozóknak kivált — nagy könnyebbségére lenne, ha gyári munkájokra nem kellene egyéb készüllet, csak etymologia és szókönyv; de reméljük, hogy az ő kedvükért lelkes magyar nem bocsátja zsákmányra hazája tiszta nyelvét, 's nem engedni nem-magyarra lenni?

Vegyük fel a' passiva constructio lényegét.

Van egy valaki vagy valami, a' ki cselekszik valamit, 's ez a' cselekedet közléről érdekel egy más valakit valamit.

Ezen viszonynak a' legegyszerűbb alakjabeli kifejeztére kell két név és egy ige. E' hármát az activa constructio a' legtökélyesebben legszabatosban kifejezi. „Vörösmarty Zalán futását írta.“ Itt a' cselekvő, itt a' cselekvényt jelentő ige, itt a tárgy, melyet a' cselekvés közléről érdekel. Mi kell több? — Nem csak nem kell, hanem hiba is, ha egy nyelvben ugyanazon egy eszme vagy ugyanazon egy árnyalatára *egynél több kifejezés* létezik. Hiba pedig azért, mert a' több kifejezésre több eszme vagy több árnyalat adott alkalmat, szült szükségét 's azért minden kifejezéstől megvárjuk, hogy saját tulajdon korlátolt értelme legyen; 's minden, a' mi csak pillanatnyi kétséget is okoz, czélt téveszt.

Ha sok idegen nyelvben az activ és passiv kifejezésre nézve ezen felesleg *látszik* létezni, annak azon nyelvek szerkezetében kell alapszani.

Ezen szerkezeti okot holt nyelvekben keresni könnyű, megtalálni pedig éppen azért csaknem lehetetlen, mert irodalmaik ma-

radványai ama' nyelveknek csak töredékeit engedték kezünkig jutni 's a' tökélytelen inductio átkától — ments meg uram minket!

Az ismeretesebb élő nyelvekben pedig kivallott vezérelvünk legott kezünkbe adja a' kereső fonalat. És ez a' *szófüzés* : nevezetesen igen lényegős része : a' *szórendezés*.

Ezen nyelvekben t. i. a' nominativus és accusativus közt többnyire éppen semmi, (a' németben is kevés) hülönbség lévén, csak a' szó-rendezéssel segítnek a' dolgon, 's a' nominativus helyét az ige elébe, az accusativusét utána határozta a' nyelv törvénye. E' nélkül azon esetet, mellyben a' subjectum objectummá 's egyszersmind emez amazzá válik, kifejezni lehetlen lenne. A' mit tehát a' *név* változhatlan alakja megtagadott, azt az ige kötelességévé tették. Magyarban ez a' hiány nem létezik, a' magyar az accusativust subjectummá, 's a' nominativust objectummá akármikor, ha a' gondolat kívánja, nem csak teheti, hanem számtalanszor teszi is, és így a' passiva formának ez a' szüksége nem létezik. „Klopstock hat die *Messiad* geschrieben“, ezt nem lehet csak így megfordítani: „de *Messiad* hat Klopstock geschrieben“ mert ez annak, a' ki már előlegesen nem tudta, hogy *Messiad* költemény és Klopstock költő, azt tenné hogy *Messiad* Klopstockot irta : azért az igt veszi véső és kalapács alá, 's kifaragja belőle a' passivumot, mellynek segítségével az accusativus nominativussá válhat 's szenvedő sajátságát mégis megtartja.

Világossá teszi a' kétféle nyelvekkel különbséget példáink összehasonlító összetéte:

Klopstock hat die *Messiad* geschrieben :

Klopstock a' *Messiad*-ot irta.

Die *Messiad* ist von Klopstock geschrieben worden :

A' *Messiad*-ot Klopstock irta.

Im! egy kicsiny példája annak, hogy természetesebb az etymológiát a' syntaxisra, mint emezt amarra építeni.

De ezzel a' dolog még nincs kimerítve.

Jöhet t. i. azon eset elé, hogy a' subjectum, objectum és ige közül, csak kettő u. m. subjectum és ige, vagy objectum és ige, van meg.

Az elsőben az úgynevezett neutrum vagy intransitivum verbumok teszik a' szolgálatot 's ezekre nézt semmi nehézség.

Annál fontosabb a' második, azaz midőn a' cselekvő tudva vagy legalább kifejezve nem lévén, csupán a' cselekvést mondó

íge 's a' tárgy, melyre az ige szenvedtetőleg munkál, jelennek meg a' mondatban.

Itt már, gondolja a' passivumos divat belérögzött kedvelője, nehezen boldogulunk a' szenvedő forma nélkül.

De biz itt édes *tat*-os, *tet*-es úrak! éppen egy csepp nehézség sincsen, nem hogy tenger, melybe belé fulnánk.

Kérjük szívesen az olvasót, ne sajnálja bár csupán csak exordiumunkat átfutni.

Philologiai tárgyak közönségünknek nem kedvencz olvásmányai; 's távol legyen hogy hibáztassuk.

Mindaddig míg a' philologiai vizsgálatok vagy betük és szótagok feletti száraz vitatkozások, (németesen: Sylbenklauberey) vagy metaphysikai szörszálhasogatások alakjában jelennek meg, avatatlan 's elfogulatlan ember, kinél semmi élet- vagy érzéssémi viszonyaira nézve egy szívthurját sem remegtetik meg, mikép találjon érdeket vagy éppen gyönyört bennök?

De a' nyelv nem csak szótagokból áll; a' nyelv nemzeti érzéseink tükre; a' nyelv szöfűzéseai szívünkhöz ragadt eszméket költenek, csiklándoztatnak vagy sértegetnek; és ki volna az iránt egykedvű?

A' nyelv éppen úgy tényezője a' nemzetiségnek, mint a' szokások, mint a' viselet, mint az alkotmány, mint a' táncz, mint — még az étel ital is. Mindezekben vannak közönbös aprólékos-ságuk; de mindenikben van egy olly határvonal is, melynek érintésére minden igaz nemzeti érzelem feljajdul 's azt kiáltja Zrinyivel — „ne bánts!d!“

Mindenkinek unalmas lenne ha folyóiratink hasábjait arról való értekezésekkel töltenék el, hogy a' magyarkát alól vagy feljül kell-e szabni kezdeni, fejtér vagy fekete czérnával férczelni, két vagy három hüvelykes gallérral szabni?

De ha valaki egész komolysággal egy formalis frakra gombkötő készületet varratna 's azt állitná, hogy ő már magyaroson öltözött, — kinevetnők úgy-e? De ha egy rakás servum pecus imitatorum csak újság kedviért utánózni kezdené, ha táncztere-meink egyszerre magyar készületes, visszahajtott galléru frakkokkal telnének meg, — ekkor nem lehetne-e már boszankodni is?

Ugy-de az a' nyelv, melyet ma mivelt magyar nyelvnek neveznek, teméntelen vonásaiban, ilyen galléros fecskefarkos magyarka. 'S ez iránt csak válthatunk egy pár szót, úgy-e engedékeny olvasó?

Végezzük tehát elmélkedésünket az elkezdett fecskefarkról : a' passivumról.

Azon esetre, midőn valami cselekvény legközelebb illetett tárgyát (vagy nyelvtanilag nevezve — accusativusát) tudjuk, de cselekvőjét nem tudjuk vagy emlegetni nem akarjuk, a' magyar-nak négy fő árnyalatban négy kifejezése van.

Első árnyalat az, midőn a' cselekvő bizonyosan (legalább feltét szerint) ember vagy emberek, 's ekkor a' magyar az igét activumban mondja 's a' többes harmadik személyébe teszi.

„Az erdőket Kolozsvár körül lassan lassan mind kiirtják,“ így mondjuk, 's mellyik magyarnak kell erre magyarázat? A' németnek így kellene mondania : „Die Wälder werden um Klausenburg allmählig ganz ausgerodet.“ A' németnek passivumra van szüksége, a' magyarnak nincs.

Második árnyalat, midőn a' cselekvő egészen határozatlanul marad ugyan, de még is ki akarjuk fejezni, hogy valaki vagy valami csinálja.

Ezt az eszmét a' magyar ód v. öd raggal költi bennünk. „A' farkas Angliából, a' mammuth a' föld kerekességéről *kiirtódott*.“ Az „*irtódott*“ szót mindkettőre egyenlően használjuk, pedig tudjuk, (de a' mondatban ki nem fejezett idegen környületekből. p. o. az elsőt a' historia, a' másikat a' geologia nyomán), hogy a' farkast emberek, a' mammutot a' természet rengeteg változásai *irtották* ki.

Talán csak a' magyar mivelődés történeteiben találjuk azon nemzet elleni vétket, azon maga nemében egyetlenegy tényt, hogy egy rakás nyelvész idegen nyelvek szabályaiból, természetéből kindulva, egy nemzeti szóképzést elébb csalfa analogia kánpadjára vonjanak 's aztán kigyötrött vallomásai nyomáu halálra ítélenek, és mint vádlók, bírák, bakók egyszersmind, ki is végezzenek.

És e' történt az ód öd képzővel.

Elsőbbben ugyanis reáfogták, hogy az ód-os igék nem tudom micsoda immanens formával, görög mediummal, latin deponenssel

német és más nyugoti nyelvekbeli reflexivummal egy természetű. Aztán minthogy mindezeknek kifejezésére használni éppen nem lehetett, végre, mint nélkülözhető vagy éppen fene-ette tagot, levágták 's elvetették. Most már inkább elmehetne valaki gubába öltözve egy pesti téjfel-salonba, mint ód-os passivummal a' m. Tudós vagy Kisfaludy-társaság teremébe.

Az ód ód egy szóval száműződött. Cui bono? nem tudjuk; de, cui malo? — azt nem sokára megmondandjuk.

Harmadik árnyalat az, midőn a' cselekvő okról az eszünket egészen elveszük 's figyelmünket csupán a' tárgy szenvedőleges változására fordítjuk.

Illyenkor az ige képzője (most nem emlékszünk másra) az *l* betű, 's azt olly igék kapják, melyeknek activumait *t* betű alakítja. Igy: bont: bomlik, ront: romlik, ont: omlik, hánt: hámlik, szánt: számlik *) pusztít: pusztul, feszít: feszül, készít: készül, rendít: rendül; és sok mások.

Ezekre nehogy azt mondja valaki, hogy hisz ezek neutrumok; mert a' *neutrum* műszó, csak értelmire vonatkozik az igéknek, ezek pedig valóságos alakitmányok, forma-változások.

'S hogy az ód ód képzőnek ezen immanens jelentéssel semmi köze, kitetszik abból, hogy mind ezen előszámlált igéknek az első és második árnyalatnak megfelelő alakjai is vannak. P. o. bontanak, bontódik, bomlik; pusztítanak, pusztitódik, pusztul; stb. mind egyebet tesznek.

Vajjon „pusztitódik“ vagy „pusztittatik“-e a' harmoniasabb, szebb kifejezés?

A' negyedik árnyalat már a' többiektől egészen különböző okból és körületeknél fogva távozik el. Akkor áll elé, mikor a' tárgyon valami eset végre van hajtva, 's ezt, mint a' német, „van“ igét 's részesülőt összetéve érzékíti a' magyar. „A' könyv kötve van, a' köntös varva.“ Ezt nincs miért tovább magyarázgassuk, csak azt említjük, hogy a' frank-nyelvnek a' passivum kifejezésére csak ezen egyetlenegy alakja van 's még sem panaszkodik nyelve szegénységére, 's mindenek felett nem indul koldulni a' föld minden nemzeteihez vélt hiányai pótlására. Bár volna bennünk is egy kis nemzeti büszkeség!

*) Ez a' föld jól számlik stb.

Most hát átmehetünk okaink harmadikára, t. i. arra, hogy a' *tat*-os *tet*-es passivumból zavar és két-értelműség származik.

Arról az egyről csak meglehetünk győződve és e' tényt semmi nyelvész vagy nyelves álokoskodás el nem takarhatja, hogy a' *tat tet* szóképzőnek nyelvünkben egy olly szerepe van, a' minek előttünk ismeretes európai nyelvben egy szóképző sem felel meg, t. i. azt fejezzük ki vele, hogy akaratát a' cselekvő nem maga, hanem más által teljesíti. *) A' szolga „csinálja“ a' tüzet, „vágja“ a' fát, „sepri“ a' szobát, „keféli“ a' köntöst, „hozza“ a' vizet; a' gazda ellenben mindazokat csináltatja, vágatja, sepreti, hozatja stb.

Azt sem lehet egy pillanatig is tagadni, hogy ezen úgynevezett *factitiva* formákat, minden magyar, az ikerhon akármely félrevaló zugában, tökélyesen így ismeri, 's azon szabatos jelentésében érti.

Mondjuk már, kell-e nagyobb visszásság, lehet-e a' logica legelemibb törvényeivel ellenkezőbb dolog, mint a' kijelelt ragot ezen olly világos hivatalától megfosztva egy homlokegyenest álló viszony szolgálatába adni? Vagy a' mi még bolondabb: egyszerre mindkettőnek viselését kívánni tőle? Bizony, a' kinek a' fejébe e' két különböző szerep összefér — annak nem tudnánk semmit demonstrálni. Annak *mindent szabad* hinni, mint némelly embernek *mindent* mondani.

„Vágatom:“ tegye egyszerre ezt: „*ich lasse es schneiden*“ és ezt: „*ich werde geschnitten*“ !!!

Nem akarjuk tudatlanná tenni, hogy igen is némelly esetekben, — engedjük sokban — két körülmény a' kétértelműséget elhárítja.

Első az, hogy a *factitiva* forma mellett mindig *accusativus*-nak kell lenni. Második, hogy a' *passivum*nak *ik*-es, a' *factivum*-nak nem *ik*-es hajtogatása van.

De e' bizony gyenge ellenvetés; mert:

1. Az *accusativus* nem mindig biztos jele a' *factitivum*nak; mert néha a' *passivum* mellé is férkezhetik, jóllehet nem reá vonatkozva. P. o. „A' gyermek látja magát szerettetni.“ Ez ugyan nem különösen jeles magyar kitétel, de illyeket éppen azoknál, a'

---

*) Áltaji-nyelvet még maig sem tanultam, de igen is mást ezen cik kem írása óta 's tudom, hogy a' „causale vagy *factitiva*“ forma meg van a' szanszkritban és a' sémi nyelvekben. B.

kik a' *tat*-os passivumokat pártolják, olly gyakran találhatni, hogy éppen *nekik* nem lehet semmi kifogások ellene.

2. Megfordítva számos transitivum és factitivum igék mellé nem teszen a' magyar accusativust; nem teszen kivált majd soha azon esetekben, mellyekben más nyelvek pronomenek accusativusait használják.

Az accusativus tehát néha meghagyó (factitivum) igét gyaníttatna a' hol nincs; más felől nem árulná el a' hol van; következőleg miatta az eszmezavar egész egyiptomi setéségében fennmaradhat. De

3. Az *ik*-es vagy nem *ik*-es hajtogatás még kevesebbet segít; mert semmi különbség nincsen a' határozatlan formabeli meghagyó és a' *tat*-os szenvedő egyes 1 személye, a' határozatlan meghagyó és a' szenvedő többes minden személyei között. Mind ezek minden időről igazak.

4. Még kevésbé vagy éppen nem segít a' hajtogatásbeli különbség az ollyan ige formákra nézve, mellyeket hajtogatni nem lehet, millyenek a' részesülők és határozatlanok. Itt már tökéletes a' kétértelműség és semmi sincs a' mi a' zavarból kifejtődni segítsen. „Láttatni, láttatván; ingatni, ingatván; főzetni, főzetvén;“ mind ezeket ugyan honnan tudjuk, hogy meghagyók-é vagy szenvedők, hogy ha az *at* v. *tat* szótagnak mind a' kettőt kell jelenteni.

5. A' pedanteria vagy is balga rendszereskedés, a' rosszul használt ragot még az igéktől származott főnevekre is kiterjeszté, 's ezáltal az érthetlenséget annyival inkább nevelé, mivel főnév mellé accusativus tételéről már szó sem lehet. Eddig „vasaltatás“ azt tette, hogy a' gazda megparancsolta, hogy a' lovát vasalják meg. „Vasalás“ ellenben magát az actust. Most már az elsőt nem lehet kifejezni, a' másodikra pedig két szóalak is van. Olly két szóalak pedig, mellyeknek megkülönböztetésére, nem hogy logica, de metaphysica sem szólít fel. Itt igazán sikerült nyelvünk rosz geniusának egy csapással két érezhető kárt okozni. Hogy is ne, midőn a' nemzetnek annyi korcs fiai segítenek rontó tervei végrehajtásában.

Majd ha más téren ki kell állanunk ellenfeleinkkel, akkor a' philologia véd- és támadó fegyvereivel megfogjuk mutatni tudni, hogy a' cselekvés egyszerű kifejezésénél ennek a' cselekvőre vagy

tárgyra vonatkozását külön raggal jelelni a' legesleg számosabb esetben szükségtelen. Itt csak azon igyekeztünk hogy figyelmet gerjesszünk, nem azon, hogy fárasszunk. Annál fogva csak annyit jegyzünk még meg, hogy azon kevés szamu környületek közt az *ód* és *öd* ragok minden szolgálatot, a' mit az *at*, *tat*, *et* és *tet*-től kívántak, megteszik, 's használatukból egyszersmind az a' jó is származand, hogy mind azon zavarok, mellyeket feljebbi pontainkban kiemelénk, tökélyesen elenyésznek, 's más felől egy rókán nem nyúznak két bőrt.

Hátra van még utolsó okunk, mellyel a' kezdetre visszatérve körünket, de a' melly ez úttal nem logikai circulus vitiosus, be-
zárjuk.

Ez az, a' mellyet, fájdalom, bebizonyítani mindennap bajosabb leend. Mert a' míveltség eszközei, a' nyomtatott munkák hová tovább sürübben terjedvén a' nép közé, lehetlen, hogy a' rősz példa éppen úgy ne fogjon, mint a' jó, 's fájdalom! amaz még ragadosabb.

Mégis, ezen nekünk nem kedvező környület daczára, bátran felhívjuk tanubizonyságul mind azokat, kik az irodalom hatásaitól legszabadabban maradt tős törzsökös magyarainkkal elfogulatlanul társalkodtak, nem tapasztalták-e, hogy a' köznép közt az *ód*-os és *öd*-ös passivumok is ritkán vannak használatban, a' *tat*-os *tet*-esek pedig éppen hallatlanok.

De mivel, mondjuk, az idegen befolyás ezen tapasztalatot ma holnap csak pszichologiai és kritikai ovatossággal és segédmodokkal engedendi megtenni, nézzünk vissza a' multa, 's vegyük kérdőre egy grammaticusunkat. Ez Gyarmati, kinck „Magyar nyelvmestere“ az „erdélyországi t. n. RR. költségével“ (halljuk!) ezelőtt 52 = ötvenkét évvel jelent meg. Gyarmatit részünkre hajlással senki sem vádolhatja, a' ki munkájában látja, hogy ő elfogulva a' magyar nyelv hajtogatás-formabeli gazdagsága iránt, egyenesen és parancsolólag megállítja, hogy a' szenvedő igék jellemzője a' *t v. tt* és mégis egy jegyzésében kénytelen a' következőkre fakadni: „A' tanulatlan emberek soha sem élnek, a' közönséges beszédben, a' szenvedő idő szókkal, hanem azok helyett a' cselekvő 3-dik személyét veszik a' jelentőbe, p. o. *Azt beszélék, azt mondják, bezzeg ugyan megcsufolának engemet. Jánost kigergeték a' házból.* De ha jól megfontoljuk, valóba nincs is a' Magyar nyelv-

ben valóságos szenvedő időszó, mert a' mellyeket a' Nyelvtanítók eddig elé, (a' deák nyelv természetéhez alkalmaztatván magokat) szenvedő időszóknak neveztek, valóságos parancsoló idő-szók, (Mandativa) *) p. o. *verettetem, verettettel, verettetik*. Deákul így szokták fordítani: *verberor, verberaris, verberatur*, de csak a' deákos emberek, kik nem képzelhetik azt, hogy a' Magyar nyelv el lehetne örökösön, szenvedő idő szó nélkül. Figyelmezzünk csak a' deáktalan Magyarok beszédére, legottan megtapasztaljuk, hogy ők azon szókat másképpen fejezik ki, mert az elsőt: *verberor*, így fordítják, *engemet vernek*, a' másodikat: *verberaris* így: *tégednek vernek*, a' harmadikat pedig: *verberatur* így: *ötet verik*. Minthogy azért ezek soha sem mondják: *te verettettel, ő verettetik*; bizonyosan megvagyok győzöttetve, hogy azon szók, a' deák nyelv bejövetele előtt soha a' Magyarok szájába nem is forogtak. Igen sok e' féle hibáktól kell apránként megtisztitanunk nyelvünket, mellyek a' deák, vagy német nyelvből ragadtak reá.⁴

Ezzel elvégzők az első kocsintás elleni táborozásunk első futó sánczai ásását. Ki is sütök egy párszor mozsaraínkat. Meghallik-e messze durranások? az a' gondviselés gondja. Ha a' nyelv szeretete, ha sajátágaihoz forró ragaszkodás nagygyá vált nemzetek jellem-vonása, nem látjuk, hogy szégyen volna a' nagyra termett magyar nemzetnek is e' vonás. Ha a' franknál a' nyelv elleni bár mi kis kocsintást a' nálok legérzékenyebben sujtó fegyverrel, a' nevetségnek száműző hatalmával büntetik, miért ne boszongodjék azon nálunk is, a' kinek ereiben még magyar vér csurinkol, 's talán homoeopathicus gyógyszerül szolgálанд az édes anya sebeinek. 'S ha végre egy nyelv szépsége, harmoniás hangzata, szabatossága, értelmessége kedvező világot tükröz vissza beszélőire, úgy megérdemli, hogy minden törekvés, melly ama' tulajdonokat bár mi kis arányban eszközölni, gyarapítani segít, méltánylást, viszhangot gerjessen, akarmelley csekély is az erő, a' melly illy herculeusi munkát megkezdni merész volt.

*) Az az: a' mit mi factitivumnak nevezének.

III.

Az irodalmi magyarnyelv második kocsintása.

Nem de udvariasok vagyunk nemzetünk iránt, k. olv., midőn értekezésünk czímében egy olly dolog létezését ismerjük el, mellyet nem nevetlen német aestheticusok és bírálók, Némethonra nézt, még a' weimari nagy triumviratus kora után is, kérdésbe tenni nem tartottak feleslegesnek? De mi többek akarunk lenni, 's ezennel elismerésünknek okát is nyilváníttjuk. Van igen is a' magyarnak irodalma, még pedig ollyan, a' millyen egy mivelt nemzetnek sincsen: ollyan t. i. mellynek nyelve az élnyelvtől merőben különbözik, 's a' különbség az, hogy amabban a' hibákat szépségeknek tudják fel 's emennek töstörzsőkös nemzeti vonásait betyárságnak vagy provincialismusnak bélyegzik. Jól tudjuk mi, hogy folyam-mal úszunk szembe, tudjuk mi, hogy a' divattal úszók legioja áll velünk szemközt — vagy, nem szemközt, és nem áll, hanem egy oldalas, megvető, legfeljebb sajnálkozó mosolylyal halad el az egyedül küzdő vagy jelentéstelen kis csoport mellett. De hadd haladjon; elég nagy a' Tisza árja 's oriási kanyargásaiban mégis nem egyszer megtér azon pontokra, honnan büszkén elhaladt 's azért most szabályzó társulatot is küldenek ő kigyelmének a' nyakára. Mi is reméljük Isten után, hogy az igazi keleti fertőzetlen magyar nemzeti nyelvnek még századok vannak ki nézve a' sors könyvében, a' buján áradozó divatos irodalmi nyelv is megfogja kapni korlátozó Napoleonait; mi pedig mint szerény ör, honfi kötelességünk érzetében csüggedetlenül fogjuk gyenge szavunkkal a' pusztába kiáltozni: nézzétek „feleim,“ most itt, most ott dül kicsapongásaival a' folyam, 's időről időre registralgatjuk a' „kocsintásokat.“

Egyet és erősen divatost teszünk jelenleg denunciatónk tárgyává. Ez a' helyettesekkel való visszaélés.

Helyetteseknek nem a' *pronomeneket* általában, hanem ezeknek csupán azon fajait nevezzük, mellyek a' pronomen értelmezésének igazán és tétleg megfelelnek.

Iter breve per exempla. Elméleti száraz feszegetések helyett vesszük a' legelső új magyar könyvet, melly kezünknel van 's ki-irjuk belőle a' legelső helyet, mi szemünkbe akad; megjegyezve,

hogy ezen könyv, tartalmára nézt, a' maga nemében kétségbe hozhatlanul a' legtökélyesbek egyike 's tudományos irodalmunkban epochalis jelenség.

A' hely ez : „A' tanító ezen tárgyra nézve ne tévessze szemei elől a' következőket : kezdetben fordítson előadására gyakrabban 's naponta több időt, hogy alapeszméivel ekképp a' gyermek jól megbarátkozván, későbbre, úgy is otthon találhassa magát benne, ha más párhuzamosan végzendő tárgyak miatt ritkábban kerülne sor rá.“ stb.

A' figyelmes olvasó ezen példára hihetőképp azt fogja kérdezni, hogy hol a' kocsintás benne ?

Mielőtt kérdésére megfelnénk, fordítsuk a' kérdéses helyet németre.

1. Anfangs wende er öfter und mehr zeit auf *dessen* Vortrag, damit das Kind, indem es mit *dessen* Grundbegriffen auf diese Art recht vertraut wird, später auch dann sich *darin* heimisch fühle, wenn anderer *damit* parallel zu behandelnden Gegenstände halber, die Reihe seltener *daran* kommen sollte.

A' dölt betűkkel kiemelt szavak a' helyettesek 's a' németben egyikök sem nélkülözhető ; a' magyart pedig, mint láttuk, tökéletesen meg lehet érteni nagyobb részek nélkül.

De már most fordítsuk vissza (mint mondani szokták : híven) magyarra :

„1. Kezdetben fordítson ő gyakrabban 's naponta több időt *ennek* előadására, hogy ekképp jól megbarátkozhatván a' gyermek *ennek* alapeszméivel, később úgy is otthon találhassa *ebben* magát, ha más *ezzel* párhuzamosan végzendő tárgyak miatt *erre* ritkábban kerülne a' sor“ stb.

Most már mi kérdjük az olvasót, nincs-e itt kocsintás ? és nem abban áll-e ez, hogy minden német helyettesnek egy megfelelő magyart próbáltunk besorolni ?

Igen de itt egy kis ártatlan qui pro quo-t ejtettünk. Ezen utóbbi úgy mondott fordításunk t. i. a' könyvből kiírt eredeti szöveg *) 's a' legelső idézetünk ennek megkisértett magyarosbitása. A' változtatás elvei ezek valának : Az első *ennek-et* kihagyandónak véltük, mivel az „előadására“ szó végén álló birtokrag éppen

*) Az egy : ő helyettes kivéve.

azt teszi. A' második *ennek-et* hasonló okból hagytuk ki 's egyszeres-mind helyét is megváltoztattuk, különben a' „gyermek alapeszméivel“ lett volna belőle, mi egészen más értelmet adott volna. Harmadszor az *ebben* helyett *benne-et* tettünk 's hátrább soroztuk 's erre okunkat csak tettünk generalizálásával fejezhetjük ki, mert a' hol „*ebben*“ kellene, kivételes eset, melynek megint könnyen megmondható oka és szabálya van. Negyedszer az *ezzel-t* merőben kihagytuk, mivel a' „párhuzamos“ szó önkéntesen feltésszi, hogy valamivel kell párhuzamosnak lenni. Ötödször és utoljára az „*erre*“ helyett *réát* irtunk 's hátrább mozdítottuk, mi a' harmadik pont alatt jegyzett változtatással analog.

Ha valahogy soraink azon igen becses könyv szerzőjének szeméi elébe jutnának, egész és őszinte tisztelettel engedelmet kérünk, hogy éppen tőle kölcsönöznénk példát annak, a' mit mi hibának tartunk, érzékitésére. De ez csak abból történt, hogy könyve nem stylusáért, hanem tartalmáért e' czikk írójának éppen komoly studiuma levén, kezénél hirtelen nem vala más adat 's feuilletonistának többnyire körmére szokott égni a' gyertya. De aztán, jeles emberektől vett példák világosban is bizonyítják a' divat ragadós hatalmát és azt, hogy idegen nyelven tartós olvasmányok észrevétlenül is tompítják finomabb nyelvbéli nemzeties érzésünket.

Az igazított példában még türethetőbb a' helyettesek használása; de tökéletesen szenvedhetlen és bosszantó ezen accusativusok: *azt*, *azokat*; melyek nemcsak fordításokban, hanem már eredeti dolgozatokban is jégzáporként verdesik füleinket.

Illyenek például:

„Az angol Otellót ismerem, láttam *azt* fiatal koromban játszani.“

„Szerelem kincsét birta szívében 's *azt* epedő hangokban ejtő ki.“

„Kezemben mindig arany lesz számodra. Kötelességed abban áll, hogy *azt* elvedd.“

„Hogy ezen udvariságot visszautasítván, francia szokásokhoz nem illőleg viszonzaná *azt*.“

„A' hernyófészeket nem elegendő leszedni, hanem *azokat* el is kell égetni.“

No már ha az idegen befolyásokkal elferdített rossz szokás az ős magyar nyelvérzetet el nem tompította volna, ezen példák fel-

hozása íróinkat 's olvasóinkat eszméletro hozni, elégséges volna. A' franknál, ángolnál ennél kisebb hibák a' legkeményebb megrovást vonják magok után bírálók és közönség részéről; mi szerencsénknek tartjuk megtanulhatni. Olaszthonban, mult százban, a' politicali tespedés az irodalmat is hanyaggá 's erőtlenné tevén, a' fránk nyelv-fordulatok kezdének erőt venni a' nyelv eredeti sajátságain, 's a' jobb elmék, mint egy ellenséges invasio ellen, egész erejükből kelének táborozásra; mi pedig nyelvmivelés czime alatt tárt karokkal fogadjuk, mint Paris grisette-ei a' kozákokat. Athenae finom fülű népgyűlése gunyos kacajra fakadt a' nagy Demosthenesnek egy „nem elég atticus“ — kocsintó — kifejezésére; a' mi mivelte izlésű színházi közönségeink a' fordítók germanismogallicismusait 's a' színészek provincialismusait meg annyi nyelveczke gyanánt veszik. Bizony, bizony azt mondanók hogy: difficile est satyram non scribere, ha attól nem félünk, hogy jelen környületeink közt reánk háromlik vissza a' satyra, hogy mint nyelvészi Don Quichotte olly ügy mellett harezolunk, melyet a' scriblerek legioja már eldöntött.

Már hiába! nekünk a' lélek azt mondja: küzdjél ha kell a' szélmalomokkal is; azért csak nyilvánítjuk, hogy a' magyar nyelvben accusativus helyetteseket *rakni* éppen olly tetemes hiba, mint németben vagy frankban *elhagyni*. Ez iránt, mint minden nyelvi sajátságok iránt, csak a' romlatlan nemzeti nyelvérzésre utalunk, mert itt más areopagus nincs. In prima instantia azonban felhozhatnók azon tényt, hogy nyelvöket *magyarok* közt felejtett németek sat. saját német nyelvökre nézve éppen ellenkező hibába esnek, t. i. az ott olly nélkülözhetlen helyetteseket ki kezdik hagyogatni. *)

K. Elhoztad a' pénzt?

F. (ó magyar) elhoztam.

— (új magyar) elhoztam *azt*!

K. Hast du das Geld geholt?

F. (Jó német). Ich hab es geholt.

— (Rosz ném.) Ich hab geholt.

Nincs egyéb hátra, hanem hogy nyelvünknek Európában páratlan álló sajátságát a' határozott és határozatlan igeformát ki-

*) Magyar szomszédságot árulnak el a' Wiener Z. halott-hirdetése is p. o. Dem Herrn Franz. Böhm seine Gattin Katharina.

küszöböljük; — hiszen a' németnek, franknak sincs! — ' aztán pótoljuk a' helyét párticulákkal; — hiszen a' német és frank is úgy tesz. Ugyan nem fáj-e a' lelke egy írónak, vagy szónoknak, midőn logikai, szabatos, csengő, flexiós és így kiválólag szónoklati nyelvünket e' féle szükségtelen függelékekkel megrontják, mint midőn pajkos utczai gyerek egy tisztas úr hátára róka farkat akaszt?

Még kellemetlenebb, még sértőbb, ha' lehet, magyar fülnek a' birtokos helyetes használata, mely megint nagyon divatossá kezdett válni.

Példák erre egy éppen előttünk álló hirlapból: „A' tisztek részére, *azok* fizetésén feljül is, nyugdíj alapítanak.“ — „Az állati hulladékokat tüzi szerül használják fel, 's *azoknak* csak szilárd alkrészei kerülnek a' szántó földre.“ stb.

Mi így mondanók: A' tisztek részére, fizetésükön feljül is stb; és ismét: — használják fel 's csak szilárd alkrészeik kerülnek stb.

Lépünk egy kissé az elmélet mezejére.

A' magyar helyettest rendszeren *nem* használ. Használata tehát a' kivételes és szükségessített esetekre tartozik. Ezeknek szabályai a' következők:

1. Accusativus helyetessel csupán hangnyomatékokat kívánó constructioban élhetünk. P. o. „K. csak levelet hoztál? F. csak *azt* kaptam.“

2. Más viszonyragos szók helyett, mikor az értelem tisztasága okvetlen megkívánja, használunk ugyan helyetteseket; de nem ezeket: „*annak, avval, arra, ahhoz, attól*“ stb., hanem ezeket: neki, vele, réá, hozzá, tőle stb. Mert az a' megkülönböztetés, mely szerint az elébb említettek *dolgokra*, az ulóbbiak *személyekre* vonatkoznának, csak agyrém 's idegen nyelvekről magyarra erőszakolt haczuka.

3. Az, azt, annak, arra stb. stb. szükségese.

a) Az első szám alattival analog esetekben. Nem mind egy p. o. egy székről szólva, e' két kifejezés: én *arra* ültem, és én *reá* ültem; mit tovább nem magyarázunk, mert minden *magyar* magyar érteni fog.

b) A' távolabbi és közelebbi dolgok v. személyek megkülönböztetésére, a' mikor mindig *ez-zel* 's ennek alakjaival párosul.

c) A' melléknevek és logikai praedicatumok helyettesítésére. P. o. Te a' fekete öltönyödet vetted fel, én is *azt*. Ismét?

Koré volt a' lapu szára.

Akkor is, és most is *az*.

(Zsebtük.)

d) Egész mondatok helyettesítésére. P. o. Hogy a' centralisatiót általános elvünkbe tegyük, *arra* nem állunk.

A' ki többet tud, mondja meg.

Brassai S.

Észrevételek.

Brassai úrnak 1846-ban közlött figyelmeztetései nem avultak még el, azaz, a' magyar nyelvvel való bánás nem változott még olyanná, hogy azon figyelmeztetésekre nem szorulnánk többé; jöllehet vannak bennök állítások is, melyeket Brassai ma talán elhagyna, talán másképp fejezne ki. Mert azt, mit a' 98. lapon mond, hogy 12 év múlva sem lel egy szót is, melyet vissza kellene húznia, a' dolog velejére, nem az amplificatióra érti bizonyosan.

A' „mit sem“ és „semmit sem“ közti különbséget jó lesz elménkbe fagadnunk, és gyakorlatba vennünk.

Az ismétlődő ragok elhagyódása sem helyeselhető.

Nagyon helyes a' „több“ szó elleni kifogás, mikor határozatlan mennyiséget fejezünk ki, 's voltaképp másodfoku tulajdonság-névre nincsen szükség.

Azt sem lehet józanon tagadni, hogy az erdélyi beszédnek van szavazata a' magyar nyelv ügyében: hisz nemcsak olyan nagy résznek, millyen az erdélyi magyarság, van illyentén szavazata, sőt a' legkisebb tájbeszédnek is joga van belészólni, arra nézve, a' mit ő őrzött meg a' magyar nyelv sajátágaibul. De az, mit Br. a' 102. lapon mond, hogy Erdélyben soha sem hatalmaskodott idegen, nevezetesen a' latin, a' magyar nyelven, tán nem áll megszorítás nélkül. Az *Approbata*, 's az egész erdélyi irodalom csak olyan latinos színű, mint a' magyarországi azon korbéli könyvek. Természetes, hogy rögtön eldöntésre még országos szokás sem tarthat igényt, mivel egy vagy más helytelenség országos uralkodásra is juthatott. Az eldöntés tehát minden oldalu vizgálódást föltételez. Azért nem is lehet mindent hibáztatnunk, mi az élő nép-

nyelv gyakorlata ellen van, mivel az élő népnelv csak jelenét nem multját is, képviseli a' nyelvnek *); azután mivel az sokkal szűkebb határban forog, mint a' nyelv egésze, mely a' szellemnek nagy birodalmát kénytelen befoglalni. Ezen tekintetek a' *kocsintás* szabatosabb meghatározását javasolják, mint Brassai előadásában találunk.

De mielőtt a' megrótt kocsintásokra térünk, némelly állításokat jegyzünk ki, a' melyekre nézve a' mai nyelvtudomány észrevételeket tehet.

Br. úgy látszik, összekeveri a' 99. lapon a' nyelvtudósokat a' remek írókkal. A' remek írók rendesen nem grammatikusok, nem nyelvészek; műveik a' nemzeti szellem büszkesége lehetnek: azért a' grammatikus lelhet hibákat műveik nyelvén, 's megmondhatja, hogy azon hibák nélkül műveik becsé nem csak nem kisebbednék, hanem talán nagyobb is lenne. 'S lám, a' Brassai által megrótt kocsintások némellyei Széchenyinél, Vörösmartynál, Petőfinél század és ezred számra fordulnak elő, még is ő megrója, — jele hogy van tiszte a' nyelvkutatonak, melyet a' remek író talán nem is becsül.

Nem eléggé világosak a' 107. lapon ezen szavak: hogy nyelvészünk az irodalomnál keresték a' magyar nyelv életművezetét; „annál az irodalomnál, mely gyönyörű nyelvünket előbb szegyenlette, megvetette, majd midőn ügyet kezdett vetni reá, vagy nem ismerte, vagy épen szándékosan megfosztotta, 's aztán durvának, szűknek, ügyefogyottnak declarálta, legsajátibb, nemzetiesebb vonásait idegenekért elfrikálta stb.“ — Két rész irodalomnál keresgélhettek a' nyelvészek, az erdélyi vagy a' magyarországi irodalomnál. Ha az erdélyinél keresték a' magyar nyelv életművezetét, Br. előbbi állításai értelmében, jó helyen jártak volna, 's ezért nem lehetne őket gáncsolni, miután „Erdélyben soha idegen 's nevezetesen a' latin, a' magyar anyai nyelven nem hatalmaskodott.“ Hogy van mégis, hogy az erdélyi újabb kori írók sem óvhatták meg magokat a' kocsintásoktól? — A' magyarországi írók nem folyamodhattak az itteni irodalomhoz, mely megvetette vala a' magyar nyelvet, mert az latin volt, ettől pedig senki sem akarthatta megtanulni a' magyar nyelv életművezetét. Tehát inkább azt kell

*) Vessd össze a' M. Nyelv. II. 276. 289. stb. lapjait.

mondani, hogy a' magyar nyelvészek *nem e'leggé keresködtek a' régi és középkori magyar irodalmnál*; — mert ha ezt teszik, magától is eljutottak volna a' népnyelvi forrásra. Minden korbeli magyar irodalom valamennyire a' nép nyelv tükre, bár törött tükre: de ha egyszer megtaláltuk a' tükör-félét, addig addig rajta leszünk, míg az ép tükröt keritjük elé. Ha az újabb irodalmat hibáztatni lehet, bizony nem azért hibáztatható, hogy az előzőtt magyar irodalom nyomain járt tulságos aggodalommal, mint inkább azért, hogy az idegen irodalmakat, a' francziát, a' németet tartván szemelőtt, francia és német gondolat-fordulatokhoz szokott, 's francia és német kifejezéseket anyagilag, azaz bütü-értelemben fordított. Ha kocsintás azon hiba, melyet idegen szófüzést utánözva követünk el: a' kocsintások fészket előbb a' latin, azután a' francia és német irodalmakban és nyelvekben kell keresni. Minthogy pedig legalább 600 éve, hogy a' magyar irodalom a' latinból fordítván élni kezde: vajmi nehéz meghatározni, melyek a' kocsintások, 's elválasztani az eredeti magyar észjárástul, mellyen az eredeti magyar szófüzés alapszik. De bár így van is a' dolog, minthogy egyik kornak irodalma sem térhetett el annyira a' népnyelvtől, hogy ettől merőben különbözövé 's a' nép által nem érthetővé vált volna; 's minthogy a' latin nyelv legszabadabb szórendjét nem utánözhatták a' magyar fordítók: joggal állíthatjuk, hogy a' legrégebb és régi magyar irodalom, melly csak a' latinban talált mintaképet, aranylag leghűvebben maradott a' nép nyelvéhez. Miből az következnék, hogy jelenben az élő népnyelvet a' régi magyar irodalom egészíti ki, s' hogy ezen kettőt kell és lehet forrásnak tekinteni, 'S a' régi irodalom forrásbeli volta kitetszik különösen abból, mint használta a' magyar igeidőket. Azt hozzuk ki a' folyó vizsgálódásokból*), hogy a' régi magyar irodalom saját öntudata szerint használta az igeidőket, 's korán sem volt engedelmes utánözója a' latin nyelvnek. Ha ebben, mi kevesbbé szembe tűnik, legalább nekünk, olly szilárd önállást fogott a' régi magyar irodalom: gondolnunk lehet, hogy a' magyaros kifejezésekre nézve, melyek szembe ötlőbbek, nem volt kevesbbé önálló. A'

---

*) Lásd a' magyar ige-idők használatát a' M. Ny. I. II. III. kötetében. Bátor vagyok egyszersmind figyelmeztetni az olvasót az 1859-ki ak. Értesítőre, mellyben újra és bőven fogok ezen tárgyrul értekezni.

legrégibb és régi magyar irodalmat méltán tarthatjuk forrásnak arra nézve, mi tiszta magyar, mi nem; 's méltán sorozzuk a' mai élő népnyelv mellé, 's alítjuk, hogy ezt kiegészíti. — Az újra föléledt magyar irodalmat tehát gáncsolni lehet, hogy nem eléggé tanulgatja vala eme' régi magyar irodalmat.

Egy másik kiegészítője az élő nép nyelvnek, a' rokon nyelvek, legalább nemleges értelemben, de ép azért legnagyobb jelentékenységgü. Ezen nemleges forrást Brassai 12 évvel ez előtt, az akkor és most uralkodó félszeg felfogás szerint, teljesen félreismeré. Azért ír a' 107. lapon: „Hát még a' theoretikus vizsgálók hogy bántak vele (a' magyar nyelvvel)! Nem hogy egy olly típusra ismertek volna deli természetben, hármonias arczonásaiban, melyre a' természet az eredetiség nemes bélyegét ütötte, hanem mint egy bitagnak, legalább árvának, apát anyát keresgéltek; megkínáltak vele zsidót, arabot, törököt, tatárt; — mindenből akarták magyarázni, csak onnan, a' hová jelleme kitorúlhetlen betűkkel írva van, — maga magából nem.“ Nyilatkozás ez, mely a' nyelvek történetével merőben ellenkezik, 's csak úgy volt lehetséges 12 évvel ez előtt, 's ma is, hogy a' magyar tudomány teljesen mellőzte vala a' tudásnak igen igen nagy terét, a' nyelvek történeteit, 's a' rokon nyelvek tanulását. Brassai maig sem tanult még áltaji nyelvet, de tanulja a' szanszkritot, az arabot stb. 's ezzel megnyitja magának a' nyelv történeteinek kapuját. 'S azolta, úgy tudom, változnak nézetei a' nyelvtörténetről, azért erősen hiszem, az ideleirt helyet ma nem úgy írná, mint 12 évvel ezelőtt írta. Nem is Br. miatt emelem ki, — a' nyelvtudományi methodusra nézve már egészen megegyezünk, — hanem azok miatt, kik folyvást, 's Révai ellenére, mellőzik a' rokon nyelveket, sőt ezek tanulásával a' magyar eredetiséget veszélyeztetni gondolják. Ezek szószólója ma is a' tizenkét év előtti Brassai, kinek az a' nagyrabecsülhető tulajdonsága van, hogy semmit sem himez, hanem a' mit megakar fogni, a' derekán ragadja meg, 's a' legfénylőbb oldalul mutatja be az olvasónak.

A' nyelvek nem hasonlítanak légből lecsapott köhöz, de hasonlítanak inkább a' föld területén uralkodó sziklaneműekhez, melyek eredetét és történeteit a' földtan kutatja, mivel ezen kutatások eredménye nélkül földünk mai volta érthetetlen maradna. — Eredeti nyelv! sokat pengetett szó nálunk: de miben áll vala-

melly nyelv eredetisége, azt bizony úgy kellene a' pengetőknek magyarázniok, hogy eredeti az, minek se elejét se utóját, se rokonát nem ismerjük. Az eredetiség önleges meghatározása tehát min tudatlanságunk volna. Ezzel bé nem éri a' földtan — 's lám, nem volt még oka megbánnia, hogy vele nem érte be. A' nyelvtudomány sem érheti be az eredetiség azon magyarázatával, 's valamint másutt nem volt oka megbánnia, hogy vele bé nem érte: alkalmasint nekünk sem lesz okunk megbánni a' rokon nyelvek tanulását, mellyel nemcsak hogy kétségbe nem hozzuk a' magyar nyelv eredetiségét, hanem inkább megmagyarázzuk. Mert maga magából olly kevésbé lehet nyelvet magyarázni, mint nem volna magyarázható a' Gellért hegye, ha a' földtantul féltető. Avagy megmagyarázhatja-e valaki, miért mondjuk: *két ember*, holott a' szám név *kettő*? miért mondjuk: *ismérem az embert*, *ismérlek tégedet*, *ismér engemet és tégedet*, *ismér bennünket vagy minket*? 'S ha a' rokon nyelvek segítségével megtudom ezeket magyarázni, bizony nem vesztettem el a' magyar nyelv eredetiségét, hanem, ha lehet, inkább biztosítom.

Az emberiséget illető dolgok közt semmi sem azon értelemben eredeti, hogy eredete, fejlődése, szétágadása stb. nem volna, szóval, az emberiség dolgai közt nincsen semmi, a' mi történelem nélkül szükkölnék. Van tehát mindenik nyelvnek is történelme, ha mindjárt reánk nézve el volna is veszve. Mindenik nyelvnek van fajeredete, mellynél fogva más rokon nyelvekkel együtt közös törül szakadt; van faj-jelleme, mellynél fogva más rokon nyelvekkel együtt bizonyos, a' nem-rokon nyelvektől különböző nyelvfajt teszen; 's van faj-fejlődése, mellynél fogva a' rokon nyelvek külön, egyeditörvények szerint, de még is a' rokon nyelvek törvényeibez hasonló, 's úgy általok megfejezhető törvények szerint lettek azokká, a' mik most, 's lesznek azokká, a' mik majdan lehetnek. Úgyde a' tudomány már Arisztotelesz óta azon meggyőződéssel van, hogy a' történelemmel bíró dolgot csak úgy foghatni fel tudományosan, ha fejlődése mozzanatait szedve föl a' lettdolog szálaít teljesen átfoglaljuk. Mert ha lehetséges magyarázni, csak ez által válik lehetségessé, hogy a' lettdologot a' történeti mozzanatok mint megannyi fejlesztő szálak összege és hatása gyanánt tekinthetjük.

De kell-e az a' magyar nyelvtudománynak? E' kérdést már

előbb így fejeztük ki : hogy a' rokon nyelvek az élő népnyelvnek egyik kiegészítője, legalább nemleges értelemben. A' magyar nyelvtudomány az eredeti magyarságot, tehát a' nyelvben nyilatkozó magyar szellemet akarja felmutatni. Egyik forrása ennek az élő népnyelv ('s az irodalom, mennyiben magába fölvette a' népnyelvet); másika a' legrégibb és régi magyar irodalom (mennyiben meg az a' régen élt népnyelvet mutatja). Úgyde e' kettő nem foglalja magában a' magyar nyelv egész történelmét. Hol keressük hát annak azon részét, mely a' legrégibb irodalom legelső jelenségét megelőzte? A' rokon nyelvek történeteiben. — Hogy hogy? kérdezik sokan. A' magyar nyelv a' laphoz menjen-e világosságot koldulni? — Igen ám, csak hogy nem megyen koldulni, hanem legrégibb rokonához, kivel egyszer osztatlan állapotban élt, 's kinél az ősi birtok jogi czímét gyaníthatja, látogatóba megyen; valamint a' lapp, a' jakut, a' máncsi (vogul) stb. rokonok a' magyarhoz jönnek látogatóba, mint hajdani osztályos felökhöz, hogy a' legeredetiebb, a' természet adományos levelét, melyet közösen kaptak egyszer, együtt újra meg és elolvassák. Mert mindenik osztályos fél azon eredeti adományos levélnek csak néhány, még pedig külön külön, sorait bírja elolvasni : tehát csak együtt olvashatják el az egészet. Már ezen ősz nemzetségi találkozásból melyik fél maradhat ki? Egyik sem, ha bizonyos tudomást akar venni az eredeti adományos levél tartalmáról. — 'S a' kik sietnek ezen nemzetségi találkozásra, vajjon veszélyeztetik-e nemességöket? Bizony nem, sőt csak világosbá teszik : inkább az veszélyezteteti a' maga nemességét, ki az osztályos felekről mit sem akar tudni. — De ha szégyenleni kell a' rokonságot! — A' nemzetség- és czímer-tan nem ismér ilyen szégyenlést; az ő felfogásuk szerint mentül régibb valaki, annál nemesebb; már pedig nemzetség- és czímerdologban ezen tanok határoznak, nem útcza-vélemény. — Így a' nyelvek dolgában a' történelmi nyelvtudomány határoz, nem gyermekes szeszély, mely az ellen vitatkozik, a' mit nem ismer, 's annál hevesebben vitatkozik, mennél kevesbbé akarja is megismerni,

Már mennyiben lehetnek a' rokon nyelvek az élő népnyelvnek kiegészítője? Annnyiban, hogy a' rokon nyelvek együtt a' legteljesebb legtokéletesebb nyilatkozványa azon eredeti szellemnek, mely az áltaji nyelvfajt jellemezi, 's mely a' magyar nyelvnek is

legbelsőbb veleje. A' rokon nyelvek egyedisége azután a' nyelvfaj jelleme szerint fejlődött ki, abban azért semmi sem lehet, mi ezen jellemmel ellentéződik. Ha tehát tudni akarjuk, az élő 's a' régi irodalomban leírt volt népnyelv igazán és mindenben megőrzötte-e az eredeti magyarságot : azt a' rokon nyelvek által kijelentett fajjellemhöz hasonlítjuk, és igazoljuk. 'S ezért a' rokon nyelvek, nemleges értelemben, az élő népnyelvnek kiegészítői. Továbbá a' rokon nyelvek nemcsak idomra nézve, hanem az eredeti sajátosság szókincsre nézve is rokonok, mennyiben ezen fajbeli szókincs valamennyivel közös, 's a' közös viszonzyszók, névmások, megint hasonló törvények szerint nyelvalakká lettek. Ha tehát valamely homályos magyar szórul felvilágosítást keresek, p. o. a' *negyven* szórul : azt csak a' rokon nyelveknél találhatok, ha még található; e' szórul azt mondják nekem a' rokon nyelvek, hogy *négy tizet* jelent. Így ha a' *tudom, tudod, tudja, tudjuk, tudjátok, tudják* igera- gozás mivoltát kérdezem : arra csak a' rokon nyelvek felelhetnek; 's itt azt felelik, hogy mutató névmásbeli rag olvadt egybe a' személyi ragokkal. — Brassai vitatja, hogy a' *tat*-os *tet*-ös szenvedő idom nem magyar. Hol vegyük ezen kérdésre a' kellő bizonyítékokat, melyek *ítélet-hozásra* (ez kocsintás, úgy-e?), vagy magyarrabban, *ítélet-mondásra* szükségesek? Az élő népnyelv nem az egész magyar nyelv; arrul legkisebb tudásunk is a' régi irodalmi nyelvről tökéletesen meggyőzhet. Például : a' mostani élő népnyelv nem használ minden igeidőt, annál kevesebbé különbözteti meg azokat : lehet-e ebből következtetni, hogy tehát azon igeidők, melyeket ő nem használ, nem is magyarok; 's hogy azon igeidők közt, melyeket ő nem különböztet egymástul, nincsen is való különbség? Bizony nem lehet így következtetni. Mert a' legrégibb és régi irodalmi nyelv hol vette volna ez igeidőket, ha akkor nem divatoztak az élő nyelvben? 'S hol vette volna az akkor létezők közti különbséget, ha az élő nyelv nem különböztette azokat? Ez egyből is látjuk már, hogy az élő nyelv nem bír elég bizonyítékkal, hogy mindenben ítéletmondásra képes legyen. Annál fogva kötvé kell hínnünk, hogy a' *tat*-os *tet*-ös szenvedő alakra nézve bíró lehet. Mindenesetre biztosabban fogunk járni, ha a' rokon nyelvek tanúságait meghallgatjuk, 's ezekből igyekszünk meghatározni, eredetileg magyar-e azon alak vagy sem.

Ezen kérdés tehát hosszabb nyomozást igényel, 's el is kezd-

tem már az akademiában . . . de nincs még befejezve. Itt eleve csak azt állíthatom, hogy az *ódom*, *ödöm* idomot helyesen védi Br. A' nép szájában még gyakrabban is hallható, mint ő gondolja. Másfelül Brassainak mondhatom, hogy a' factitiv képző más rokon és nem rokon nyelvekben is a' szenvedő alak képzője egyszersmind, p. o. a' rokon finnben, mandsuban; a' nem rokon szanszkritban; 's hogy a' finnben a' szenvedő csak a' rag által különbözik a' cselekedtetőtől, úgy mint a' szanszkritban. Nincs tehát abban lehetlenség, hogy a' cselekedtető képző egyszersmind szenvedő is. De harmadszor azt is mondhatom Brassainak, 's minden olvasónak, hogy a' finn nyelv csak az egyes szám harmadik személyében szereti a' szenvedő *tat*-os alakot. 'S ez azt sejteti velünk, hogy az *ik*, mint valódi szenvedő rag (a' képzőn kívül), talán nálunk is leginkább képviselte a' passivumot, melly tehát csak az egyes szám harmadik személyében divatozhatott. Gyanunkat megerősíti a' magyar ige, melly az *ik*-et aggodalmasan megtartja, de az egész többes számban nem bírja megkülönböztetni a' szenvedőt a' cselekedtetőtől.

Gyakorlatra nézve javasolni kell tehát a' *tat*-os alak mellőzését mindenütt, hol kétértelműséget okoz, 's helyette az *ódom*, *ödöm* használatát.

Előbb Brassainak némelly állításait akartam felvilágosítani, 's azutau szólni a' kocsintásokhoz: azomban a' gondolatok menete összefüze itt a' kettőt.

Br. úr néhány helyen azt állítja, hogy az etymológiát a' syntaxisra, 's nem ezt amarra kell építeni. De maga megvallja, hogy a' ragok és képzők megvannak alapítva (l. a' 104. és 105. l.) 's hogy leginkább a' szófűzésre nézve van ingatagság, kocsintás. — Az etymológiát semmikép sem lehet a' syntaxisbul kihozni: ámde igaza van Brassainak, hogy a' syntaxisra fő gondot kell fordítani. Jó lesz itt is a' helyes különböztetés. A' történeti nyelvkutatás okvetlen a' szóragokra, képzőkre, azaz a' szó-nyomozásra irányozza első és kitartóbb gondját, mert ezek vezetnek a' nyelv alkotmányába, 's ennek történeti alakulásába; 's mert ezeket meg is lehet fogni. A' gyakorlati nyelvtanítás elfogadja a' ragokat és képzőket; a' mint vannak, 's inkább keresi és tanítja az ezekkel való élést. Két különböző igény, 's két különböző érdek. De míg a' ragok és képzők változatlan maradnak, az azokkal való élés nagyon

is romolhat. Ha például Jókai egyik regényében (az elátkozott család) azt olvasuk : „ne féljék magokat“, a' ragok ellen nincs kifogás. Ámde a' ragokkal éles ellen föl kellene zúdulnia az egész szépirodalomnak, ha szeme füle be nem volna ragasztva. Az ilyen kocsintások ellen Brasai kezében nem suhogót, hanem karikást szeretnék látni.

A' III. sz. alatti kocsintásra nézve is (118,—122. l) nagy igaza van Brassainak, 's magam és mások figyelmébe ajánlom. Ha kérésünk hatna Brassaira, nemcsak a' kocsintások folytatását kérnők tőle, hanem a' magyar *idiotismusokra*, 's a' *hasonhangu* és *hasonértelmű* szók előadására is tennők figyelmessé. Nekünk úgy látszik, a' kettő által leginkább vehetnők elejét a' kocsintások felburjánzásának.

HUNFALVY PÁL.

A' görög ΔΑΝΟ képzőrül.

A' következő értekezés jeles ifju nyelvészünk bölcsészeti tudor Budenz József úr munkája. Nem ok nélkül bátorokdom a' fuldai fit 's Göttingában Benfey kedvelt tanítványát *mienknek* nevezni, miután ő az árja nyelvészet térén szerzett tekintélyes képzettségét tudományszomjánál fogva az áltaji nyelvek elsajátításával is tetézendő, közöttük a' magyarral is foglalkoztában, imezt annyira megkedvellé, hogy csupán tudományos ismeretével meg nem elégedvén, folyékonyan beszélni 's — mint értekezése tanúsítja — élvezhetően írni is rövid idő alatt megtanulta; sőt nemzetünkhöz viseltető szeretetéből alig fél év előtt hazánkat meglátogatván, azóta nálunk annyira meghonosult, hogy mint örömmel értém, jelenleg már a' székesfehérvári nyilvános főgymnasiumban rendes tanári minőségben működik. Tegye az ég közöttünk boldoggá 's a' magyar ifjuság képzésében sikeres előmenetívé az irántunk lelkesedés által meszsze földről ide vezérlett ifju szaktudóst; ki e' folyó évnek körömben, a' nagy magyar alföldön, folyvásti magyar tanulmányozások közben eltöltött nyári két havát szerény erkölcei, példás szorgalma 's tudományos társalkodásának becse által nálam feledhetlenné tette. Ezen szép órák egyikében történék, hogy midőn tudori felavató értekezését a' görög *κός* képzőrül (Das Suffix *κός* — *κός*, *ακός*, *νκός* — im Griechischen. Ein Beitrag zur Wortbildungslehre. Von Dr. Jos. Budenz. Götting. Dieterich. 1858. 8 dr. 90 l.) barátságosan együtt tárgyalnók, az engemet különösebben érdeklő *Ἡριδανός* mythosi név értelmezése körüli szorgoskodásom közben, előtte azon ohajtásomat fejeztem ki: vajha a' görög *δανος* képzőt is taglalás alá vetve 's hasonló vi-

lágosságra derítve láthatnám! 'S ime szíves figyelme, kellemes meglepetésemre, pár nap mulva az itt közlött értekezéssel ajándékozott meg, mellynek tanulságait hogy görög nyelvészetben gyönyörködő más hazámiai is élvezhessék, nem teheték jobbat, mint a' class. nyelvtudomány ügyét szintén diadalmas lobogóján viselő M. Nyelvészetnek megküldenem 's tek. Szerkesztő urat, kinek becses barátságának egyebek közt Budenzünk megismerhetését köszönöm, derék új hazánkfiának irodalmunkbani első fölvezetése iránt kérve kérem. Debreczen, oct. 12. 1858.

LUGOSSY JÓZSEF.

Lugossy t. barátom küldeménye szinte másfél hónappal később jutván kezemhez, Budenz úr értekezését nem közölhetém az idei első füzetbe a' mellybe a' küldő szánta. De, úgy hiszem, a' második füzetben is jó helyén van.

H. P.

A' szóképzés egy fősegédszere a' nyelvnek, mellyel meglévő szókincsét új fogalmak kifejezésére megszorítja, 's épen azért ennek kinyomozása is a' nyelv kifejlődésének mélyebb ismerhetésére nézve fő nyomatéku. E' szóképzés vagy szóalakulás az árja nyelvekben főképen az alapszóhoz hátulról járuló ragok vagy képzők által történvén, kiváltképen ezek lesznek a' nyomozás és kifejtetetés tárgyaivá, 's a' kutató nyelvésznek azon feladata is jut, hogy e' képzők mind hangbeli eredetét, mind bizonyos fogalom-módosításra való alkalmazhatását mutassa meg. Azonban épen az árja nyelvek körére nézve nem lehet tagadni, hogy különösen e' része a' nyelvészeti nyomozásnak annyival nehezebb, mennyivel e' nyelvek távolabb állanak eredeti induló pontjoktól, 's alig reménylhetni, hogy minden szóképzőjük utolsó eredeteig 's valódi gyökeig valaha kifejtetgethessék. De mégis a' nyelvészeti valamely előmozdításának az is tekinthető, ha valamely képző vagy csak aránylag régiebb alakjára vagy egyes alkotó részreire vezettethetik vissza, úgy hogy ezekből az egésznek jelentése némileg érthető 's értelmezhető legyen. Úgy a' nyomozás, ha végeztélját el nem érheti is, legalább egy két lépéssel közelebb jöhet hozzá.

Csak e' szempontból indulhatunk, ha most a' görög *δανο* képzőről némelly jegyzeteket 's észrevételeket merünk összeállítani,

mellyekben legfelebb ennek egyes részeit fogjuk kibontani, nem tudván tovább menni ezek lényeges tartalma's belső értelme szerinti megmagyarázásában.

Lássuk tehát minden előtt, hogy micsoda képződésekre használtatik a' kérdésben forgó képző a' görögben; és pedig először általános jellemét's jelentését, másodsor a' külső alak szerinti alkalmazását, talán aztán, egyszersmind a' képző valamely törzshez járaltakor előtűnő hangváltozásokat, mint más ezzel érintkezésben álló képzőkéit is tekintetbe vévén, mind alkotó részeiről, mind ezeknek minőségéről bizonyos véleményt képezhetünk magunknak.

I.

Először tehát a' *δαρο* képző jellemét illetőleg mindjárt az szembe tűnő, hogy ez legalább mind azon példákban, a' mellyekben könnyen a' törzs- vagy alapszóra ismerhetni, csak másodrendű képző, és pedig főképen melléknévek, fő- vagy melléknévekből való származtatására szolgáló. Hol a' *δαρο*-rai képződés főnév szerepét is játszik, nem nehéz az eredetibb melléknévi természetére ismerni, u. m. a' következőkben: *ρωτιδαρός*, czápa féle hal = a' hátán lévő fulánkból ismerhető (hal), mert más neve *επιρωτιδεύς* is fordul elő; *τυφεδαρός*, hebehurgya, szeleburdi = szeles (ember); *ελλεδαρός* kötelek, sodrott kötél kévekötésre = összecebevart valamibez hasonló, tartozó, v. ö. *εἶλω* és *ελλάς*, csomó, mellynek mellék alakja *εἰλός*. Más szók pedig, u. m. *ἐρυθρόδαρον* vagy *ἐρυθρόδαρον τό*, buzér, pirostó buzér; *μυρτίδαρον* myrtosféle fű; *πικνέδαρον* keserű ízű növény, főnévi jellemüket csak köznemiségüknek látszanak köszönni, ugyanazon fölfogás szerint, mint p. o. *ὀπλιτικός* melléknév, *τό ὀπλιτικόν* pedig a' fegyverzett katonaságot jelenti. Sőt a' már említett *ελλεδαρός* szót is inkább közneműnek tarthatni, mivelhogy nem élő lényt mint *τυφεδαρός*, hanem életlen tárgyat mint *ἐρυθρόδαρον* jelent; azon Homerusi vagy Hesiodusi helyekből pedig, hol elő fordul, biztossággal nem lehet következtetni e' szónak himnemét, mellyet Pape állít föl görög szótárában (l. *ελλεδαροί, οι*) és szinte a' Sárospataki görög magyar szótár (l. *ελλεδαρός, ὁ*). Homerus és Hesiodusnál csak a' többes dativusban fordul elő az *ελλεδαρο* szó (Ilias, 18, 553: *εἰς ελλεδαροῖσι δέοντο*; Scu.um v., 291 *ἐν ελλεδαροῖσι δέον*)'s így kétséges lévén nyelvtani

neme, mi a' fennebb említett főnevek (u. m. *ἐρυνθόδαρον*, *μυρτίδαρον*, *πενκέδαρον*) analógiája szerint, itt is inkább köznemű szót látunk.

Tovább a' *δαρο* képző jellemzésére nézve, azt is állítottuk, fel, hogy csak másodrendű képző, 's mint ilyen csak fogalom 's alak szerint kiképzett nevek, nem pedig igetörzsekhez járuló. Lássuk az előforduló példákon, mennyiben alkalmazható e' jellemzés. A' következők: *ἐρυνθέδαρον* v. *ἐρυνθρόδαρον*, *μηκεδαρός*, *οὔτιδαρός*, *μυρτίδαρον*, *ρωτιδαρός*, ha mindeniknek első részét tekintjük, világosan tüntetik elő, hogy itt már nem igetörzsek hanem kiképzett nevek u. m. *ἐρυνθος*, *ἐρυνθρός*, *μηκος*, *οὔτι*, *μύρτος*, *ρωτός* szolgálnak a' képzőnek alapszóul. De ezeken kívül még hátra vannak: *ἐλλεδαρό*(ν?) *ληθεδαρός*, feledkeztető, *ρίγεδαρός* hidegtől dermed, irtózatoss, *τυγεδαρός* szele, 's nem tagadjuk meg, hogy ezeknél valamely igetörzsek közvetlen alapszóul szolgálhatása gondolható, u. m. *ἐλλ* (v. ő. *εἰλω*) *ληθ*, *ρίγε* (*ρίγέω*), *τυγε* (*τυγέω*). Hanemha a' két utolsónál az igetörzs nem eredeti, sőt maga csak névtörzsből (*ρίγος*, *τῦγος*) származék; *ληθεδαρός* sem áll megfelelő névtörzs nélkül, mely vagy *λήθη* (*ληθα*), vagy *λήθος* *τό*, vagy a' némely összetett szókban, mint *ληθο-ποιός*, előtűnő *ληθο* is lehet. *Ἐλλεδαρός*-ra nézve *ἐλλάς* vagy a' rokon értelmű *εἰλη*, *ἰλη*-re is figyelmeztethetni. A' kérdésből pedig egészen ki kell zárni e' két szót: *ἡπεδαρός* és *πενκεδαρός*, mely származtatásilag még eddig homályosabb lévén, sem ige- sem névtörzs valódi alapjaul föl nem állíthatatik. Mindamellett pedig az először említett *δαρος* általi képződések névszókra alapultságát tekintetbe véve alig lehet kételkedni, hogy az utóbbiakban is, mint *ρίγεδαρός*, *τυγεδαρός*-ban, sőt a' homályosabb származtatásu *ἡπεδαρός* és *πενκεδαρός*-ban is csak valódi névszó vehető alapul. Mert az sem tehet semmit, ha az illető névszó p. o. *λήθος* mellett fenn van még ennek igetörzse (*ληθ*) is.

Már a' *δαρο* képzőnek ezen másodrendűségére támaszkodván, könnyebb lesz, általános jelentését is meghatározni, mivelhogy a' képződésnek alapjául szolgáló szó névszó lévén, ennek mind alakja mind értelme biztosabb vonásokban lép elénkbe; mellyből kiindulva, a' melly viszony ki van fejezve az egész képződésben az alapszóhoz képest, ezt a' *δαρο* képző által jelentett és kifejezettnek lehet tartanunk. Ennél fogva ha *μυρτίδαρον* *μύρτος* alapszóbul származtatva a' *μύρτος*-hoz hasonló valamit (egy növényt) jelent: e' hasonlóság fogalma vagy viszonya csak a' képzőben fek-

2. a' második alá pedig : *μυρτίδαρος, οὐτιδανός, ρωτιδανός*. A'

3. alá csak : *ἐρυνθρόδαρον*.

Már ez utolsóban a' megelőző magánszó *ο* nem is egyéb, mint az alapszó kihangzója, úgy mint *οὐτιδανός*-ban is az *ι*. De nem úgy van p. o. *μυρτίδαρον, ληθεδαρός*, stb.-ban, hol kétségkívül az alapszó kihangzójában változások történtek a' hozzá járuló képző előtt. Tegyük fel, hogy p. o. *μηκεδαρός* alapszava *μῆκος, τό*, a' mi elég bizonyosnak is látszik, 's vegyük tekintetbe, hogy millyennek mutatkozik e' szó törzse a' hajlításban t. i. *μηκε(σ)-os*; *μηκε(σ)-ι*: bizonyos, hogy itt *μῆκος* szó végzete csak *σ*-kihangzóban csonkult 's *ε* magánszóloban gyengült alakot vesz föl a' *δαρο* képző előtt. Mert a' szóképzésben általában a' teljes törzs vagy théma használtatván föl alapul, itt az eredetibb forma *μηκοσδαρός* v. *μηκεσδαρός* volna.

E' szempontból a' fentebbi példák közül lehet *ῥυγεδαρός*, és *τυφεδαρός*-t is tekinteni, mellyeknek szinte köznemű *ος*-ra végződő törzsek szolgálnak alapul. *ῥυγεδαρός* is ide tartoznék, ha egy **ῥπος, ῥπες*, szanszkr. ápas-nak megfelelő törzsből lehetne származtatni, (ápas, *τό*, jelent vétket, hibát; valószínű hogy testi hibát is, mint a' németben *gebrechen* és *verbrechen* közel állanak egymáshoz; *ῥυγεδαρός* pedig = testileg erőtlen, e' szerint annyi mint testileg hibáságos, németül „*gebrechlich*“ volna. Mert *ῥπιος* től, mellyel Pape egyeztetí az *ῥυγεδαρός*-t, 's melly csak kegyességet, szelidet jelent, csak nem *toto coelo* eltér értelménél fogva). *πενκεδαρός* még nem igen átlatszó gyöke vagy alapszava szerint, *ληθεδαρός*-ban is lehetne *ληθος* *τὸ* törzset keresni, de szinte *ληθα* vagy *ληθο* (*ό*) is alapszóul alkalmazható. Az utolsót feltéve, már aztán az eredeti kihangzó *ο* (szanskrit *ā*-nak megfelelő) *ε*-vé gyengült mint p. o. vocativusban is: *λογε* vagy a' szó-származtatásban: *λογε-ιος*. Az eredeti *ο* hang maradott a' már említett *ἐρυνθρόδαρον*-ban. *ἐλλεδαρό*-t illetőleg, bárha nagyon ridegen áll a' görög szavak között, legalább a' töle el nem szakasztható *ἐλλαδ*-bul annyi bizonyos, hogy mint ebben a' többi *αδ*-ra végződők analogiája szerint egy *ο*, *α* féle kihangzóju alap-törzs rejlik, úgy *ἐλλεδαρόν*-ban is ilyen van meg, (**ἐλλο, *ἐλλα*), mellynek kihangzója tehát szinte *ε*-vé változott volna.

E' hangváltozásokra nézve pedig, azon kérdésnek csak nem magától kell föl merülnie, hogy micsoda oknak köszönik ezek eredetöket. Ezt az okot pedig nem egyebütt mint a' görög hangsza-

bályokban lehet keresni. Az *o* vagy *α* nak *ε*-rei átmenetele, melyet némelly *-εδανο-* föle teljes végzetű szókban észrevettünk, lényegesen hanggyengülés, mint épen a' vocativus analogiájából látható, hol mindig gyengébb végzetű alak használtatik p. o. *σῶτερ, σωτήρ* helyett. Tehát *λογε* gyengébb végzetű mint maga a' törzs *λογο*. Az *o* vagy *α*-ra végződő törzsökben pedig e' változás vagy gyengülés leginkább a' szó-származtatásban- és pedig magánszó-lókkal, különösen *ι*-vel kezdődő képzők előtt történik; p. o. *δουλο-ιος* képző előtt lesz *δουλε* : *δουλειος*, *ἡμέρα* : *ἡμέρε-ιος*, az eredetibb *o* vagy *α* itt csak némelly elszigeteltebb esetekben maradván, m. *ἄλλοιος*, *παντοιος*, **ἀγροιος* (v. ö. *ἀγροιώστης* Homerusnál), *ἀρχαιος* stb. Sőt némelly magánszó-lóval kezdődő képzők előtt ez az *α o* vagy egészen kiesik, m. *δουλ-ιδ* = *δουλο* + *ιδ*, *δουλ-ικος* = *δουλο* + *ικος* a' mi a' gyengülésen még túl van. Azomban e' gyengülés nem szokott történni, hol a' képző csak mássalszó-lóval kezdődik, mint arra biztos példát a' comparativ és superlativ ragjai nyujtanak, hol p. o. *ἐρυθρότερος ἐρυθρότατος*-ban az alapszó *ο* kihangzójának gyengülése nincsen, sőt némellyekben még erősítettven a' kihangzó : *σοφώτερος, σοφώτατος*. Már ha itt *ο-δανο* vagy *α-δανο* helyett *ε-δανο* szerepel mint *ληθεδανος*-ban, az nagyon különösnek látszik, 's azon kételkedést ébreszti bennünk, hogy tán eredetileg a' *δανο* képző nem közvetlenül járult az alapszóhoz. (Mellesleg itt még jegyezzük meg, hogy *ληθεδανός*-on kívül a' csak kevésbé különböző *γοεδνός*-t is ide kell számítani, mely nem egyéb mint *γοεδανός* (*γοο*). Ugyan azon magánszó-ló kilökésével *μακεδνός* megvan *μηκεδανός* mellett. Hasonlóképen a' *μυρτίδανον*-hoz lehet még *ἀραχίδνα* (*ἀραχο*) 's tán *πελιδνο* (*πελλο, πελιο*) sorozni. Az említett kételkedés vagy megsejtés pedig még nagyobb erőt vesz, ha az *ος* (vagy *εs*) köznemű alapszókat tekintjük, melyekben a' kihangzó *σ* eredetileg a' törzshöz tartozik, 's csak akkor marad ki, ha magánszó-ló következik utána, mint p. o. *ικος* vagy *ιος* képzők előtt : *ἐπ-ικας* = *ἐπε-ικος* (= *ἐπε-σ*)-*ικος*, *ἀληθεια* = *αληθε(σ)-ια*, holott a' *τερο, τατο* előtt az *σ* soha ki nem marad; m. *ἀληθεσ-τερος, ἀληθέσ-τατος*, a' görög nyelv vagy másutt is a' végzetekben a' *στ*-féle hangcsoportot kedvelvén, mint *ἀκεστός*-ban, hol csak *ἀκε-(ομαι)* az igetörzs. Ennél fogva, ha *δανο* képző eredetileg csakugyan közvetlenül az alapszóhoz járult volna, *μηκεδανός* helyett minden esetre **μηκεσ-δανός* (vagy *μηκεστα-ρος*) volna várható, ilyen forma pedig a' görög hangszabályok szerint

a' *δαρο* előtti σ -jét el nem veszhette. Ezen σ pedig mégis eltűnván *δαρο* előtt, ezt csak úgy lehet érteni, ha föltesszük hogy p. o. *μη-
- $\kappa\epsilon\sigma$* után még δ előtt is valamelly magánszóló következett, úgy hogy az σ már két magánszólóval lévén elől hátul körülvéve, kies-
heték.

Végteére még *μυρτίδαρον* (*μυρτο*), aztán az ide tartozó *ἀραχίδρα* (*αραχο*) is, a' δ előtti i magánszóló által, melly *o* vagy α -ból a' görögben soha nem szokott lenni, ugyan azt bizonyítják, hogy itt *δαρο* képző nem közvetlenül járulhatott az alapszóhoz; sőt, képzőt kezdő i másutt is kitolván a' kihangzó *o* vagy α -t (*δουλ-ιος* = *δουλ(ε)-σος*, **δουλ(o)-ιος*) (*δουλ-ιδ* = *δουλ(o) + ιδ*), elég valószínű az is, hogy eredetileg épen i-féle magánszóló a' *δαρο* előtt ('s ezzel együtt járult az alapszóhoz, hogy már *μυρτ(o)-ίδαρον* volna feltételezhető eredetibb alakja a' *μυρτίδαρον* szónak, úgy mint *ἀραχίδρα* is csak *ἀραχ(o)-ιδρα* helyett van. Már ezen utolsó példákban még nyoma lévén egy eredetileg *δαρο* előtti hangzónak, az előbbi példák-
ból pedig legalább ilyennek szükségképenisége kisülvén: azon vélemény sem látszik túlmerésznek, miszerint az ϵ -*δαρο* és *o*-*δαρο*-
féle végzetekben azon eredeti i-hangzó csak kiesett, úgy hogy ϵ -*ιδανο* ($\epsilon(\sigma)$ -*ιδανο* és *o*-*ιδανο* helyett) és meg *o*-*ιδανο* volnának ezeknek a' végzeteknek aránylag régibb alakjaik. E' nézetünk ne hogy alap-
talannak vagy lehetetlent állítónak lássék, megmutatjuk némelly példák-
ból az i-nek *o* és ϵ -utáni kimaradhatását. Van a' görögben még egy másodrendű *ιης* képző, melly tiszta névszókhoz járulván kö-
zönségesen ugyan kiszorítja ezeknek *o*, ϵ féle kihangzóit, p. o. *οἰνίης* van *οἰρο + ιης* helyett, millyenek még fenmaradtak *ὀδοίης* *ὀδίης* mellett, 's tulajdoneveként *δαμοίης*, *θυμοίης*, *Ξενοίης*, *φι-
-λοίης* (v. ö. *φιλοίτης*- a' kanász Homerusnál). Már pedig e' *δαμοί-
-τας* (*δημοίης*) helyett a' közönséges nyelv az i-nek kilökésével csak *δημοιης*-t használ. Mint *δημότης* *δημο* alapszóhoz, ugyan azon vi-
szonyban *φιλέτης* áll *φυλα* törzshez, *γαμέτης* *γαμο*-hoz, csak hogy a' törzsbeli α és *o* a' tulajdonképi *ιης* képző előtt ϵ -vé változott (mint *δουλε-ιος*-ban is); az α -nek kilökése pedig *γαμειτης, *φυλειτης* aránylag régibb formákból, ugyan azonos mint *δημοίης* = *δημότης* példában. Tovább ha *γενέτης* atya-féle értelme mellett, mind fit mind a' nemzetségre befolyó istenséget jelenthet: e' szó nem lehet ugyan-
azonos *γενετήρ*- szóval, hanem csak akkor lehet egymástól eltérő jelentéseit egyeztetni, ha a' *γένος*, *τό* szót alapul véve, egy *γενε

ιης (= γενε(σ)-ιης) féle alakból ugyan azon ι-kilőkéssel lettnek tartjuk.

Aztán pedig rendszerinti értelme volna : a' γένος-hoz tartozó, benne részt vevő, mint δημός és φυλήs a' δημο(ς), φυλα-hoz tartozót jelent; csak úgy jelentheti a' γενέτης a' fit is, mint a' γένος-nak egy alkotó részét.

Utoljára csak odavetőleg említsük az ι-nek még azon csak nem rendes kilöketését, mely v után elő szokott tűnni, mint θηλυκός-ban θηλυικός helyett, βοτρυδιον βοτρυιδιον helyett.

Mind ezeket összefoglalva, azt legalább föl állíthatónak hiszszük, hogy ha εδανο vagy οδανο végzet régebb képviselőinek ε-ιδανο ο-ιδανο-t tartjuk, az ι-nek későbbi kimaradásán nem kell megbotránkozni.

Már ha a' δανο képző eredetéről vagy legalább lényeges részeiről teszünk kérdést, mindennek előtt azt kell tekintetbe venni, hogy δανο képzővel nincs dolgunk, hanem csak ennek teljesebb formájával (ιδανο-val), melyre az előbbieket szerint kénytelenek voltunk következtetni. 'S ebből a' formából kiindulva, már sokkal könnyebb a' képző egyes részeit átlátni. Ezek pedig nem egyebek mint két képző, mely ιδανο-ban olvadt össze : ιδ és ανο, vagy νο, ha γοδνός, μεκεδνός, ἀραχίδνα, πελιδνός példákra is tekintettel akarunk lenni. Ilyen összetett képzők pedig nem ritkán vannak a' görögben fölhasználva, itt csak a' nagyon közel álló 's egy-szersmind átlátszó ιδιο αδιο képzőket említsük, melyek vagy mint mellékevek alkotóji szinte hasonlóságot szoktak kifejezni p. o. νυμφιδιος (νυμφα), (németül : bräutlich, góthul : bruthi-leiks), vagy ha főneveket képeznek, kicsinyítésre alkalmaztatnak. Egyébiránt a' leggyakrabban használt ιδιο képző ιδ és ιο mint egyes részeire feloszolván, némelykor a' második része ιο νο képző által is helyettesítettik, u. m. ἔχιδνα, mint kicsinyítő szó lényegesen nem különbözik ἐχ-ιδιον-tól, csak hogy a' nyelv az ιο képzőt egyenlő használatú νο képzővel cserélte fel. Hasonlóképen a' πιθάνη kicsinyítő szóban, 's πελλαιχ-ρός, πολίχη-ban a' νο szerepel az ιο helyén. Hogy pedig maga a' νο lényegesen nem különböző az ανο-tól, már a' μεκεδανός melletti μακεδνός bebizonyíthatja. Mind ezeknél fogva már nem is álljuk az ιδανο féle képzőt egyes részei (ιδ + ανο) szerint az ιδιο képzővel egyenlőleg értelmezni. Mind a' kettőnek első része ιδ a' görögben nőnemű szavakat képez egy elvont összefog-

lalás értelmével, mint *τῶν αἰῶνων* (*τῶν αἰώνων*)- zsarnokság. Egy második *ω*-féle rag által pedig a' valamihez tartozóság vagy tulajdonlévőség fejeztetvén ki (mint : *ἄστυ-ιος* (*αστο*) városi a' városhoz tartozó) : az egész *ιδ-ω* összetett képző azon összefoglalási fogalomhoz tartozó valamit jelenthet, ugyan azon módon, mint a' magyar nyelv is *ság-os ség-es* összetett képzőt használ, egyszersmind ennek kifejlődését 's részeinek tulajdonképi értelmét tán még jobban érezvén, mint a' görög nyelv, a' mellyben az *ιδ* alapképző elvontan összefoglaló jelentése még önálló szókban felismerhető ugyan, de mégis inkább csak összetett képzőkben maradt fenn, mellyek nem sokára, kivált hangváltozások hozzájárulta után, egyes részeik szerint, csak nem érthetetlenek lettek. Mert maga a' kérdésben forgó *δαρο* képző, mellyet *ιδ-ω* képzővel lényegesen ugyanazonosnak tartunk, még érthető lehetett-e, miután az eredetileg *δ* előtti *ι* csak nem minden képződésekben elveszett. Most taglaló nyomozás utján csak a' nyelv öntudatában homályosult alkotó részeit restituálhatjuk a' képzőnek, 's csak ezekből foghatjuk meg, hogy honnan van e' képzőben a' hasonlatosság azon túlnyomó értelme, mellyet fennebb jellemzőnek lenni láttunk. Ezen értelemnek kifejlődése a' hangáltali kifejezéssel egyenlőleg igen egyszerűen ez : a' mi valaminek összefoglaló köréhez (*ιδ*) tartozik (*αρο*), az közel éll ehhez magához ; a' mi érzéki felfogás szerint közel állónak, az szellemileg vagy elvont fogalomszerűleg nem sokat különbözőnek gondolandó : ez pedig a' hasonlatosságnak fogalma 's természet-szerű felfogása.

BUDENZ JÓZSEF.

Osztják nyelv.

Regulynt elragadta a' halál, mielőtt közzé tett valamit utazási gyűjteményeiből. Mult télen meg akarván engem a' vogul nyelvre tanítani, hetenkint háromszor négyszer olvasunk vala vogul mondákat, melyeket a' Pelim vagy Loszva mellől hozott volt. Célja vala, hogy segítsen nyelvtani munkájiban; 's azt tőők föl magunkban, hogy jövő őszön (azaz most, mikor ezt írom) kiadjuk az éjszaki vogul nyelvtant néhány mondai szöveggel. Ennek közrebocsátása után a' déli vogulságra, 's így másra másra fordultunk volna; mi közben Reguly a' nép- és földirati munkáját is készíttetni akarta. De a' végzet másként rendelkezők. Mit Reguly mentül hamarabb óhajtott segítségemmel adni sajtó alá, az északi vogul nyelvtant és szöveget, azt magam vagyok kénytelen most megtenni, nem segédül, kit más vezérel, hanem intézőül, melly tisztet csak az elhunytak lehetett volna tökéletesen vinnie.

Nagy örömmel vettem tehát azon hírt, hogy Castrénnek 1849-ben kiadott elég sovány osztják nyelvtanát ezen folyó 1858-ki évben Pétervárátt másodszer és bővítve adá ki Schiefner. Az osztják nyelv a' vogulnak határosa; az 1849-ki nyelvtanbul is tapasztaltam már, miólta némileg megismérködtem a' vogullul, hogy szókinsre és nyelvtani sajátságra nézve is igen közel áll emehhez. Az osztjában tehát segédeszközt szerzek magamnak a' vogulra. De Reguly gyűjteményeiben jó rakás osztják mondák is vannak, melyek megértési kulcsát magával vitte el, ha ugyan birtokában volt. Ez másik hathatós okom, l. hetőleg megtanulni a' mit ezen nyelvről kapok.

Jöllehet ezen másik kiadás sem elégíthet ki, mert ebben sincs nyelvmutatvány; 's mert általában Castrén nem elég ideig forgott az osztjások közt: még is hadd ismérködjünk meg a' nyelvvel

leginkább azért, mert úgy is, a' mint kapjuk, nem megvetendő segédeszköz lesz a' volgulnak világosabb megértésére.

Castrén osztják nyelvtana előszavában azt írta vala 1849-ben, hogy az osztják és vogul nyelvek közti rokonságrul kimerítő értesítést várhat a' tudós világ Regulytól, ki nem rég megjött azon népekhez tett utazásából. Schiefner 1858. juniushó 1. újra lenyomatván Castrén előszavát, ezen jegyzetét ragasztá mellé: Fájdalom, Reguly úr az itt kifejezett várasnak eddig elé nem felelt meg. Ámde bizonyosan a' legjobbat reménylhetjük a' tehetséges *Ahlqvist* Ágostontul, ki már néhány hónapja Kazanbul a' vogulokhoz ment a' tobolszki kormányzókerületbe. — Minthogy irodalmunk köteles tudni, kik fáradoznak a' rokon nyelvek kikutatásában, ide írom, a' mit *Ahlqvist*-rül tudok.

Ha valaki megemlékezik köztünk azon gyönyörű esztmondára *Ämarik* és *Koitrul* (esti és reggeli hajnalrul), melyet gondolom 1857-ben közöltem egyik akadémiái felolvasásomban: annak eszibe juthat, hogy ott *Ahlqvist*-rül beszélltem. Ez t. i. ismertette meg a' finn irodalmi társaság által kiadott *Suomi* nevű időszaki folyóirat 1855-diki folyamában az eszt irodalmat ezen cím alatt: Viron nykysemmästä kirjallisuudesta, azaz: a' Viró, vagy eszt újabb irodalomrul. Ezen, a' külön lenyomatban 109 nagy 8rétű lapot tevő ismertetésbül közlém azután a' magyar akademiában az eszt irodalom legkitetszőbb történeti mozzanatait, 's lefordítám az *esti és reggeli hajnal* igen szép, 's már európai híri mondáját. — Azután ugyancsak a' *Suomi* 1856-ki folyamában két utazási tudósítását olvastam *Ahlqvist*nak, elsőt Kosmodemjanskbul 1856. aug. 6. másikat Ardatovbul 1857. febr. 19. Ezen tudósításibul megértem, hogy ő 1856. febr. 19 kén indult el Helsingfors-bul azon utasítással, hogy a' Volga és Ural vidékein található finn nyelvekrül mentül szabatosabb tudomást szerezzen. Kazanba márcz. hó 21-kén érven ott állapoték meg, legelőbb a' csuvas nyelvet és szokásokat akarván megtanulni. A' csuvasok után a' mordvák-hoz, vagy mordvinokokhoz készült fordulni. Az utóbbi tudósításban közöl némit a' csuvas nyelvrül, hitrül stb. — Már folyó év juniushava 7-kén azt írta róla Schiefner, mint láttuk, hogy néhány hónap óta a' tobolszki kormányzó kerületben van a' voguloknál.

Kétségen kívül, *Ahlqvist*tül a' legjobbat várhatjuk. Ő finn lévén, és finnül írván (mit Castrén nem tett, ki vagy svédül, vagy

németül vagy latinul szokott vala írni), megismerkedött már az eszt (viró) nyelvvel, kiadott egy (előttem még ismeretlen) vot nyelv-tant — a' votok Pétervár környékén lakó finnek, kiknek nyelve körülbelöl annyira különbözik a' finntül, mint az eszt, — szóval, ha nem csalatkozom, az ilyen vizsgálatokra Castrénál is inkább készült fiatal ember. Meg lehet azt érzeni abbul is, mint fogott a' csuvas-hoz, 's mint bírja kezelni, a' mit rólok tanult. Castrén a' Volga mellékein lakó finneket csak mintegy átmenőben látogatván meg; a' vogulságot pedig szándékosan mellőzvé, tudván, hogy ott van Reguly; az osztjákokat is lehető rövid ideig tartván szeme előtt: Ahlqvist ki akarja tölteni a' hézagot, 's alkalmasint jól is fogja kitölteni. — En azonban nem fogom bevárni eredményeit a' vogulokrul, hanem elkészítem, a' mint tudom, az éjszaki vogulok nyelvtanát és néhány mondájit, hogy Regulynk elfoglalja valahára azon helyet, mellyet annyi fáradsággal kiérdemlett. Hadd emlegesse az utókor Regulyt is Castrén és Ahlqvist mellett. — Mi pedig, hogy jobban megérthessük a' három férfi munkáját, lássunk az osztják-kokhoz.

Az osztják név nyilván *ász* és *jak* szókbul lett; az első jelentí az *Ob* vizét, a' másik talán népet jelent. Az *ászjak* név pedig, úgy latszik nekem — mert Castrén nem mondja meg, tudtomra — a' szűrjének által lett ismételtesse az oroszok előtt. A' vogulok mind magokat, mind az osztjákokat *máncsi*-aknak nevezik, Reguly ejtése szerint; Castrén és mások írása szerint *mánszi*-nak kellene azt ejteni. Azonban könnyű elgondolni, hogy egyik helyütt *máncsinak*, másutt *mánszinak* ejtik a' nevet, 's hogy monnó ejtés áll. Az osztjákok magokat *khandá khuj*-nak, azaz Konda-népnek nevezik, mert van mondájok, melly szerint ők az Irtis felső vidékeirül, a' török *Ujgur* földrül, költöztek be mostani lakhelyeikre *); a' Konda pedig az Irtisnek egyik mellékfolyója. Ebbül a' *khandá-khuj* (kondanép) név magyarázatából is helyeselhető az (osztják) *ászjak* nép *Ob-nép*-re magyarázatát.

Az osztjákok nemzetségekre vannak osztva, mellyek külön külön egészet alkotnak, 's mellyeket örökös fejek igazgatnak. Min-

---

*) Castrén, Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker. Herausgegeben v. Schiefner. St. Petersburg, 1857. — a' 99. lapon.

den nemzetség bizonyos számu háznépekből áll, 's némellyike ezer-nél több lelket is számlál, kik meg sem tudnák vérségi rokonságu-kat bizonyítani. Mégis rokonoknak tekintik egymást, 's nem vesz-nek nőt magok között, hanem más nemzetségből. Költözködéskor is egymáshoz tartanak; a' nemzetség gazdaga részesíti élelméből szegényét. Ha a' nemzetség két tagja közt pör támad, a' nemzetség vénje, feje ítél benne, kitül azomban a' fejedelemre lehet hivatkozni. Mert sok nemzetség, régtől fogva közös fejedelmet ismer el, melly méltóságot Katalin császárnő az Obdorszki és Kunovati osztják fejedelmek számára oklevélben megerősített. A' fejedelem a' maga kerületében minden pört elintéz, kivéve a' halálbüntetéssel járókat; főbb kötelessége azomban békét tartani a' nemzetségek közt. A' fejedelem az orosz hatóság alatt áll, mint a' nemzetségek vénei a' fejedelem alatt. Ha a' fejedelem, vagy nemzetségi vén meghal, fija lép helyére; ha ez még kis koru, a' nemzetség, vagy a' nemzetségek községe, az illető nagybátyát teszi gondviselőjévé.

Mindenik nemzetségnek van külön bálványa, mellyet papféle ember szolgál. Ezen ember jövendő és orvos egyszersmind, 's nagy tekintéllyel bír. A' mi kérdéseket a' bálványhoz intéznek, azokra ez a' pap által adja feleleteit. De a' fő istenséghez, a' *Turum*, *Turm*-hoz (a' voguloknál *Tárom*) nem intéznek kérdéseket. Az magosan uralkodik, csak a' mennydörgés és szélvész hangjá-val szól az emberekhez. Mindenütt ott van ugyan, 's látja az em-berek jó és rossz cselekedeteit, büntet és jutalmaz is — azért min-den szerencsétlenséget büntetésnek, 's a' szerencsét jutalomnak nézi az osztják — : de hozzá közeledni nem szabad; őt sem imád-ság nem teszi könyörületessé, sem áldozat nem hajtja meg. Ha te-hát az osztják embernek felsőbb, isteni, segítségre van szüksége, egy alsó istenhez fordul, kinek bálványa a' nemzetség tulajdona.

A' halottakat tisztelik, 's néhány évig áldoznak emlékeze-tőknek. A' halott képét felállítják a' gunyhóban, 's a' mint az élő-vel bántak vendégségnél, áldozatnál, úgy tesznek képével is. Há-rom év múlva a' holt tetemekhez temetik a' képet.

Az eskü szent dolog az osztjákoknál. A' medve fejére elmon-dott eskü soha sem hamis. Ha valami büntett esik meg, 's gyanu terhel valakit, az kénytelen esküvel bizonyítani ártatlanságát. A' gyanúsított ember késsel ketté metszi a' medve orrát, 's azt mondja: Egyen meg a' medve, ha hamisan esküszöm. A' hamis

eskü büntetésérül meg vannak győződve : ki tehát bűnösnek tudja magát, az kerüli az eskümondást. De a' megesküdt ember ártatlansága is bizonyos.

Házasság csak két különböző nemzetség közt történhetik. A' férj megveszi nejét ; gazdag leányt 50 - 100 iramszarvasért is ; itt tehát a' házassuló igazán *veng* = vevő, vő, 's a' lány *meny* (osztjákul is úgy mint magyarnl), azaz eladó, mert *mejem* osztjákul = adok. Ezáltal a' nő birtoki jogába jut férjének, ki véle úgy bánt, mint rabszolgával. Azért szabad is a' sok nejőség ; az a' dús-gazdagnak kitünése.

Az idő felosztására nézve az osztjások az esztendőt 13 hónapra *) osztják. Ezt Schiefner a' pétervári császári akadémia Bulletin historico- philologique- je XIV. kötetének 188. stb. lapjain

*) Erdösi János, magyar-deák grammatikájában (lásd Kazinczy Fer. „Magyar régiségek és ritkaságok“ 23. lapján) azt hiszi, hogy a' *september* — *december* latin nevek ab *imbribus* jönek, a' magyar *hó* pedig a' *nix*-től : itaque ab imbris Italii mensium nomina traxere, Scythiae nostri a nivibus, — mert úgymond, Scythia frigidissima, et ob eam rem nivifera. De mi tudjuk, hogy a' magyar 's minden áltaji nyelv a' *hó*-luna-tul veszi a' nevet. A' következő lapon mondja Erdösi : „Omnes fere nationes a' lunae cursu mensum denominant,“ 's azért legyen szabad magyarul *holdnap*-nak nevezni, nem *hónap*-nak, „aut ut imperiti loquuntur *holnap*.“ Kazinczy F. azonban így nyilatkozik a' jegyzetben : „Sőt a' *hónap* van hibásan mondva, csak azért, hogy a' *mensis*-től megkülönböztethessék a' *cras* ; mintha nem volna minden nyelvben elég példa reá, hogy egy hangású szó két egymástól idegen dolgot jegyez. — Mégis a' *hónap* helyes, nem a' *holnap*. A' *mensis* magyar szó a' *luna* = hó-tul van véve. E' *hó* (= luna) szótörzshöz járul *d* képző, 's lesz *hód*, mint helynevekben : disznód, maglód, vár...d stb. A' *hód* nyilván a' hó lefolyási idejében foglaltat jegyzi, tehát azt, mit a' finn *kuu kausi*, melly = hód, hold. Az *l* ezen szóban nem létegszerű hang, hanem járulék, mint a' *bordog*, *boldog*, *örni*, *oltalmazni* stb. szókban. 'S alkalmasint az *éjtszaka*, *hetetszaka*, *nyaratszaka* félekben is *d* állott eredetileg *l* helyett, így : *éjld*, *heted*, *nyarad* = tempus noctis, septimanae, aestatis ; elhomályosulván a' *d* képzőnek jelentése, 's azt már szak szóval is világosítani kellvén, *éjld-szaka*, *heted-szaka*, *nyarad-szaka* szók keletkeztek, melyekben azután sz miatt *t*-re változott az eredeti *d*. A' hód vagy hold szóban a' *nap* miatt megmaradhatott a' *d*, így *holdnap*, mi annyi, mint *hold-szaka*. De ha a' csupasz törzshöz tesszük a' *nap* szót, lesz : *hónap*. Tehát *mensis* nálunk mind *holdnap*, mind *hónap* ; de *holnap* nem lehet *mensis*, mert a' *hol* szó magában nem jelent *mensis*, hanem *cras*-t, mint a' *holcal* szóból kitetszik. — Itt azt tanuljuk tehát, hogy a' *d* képző complexum temporis-t jelent ; a' helynevekben complexum spatii-t jegyez.

adá elő, ezen czím alatt: *Das dreizehnmönatliche Jahr und die Monatsnamen der sibirischen Völker*. Az osztják 13 hó- nevet Schiefner Castrén osztják szógyűjteménye közt találta meg, 's következők:

1. *khüjem tilis* (hal-) ivás hava, megfelel az áprilisnek.
2. *unds- ele- tilis* fenyü-fehére- hava.
3. *sümet- ele- tilis* nyír- féhére- hava.
4. *vár tilis* lazacz gátja hava.
5. *püm verda tilis* széna- csináló hó.
6. *tunt- vásza menda tilis* lud- kacsza költöző hó.
7. *vèlek- jühk tilis* hullató fa hava.
8. *kurang khuj tilis* gyalog ember hava, mikor a' jég be kezd állani.
9. *tavang khuj tilis* lovas ember hava.
10. *éne tet- csencs tilis* nagy-tél dereka hava.
11. *áj tet- csencs tilis**) kis-tél dereka hava.
12. *vôt tilis* szél hava.
13. *varngaj tilis* varjak hava.

E' szerint, föltéve hogy az első osztják hó április elsejével kezdődik: a' második osztják hó eleje április 29-kére, a' harmadiké május 27-kére, a' negyediké június 24-kére, az ötödiké július 22-kére, a' hatodiké augustus 19-kére, a' hetediké szeptember 17-kére, a' nyolczadiké october 14 kére, a' kilenczediké november 13-kére, a' tizediké deczember 9-kére, a' tizenegyediké január 7-kére, a' tizenkettediké februar 5-kére, 's a' tizenharmadiké márczius 3-kára esik körülbelül. A' deczember 9-kén és január 7-kén kezdődő osztják hónapokat igen jól nevezik tehát: *nagytél derekának, kistél derekának*.

A' csuvas 13 hónap nevei ezek:

1. *csuk ojleh* hála-áldozat hava, kezdődik november közepén.
2. *mun kirlacs ojkh* igen merev hó.

— Az éjtszakának 's hasonlóknak előbbi magyarázata, mellynél fogva a' *kuun* — *kausi* — féle szófüzést gyanítottam vala, nem áll.

*) A' 10. és 11. hónapot nem magyarázta meg Castrén; „sollten sie vielleicht: *grosser Winter-Rücken-Monat*, *kleiner Winter-Rücken-Monat* bedeuten, und darin eine Beziehung auf die Schnee — oder Eisdecke liegen? kérdezi Schiefner, ki a' nyelv tropusát nem érti. Mi tudjuk, hogy *tél dereka* = *medietas hiemis*.

3. *kizin kirlacs* ojkh kissé merev-hó.
4. *noruz ojkh* tavasz-hó.
5. *pozsa ojkh* (bocsa) szabad-hó.
6. *aga ojkh* vető hó.
7. *suw ojk* nyárhó.
8. *khir ojkh* leányhó.
9. *uda ojkh* szénafü-hó.
10. *sorla ojkh* sarló-hó.
11. *jidin ojkh* len-hó.
12. *avin ojkh* szérü hava
13. *joba ojkh* sir-oszlop hava.

Lönnrot valahol Kareliában azon tudomásra jutta, hogy ott is hajdan tizenhárom hónapot számláltak, úgymint :

1. (első) *sydän kuu* (tél) szív-hó.
2. (másik) *sydän kuu* (tél) szív-hó. *)
3. *vahto-kuu* hab-hó.
4. *huhtikuu* égető-hó, mikor égetik a' csalítot, hogy vetni lehessen.
5. *sulama v. touko-kuu* olvadó hó, v. vetés hava.
6. *kesä-kuu* nyárhó.
7. *heinä-kuu* széna-hó.
8. *mätä-kuu* rothasztó-hó.
9. *elo-kuu* élet-hava (arató hó).
10. *syys-kuu* ősz-hó.
11. *loka-kuu* sár-hó.
12. *rouu-kuu* rög-hó.
13. *joulu-kuu* karácson hava.

Tizenhárom hónapot találunk még a' minuszin kerületi tatároknál, a' karagaszoknál, jéniszeji osztjákoknál is.

Ezen tizenhárom hónapos esztendő nagy jelentőségű az áltaji népeknél. Már sok ízben volt alkalmam kitüntetni, hogy nyelveinkben az egyszerű számnevek csak hét-ig terjednek, 's hogy nyolcztul kezdve a' többi számnevek össze vannak téve; miből azt

---

*) A' *sydän-kuu* elnevezés bizonyosan hiányos, 's *tävi* szót kell eleibe gondolni. A' *tél szíve* = tél közepe. A' két hó így lehetett : *nagy-tél szíve hó*, *kis-tél szíve hó*, 's megfeleltetett az osztják 10. és 11-dik hónapnak.

kell következtetnünk, hogy ezen népeknél a' legősiebb időben *hetes* számrendszer uralkodott. Föltetszik az is, hogy a' *septimana* kifejezésre a' *hét* szót használja a' magyar nyelv. Hogy van ez? Csak két módon lehet azt megmagyarázni. Vagy a' *septimana*-fogalom a' keresztyén hittel jutott a' magyarokhoz, vagy megvolt náluk ősi időktől fogva, tehát mielőtt a' keresztyénségről vagy mohamedánságról tudomásuk lehetett. Első esetben alig gondolhatjuk, hogy a' *septimana* elnevezésére magyar szót kezdtek volna használni a' térítők, 's hogy ők, kik a' szláv *szereda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* neveket hozták keletbe, a' *hét*, *hétfő*, *kedd* magyar szók kitalálásán törek volna fejeiket. Sokkal bizonyosabb a' másik eset, hogy a' *hét*, mint *septimana*, ős régi szó volt itt, melyet nem lehetett kiírtani, mint nem a' *hétfő* és *kedd* szót. A' rokon nyelvek példája pedig minden kétségen kívülé is teszi; mert lám a' pogány voguloknál *szát* jegyez: *septem* és *septimana*; hasonlókép az osztják *lábet*, *tlábet*, *tábet* hét és *septimana*. Ezen népeknél az egyszerű számnevek 7-ig mentek, 's a' *hét* volt egyszersmind időszakasz.

De hogy jutottak ők arra, hogy csak 7-ig számláljanak, 's ezen számmal időszakot jegyezzenek? Nekünk most bajos megmondani, mi volt az *ok*, mi az *okozat*; csak egy másik nevezetes tényt hozhatunk fel, 's az a' *tizenhárom hónapokat*. A' hold előtünése és fogyása legerősebben 's leghamarább ébreszthette föl az emberek figyelmét, kivált a' hosszú téli szakban az éjszaki földökön. A' hold pályája 29 nap alatt végződik és ujúl meg. Mi volt természetesen annál, hogy az esztendő forgását a' hold elő- és letünései által határozzák meg. Év fordultában majd 13-szor ujul meg a' hold: megvan tehát a' 13 hónap, vagy *holdnap*, finnül *kuu-kausi*, törökül *aj*, csuvasul *ojkh* stb. Tizenhárom hónap, 28 napjával, teszen 364 napot, (29 napjával teszen 377 napot, tehát többet mint nap-évet). Ha a' természet rendje az ős áltaji népeket arra ösztönözte, hogy a' hold változásai szerint 13 részre osszák az esztendőt: egy egy hónap alatti holdváltozások meg tovább arra kényszerítette őket, hogy a' hó-napos időt négy részre, vagyis négy *hét*re osszák. A' hétnek természetes alapja lévén, melyiket állítunk most, azt-e, hogy az első egyszerű számokat az áltaji népek a' hold változásai után találták ki? vagy azt, hogy az év és hold-forgásainak észrevételével együtt támadtak a' számnevek is? Melyik

volt oka a' másiknak? — Nem tudom. De azt sejtem, hogy ezen szám, hét, hónap tényeiben nagyon kitetsző emlékoszlopra találunk áltaji régiségeinkben; melly szerint nagyon el fogjuk magunkat tájékozhatni. Ha például az árja népek, vagy a' sémi népek történeteiből tudva van vagy tudva lesz, mikor támadt ott a' tizedes számrendszer, 's mikor a' 12 hónapos esztendő: útmutatásunk lesz azon időre, mellyben a' tizedes rendszer az áltaji népekhez is juthatott.

Akadunk-e még nyomára a' tizenhárom magyar hónapnak? Erdösi, fentidézett könyvében felhoz régi magyar hónapneveket, például: *főhó, erőshó, fagyhó, asszúhó, fűhegy*, mellyeket nem maga csinált, mert külömben hozzá tette volna: *nos*, mint teszi más nevek elibe. A' januarius volna *fő-hó* vagy *erőshó*, a' februarius *fagyhó* vagy *asszúhó* (száraz aszaló hideg?) a' martius *fűhegy*. A' nyugati finn 12 hónap nevei:

januar *tammikuu* = tölgyhó; nem-e a' magyar *erős hó*,
februar *helmikuu* = gyöngyhó; nem-e a' magyar *fagyhó*,
mellyben a' nap olvasztani kezd, 's a' meg meg fagyó víz gyöngyöket képez;

martius *maaliskuu* nedv-hó
aprilis *huhtikuu* csalt-égető hó
majus *toukokuu* vetés-hó
junius *kesäkuu* nyárhó
julius *heinäkuu* szénahó
august. *elokuu* élet hava
septemb. *syyskuu* őszhó
october *lokakuu* sárhó
novemb. *marraskuu* törékeny jég-hó
decemb. *joulukuu* karácsonyhó.

Lehet, hogy az Erdösi-felhozta négy első hónapnév nem illet csak két havat; lehet, hogy Erdösi idejében még látszottak nyomai a' tizenhárom régi pogány hónapnak. Régiség-búváraink, mint Ipolyi, Lugossy, legyenek erre figyelmesek, ha e' tekintetben a' M. Nyelvészeti figyelmeztetésére szorulnak.

Osztják hangok és szók.

Az osztják nyelvnek két fő szójárása van, az *Irtis* és az *Ob melléki*. Az utóbbi megint *Szurgut* városa által felső és alsó szójárásra oszlik.

Castrén az osztják hangokat

a e i o ö u ü rövid 's
 á é í ó ô û ü hosszú magánhangzókkal;
 azután

k, kj, g, gy, kh, ng, j, l, ly, r, s, cs, ds,
 n ny, t, ty, tl tly, d dj, sz, cz, z, p b, v, m
 mássalhangzókkal jegyzi.

Ikerhangzók: aj, áj, ej, éj, oj, ój, uj, új, üj, au, áu, eu, éu, iu, íu, ou, óu, — néhol ae, oe, ue, ie, sőt ea is.

Kár hogy az *e* hangot nem fejezi ki világosan, miután hol *ä*-nek, hol *e*-nek hangzik. A' rövid *e* többnyire *ä*, de hosszú *e* gyakran *é*, legalább *e* volna; például *pegde* fekete szóban az *e=ä*. A' hosszú *e* néha *i*-re is változik; p. o. *jênget* vagy *jînget* kas, garabó, *jëndj* v. *jîndj* énekel, *tédlesz* vagy *tîlis* hó, azaz hóld és hónap; a' zárt *e* pedig *ü*-re mehet által, mint *têda* vagy *tüdlekh* tél, *tet* vagy *tliütl* öl.

Az *a*-nak is kétféle hangja van, nyílt és zárt (*a=o*), azért ez utóbbi váltakozik, innen *opa* és *aba* néne, *nyot* és *nyat* orr, *pokh* és *pakh* fiú (finnben *pojka*), *por* és *par* furó. A' nyílt *a* *ä*-hez közelít, p. o. *jîrnasz* és *jîrnesz* ümög, *ära* és *ärekh* ének. Azután a' zárt *a* néha *u*-ra változik, mint *szärt* csuka, *szurdem* csukám; *pász* kesztyű, *pászem*; ezen változás alá esik *o* is, mint: *pôm* fű, *pûmem* füvem; *môk* tojás, *mûkam* tojásom. — Nyílt *a*: *tász* áru, *tîsem* árum, *száp* patak, *szípem* patakom. Ezen hangváltozás igen nevezetes.

Az *u* néha nyíltabb hangu, mely az *o*-hoz közelít, például a' *kuncs* köröm, finnül *kynsi* (künszi); *tus* szakál, *tung* nyár, *szung* szög, *keu* kő, *teu* tó, *kut* köz, *put* faz-ék.

Ö és ü véltve fordulnak elő.

A' *kj* és *gy* (gj) hangokat felváltják a' *ty* és *dj*. Castrén csak két szót hoz fel *kj* előhanggal, mint *kjelem* sírni, mely *tyelem* is, 's *kjênak* szemöres, mely *tyének* és *tyének* is. y a' török *bekjâr*,

melly nőtelen, szabadost jelent, magyarban *betyár*. A' *k* és *t* hangok változásából igen sok nyelvtényt fogunk magyarázhatni.

A' *g* hang *a o u* előtt 's a' szók végén hehezettel ejtődik, p. o. *tôgosz* = *tôghosz* barát; *jig* atya, = *jigh*, vagy *jikh*; de *e (ä)* *ö, ü*, és *é i* előtt olyan hangu, mint a' magyar *g*, p. o. *méget* mell, *ujgüt* rét. *K* és *g* váltakoznak is, mint *árgem*, *árkem* éneklek, *kergem* és *kerkem* esem.

A' *k* hang az Irtis mellékein *kh*, vagy erős *h*-ra változik, mint *kands* ír, az Irtis mellett *khands*; *küdl* hall, az Irtis mellett *khüdl*.

A' sziszegő hangok igen számosak, p. o. *séren* szórólapát; *csáver* nyúl; *szarem*, *szárom* száraz stb.

A' *d* és *t* hang *l* hanggal vegyül sok esetben, 's megfordítva az *l* hang *d* vagy *t*-vel társul, mit leginkább rokon nyelvbeli szók egybehasonlítása tüntet ki. Ez által nemcsak a' *k h* hangok *t d*-vel, hanem *l* hanggal is váltakoznak; valamint a' *t* és *d* hangok az *l* hanggal rokonulnak. Ezen törvény is sok nyelvtényt magyaráz. Innen a' magyar *hal*, moritur, osztyákban *kad*, *khad*, de *khadl* is; a' *kél* szó itt *kíd*; *alud*(szik) itt *ádl*, *álom* = *ódam*, *ádlam*; a' *hó* nix itt *tlontl*, a' *hó* luna itt *télisz* és *tílisz*; a' *ló* lova itt *tlaukh*, *tlolkh* és *tau*; a' *lúd* itt *tunt* és *tlont*. Ezen osztyák közvetítés által válik hihetővé, hogy a' magyar *ló* lova, az osztyák *tlaukh*, *tlolkh*, *tau* által rokon egyfelül a' török *at*-tal, másfelül a' finn *hevo*, *hobo*, *opo* = *ló*-val. Így a' finn *tontti*, a' magyar *csont* 's az osztyák *tloukh*, sőt *teu* is egy gyöknek ivadékai.

HUNFALVY PÁL.

(Folytatása következik).

Iskolai tudósítványok.

II.

Tudósítvány a' békési ág. hitv. ev. esperesség szarvasi főnodájáról az 1857|8-diki tanévben. Közzé teszi az ideiglenes igazgató tanár Tatay István. Gyula, 1858.

Ezen tudósítványban Tatay István úr*) a' magyar névhajlításról értekezik. Röviden előadván azon kérdés fejlődését : hogy „a' nyelv alakjai közzül mi és mennyi tartozik a' magyar nyelv-hajlítás körébe“, maga így felel : „A' magyar névhajlítási alakok kétfélékre oszlanak, u. m. alanyi és tárgyi viszonyokat határozókra; amazok a' birragok, emezek a' voltaképi viszonyalakok, vagy casusok. És így névalaktanunk két főbb részből állván, elsőben a' birragozásról, azután a' casusokról fogunk szólni.“ — Nekem ezen felosztás nem tetszhetik. Az alanyi viszonyokat határozókon lehetetlen nem értenünk azt, mit a' latin grammatika *casus directus*nak nevez; valamint a' tárgyi viszonyokat határozók a' *casus obliquus*okat foglalhatják magokban. A' bir-ragok : lovam, lovad, lova, lovaim, lovaink, stb mind casus directusok, tehát alanyi ragok; úgyde ilyenek a' *ló, lóé, lovak, lovaké* is. Ha szerző az alanyi és tárgyi ragok helyett személyi és szorosan vett viszonyi ragokat irt volna, talán fölvehette a' felosztásba a' casus directus és obliquus fogalmát is, melyre szükségünk van.

---

*) T. I. úr tavali isk. tudósítványi értekezésére nézve azt jegyzi meg a' fencímzett tudósítvány 17. lapján : „Azon állításmat, mintha a' lat. perf. kettőzetlen alakjai közzül a' *vi, ui* és csapasz *i* alakok a' *si*-nek utóbbi alakulásai volnának, további vizsgálatim nyomán csakhamar tarthatlannak ismerém föl, — 's látom, hogy valamint *si* a' *sum* létigének alakítmánya, úgy *vi* és *ui* *fu-i* ből lettek stb.“ Lásd M. Nyelv. III. 318. lapjait.

A' többesrül mondja, hogy „a' magyar név kétféle többessel fordulhat elő : egyik inkább *személyi*, másik inkább *tárgyi*, vagy *birtoki*; az *k* (telke-*k*), ez *i* (telk-*i*) függyesztése által képeztetik. (Kár, hogy szerző itt a' *tárgyi* szót más jelentéssel veszi, mint előbb). Egy harmadik netán számnévi többes (hány-*an*, több-*en*, tiz-*en*) létele csupa látszatnál nem egyéb. Számnévi ige mellékek ezek, mintegy számilag felelők e' kérdésre : *hogyan?* Magokban véve többes mondományt nem okoznak ; mikor pedig látszanak okozni, valóságban mindig rendes névi vagy névmási többes alany okozza azt. Pl. mondjuk : sokan voltak t. i. emberek ; öten mentünk, t. i. mi ; stb. de épen úgy mondható : rosszul voltak t. i. emberek, lassan mentünk t. i. mi. Honnét látható, hogy ha *rosszul* és *lassan* nem többesek : tehát *sokan* és *öten* sem többesek nyelvtanilag.“ — Nem győz meg ez okoskodás. Mert mondjuk : *rosszul vagyok*, 's nem mondhatjuk : *sokan vagyok*, *öten megyek*, hanem a' *vagyok*, *megyek*-et szükségkép többes számban kell a' sokan és öten-höz adni : világos, hogy a' többes jelelő a' *sokan* *ötenben* bennvan, vagyis, hogy *an en* valóságos többesi rag. Még ha igemellékek volnának is az ilyenek : *hárman*, *ezeren*, *kevesen* stb. azért nem kevesbbé volna meg rajtok a' többesi rag ; hisz az igemellékek ragos tulajdonságnevek és névmások. Ámde ezen igemellékek (mint ragos névszók) az illető ragukhoz képest fűződnek a' mondat szavaihoz, jelesen tulajdonság-nevekhöz és igékhez, p o. igen nagy, bölcsen szól. Ezen két igemellék *ig-en*, bölcs-*en* ragja olyanféle, millyet én a' Magyar Nyelv. II. 284. lapján a' 4. szám alá tévék : dehogy teljesen különbözik a' számnevek és helyetteseik sajtáságos többesétől, a' két rag különböző hatásából tetszik ki legvilágosabban.

Előadván szerző névszóink kétféle bírragait (részem, részed, része ; részé), mind ezeket, mind a' többesi ragot fejtegeti, a' mint a' kezünkön lévő eszközökkel fejtegetni lehet. Akközben nagyon helyes észrevételt mond szerző a' 1. lapon : „Tény minden esetre, hogy olly igen általános működésre minő a' többesség jelelése, kevesbbé alkalmasok concret fogalmakat jelentő szók, mint a' névmások, mellyek csupasz vonatkozások kifejezőjivé üresülvén, a' nyelvnek mindenféle mennyiség mutatására, alkalmas betűszámai, algebrai kifejezései. Épen azért nem gondolható a' többes *k* a' sok“ (törökül „csak“, szuómiul „koko“) melléknévből

— azaz tulajdonságnévből — származottnak, mint melly magában már *sokat* jelentvén, többet határozna, mint kíváncsatik.

A' *casus*-t így határozza meg sz. a' 12. lapon: *Casusok* vagy viszonyalakok a' névnek, törzsi jelentvényét nem másító, oly alakmódosulatai, mellyeket viszonyragok függesztése eszközöl. "Az értelem ellen alig lehet kifogás, de lehet az elrendezés ellen, mennyiben az a' mi alárendelt, vagy mellérendelt állásba jutott — „törzsi jelentvényét nem módosító“ — a' tulajdonképi meghatározás. Ennél fogva így követelné a' logika: *casusok* a' névnek oly alakmódosulatai, mellyek törzsi jelentvényét nem másítják. Mert ezzel kell a' ragokat a' képzőktől megülömböztetni, hogy a' képzők megmásítják a' gyök- vagy törzs-szó jelentvényét, a' ragok meg nem.

El valahára ki kell sütni mi a' *ragozás*, 's mi a' *hajlítás* vagy tán jobban *hajtogathatás*. Akár mennyire akarja is a' külföldi nyelvész a' *ragozás* felibe rendelni a' *hajtogathatást*: az árja és áltaji nyelvekben alig lehet fogalmi különbséget találni a' kettő közt. Mert az árja (szanszkrit, görög, német stb.) nyelvek is a' gyök-szóhoz képzőket és ragokat vesznek föl, mint az áltaji nyelvek; arra nézve tehát, hogy a' gyök-szóhoz képzők és tulajdonképi ragok járulnak, azaz ragadnak, nincsen különbség az árja és áltaji nyelvek közt. A' ragok, képzők inkább vagy kevesebbé való kopása nem tehet akkora különbséget, hogy nyelvfajt jellemezhetne, különben p. o. az angol nyelv nem tartoznék a' görög és szanszkr. nyelv fájához. Különösen az ige ragozására nézve annyira meg egyeznek az áltaji és árja nyelvek, hogy szinte csudálkozni lehet, ha ezentúl is az árjakat hajtogatható 's az áltajiakat ragozó nyelveknek akarják nevezgetni. Van különbség a' két nyelvfaj közt annyiban, hogy az árja nyelvek gyökei nem változatlanok, mint az áltajiaiakéi 's hogy nem uralkodnak a' képzőkön és ragokon, mint ezekéi: 's ezt hadd nevezzék *hajlításnak*, vagy *hajtogathatásnak*. De a' mi nyelveinkben az nincsen meg. Annál fogva nem gondolhatom, hogy nyerünk sz. ezen határozgatásával (12. l.): „A' *declinatio*t a' viszonyok változtatgatására gondolva, *viszonyításnak*; 's a' viszonyítással együtt gondoltván a' névtörzsi alak megfelelő változtatgatása (?) *viszonyragozásnak*, végre ezt a' bírragozással és többesítéssel egyetemben értve *névhajlításnak* nevezhetnők.“

Mit kell és lehet a' magyarban a' *casusok* sorába számít-

nunk? kérdi szerző. 'S bizony nem könnyű arra felelni, még az árja nyelvekre nézve sem, mint Pott is tanúsítja az „Etymologische Forschungen“ *) újabb kiadása I. kötetének 19 stb. lapjain. Szerzőnk szerint „viszonyalak nem lehet önálló használatu 's jelentvényű szó,“ — „a' casus alakító hangelem olly egyetemes értékű, hogy mindenféle név viszonyát meghatározni alkalmas, nem nézve annak sem jelentvényét, sem számát, sem személyét.“ Igen sok jót mond szerző. Mégis ha figyelmezzünk a' tulajdoság- nevekre, és a' szorosan vett viszonszókra, 's látjuk, hogy ezek külön külön ragokat is vesznek föl (v. ö. a' M. Nyelv. II. 284. lapját), talán nem ragaszkodhatunk felette az „egyetemes értékű“ jegyhez. De jó és tanulságos a' nyelvtan szemével is tekinteni a' dolgot, mint tett szerző; mert a' nyelvtan, legalább gyakorlati tekintetből, sokszor kénytelen kiadni a' tárgyi kényszerűsége.

Azután elősorolja a' casusokat belső és külső viszony szerint. Van kilencz belső casus:

1. *alanyviszony*, melynek külön alakja nincs;
2. *tárgyviszony*, t;
3. *irányzó viszony*, nak nek;
4. *miségi viszony*, ul ül;
5. *okviszony*, ért;
6. *célviszony*, vá vé;
7. *képviszony*, kint;
8. *mértékviszony*, ig;
9. *eszközviszony*, val vel;

Kilencz külső viszony;

10. *küllétviszony*, **) on ön;
11. *bellétviszony*, ban ben;
12. *melléklétviszony*, nál nél;
13. *külközéltető*, ra re;
14. *belközéltető*, ba be;

*) Etymologische Forschungen auf dem Gebiete Indo — Germanischer Sprachen, von A. Fr. Pott. Zweite Auflage in völlig neuer Umarbeitung. Erster Theil: Praepositionen. Lemgo et Detmold: 1859.

**) Én a' lét szó helyett a' hely szót ajánlanám, mert a' kül-hely, bel-hely, mellékhely nem volna olly általános jelentésű, mint a' lét- szó összetettje.

15. *mellékközelítő*, hoz hozz;
16. *kül-táv-viszony*, ról ről;
17. *bel-táv-viszony*, ból ból;
18. *mellék-táv-viszony*, tól től;

(Ezen utolsó háromnak nevezetei kissé nehézkesek).

Végre a' viszonyragokat történeti eredetökre nézve ó *casus-rágokra* és új *casus-rágokra* osztja. Az elsők : *t, ul ül, va vé, ön ön*; az utóbbiak a' többiek.

Sajnálni lehet, hogy sz. előadása nem terjeszkedett a' ragok jelentéscire is azon tekintetből, mellyből Gyergyai fejtegette azokat. Pedig erre nézve nagyon sürgetős a' felvilágosítás.

HUNFALVY PÁL

Maga és de.

Sok nyelvtény furesának látszik első tekintetre, 's nem merünk hinni annak, ki első teszen olyanra figyelmessé. — Midőn a' *bennünket benneteket* szókat fejtegettem a' M. Nyelv. II. 232—236. lapjain, fölhozám a' mandsu, mongol, török nyelvekből az odavágó tényeket, mellyek azt bizonyítják, hogy a' *testet, magot* jelentő szók mint magáraható névmások szerepelnek a' nyelvekben, 's hogy azután kifogást tevő mondat-viszonyítók (*conjunctio exceptiva*, és *adversativa*) gyanánt is szolgálnak. Illyen szók a' mandsu és mongol *beje, büj, büjü*, a' jakut *büjü*, mellyek *testet* jelentenek, 's azután magáraható névmás értelműek is. Ezen szókkal egyeztetém ott a' török *bele*, és magyar *ben* magárahatókat, 's állítám, hogy a' *bennünket benneteket* annyit jelentenek, mint a' *magunkat, magatokat*. Ha még több példa kell az ott felhozottaknál, legyen itt Kaulen mandsu nyelvtanából : erdemui *bejebe* daszambi = erénnyel *magát* ékesíti; — cseni dsuleri *bejei* arbunbe kóbulika azok előtt *maga* képit elváltoztatta (12. lapon) stb. Arra pedig, hogy a' *maga* szó *conjunctio exceptiva* gyanánt állott, nem a' legrégibb magyar irodalombul, hanem Pázmány irataibul vett példák elégséges bizonyítékok, mint Kalauz, 497. lapján (az 1637-ki kiadás szerint): „Ezek a' derék Szent-írásbul vett igazságok csak regék és álomhüvelyezések Calvinusnak. *Maga* ezután megmutatom, hogy az uj testamen-

tombéli szentekről sem hiszi Calvinus, hogy stb. stb.“ — A' perzsa *khod* = maga hasonló jelentéssel jár, lásd a' 95. lapot.

A' török *öz*, és finn *itse* is maga jelentésüek. A' török *öz* belet, magot jelent, 's annyiban dolog-név, így *öz-dek* a' szerecsen diónak bele; azután magára-ható névmás; *özge* = külömb, más, már kifogást, kirekesztést jelent, miből az exceptiva conjunctio eredhet. — A' finn *itse* hasonló jelentésü, melynek azomban az exceptiv oldalát nem veszik észre, névszerint a' Kalevalában.

Vegyük első kiadása szerint a' II. 102. stb. verseit :

Louhi Pohjalan emäntä
otti miehen itkemästä . . .
istutti venon perähän,
itse airoille rupesi,
souti poikki Pohjolahan . .

Syötti miehen, juotti miehen
kostutteli kuolemasta,
siitä noin sanoiksi saatti,
kysytteli lausutteli :

Mitkä itket Väinämöinen ?
Vaka vanha Väinämöinen
itse tuon sanoiksi virkki stb.

Pohjola anyja Louhi
vevé az embert sirásbul . . .
ülteté a' sajka aljába,
maga az evezőhöz foga,
eleveze Pohjolába . .

Eteté itatá az embert,
fölüdité halálózásából,
azután így kezdé szólni,
kérdézeté, szólígtatá :

Mit sírsz Väinämöinen ?
A' derék öreg Väinämöinen
maga akkor szókat ejte stb.

Ki nem látja, hogy az első *itse* helyesen áll maga helyett; de a' másik *itse*, *maga* szóval fordítva, haszontalannak tünnek elő. Am fordítsuk így : *De* akkor szókat ejte a' derék öreg Väinämöinen, 's mindjárt helyesebbnek látszik. A' Kalevalában az *itse* szó majd *maga*, majd *de*, mint még Pázmány idejében a' magyar *maga* volt. A' fordítók nem vették azt észre, p. o. Schiefner, ki azért mindig *selbst*-re fordítja.

Ha tehát a' *de* szórul is következtetem, hogy eredeti jelentése talán *be*, *bej*, *beh* volt, 's dolognévből névmássá, ebből pedig mondat-viszonyítóvá lett : épen nem állítok semmit, mi a' nyelvtények tanúságaival ellenközik. —

A' svéd és dán-norvég nyelvben is *men* conjunctio exceptiva. Vajjon ez a' *men* hasonlókép személyt jelentett eredetileg, mint a' mandsü *beje*, 's azután lett mondat-viszonyítóvá ?

HUNFALVY PÁL.

Akár, akár.

Ezen mondat-viszonyító nyilván az *akar* igének mása. A' finn *tahi*, vagy *tahik* = vagy, (akár) sem lehet más eredetű, mint *tahdon* = akarok ige, például : *ota se tahi tñmä*, vedd ezt vagy azt. Hisz ezt : *akárkié legyen*, így mondja a' finn : *olkoon kenen tahtonsa*, szószerint : legyen kinek akaratja. — A' török *iszter* = vagy is az *iszte*-mek akarni igétül való.

De miért húzzuk meg az *akár* utolsó tagját? Van több meghúzási eset, p. o. *egyébb*, *közelébb*, stb. Mint mondjuk : *tova*, *tovább* : úgy lett-e *egye*, *közele-bül egyébb*, *közelébb*?

HUNFALVY PÁL.

Könyvjelentés.

Ueber Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache. Von der k. Akademie der Wissenschaften zu Berlin gekrönte Preisschrift von W. Corssen. Erster Band. Leipzig 1858.

A' berlini Akademia 1854-ben kitűzött pályakérdése hármat foglalt magában : a' *latin nyelv kiejtését*, annak *hangsúlyozását*, 's az *ó római versírás elvét*. A' kiejtést a' szónyomozás, a' régiek tanúságai, a' feliratok és kéziratok különböző írásmódja, a' latin szók görög bötükkal való kifejezése, az *ó itáliai nyelvek*, a' latinból származó új nyelvek, különösen pedig az *ó római költemények*, a' komoediák nyelve által kellett meghatározni ; ezen az uton sikerülhet azután a' hangsúlyozást és az *ó római versírás elvét* is kifejteni.

Látni való, hogy ezen kérdés tárgyalása mélyen béhat a' latin nyelv történetébe ; valamint azt is gondolhatjuk, hogy sikeres tárgyalása igen sok tanulságost nyújthat, melly nélkül a' latin nyelvvel foglalkozók, tehát a' gymnasiumi tanárok nehezen akarnak szükkölködni, ha ugyan tudományos nyelvisméretre törekednek. Corssen munkája nyerte meg a' pályadíjt ; 's itt az első kötetben kapjuk : I. A' *kiejtést*, ezen részekben : 1) *Alphabetum és írás* ; 2) a' mássalhangzók kiejtése — ; 3) a' magán hangzók kiejtése. — II. *Vokalismust*, ezen részekben : A. Az *ikerhangzók története*, 1) azok keletkezése, 2) fogyatkozása. B. A' *magánhangzók változásai* : 1) *hangváltás (Ablaut)*, 2) *hangerősbulés (Umlaut)* részint a'

mássalhangzóknak a' magánhangzókkal való, részint ezeknek ön-magokkal való rokonsága, részint a' magánhangzók könnyebbitése által az összetételekben. C. A' magánhangzók rövidülése.

Corssen azt mondja nekünk, hogy felhasználta mindent, mit a' régiebbek közzül *Voss, Seyffert, Ramshorn, Schneider, Struve* találtak ki, ezután mit a' nevezettek ólta a' *kéziratok* és *feliratok* nyomozása hozott napfényre, mi által a' nyelvanyag tetemesen szaporodott; azután *Lachmann, Ritschl* kutatásait; az egybehasonlító nyelvészet eredményeit a' latin hangtanra, szóragozásra és szóképzésre nézve; az ó itáliai nyelveket, melyeket *Lepsius, Mommsen, Aufrecht* és *Kirchhof* nyomoztak, 's melyek nélkül már olly kevéssé lehet a' latin hang- és szótanban vizsgálódni, mint nem boldogulhatni az attikai nyelvjárás kutatásában a' többi görög nyelvjárások nélkül.

A' M. Nyelv. füzetek soha sincsenek nyomtatási hibák nélkül; de az előbbi túlszen még társain is. Azért jegyezze meg a' figyelmes olvasó következőket:

Lap	sor			helyett olvas	
3.	20-dik	alulról	<i>fogja</i>		<i>fogva</i>
18.	15	"	felülről	" "	<i>történet</i>
43.	11	"	alulról	" "	<i>áltaji</i>
44.	1	"	alulról	" "	<i>cow</i>
46.	3	"	alulról	" "	<i>veirá</i>
47.	2	"	felülről	" "	<i>másokat, ezek</i>
—	3	"	alulról	" "	<i>visszaható</i>
52.	12	"	alulról	" "	<i>düvi düvâzdek</i>
53.	1	"	felülről	" "	<i>âz</i>
—	1	"	alulról	" "	<i>s lesz r-ré</i>
55.	5	"	felülről	" "	<i>szípidfâ</i>
58.	2	"	"	" "	<i>krius</i>
—	10	"	"	" "	<i>juvénis</i>
—	15	"	"	" "	<i>perzsában</i>
60.	1	"	"	" "	<i>cow</i>
61.	2	"	"	" "	<i>láttuk, a' szanszkr.</i>
—	5	"	"	" "	<i>Vísent</i>
62.	5	"	alulról	" "	<i>grah</i>
—	12	"	"	" "	<i>bended</i>
65.	9	"	"	" "	<i>alakjának (édh = aïdh)</i>
					<i>(édh = aïdh) lehet</i>
67.	20	"	"	" "	<i>csalatkozik</i>
—	14	"	"	" "	<i>όλόκινστον</i>

Latin iskolai szótár.

Dolgozta néhány kolozsvári tanár, szerkesztették Finály Henrik és Regényi István. Első rész : Latin-magyar szótár. Kolozsvárt, kiadta Stein János, 1858.

XII. és 979. l. nagy 8r.

A' Márton-féle latin magyar szótár megjelenté óta félszázad folyt le már; elég nagy időköz a' tudomány haladására nézve; 's hogy ez utolsó félszázad alatt valóban haladott is a' tudomány, tanúsítják részint eredményei, részint már azon körülmény is, hogy növekedő terjedtsége miatt, a' roppant munkát mindinkább egyes ágakra kénytelenek elosztani. A' philologia 's különösen a' classica philologia is részt vett az általános haladásban, 's századunk elején egynéhány úttörő 's irányadó nagy férfiú által új lendületbe hozatva mintegy maga magát újra szülvén, átment történeti fejlődésének egy magasabb fokjára, mellyen föladatul azt tűzte ki magának, hogy az általa tanulmányozott classicus ó világ szellemét ökéletesen áthatván, annak sajátyszerű mivelődését nem csak körünk változott viszonyai előtt érthető- 's fölfoghatóvá, hanem újabb mivelődésünk érdekében gyümölcsözhetővé is tegye. Magától értetik, hogy ezélját másképen tűzvé ki, kútforrásaink használásában is másképen kellett eljárnia, mint azelőtt eljártak; 's hogy mindenek előtt a' classicus óvilág elsőrangú maradványai — a' két classicus irodalom —, más behatóbb tanulmányozást kívántak; mint az is világos, hogy e' tanulmányozásra szolgáló eszközöket vagy újra kellett teremteni vagy tökéletesíteni a' meglévőket. Az eszközök közt, mellyek valamelly irodalom tanulmányozására utat képesek nyitni, első helyen állanak a' nyelvtanok és szótárak; a' classica philologia megszerezte vala magának ezeket első föllépte után; az újabb kor tökéletesítette 's tökéletesíti folyvást: onnan e' téren a' sok jeles munka századunkban, mellyek különösen a' philologia

honában, Némethonban, eredtek 's még most sem szűnnek meg eredni. De hiszen nem csak Némethonban kedvelik a' classicus nyelvek tanulmányozását, Európának minden mivelt nemzetei között virágzott ez, 's mennyire terjeszkedett Magyarországon, elég ismeretes dolog. Annyival föltetszőbb, hogy a' classicus tudomány újabbkori haladása mellett, csak aránylag kevesen foglalkoztak itt az erre szükséges tanulási eszközök korszerint ujaszerzésével, melyeket a' nemzeti nyelven tanulók megfelelő sikerrel használhatnának. 'S különösen, miután Márton után magyar-latin szótár nem jelent még eddig, csakugyan igaza van jelen munkának egyik szerzőjének, ha előszavában azt mondja, hogy „a' mai igényeknek 's különösen tanodáink mostani szervezete kívánalmainak megfelelő latin szótár az égető szükségek közé tartozott,“ 's azért ő, munkatársaival együtt, ki akarja pótolni e' hiányt.

Jelen munka tehát már e' tekintetben is igen fontos helyet tölt be a' nemzeti tudományos irodalomban, 's nem csak az illető tanférfiak, hanem a' classica philologia minden kedvelőjének figyelmét vonja magára méltán. De épen az elsőkre nézve, a' munkának fontossága szükségképen fölszólít ennek közelebbről megnézegetésére is, hogy meggyőződjünk arról, mennyiben felel meg céljának, 's miképen adja mind azt, a' mit adni akart.

Célja jelen munkának már az „iskolai“ szótár-féle cím által van kijelentve, melly szerint a' magyar ifjúságnak a' latin classicus írók tanulmányozásánál, a' nyelvkincset illetőleg, mind azon segítséget adó könyv akar lenni, mellyet a' nyelvtan nem adhat. Hogy e' segítség nem csak a' szókincs' fölsorolására szorítkozhatik, hanem főleg a' szavak a' nyelv szelleme 's történeti fejlődése szerinti külömbféle 's gyakran sokoldalú használatának világos és rendszeres előadására is terjeszkedni tartozik, természetes. Épen ebben áll nagyrészt a' külömbiség újabb szótáraink és a' régiebbek között, hogy ezek a' szókincset 's ennek használatára vonatkozó anyagot eleget is gyűjtöttek ugyan össze az illető irodalomból, a' nélkül azonban, hogy ezt könnyen átnézhető rendszerbe hozták volna, vagy ha elosztották is bizonyos rendszerbe, ez nem volt olyan, hogy egyszersmind az egyes szó sokféle jelentéseinek természetes egymásután következtét, 's logikai kifejlődését mutathatta föl. Az újabbkori lexicographia ellenben épen a' szóanyag célszerűbb földolgozása által törekszik tudományosabb eljárásra, 's

ez mindig föladatainak egyike fog maradni. Jelen szótár szerzői is e szempontból indultak ki, mint már az előszóból értesülünk : „Az elrendezésben azon elvet követtük, hogy minden szó jelentéseit a' szerint rendeztük, a' mint a' legelső és eredeti fogalomból idővel fejlődtek a' többiek; ez által azt nyertük, hogy minden czikk egyszersmind a' tárgyalt szó történetét is ábrázolja.“ Majd alantabb erre nézve egynéhány cikket — szótárunk tárgyalása szerint — részletesebben fogunk tekinteni.

Okvetlenül ha a' lexicographia, valamely szónak jelentéseit, az eredetiből indulva történetileg 's észszerűleg akarja elrendezni 's megfejtegetni, azt is kérdezni tartozik, hogy honnan ered maga a' szó, 's micsoda egyszerűbb szóból származik forma szerint? Egyszóval etymologizálni tartozik, mi nélkül sokszor föladata megoldásában — a' szóanyag czélszerű elrendezésében — az eldöntő kriteriumok nélkül szűkölködni fog.

Az etymologizálás pedig a' latinban kétféle lehet. Az egyik neve az, melly csak magában a' latinban meglévő, az illető szót legközelebb megelőző törzs- vagy gyökalakokat mutatja föl, p. o. *oratorius* szó magyarázására fölhozza *orator*-t, *dictus*-éra a' *dico* igét, vagy *infans*-t teszi = *in* + *fans* (fari) = nem beszéllő, még nem becéllhető, stb. E' nem tehát egészen a' latin nyelv terén mozog. Egy másik neve azonban, azon szavak származtatólagos megfejtegetésére, mellyek megelőzői a' latinból vagy történetesen elvesztek, vagy csak töredékesen itt ott egy összetételben vagy elszigetelt kifejezésben fordulnak elő, a' rokon nyelvek szókinéséhez kénytelen folyamodni, 's egyáltalában amazok egymáshoz való viszonyait fölvilágosító hasonlító nyelvészetet segítségül venni. E' második származtatási nem alá esik p. o. *divus*, melly mellé ugyan *deus*-t lehet állítani a' latinból, a' nélkül azonban, hogy a' *v* honnanvolta magyaráztathassék : de másképen áll a' dolog, ha a' szanszkrit *dēvas*-t vetjük egybe, 's az ebből származó melléknevet *dāivas* t. Hasonlóképen *grāus* a' fenmaradt latin gyökökből meg nem fejthető, azonban = *gra(h)* + *tus*, részesülője a' szkr. *grah* (capere, accipere) igének, 's jelent eredetileg : elfogadott, elfogadható, „annehmlich“, „acceptus“, melly utóbbi is a' kedves féle jelentést fölvette, melly a' *grah* ige egy szkr. származékában *grāhya*-ban is megvan.

A' szószármaztatás szüksége a' némileg tudományosan el-

rendezett szótárra nézve, érezhetőbb, mintsem a' régibb latin lexicographusok elmulasztották volna egészen : de nagyobbára csak amaz első nemét követhették, 's jól is tették, hol csak ezt követték a' maga helyén, érintlenül hagyván mind azt, minek a' második alá kellett volna esnie ; csak néha korlátait túlhaladva, „noli me tangere-t parancsoló szavakat is csupán latinosan akartak megfejtetni, miből aztán erőtetett 's nevetséges szó összeállítások eredtek, melyekre nagyobb kisebb mértékben a' „lucus a non lucendo“ alkalmazható. Egyébiránt nem szolgál ez szemrehányásukra azoknak, kik akkor irtak 's fáradságos dolgozataik által maguknak érdekeket szereztek 's halánkat kinyerték, mikor a' latin nyelv a' többi rokon nyelvekhez való belső viszonya még sejtelmileg sem volt ismertetve vagy kimondva ; egyes tévedések azok, párosulva egyzersmind tiszteletre méltó előre törekedni akarással : de most már másképen állunk az ujabbkori olly nagy horderővel kifejlődött hasonlító nyelvészet eredményeivel ; most már a' classica philológiának sem szabad többé, a' mennyiben a' nyelveket, melyekkel foglalkozik, csakugyan alaposan akarja érteni, — e' tudomány szégesen oda nyújtott segéd kezeit bizonyos félénk- vagy féltékenységből magától visszataszítani. Valóban csudálkozásra birhat, hogy még ez évtizedben újra kijött latin szótárakban is, olly kevés etymologicus tapintattal oda vetett szó-származtatások találkoznak, mint p. o. jelen magyar szótárban 's néhány németben : „*singultus*, zokogás : *singuli*-ből, tán = egyes hangok kitaszítása“ ; vagy : *calamitas*, kár, szerencsétlenség, mellyről azt jegyzi szótárunk : né-mel melyek szerint ettől *calamus*, eredetileg = idő okozta kár a' gabonában, rossz termés okozta nyomorúság,“ óvakodólag azomban hozzá tévén még : „rokon ezzel *incolumis*“. Egyébiránt a' szószármaztatás fentebb érintett második nemével is már Hemsterhuys óta éltek némileg a' latin szótár-írók, 'a' mennyiben t. i. hasonlítgatási kísérletek által a' görög nyelvből akartak latin szavakat fejtegetni. De ez is többnyire inkább tapogatózásnak mint szabályszerű alapos eljárásnak mutatkozik. Nagyobbára csak ollyan görög szavak jöttek tekintetbe, melyek latinokhoz képest föltetsző külső hanghasonlatossággal bírtak, 's millyen alapon nyugszik az egész, azon itt ott ki-is mondott vélemény mutatja, miszerint emez vagy amaz latin szó ebből vagy abból a' görög gyökből ered, mintha a' latin nyelv csaknem kölcsönvette, vagy ellopta volna a' görögtől. Ily-

lyenek : *fama* : *φήμη*, *φάμα*, holott megvan a' latinban is a' *fari* ige, mely rokon ugyan a' görög *φη-μῖ*-vel, de csak a' mennyiben egy közös árja, szanszkritban *bhā*-nak hangzó ösgyök képviselője; venter : *ἐντερον*, parumper ; *παῦρόν περ*; *télum* : *τῆλε*, messzire, messziről; különös az is, ha nem csak sajtóhiba, hogy szótárunkban *trēmo* (= *τρέμω*) mellé ugyanazon (†) jelt találjuk oda téve, mely másutt rendesen a' valódi kölcsönzött idegen szavak kijelölésére szolgál.

Végre az etymologizálás első nemét illetőleg, magától értetik, hogy ha latin szavakat latinokból származtatunk, azt csak olyanokból lehet tenni, melyek valóban mind hangbeli alakjukra mind értelmükre nézve, az illető származékainak alapul szolgálhattak, ezek csak bizonyos szóképzési járulékok vagy más szabályszerű változások által eredvén amazokból. Miképen szokott és tartozik ez törtenni, részletesen kimutatni, föladata a' nyelvtannak, a' mennyiben a' szóképzés-tant is magában foglalja. De meg kell vallani, hogy e' tekintetben az etymologizáló latin szótárírók meg nem tisztultak egészen sok önkényes 's következetlen eljárástól, minek oka talán abban rejlik, hogy a' nyelvtan eddig még a' szóképzéstant sem vitte azon részletes alaposságra, mely egyedül dönthetné el sok kérdést a' szószármaztatás köréből. Szótárunk p. o. a' *furtim*-ot a' *fūr*-tól származtatja; ezzel ellenkezik a' szóképzéstan, mely szerint *tīm* végzetű igehatározók csak igéktől szoktak képeztetni, mint *carptim*, *raptim* stb., a' *tīm* féle igehatározók eredetileg tárgyesetei lévén *tī* törzsű igeneveknek; *fūr* tehát nem lehet valódi megelőzője a' *furtim*-, illetőleg a' föltételezhető *fur*-i főnév törzsnek, hanem, minden egyéb analogia szerint, *furtim* első szótagjában csak valamely a' latinban mint ilyen elvesztett igeigyöket lehet keresni. Talán ezt : szkr. *hr* (*har*) elvenni elragadni, az aspirált bötük nem ritka fölcserelésével, (v. ö. *θηρ* és *fera*). Mások, mint Georges latin szótárában a' *furtim*-ot *fūrātīm*-ből magyarázzák, a' mi azért nem lehet, mivel latinban i kiesik ugyan gyakran két mássalhangzó között, de hozzá *ā* kimaradása valami példátlan volna, nem tekintve azt, hogy *fūrāri* maga csak *fūr* főnévből lett denominativ ige. Nem akarok most még több példát fölhozni; annyi bizonyos, hogy a' latin etymologia is még sok nehézségekkel küzd, 's hogy ennek következtében nem csudálkozhatni, ha szótáraink e' tekintetben általában még ke-

vésbbé kielégítők. Jelen szótár is akarja a' mennyiben lehet minden latin nem gyökszót képviselő szónak származtatását is adni; az ebben követett elvet kimondják némileg az előszóban a' szerzők: „Az etymologia az által van kijelölve, hogy minden származtatott szó mellett (a' latin vagy *görög*) törzsszó, a' melyből legközelebb lett, zárjel között van odatéve.“ A' mennyire egyes származtatásai, melyek nagyrészen a' német szótárak előjárása után vannak adva, sikerülteknek látszhatnak, alantabb részletesebben fogjuk latni, annyival inkább, mivel e' tárgy bővebb tárgyalása e' folyóirat, mint nyelvészeti folyóirat, érdekét legközelebről érinti.

Szótárunk főleg iskolák számára van írva, 's a' szerzők is ugyan csak iskolai szótárt terveztek. A' munkának ezen célja már abban is mutatkozik, hogy csak az iskolákon tanulmányozott latin írókat vette különös tekintetbe, 's majd nem egészen mellőzte a' későbbkoriakat. Nincsen tehát p. o. fölvéve e' szó: *primas*-atis, mely csak Ammianus Marcellinusnál, *idális*, mely Macrobiusnál, *medulláris*, *prolixitas* v. *prolixitudo*, melyek Appulejus és Noniusnál találtnak. Egyibíránt a' szóanyag még sem szorítkozik olly kizárólag a' remekírókra, hogy röviden ne legyen említve sok „ujkori“ szó, mint p. o. *summas*,-atis, *paupertinus*, *reetae* és *retare*, *corporális*, *corpulentia*, stb. melyeket szinte csak Amm. Marcellinus, Gellius, 's legfeljebb Plinius használnak. Igaz ugyan, hogy a' későbbkori szók többnyire olyanok, hogy a' ki az „aetas aurea“-beli remekírók szólás-modjában jártas, könnyen maga fejtegetheti meg azokat, mint például az említett *primates*-t *primus*, *primores*- 's *optimates* analogiájából; igaz az is, hogy egy szótárnak, a' mely épen nem akar „thesaurus totius latinitatis“ lenni, bizonyos kiszabott határai kellenek: de mind a' mellett a' határok, melyek között szótárunk terjeszkedik, különösen cikkei bővebben bocsátkozó tárgyalása mellett, talán kissé szűkre szabottaknak látszhatnak.

Meg kell vallani, hogy a' szótár külső kiterjedésével el is éri, a' mit akart: „hogy a' gymnasiumi tanuló e' segéd eszközzel ne csak iskolai föladványaira készülhessen el, hanem magán olvasmányokban őt soha eszerben nem hagyó vezetőt birjon azon remekírók megértésére, kik az ő köréhez tartoznak“ stb.; de ha egyszer magyar nyelven készítették szótár az ujabbkori lexicographia előrehaladott modorában, nem lett volna-e' célszerű, e' segéd

eszközt a' tulajdonképi ó-római világhoz tartozó későbbi írókra is kiterjeszteni, ha nem is olly kimerítőleg mint a' remekírókra, legalább Hyginusig és Claudianus-ig, minthogy ezek még testestül-lekeztül mintegy utóvirágai ugyan azon irodalomkörnek, melynek Cicero és a' többiek csak legfényesebb csillagai gyanánt ragyogtak. Úgy is *tár* házba, nem árt, többet is fölvenni, mint a' mennyit a' legközelebbi szükség okvetlenül parancsol. Azonban egy szó, úgy látszik, nem szándékosan maradt ki, t. i. *plagium* a' származtatás végett.

Iskolai szótárnak mutatkozik az által is szótárunk, hogy a' fölhozott példáknál rendesen elhagyja, mint fölöslegest, az egyes írók idézését; csak ritkán, kivált Plautus-, Terentius-, vagy Lucretius-nál előforduló szavakat, 's 'a költők- vagy az ókori 's uj-kori íróktól kizárólagosan használtakat jelenti ki mint ilyeneket tájékoztatul.

Nehéz munka volna, 's mellynek tárgyalása nem is férhetne ide, részletesen nyomozni át a' szótár egyes czikkeit, vagy csak főczikkeit, a' szavak egyes jelentéseinek megfejtetése- 's példák általi bebizonyítására nézve, 's úgy állapítani a' munkának kitűzött czélja szerinti használhatóságát. Ezt tökéletesen csak folytatott használása mutathatja meg a' latin classicus írók olvasásánál. Annyit mondhatunk, hogy a' munka, Ingerslev latin szótárán alapulván, 's fölhasználtatván benne több elismert becsű újabb szótár is, mint a' Freund-, Klotz-, Georges- 's Scheller félék, már egyelőre is a' legjobb várakozásokra bízathat bennünket. Azonban talán nem lesz czélszerűtlen, ha itt, mintegy mutatványul, egy római remekíróbeli helyet, szótárunk segedelmével, szóról szóra olvasunk. Üssük föl Caesart: (de bello Gall., lib. I. cap. 33).

„His rebus cognitis, Caesar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est, sibi eam rem curae futuram; magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum.“

His: a' *hic* névmásnak általános jelentését, mellyel itt beérjük, szótárunk így adja: „ez, általán azt jelenti, a' mi térben, időben, vagy legalább képzeletben közelebb van.“

Rebus: res 1) *dolog*, a' legszélesebb értelemben; tárgy, melly megvan, vagy létezőnek képzelhető.“ Azonkívül az 1) pont aljelenetési gyanánt fölhozatnak még: A) állapot, helyzet, körülmény,

p. o. res meae, res bona, res adversae. B) = ok : ea re, eam ob rem. C) dolog, ügy : res bellica, militaris = hadügy. D) per, peres ügy : judicare rem. E) haszon, előny, érdek : est in rem meam = előnyömré, hasznomra; e re mea, e re publica. F) vagyon, birtok : rem habere, augere. G) álladalom, közügy : res Romana, rerum potiri, res publica (melly utóbbi még külön czikk ként is tárgyalatik). 2) (főjelentés) : *valóság, dolog, igazság* : p. o. re atque veritate; nomen sine re. 3) *tett, tény*, ellentétben a' szókhöz: res secuta est clamorem; bene rem gerere stb.

A' jelentések e' czikkbeni fölosztását illetőleg, az ugyancsak sikerültebbnek látszhatik, mint p. o. Georgesnél; mert 1) mintegy concretus oldalát tárgyalja a' szónak, 2) a' szót mint abstractumot, 3) fölállit egy félig abstract, de inkább „praegnans“ jelentést. Georges tárgyalása kevésbé átnézhető, mivel 6 főjelentést, 's az első alatt p. o. 13 aljelentést állit föl, a' mi egyelőre azt gyaníttatja, hogy a' czikk fölosztása nincs egészen önkényes alá-rendezés nélkül intézve; és csakugyan egy pont alatt p. o. találjuk e' nagyon különemű példákat : res militaris = hadügy (szótárunk : 1, C) és : e re nata (lásd : 1, A) vagy : Roma caput rerum (1, G). Ellenben elválasztja egymástól külön főjelentésekként az olly közel állókat, mint : rerum potiri, és : res publica, res Romana (lásd : 1, G = álladalom, közügy). A' régibb magyar szótárakra nézve azt említjük, hogy Páriz Pápai, minden fölosztás nélkül csak ezen általános jelentéseket adja cikke elején : *res*, dolog, marha, jószág, eszköz; azután külömbféle példák következnek vegyesen. De folytassuk a' szókeresést.

Animos : *animus*, 1) a' szellemi élet alapja, *lélek*. 2) az ember *gondolkodó lelke*; és itt B) alatt : *szív, kedély* p. o. ex animo amare, animus ira commotus. Ez utóbbi példa szerint *animus* Caesarbéli helyünkben 2, B. alá esik : animos confirmare valakinek szívét bátorítani. Azonban a' czikkben e' helyre, 's ehhez hasonlókra, millyenek Caesarnál gyakran találkoznak, tüzetesen figyelve nincsen : másképen azon észrevételt lehetett volna belé igitatni, hogy *animus alicujus* sokszor csupán a' személynek körülírása gyanánt használtatik, hol a' cselekvés inkább az ember belső lelki oldalára van hatással, mint : animum alicujus offendere, v. itten : Gallorum animos confirmavit- bátorítottta a' Gallusokat. Mi azt úgy is értjük, de a' latin „oratio ornatio“ ki is teszi külön szóval.

verbis : verbum. 1) szó (mint a' beszéd alkatrésze és jelentését tekintve.) 2) *ige* igező. Beérjük már az általános szó főjelentéssel. Föltetsző azonban e' cikkben, hogy a' másutt követett alárendező fölosztás helyett, 1) alatt A.-tól fogva egész M.)-ig nem egyes jelentéseket, hanem egyes phrasisokat találunk felsorolva. A) verbum facere. B) verba facere. C) ad verbum stb. K) alatt van: tribus verbis te volo és : L) : quid multis verbis opus est; ámbár alig tér el legkevesbbé is a' K) alatti „verbum“ az L) alattitól. E' cikk tehát nincsen úgy átdolgozva mint az előbb érintett : *res*.

confirmavit : *confirmo*. 1) *erősít*, *szilárdít* : *nervos*, *valetudinem confirmare* 2) állítást 's több effélet *bizonyít* : *c. nostra argumentis*. 3) *erősen állít* : *aliquid*; *c. jurejurando te — daturum esse*. Talán 2) és 3) mint rokon jelentések egy pont alatt együtt tárgyalathattak volna. Egébiránt 1.) alatt van még : A) valakinek gondolkozását v. bátorságát szilárdítja, bátorít, lelkesít : *conf. animum alicujus*; *conf. milites ad pugnandum*. A' Caesarbeli „*Gallorum animos confirmavit*“ megértésére ennél nem kell több a' tanulónak.

pollicitusque est : *polliceor*, *megígér* (többnyire jó szántából) *oda ígér*, *alicui aliquid*, és : *de aliqua re*. Talán a' jelentés-fejtető szempontból czélszerű volna, mint a' szó eredeti értelmét, mire a' deponens-féle igealak is mutathat, fölláttani : *magát ajánlani*, *ajánlkozni* valamire; lásd : *liceo*. 2) alatt. Onnan érthetőbb volna a' „*polliceri de aliqua re*“ is.

quē : . . . jelöli pedig, hogy a' vele kapcsolt szó vagy mondattag az előbbinek járuléka, folytatása vagy bővítése, hogy tehát a' kettőt egy összefüggő egésznek kell tekinteni (úgynevezett „*particula adjectiva*“, míg *et* „*particula copulativa*“). Dicséretes pontossággal jár el e' szókülömböztetésben szótárunk, mint általában a' particulák igen részletes és dolgozott tárgyalásban részesültek, v. ö. az *ac*, *atque* stb. cikkeket. Mellékesleg hozzá tesszük, hogy ama' külömböztetés még a' göröghez való hasonítás által megerősítettik; mert *que* megfelel a' görög *τε*-nek, *et* pedig, mint a' rokon *etiam*, összefüggésben van *εἰτα*-val, nem annyira *εἰ*-vel, a' mit talán valahol másutt fogunk igazolni.

eam : *is*, *ea*, *id*, ő az; *is* *qui*, az a' ki; a' cikk többije e' névmás néhány használatmodjáról szól, millyenek tulajdonképen a' syntaxisban fejtetnek meg, de nem kevésbbé tartoznak a' jelentéseket alaposan elrendező szótárba is : A) *isque*. B) *p. o. haec om-*

nia is feci qui. C) omnes fere qui nec eos stb. D) plebem, quae... eam Milo delinivit. E) = olyan, ollyszerű: non is es, qui glories. F) id est = azaz. G) in id, arra, a' végre. Ezzel röviden a' czikk fölosztása van vissza adva. De úgy látszik, az *is ea id* kétféle főjelentését még világosabban lehetett volna megkülönböztetni; t. i. egyiket, melly szerint a' harmadik személyes névmást képviseli, 's a' másikat, melly szerint mutató névmás. Amaz alá esik *is ea id* p. o. e' mondatban: *is est, an non est?* mert a' második személyre átvive, volna: *tu es, an non es?* Ide tartoznak szótárunk czikkéből némileg: A) D) C). Mint mutató névmás különösen a' relativummal való összkapcsolás által jellemeztetik, 's ide sorolhatók: B) E) F) G) pontok. A' különböztetés nagyobbára már a' magyar *ő* és *az* által visszaadható, v. ö. különösen *is qui* = az a' ki; *id est* = azaz.

curae: *cura*, 1) gond 2) gond = aggodalom, nyugtalanság, bánat. p. o. *confectus cura*; *magna cura et sollicitudo*. Elég határozottan elválik a' 2) főjelentés az elsőől; emez gond általában, a' mennyiben külső tárgyakra, vagy egy működési térre vonatkozik; amaz (2) gond, a' mennyiben visszahat a' cselekvő lelkére. 1)-nek aljelentései: A) gondoskodás, gondos fáradozás, gondosság: *magna cum cura aliquid facere*. B) gondviselés, ügyelet, valamelly tárgynak ápolása: *difficilis est cura rerum alienarum*. C) *res mihi curae est*, gondom van rá, figyelmes vagyok vmire, gondoskodom róla. A' Caesarbeli helyen (*sibi eam rem curae futuram*) ugyancsak C) jön tekintetbe. Egyébiránt szigoruan véve e' C) tulajdonképen A) alá tartoznék.

magnam: *magnus*. 1) nagy. A) térben = tetemes kiterjedésű, mint: *domus, mons, oppidum*. B) számra, sulyra, jelentőségre nézve = sok, számos, tetemes: *exercitus, divitiae*.

2) Elvont tulajdonságról, nagy = tetemes, derék; személynél = fönséges, hatalmas, nemes lelkű; kedély- stöbbs effélékről = erős, indulatos. — Ide már a' Caesarbeli „*magna spes*“ vonatkoztatandó, mert a' fölhozott példák között ilyeneket is találunk: *magna infamia*; *m. gaudium, alacritas, odium*.

3) *major, maximus*, életkorról = idősebb, legidősebb.

4) érték vagy ár, 's több effélék mellett *magni maximi*, és *magno maximo* állanak = drága, magas stb. *m. emere, vendere, faverere*. — Szembetűnő az 1) és 2) alkalmas különböztetése; 4)-re

nézve azonban szabadjon itt említenünk, miszerint még szótáraink nagyobb kisebb mértékben általános baja, hogy sokszor egy kifejezést, mellyel valamelly szót fordítani lehet, mint ennek egy külön jelentését kénytelenek fölállítani. Hogy p. o. *magnus* soha sem = *magas*, v. *drága*, magától értetik, sőt e' kapcsolatban is: „magni facere“ még szépen elötvnteti eredeti jelentését a' görög *περὶ πολλοῦ ποιῆσθαι*, vagy a' magyar „*nagyra* becsülni“ is.

habere : *habeo*, 1) általán *van* (nekem stb.) : *habere uxorem*, *divitias* h. *magnam auctoritatem*, *summam spem* — 's így mindjárt a' helyünkbeli kifejezésre találjuk : *magnam se habere spem*.

2) *tart* : A) vkit, vmit bizonyos helyen vagy állapotban : *aliquem in vinculis* h. B) *tart*, rendez, elintéz, csinál, eléad : *habere concionem*, *orationem*. C) mutat : *alicui honorem*,

3) vminek *tart*, *tekint*, *vél*, számít : h. *aliquem pro amico*; *nefas* h. *aliquid facere*. — Nem tekintve is az 1) és 3) egyes aljelentéseiket, minden esetre e' hármas elosztás e' kiterjedett használatú igének világos megfejtetését nagyon elősegíti, annyival inkább, mivel épen e' *habere* ige nem találja a' magyarban olly egyenes értelmi megfelelőjét, mint a' görög *ἔχειν* vagy a' német „haben“ben.

spem : *spes*. 1) *remény*, *reménység* : *sp. rei alicujus*; *spes me tenet*, *spem habeo*. 2) mint édesgető szó (Plautus) *sp. mea*. 3. általán *várakozás*, *sejdtítés* : *aspera sp.*, *bellum spe serius*. — A' mi phrazisunk : „*magnam spem habere*,“ tehát 1) alatt kereshető. — Kérdés lehetne még, vajjon a' 3) jelentés : *várakozás*, *sejdtítés*, nem eredetibb a' specialisabb : jó *várakozás* = *reményféle* jelentésnél, a' *sperare* ige is nem ritkán hasonló értelemben használtatván : *spero*, *haec vobis molesta videri*; *id quod non spero* stb. Biztos származtatása a' *spes* szónak eldönthetné talám e' kérdést.

beneficio : *beneficium*, 1) *jótétemény*, *kedvezés*, *szolgálat*, mellyet jó szántából ollyan teszen, ki magasabban áll, hogy sem töle várni lehetne, v. ö. *officium* : *b. in aliquem conferre*; *beneficio alicujus* = vkinek közbenjárása által, vkinek segítségével. — E' jelentéssel épen itt van *dolgunk*. 2) az álladalmi életben = *kedvezés*, *pártfogás*, *kitüntetés*, *felemelés*, *elősegelés* : *bb. populi* stb.

auctoritate : *auctoritas*. 8) személyről, *tekintély*, *befolyás*, *méltóság* : *auct. imperatoria*. — E' szó külömbféle jelentései 11. szám alatt hozatnak föl. Vezérő főjelentések, mellyek alá e' 11. szám elrendeztetnék, fölállítva nincsenek.

adductum : *adduco*. 1) elévezet, eléhoz : *aliquem secum a.*, *a. exercitum in Italiam*. 2) oda-hozzá-vezet : *aquam*. 3) átv. ért. A) bizonyos helyzetbe, állapotba tesz, helyeztet : *res est adducta in eum locum, ut...* Bizonyos kedélyhangulatba, vagy tevékenységre vezet, indít : *add. ad misericordiam*; *adduci ut* = megindúl, rávétetni engedi magát; *his rebus adductus* = e' birta rá.

Ezzel fordítható itt „*auctoritate adductus*,” mert „*adducere aliquem, ut*” magyarul egyenesen = rábirni vkit, a' mit a' czikkben e' helyen még hozzá tehetni. 4) magához húz, von : *a. sagittam*. 5) feszít, húz, meghúz : *a. habenas, arcum*. 6) összehúz, ránczba szed : *frontem*. -- A' 4) és 5) pontok tulajdonképen ugyanazok, 's nem kellett volna egymástól elválasztani.

finem : *finis* 1) *határ* : *ad extremum Galliae finem*; különösen C) *fines* = tartomány : *iter facere in fines Santonum*. 2) *vég*, be-rekesztés, bevégzés : *finem facere scribendi*; *maledictis, injuriis* = véget vetni, megszüntetni. A) élet vége, halál. B) czél, rendeltetés : *ad eum finem*. C) a' legfelsőbb, legnagyobb : *fines bonorum*.

injuriis : *injuria*. 1) igazságtalanság = jogsértés, erőszakosság : *facere, inferre injuriam*. 2) A) sérelem, bántalom, méltatlanság : *actio injuriarum*. B) méltatlan szigor : *i. paterna*. C) igazságtalannul elfoglalt vagyon, törvénytelen birtok. E) megsértése az erkölcsnek, nő-szeplősítés. F) sértés, sérelem, ártalom : *i. frigoris, temporis*. stb.

facturum : *facere*. I. 1) B) = végre hajt, kivisz, eligazít, hozzá fog, elkövet, tesz : *f. initium* — tehát „*facere finem*” is — *f. iter, inducias*, stb. = A' terjedelmes czikk két részre oszlik, ú. m. I. *facere* mint cselekvő ige, e' főjelentéssel : *csinál*, „e' sokat magában foglaló szó legszélesebb értelmében.” Ez alatt van 8 aljelentés. II. *facere* mint benható ige : *bene facere*; *f. cum aliquo*. — Ez általános fölosztás mindenestre alkalmas, 's az aljelentések is eléggé elválnak egymástól, legalább a' mi egyes phrásisok fordíthatását illeti. De egyben nem egyezhetünk e' czikk szerzőjével — az eredeti főjelentés fölállításában. Igénytelen véleményem szerint a' magyar „*csinálni*” sokkal korlátoltabb fogalom, hogy sem a' tágas értelmű „*facio*” alapjelentését képviselhetné. A' *csinálni* ige mindig e' fölfogással jár, hogy valaki közvetlen maga kezével munkához fog, 's úgy hoz létre valamit; 's többnyire a' cselekvés csak anyagi tárgyakra hatónak képzeltetik. De nem úgy van ez a' *facio* igénél,

melly nem kevésbbé a' közvetített létre hozásra vonatkozik, mint a' közvetlenre. Nem is lehetne, p. o. ezt : *exercitum facere* (= *ex. comparare*) ezzel fordítani : sereget csinálni ; ellenben csizmát, ruhát 's effélét lehet csinálni. Az eredeti alapjelentés igen egyszerűen kijön a' szó származtatásából : *facio* a' *fio* causativuma (szanszkr. *bhavāmi* = *fio*, *bhāvayāmi* = *fācio*, 's tehát a' *fio* (lenni)- igéhöz képest mintegy = „léteztetni.“ Innen a' legtöbb esetben az illető ige használata is még magyarázható : p. o. *exercitum facere* = arról gondoskodni, v. azt okozni, hogy légyen sereg ; *facere sibi magnas opes* = okozni, hogy légyenek (= megserezni). Különösen a' kettős tárgyeset (*objecti* és *praedicati*) az ilyen kapcsolatokban : *facere aliquem consulem*, stb. (lásd : szótárunk, *facio*. I. 1, 3) sok világot vet az eredeti jelentésre : p. o. „*populus eum fecit consulem*“ e' tekintetben legjobban németre fordíthatatnék : „Das Volk hat ihn Consul werden lassen.“ A' „*sein lassen*“ (mert *bhavāmi* = *fio* szkritban mint a' magyar *lenni* = *werden* és *sein*) és „*werden lassen*“ féle jelentés a' valódi indulópontja *facio* igének.

Már ezen kevés czikk, mellyekről különösen szótárunk módorának mutattványos föltüntetése végett szóltunk némi részletességgel, egynéhányaiban volt alkalmunk, igen jól rendezett czélszerű tárgyalásra találni, 's úgy hisszük, hogy folytonos gyakorlati használása a' legnagyobb részről ugyanazt fogná bizonyítani : de némeltyekben mégis a' többiekhez képest bizonyos egyenlőtlenség vala föltetsző (v. ö. *auctoritas*, *verbum*, 's még : *cum*, *absum*, *accedo*) melly alkalmasint csak azon körülménynek tulajdonítható, hogy a' munka több dolgozótárs által készülvén, az utolsó szerkesztés sem tudott minden dolgozásbeli különbséget kisimítani.

Még említenünk kell, hogy a' római tulajdonnevek is, különösen a' család- vagy nemzetségnevek igen terjedelmes 's az illető történelmi adatokat magában foglaló tárgyalásban részesültek, a' mint ez a' hazai történetet olly gyakran fölhasználó római írók olvasásánál csak kivánalmas lehet. Illyen czikkek, p. o. *Cornelius*, *Tullius*, *Valerius*, *Julius* stb. Nem kevésbbé figyelmet érdemelnek a' régiségeket vagy mythológiát tartalmazó czikkek, mint : *consul*, *feriae*, *fetialis*, *flamen*, *praetor*, *forum*, *curiae* stb., *Janus*, *Jupiter*, *Hercules*, *Minerva* stb. Többnyire rövidek ugyan ezek, de épen az iskolai tanulóknak szolgálhatnak tájékozásul, hogy p. o.

a' mythologiai személyek általános a' római írónál előforduló fölfogását, minden további belebocsátkozás nélkül előadják.

Most már oda hagyván a' munkának ezen oldalát, mely ennek valódi becsét képviselvén, azt kétségkívül a' magyar iskolákra nézve nagy fontosságú jelentménynek tünteti föl, 's a' szerzőknek fáradságos dolgozásukért a' latin nyelv minden magyarhoni kedvelőjének hálás elismerését biztosítja: általtérünk egy másik, már fentebb érintett oldalának, t. i. a' benne közlött szószármaztatásoknak közelebbi megnézegetésére, melyet itt külön, főleg némi nyelvészeti érdekből, fogunk megkísérteni.

BUDENZ JÓZSEF.

(Folytatása következik).

Egy göcseji mysterium.

Azon régi tapasztalás, hogy egy nemzet ős vallásának maradványai, szertartásai és szokásai, úgy mint viselete és nyelvének sajátosságai legtovább azon helyeken tartották fen magukat — mellyek a' nagy világtól, népes városoktól távol esvén magukra maradtak 's a' kor szellemével egészen lépést nem tartottak — új igazolását nyeri azon tény által, hogy a' mysteriumok, — mellyek a' közép korban majdnem egész Európában divatoztak, most azonban már annyira elhagyattak, hogy Ipolyi Arnold urnak panasza szerint*) honunkban egyes kardalokon stb. kívül maradványaik sem léteznek — a' Göcsejben még nem egészen elfelejtett és elhagyott mulatságok.

Igaz ugyan, hogy úgy jartak ezek is mint más egyéb nemzeti szertartásaink és szokásaink, hogy először a' nép alsóbb osztályába száműzetvén később gyermekjátékokká váltak; — igaz az is, hogy miután a' nép már most sem nagy részvétet tanúsít ezen játékok iránt — sőt a' kóborló gyermekszínészeket többnyire gyanus szemmel tekinti — nagyon valószínű, miszerint ezek itt is nem sokára elfognak enyészni — de tény az, hogy ezen játékok most még léteznek és évenkéd újra meg újra előadtnak.

Zala-Egerszegh városában is Advent első vasárnapjától fogva Karácsony estéig minden este több csoportban látni furcsán felöltözött gyermekeket járkálni, kik minden háznál megkérdezik: „Szabad-e ez érdemes házba a' Bethlehemet behozni?” 's ha ingenlő választ nyernek, ének és táncz közt egy kis színdarabot adnak elő, melly Krisztus urunk születését tárgyalja 's pénzkéréssel végződik.

A' szereplők ezen kis színjátékban:

*) L. Új M: Muz. 1858, VIII. és IX. füz. 355. lap.

1) Az *angyal*, kinek jelmeze most már csak egy püspök sapkából és egy, vállaira terített fehér kendőből áll, 's ki kezében viszi a „Bethlehemet“, egy két tornyu papir templomot, melynek belsejében a' jászol a' Krisztus gyermekkel, Mária, József 's többen láthatók.

2) A' katona, kinek jelmeze attila, csákó 's kard, ki a' darabban mintegy a' chorust képezi, mennyiben a' történet folyamát előadja 's a' beszélgetéseket egymással összeköttetésbe hozza.

3) Két pásztor szűrőkben kalappal lánczos botokkal 's csutorával, kik a' bohócok szerepét viszik, és végre

4) Koridon a' vén pásztor, hosszú fehér szakállal 's bajússzal pásztoros öltözetben. Ez utóbbi képezi a' tagadó elvet, mert társainak komoly beszédét tréfára fordítja, 's az imádkozásról mit sem akar tudni.

A' tárgy beszélgetés formában, énekekkel vegyítve, terjesztetik elő, 's benne a' bohós és csintalan, sőt néha trágár tréfák nagy tért foglalnak el.

Ha pedig mind ezeket összevetjük azzal, mit Toldy Ferencz úr a' középkor mysteriumairól, (karácsonyi 's husvéti játéakai 's moralitásairól) szól ¹⁾, ha tekintjük azon hasonlatosságot, mely Koridon és az Ipolyi Arnold úr által felhozott „*Gubó*“ közt ²⁾ feltűnik, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy ezen színdarab, bár idő folytán rajta sok változtattathatott 's a' kor izléséhez idomított, — vagy hogy az jelen alakjában tán épen újabbkori, valami néptanító vagy kántortól eredő átdolgozás, mire különösen a' népiesnél sokkal magosabb emelkedésű nyelvezet, kifejezések, szólalmok stb. mutatnak, — még is alapjában tökéletesen népies 's a' legrégibb időkbe utal vissza,

Többször volt magamnak is alkalmam ezen karácsonyi vagy is inkább adventi játékot látnom és hallanom, de az előadók után tett feljegyzéseim, minthogy mindegyik mondókáját nagyon gyorsan szokta elhadarni, teljesek nem lehettek. Az alább következő mysteriumot tehát egy barátom kézírata után adom, ki gyermek korában, szüleinek nagy boszuságára maga is néha titkon „eljárta a' Bethlehemet,“ 's ki azt számomra emlékezetéből leírni sziveskedett.

¹⁾ A magyar költészet története I. 106. lap.

²⁾ Új M. M. 1858. és IX. füz. 356. lap.

A' szöveg hitelességeért azomban én kezesködhetem, 's a' hol azt a' hallottaktól eltérőnek találtam, mindkét olvasást feljegyeztem.

Hogy pedig ezen göcseji mysterium nyelvészeti tekintetben is érdeket nyújtson, igyekeztem minden szót úgy írni le, mint azt a' nép, a' melyből az előadók válnak, kiejti; mely tekintetben a' göcseji nyelvjárásrólí értéközésemben használt mód szerint jártam el.

Ha egy házban „a' Bethlehem behozása“ megengedettett, belép

Az angyal

's „Bethlehemét“ az asztalra helyezvén, csenget és énekel:

Menybül az angyal

Legyütt hozzátok

Pásztorok, pásztorok!

Hogy Bötllähämbä

Siätve mennyi

Lássatok, lássatok.

Az Istän fíja

A' ki szülätett

Jászolba, jászolba

Barmok közt fákszik,

Jászolba nyugszik

Szänt fíja, szänt fíja.

Mällätte vagyon

Az ides annya

Mária, Mária;

Ü liszen näktek

Füö patronátok

Valuóba, valuóba.

A' katona

(belép haragosan a' közönséghez)

Áll fiére te vasfogu banya, ne nizz úgy mind ä' vas vella, talán fogaid csikorognak ä' rig äläjtett vadra? — Ne nizz te sárkányfülü kofa, hanem gyűjjön bā ä' gazda, märt gyünnäk ä' pásztorok a' kik nekünk új hirt mondanak. Märt nem gyüttünk mink titekät níznyi, hanem Bötllähämet üöriznyi, — az angyaltul küldättünk, hogy azt megüörizzek.

Első pásztor (jő)

Szalannás juó estiét ä' házi gazdának. Ime! hol vagyok, álvasztátam pajtásomat, azt gyüttem kárásnyi, dä minäkälüöttö föltalálom, füöhajtom kulacsomat, megkuostulom dicsüö somlai boromat. (iszik)

Második pásztor (jő)

Töpörtüös juó ästiét ä' ház urának! Látom pajtás te csak hajtogatod üres kulacsodat, dä nem várod meg kädväs pajtásodat. Tudod ieu hegyäkät vüögyäkät járvo kárästäläk, miégmeg talátalak, nem tunnäl-e hirt mondanyi arrul ä' megörägedett üös atyánkru?

Első pásztor

Dä bion tudok, oda kü pällüli *) päniszes szakállát, sirva hajtogattya üres kulacscsát.

Angyal, katona, két pásztor (énekelnek)

Juó napot Mária,
Istännäk szánt annya,
Märt üdvössiget szütiél
Jiézus annyává lettiél,
Áldott vagy, boldog vagy!
Mi is dicsirätet mongyunk ü néki?
Mit adgyunk hát néki?
Ajándiékot kiki,
Hogy kädvít találhassuk
Kis Jiézust megláthassuk,
Egy báránt, egy sajtót —
Illen szegíny pásztoroktul ölig lesz
Talán miég az, aranyból is többöt tesz!

Első pásztor

Äj pajtás, pajtás, már kiläncz tiz uóra fälié jár äz idüö, juó vuóna az ijjei nyugalom.

(A' két pásztor erre lefekszik a' földre és horkolva alszik).

---

*) Pelyhőli, pelyhezi, a' szél által ingattatja.

Az angyal (énekli)

Gloria, gloria, gloria, in excelsis Deo!

Surgyite (surgite) pastores!!

Pásztorok (álmosan)

Ide bizon ne szurgy, már viasszaszurlak!

Angyal

In Bethlehem fugite, Jesum natum salutando cantate!

Pásztorok (álmosan)

Nincs nánkunk gantarra való päniszes pinzünk *).

Katona (énekel)

Käljätäk föl pásztorok, pásztorok,

Ime nagy csudát láttok,

Hol angyalok inekünek

Glóriákat kiattanak

Bötlähambä siessünk, siässünk

Ale-alelujah!

A' két pásztor (énekel)

Bár csak elüöbb fölibráttam vuóna,

Dä lász pajtás mast állottam tapra.

(felállanak és tánczolnak)

Má ríg csöndüt ä' fülämbä

Az angyal mondáso,

Hogy kis Jiézus szülätett

Rongyos istálluóba.

Oda mennyi vagy on bátorságom

Rämille m hó' kis Jiézust meglátom.

Gyärä pajtás mennyünk äl

Te is lehätsz társom,

Véläm van juó dudásom

Má rígi bujtárom.

*) Ezen, valamint az előbbi közbenszólás, most többnyire elhagyatik.

Katona

Aj pajtás, pajtás, álom-e vaj látás, a' mikät hallottam, nyilván csodálkoztam, a' na' filälem miä nem magyarázhatom!

Koridon (kivülről)

Pásztorok, pásztorok! mit csäläköttätök

Hó' juhaitokrul meg fälädkeztätök?

Pásztorok (éneklik)

Mi bizon nem filünk

Kár nélkül äl ilünk.

Koridon (kivül énekel)

Hallátok, uj hirt mondok

Pásztor barátim na' dolgok

A' jaszolná törtininäk

Hol angyalok ineklinäk

Tän füö pásztor szüetätt,

Istän báránnyává lett.

Pásztorok

A' bün iés a' száráttät

Illänekät älkövät.

Koridon (benyitja az ajtót és beesik)

Itt is älästäm hát az ajtuó tapába?!*) Husos kuóbászos juó ästiét a' házi gazdának, látom kädvös pajtásim ti megvattok?

Katona

Mi meg vagyunk, hát te vin Koridon hovä indútä? talän az angyaltul intést vettiél 's välünk akarsz gyünnyi. Dä te vin Koridon tudsz-e imädkozni?

Koridon

Tuók biz ién päräczet porczogatnyi meg egy juó kulacs somlai bort föhajtanyi, ha nem hiszitek, tegyítök meg vélem azt a' pruo-bát, maj' äljárom kädvämre azt a' dudás nuotät, szilläl szuórom rúlam äzt ä szüörös bundät. Vaj inkább ä hälett mongyunk a' házi gazdának egy szíp víg nuotät.

*) Sokszor így is mondják: „Itt is eleszem hát a' szolgáló farában?”

Mind énekelnek

Pásztor társim, mit hallottam

Igaz-e, valuó-e?

Gyárték välám Bötölähämbä

Kiérdezzek, úvván e?

Hogy egy szüz az éjtszakán

Fiaeskát szült a' szienán?

János, Palkuó, Bānczä, Istuók

Juhászok, bujtárok,

Zárgyátok bá na' szaporán

Az aklot pajtások,

Mizäs mákos, turuós läpint

Siässátek sütnyi

Hogy ha vélünk Bötölähämbä

Álakartok gyünnyi.

Palkuó, tüötöd meg kulacsodat

Fris tiéjjäl idessäl

Hó' ne mennyünk annyi füödrä

Üräsän, üräsän.

Elsüöbä is a' kis Jiézust álgyuk siätsiéggäl

Täjät mizät adgyunk näki kädväs idessiggäl.

Nossza tehát vigadgyunk, vigadgyunk

Vig örömöt kiältsunk,

Tälläs szivväl lilekkäl

Urankho folamodjunk.

Mennyországba jer pajtás, jer pajtás

Ottan leszen juó tartás,

Sör bor mint tänger,

Ott ihatik az ämber,

Egyik angyal trombitäl, trombitäl,

A' második furugläl,

A' harmadik tánczot jár.

Nossza tehát in lullunk, indullunk

Hogy Bötölähämbä älgyussunk.

Dicsírtässik az ur Jiézus Krisztus!

Mindörökkié. Amen! — (mind el).

TORKOS SANDOR.

Van-e nyelvünk természetében gyökerező saját külszenvedő igealakunk ?

Gyarmathy Sámuelről kezdve a' közelmúlt napokig ismételtén került szőnyegre e' nyelvészeti kérdés, mellynek megoldása nyelvtudományunk első hajnala óta az e' szakbeli legjelesebb erőket foglalkodtatta. Sok jeles tehetségnek és nagy tudományos készsűtségnek sem sikerűlvén e' kérdés végleges eldöntése : önkényten merűl föl a' kérdés : mikép bátorkodtam tehát én illy harczedzett bajnokok pályaterére kilépni? miután eldöntöt mondani ez ügyben épen nem lehetne reményem.

Válaszul azon szilárd meggyőződésem szolgáljon, hogy a' nemzetünk legdrágább kincsét és erekljéjét tartalmazó kapitolium létesítésére minden honfinak, ki bár parányi hivatást és tehetéget érez is magában, legalább néhány fűvényszem odahordásával kell közremunkálnia.

Az említettem nyelvtudományi kérdés állása következő : vajjon az *at et* és *tat tet* képzők által eredő szenvedő igealak nyelvünk természetével megegyez-e; 's következőleg vajjon a' nyelv természetén ejtett legkisebb sérelem nélkül teljes joggal használtathatik-e? Hogy az állító vagy tagadó felelet e' tárgyban igen nagy fontossággal bíró nyelvészeti tétel, azt úgy gondolom, hosszasan vitatni fölösleges. Csak röviden azt említem meg, hogy a' nyelv az őseinktől ránk hagyott legdrágább nemzeti letétemény; azért, valamint a' különféle idegen behatások folytán szenvedett csorbáit pótolni kötelességünk : úgy viszont sajátos vagy más nyelvekkel közös tulajdonait, mint további kiművelhetése ugyanannyi föltételeit föntartani, a' fölmerűlt kételyek ellen tiszta 's világos okok fegyvereivel védeni tartozunk. — Hogy e' nem csekély érdekű

tárgyban világos széttekintésre tegyek szert, a' rendelkezésem alatt álló kevés tudományos kútfő megvizsgálásához csatolt saját elmélkedésem eredményét mutatom be e' szerény dolgozatkiismeretben.

Hogy azonban a' véd.-s ellenokok közt világosabban 's könynyebben tájékozhasssuk magunkat, Gyergyai úr ¹⁾ okaít hozom fel, és azokra egyszersmind elmondom igénytelen megjegyzéseimet.

Mindenek előtt pedig, hogy Gy. úr állítását kellő világban láthassuk, szükségesnek véltem magát a' főnidézt nyelvészeti munkát egyúttal rövid vázlatban megismertetni.

* * *

Valamelly mű belböcsének megitélésében mindenek előtt szemügyre veendő a' szerző kitűzte cél, az ennek elérésére fölhasznált eszközök minősége, nem külömben ezen eszközök mikénti fölhasználása. Valamint minden magának hosszasb életet igénylő mű csak e' három főfontosságu kellék kitűzése 's szerencsés kivitele által nyerhet és nyer életrevalóságot: úgy hasonlag az illy módon készült munka megismertetésének is ez alapkellékek, mint megannyi sarkpontok körül kell forognia; ezek jegyzik ki az ismertető teendőit; ezek fognak nekem is zsinormértékül szolgálni e' néhány tollvonásnál, melyre szerzőnek e' szép 's utánzásra legméltóbb szerénysége bátorított. „Elég nekem, ha anyagot nyujtok a' gondolkozásra és vitatkozásra.“

Lássuk tehát a' czélt, melyet Gy. úr e' mű írása 's kiadása által el akart érni. Halljuk e' tárgyban saját szavait. „Gyakran olvastam olyan kitételeket, fordulatokat, melyekről nyelvéretem súgta, hogy nem magyarosak. Most csak azokat kísérlem fejtegetni, a' melyek ellen tévedést tapasztaltam némelly íróinknál, és a' melyek tisztába hozatalát mindenek előtt legfőbb dolognak véltem a' végre, hogy ezek nyomán biztosan léphessünk tovább.“ Ime a' cél! szebb és korszerűbb czélt nyelvtudományunk jelen ingadozó állapotában alig lehetne kitűzni. De a' minő kívánatos ezen cél elérése vagy legalább minél előbbi megközelítése, olly elégtelen 's a' dolog kimerítésével soha sem kecsgethető kútfő az élő nyelv, melyet sz. imént említett czélja elérésére kizárolag föl-

¹⁾ A' magyar nyelv sajátságairól írta Gyergyai Ferencz. Kolosvárt, 1856.

használt. „Sokat gondolkoztam, így ír előszava elején, vajjón m igazítna helyes útbá, mi a' biztos alap, mellyen meglehetne állani, mellyik a' kútfő, a' mellyből tisztán lehessen meríteni. Végre is arra a' meggyőződésre jöttem, hogy az élő beszéd a' valódi kútfő; mert hiszen az élőbeszédből kell elvonni a' nyelvtani szabályokat, nem pedig megfordítva, előbb nyelvtant írni és a' szerint beszélni. A' miveltebb írók is ezt szokták tenni.“ Mert ismét azon kérdés merülhet és merül föl, milly szabályok szerint határozzuk meg az élő beszéd jó vagy rossz voltát. Igen számosak a' hibák, mellyek időjárástával magukat nyelvünkbe befészkeltek; mert régi, 's a' mindennapi tapasztalás által sokszor igen szomorúan bebizonyított igazság az, mit Terentius mond: „Vetustas non pauca depravat, multa tollit.“ Nyelvünk ezer éves európai élete folytán ugyanis sok, mondhatjuk, számtalan változtatásnak lön alávetve; mert habár egyrésztől tagadhatlan, hogy a' nép, kiválólag a' vegyületlenül magyar ajkú helységekben saját szívós természeténél fogva is az őseitől ráhagyományozott nyelvet eredeti épségében leginkább megtartotta: ámde ha más részről ismét túlzók nem akarunk lenni, kénytelenek vagyunk megengedni, hogy mindebből összevéve is csak a' külbefolyás kisebb mérvére, nem pedig az attóli tökéletes mentességre vonhatunk törvényszerű következtetést. A' műveltek nyelve t. i. kétségbevonhatlanul igen sokat szenvedett más nyelvek, ú. m. szláv, német, főleg a' latin idegen befolyásától: úgyde a' külelemnek ezen ártalmas hatása az összes nemzettest közötti folytonos érinkezés és kölcsönös egymásrahatás csatornáján bizonyára átszűrődött a' nép eredeti bélyegű nyelvbe is; a' köznép ajkán forgó 's kurucz módon összevissza tördelt idegen szavak, hogy egyéb bizonyítékokat ne említsek, e' mellett hangosan tanúskodnak*). Hozzájárul még, hogy ugyanezen egy kútfőből merített adatok nem ritkán ellenkezők lehetnek, valamint igen gyakran azok is; mi fog ekkor biztos vezérfonalat nyújtani kezünkbe, hogy kimásszunk a' tömkelegből, mellybe Gy. úr egyetlen 's valódi javítási eszköze, t. i. az élő nyelv, bonyolított? Ezen egymással homlokegyenest ellenkező tájéjtések ugyanis — caeteris paribus — egyenlő tekintélyűek. Sejtette, 's látta ezt, úgy tetszik, a' szerző; azért ama' megjegyzésével vélt a' dolgon segíthetni, hogy

*) L. Hunfalvy Pál M. Nyelv. II. évf. „Az igeidők“ című cikkét.

a' nyelv ügyében döntő tekintélyt nem egyes különvált tájszólásoknak, hanem csak az egész nemzet tiszta magyar beszédének szavazta meg. Ámde ezen kútfő elégtelenségét mutatja a' tapasztalás is, mert összhangzás a' vita alatt lévő nyelvbéli kérdéseknél leggyakoribb esetekben bizony csak *pium desiderium*; tanúsítja ezt különösen a' Révai és Verseggy közt a' kedélyek nagy elkésredésével folyt nyelvészeti tollharcz, mellyben mindkét fél saját véleménye támogatására ugyanezen kútfőből számos egymással ellenkező okokat tudott előteremteni. Ha e' kútfőből meritett védvek eldöntő súlyt vethettek volna akár az egyik akár a' másik párt állításainak mérlegeléséjébe: úgy bizonyára ezen az illető férfiakra nézve bár kellemetlen, de a' nemzet véghetlen hasznával járó tárgyfeszegetések alig keletkeztek — vagy legalább könnyű szerrel elnyomathattak volna. — Habár az idő 's tér szűke miatt csak e' néhány vázpontra kell szorítkoznom, mindazáltal látható innét is, hogy az élő nyelv koránsem a' *valódi*, tehát egyetlen kútfő, hanem csak a' *valódi kútfők egyike*. Sokszor áll tehát az, mit szerző lehetlennek, sőt fonák eljárásnak keresztel, midőn így szól: „Mert hiszen az élő beszédből kell elvonni a' nyelvtani szabályokat, nem pedig megfordítva, előbb nyelvtant írni, és a' szerint beszélni.“ Mert gyakran új fogalmak új kifejezéseket szükségelnek, az ismeretkör szélesbecdése a' nyelvanyag és idomnak új pályatért nyit; vajjon az élő nyelv lehet-e ismérv, mellyel az ilyenkor gombaként termő nyelvtudományi fajzatok életrevalóságát mindig meghatározhatjuk ¹⁾. A' régi 's már csak a' nyelvemlékekben található szavak, beszédfordulatok és mondatfüzések kiveszése pedig nyelvünkre nézve nem mindig tökélyesülés, hanem legtöbbször valóban sajnos károsodás: mert mint Hunfalvy is mondja, a' nyelv változik majd úgy, hogy fejlődésnek nevezhetjük a' változást; majd ismét, hogy ernyedésnek is lehet hini ²⁾. Nyelvészeti fáradalmainkat igaz, illy módon tetemesen meggyéríthetnők, de alig fogjuk elégegni az innét származó sovány eredményt. Az irodalmi 's tudományos nyelv egyedül a' mostani közbeszédből pedig csak részben javítható; mint ezt Hunfalvy ide jegyzett helyekben elvitázhatlanul bizonyítja: „A' rokon nyelvek

¹⁾ Az új fogalmak nem „nyitnak a' nyelvanyagnak és nyelvidomnak új pályát“, — hogy ezt félre ne értsük, — hanem a' meglevő anyagból a' régi nyelvtörvények szerint alkotott új kifejezéseket igényelnek csak. H.

²⁾ L. Hunfalvy P. Nyelv. füz. II. évf. 198. l.

mind arra nézve jeles, gyakran egyedüli tanúk, miben az élő nyelv nem lehet forrás, vagy nem lehet eldöntő. T. i. mentül hátrább birunk felhatni saját nyelvbeli régiségeinkben, annál dúsabbnak találjuk a' nyelvet, 's annál teljesebbnek a' nyelvszellem nyilatkozását. Úgyde valamennyi rokon nyelvünk régibb emlék a' legrégibb saját nyelvemléknél: nagy hihetőséggel állíthatjuk tehát, hogy a' rokon nyelvek nem kevés világosságot derítenek azon nyelvszellemre, melly a' mi nyelvfajunknak sajátja. Továbbá minden fogalom a' rokonfogalmak elkülönzése által lesz teljessé (mert úgy jutunk annak egész tartalmához), egyszersmind határozottá (mert úgy ismerjük ki legélesebben határvonalait). A' rokon nyelvek, mintmár tudjuk, egy és azon fajjelleműek; mindenik egyes nyelv egész körében a' fajjellemmel az egyedi jellemet egyesíti okvetlenül. Mi p. o. a' magyarnyelv egyedi jelleme, azt nem tudhatjuk világosan, ha nem ösmerjük lehető sok rokon nyelvek egyedi jellemét, 's ha nem tudjuk azok összes fajjellemét. Viszontag ezt nem foghatjuk fel, a' rokon nyelvek lehető részletes tudása nélkül. Ha ki alaposan és tudományosan akar itélni a' magyar időalakok vagy ige-alakokrúl, az a' rokonnyelvekben igen jeles tanúságot fog találni."

Nem állhat tehát, de nem is áll Gy. úr azon csak úgy pongyolán oda vetett jegyzetkéje: „A' miveltebb írók is az élő beszédet szokták alapul venni.“ Révai ugyanis, a' magyar nyelv újjá születésének ezen első helyen nevezendő törzsatyja, az élő nyelven kívül a' különbféle, de kivált a' rokon származásu nyelvek összehasonlítását tette hosszas, mély és gyümölcsseiben dús nyelvészeti studiuma alapjául. „Ego linguam nostram, ante omnia ita sumsi explanandam, ut est ipsa, et eo prorsus modo, quo se ipsam sensim efformavit. Et hoc quidem ut felicius praestare possim, necessum erat, me totam linguam nostram *non hodiernam tantum, sed antiquam etiam quam altissime repetitam perscrutari et perpetuis observationibus in ea factis, affiniumque linguarum collatione pedetentim ad eius originem penetrare*;“ *) mutatják ezt a' minden művében gyakorta előforduló idézetei a' finn, lapp, eszt, zsidó, stb. más nyelvekből. Hunfalvy, Fábíán stb. legújabb időkben az összehasonlító nyelvészetet sokoldalú készséggel és fényes ered-

*) Révai Gram. Elab. 1 köt. 7. l.

ménnyel kezelik. A' külföld e' tárgyban nagyszerű előhaladásáról nem szükség szólanom, pedig mindezeket a' művelt írók rovata alá sorozni, úgy hiszem, Gy. úr sem vonakodik. A' szerző által kitűzött cél tehát csak a' külömbféle nyelvtani kútfők összhangzatos kiművelésétől 's szorgalmas fölhasználásától várható.

Hallgatással mellőzőm itt a' külömbféle helytelenül használtatni szokott ragokról észrevételeket, melyek Gy. urat mint avatott szakférfit, mély észlelőt, és ernyedetlen fáradsággal a' dolog mélyére hatni törekvő nyelvbuvárt tüntetik föl. A' viszonyító ragokat méltatta a' szerző kiváló figyelmére: hiszem, hogy többen e' miatt vetették vissza, kicsinylő vállvonogatások, és széles bölcsességökben minden illy kisszerű fitymáló arczfintorítások közt. Mindenki azomban, ki a' nyelvészet kérgénél csak valamicskével hatott beljebb, kénytelen megvallani a' viszonyító ragok helyes használatának kitünő fontosságát, úgy lévén e' ragok tekinthetők, mint az ember testét remek hálózatban átszövő érvonalok, melyeknek sértetlen épsége a' testi egészség föntartására mulhatlanu szükséges. Valamint a' mesterséges okoskodási gondolatmenetek szabatoságára megkiváncsoltatik, hogy a' fogalmak és ítéletek egymáshoz viszonyulása a' gondolkodástan szabályai szerint szigoruan legyen kimérve: úgyszintén a' nyelvben — ez nem lévén egyéb mint gondolatképeink lenyomata, mint elvont képzeleteink érzéki alakba öltöztetése — ezen sokszerű viszonyulás árnyékaltainak kifejezésére fölvetett ragok is mindenütt csak kizárólag az azoknak megfelelő helyeken használhatók. Osztozom tehát Gy. úr véleményében; de itt ott mégis engedékenyebb lennék, megengedvén némelly ragok szokás és hosszas használat szentesítette fölcserélését, kivált ha jelentőségök bár nem is egészen összeesik, de egymást igen megközelíti; mert soha sem szabad szem elől téveszteniünk Horátius azon ismeretes szabályát: *si volet usus, quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi* *). Innét még azután koránsem következik, hogy e' fölcserélés mindenütt jó és helyes lenne. Mindezt csak *ως ἐν παροδῳ*.

Azomban ideje is lesz már illy nagy terjedtségű előzmények

*) Az ilyen szabályzó tételeket is cum grano salis kell venni: külföldben halomba dől, mit szerző oda fel a' „vetustas non pauca depravat“ körül helyesen elmondott.

után tulajdonképeni célpontunkat szemügyre venni. Gy. úr említett könyve 82-dik lapján a' külszenvedő igealak használatát a' magyar nyelv sajátosságával ellenkezőnek állítja. Ezen nyelvészeti tétele bebizonyítására az élő nyelvre, a' szokásos közbeszédre hivatkozik. Azonban a' fönnebb mondottak szerint az élőnyelvet nem lehet kizárólagos kútfőül elismerni nyelvtudományi kérdések megvitatásában. Illetékes szavazatot igényel magának még a' szöfejtés-tan, régi nyelvmaradványaink, mint a' korokban divott nyelvszókás ugyannyi emlékei, 's végre az összehasonlító nyelvészet. Míg ezen teljes jogosultságú tanukat részrehajlás nélkül összesen ki nem hallgattuk, mindaddig ítéletünk csak hiányos és részletes marad. De nézzük mindennek előtt az itt ellenünk szólni látszó élő nyelvet.

Minden művelt nemzet nyelve kétféle életet él, az egyik irodalmi, a' másik közbeszédi; és szerintem e' kettős élet egyenlő tekintélyű. Már ha méltányosan és jogszerűen akarunk eljárni birói minőségünkben, az „audiatur et altera pars“ elve szerint az irodalmi nyelv tanuskodását ignorálnunk nem szabad. Úgyde ez egyhangulag a' szenvedő igeidomot mint nyelvünk természetével megegyezőt használja. Azt azonban mi is szívesen készek vagyunk megengedni, hogy valamint az élő beszédben, úgy az irodalmi nyelvben is, többszörös botlások, némelly szóalakok helytelen használata, 's más részint tudatlansági, részint gyarlósági hibák otthonosak. De innét ezután, hogy akár milly számú 's tekintélyű író roszul vagy jobban mondva, helytelenül, az az nem saját helyén használ valamelly igealakot, koránsem következik: hogy nyelvünk természetével ellenkező és csak azok tollában forog, ki az idegen nyelv kaptájára vonják a' magyart is. Ha a' közbeszédben nyelvünk valamelly létegrésze ritkán hallatszik, még nem nyújt elegendő okot illy súlyos vád támasztására. Súlyosnak mondom e' vádat, vagy tán nagyított phrasisnak veszi valaki e' szavakat? — ha igen: régi irodalmi emlékeink 's nyelvtanítóink közmegegyezésére hivatkozom a' kérdéses szenvedő alak használatában. Vagy azt kell állitanunk, hogy a' magyar nyelv természetét számos régi jeleseink közül a' mult század végeig Gyarmathyn kívül egyik sem ismerte föl, hanem ellenkezőleg mintegy végzetes összhangzásban sanyarták el annak eredetileg tiszta lényegét; vagy hogy a' külszenvedő nyelvünk természetével nem ellenkeezhetik. Lássuk

csak röviden grammatikusainkuak egybevágó 's kételynélküli határozott tanuskodásait.

Hogy a' legrégiebbel kezdjem, Erdős János (1539) így szól ¹⁾: „Passiva verba in nostro sermone formantur a verbis transitivis secundi ordinis, litera *t* et syllaba *te* ante ultimam verbi syllabam inserta.“ Molnár Albert, mint azt Révai ²⁾ idézi, a' külszenvedő idomot minden időben és módban végig viszi; hasonlóan Csipkés György is. A' Revai által szintén dicsért Pereszlényi Pál is ezen idom jogosultsága mellett harszol ³⁾; Gelci Katona István a' „Titkok titka“ című művéhez csatolt Magyar grammatikáskában a' külszenvedő képzőjét, mennyiben ez igeidomot alkot, nem említi ugyan, de vitézül forgatja lándzsáját a' mellett, hogy a' „passiva vox-okat az activáktól felette szükséges megkülömböztetni, mert egyébként az értelem nemcsak dísztelen, hanem ellenkező sőt néhányszor ugyan káromkodó is lenne.“

Rövidség okáért mellőzve a' többieket, térjünk át a' korra nézve hozzánk közelebb esőkre. Gyarmathy Sámuel ⁴⁾, habár Geleivel szintén hibáztatja azokat, kik az „istennek imádtatása“ helyett az istennek imádás-át mondanak, és irnak, a' külszenvedő igealakot illetőleg mégis, mint mondja „bizonyosan megvan győzetetve, hogy azon szók a' deáknelyv bejövetele előtt, a' magyarok szájában nemis forogtak. Okai : a' szenvedő képzőjének a' cselekedtető idom képzőjéveli azonossága, jóllehet másutt ismét nyelvünk természetét hozza föl bizonyítékul, hogy azonos képzőket és ragokat nemcsak eltűr, hanem különösen kedvel is; továbbá mert a' közbeszédben nem szokás vele élni, és hiányát más szólásmódokkal lehet pótolni; ajánlja a' többes harmadik személyeli pótlást, így : e' helyett veretem, engemet vernek. Gyarmathy véleményét magokévá tették és hosszasan bizonyítgatják a' debreczeni magyar grammatika ⁵⁾ szerzői is. A Gyarmathy által fölhordottakhoz azon egyetlen nekik jelentékenynek látszó okot csatolják, hogy az *at*, *et* és *tat*, *tet* tulajdonképen nem arra viszik a' cselekedetet, a' kiben vagy a'

¹⁾ Kazinczy Magyar régisg. és ritkas. 109. l.

²⁾ Elab. Gram. II. 927. l.

³⁾ Gram. linguae ungaricae. N.-Szombat. 1682.

⁴⁾ Okoskodva tanító Magyar nyelamester. Kolozsvárott 1794. első db.

⁵⁾ Kijött Bécsben. 1795. 110. l.

kire nézve az történik, hanem arra, ki által az véghez megyen, holott a' külszenvedő formának épen az ellenkezőt kellene jelölnie. Hozzá teszik azomban: „Ezek mindazáltal nem olly czéllal hozódnak fel: mintha a' szenvedő formákban az *at*, *et*, *tat*, *tet* végzetekről végkép le kellene mondanunk. Már ez most késő, rakva lévén vele könyveink, és neki szokván, már észre sem vesszük, mikor reá megy a' pennánk; sőt gyakran hibáznánk ha vele nem élnénk.“ Hasonlóképen ítelt Verseghy is, halljuk saját szavait: „A passivumok conjugatiója a' factitivuméktól nagyon különbözik — — — de a' beszédben könnyű őket mégis egymástól megkülönböztetni.“ És utóbb a' külszenvedő eredetiségéről így nyilatkozik: „Legrégibb könyveink és kéziratunk sokkal ifjabbak, hogysen belőlök meglehetne mutatni, hogy nemzetünk a' passivumot nem a' deáktól vagy tóttul tanulta. De ha bizonyos is, hogy tőlök tanulta, ez nyelvünknek kissebbségére semmikép seni válhat“¹⁾.

Hatalmas ellenfélre találtak a' külszenvedő ostromlói Révai Miklóspan, ki különösen a' Halotti beszédhez irt fölülmulhatlan commentárjában, megdönthetlen okokkal, és régi nyelvemlékeinkből szedett számos idézetekkel mutatja meg ezen alak jogosultságát, és ingerlékeny kedélyéből folyó heves modorában nyilatkozik annak mind fölösleges öregbitése, mind pedig a' beszenvedő általi pótlása ellen²⁾. Megczáfolja először a' kétes értelem támadásától kölesznözt okot. Idézi e' végre Pereszlényi szavait, a' ki a' cselekedtető 's szenvedő képzők hasonlósága szülte homályos értelmének földerítésére a' legbiztosabb utat ajánlja. „Differentiam ergo certam — úgymond — accipe ex sensu.“

Ugyanezen kérdéses ügyben látott továbbá Révai a' rokonnyelvek után, jól tudva, milly kincs rejlik az összehasonlító nyelvészet áldásos ölében. Csakugyan támaszát lelte itt alapos állításának; lássuk mikép³⁾. A cselekedtető 's szenvedő idom képzője Révai szerint *et*, melly azomban az igetörzs hangzója szerint lesz *at*. A' tulajdonképeni *et* képző csak kevés hangzói különbséggel az ősz eredetű *it* alakot tünteti föl, melly a' török nyelvben maiglan is főnvagyon, *itmek* török ige ugyanis annyit tesz, mint tenni, ha a'

1)-Verseghy. A' tiszta Magyarság. 76. l.

2) Antiquitates literaturae hungaricae 255—270. l.

3) L. Révai Ant. vol. 1. 266. l.

tiszta tö *it*. Ez a' hangzó helyeserélésével a' tenni ige eredeti töjét mutatja, az *sz* betű csak szebbhangzat véget szurattván a' tö 's a' határtalan ige közé : *te-sz-ek* ; innét : *te-sz-ni* = *tenni*. Ugyanezen ige hasonérteményben megvan a' finneknél is, *te-en m. tesz*ek ; tisztán világlik ki itt azonfölül az első személyű névmás mint az igék eredeti személyi- és számi ragja. Az eredeti *et szenv.* igeképző azután az igetörzs változó millyensége, 's a' törvénynyé vált szokás követelményei szerint majd változatlanul, majd pedig *at* és *tat*, *tet* alakban járul az igéhez. A' finn nyelvben hasonlólag *et* képző által származik a' *szenvedő* idom ; pl. *häjkyt-än* halkítok, csillapítok, a' tö *häik* azonos a' m. *halk* melléknévvel, innét cselekvő ige *häikyt-än* lett *it* képző hozzáragasztása által épen úgy, mint nálunk *halk-ból* halkítom. Ebből *häikyt-än* *szenvedő* idom lesz az *et* képző által, így : *häikyt-et-än* ; hasonlólag a' magyarban is *halk-it-at-om*. Lásunk még egy példát : a' finn *täyt* azonos a' mi *tölt* igénkkel, az itt *y* által kifejezett *ü* bötü, nem különbben mint az előbbeni példában az *i* nálunk *l*-re változott ; ebből *szenv.* idom lesz így : *täyt-et-än* = *tölt-et-em*. Ezek szerint a' szófejtés is világosan mutatja, hogy a' *szenv.* idom az altáji család rokon nyelveiben ép úgy fordul elő, mint nálunk.

A' vita, úgy látszik, Révai közbeszólásával véget ért ; legalább ezt látszik tanusítani a' Révai után irt nyelvtudósok hallgatása ez alak polemiájában. Így Beregszászi Nagy Pál kétszer említi az *at*, *et* és *tat*, *tet*, külszenvedő-képzőt, de csak nagyon röviden. „*It est character omnium in genere verborum passivorum, in tertia nempe persona. Praes. Indic. ut : adatik születik*“ ¹⁾. Csató Pál, Nagy János nyelvtudományi pályamunkáikban sem tesznek észrevételt e' képzők kétes eredetiségéről ; hasonlólag mellözi e' tárgyat Fogarassi is művelt magyar nyelvtanában. Bitnicz magyarnyelvtudományában egy rövid védelmi czikket szentelt ugyan annak, de ezt inkább a' régi nyelvtudományi harc vizszhangjának lehet tekintenünk ; hasonlólag Ihász György is magyarnyelvtana első kiadásában, a' vitatott idomot meggyőző, 's világos okokkal támogatja ²⁾. A külszenvedő alak ellenharczosainak sorát a' M. Nyelv-

¹⁾ Dissertatio philologica. de vocabulor. deriv. et format. Pest. 1815. 77. l. v. ö. 147. l.

²⁾ Bitnicz Magy. Nyelvtud. Kőszeg, 1848. 91. l. és Ihász György Magy. Nyelvtan. Szék-Fehérvár 1846. 232. és 233. l.

szet legközelebb megjelent füzetében Brassai Sámuel zárja be. Lásuk hamarjában okait. Ezen alak által nyelvünk diszén és kellemes hangzásán hatalmas csorbát ejtünk, daczára annak, hogy a' külszenvedőnek szükséges volta, mint Br. állítja, a' külföldi nyelvek tökélytelen természetében sarkallik. Nem úgy a' magyarban. Továbbá a' szenvedő alak lényegében megegyezvén a' Gyergyai által is pótlás végett ajánlott kifejezésekkel, sőt ezek az értelem módosulásait igen híven tükröztvén vissza: a' külszenvedő nemcsak fölösleges, hanem még nyelvünk természetével is ellenkező torzszülemény. Végre a' tős törzsökös magyarok szájában az ód-os öd-ös passivum is ritkán van használatban, a' tat-os tet-es pedig épen hallatlan ¹⁾).

Egyedül a' közbeszéd után indulva nyelvünkről, igen számos drága ékességeket kellene lefosztanunk; illy veszedelmes útra pedig, ki rohatja nekünk föl, ha a' közbeszéd egyetlen kalauzolása nyomán el nem indulunk. Bizonyítja ezt Hunfalvy Pál a' „magyar igeidők“ czimű dolgozatában, hol így szól: „Ha nincsen irodalom, melly a' nép szellemi megoszlás előtti korból merithetött 's a' megoszlás után emlékeül marad a' mult időnek: az elő nyelv, mellynek használata mind szűkebb körü és alacsonyabb állapotú embereknél talál helyet, semmikép sem lehet a' nyelv tulajdonságainak, és sokszerűségének mintája. A' régi irodalom a' régi teljesebb nép nyelvének nagyon hű emlékezte; abban együtt van meg, mit most a' megoszlott nép szakai közt csak elszórva találunk“ ²⁾. Ha elfogulatlanul tekintünk az élő nyelv szemei közé, úgy bizonyára azt fogjuk tapasztalni, hogy az koránsem retteg olly föltétlenül a' szenvedő igealaktól; mint inkább annak helytelen alkalmazásától; mutatja ezt azon körülmény, hogy a' nép száján és a' népdalokban is forognak, habár ritkásan, szenvedő igék; így: születik stb ³⁾. Ez pedig épen nem az idegen nyelvek majmolása, miután az nekünk megfoghatlan esemény, hogy csupa szolgálai fordítás kedvéért, valamelly sohasem hallott alak egyszerre meghonosult volna. A' latinból nincs átvéve a' vita alatt lévő képző; hogy

¹⁾ M. Nyelv. IV. évf. 2. füz. 110. és köv. l.

²⁾ Nyelvész. füz. II. évfoly. 460. l.

³⁾ A Népdalokat illetőleg. I. Népdalok és mondák. Erdélyi János, Pest 1846. 4, 15, 38. l. 144, 320, 336 stb. lapokat.

és mikép juthatott volna eszökbe első íróinknak a' műveltető ige képzőjét szenvedő értelemmel is fölruházni; illy nyelvészeti statuscsinyt történtenek hinni nem lehet. A' „Miatyánk“ és „Hiszekegy“ bizonyára legrégibb nyelvemléknek tekinthető, mert hisz jól tudjuk, hogy a' kath. anyaszentegyház minden, habár alárendelt jelentékű tárgyban is az újítást lehetőleg kerüli; úgy vehetjük tehát e' két imaczikket, mintha jól zárt szekrényben, és gondosan lepöcsételt okiratokban maradt volna fön. A' legrégibb korban elkövetett latinos szófüzési vétségek bennök maiglan fölталálhatók, pl. „mí kenyérünket mindennapit adjad nekünk ma.“ A' sok kényes fülnek nagyon zokon eső „asszonyi állatok“ szintén az ősi idők maradványa. Milly sértetlen épsebben maradt az fön, mutatja különösen az angyali üdvözllet végén előforduló „imádj“ ige benható értelemben, mellyet most már külömbféle módon úgy-mint: imádj Istent, imádkozzál stb. igyeksenek a' mostani kor nyelv szokásával megegyeztetni. Ez ige hajdan benható érteményben is és pedig elég sűrűn használtatott, így már a' Halotti beszédben: „vimagomuc ez scegen ember lilkiert“. (Hal. besz.) A' Pray által kiadott Margit-legendában még gyakran olvashatók illy kitételek: „De maga (mondat kivételező értelemben) te is jmagy aytatosson te magadert“ Vagy másutt: „Meny el azért, syes es imagy*). Jám-bor elődeink inkább szívleg mint nyelvtanilag jól törekvének imádkozni, azért az imákban változást tenni akkor nem tekintették főbenjáró dolognak; az előforduló szenvedő alakot tehát később becsuszott újításnak venni nem lehet. A' szavak és mondat-füzések átalakítása ezeknél fogva nem hihető. Hogy azok legrégibb maradványok, azt hosszas okoskodások nélkül is mindenki beláthatja. Már pedig ezekben a' szenvedő igealak egészen úgy használtatik, valamint azt mai nap is jól alkalmazzuk. pl: szenteltessék, fogantaték, kínzaték stb. Azon, hazánk nyelvében nem nagyon tudós szerzetesek, kik őseink megtérítésével foglalkoztak, 's a' kiknek ezen imák lefordítását köszönhetjük, mikép tudták a' műveltető 's szenvedő alakokat, azonnal illy éles és hiven megtartott ismervekkel egymástól megkülömböztetni?

Hogy a' szőnyegen forgó igealak kivetése által nem szenvedne a' nyelv semmi veszteséget, Gy. úr hiában iparkodik bebizonyítani. Mert a' mi áll a' név- ige- 's mondat-viszonyitokról, az itt is

*) Pray Margit Leg. 322 és 323. l.
Magyar Nyelvészet IV. folyam 2. f.

jól alkalmaztatik. Hogy beszédünk a' határozott szabatosság igényének megfelelően, nem szabad ragokat más ragokkal, viszonyított más viszonyítóval, igealakot más körülbelől ugyanazt jelentő kifejezésekkel kény és kedv szerint fölcserélni, a' synonymák változtatása mindig szükségképen magával hozván az előbbi értelelem módosulását is. A' körülírás továbbá már magába véve is nem jelent egyebet, mint valami módon helyre ütni annak hiányát, a' mi nincs. Már ha a' fogalmak azon viszonyulására nincs saját kifejezésünk, midőn az alany más külső tárgy behatása alatt szenvedni mondatik : a' körülírás több módon lehetősége nyelvünket csak hiányosan kárpótolja.

Továbbá a' szerző által póteszköznek ajánlott kifejezés mód is a' mi véleményünket igazolja; ugyanis, a' körülírás ezen neme: szeretve vagyok, szeretve valék stb. szintén külszenvedő alak, honnét csak a' mindent törvényesítő zsarnok szokás ejtette ki a' lényeges képzőket; mi pedig a' százados használat tekintélyét kellőleg tisztelve azokat alattomban odaértjük. Ha így nem fogjuk fel ezen körülírás keletkeztét, akkor nem tudom, milly józan okát fogjuk kitalálhatni; hisz *szeretve* cselekvő idomu 's értelmű igenév, milly úton és módon nyert tehát illy szöfűzésben *szeretve van* szenvedő értékenyt? ¹⁾

Megvallom, nem minden habozás nélkül irtam le ezen szavakat, noha az legszilárdabb meggyőződéseim nyilatkozata; annál nagyobb volt meglepetésem, midőn már Pereszlenyi Pál illy czímű munkájában „Grammatica linguae Ungaricae“ szintén ezen magyarázatát olvastam az efféle szólásoknak : vert pénz, megvan verve. „Persona tertia praeteriti primi numeri singularis — úgymond Pereszlenyi — posita cum substantivo transit in obiectum participale ut: hallott dolog, audita res, olvasott pénz. Videntur tamen hae magis esse tertiae personae verbi passivi per syncopen contractae: et signum est duplex *tt* in fine, etsi in *iis*, quae in duas consonantes exeunt, non duplicetur, ut: vert pénz, cusa pecunia.“ ²⁾ Ugyanilly értelemben van Révai, ki Antiquitásaiban ezeket mondja: „Caete-

¹⁾ Bizony azon úton, mellyen az *ivó víz* és *ivó pohár* és *ivó szoba* is szenvedő jelentésűekké lettek. Így a' *látható világ* stb is szenvedő értelmű. Mind a' mellett ezek nem tagadják el a' szenvedő alak létét, hanem csak arra intenek, hogy vele bölcsen éljünk.

H. P.

²⁾ L. az 1738-i kiad. 72. l.

rum, tametsi frequens est nostrorum ille error (a' szenvedő képzők kihagyását érti az említett szólás-módokban) multa adsvetudine iam pene legitimus; adsunt tamen praeter accuratiores Grammaticos, scriptores quoque non pauci, qui ista participia cum religione quadam distinxerunt; nosque auctoritate sua ad parem in scribendo diligentiam satis excitant¹⁾. Ezután számos példákat is idéz Telegi, Pécsi, Dráskovics, és Pázmán irataiból. Álljon itt mutatványul egy kettő: Ez előtt fel valónak ékesítetve. Minden adóssága meg vala engedtetve. El van jegyeztetve.

További bizonyítékul a' szenvedő igealak ellen azt hozza fel Gy. úr: „Hogy nincs meg nyelvünkben ez idegenszerű külszenvedő, onnan is kitetszik, mert a' magy. embernek hiába magyarázom: hány külszenvedő *tatott, tetett, tattatott, tettetett* ragot mondjon, nem tudja felfogni.“ Nemtudom mit feleljek ezen ellenvetésre; csuda dolognak kellene annak lennie, ha valaki ezen egyszerű szabály fölfogására képtelennek vallaná magát: hogy t. i. szenvedő alakot alkossunk cselekvőből, ehhez az igetörzs külömbfélése szerint majd *at et*, majd *tat tet* képzőt kell csatolnunk. Egy nehézség merülhetne föl, ha t. i. cselekedtető's szenvedő, vagy egynél több szenvedő képzőt egy igéhez csatolnánk, de ez fölösleges, és tekintélyes nyelvészeink csak nem egyértelmű véleménye szerint rosszul történik. Külömben ezen tulságos subtilisticus irány, valamint egyéb tudomány-szakokban, úgy itt is néhány védőre, de annál több gyakorlati felfogásu czáfolóra is talált. Rosszul tette tehát szerző e' cikk homlokzatára a' *tattatik* és *tettetik* szenvedő képzőket, minek helyébe inkább az *at, et* képzőt kellett volna fölhozni.

A' mondottak megértésére kulcsul szolgálhat szerző utóbbi ellenvetésére: A' 87. lapon ugyanis azt ajánlja szerző, hogy a' külszenvedő alak elkerülésére cselekvő többes 3-ik személyt kell használni, így: azt ítélték, mondták, határozták; e' célra alkalmasnak itéli továbbá szerző e' szenvedő formákat: az volt ítélve, mondva, stb. Mint főnebb érintettem, ez utóbbiak szintén valódi's tulajdonképen külszenvedő alakok, nem külömben a' szenvedő értelményű adott, olvasott, igenév is, mert ha e' képzők kiesését nem fogadjuk el, nem lesz többé mód megmagyarázhatni, ezen cselekvő idomokban hogyan rejthetik szenvedő értelmény²⁾. Tehát

¹⁾ Révai Antt. quít. §. §. 132–133.

²⁾ Lásd az előbbi szerkesztői jegyzetet.

megengedjük, hogy körülbelül ugyan azt jelentő kifejezések néha egymással fölcseréltesse, szükségből az értemény világossága kedvéért azomban ellenkezőleg gyakran merülhet föl az eset, hogy a' beszéd határozottsága bármilly fölcserélésből is tetemes kárt szenved; ekkor semmiféle vátoztatása a' beszéd czéljának egyenes megsértése nélkül nem történhetik. Miután pedig a' határozottság a' szépirodalmi nyelvben úgy, mint a' tudományos 's hivatalosban első rendü igény : a' szenvedő alak kénytelen nélkülözését akár-milly águ íróink bizony nagyon megkeserülnék. — Ezután sz. ellenokai összegét illy rövidletbe szorítja össze :

A' magyar nyelvnek van ugyan *at*, *et* és *tat*, *tet*, képzők által származó saját szenvedő alaka, melyet a' nyelv természetével összeütközésbe hozni lehetlen, de *tattatik*, *tettetik* külszenvedője nincs, mert ha megvolna is, nem nehezítnők vele, sz. szavai szerint, gördülékeny nyelvünket. Ezen veszélytől azomban nincs mit tartanunk, ha rendesen képzett, 's illő helyen használt külszenvedővel élünk. Mert ha a' szenvedő alakkal nyelvünk díszét és gördülékenységét veszélyeztetjük, akkor a' számos cselekedtető igéket is ki kellene küszöbölnünk, mint a' mellyekben szintén előfordulnak ezen : *at*, *et* és *tat*, *tet* képzők, habár más jelentmény-nyel. A' két cselekedtető 's szenvedő képzők külső azonossága nem szükségképeni oka az értelem-zavarnak, mellynek oka mindig az író, nem pedig a' nyelv. Továbbá a' szenvedő képzőt nem mi veszszük föl saját ízlésünk szerint, hanem mint már ez előtt IX századdal megvoltak, védjük és használjuk. — Sőt azt merem állítani, föltéve de meg nem engedve, hogyha ezen képzőt a' keresztén hitre való áttérés korszakában csak a' magyar nyelv szellemét föl nem ismerő szerzetesek használták volna először szenvedő érteményben, mégis inkább nyerne a' nyelv annak további megtartásával, mint a' különféle körülírások és rokon érteményű kifejezések kénytelen foltozgatásaival. Mert csak részreahlás nélkül ítéljük meg, e' két kifejezés közül mellyik üti meg kellemetlenebbül nyelvérzetünket : „Minden rendes ige e' két idomszerint *ragozódik* vagy *ragoztatik*; magától *értődik*, vagy *értetik*?*)

*) A' kellemes vagy kellemetlen hangzás nem dönthet a' tények léte felül; azonkívül az bizonytalan mérő is. Én kellemre nézve nem tudok kü-lömbiséget a' *ragozódik* és *ragasztatik* közt.

A' cselekedtető 's szenvedő képzők több helyeken könnyű össze zavarhatása nem azt bizonyítja be, mit sz. mond. Innét csak azon üdvös tanulságot meríthetjük, hogy a' szenvedő igealak használatában óvatosnak kell lennünk, 's az értelemzavar elkerülésére mindazon eszközökhöz nyulnunk, mellyek e' czélra kínálkoznak. A' két képző azonosságából támadható kétes értelmén egyiknek elvetésével segíteni, ép annyi, ha nem több kárral jár, mint a' mennyi hasznót óhajtunk illy uton más felől elérni. Révai, ki annyit 's olly fényes eredménnyel harczolt nyelvünk sajátságai mellett, a' Halotti beszédhez irt commentárjában keserű de igaz meggyőződése sugallta hangon beszél a' debreczeni grammatica ugyanezen tulzott aggályairól: „Hodiernos quosdam Grammaticos, nescio quis praeposterus rapiat fervor, ut passivorum ab activis formationem more mandativorum omni retro aetate, quantam quidem superstitibus commonstrant libri et codices manuscripti, semper probatam semperque usurpatam, temerarie tamen et insulse reüicere contendunt: quasi ea non ex indole nostrae linguae petita, sed Latinorum potius imitatione male fuisset arrepta; et quod eadem ratio utraque haec verba formandi ambiguam redderet sententiam. Non modo nimia sed etiam ridicula est illa claritatis sollicitudo, ut propterea, eadem verborum formatio, similesque terminationes, licet ex ipsa linguae indole petitae, de ea tamen tollendae existimentur. Ullane est in orbe lingua, quae has non habeat? Latinam inspicimus nobis magis familiarem. Cuius tamen Grammatici Latini ea unquam subivit cogitatio.“ — Alább pedig: „Est vero admodum antiqua et genti nostrae prope coaeva haec ratio formandi passiva more mandativorum“.

Ezek után sz. így folytatja bizonyítását: „Bizonyítja ezt az idegen külszenvedő ige-képző kutatása nyelvünkben. — — — E' kutatás is mutatja, hogy az úgynevezett külszenvedő ige nincs meg a' magyarban, mert ha megvolna, nem kellene kutatni. Illy kutatásból származtak az effélék: adattatik, adatódik, adattatódik.“ Én ellenkezőkép vélekedem, azt gondolván, hogy valaminek kutatása inkább annak valódi létezését gyaníttatja velünk, főleg itt, hol a' meglévő tárgy jogos vagy jogtalan. — Jogosan létez a' nyelvben az, mi a' nyelvszellem természetes kifolyásakép illetékes helyet foglal a' beszédszerkezetben. — Létéről foly a' véleményharcz. Külömben bármikép forgassuk is az okoskodást az

e' tárgyban történt nyelvészeti kutatásról, ha szorosán vesszük, ép úgy bizonyítja az egyik állítást, mint a' másik fél ellenkező véleményét. Ha a' szenvedő igealak körül nyilvánított habozás annak nem magyar természete ellen tanuskodnék, úgy sz. fölhozhatta volna, hogy már a' 16-ik század első és második felében virágzott íróinkál is némi kutatás és bizonytalan tapogatózás tapasztalható a' szenvedő igék mikénti használásában. Révai ugyanis már Komjáti, Pesti, Tinódi 's más írókból illyféle példákat édéz: igazultassál, megrémültettek, kinlódéttassam. De ezek olly kevésbé döntik halomra a' szenvedő igék mellett főnforgó okokat, mint azok, melyeket sz. hoz föl. Mert ha nyelvtudományunk atyja nemis mutatná meg e' csudaszületteknek látszó igealakok származási okát ¹⁾: mi is könnyen beláthatjuk az eszmefüzést, melly ezen kifejezőmódok alapjául szolgált. A' rokon nyelvek is nagyon főnszóval magyarázzák szintén ezen sajátságos idomalkotasokat. L. alább a' finn nyelv szenvedőjét. Mi pedig a' sz. által említetteket illeti: azok a' debreczeni grammatica műhelyéből kerültek ki, 's Révaiban adtak emberökre, mint ki azoktól világosan czáfoló, 's hevesen osztorozó módjával irodalmunkat legnagyobbbrészt megmentette. Az Antiquitásokban, hol számos okok elősorolásával védi a kétségbe vont szenvedő idomot, ép úgy mint nyelvtanában a' határozott igealakot, illy czímmel tiszteli meg ez új termékeket: „Verborum formationes certe monstrosae! Has etenim nulla unquam novit aetas superior, in formationum legibus multo sane melior atque unica magistra tutissima ²⁾”. Ezen fonákabbnál fonákabb igeképzésre pedig nem a' szenvedő idom, hanem a' világos érteménny utáni szertelen kapkodás adott bő alkalmat. Ha a' debreczeni nyelvtudós urak megelégednek azon érteménny-szabatossággal, mellyre elég eszköz van letéve magában a' nyelv természetében, úgy a' szörszálhasogató 's hajmeresztő formák a' magyarnak fülét soha sem kinozták volna. Nem vala szükség ezen kinosan fárasztó 's fanyar eredményű kutatásokra; miután azomban megtörténtek, az illetők bölcsekedését fölöslegesnek sőt épen hibásnak bizonyították be, de koránsem a' szenvedő igéknek a' magyarnyelv természetével ellenkező voltát mutatják meg. Elkezdve a' „Miatyánk” és

¹⁾ L. Révai Ant. 265. l.

²⁾ Ant. 269. l.

„Hiszekegytől a' hitújítás utáni korból fön maradt nyelvmelékekig, mindenütt sürűen leljük a' szenvedő igealakot; ez minden kétségen kívül van annyira, hogy nagyon is gyakori előfordulása nyujtott épen alkalmat annak, mint idegen alaknak megtámadására. Nyelvmelékeink e' szakadatlan tanúsorozata erős bizonyítéka annak, hogy akkor, midőn a' nyelvünk ősi természetét világosabban és könnyebben foghatta föl a' romlatlan eredetiségű nyelvérzet, még senki sem gondolkodott a' szenvedő igealak idegenszerű voltáról. Ezen kivétel nélküli meggyőződés képviselői — a' ránkmaradt emlékek — tehát a' mostani élő nyelvnél nagyobb tekintélyűek, mint azt a' fönebbi idézetekből láthatjuk. Megelégedvén a régi, 's általános szokás rövid érintésével, térjünk át az összehasonlító nyelvészet tanulságos mezejére. Én az igazat megvallva, még bizony a' finn nyelvészetnek eddigelé nem nagy tudósa vagyok, szabadjon tehát ezen csak kevésbé ismert téren másnak vezér pályáján haladnom.

A' gazdag aratás Hunfalvy Pál urat illeti, kinek szívességéből leheték szerencsés itt is némi tájékozottságra szert tehetni. Emeltett nyelvtudásunk osztályozása 's adatai — lássuk — deríthetnek-e 's mennyi világosságot ez eléggé bonyolult kérdésre. Lássuk tehát a' magyarral rokon nyelveket, nagyobb világosság kedvéért, a' mandsu mongol, török — tatár, magyar és finn ágankint.

I. A' mandsu-mongol ágnak legkeletiebb és legdéliebb nyelve a' mandsu, melyet a' pekingi udvar használ. Kiváló jellege: az alakok kopottsága, melyre nézve az áltaji nyelvekben megegyez az árja családbeli angollal. A' szenvedő és cselekedtető képző — erre figyelemmel legyünk — *bu pl: tacsí tanúl, tacsíbu tanít, tacsí-bubu tanítatik.*

Az ugyanezen ághoz tartozó tunguzban a' szenvedő képző *on*; a' cselekedtető pedig *fka, fkä pl: umí iszik, umíon itatik, umífka itat.* A' cselekedtető és szenvedő képzők azonossága, mint a' tunguz gyanítatja 's H. megjegyzi, alkalmasint összefüggésben van a' mandsu nyelv elébb említett kopottságával.

A' szintén ide sorozott mongol nyelvben a' szenvedő képző *ta* vagy *kda, te, vagy kde*; a' cselekedtető *gul, gül* vagy *ga, ge, pl: ala öl, alakda öletik, alagul ölet.*

A' burját nyelv szenvedő képzője *gda, gde*; cselekedtető képzője pedig *gul*; p. o. *ala, öl, algda öletik, alagul ölet.*

A' mondottakat röviden egybefoglalva, illy képző sorzatot

látunk a' mandsu-mongol nyelv-ág szenvedő igeidomaiban : *bu, on, ta, kda, gda*; a' cselekedtetőkben pedig : *bu, fkā, gul, ga*. Nem lesz haszontalan dolog ide jegyezni a' szenvedő alakhozi közelsége és rokonsága miatt a' magárahatónak (reflexiv) képzőit is, melyek a' felsorolt nyelvekben a' következők, ú. m. a' mandsuban *dsa, dso, dse*; pl. *goni*, gondol *gonidsa*, gondolkodik, *isza* gyűl, *iszudsa* gyűlekezik; a' mongolban *ra, re, l*, pl. *ebde*, ront *ebdere romlik*; a' bürjátben *r, l*, pl. *uga* mos, *ugar* mosdik.

II. A' nagy terjedelmű török-tatárhoz tartozik a' többiek közt a' jakut, melynek szenvedő és magáraható képzője *n*, p. o. *sziā* eszik, *sziān* evődik. Kizárólag külszenvedő képzője pedig *ulun, ülün, ilin* pl; *buoj* tilt, *buojulun* tiltatik. A' cselekedtető képzője : *tar, ar, és t*; p. o. *ana* jelent, *anat* jelentet.

Az ezen ág alá tartozó török nyelv szenvedő 's magáraható képzője *l, n*, p. o. *szev*, szeret, *szevil* szerettetik, *szevin* örül valamin. A' többféle cselekedtető képzők közül a' mieinkhez legjobban hasonlít a' *t*; p. o. *otla* legel, *otlat* legeltet.

Különös megemlítést érdemel, hogy a' cselekedtető alakhoz a' törökök, főleg pedig a tatárok új cselekedtető képzőt függesztenek; pl : *jaz* irt, *jazdur* irat, *jazdurt* irattat.

A' jakutban és törökben tehát a' szenvedő és magáraható, nemkülömben a' cselekedtető képzők azonosak.

III. A' magyar nyelvág nevezete alá Hunfalvy azon nyelveket foglalja, melyekben az ige tárgyi ragozása tűnik elő. Illyeknek pedig a' mordvin, osztják és vogul; ezen ragozás a' számojedben is előfordul.

A' mordvin nyelv szenvedő képzője *v* egy közbeszürt segéd magánhangzóval; p. o. *szodan* tudok, *szodavan* tudatom, *szodat* tudsz, *szodavat* tudatol, *szodi* tud, *szodavi* tudatik. A' cselekedtető képző pedig *t*; p. o. *nej* néz, *nevt* nézet = mutat; néha *d*, p. o. *lām* név, *lāmd* nevez stb.

Az osztják nyelv szenvedő képzője *aj*, pl. *unt* oktat *unttaj* oktattik. Magáraható képzője, *s*, p. o. *midadem* bérlek, *midasem* bérbe szegődöm. Cselekedtető képzője *t, ty, pt*.

A' vogul nyelv szenvedő képzője *u*, mely a' jelenidőben más-salhangzóval társul, a' multban pedig *v* re változik p. o. *rátēm* ütök, *rātauem* ütetem. Cselekedtető képzője *t*, p. o. *ünli* ül, *unti* ültet, *té* eszik *titi* etet.

Egybehasonlítva már ezen ágbeli nyelveket, lehetetlen azok közt hasonlóságot nem találnunk; különösen a' mordvin *v*, az osztyák *j* (aj), a' vogul *u* azonosak, és úgy latszik rokonok a' magyar *ül*, *ill*, *öd*, *öd*, képzőkkel; az osztyák *s* magáraható azonos vagy legalább rokon a' magyar *sz*, *z* képzővel a' lát-sz-ik, old-öd-z-ik féle igékben. Továbbá a' cselekedtető *t* megvan mind a' négy nyelvben.

IV. A' finn ág egyik fele a' keleti finn, ú. m. a' cseremisiz, votják, és szürjän nyelvek. Másik a' nyugoti finn, mely magában foglalja a' szuomi, vagy tulajdonképeni finn, az eszt, és lapp nyelveket.

A' keleti finn ág alá tartozik a' cseremisiz, mely a' szenvedő idomot igésnév (participium) és *li* = le-nni meg *ill* = ol-val igék által szokott kifejezni. Magáraható képzője *lt* p. o. *által* = csal, *altalt* családokzik. Cselekedtető képzője : *d*, *t*, *kt* és *tar*, p. o. *jul* ég, *julut*, éget.

A' votják is inkább segédigével fejezi ki a' szenvedő idomot. Külömben az *szk*, vagy *sk* magáraható és szenvedő jelentésű p. o. *basz* vesz, *basztszk* vétetik. A' cselekedtető képző *t* p. o. *kul* hal, *kult* ölt.

A' szürjän ige *sz* vagy *usz* képző által lesz szenvedő 's magáraható értelményű; p. o. *töd* tud, *tödsz* tudatik, *szó* só, *szolasz* sózatik. A' cselekedtető képzők : *d*, *t*, *öd*, *ed*, *köd*, *töd*, p. o. *vos* vesz, *vost* veszt stb.

Ezen három nyelv magáraható szenvedő képzője *sk*, *szk*, *sz* és *cs* nyilván azonosak; a' cseremisiz *lt* külön áll. A' cselekedtető képzők : *d*, *t*, *kt*, *d*, *t*, *öd* *köd*, *töd* hasonlóképp találkoznak; a' törökökhöz szító *tar*, *dar* szintén külön való.

A' nyugoti finn ághoz tartozik a' „nemes szuomi“, melynek szenvedő képzője *t*, ehhez egy magánhangzó segéd-bötükép járulván. Van ezen fölül a' finn nyelvben magáraható idom is, melyhez hasonlólag szenvedő képzőt ragasztanak. Ezen idom-alkotás érdekességét emeli különösen azon körülmény, hogy mint már fennebb említettem, valaha épen ilyen minálunk irodalmilag is divatozott. — Bár mennyire sürgessen is időm rövidsége e' tarlózat minél előbbi befejezésére, nem állhatom meg, hogy Hunfalvynak egy kéziratban előttem fekvő nyelvtudományi deductióját legalább rövid vonásokban elő ne adjam; annyiival inkább, mert valamint az összehasonlító nyelvészetet általán, úgy az itt tárgyalt kérdésre is tetemes világosságot derít.

A' finn nyelvnek egyik igeosztálya, mely a' hehezett vagy összevont igék osztályának neveztetik, és a' névi mód *t* ragjából különböztethető meg, sajátoságos tüneményt állit szemeink elé. Ugyanis míg az egyerűeknek nevezett igék a' mult idő *i* képzőjét közvetlenül a' *tő* és személyképzők közé veszik föl; addig az összevontak *s* betűt szűrnak közbe. Hasonlag a' föltételesnek *n* képzője mellé egy új *n*-et is teremt oda. Például: álljon itt *luken* olvasni és *luvata* engedni. A' multban *luken*-ből, a' törzs mássalhangzójanak ernyedése, és az utolsó mássalhangzó elnyeletése folytán lesz: *lu-i-n* olvasék; *luvataból* pedig *lupa-s-in* engedék.

Miután a' jelenidő egész teljében lupahan lenne, lehetne mondani, hogy a' mult időben elétünő *s* és a' föltételesben mutatkozó *n* a' teljes idom *h*-jából lett. Nagyon valószínű, hogy ezen *h*, és a' belőle elötünő *s* és *n* a' személyi névmás harmadik személye *hän*-től való, és hogy ennélfogva az úgynevezett összetett vagy hehezetes igeosztály a' magyar *ik-es* igékhez hasonlítható. Párhuzamosak ezek szerint a magyar *ik-es* és finn hehezetes, úgy szintén a' magyar nem *ik-es* és finn egyszerű igék.

A' magáraható idom képzője *i*, mely a' névmás *iks*, *itse*, *iht* elsőhangzója, egész csonkítatlanul csak az egyes szám harmadik személyében van, pl:

E. sz. muuta	— i — n	másulok
muuta	— i — t	másulsz
muuta	— ikse	másul
T. sz. muuta	— i — (m)me	másulunk
muuta	— i — (t)te	másultok
muuta	— i — vat	másulnak.

Ha ezen idomhoz a' szenvedő képzője is járul, abban két-félét különböztetünk meg, t. i. a' magáraható és szenvedő képzőt, továbbá a' számi és személyi ragot. Így ebben: *muuta-i-t-aan* a' törzs *muuta*, *i* a' magáraható, *t* a' szenvedő, *aan* pedig a' személyirag. Az *an* ragot a' *han*, *hän* személyi névmástól származtatva a' Tinódy-nál Draskovicsnál stb. gyakran föllelhető igaz-ultat-ik féle idomok teljes világosságban állanak előttünk.

E' találkozás még nagyobbá lesz, ha észrevevessük, hogy a' finn *iht*, *iks*, *itse* = maga szó mint rag megfelel a' magyar *sz-nek* a' látszik, ismérszik- féle igékben, minél fogva ilyenek mint:

hallat-sz-ik, a' képzőkre és ragokra nézve, tökéletesen azonosok a' szuómi muut-aitaan- félélkel; csakhogy ezekben az *sz-i* (=sz) megelőzi a' szenvedő képzőt, a' magyarban pedig utána következik.

A' szuómi cselekedtető képző hasonlólag *t*, *p.* o. *elän* élek, *elätin* éltetek, *käyin* kelek *käytin* keltek stb.

Az eszt nyelv a' szenvedő idomot csak a' finn magárahatónak harmadik személyével szokta kifejezni; cselekedtető képzője pedig a' finnével azonos.

Bezárja a' nyugati finn ág nyelveinek sorozatát a' Sajnovicsunk által is tanult lapp, melynek szenvedő képzője *uvvu* vagy *ujuvvu*, gyakran *u*-ra huzódik össze pl. *logam* olvasok, *lokujuvum* olvastatom; cselekedtető képzője pedig *t* vagy *tt*, pl. álet élni, áletet éltetni stb.

Legyen elég e' kisded kalaszköteget a' történelmi nyelvtudomány egyik legszebb bár legtöbb fáradalmakkal járó terén — az összehasonlító nyelvészet mezején, megkísértett tarlózgatás eredményeül felmutatni. Hogy itt is döntő érvekre találunk a' magyar külszenvedő idom jogosultsága mellett, az összeállított képzők sorozata világosan mutatja. Ha van valami nyomós ok, mely ezen kérdést még egészen be nem végzettnek parancsolja tekinteni: úgy ez bizonyára azon figyelmet érdemlő tüneményben sarkallik, hogy a' szenvedő idomnak csak személytelen használata a' finnben összefüggésben látszik lenni az ik-es igéknek nyelvünknek csak az egyes számtani előfordulásával, és nyelvünknek a' szenvedő idomtól némi idegenkedésével, miből azomban Gyergyai tulhajtott állítását senki sem fogja következtetni. Tán reményünknel előbb hoz majd mindinkább gyorsuló lépésekkel előre törő nyelvtudományunk erre is vég fölvilágosítást.

LAUCHSZ LŐRINCZ.

Osztják nyelv.

(Folytatás).

Közlünk most kis szógyűjteményt, melly egyfelül az osztják szók rokonságát mutassa meg a' magyar és más nyelvű szókkal, másfelül a' hangok változásait tüntesse föl.

1. **atya**, magyarul *atya*; törökül *ata*, jakutul *ata*, votjákul *ataj*, lappul *accse*.

2. **angaj**, magyarul *anya*, törökül *ana*, votjákul *anaj*. Van még az osztjákban: *anganga*, azaz *anyanya* öreg anya, nagyanya; *én-anga* a' nagynéne, *áj-anga* kisebbik nagynéne.

3. **ima** magy. nő, asszony. Az osztják szónak megfelel a' magyar *eme* (emse), a' finn *emä* = anya, nő.

4. **emem** magy. *emem*, *emik* szopik, ebből *emlő*, *emlős*, azután *emtet* szoptat; finnül *imen* = emem, *imetin* = emtetek. Az osztják *ima* és *emem* úgy viszonylanak egymáshoz, mint a' finn *emä* és *imen*.

5. **neng ne, ni** asszony, magy. nő, finn *nai*.

6. **veng** magy. *vő*, finn *vävy*.

7. **meny** magy. *meny*, finn *miniä*. Ezen három szó az egész nyugati és keleti finnságban, s a' szorosán vett magyar ágban van meg. Lásd a' *meny* szónak értelmét a' 205. szám alatt.

8. **nyaurem** magy. *gyerm-ek*. A' két szót így vetem egybe: *nyaurm* = *gyerm*, minél fogva a' *k* a' magyar szónak képzője, s nem gyökbötü. Lesz még tán más alkalmunk egybehasonlítani a' *ny* és *gy*, sőt a' *ny* és *k* hangokat, meg az *aur* és *er-t*: itt szóljunk a' *k* magyar képzőrül. Ez épen nem ritka, p. o. *aja-k*, *könyök*, *köldök*, *kölyök*, *fészek*, *titok*, *szidok*, *átok*, *fark*, *sark*, *homok*, *törzsök*, *árok*, *lélek*, *toro k*, *kerek*, *nyomok* stb. Némellyeirül egé-

szen világos, hogy a' *k* képző, mint az ajak, titok, szidok, átok (mellyekről lásd a' M. Nyelv. III. folyamában) fark; másokru a' rokon nyelvek mondják meg, mint a' könyökről, fészek-ről, mely-lyek finnben *kyynärä* és *pesä*; egyebekről az osztják nyelv is fog tanuskodni. Ilyen *k* képzős szó a' magyar gyermek is.

Huj nyaurem fi (him) gyermek, *neng nyaurem* nő gyermek, leánygyermek.

9. **u** *pa* *ipa*, vagy *up-iga* *ipa* (atya) *up-ima* *napa*. Finnben *appi* az *ipa*, *anoppi* a' *napa*. — Föltetszenek a' finn *anoppi*, a' magyar *napa*, hogy mit teszen az előhanguk. Talán nem csalatkozom, ha azt *nöt* jelentőnek hiszem. A' finnben az *oppi* elibe vetődött *an* — szó, mellynek utóhangját nem tudom, de a' melly miatt az *appi*-nak *a*-ja *o*-ra változott; magyarban, lehet, hogy a' *nő*, *neje* vetődött az *ipa* elé, 's lett *nő-ipa*-bul *napa*, mint *nő-emberi*-bül *némberi*. Igaz, hogy az *ünne*p- féle régi összetételben az utószó változott el az elsőnek kedviért; mellynek hasonlatossága szerint inkább *nepe* volna, mintsem *napa*. De ha meggondoljuk, hogy a' *nősz* mellett *nász* is van mai napig (lásd Lugossy *hangrendi párhuzamában* az Első század 76. párját, az 1858-ki Új Magyar Múzeum 97. lapján): azt kell állitanunk, hogy a' *nő*, *nej* mellett nálunk is *na* (naj) volt, finnben *nai-s*, miből lett *nász*; *napa* tehát igenesen *na-ipa*-bul lett, mint *gazdasszony* a' *gazda-asszony*-bul. — Külö-nösen a' *némberi* mellé sorozható a' *szamojéd näl-gum*, *näj-gum*, *nej-kum*, melly a. m. *nő ember* (*gum*, *kum* = *ember*).

10. **p** *pokh*, *pahk* *fiu*, *fi*, finnben *poika*, esztben *poeg*.

11. **h** *on*, *honaj* gyomor; régi magyar *jon-ho* mint „boldogok tiszta jonhóuak,” és *joh*, „A' hon különböző vidékein a' *joh* majd májat, majd zúzat azaz a' szárnyas állatok belét, gyomrát jelenté.” Magyar Nyelvemlék. III. 312 lapján.

12. **n** *em* név, finn *nimi*, *szamoj. nim* és *nep*, votják *nim*, lapp *nabma*, *namma*.

13. **h** *öteng*, *hódang*, *hötteng* hattyú, finn *joutsen*.

14. **sz** *ém* szem, finnben *silmä* stb. *szém* *pelek* fél-szemű; *szém-jink* szem-viz, azaz köny, *szémda*, *szimde*, *szemdleh* szemtelen, vak.

15. **sz** *emm* szív, finnben *sydäme*.

16. **p** *et*, *petl* fül, szürjában, votjákban *pely*, cseremiszen *peles*, lappban *beälye*.

17. **pank**, **penk** fog, lappul *pane*, szűrjänül *piny*. — *Fok* és *fog*, nyilván egy gyökü, 's jelent kiálló részt; innen osztjákban:

18. **pang** az ujj is, különösen kézujj *kêt-pang*, láb-ujj *kur-pang*. Az ujjak nevei: *âna pang* nagy ujj, *küvelyk ujj*, *odeng-pang* első ujj, mutató ujj, *kutep-pang* közép-ujj. — A' nevendék — ujjat többnyire *nevetlen ujj*-nak hívják ezen nyelvek. Keresznericsben a' *nevendék-ujj* után *nötelen ujj* is áll: nem *névtelen* e talán? A' vogul nyelvben az ujjak nevei: *päjä*, nyilván az, mi az osztják *pang*, azaz *fok*, itt hüvelyk ujj, *aul tulye* vagy *il tulye* első ujj, *kvotyl tulye* v. *käl tulye* közép ujj, *näm-täl tulye* nevetlen ujj, vagy *mánynu tulye* kisebb, azaz nevendék- ujj, *szirak tulye* szélső ujj. A' finn ujjak nevei: *peukalo* küvelyk, *etu-sormi* első ujj, *keski-sormi*, k. u. *nimetön-sormi* nevetlen ujj, *pikku-sormi* kis ujj, de *sakari-sormi* is, azaz felhajtott végü ujj. — Hogy egyébiránt a' *pank* és *pang*, *fok* és *fog* egy fogalmat jelentenek, mutatják a' finn *ru*, melly *fokat*, *pihti*, melly fogót, harapó fogót, és *pyytä* melly fogni-t teszen. Talán a' *fogni* ige is úgy alakult, hogy az *ös* gyök, még névszó és igeszó együtt lévén, *fokat*, *fogat* tett és annak megfogását is.

19. **tuj**, **tloj** is ujj, melly hasonlít a' vogul *tulye-köz*; 's úgy viszonylik a' magyar szóhoz, mint az osztják — vogul *tév*, *té* a' magyar *ev*(eszik)höz, finnben is: *syö* (*té* *tév*) *ev*(eszik).

20. **kêt**, **kôt** kéz, finn *käte*, lapp *gietta*, mordvin *ked*, cseremisiz *kit*, szűrjän *ki*; *kêt-jit* kéz feje, *kêt-pete* kéz feneke, azaz tenyér.

21. **ver** vér, finn *veri*, cseremisiz, szűrjän *vir*, lapp *var*; — továbbá osztják *verde* veres, *ver-dohtep* vereses, *ver-dagat* valami veres. — Finnben is a' *veri* szó egyszersmind *veres* szint jelent, annyira, hogy *verise* (a' *verinen*-nek törzse) véres és veres; *verevä* vérü, a' vérrül és veres színrül. De ott van még *verekse*, melly nyersét, friset, ujjat jelent; p. o. *veres liha* friss hús, *varas saatiin* *verekseltä* az orzót (tolvajt) frisiben fogták meg, azaz nem *rég elkövetett* tetten, vagy *tettén* fogták meg. Mi a' német, franczia, olasz *frisch*, *frêche*, *fresco* szót a' némettel: *fris* szóval fejezzük ki; még Faludi *nyers-et* mondott ilyenkor, p. o. *nyers víz* aqua recens, *nyers hús* caro recens. Nekünk a' *nyers hús* most csak főtlen, bár avas is. A' finn *veres*, *verekse* azt gyaníttatja velünk, hogy tán nálunk is volt a' *vér* szónak olyan származéka, melly a' *véres*, *veres* jelentéssel együtt a' nyersét és friset bírja vala, 's azután rokon hangusága mellett az idegen *fris*nek volt kénytelen helyet adni.

22. **meget**, **mauget** melly; votják *melya*, továbbá *megde* mellett; azután.

23. **múgot**, **múgott** máj, finnben *maksa*, cseremis *mohsz*, szürjén *musz*, lap *mueksza*, szamojed *mued*, *müd*. Ezen két szó világosan mutatja nekünk, hogy a' magyar *lly* és *j* (melly, máj) azon egy hangnak felelhetnek meg, 's hogy a' létegre nézve inyhangok; azért állhat ellenökben *g*, *k*, *h*, 's az ezek váltottja *s*, *sz*. Minthogy továbbá a' *mell*-é, *mell*-ett, *mell*-öl szókban világosan csak *l* hangot ejtünk, a' pectus szót pedig *mejj*-nek is ejtjük és írjuk: azt kell behozni, hogy a' *melly* pectus szóban az *y*, az az *j*, böttü lényeges, ámbár nem gyökböttü. Tudniillik az képző, melly a' *mell* gyökből a' pectus-t jelentő névszót alkotja. Ezen *j* képző egy a' *v*-vel, az ölyv-ben, egy az *u*-val a' kap-*u*, sepr-*ü* stben.

Az osztják *megde* *mell*-ett úgy alakult, hogy az utóhang *t* (meg-*t*) a' *g* mellé jutván *d*-re változott, 's ehhez járult az *e* képző. Végre a' *meget*, és *maugot* olyan magánhangzó-változást mutat, millyent a' *nyaurem* és *gyerm*-ek-ben láttunk.

24. **nyádam**, **nyádem**, **nyádlem** nyelv, szamojedben *nya* száj, lappban *nyalbme* is száj;

25. **nyadlem**, sőt **nyadajem** nyalok. A' magy. *nyelv*, *nyelni*, *nyalni*, *nyál* igen közel állanak egymáshoz, 's könnyű gondolni, hogy egy gyökszónak származékai. Ezt az osztják *nyádlem* nyelv, és *nyadlem* nyalok is támogatja. A' finn-ben különválnak a' *kieli* nyelv, *sprache* és *zunge*, *nielen* nyelek, *nuolen* nyalok, és *nila* nyál. A' lappban is különválnak a' *nyalbme*, melly külsőleg legjobban megegyez a' magyar *nyelv* szóval, de száját jelent, a' *nyielat*, vagy *nyället*, finn *niellä* nyelni, a' *nyoallot*, *nyolot*, finn *nuolla* nyalni, és *giella*, *gieel*, *kiäl*, finn *kieli* nyelv, *sprache*. A' finn és lapp a' *nyalat* is kétképen nevezi. Az ember nyála köpje finnben *sylky*, lappban *csolg*; innen pökni, köpni finnben *syljen*, *sylkeä*, lappban *csolgot*, *csolget*, melly szók a' *csuklani*-val találkoznak inkább mintsem a' pök, köp-pel. Ellemben egyéb nyál, például a' hal bőrén való, finnben *nila*, innen *nilkas* nyálkás; lappban *nyaule*, mi legközelebb áll a' magyar nyálhoz; és a' norvéglappban *nyuvvudak*.

26. **kungnaj** könyök, finnben *kyynärä*, norvéglappban *gajner* és *garnyel*, svédlappban *kardnyel*. Itt is találjuk a' *k* képzőt,

mellyet a' *nyaurem*-rul szoltunkban felhoztunk, 's a' *múgot* szó alatt a' *j*, *v*-vel hasonlítottunk egybe.

28. *teu*, *tlouh* csont (mintha *tontnak*, 's ez *tatnak* volna származéka), finnben *luu*, lappban *daſte*, svéd lappban *takte*; — csontos lappban *daſtaj*, *taktaj*. A' *takte* és *csont* közt az osztják *tloukh*, *teu* középett áll. A' hangbeli hasonlatosság kedviért tegyük ide mindjárt.

29. a' *tau*, *tlauh*, *tlöh* szót, melly *ló*, *lov-a-t* jelent. Érdekes, hogy a' finn *luu*, csont, úgy viszonylik az osztják *teu*, *tlouh*-hoz, mint a' magyar *ló* ugyan az osztják *tau*, *tlauh*-hoz. A' magyar és finn *l* az osztjákban *tl*, és *t*. De lássunk tovább. A' *ló* finnben *hevo*, *hepo* (ez gyöke a' *hepoise*-nek), esztben *hobo*, genitivus *hoo* a' *dorpati*, és *hobose* a' *revali* nyelvjárás szerint; — norvég-lappban *hävös*, svéd-lappban *häposy*, sőt *tomp*, *csomp* is. Tehát a' magyar előhang *l* másutt majd *tl* és *t*, majd *h*; 's viszontag a' finn és magyar *l* másutt cs *s*-vel is viszonylik. Így a' magyar *csont* és finn *luu*, 's viszontag a' magyar *ló* és lapp *csomp*, *tomp* azon egy bütü-változás két végiben állanak. Ezután épen nem furcsa, ha a' finn *lumi* *nix*, a' magyar *hó*, *hav* szóval vetjük egybe 's ha mondjuk, az osztják

30. *tlont*, *tlantl* magyarul *hó*, *hava*, svéd lappban *lobme* (finn *lumi*), *håble* (magy. *hav*), a' norvég lappban *muot*, svéd lappban is *muot*. Ezeknél fogva szépen viszonyulnak egymáshoz

a' finn *lumi*, magyar *hó* és osztják *tlont*;

a' finn *luu*, magyar *csont* és osztják *tlouh*;

a' magyar *ló*, finn *hevo* és osztják *tlauh*;

magában a' magyarban is az idegen *hármonia* *lármonyá*-vá lett, lásd Kresznericsben. Be van tehát bizonyítva, hogy a' magyar *lélek* (lél-k, lásd a' *nyaurem* alatti *k* képzőt) megfelelője a' finn *hen-k(i)*, eszt *hing*-nek és lapp *häg*-nek.

31. *kuncs* köröm, *kundseng* körmös, *kundseng ika* körmös öreg, azaz medve; ebbül lett *kündsep* fésű, szószerint = körmű, *kundsem* körmözők, azaz fésülők és gereblyézek. Lappban *kadze* és *kadz*, finnben *kynsi*; innen *kynsise* = *kundseng* = körmös. Ezekben *kun*, *kyn*, *kör*, *ka* a' gyök, *cs*, *s*, *dz*, és *m* a' képző. — *Kundsalak* a' mennyit át lehet körmölni, *maréknyi*.

32. *védem*, *vedlem* velő, szűrjén *vem* (agy)velő, votják *vi-jim*. A' finn *ytime*, és lapp *adja*, *addam* elvesztették az előhangot. Ide tartozik az:

33. **oh**, **ouh** fej, lappban *ojve*, finnben *pää*, melyhez hasonló a'

34. **juh** fa, lappban *muorra*, finnben *puu*. Az osztják *oh*-tul úgy lesznek viszonyoszóok, mint a' magyar *fejtül* és finn *pää*-tül, innen :

ohta felső, födél, finn *päällise*;

ohteja felé „ *päälle*,

ohtena felett „ *päällä*,

ohtivet fölöl „ *päältä*,

Legyen még itt

35. **ogor** magas. Ezen (33—35.) szók megint különös hangváltozást mutatnak, mely nevezetes tényt hoz világosságra. De vegyük tágabb körben : *fej*, finn *pää*, jakut *basz*, osztják *oh*, *ouh*, lapp *ojve*, szürjän *jur*, votják *jir*; *fa* finn *puu*, jakut *masz*, osztják *juh*, lapp *muorra*, szürjän *pu*, votják *pu*.

Ezekből látjuk, hogy a magyar utóhang *j* az osztjákban *h* (kh), a' lappban *v*, a' jakutban *sz*, a' szürjänben és votjában *r*; a' *fej* pedig a' finnben *pää* lévén, ennek hosszú magánhangzója van azon nyelvek mássalhangzós utóhangja helyett. Hasonló utóhangzós változást találunk a' *fa* és társai közt is, kivéve hogy *fa* nem végződik mássalhangzóval. Az előhang más változást mutat. Tudniillik a' *p* hang *b*, *m*, sőt *j* hangra változik, míg el is enyészik. Az osztják *juh* (fa), lappban *muorra*, jakutban *masz*; 's az osztják *ouh* (fej) lapp *ojv*, jakutban *basz*. Vannak tehát *j* vagy magánhangzós előhangu szók, melyek a' rokon nyelvekben ajakhanggal kezdődnek; ilyen a' *feh*-ér török *ak*; *foly* tör. *ak*-ar, *fa* (tüzi) tör. *odun*, mongol *modun*, *fa* (élő) *ag*-acs, *fü* tör. *ot*; ilyen a' már felhozott osztják

ogor, magyarul *magas*, törökül *jüds*, *jükszek*; azután az osztj. *pusz*, magy. *mos*, török *ju*, mongol *uga*. Ilyen tényekre alapítom azon egybehasonlítást az *ujgur*, *ogor*, *jugur* és *magyar* szók közt, melyet már a' Magy. Nyelvészet I. 44—46. lapjain adtam elő röviden. A' Buda-pesti Szemle második évfolyamában Czoernig osztrák-birodalmi ethnographiáját ismertetvén a' hun népek neveit hozom fel. A' bizantin írók tudósításai szerint a' hunok majd *ultzigurok*, majd *utigurok*, majd *kutugurok*, majd *unogurok*, vagy *hunogurok*. Ott tehát azt fejtegetem, hogy ezen nevekben az *ogor*, *jogor*, *ugor*, *ujgor* szót találom, melyhez elől számnév járul, miszerint ulti-

gur = *ults* — *ogur* = törökül *ücs* — *ogur* (három og.); *utigur* = *ut-ogor*, (öt-ogor); *kutugor* = *kut-ogor* (hat-ogor); *hunogur* = *on* (hun)-*ogor* (tiz-ogor, törökül *on*, magyarul *van* lásd a' 213. alatt); 's ezen nevek szakasztott olyanok, millyen a' *hetu-moger*, azaz hét szövetséges (had). A' hunok népneveit tehát a' szövetségzett hadak számaitul nevezgették magok három magyarnak, öt-magyarnak, izmagyarnak stb. A' *magyar* szó pedig (l. a' M. Nyelvészet idézett helyén) szövetségest jelent.

36. *Varngaj* varnyu, varju, finn *varekse* (vares), jurák-szamojédül *varnga*, norvéglappul *garanasz* és *vuoras*, svédlappul *vuorcsa*, törökül *karga* (kara karga = fekete varju). Ez hangutánzó lehet.

38. *kôlak*, *hûlak* holló, finnben *kaarnet*, lappban *karanesz*, jurák-szamojed *harona*, *harna*, *hanga*, *hangaesz*, tavgi-szamoj. *kula*, osztják-szamoj. *kule*, törökül *karga*, mint a' varju. A' magyar *holló* hihető *horló*-bul lett, mint *orló*-bul *olló*, azaz vágó. Ha nem csal emlékezetem, Lugossy is *horló*-t gyanít, ott hol a' *sellőt* fejtegette, de nem mondhatom, mellyik értekezésiben.

39. *tunt*, *tlont* lúd; e' két szó úgy viszonyolván egymáshoz, mint a' *ló* és *tau*, *tloh*. Finnben *hanhi* (mint a' finn *hevo*, *ló* és *tloh*), lappban *csuonja* (mint *csomp* és *tloh*), azután a' svédlappban *gaz*; törökben is *kaz*. — A' német *gans*, angol *goose*, dán *gaas* (éjtsd góz), latin *anser*, görög *χην*, szanszkrit *hansza* nehezen jutott a' törökbe; 's ha a' svédlapp *gaz* a' svéd nyelvbül való-e? kérdés.

40. *tâvak*, *tavah* tyúk, törökül *tauk*, *tavuk*.

41. *pet* fész-k, finnben *pesä*, lappban *beäsze*, szamojéd. *pi-den*, *pet*; szürjänben *poz*.

42. *tôra*, *târakt* daru, f. *kurki*, lappban *guorg*, *kuork*, törökben *turna*.

43. *amp* eb.

44. *vôkaj* róka, osztják lappban *loga* és *loka*, (mint az orosz *lucza* = russ), finnben *repo*, lappban *repe* és *rievan*.

45. *os*, *acs*, finnben *uusi*, *juh*.

46. *vôj* vaj, f. *vaj*, lappban *vuogya*, *vuoj*.

47. *hütl*, *kutl* hal, f. *kala*, norvég lapp *guolle*, svédlapp *kvele*, jurák-szamoj. *hålea*, osztják szám. *kuel* stb. török *balığ*.

48. *jink* víz, f. *vete*, (vesi); *jingen* vizes, f. *vetise*, jurák szám. *vit* és *ji*, osztjákszám. *itt*.

49. **jenk** jég, f. *jää*, lapp *jenga*, és *jegna*; — a' török *buz*, jakut *músz* jég inkább viszonylik a' magyar *fagy*-hoz.

50. **kum**, **hujmb** hab, török *kum*.

51. **teu**, **touh**, **toh** tó, finn *lammi*, szamoj. *to*, *tu*, votják *tü*; norvéglapp *jaure*; török *göl*; halas tó *balik-göli*.

52. **tej**, **tluj** tögy, uber, f. *tuumen*, osztják szamojédul *té*.

53. **keu**, **kauh**, **kouh** kö, köve, f. *kivi*, lapp *gädge*, *kedke*, török *tas*.

54. **num**, **nüm**, **nom**, **nôm**, és *nap*. Ezen szónak első jelentése *fel, föl, felső*; vogulban is *nom*, *nob* fel, *numi* felső, *numi tárom* felső isten, isten. A' jurákszamojédben *num*, az osztják szamojédben *nop*, azután más szamojéd nyelvjárásokban *nup*, *lom* és *nom* isten. Világos, hogy a' szamojédben is ezen szónak első jelentése *föl, fel* volt, azután *felső*, 's végre *isten*, mint felső-ség. Ezen fogalom : felső és isten magában az osztják nyelvben is viszontagos. Ott a' szél *vôt*, *vât*; *nüm-vôt* fel szél, az az déli szél, *avasz vôt* al-szél = éjszaki szél; *âdem* — *tûrum-vôt* nyugati szél. Ezen *âdem-turum-vôt*-ban a' *tûrum* isten, mint a' vogul *tárom*; *âdem* pedig magyarul *alszom*, és *alvó*; az egész szó tehát : alvó isten- szél, azaz *áldozó nap-szele*. *Tûrum* tehát isten, és *nap*. Ezen magyar szó nálunk csak *dies* és *sol*, nem felső. Alkalmasint első jelentése a' magyar nyelvben is *fel, felső* volt, 's azután (isten és) *nap* = *dies*, *sol*-lá vált. Hogy istent is jelenthetett, mutatja az osztják *tûrum*, melly főkép *isten*, de az *âdem-turum-vôt* szóban *nap* is; mutatja az *áldozó nap* kifejezés, melly az osztják *âdem-tûrum*-nak megfelelője, az *áldozó nap* helyett. *Aludni* és *âlom* (alv(o)m) példája azt tanítja, hogy az *alv* gyök-szó hosszú *â*-val is lehet; nem csalatkozunk tehát, ha az *áldozó* szót, ebben : a' *nap* *leáldozik*, *aludozó*-nak vesszük. Az *aludozik* alak természetesen nem *aluddogál* — féle jelentésű, hanem *akarózik aludni* — féle; miszerint az *aludo*-zik annyit teszen, mint *aludni hajlik*, 's *aludozó* vagy *áldozó nap* annyit mint : *aludni menő nap*.

A' *nap* szónak *fel, felső* jelentése mellett tanuskodik a' finn *päivä* is, melly rokonnak látszik a' *päü* = fej-höz. *Vä* utótagja mintha még a' participialis eredet bélyegét tartotta volna meg.

Az *áldozó* (nap) szót az *âldani*-tul származó *âldozni*-val lehet egybekapcsolni, úgy gondoltam sokáig, ámbár hozzá sem sejtettem, mit jelentene az *áldozó nap*. Van az eszt nyelvben ezen szó-lás : a' *nap* *teremtőjéhez megyen*, azaz *leáldozik*. De ez már a' ke-

resztyénség szellemében van alkotva : a' természeti erők , tüne-
mények imádása , melly megelőzte a' kijelentett vallást , a' napot,
mennyet magát istenelte vala. Ezen vallás nézetéből igen is foly,
hogy a' nap isten , 's ez alunni megyen = leáldozik , mint a' többi
természeti istenek ; csak hogy ezeknek elalvása nem tűnt úgy föl,
mint a' napé.

Ennél fogva az *áldozik sacrificat*, és *áldozik dormitum* it, csak
hasonhangú szók , millyeneket nagy számmal találunk nyelveink-
ben. Gyakran emlegettem már , hogy ilyen szók különkülön gyö-
küek , mit sok esetben ki is mutattam már , vesd össze a' *Török-
magyar- finn szók egybehasonlítását* az 1855-ki Értesítőben , a' 6. §.
a' *bötiük változásai* alatt *hó nix , hó luna* stb.

55. **h**untl , **k**untl hajnal vagy hajn-al ? f. *koi , koi-to* , oszják
szám. *kuend* ;

56. **h**odaj , **h**untl reggeli (*hol*) hajnal ;

57. **i**daj **h**untl estveli hajnál,

A' régi magyar *hol* , melly reggelt teszen , megvan a' *hol-nap*-ban,
hajdan : *holval* = reggel , *holra kelve* reggelre kelve , másnap. Ezen
holnak megfelelője az osztyák *hodaj* , mellyet csak ezen szóban :
hodaj huntl reggeli hajnal , találók.

Az *idaj* , *ita* , obdorszki nyelvjárásban *jétna* estve , finnül
ilta és *ehtoo*. *Päivä on ehtoolla* a' nap estvén van. — Némellyik tu-
dósunk nem akarja a' magyar *estvét* , *estét* , mellyet *östve* nek is
hallunk ejteni , a' finn *ehtoo*-val vetni egybe , mert úgymond , a'
magyar szó az *esni* szónak származéka. De a' mellett is egybe le-
het hasonlítani *estve* szónkat a' finn *ehtoo*-val , mivel ha az *esni*-tul
származott , *ehtoo* is hasonló származéku lesz ; ha pedig ezt nem
találhatnók ilyenféle ige származékának , lehet , hogy az *estve* sem az.
Az *estve* , és *esik* szó közt legelőbb is azon különbség látszik meg,
hogy amaz *östve* is hangzik , ezt pedig *üsik*-nek kellene írni. Má-
sodik értelmi különbség onnan derül ki , hogy felette különös ész-
járást mutatott volna a' magyar nyelv szelleme , ha a' *pluviat* és
a' *vespera-t* ez nézetből nevezte volna el , mire tekintve nagyon kü-
lön állana a' többi nyelvektől ; pedig a' természeti tüneemények el-
nevezésében és megkülönböztetésében , úgy tanítja a' tapasztalás ,
nagyon-egymódon jártak el a' legtávolabbi nyelvek. Tehát szinte
csudának kellene tartanunk , ha a' magyar nyelv szelleme a' ren-
desen előtűnő és időszakokat jelező tüneeményt , az *estvét* , azon né-

zet-ből nevezte volna el, a' mellyből a' semmi szabállyal sem járó esőt.

58. **at** éj, f. *yö*; — *át*na éjjel, *yöllä*.

59. **atl**, **ot** év, f. *vuote*, (vuosi).

60. **adem**, **adlam**, **odlam** aluszom;

ôdam álom, somnus és somnium; az *ôdam* kiugratja az *a*-t mint *álom* az *o*-t's lesz *ôdmang* álmos.

61. **asz** az Ob folyó, melly nagy nevezetesség az osztjások és vogulok közt. Tudjuk, hogy *ász-jah* Ob népe, *num asz-jah* felső osztjások, *avasz asz-jah* alsó osztjások; *ász-paj* (folyó) jegyenye-fa. Az *ász* név, mint folyó-víz, alkalmasint az egész ugri (magyar) ágnál volt köz keletű. Régi történeteink ismerői előtt tudva van Jornandes ezen helye (Muratorinál I. 217. lap.): „Contigit ergo, ut Atillae filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes, venirent, ignariisque aliis fratribus super Walemir solum irruerent. Quos tandem ille, quamvis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium (t. i. Atilla fíjainak hadaibul) remaneret, quae in fugam versa, eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluentia praetermeant, quae lingua sua *Hunnivar* appellant.“ Jegyzetben olvassuk: „*Hunnivar* i. e. trajectum Hunnorum.“ — Ime hun szó! De mit jelen? különbözökép magyarázzák. A' kiadó, vagy jegyzetirő trajectum Hunnorum-nak érti. Lássuk a' szöveget. Eas partes petierunt, quas Danubii amnis fluentia praetermeant, quae lingua sua *Hunnivar* appellant. Mi a' *petierunt*-nak alanya? úgy-e: Atillae filii. Mi az appellant-nak alanya? Vajjon Atillae filii? Úgy-e az lehetetlen; volt is a' világnak és Jornandesnek gondja arra, hogy magok ezen vizálgkodó fiak mint nevezik vala a' Duna ágait. Az *appellant*-nak nincsen itt más alanya, mint *Hunni*. Így kell tehát írni e' helyet: „eas partes Scythiae peterent, quas Danubii amnis fluentia praetermeant, quae lingua sua *Hunni var* appellant“, azaz, melly Duna ágait a' hunok *var*-nak nevezik.

Ezen *var*-t azonosnak találom az *ász* szóval, mit támogasson a' következő szó:

62. **vôs**, **vocs**, **vács** vár, vár-os, vogulban *uos*; mint a' vogul *ur*, finn *vara* hegy. A' vogul *uos* magyarban vár, és vár-os, osztjákban *vôs*, *vács*; a' vogul *ur* finnben *vara*. Az osztják *ász* folyó

igen is a' hun szó *var* lehet. Ennél fogva a' hunok a' *κατεξοχήν* való névvel *var*-nak, azaz *ász*-nak nevezték a' Duna ágait, vagy az egész Dunát. Lehet, hogy a' magyar *ár-k*, *árok* sem egyéb a' hun *var* és osztják *ász* szónál, tekintve azt, hogy a' törökben *arg* csatorna, mint Kieffer és Bianchi magyarázzák : *rigole faite pour arroser un jardin, un champ, és írmaik folyó.*

63. **avasz**, és *ovasz* alsó. Ezen szónak gyöke *av*, melly megfelel a' magyar *al*, és finn *ali*; a' lapp *vuöl*, a' török *al*-nak. *Avasz*-vót alszél, éjszaki szél; *avasza* alulrul.

64. *eszig* ősz.

65. *emerd* merit. Lásd a' 206.

66. *örd*, *urd* oszt. A' gyök *or*, magy. *osz*, finn *os*; hozzájárulván *d* és *t* képző, lesz *ord*, *oszt*.

67. *ádeng*, *ódeng* első. Gyöke *ád*, *ód*, finnben *ete*, miből *esi*, *eden*, lappban *oud*, melly nagyon közel ér az osztják *ód*-hoz; a, magyar *el* tehát viszonylik *et*, *esz*, *ód*, *oud*-hoz.

68. *úmsz*, *ómsz* ül. E' két szó a' vogul *unli* = ül által kapcsolódik egybe; *unli* vogulban ültet; osztjában *úmd*, *ómt* ültet.

69. *úgesz*, ökör, török *ögüz*, szürjän *ösz*, (finn *härkä*).

70. *úd*, *vádl* val (vagyok), finn *ole*, török *ol*-mak.

71. *údl* úsz-ik, finn *ui*, lapp *ruoj*.

72. **kár** kér-eg, finn *kuori*, szürjän *kürsz*; -- *käreng* kérges, *kár-mok* tojás.

73. **kács**eh, és **kéd**se kés.

74. **kann**eh és **kène** könnyű.

75. **kát**, **hôt** ház, *hôt-ohta* házfödél, lásd a' 33. és 34. Finnben *koti* stb.

76. **kádl**, **hád** hal, moritur, finn. *kuole*, szürjän *kula*, szamoj. *hád*.

77. **kámen** künn, tehát *kám* kü, kiv (kivül) finn. *ulko*. — Nem tudom, pusztá'esetiség-e, hogy a' *kiv*, *kül* a' *kövel*, 's a' *be* *bel* a' *bél*-lel viszonylik a' magyar és több nyelvben, p. o. a' török *tas* kö, és *tis* ki-, *tisre* künn; *ics* bél és *ics* be. A' finn *ulk* nem viszonylik igenest a' *kivi*-vel, de a' *ssü* = be, csak a' *sisü* bél-nek összevonatása. *Kim*, *kém* is ki.

78. **kere**d, **ker**ül, fordul, finn *kierrä*.

79. **kends**, **kinds** ker-es, finn *kyysi*. Vesd egybe a' 31-diket.

80. **kenyer** **konyar** szegény, vogul *kunyer*. A' magyar *kö-*

nyör-ögni könyör-ülni stb. szókban ugyan ezen gyököt találjuk, úgy látszik nekem.

81. **kot**, **kotti** hol, *kotl* honnan, *kotna* hová. A' gyök *ko*, finnül *ku*, magyarul *ho*.

82. **kúd**, és **küdl** hall; *küdend* és *kódeud* hallgat.

83. **kôsz**, **hûsz** csillag, régi magyar *húgy*, szűrjántül *kodz-juu*. Máig van *kaszahúgy* orion, vagy kaszás. Lásd e' *húgy* csillag szóra nézve Toldy Magy. Irod. történ. I. 168. lapján :

húgyak felséges szerzője,

Krisztus mindennek váltója,

halljad könyörgök kérelmét.

84. **kova** hossz, finn *kauka*; abbul *kovan* hosszan, *kovat* hosszú, *kovatla* messzirül. Tehát : *kov*, *hosz*, *kauk*.

85. **komlang**, vagy **hama** hólyag, f. *kuula*, és *kuulo*.

86. **kûngd**, **hông** kûsz.

87. **kur** gyal-(og) láb, finn *jalka*; *kurem* lépés, *kurman* lábas, *kurmad* jár, finn *jalkaile*. Nem tudom, inkább kell-e a' *kur* szót a' magyar *jár*-ral vagy a' *gyal*-(og)-val összevetni.

88. **kusm** ég, **kusmet** éget. Összevetem a' magyar *kozma*, *kozmás*, *kozmásodik* szóval.

89. **kut** köz, finn *keski*; *kutep* közép stb.

90. **küdl**, **hód** hál. Érdekes ezen összeállítás :

had hadl, hűdl, hód

hal, hall, hál.

100. **kupa**, **kuba** köpü.

101. **tant** — **har** szántóföld;

102. **pûm** fû, **pûm-har** rét, kaszáló. A' *har*, *kara* sikot, meztöt teszen, *tant-har* szántó-földet; ennél fogva *tant* a' *szánt* szóval egyezhető.

103. **huj** ember. A' *kum*, *gum*, *ku*, *ki*, *kuj* szó az osztják, vogul, és szamojéd nyelvekben embert, férfit jelen. Magyarban a' *kûn* szó felel meg neki.

104. **hosz** hugy-ik, finn *kuse*.

105. **homasz** és **kômesz**, úgy magyarázza Castrén, hogy „Violin, Seiteninstrument. Egyezhető a' magyar *koboz*, török *koboz* szóval.

106. **hûla**, **kûla** korom, török *kurum*.

107, **hands** ír. E' két szónak egybevetése valóban nevetséges, de megszűnünk nevetni ha következő tényeket látjuk:

A' magyar *ír*, finn *kirj*, török *jaz*, szürjän *gizs*, votják *gos*, osztják *hands*. A' változás így halad: *ír*, *kirj*, *gics*, *gos*, *jaz*, *hands*. Az *ír* és *kirj* alhanguak, innen: *írok*, *kirja*, *kirjoita*. I és o magában a' magyarban is váltakoznak, mint *jog*, és *ig*-az; *jonka* és inkább, *jorg* és *irg*; 's látjuk, hogy az *i*-s alak elvetette a' *j*-t is, miből behozhatjuk, hogy az *ír* is *jor*, *jarbul* gyengült. Hasonlót kell föltennünk a' finn *kirj* szórul is. De már a' *jor*, *jar* csak úgy áll a' török *jaz*-hoz, mint *ökör* az *öküz*-höz, *iker* az *ikiz*-höz, *tenger* a' *tengiz*-hez stb. A' török *jaz*-tul könnyű az átmenet az osztják *hands*, vagy *khands*-hoz, melly *has*, *hads*, a' *d* elibe vetett *n*-nel, millyen elibe vetést találtunk már az *amp*-ban, magyarul: *eb* (43.), a' *pang* és *pankban*, magyarul *fog* (17. 18.).

Hogy magánhangzóval kezdődő magyar szónak a' rokon nyelvekben mássalhangzós elejű szó felelhet meg, mutassa még a' szürjän *gazs* = ör-öm, *gazsma* örülök, *gazstüm* örömtelen. Mellesleg látjuk az ör-öm, ör-ül alakokbul, hogy gyökök *ör*; 's ennek felel meg a' szürjän *gazs* gyök. Tehát mint *ír*: *gizs* = ör: *gazs*.

Végre a' magyar *ír*, a' finn *kirj*, 's az osztják *hands* egyszersmind tarkát, befestettet is jelent, innen a' magyar *képi*ró pictor, ellemben *festő* = vászon festő, legfejebb szoba festő; *kirja*-*kangas* írott kankó, azaz tarka színű szövet; *kirju* tarka ökör, *kirjaks* tarka tehén; — *handseng* tarka, *handseng luk* iromba tyúk. A' votják *kucso* tarka, is a' *gos* ír-hoz viszonylik.

108. **jaugot**, **jôgot** ív, íj. Ezen szok hasonló változást mutatnak a' *hands* és *ír*-hoz. Finnben *jouts*i, lappban *jouks*z, törökben *jaj*; — szürjänben *vuds*, votjákban *vus* az íj. A' változás így halad: *ív*, *íj*, *jaj*, *vus*, *vuds*, *jouts*i; *jouks*z, *jôgot*, vagy *jaugot*. — De ezen magánhangzó — öregbedés nem tart mindég egyfelé. Így például az *év* finnben *vuote* (vuosi), de már törökben *jil*, votjákban *ar*, osztjákban *ôtl*, *âtl*. A' hangzók változásait hadd mutassa a' három fölhozott szó, mellyhez még az *övet* teszük:

magyar.	finn.	szürjän.	votják.	török.	osztják.
ír	kirj	gizs	vos	jaz	hands
ív, íj	jouts	vus	vuds	jaj	jaugot
év	vuote	vo	ar	jil	ôtl, âtl
öv	vuote	ji	—	(kus-ak)	endep

Az oszták *endep* = *öv*, az osztják szamojéd *end* iv. Lásd a' 113. sz.

109. jantk ját-szik.

110. jádam gyalom, tatárul is *jatim*

111. jëndj, jandj iv, iszik; *jëntty* itat.

112. tæv, tlív ev, eszik; *tét* étet.

Ezen két magyar szónak gyökét meglátjuk ezen összeállításbul, mely egyszersmind új érdekes hangváltozást mutat:

magyar.	finn.	szürjän.	votják.	török.	osztják.	lapp.
iv, iszik	juo	ju	ju	ics	jëndj	juk
ev, eszik	syö	szjo	szi	je	tæv, tlív	bor.

Monnó szónak megfelelői legalább két gyökbötüt mutatnak; különös volna, ha a' magyar szónak *i* és *e* a' gyökök. Azonban vegyük, hogy így van, kérдем, hol veszi magát a' kettős más-salhangzó ezekben: *ettem*, *enném*, *enni*, 's hol a' *v* ezekben: *evém*, *evő*? Ezen tünemények hangosan megmondják, hogy az *enni*, *inni* szónak gyöke *v*-vel jár, mely azután a' ragok előtt vagy elváltozik, vagy áthasonul. Hogy *etetni*, *itatni*-ban nem mutatkozik sem *v*, sem váltottja, ezt, ha úgy tetszik, a' nyelv szabadságának tulajdonítsuk, mellyel viszontag bőven pótolja a' gyökhangot az *edde*-gélmi, *idlogálni* alakokban. De a' látszólagos szeszély miatt ne akarjuk észre nem venni az igen is láthatókat. Tehát a' *hinni*, *vinni*, *venni*, *lenni* stb.-ben is *hiv*, *viv*, *vev*, *lev* a' gyök. — A' felhozott rokon szók közül legkülönösebb a' lapp *bor*, mely megfeleljen a' magyar *ev*-nek, *öv*-nek, (mert így is halljuk: *öttem*). — Az *öv* (öszik) után nálunk is *vöv* alakot lehet föltennünk, mint volt hajdan *imádjuk*, *íz* helyett *vimádjuk*, *víz*. Ezen előhangu *v* ment által finnben, szürjänben osztjákban *s*(sz) és *sz*-re, 's az utóhangu *v*-t a' finn *y*, 's a' szürjän *j* pótolja, mely a' votjában elenyészett. Így előáll a' *szöj*, *szöv*, *szev* alak, mely tökéletesen megvan az osztják *tæv*-ben. Továbbá az előhangu magyar *v* a' törökben *j*, de a' lappban *ö*. Azonkép a' *jó*, *jav* szónak előhangu *j*-je a' lappban *b*-vé lett a' *buorre* szóban, mert itt *borre* jó, *jav*, *borrevuot* jóság stb. A' fölvett *vöv* (öv, öszik) tehát a' lappban *bor*, a' *jav* pedig ott *buorre*. Az utóhangu *v*-nek *r*-ré változása ismeretes a' *fa*, finnül *puu*, jakut *masz*, és lapp *muorra*-bul is, lásd a' 35. alatt. — Egyébiránt egy azon nyelvben a' gyöknek monnó alakja lehet meg. Például a' *jó* *jav*-nak megfelel a' lappban *buorre*, de nálunk is megvan ez a' *parancs* szó-

ban. Így a' finnben *hyvä* = jó, de *para* is az, miből *parempi* jobb, *parain* legjobb. *Parancsol* képzője hasonlít az *ácsorog*-éhoz, (melly *áll-csor-ra* elemezhető) — 's jelent *jobbitani*. Az árja nyelvekben hasonlót látunk a' *justus* és *jussum* szókban.

113. **jedep** új, finn *uute*, votják *vil*, szürjän *vily*, török *jen'i*. Az öv : endep = új : jedep.

114. **jem** jó, finn *hyvä*, lapp *buorre*, török *ejü*; *jemszaj* jog, jobb oldal.

115. **jig**, **jiv**, **jug** jó, votják *vu*, szürjän *vo*, — lappban *bóatte*. Itt is *j* = *b*.

116. **jig** igá-z, igába fog.

117. **jóht** jut.

118. **lenkep** lyuk, lik finn, *läpi*.

119. **lipet**, **libet** levél, finn *lehti*.

120. **nink** nyü, finnben *koj*,

121. **nindj** nyug, *nindjem* nyugszom.

122. **nütl** nyél.

123. **sütl** szél, valaminek széle.

124. **nyág** nev-et, finn *naura*.

125. **nyany** keny-ér, votják *nyány*, vogul *nyány*, szamojéd *nyány*, *naj*, *nyäny* lásd a' 90. lapot.

126. **nyatl**, **nyotl** nyíl, finn *nuoli*, votják *nyel*, szürjän *nyöl*.

127. **nyet** nyel, nyelni, finn *niele*, cseremis *nelä*, szamojéd *nyula*, vesd össze a' 24. és 25. számot.

128. **nyogosz** nyest, votják *niz*.

129. **tauh**, **taven** tavasz.

130. **szugusz**, **szisz** ősz, finn *syys*.

131. **teda**, **tete** tél, finn *talvi*. A' *tung*, *tlong*, nyár, nem hangzik rokonnak, mint a' három előbbi.

132. **táгат** vászon, vesd össze a' *taká-cs-csal*.

133. **táгert** teher;

134. **teudem**, **tagutem** tetü, finn *täi*.

135. **taj**, **tôj** val, vol; *tajem*, *tôjem* vagyok, finn *olen*.

136. **szur** szürke.

137. **tás** áru, tőzs; *tászang* áruval bővelkedő, tőzsér.

138. **tápt**, **tipt** táp-lál.

139. **toj**, **tej** tő, tető; *juh-tej* fa teteje; *jink tej* víz teteje.

140. **tëkn**, **tòkn** szük.
141. **teremt** terít, **bört** terít ki.
142. **tet**, **tütl** szál.
143. **tët** teli, finn *täyte*.
144. **tëdlesz**, **tilisz** hó, luna, votják *tolez*, szürj. *töliz*. Vessd egybe a' 30. számot.
145. **teb**, és **tév** tév-ed; *tëbettem* tévesztek.
146. **tin** finn *hinta* ár, votják *dun*, szürjån *don*, magyarul *dij*; — *tinda* olcsó (ár-talan), *tineng* dijas, áros.
147. **tít** lel-k, votják *lul*, szürj. *lol*; finn *henki*. Vessd egybe a' 30. számot.
148. **tôr** *túr*, alacsony vidék, rét, mocsáros vidék. Összekellene jegyezni, hol állanak, 's millyen földön a' magyarországi *túr* nevű helységek, mint *Mező-túr*, *Keresz-túr* stb.
149. **totm** tolv; *totmem* tolvajok.
150. **tút**, **tüget**, **tügit** tűz, finn *tuli*.
151. **tûr** tor-ok, finn *kurkku*.
152. **turt**, **tlort** gyök-ér, finn *juuri*, török *gök*.
153. **tut**, **tlut** száj, finn *suu*; *tutta*, *tuttlak* szájtalan, néma.
154. **szauneng**, **szeuh** szarka, finn *harukka*.
155. **szarem**, **szôrom** száraz.
156. **szarnya** arany.
157. **szat** só.
158. **szeberga** seprű, török *szüipürge*, tatár *szibirtke* : *seper* török *szüipür*.
159. **szév** szö, *szëvem* szövk.
160. **szung** szög, zug.
161. **szur** szár, *nyír-szur* csizma-szár.
162. **pajdek**, **pajtek** fajt.
163. **paugot**, **pëget** fürdés. E' két szó úgy viszonylik egymáshoz, mint a' 154. alatt a' *szaun*, *szeuh* a' *szark*-hoz
164. **par**, **por** fúró, finn *pura*; *két-por* (kézi fúró) árr.
165. **paty**, **paki** fos, finn *paska*; *padjem* fosom.
166. **pegda**, **pegde** fekete.
167. **mélek**, **mëllenk** meleg.
168. **mondj** mond, *monty*, *manty* monda, *mondjem*, *mündjem* mondok. Ezen három magyar szónak felemásait csak az osztják-

ban és szamojédban találom. Így a' jurák szamojédben *mand* vagy *mond* = mond.

169. **pëgm** fagy; *pëgmem* fagyok.

170. **pëlek**, fél, finn *puoli*, lapp *beüle*, cseremis *pële*, szamojed *pelek*, *pealea*, votják *pal*, szürjån *pöö*. Ezen szó tehát nem szláv, hanem a' mi nyelveinkbül jutott a' szlávba. Bizonyítják a' származékok is, mint *felel* respondet, finn *puollaa*.

171. **pul** fal-at, finn *pala*.

172. **nyalya** kan-ál, kal-án; mint *nyány*, *nyüny* kenyér, lásd a' 125.

173. **pete**, **pede**, **pide** fen-ék, finn *pohja*, szürjån *pidisz*; innen az osztják: *nyir-pede* csizma-talp, *kur-pede* láb-talp, *két-pede* kéz-talp, tenyér.

174. **pëteng**, **pëtleng** felhő, finn *pilvi*, cseremis *pil*, votják *pilyem*, szürjån *pi*, török *bulud*; — *pellem* homályos, *pëtlöt* felhődzik, setétté lesz.

175. **peda**, **pede**, **pete** vég-ett; mint *pete* = fen-ék, úgy *peda* = vég-ett.

176. **pedem** **pedlem** félek, finn *pelkään*, szürjån *pola*, lapp *boulam*.

177. **pem** fő; innen *pemdem* fülök, *pemettem* fütök, *pemeng* fült, meleg, 's *pem pöm* a' hő fürdő gőz.

178. **pi** fél, mint oldal; különbözik a' *pëlek*-tül, melly *dimidiumot* teszen.

179. **pir** a' hatulsó, mult, magyarul *far*, finnül *perä*; innen *pir-öt* mult év, *pirna* megett, után, és **piris** ó, régi.

180. **poj**, **paj** (füz-fa) nyár-fa, finn *paju*.

181. **poj** bov-dog azaz gazdag, török *baj*.

182. **püem**, **pögem** fúvok, finn *puhun*, szamojed *puu*, cseremis *pualam*.

183. **póhtam**, **pogodem** pozsga (orcza), finn *poski*.

184. **polty** faggyu.

185. **pøjem**, **pökem** fáj-, fajdalmat érzek.

186. **púgot**, **púgotl** falu, vogul *paule*. Lásd a' *vos* = város a' 63. alatt.

187. **pün** szőr, gyapju, (a' magyar *pam-ut* vagy *pamuk*, török *pambuk* nem ide valók talán, hanem) a' török *jün*, 's a' magyar *fon-*

ni, — innen az osztják *puntlem* fonok, finn *punon*, szamojéd *pan-nau*. Talán ide való a'

188. **pûden**, **pûdlen** csalán és kender is. Vogulban (mánesi-ban) *panel* a' kender, különösen pedig *mánesi panel* vogul kender, azaz csalán, és *rus panel* orosz kender, azaz kender. — Elöttem nevezetes az adat, melyet a' rokon nyelvű népek miveltségéről a *pûu*, *fon*, *pûden*, *panel* szóból olvashatunk ki. Vogulban is *pun* gyapju, szőr, — osztjákban még *pûnang* szőrös, gyapjas, *pûnang nyir* szőrös csizma, olly bőrből való, melynek szőre befelé van fordítva. — Hasonló nevezetességü a'

189. **pôsz**, **pász** kesztyű, melynek megfelelőjét a' szürjân *paszta*-ban és a magyar *pasztó*-ban, *posztó*-ban találom. Szürjânben *paszj* asszonyi öltöny, *paszkâm* ruha, *pasztala* öltök, *pasztadü* öltöztetek. Vajjon különös szövétü, vagy színü ruha volt-e a' *pasztó*? mert az osztják szó jegyet is teszen, innen *pôszang* jegyzett; *pôsz-tam*, *pâsztam* jegyzek; szürjânben is *pasz* „nota nominis“ és *paszjala* „noto“-nak magyarázza Castrén.

190. *pusza* sör, tatárul *buza*. Azt gondolom, hogy ezen szónak felel meg nálunk a' *bor*; a' *ser*, sör pedig szürjânben *szur*. Mert a' tatár népek részegítő itala, melyet kölesből 's más magból készítettek, *buza*, *boza* volt, ez a' magyar *bor*: 's a' *ser* szó azután a' másik italnak jutott.

191. **put** faz-ék, finn *pata*, cseremisz *pat*.

192. **vâgat**, **vûgotl** vékony.

193. **vâgam**, **vûgem** hiuk, hívok, vogulban *vouem*, és *vagem*.

194. **vadlem** vagyok (vala), finn *olen*, lásd a' 70. számot.

195. **vej** viv, *vejem* viszek, finn *vie*.

196. **vêd**, **vêdl** vev, veszek, finn *ota*.

197. **mag** méz, finn *mete* (mesi), szürjân *ma*, cseremisz *mî*.

198. **mard** mér, *márdadem* mérek, szürj. *murtal*, finn *müürä*.

199. **madamd** mutat.

200. **mad** főz, *madem* főzök.

201. **mahta**, **magdi** fűz-fa. Ezen *mad* főz, *mahta* fűz-fa megerősíti már volt véleményemet, hogy a' finn *maksa* a' magyar *fűz*-et, *fiz*-et-tel hasonlítható egybe.

202. **meg**, **meh** (agyag és) mező. Mint *mag* viszonylik a' méz-hez, úgy a' *meg* a' mezőhöz. Finnben *maa*, szürjânben *mu*. Ha ezen hasonlat áll, — ('s inkább látszik állani, mint az eddig úgy

gondoltam *metsü* = *mező*) — nem tudom mégis, mit akar az ő a' magyar *mező*-ben? Igénévi szó-e a' *mező*? 's kapcsolatban van-e a' *mez-telen*, *mezítelen* szóval? A' *mezít*, *mezét*, *mezejtre*, 's ez *mező*-re utal, mint a' tanét, tanít a' tanó-ra. De tanít-bul lenne *tanítottan*: a' *mezít-bül* pedig csak *mezítlen*, vagy *mezítelen* van. Vagy a' *mez* a' 192. alatti *pász*, szűrjén *paszj* szóval egyezhető-e úgy, hogy a' *posztó* helyét a' *mez-ő* foglalná el? — Megjegyezhető az is, hogy mind *posztó*, mind *mező* igés névnek (participiumnak) látszik, mi a' magyar értelemmel nagyon egyez.

203. *mej*, ád *mejem* adok, vogulban *mém* adok, *majém*, *miäuém* adatom, adatik. Ezen gyökből kell származtatnunk a' magyar *vogul*, osztják *meny*, finn *miniü* szót, inelly tehát *eladott nőt* (leányt) *teszen*. Igy világos az *eladó* leány, a' ki még otthon van, de *eladható*, a' *meny* eladott mellett. Finnben is *myy* elád, *myymi* menny-asszonyi ajándék; ez hát a' *mej*, *mi-nek* társa. A' *meny* nem *férjhez-menő*, hanem *férjnél levő*, vett nő.

204. *mered* merit, *meredem* merítek, lásd a' 65.

205. *men* men, *megyen*, *menem* megyek, finn *menen*, szamojed *mendem*, *mingäm*, szűrjén *muna*, votják *mino*.

206. *met*, *métl* mély.

207. *mősek* macska, tatárul *misak*.

208. *pusz* mos, *puszem*, *poszem* mosok, finn *pesen*, cseremisiz *moskam*, osztják-szamojed *muszau*.

209. *mongol* bog, csomó, magyarban *bonyol*.

210. *murt* morzs, *murtem* morzsolok, finn *murent*. De van magyar *murva* is, morzsolék-széna.

211. *kang* hág, *kangdep* hágó, hágcsó.

212. A' számnevek:

1. it, ej, ja egy

káden,

2. kátn { kettő, két

kát

hüdem

3. hódem { három

hudlem

nyeda

4. nyet { négy

nyel

11. ja-hat-jang tizenegy

12. kát-hat-jang tizenkettő

13. hüdem-hat-jang tizenhárom

14. nyeda-hat-jang tizennégy

5. vét	öt	15. vét-hat-jang tizenöt
6. hût	{ hat	16. hût-hat-jang tizenhat
kût		
	{ tábet	
7. tlábet		17. tábet-hat-jang tizenhét
	{ lábet	
	{ nida,	
8. nít		18. nít-hűsz tizennyolcz
	{ nyiged-lah	
	{ ár-jong	
9. ej-erh-jong		19. ár-hűsz tizenkilencz
	{ ki-	
jertjang		
	{ len-cz	
10. jong	{ tiz	20. hűsz, kősz hűsz.
jang		
-
21. hűsz-it	60. hût-jong
22. hűsz kádn	70. tábet-jong
23. hűsz hűdem	80. nít szôt
30. hűdem jong	90. ár szôt
40. nyeda jong	100. szôt
50. vét jong	200. kât-szôt stb.
1000. tyarasz	10 000. jong-tárasz.

A' számnevekről gyakran értekeztem már, többi közt a' Magyar Nyelv. II. 302—306-ig. Itt csak azokra, melyekben a' 8-czas és 9-es fordulnak elő, teszem figyelmessé az olvasót. — A' *nyiged-lah*-ot *ngiged-lah*-ra tagolom. *Nyiged* hosszabb alaka a' *nyil nyida*, *nít-nek*, melly megfelel a' mi *nyol* szavunknak a' *nyol-tz*-ban; a' *lah* pedig 10, mint a' lapp *lokk*, *logg* stb., tehát a' magyar *tiz*, melylyet a' *nyol-tz*-ban találunk. Vogulban e' számnév *nyala-lu*; ezen *lu* az, mi a' lapp *lokke*, *logge* (*lok*, *log*), és az osztják *lah*. Ennél fogva az osztják *nyiged*, *nyil*, a' vogul *nyala* és magyar *nyol* azonos, jelentése pedig okvetlenül *kettő*, mi a' rokon nyelvek 8-as számneveiből világos. A' *lah* és *lu* pedig tizet jelent, mit hasonlókép a' rokonnyelvekből tudunk, 's a' magyar *nyol-(tiz)tz* is bizonyít. *Nyiged-lah*, *nyala-lu*, és *nyol-tz* = 2—10. — Az osztják *nyil*, *nít* elhallgatják a' *lah*-ot.

Illyen elegyszám a' *nít-hűsz* 18 is, melly hasonlókép = 2—20. — A' 80-as, a' *nít szôt*, igen elmés elegyület. Szó szerint csak 2—100,

azaz 98-at tenne, de valósággal 2(10)—100-at teszen. Az egyes *nít*, mint nyolcz, tizet hallgat el; az elegyült *nít-szót* huszat.

Hasonló elegyületek a' 9, 19, és 90. A' 9 *ár-jong*, vagy *ej-erh-jong*, vagy *jertjang*; legteljesebb az *ej-erh-jong*, melly a' többít is értelmezi. A' *jong* tizet teszen, mint látjuk; megfelelője a' magyar *van ven* az ötven, *hatvan* stbiben, 's a' török *on*, melly hasonlóképp tiz. Az *ej* egy. Az *erh* tehát *kivül*, *hijá-t* vagy hasonlókat jelent. *Ej-erh-jong* = egy- kívül (hiján) tiz. — A' *jertjang* azonos az előbbivel; *j* az *ej*-nek csonkaja; *ert* nem lehet más, mint *erh*, *erk*; a' *jang* pedig *jong*. Ezek után az *ár-jong*-ban csak az *ár* homályos. Hogy ez itt nem tehet *nagyot*, mint Castrén hiszi, a' dolog maga vitatja*). Mert ha *ürh jong*, vagy *űrük-jong* feletlen tiz, azaz 9, akkor *erk-jong*, sőt *ár-jong* is az volna. De úgy látszik nekem, az *ár-jong* csak az, mi *erh-jong*, ez pedig elhallgatja az *ej* szót. Tehát olyan elhallgató elegyület, millyen a' *nít*, *nít-hűsz*, és *nít-szót*. — Az *ár-hűsz* és *ár-szót*-ot ezekképp értelmezhetjük.

213. Vannak az osztjákban fölös számmal olyan szók is, mellyek megfelelőit nem találjuk meg a' magyarban. Illyenek p. o. *veg*, *voh* finnül *väki*, erő, hatalom; *pane* finnül *pane*, teszen; *tange* finnül *tahto*, akar; *at* finnül *itse*, maga; *szava*, *szova*, *szaua*, finnül *saua*, törökül *szopa* bot, nagy bot; *peszen*, *peszan* finnül *pöytä* asztal; így *áj-peszan* szék, tulajdonképen : kis asztal. stb.

Ezen szók természetéből azt tanuljuk, hogy a' *b* és *f* hang nincsen meg bennök, mint nincsen a' finn nyelvben. A' *d* és *g* sem fordul elő mint előhang, vagyis a' szók elején : de belhangban nem ritkák, p. o. *hadem* halok, *múgot* máj stb.

A' Castrén által *ch*-nak jegyzett bötüt mi csak *h* val írjuk. Általában nem szokottak a' hehezett bötük a' mi nyelveinkben; azután a' *h* maga olyan erős, mint majdnem a' német nyelvekben

*) *ár-jang* az Irtis-nyelvjárásban tulajdonképp *nagy tizet* (grosse Zehn) teszen; *ürh jeung*, *űrük jeung* helyett, az al-szurguti szólásban, *feletlen tizet* (páratlan), valamint a' *jong*, *jeung*-et *csam jong*-nak is nevezik, azaz *feles tiznek* páors). Lásd Castrén nyelvtanának 33. 34. lapját.

a' *ch*; végre nálunk is eleinte *ch*-val irták a' *h*-t, p. o. a' Temetési beszédben *charm*ul e' helyett *három*ul.

Belhangban az osztják szók igen gyakran *d*, *t* (tl), vagy *dl*-et mutatnak a' magyar és finn *l* helyett, lásd a' 76. 81. 82. 90. sz.

Igy az előhangban is *t*, *tl* van *h* és *l* helyett, lásd a' 28. 29. 30. sz.

Az előhangban p-t találunk a' magyar *f*, és k-t a' magyar *h* helyett, p. o. az említett 76. 81. 82 90. sz. azután a' 162. stb. sz. — néha előhangu ajakbötü helyett magánhangzó van, l. a' 35. 35. sz.

Az *sz* és *r* hangok váltakoznak mind a' belhangban mind az utóhangban, p. o. *urd* = oszt, *vos* = vár-os stb. kends = ker-es.

Gyakran a' gyökhang erősítéssel tűnik elő a' magyar ellenében, p. o. *amp* eb, *pang* fog, *umsz*, vogul *unl* ül l. a' 17. 18. 43. 68. sz.

Viszontag a' magyar szó igen gyakran képzővel bír, melly nélkül van az osztják szó, p. o. *kends* = *ker*-es a' 107. sz. *kâr* = *kér*-eg a' 72. sz. *nyág* = *nev*-et a' 124. sz. stb.

Az osztják szó néha kéttagu a' magyar egytagunak ellenében, mint *múgot* máj, *jaugot* ij stb. a' 108. sz.

Végre, mi az előbbivel együtt is jár, teljesebb magánhangzót is találunk a' magyar szóénál, p. o. *ótl* = év, *ód* = el stb.

Az ujjak nevei.

A' 18. szám alatt (lásd a' 206. lapot) azt mondtam, hogy rokon nyelveink a' nevendék-ujjat többnyire *nevetlen* ujjnak (nálunk még *gyűrűs* ujjnak is) nevezik. Ide teszem most a' lapp, finn, votják, szürjän, osztják, vogul, szamojéd és magyar nyelvekből az ujjak neveit.

A' norvég lappban : *csuvde* (*csute*) és *szuorm* az ujj; *bälge* többesben *bälgek* hüvelyk ujj; *csujok* több. *csujokak* mutató ujj; *gassk* *szuorm* közép ujj; *orbis*, több. *orbisak* = árva, nevendék ujj; *cselkis*, több. *cselkisak* = szélső, kis ujj.

A' szuómiban vagy finnben : *sormi* ujj, *peukalo* hüvelyk u. *etu-sormi* első u. azaz mutató ujj; *keski-sormi* közép ujj; *nimetön-sormi* nevetlen ujj; *pikku-sormi* kis ujj, vagy *sakari-sormi* felhajlott végű ujj.

A' votjákban : *czini* ujj, *pili* hüvelyk u. *sor czini* közép ujj (sor = köz, közép), *nimtem czini* nevetlen ujj, vagy *nilyäti czini* negyedik ujj, *czjel czini* szélső ujj. — Wiedemann szerint ugyan *nimtem czini* mutató ujj, és *nilyäti czini* nevendék-ujj volna (lásd : Grammatik der Votjakischen Sprache, Reval

1851, a' 371. és 387. lapon) : de talán tévesztő forrásból van ez véve. Mert hogy a' *nimtem czini*, azaz *nevetlen ujj* a' mutató volna : az ellenkőzik a' többi rokon nyelvek szokásával ; de a' *nimtem czini* lehet *nilyäti* (negyedik) is, ha számlálják az ujjakat.

A' szürjän nyelvben : *czjuny ujj*, *pej* vagy *pej-czjuny* hüv. *sör-czjuny* közép ujj, *nimtäm czjuny* nevetlen ujj, *czjul czjuny* szélső ujj.

Az osztjákban : *tuj, tloj, és pang* ujj, *âna pang* hüvelyk-ujj, *ôdeng pang* első ujj, *kutep pang* közép ujj ; a' többi neveket nem adja Castrén.

A' vogul nyelvben Reguly jegyzetei szerint : *tulye* ujj, *päjä* hüvelyk u. *aul tulye* vagy *il tulye* első ujj, *kvotyl tulye* vagy *käl t.* közép ujj, *nämtäl tulye* nevetlen ujj, melly egyszersmind *mánynu* (kisebb), és *szirak tulye* szélső ujj.

A' jurák szamojédben : *tyea* ujj, *piki.tyea* hüvelyk ujj, *judeb tyea* közép ujj, *nimdjeda tyea* nevetlen ujj, *vârti tyea* kiss ujj, azaz szélső, mert *vâr* part, szél.

Az osztják szamojédben : *mûn* ujj, és hüvelyk ujj, *kanak mûn* (kutya ujj) vagy *nyomal mûn* (nyúl ujj) mutató ujj, *kor-mûn* (bika ujj) öreg ujj ; *nip-kekil mûn* (nip v. nep v. nem = név) nevetlen ujj, vagy *teagadel mûn* kard-ujj ; *tyelka mûn* szélső ujj.

A' magyar ujj-neveket Molnár Albertben így találjuk : *hüvelyk ujj*, *mutató ujj*, *közép ujj*, *nevendékeny ujj* *digitus annularis*, vagy *nevetlen ujj* *annularis digitus*, *kis ujj* *auricularis digitus*. — Kresznericsnél II. 288. a' *nevendékeny ujj* után *nötelen ujj* áll. Azt kérdeztük oda fel a' 206. lapon : nem *nötelen-e* talán ? Azt hiszem, a' rokon nyelvekből olvasván az ujjak neveit, 's úgy találván, hogy a' finn, votják, szürjän, vogul és szamojéd nyelvekben ezen ujjnak neve : *nime-tön*, *nim-tem*, *nim-täm*, *näm-täl*, *nim-djeda*, *nip-kekil* : bizonyos, hogy Molnár Albert helyesen írta a' *nevetlen* szót, mikor írta : „*nevetlen* anonymus,“ 's utána ; „*nevetlen ujj* *annularis digitus*,“ bizonyos az is, hogy Kresznericsnél a' *nötelen ujj* hibásan áll *nevetlen ujj* helyett. De találkozik a' *nevendékeny ujj* is a' vogul *mány-nu-tulye*-val, melly kisebb ujj (t. i. a' kvotyl = közép-nél), mert a' kis ujj ott szélső ujj, mint más rokon nyelvekben is. — Íme egy nyelvhasznító tény, mellyhez hasonlót nem mutatnak erre nézve az árja nyelvek.

HUNFALVY PÁL.

(Folytatása következik).

Könyvismertetés.

I.

Hangrendi párhuzam ezer példában, *Lugossy József*, magyar akadémiai tag, debreczeni professor és könyvtárigazgatótól. Második bővített kiadás. Debreczenben 1858.

„Az itt következő összeállítás, mely négyszáz tételben először a' f. évi Új Magyar Muzeum II. füzetének 92—102. lapjain jelent meg, most pedig ujolag ezer tételre szaporítva üdvözli a' nyelv titkai's gyönyöreihez érdeklettséggel viseltető közönséget, bizonyoságul kíván szolgálni, mikép *nyelvünk kizárólagos sajátosságai között tartozik: gyökeiről kettős irányban, magas és megfelelő mély hangzók párhuzamában fejleszteni törzseit.*“ — Ezen törvény létét Lugossy úr ezer példával mutatja fel, mi csak ugyan a' behozás legszigorubb igényének is elég lehet. 'S e' törvénynek nagy volta, úgy hisszük, nem lesz kisebbé, ha nem talál is kizárólagos sajátja lenni a' magyar nyelvnek, 's ha közös tulajdonsága is az áltaji nyelvfajnak. Mert miután a' hangrend ezen nyelvfajnak (ha szabad úgy mondanunk) minta nyelveit jellemezi: majdnem a' tapasztalást előzőleg lehetne állítani, hogy a' Lugossy úr által a' magyar nyelvben fölfedezett törvény talán a' rokon nyelvekben is hatott. 'S úgy látszik nekünk, a' tapasztalás igazolja e' sejtelmet. A' keletre legszélére eső mandsu nyelvről a' bizony nem tudatlan *Kaulen Ferencz* azt írja : „Vocales mandshuricae ea ratione a vocalibus multarum aliarum linguarum differunt, quod sunt immutabiles atque ad naturam vocabulorum proprie pertinent. — Vocales sunt aut durae : a, o, ô, aut molles : e, i, u. Quod durae mollesque appellantur, in linguae ingenio positum est. Namque mascula quae-

que et firma ac valida iis vocabulis significantur, in quibus *a*, *o*, *ô* vocales occurrunt; ex contrario omne feminineum et infirmum *e*, *i*, *u* vocalibus magis utitur. Ejusmodi discrimen servatum est v. g. hisce:

<i>khakha</i>	vir	<i>khekhe</i>	mulier
<i>ama</i>	pater	<i>eme</i>	mater
<i>wasime</i>	descendere	<i>wesime</i>	ascendere
<i>ganggan</i>	esprit fort	<i>genggen</i>	esprit faible.

Ista tamen dicendi regula constanter observata non est. Constantius autem linguae Mandshuricae ratio postulat, ut in syllabarum nexu vocalis dura durae, mollis molli adjungatur. Unde fit, ut nonnullae syllabae, quae derivandis declinandisque (képzök és ragok) vocabulis affiguntur, pro diversa verbi nativi condicione, diversis vocalibus instruantur. Itaque dictum invenies:

<i>ala-</i>	<i>alakha,</i>	<i>gene-</i>	<i>genekhe,</i>	<i>folo-</i>	<i>folokhó</i>
	<i>alara,</i>	<i>genere</i>		<i>foloro</i>	
<i>isina-</i>	<i>isinatala</i>	<i>se-setele,</i>	<i>mokho-</i>	<i>mokhotolo.</i>	

Igitur *a*, *e*, *o*, *ô* hanc dicendi normam strictim tuentur; *i* vero et *u* saepe quasi non adsint reputantur, et vocales syllabarum annexarum tunc sequuntur vocalem anteriorem, v. gr.

<i>jalu-</i>	<i>jalukha,</i>	<i>efi-</i>	<i>efikhe</i>
<i>khôdu-</i>	<i>khôdukan</i>	<i>sektu-</i>	<i>sektuken</i> *)

A' finn nyelvben is első tekintetre szembe tűnnek illyenek:

<i>tuo</i>	<i>tä = to- te</i>
<i>lavia</i>	<i>leviä</i>
<i>laveus</i>	<i>leveys</i>
<i>lavenen</i>	<i>levenen</i>
<i>lavennan</i>	<i>levennän</i>
<i>latva</i>	<i>lehvä</i>
<i>lainen</i>	<i>läinen</i>
<i>ounastan</i>	<i>öynästelen</i>
<i>onnistan</i>	<i>önnistelen</i>
<i>vuoro</i>	<i>vyöry</i>

*) Linguae Mandshuricae institutiones (pag. 8. 9) Ratisbonae 1856.

votko	vötkä
auskari	äyskäri
votkistelen	vötkistelen
vilu	viliä
valju	vilju
onnahdan	önnähdän
kohajan	köhäjän
kahajan	kähäjän
kuhajan	kyhäjän
holisen	hälisen
hulisen	helisen
ahkaa	ähkää
ohkaa	öhkää
urisee	yrisee
arisee	ärisee
porajaa	pöräjää
purajaa	pyräjää
pirajaa	päräjää
sohajaa	sähäjää
parskuu	pärskyy
porskuu	pörskyy
purskuu	pyrskyy
horisee	hörisee
hurisee	hyrisee stb.

Ezek számra nem mérközhetnek ugyan Lugossy úr példájival : de azt suttogják nekünk , hogy többecsken vannak , csak olvassuk reájuk való figyelemmel a' Kalevalát, népmeséket, 's a' nép tájbeszédein irt könyveket, mint Gottlund Ottaváját stb.

'S ha talán ezen törvény, mellyet Lugossy úr a' magyar nyelv sajátjának vél, közös a' rokon nyelvekkel : nyomossága bizony inkább növekszik , hogysen kisebbedik ; annál kevesbbé vonhat le az valamit annak érdeméről, ki első találta ki a' magyar nyelvben.

Némelly szembeállításaira nézve Lugossy úr is megengedni látszik, hogy subjectiv felfogás tetszhetnék ki rajtok. Mellyikünk ment ezen gyarlóságtul? Lehet, hogy ép ilyen felfogásbul nem helyeslem, p. o.

agy	hegy, jegy
áll	él
ázik, úszik }	evez
avat	
bársony	berseny
csap, jégcsap	csepp, csöpp
csomó	szem
éhon	éhen
duda	tüdő
gyak	gyök-ér
fos	fös-t-ék
foszlik }	feslik
oszlik }	föslik
vás-l-ott	fes-l-ett
hasad	feslik
hóld (hó)	hölgy
húg	hölgy
hugy (csillag)	hölgy
igaz (jogos)	ügyes
igaz	egész
ügy	ügy
ugyan	igen
űjj	íj, iv
harag	írigy
kalandoz	kél
kalász (tót. klasz)	kelevéz
mál (rókamál)	mell
mal, mál, part-	mély
mályas	
mállaszt	melleszt
múl, mulja	mell-öz
nádárzik	nedüd ereszt
nagy	neg-éd
nagy	négy
nyom, ember-	nöm, nem, nemzet
nyom	
ólta óta	öltő, őtő
óta (ólta)	• idő, üdö, ödö

tár (tavara)	teher
to, toa, tova,	{tő több
tovább	{té- és (té-tova)
tó (lacus)	telik, tölt
vág	vég
holmi	holmi

melly utóbbi úgyseem különböző, mert a' *mi* szó mindig : *minek*, *mik*, *mirül* stb., de a' *hol*-val együtt és miatt néha alhangú ragot veszen föl;

var	bőr
bor-iték	bőr stb.
rovás	rés (revés)
rovás	rész (revés)
rovat	rét (revet) stb.

Csekély tudásom szerint, p. o. az *úszik* és *evez*, bár monnó vízben működést jelent, még is két külön gyök; vagy ha egy, a finn *uin* = *úszom* és *evä* = *úszó szárny*, melly gyököt föltételez a' magyar *evez* szó, hasonlóképp egy gyökrül eredtek, 's az *evä* mellett az *uitin*, *uidus* = *úszó szárny* még jóval nagyobb bőségre mutatna.

A' *csomó* és *szem* sem látszik úgy eredettnek, tekintve, hogy a' lappban *csuolm* csomó, és *csalbme* szem, a' finnben *solm* csomó és *silmä* szem. Hasonlóképp vagyon a'

fos és *föstek*, *festek* szókkal. Norvéglappban *bajk*, svéd lappban *pajk*, törökben *bok* a' *fos*, finnben *pask(a)*; ugyancsak norvéglappban *bajdnet*, svédlappban *pajnetet*, törökben *baja*-mak *festeni*, finnben *painaa*; votjában is *buja* = *föst*. Többet nem akarok felhozni.

Ha Lugossy úr felfogása a' nyelv levéséhez fér, 's a' magyar nyelv egy gyökrül hajtotta a' *csomó* és *szem*, egyrül az *úszik* és *evez*, ugyancsak egyrül a' *fos* és *föst* szókat : a' rokon nyelvekből felhozott tényeknél fogva kettő állhat csak, vagy az, hogy ezen rokon nyelvek is hasonlóképp egy egy gyökrül két két törzsöt hajtottak, (mi aztán ezen kettős hajtást a' rokon nyelvek köz tulajdonságává tenné); vagy ha amazt tagadjuk, a' magyar kettős hajtás is két-ségre vonjuk.

Mindenetre kíváncsok szorosán meghatározni „a' magyar me-

gyer törvényt,⁴ 's világosan kimondani, a' természeti hangokat utánzó szókra nézve áll-e csak, vagy általában az egész nyelv-anyagra nézve? Azután bár milyen szabadságot gondoljunk is a' nyelv levésébe : annyit még is ki kellene belőle vennünk, hogy az alhangu szók a' felhanguak irányában kicsinyítő vagy nagyító értelemmel bírnak-e? Az *ont* önt, *omlik* ömlik, *csattog csetteg* stfélék azt adják tudtunkra, úgy látszik, hogy az alhangu szó nagyít, a' felhangu kicsinyít. De a' *tár* és *tér*, *olta* és *idő*, *nyom* és *nöm nem*, *új* és *új* stb. ellenkezőt bizonyítanak, ha állanak.

Csak a' magyar nyelvből is okoskodva van észrevételem, p. o. az *éhon*, *éhom* és *éhen* ellen. Hogy az első *éh-hon* két szóbul való, ellemben az utolsó *éh*- törzsből és *en* ragból áll, előttem szinte bizonyos. Hogy *foszlik*, *oszlik*, *váslott*, *hasad* csak egy ellenlábassal, a' *fes*-lik-kel bírnak, 's hogy ezen *fes* megint azonos, vagy egytestvér a' *vés*-sel (mert a' 31. lapon *vásik*-nak *vésik* felel meg) : nagyon különösnek látszik nekem, stb. stb.

De bármennyi kifogás lehessen is Lugossy úr összeállításai ellen : az egybehasonlító és történeti nyelvtudomány a' legnagyobb köszönettel veszi, 's nem kevés haszonnal fogja tanulni.

H. P.

II.

Észrevételek finnező véleményre a' magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja nyelvhasznalatok. Irta Mátyás Flórián.

Pécsett 1858.

„Mióta e' munka szerzője a' magyar nyelvet képzelt rokonsági kötelékeiből bontani kísérelte, 's részvétre hitta föl nyelvtudós honfi társait e' működésben : az ellenpárt tovább terjeszté vizsgálatait. Csengery Antal úr már a' magyar ősvallást finniti. Ha őseink nyelve vallása finn-rokon, *nem szükség többé Noe körül keresni a' magyar-finn közösséget* : őstörténetünk is a' finnekével azonosul. Mielőtt azonban a' föladat elkészülne . . . . bocsássák meg a' szerző hazafiui túlbuzgóságának, ha törekvésöket rosztalja, — 's tudományosan el nem utasított első föllépésének tulajdonítsák, ha okaikat ellenokokkal továbbá is gyengíthetni véli. Jutalom vagy dicsőség finn-ellenes ügyben napjainkban nem várható . . . Minden lehető lenézések, megrovások daczára állitassanak meg még

egyszer finnező elleneink sebes haladásukban. Míg e' kis egyéniséggel 's munkájával bibelődnek, legalább békén hagyják ösmultunkat. Nem magán érdek, hanem *egy hajdan dicső 's ma sem finn keverék vagy korcs nemzet ügye forog itt fenn*. Engedjék meg azonban kissé neheztelnünk olly helyzetet, melyben a' magyar nyelv-jellem tiszta ép voltáért Magyarhonban csak egyes kis tehetség, ez is sokképen gátolva, működhetik; míg a' merő hypothesisek körében tétovázó ellenfél szellemileg tekintélyes segéd társak, anyagilag magyar alapítványi pénzerő által támogatattik" stb. „Elfogulatlan honfiak 's magyar akademiánk magyar irányu tagjai! Emeljünk szót *szavak* ellen; ne nézzük részvétlenül a' játékot nemzeti multunkkal. Ha győznek, tudományuk sulya győzzön! 'S ekkor e' sorok írója hevesb támadása mentségeül azt hozza föl, hogy ő *magyarnak* született, mi Isten gondviselése műve, 's bűnül neki csak az volna tulajdonítható, hogy nevezetéhez (nem finnmagyar) kellettén túl is hű akart maradni.“

Ezen bevezetéssel kezdi meg Mátyás úr újabb munkáját, melylyel legalább megakasztani akarja a' finnezők sebes haladását. A' fő érdek benne az, hogy maga is mondja: győzzön a' tudomány. Erre nézve tehát egyenlő eszközzel dolgozunk. A' mi egyenlőtlenséget lát még köztünk, az nem való. Azt állítja, hogy ötlet jutalom vagy dicsőség nem várja; úgy látszik nékie tehát, hogy engem és társaimat (mint ő nevezi) nagy jutalom vagy nagy dicsőség éri. Csalatkozik a' jutalomra nézve. A' magyar alapítványi pénzerő annyiban támogat, hogy az Akadémia *50 nyelvészeti példányra fizet elő*. Hogy nekem és társaimnak mennyi jövedelmünk van ezen vállalatbul, arról Eggenberger bizományos úr hitelesen számolhat minden pillanatban. Az osztalékon, melylye egynek jut, aligha el nem fogna hülni. A' jutalom képzelődése tehát békén hagyhatja. — De a' dicsőség! Na, igaz, ez roppant nagy! Bizonyítja Mátyás úr, midőn a' 13. lapon dolgozataimat így jellemzi, hogy „*jelések lehetnek azok, de nem minden embernek tanulságok*;" még inkább bizonyítja az 1859-ki februárius 19-kei *Kalauz*. Úgy e' dicsőségem is a' magasság azon fokán áll, mellynél alantabbra nem eshetik. Mert ha Mátyás urnak is csak annyit érnek: mit érjenek azoknak, kiknek mint a' Kalauznak, mindegy, akármellyik fán terem is az a' bolond nyelvészet! 'S ezek a' nemzet legnagyobb részét teszik, 's ezek előtt Mátyásnak van igaza. Ebből láthatja, hogy

nincsen oka irigyelnie jutalmunkat; 's a' dicsőség is inkább az ő részire jut.

Hanem Mátyás úr tudományának lelke pathologicus természetű, mi miatt veszedelmessé válik; mert nálunk e' fajta betegség ragadós. Hazafiságot, nemzetünk dicsőséges multját emlegeti, tökéletesen elferdítvén e' két szónak értelmét. Mikor természettudományt, nyelvtudományt üzünk: vajjon a' hazafiság fogalma, nemzetünk multja határozhatják-e meg a' tudomány tárgyát, a' tudóskodás eszközeit, eljárását? — Tegyjünk azomban, hogy igen. No hát micsoda dicsőséges multat lelünk abban, ha nyelvünk árja természetű. Talán a' szanszkrit irodalom magyarrá lesz? a' görög kiváltságos szellem magyar szellemmé lesz-e? a' görög költők, bölcsek, művészek mind magyarok voltak-e? Úgy hát a' német költők, bölcsek, művészek, a' német irodalom egész a' lerchenfeldi levelekig, és a' kladeradatsch-ig mind mind egy szálig magyarok? Azt akarja-e Mátyás úr elhitetni azon nemzettel, a' mellyért és mellynek ő ír? Ebben áll-e „túlbuzgó hazafisága“, hogy ezt akarja elhitetni az ő nemzetével? Tessék reá *igennel* vagy *nemmel* felelni. Ha *igennel* felel: akkor nem szólhatunk többé hozzá. Ha *nemmel* felel: akkor el kell ismérnie, hogy *nyelvi rokonság egy csöppet sem teszen, nem tehet, nemzeti multunk dicsőségéhez, valamint ebből egy csöppet sem vonhat le*. Akár árja, akár áltaji természetű a' magyar nyelv, az a' nemzeti mult és el nem mult dicsőségre nézve tökéletesen teljesen közönyös. A' madarat dicsérik a' szaváért, nem az embert, nem a' nemzetet a' nyelveért, mellyen beszéll, hanem azon tettekért és munkákért dicsérik, a' mellyeket nyelvével előhozott és előhoz.

A' magyar nyelv tiszta ép voltáért *sokképen gátolva működik*, úgymond Mátyás úr. — Igen szerencsésnek tarthatja magát, ha van őszinte barátja, ki figyelmezteti azokra, miket másszor is elmondtam, 's miket itt mondok; el ne utasítsa tanácsát. — Külömben más gátolást nem képzelhetek. — De a' *magyar nyelv tiszta ép voltáért működik!* Miben áll a' *magyar nyelv ép tiszta volta?* Abban-e, hogy árja természetű? vagy abban, hogy áltaji természetű? Hát ezen fogalommal sem birunk meg, mint nem a' hazafiság fogalmával? *Valamelly nyelvnek tiszta ép mivolta nem lehet más, mint az ő mivolta.* Már ha a' magyar nyelv áltaji természetű: akkor ez az ő mivolta; ha ellemben árja természetű: akkor meg ebben áll az ő mivolta. Tehát mellyikünk korcsosítja el a' magyar nyelv mi-

voltát, én-e, vagy Mátyás? Azt hiszem, egyikünk sem; mert kutatjuk mivoltát; a' kutatás pedig, ha épenséggel fonák talál is lenni, nem lehet korcsosítás.

Ne tessék tehát azon töprenkedni Mátyás urnak, hogy ő mennyire buzog a' magyar nyelv tiszta mivoltáért. A' kutatás kutatás. Ha én természettudós létemre nem értek a' kutatáshoz, azért az elefántot nem korcsosítom evetkévé, 's a' termés-arány nem válik kezem közt békasóvá. Így ha nyelvtudós létemre nem értek a' kutatáshoz, azért a' magyar nyelv el nem korcsosul. Hisz Mátyás úr sem vehette még észre, hogy a' szanszkrit nyelv magyarosodik, mivolta magyarnak nézi; legalább más nem veszen rajta ilyen változást észre, sem a' védák kiadója és magyarázóji, se a' szanszkrit szótár íróji, se más senki, azon számosok közül, kiktől maga is tanul folyvást. Jó vagy rossz nyelvkutatás nem bántja a' nyelv mivoltát.

Tehát mirül lehet csak szó? Egyedül a' kutatás mivoltául. Se hazafiság, se nemzetünk multja nem hat itt semmit, hanem csak az, mint kutatunk. Nó 's mint kutatunk mi ketten? — Mátyás úr rossz néven veszi, hogy a' finn nyelv tanulására ösztöngöm; az neki nem kell, ő azzal mágusi kezeit nem akarja megtisztátalánítani. Haragszik, hogy az akademia ki akarja adni Fábián finn nyelvtanát: *vegye hasznát a' nemzet*, úgymond reá, mint gyermeknek szoktuk mondani: *csak nyúlj a' tűzbe, majd meglátod!* — Matyás úr ellenében tán én is úgy félek az árja nyelvektől? Öreg ember vagyok már, a' görög nyelvet már tanulom vala akkor, mikor Mátyás úr még „*Isten gondviseléséből magyarnak sem született*“ (VI.), nem is említve azt, hogy egyik árja nyelv mellett nőttem fel. Öreg napjaimra is tanulom, mennyire tölem telik, a' szanszkritot, 's az ifju finnezőket (mert vannak már ilyen megvesztegetett ifjak) hathatósan buzdítom reá. A' finnező két szemével akar látni, 's nem hivatkozik senkire, hanem azokra, kik mentül jobban akar uak két szemökkel nézni: Mátyás fél szemmel nézi a' dolgot, 's a' nemzetre hivatkozik, tehát a' kevés nyelvtudósokat kivéve, azokra, kik épen nem látnak ezen dologban. Így kutatja a' magyar nyelv mivoltát, 's ilyen közönséget szeretne maga körül gyűjteni. Teszi pedig a' *magyar* nemzet jelen és mult dicsőségeért.

Büszkék lehetünk arra Mátyás úr meg én, mint ismérteti a' *Kalauz* idei 8-dik száma (1859, febr. 19.) a' szóban levő munkát, 's általában a' magyar egybehasonlító nyelvtudományt. A' *Kalauz ismeret terjesztő lapnak* nevezi magát. Gyönyörűen terjeszt ismereteket! Ő ismertető urasága gyermetegül mondja: Olvasójinak egy része tudni fogja, hogy „Pesten vannak néhányan, kik abban fáradoznak, miszerint mi magyarok az éjszaki jeges tenger felé lakó finneknek vagyunk rokonai.” Ezek ellen harczol Mátyás Florián, de nem eléggé jól, úgymond. „Előadása nem olly tiszta, nem olly értelmes, hogy belőle világosan láthatnók mennyire van, vagy nincs a' finnistáknak igazuk. Értekezése kuszált, nem mindenütt vehetni ki tisztán, mik a' finnisták állításai, 's mi szerzőnek véleménye.” De a' mi neki, a' Kalauznak, nem világos, az lehet másnak; mert ajánlja „Mátyásnak e' munkáját mindazoknak, kik e' nyelvek egymással való rokonsága- vagy nem rokonságáruul némi tudomást szerezni óhajtanak.”

Magyarnak született tudós, vagy tudósnak született magyar létire őszintén vallja meg, „*hogy azon könyveket és értekezéseket, mik e' tárgyban írtak, még eddig nem ismeri* (Mátyás úrét sem), *tehát eleve csak pusztá véleményét mondja ki, miszerint nem hiheti, hogy nyelvünk kiváltkép csak a' finn nyelvvel volna legközelebbi rokonságban, míg arrul czáfolhatatlan okokkal meg nem győzi valaki.*” Addiglan Kis Bálint *Áriájába* hiszen. — Azt is gondolja, hogy Hunfalvy és más finnista urak „tulajdonképen nem is tudják a' finn nyelvet, hanem csupán külföldi, főkép németországi tudósok véleményét ragadták meg, mint vesszőparipát, 's igen nagyon gyönyörködnek benne, hogy ők azon lovagolhatnak“. . . . . „Hunfalvy urnak elmeszüleményeit még nem ismérem, tehát nem mondhatom, saját esze után indult-e, saját szemével néz-e, vagy pedig külföldi írók *) nézetét vette fáklyául“ stb. De hagyján! ha csak ennyi volna a' dolog. Hanem „a' németországi tudósok legujabban ollyan állításokra vetemedtek, hogy nemzeti történetünk alapja meseszerű. . . . . Az ilyeneknek érdekükben van azt mutogatni, hogy a' magyar nemzet semmi sem egyéb, mint az éjszaki jeges vidéken lakó bárgyu finn népnek nyomoru szakadéka, 's figyelemre nem

*) Mások ellenkezőleg azt hiszik, hogy én ejtem tévedésbe a' külföldi tudósokat. Kinek lehet igaza?

érdemes. . . . . Es igen sajnós, hogy tudományos férfaink közzül a' finnisták talán nem is sejtve a' rejtegetett czélt meggondolatlanul követik azokat, kik őket hinárba vezetik."

Illyen tudós és bölc ember a' Kalaúz ismeret-terjesztő írója! Nem olvasta még Hunfalvy elmeszüleményeit; alkalmasint ezentul sem fog nagyon sietni a' megjelent vagy még jövődő szüleményeim olvasására. Pedig várja, hogy meggyőzzem a' kérdéses nyelvrokonságrul. — Lehetetlenséget kíván. Az ő politikai, históriai és philologiai tájékozottsága olyannak mutatkozik, hogy hozzá sem férhet a' tudomány. A' tudomány pedig gyöngy, melyet nem kell haszontalan kihányni.

H. P.

III.

Homerisches Glossarium von Ludw. Döderlein 1—3 B. Erlangen bei Ferd. Enke. 1850—1858.

A' classicaí görög irodalom, melly a' gymnasiumi oktatás fő tárgya, némiképen Homérosz körül forog; nem csak mert az annak kiinduló, hanem mivel fénypontja is. — Hozzánk pedig, ha nem csalódom, még közelebb áll, mint másokhoz, tartalmára és versalakjára nézve. Nekünk *Zalánunk*, *Árpádunk*, *Cserhalmunk*, *Egerünk* és *Töldünk* van, mellyekben inkább feltalálható Homérosz „fénydús ege“ mint a' *Niebelungenben*, vagy az *Elvesztett paradicsomban*, a' *Messiásban* 's a' *Divina Commediában*. Fel még Töldyben is az ifjúság a' gyermekkor *fényes ege*, az melly után a' világfájdalmas kor olly hijába vágyakozik. . . . A' mi nemzeti hősmondánk Homéroszi verselés modorában jutott a' nemzet öntudatába.

De Homérosz nyelve bizony nem kevés nehézséget okoz. Abban, akár a' hangtant akár az alaktant vegyük, csaknem a' zavarral határos változatosság, hajlékonyság található. Ősi nyelv ez, mellyet „még az erős természet szüle magából“, — melly a' nyelv-alakító szellem nyomaira, nyilatkozataira mutat vissza minden lépten, — melly olly dúzs, erőteljes alakokkal, mint tartalma nagy emberekkel.

Homérosz nyelve tanulmányozásához ime egy jó segédeszköz: *Döderlein Glossaruma*. Semmi sem egyéb ez, mint Homérosz szó-kincsének tők szerinti rendezése, családositása. Felveszi a' tőket,

tetszése szerint, de az egész munkában a' fontosat mind; 's az azokhoz tartozó, azoktul a' ragok, képzők, összetételi alkatrészek által megkülönböztetett szókat elszámlálja, rendezi, itt-ott nem teljesen, itt-ott ismételve, de az egészben a' célhoz képest elég kimerítően. Néhol nevezetes szófejtési nézeteket is ad elő; például a' Zeitschrift für Vergl. Sprachf. által is eléggé méltányolt *dichotomi* és *trichotomi* névtökről, t. i. a' nemi végzetek szerint különböző főnévi végzetekről (*γενός* és *γόνυ*, *ισχνό* és *ισχύς*, latinban *animus*, *anima*, stb. I. 7. lapon) a' *z*-nak *χ*-vé változásáról (I. 33. l.), a' *ζ*-ban végződő igékről (I. 12. l.), a' metathesisről (I. 45.) az *α* intensivumról igen jelesen (I. 45. l.), mire a' magyar *egyetlen*, *szörnyűtelen*, *rettentelen* ötlik eszünkbe, — az *-ης* *-έος* melléknévi képzőről, mint az *-ετος* *-ητος* igenévi képzők *dichotomi* változatáról stb. Néhol akarátja ellen is összehasonlításokra tér ki, például midőn a' *δυσ*-t az angol *too*-val hasonlítja (I. 103. l.), hol már a' szkr. *dászma-nasz* 's effélék tekintetbe vétethettek volna; mert nem igen állanak olly távol a' görögtől, mint az angol és éjsz. német; néhol kissé túlságra megy szófejtéseivel. Így midőn a' *πηγή*-t a' *πήγνυμι*-ből, *δεί-τερος*-t a' *δένουμι*-ből hozza le stb.

Döderlein mind azt a' mit előad, lehetőleg világosan söt kellemesen és elmésen igyekszik előadni. A' tanulás, és épen a' nyelvtanulás nem fagyaltta meg annyira, hogy édesden ne élvezze azt az örömet, melyet a' különbözők egybevetéséből néhol előtűnő érdekes eredmény okoz. Tárgyalásában a' mennyire lehet élénk, szíve is részt vesz értelme mellett. Ugyanezt tapasztalni néhol Pottnál is. — Nem akarnám azt mondani, hogy az élczes vagy úgynevezett szellemdús előadás a' tudomány illyes munkáinál is okvetlenül megkívántatik; — a' tudománykedvelő ember nem szorúlt semmi csalételre, édesítőre, a' dilettanskodót pedig az efféle félre vezeti, frivolításra szoktatja: de nálunk még sem árt az illyeket figyelembe ajánlani; lévén itt igen sok gyűlölője a' szobai tudománynak, mely pedig bizonynyal jobb mint a' szóban kívüli tudatlanság, és emlegetőjük az életre való tudományoknak, mintha az élet annyi volna mint társalgási terem, vagy üzleti sürgés forgás, vagy az a' sekélyes és sivar divat-élet, melyben únatkoznak . . .

De maga ez az eljárás, a' családositási módszer nagyon alkalmas arra, hogy nem csupán Homérosz nyelvét, úgy szólván Homéroszi czélokra, vagy a' classicai irodalom segédeszközeül, ha-

nem felsőbb nyelvészeti tények vizsgálására kinyomazására szolgáljanak. A' szócsaládosítás ugyanis nem egyéb, mint a' hangzatra érteményre nézve rokon szók és alakok összeállítása, így a' képzők, elő- és utóragok, a' hangzók és mássalhangzók benső módosulatainak szemügyre vévése, a' tö ezek szerinti kivonása, ezen tőnek másokkal összevetése, önállóságuk körül meghatározása, megállapítása. Eddig megy a' családosítás. A' mi ezen túl van, t. i. a' tők hova tartozása, a' nyelvek szókinszének elkülönzése, 's így a' nyelvek önállóságának vagy rokonságának, függésének, történetének stb. megítélése, — az már az összehasonlító nyelvtudomány feladata.

Döderlein említett munkájában a' szó-családosítást üzi csupán, 's egyedül a' görög, latin és germánféle nyelveket veszi tekintetbe. A' második kötet előbeszédében mondja (lap. IV): „meggyőződése, hogy a' tisztán esotikus vagy kirekesztőleg a' görög és latin nyelvek esmeretére támaszkodó nyelvkutatás az exotikus nyelvkutatás mellett is örökké megtarthatja becsét. Mert az exotikus kutatás, könnyen megfogható okokból, exotikus maradhat egyes nyelvre vagy íróra nézve; valamely nyelv vagy író exotikus nyomozója pedig legtöbbször kényszerítve lesz, hogy az exotikus állásponttól, 's az egyetemes nyelvhasznításról lemondjon“. Azért az árja régibb és újabb nyelvek összevető tanulmányát bár nem ócsárolja is, de másoknak hagyja; az indianisták nézeteit, 's efféle bírálóinak tanácsait nem használhatja. A' szövegben pedig elesmeréssel szól az indianisták némelly állításáról, — nem góromba-nyersen, mint *Krüger* görög nyelvtana előbeszédében, — nem félszeg felfogással, mint *Ross* a' *Magyar Nyelvészet* által is esmertett munkájában (III : 437 's köv. l.)*).

*) R. ezen munkájáról alig méltó többet szólni. Azon munkához tartozik ez, mellyekben a' tévedést nem a' dilettantismus felületessége, hanem a' szakember (!) *elfogultsága* okozza; 's ez ellen erősség nem található. Befogja szemét, 's nem lát, és esküszik, hogy nem létezik az, a' mit nem lát. — Mivel azomban szanszkrit dolgokat a' M. Ny. is emlegetett, nem árt egy pár szót R. munkája folytán szólnom. — A' latinak szkrittal való hasonlatosságát csak az nem látja, a' ki nem tanulja. Sok tekintetben közelebb áll az ehhez, mint a' görög. Így : 1. A' görögben lekopottabbak az esetragok, ablativus pedig nincsen. A' lat. *bus* ősi alak (szkr. *byas*) mint a' mellyek a' görögben vannak. — 2. Az *istud*, *illud* teljesebb és ősi mint a' *τὸ* és közelebb áll a' szkrithez; mint az *am* latin végzetek (például : *quidam*, *quondam*) az *aham*-ban és más ilyenekben létezettekhez, holott a' görögben a' végső *m n-né*

A' M. *Nyelvészetről* is hallottunk olyat, hogy az igenis exotikus, hogy a' felsőbb tanítézetek szükségéről nem igen tesz, oly magasságban jár, hová nem kísérhetni. Meglehet; annyit elismernek, hogy tán messzé is ment, midőn a' rumén és a' héber nyelvre is kiterjeszkedik, — de a' magyar és classicai nyelvekre nézve hogy igen magasra vagy mélyre szállana — nem hiszem. Mert úgy tartom, hogy a' panaszló fél vonakodik oda 's addig emelkedni a' meddig tartozik, 's meddig lehet, ha művelt nemzet tanügyének akar képviselője tenni.

Ha e' tárgybeli oly sok beszéd után szabad még valamit említenem, egy hasonlatossággal élek. Az állattant lehet tanítani úgy is, hogy a' külső jegyek megismerésével, 's azok szerinti gyors és ügyes megkülömböztetéssel megelégszünk, — 's ez elemi oktatásnál elég. Lehet úgy is, hogy az egész állatország fajainak belszerveit, kültermetét, sajátosságait összevetve, így nézzük és esmergetjük azt; 's ez már a' közép oktatásnál is nagyon elég, 's másutt is, ha nem *szakemberről* van szó. De lehet és szokás az állatországot a' növény-orzággal is életszervek, anyagi alkatrészek stb. tekintetéből összevetni, 's ez fog már a' természet bölcészeti esmeretére vezetni, ez illik annak szakbeli vizsgálójához. Így van a' nyelvtudományra nézve is. A' hasonlat bővebb alkalmazásával az időt nem veszttem. — Hogy pedig a' M. Ny. többet nem közöl a' classicai vagy magyar nyelvek iskolai tanulmányára tartozót, azok hibája, kik ezt fel nem használják, vagy nem kutatnak.

Visszatérvén Döderlein *Glossariumára*, az gymnasiumainknak mint érdekes és alkalmas tanulási eszközt Homérosz és a' görög nyelv studiumához szívemből ajánlom, — útastva a' *Zeitschrift f. vergl. Spr.* bővebb esmertetésére.

IMRE SÁNDOR.

lesz vagy elesett (V. ö. *decem*, *septem* szkr. *dácan*, *száptan*, *ἐπτα*, *δέκα* stb) — 3. A' görög ige mellől a' 3. személy *t*-je elesett, de a' latinban megvan; *bhárati*, *fert*, *γράφει*. — 4. A' latin ablativus fenmaradt emlékek tanúsága szerint *d-n* végződött volt, mint az ó indben péld. *adzsrát* lat. *agrod* stb. — 5. Sok esetben, péld. *διδωσι*-ban is a' szkr. *t*-nek *σ* felel meg; de a' lat. ban *t*. — 6. Az *aszmi*-hoz az *esum*, *esm*-, *sum* közelebb áll mint az *εἶμι*, a' *mahyánsz*-hoz a' *majus* mint a' *μερίζω*, — a' *csatvar*-hoz a' *quatuor* mint a' *τέσσαρες* v. *πίσρες*. — 7. A' lat. kettőzés *tutudimus* megfelel a' szkr. *tutudimá*-nak jobban, mint a' görög. — 8. Így sok tö: *agrum* *adzsram*, *pedum*-*padam*, *szkand*:*scand-o*, *septem*-*száptan*, *juven*-is — *juván* stb, stb.

Latin iskolai szótár.

Dolgozta néhány Kolosvári tanár, szerkesztették Findly Henrik és Regényi István. Első rész: Latin-magyar szótár. Kolosváratt. Kiadta Stein János, 1858. XII. és 979 l. nagy 8 r.

II.

A' latin szótárakban szükségelt szó — származtatások fentebb megkülönböztetett két neme közül, szótárunk főleg az úgy nevezhető latinos etymológiát vette föl és követte, azon elv szerint, melyre Finály úr e' szavaival mutat előbeszédjében: Minden származott szó mellett a' törzsszó, a' melyből *legközelebb* lett, . . . oda van téve. "S e' rendszer nagyobbára keresztül van vive az egészen, a' mennyire t. i. a' latin nyelv rendes és szabályszerű szóképzéseket mutat föl. Tehát p. o. *messorius* mellé mint törzsszó van odatéve *messor*; 's így *longitudo* [longus], *interrogatio* [interrogo], *gregarius* és *gregalis* [grex], stb. Egyszerűnek, és könnyűnek látszik az egész eljárás, 's mégis már itt is néhány hibára kell figyelmeztetnünk, különösen a' „legközelebb“ megelőző törzs-szavakra nézve.

Így *disciplina* mellett törzsszóul hozatik föl *disco*. Gyökére nézve ez megegyez ugyan amazzal, a' nélkül, hogy neki közvetlen alapja volna. *Disciplina* szó *discipulus*-hoz tartozik, 's sajátlag a' helyet jelenti, hol vannak vagy hová járnak a' „*discipulus*“-ok; a' *discipulus* közvetítése nélkül a' *disciplina* — *disco*-bóli eredése meg sem fogható. Ugyan ez áll még ezen rokonképzésű szókrul: *pistrina* [pinso], *tonstrina* [tondeo], melyek inkább *pistor* és *tonstor*-hoz (e' helyett *tonsor*, v. ö. *tonstrix*) tartoznak, mert, hogy csak *ina* az illető képző, legegyszerűbben megmutatja a' *piscis*-ből lett *piscina*. Továbbá: *victrix* [vinco]; elég 's czélszerűbb lett volna, csak *victor*-t hozni föl melléje; — *violo* [vis]. Minthogy az első *conjugatio*-jú igék, kevés kivétellel, csak nevekből származott igék, mint p. o. *albare* (albus), *redintegrare* (integer), *donare* (donum)

stb. : a' *violare* igét sem lehet másképen magyarázni mint egy *violus („erőszakos“?) féle szó föltételezésével, 's alig ha ezen *violus között 's a' valóban előforduló *violens*, *violentus* között nem létezik a' legszorosabb viszony. Hogy ezek „vis“-szel vannak összefüggésben, nem tagadhatni, 's tehát *violare*-vel is, de közvetőleg. — Hasonlóképen nem lehet a' *petulans* [peto], *elegans* [eligo] mellékneveket egyhamarjában *petere*, *eligere* igéktől származtatni; azok fönmaradt részesülői e' nem használt igéknek : *petulare (*petulus-ból, v. ö. *petulcus* e' helyett *petulicus*, és *credulus*, *credo*-bul) és *elégare* (*elégus-ból, melly úgy volna képeztethető *eligere* = e + *legere*-ből, mint *refúgus*, *refugere*-ből). Némileg *praegnans* (*prae*-geno) is ide tartozik, különösen *praegnás*, *átis* mellék formájaért, mellyel Plautus él, 's melly legalább e' szónak *geno*-ból való közvetlen eredtetését nagyon kétséssé teszi. — *Cupīditas* [cupido]. *Cupido*-inis helyett *cupīdus* kellett volna, mint *aviditas* *avidus*-ból; az *itas* vagy *tas* (tát) elvont neveket képző nőnemű ragaszték csak melléknevekhez szokván járulni, mint a' görög *ότης* vagy *της* (τη).

Egynehány igének származtatásában is, már a' latin nyelv szempontjáról is, el van hibázva a' természeti „egymásután“. P. v. *Averruncare* törzsül *averruncus* állittatik, ebben : *averruncus* [averrunco], holott épen megfordítva áll a' viszony. Ugyan azon joggal mondhatnók akkor, hogy p. o. *regnum* a' *regnáre*-tul van. — *Accendo* [candeo]. Sokkal czélszerűbben magyarázza ezt Georges egy *cando* féle igébül, melly *accendo*-ban *cendo*-vá lett, mint *scando* *scendo*-vá az *ascendo*-ban. Az egyszerűbb forma a' tovább fejlesztetből soha sem eredhet. — *Delecto* [deliciae]. E' származtatásban csak a' közös gyök van kitalálva, több nem. *Delectare* tulajdonképen a' *delicio* nem használt igének (v. ö. *al-licio*, *pel-licio*, *il-licio*, *lectus*) *iterativuma*. Lucetiusnál a' simplex *lacio* is találkozik. Képzés módja olyanokkal egyez meg, millyenek : *jacto*, *dicto*, *tracto* (*contrecto*), az illető *jacio*, *dico*, *traho* (-ctus) igékbül.

Uvesco [tán ettől *uva*]. Különös, hogy az *esco* *escēre*- féle igéknek az *eo*, *ēre*- vizetüekkel való viszonylásán kívül az *avidus* melléknév előfordulta sem vezette arra e' czikk szerzőjét, hogy a' még kétséges eredetű *uva* helyett, az *uvesco* magyarázása végett, egy *uveo *uvēre* igét állítson föl. Mert *idus* végzetű melléknevek csaknem mindig *eo*, *ēre* féle második hajtogatású igéket kísérnek (v. ö. *fervidus*, *ferveo* és *fervor* főnév; *liquidus*, *liqueo*, *liquor*;

pallidus, palleo, pallor, stb). 'S már Georges is ekképen járt el, fölvévén szótárába egy *uvenis* részesülőt, melly Petronius és Statius-nál, 's *uvor* főnevet, melly Varro-nál találkozik. — *Quiesco* [quies]. Ez a' szótárainkban általában elfogadott származtatás, ugyan ezen *esco* végzet természete miatt, nem állhat. Ez csakugyan kizárólag a' jelen idő jellemét képezvén (mint a' görögben- *σκω*, p. o. *γινώσκω*, *βιβρώσκω* stb.) a' múlt időben egészen eltűnik. Már ennél fogva sem lehet p. o. *quievi*-ben azon *quies*- törzsöt megtalálni, melly ha valóban igetörzsül szolgál, mint lényeges tényező teljesen megmaradott volna. Sőt úgy látszik, hogy ha *quievi*, *quietum* mellé azon *esco* jellem nélküli jelen időt kellene fölláttítani; ez nem lehetne más mint *quieō (v. ö. delēvi, delētum; és obsolesco, -lēvi, -lētus, ettől soleo). És pedig, mint maga *quies* is, visszavezethető a' szanszkr. *çi* heverni, fekünni igeigekre (v. ö. görög *κείμαι*, *κεί-ται* = szkr. *çêtê*, e' helyett *çaitai*, régibben : *kaitai*), melytől származik p. o. *çaya* heverő, fekvő, *çayyâ*, ágy, fekvőhely; úgy *quieō alkalmasint ilyen származékból lett új denominatív ige. Aztán p. o. *quiet (3. praes.) mondathatnék, összevontan e' helyett : *çayayati*, = *kayayati*, (mint szkr. *mānayati* = monēt), jelentésében összehangozván némileg a' német : „lagern“-nel *).

Szótárunkban még egy második, kizárólagosan a' latin nyelv terén mozgó modjával is találkozunk a' szószármaztatásnak, melly azonban néha a' kevésbbé rendszerű képzésekkel foglalkozik, 's már azért inkább sejtelmező, mint az olly szabályszerű képzéseknél, mint p. o. *gregarius*, *grex*-től, *interrogatio*,- *rogo*-tól stb. lehetett.

Hogy e' tekintetben csupán a' latin nyelv szempontjából indulva, 's ennek szókincsét fölhasználván is, sokat lehet megfejtetni, kétséget nem szenved; de sokszor be nem érjük vele, vagy ha erőnek erejével be akarjuk érni, könnyen önkényes, erőtett, 's néha csak-nem furcsa magyarázatokhoz jutunk, millyenek (ha nem eredtek is a' szerzőktől), még e' szótárba is vétettek föl, p. o. :

*) A' latin *quieō* nem követné a' szkr. II. hajtogatású osztályt, mint *çi* és *κεί-μαι*, hanem a' X-két, mellynek képzésmódja *çayaya* által adatik vissza. 'S épen ezen osztályhoz tartoznak különösen az *aya* végzetű denominatív igeik, 's köztük ollyanok is, mellyek alapnevei a' nyelv használatából már ki is veszttek. Lásd : Bopp, Vergleich. Gramm., II. kiadás, 229. l. a' jegyzetben

aurora [aurea hora?], *calamitas* [némellyek szerint ettől *calamus* = idő okozta kár a' gabonában], *actūtum* [uno actu]. Inkább meg kell vallani, hogy valamely szó eredetéről nem tudunk semmit, mintsem hogy ilyen „bieg dich oder ich brech dich“-ekkel a' józan nyelvészeti eljárással ellenkezzünk.

A' latinnal rokon nyelvek közül szótárunk szerzői néha a' görögöt használták, vagy magyarázatul (mint : *alucinor- ἀλῦω*, *amentum- ἀμνω*), vagy csupán csak hasonlításként, (mint ezekben : *pater πατήρ*, *gratie- χάριτες*, *sus- ὤς*). Lássuk előbb az itt kérdésbe jövő latin nyelvből való származtatások közül a' legérdekesebbeket.

Hogy *agmen*, *ago* igétől van, *agimen helyett, és szinte *exāmen* (*ex-agimen*), azon nem ritka *men* képző által, mellyel *carmen* (= *casmen*, v. ö. *cano* = *casno*), *nūmen*, *nuo*-ból, is alakultak; hogy *exemplum* *eximere* = *exemere*-ből ered (= *exemulum, *exemlum*, *exemplum*; v. ö. *eximius*); hogy *aeternus* (= *aeviter-nus*) *aevum*-hoz tartozik; hogy *periculum* (*ex*)*perior*-ból épen úgy van képezve, mint *vehiculum* *veho*-ból; hogy *magister* és *majestas* rokonok ezekkel : *magnus* és *majōr*; és sok ilyeneken nem is lehet kételkedni. De vannak ám olyanok is, mellyek nincsenek annyira túl minden kétségen.

Aerumna azonosíttatik *aegrīmōnia*-val. Másképen nem lehet érteni szótárunkban az : „*aerumna* [*aegrīmōnia*?]“. *Aegrīmōnia*-n kívül vannak még ilyen képezések, p. o. *caerēmōnia*, *querīmōnia*, *sanctīmōnia* 's e' hason végzetűek : *patrimōnium*, *matrimōnium*. Tehát, úgy látszik, a' *monia* képző mind neveknél mind igéknél (*queror*) alkalmazható. Ennyiben ugyan közel áll *umna*-hoz, melly szinte csak nőnemű formája *umnus*-nak (v. ö. *alumnus*, *alere*, *Portumnus*, *auctumnus*), mint *monia* épen *monium* mellett egy hímnemű *monius*-ra mutat. v. ö. még *columna*, a' *cello*, *celsus*-tól. De e' kétféle képzők hasonlatossága mellett sem lehet egyhamar *aerumna*-t *aegrīmōnia*-val azonosítani, vagy amazt emebbül eredetnek tekinteni : ellenkezik vele a' hosszú *ō* a' *mōnia*-ban, 's *ia* (*ius*) végképző *a* (*us*) ellenében. Azonkívül kiesik ugyan *v* előtt néha *g*, mint p. o. *lēvis legvis* helyett van = szkr. *laghu*, *ελαφύς*; (v. ö. alantabb *obliviscor*); de nem igen *r* előtt. 'S még az értelem némi különbsége is tesz valamit : *aegrīmōnia* (*aeger* = betegség, *aerumna* általánosabban = viszontagság, baj, nyomor; melly jelentését csak kissé erőltetve lehetne amattól eredtetni. *Aerumna*-

nak mint nőnemű abstractumnak megértésére, szükségesnek látszik a' hozzá tartozó hímnemű *aerumus*-t kérdezőbe venni. Ez *alumnus* analogiája szerint *aer* igegyökre utal, melly, a' latin *r* két magánhangzó között nagyobbára eredetibb *s*-t képviselvén, (v. ö. *auris*, = litván *ausis*, *uro* és *us-tum* stb.) *aes*, vagy régibben *ais* is lehetett, 's ebben az alakban egészen megfelel a' szkr. *és* (= *ész*, régibb *aisz*) = mozogni, járni igének. *Aerumnus* (= *aisumnus*) tehát = *ésam(á)nas*, mediumféle részesülő, jelent: a' ki mozog, ide 's tova jár, erejét működteti, 's úgy fáradozik vagy bajlódik valamivel. A' szó tehát leginkább a' görög *πόρος* értelmét foglalja magában, 's már az *aerumna* is (= az „*aerumnus*“ állapot, mintegy „*aerumnus*“-ság) elég világot nyer ez által. Azonban az értelem efféle fejlődésére nézve különösen egybevethető még *σπουδή* is, melly eredetileg gyors mozgást, sietést, 's aztán igen gyakran „erőfeszítést, bajlódást“- jelent, mint p. o. Homerusnál (Od. 21,409) ebben: *ἄτερ σπουδῆς τάνυσεν μέγα Ὀδυσσεύς*, hol *ἄτερ σπουδῆς* nem lehet egyéb mint: baj, nehézség nélkül, mert v. 407 *ῥηϊδίως ἐτάσσεται* stb. (v. ö. az igehatározóul használt *σπουδῇ* = *μόγος*. Még könnyebb aztán az átmenet a' baj, erőfeszítés-féle értelemről erre: nyomor, viszontagság; csak a' *πόρος*, vagy „labor“ (*labores exacti*) jelentéseit kell kissé hasonlítóba venni.

Aerusco mellett találjuk: „[*aes* — *ἀγέτω*?]“, tehát egy, vagy tulajdonkép két még kétségesnek tartott etymológiát. De már ez utóbbit alig lehet egyébnek tekinteni, mint a' magyarázandó szó értelmét kissé pengető (koldulni — és összeszedni), de a' hangbeli alakokkal igen könnyen bánó szójátéknak. Milly egészen latinos pedig ezen szó: a' rokon képzésű *coruscare*- *coruscus*-ból tetszhetett volna ki, mert *aeruscare* mellett *aeruscus (tán = koldus), föl veendő, melyből amaz mint I-ső hajtogatású ige származzék.

Ancilla [az elavult *ancula* vagy *anclo* igéből, honnan *exanclo*].“ Az igéből — jöllehet ez egygyökű, — nem indulhat ki e' szó származtatása, (l. fentebb *averruncus* a' 242. l.). Az *illus* végzetűek *ulus* és *ellus* mellett kicsinyítők: *pupilla*, kis lányka, ettől *pupa*, lányka; *pusillus* (*pusus*), *frustillum* (*frustum*). *Ancilla* tehát tartozik *ancus*-hoz (= szolga, v. ö. a' tulajdonnév *Ancus*, 's az ó német: *enko**)

*) A' különösség kedviért, a' vogul nyelvben is *enke* szolga, *enk' áj* szolgálvány, szolgáló leány. H. P.

= szolgál), mellynek *anculus ancula* ugyancsak kicsinyítője, mint *ancilla*.

Apricus „[aperio] sajátlag nyílt; innen napfényes, verőfényes, napstűtött, napmelegített“. A' nyílt-féle jelentés csak *aperio* kedvéért állittatik föl; azomban a' szó lényeges értelme (napmelegített) igen távol esik *aperio*-tól; az efféle szóképzés is analogia nélküli. *Apricus* mint *nigriscus niger*ből, az egyszerűbb *aper*-ra utal, melly = ónémet *abar*, száraz, meleg. (l. Lottner, Kuhn-féle „Zeitschr. f. vgl. spr.“ VII év f. 180. l.). Igen valószínű, hogy *Aprilis* hó neve is ide tartozik, mint a' melegebb tavaszi hóé.

Assus „[ardeo?]“ E' származtatás hangbeli lehetetlenségét eléggé megmutathatta volna a' *mordeo* momordi, *morsum* analogiája is, melly szerint *arsus*-t várnók. Ellenben -*ssus* végzetű múlt idejű részesülők csak megelőző *r* nélkül csatlakoznak *d* vagy *t*-re kimenő igegyökökhez: *passus* (patior), *quassus* (quator), *fissus* (findo) stb. A' gyököt tehát itt *ad* vagy *at*-nak kell venni, 's ha nem családkozunk, ez nem más, mint még egy latin képviselője ama' szkr. *andh* (indh)-nek, melly számos görög nevekben is rejlik (v. ö. *ἀνδ-ραξ*), 's azonkívül *αιθ*-féle görög alakjának megfelelőleg még a' latin *aes-tas*-ban (e' helyett: *aed-tas*) mutatkozik (lásd: szótárunk *aestas* alatt, 's M. Nyelv. IV, 65 stb. l.).

Auctor- és *augustus*-t szótárunk *augeo*-val magyarázza. Két-ségkívül ez igének gyöke mind a' kettőnek alapul szolgál, mi az *auctor*-ra nézve különösen *auctus* részesülő által bizonyittatik be. De azt tartjuk, hogy e' két szónak jelentései csak nehezen indulhatnak ki az *augeo*-nak, a' latinban egyedül fen lévő, „nevelni“- féle értelméből. Könnyebb lesz az értelmezés, ha a' szkr. *ōds* igét (= *auds*, régibben: *aug*; *ōdsayāmi* = *augeo*) vesszük segítségül; *ōds* jelentése: birni, erős lenni, miből egyszerűen foly: előteremteni-féle jelentése, melly az *auctor* értelmezésére leginkább szükséges; *ōds* mellett van még *ōdsasz*, fény, erő, hatalom, köznemű főnév, 's épen ez kétségkívül ugyanaz a' latin *augus*-szal *augus-tus*-ban, melly tehát eredetileg fényest, hatalmast jelent (v. ö. *robustus*, et-től: *robur*, régibben *robus*).

Audio „[auris].“ E' rövid jegyzetből nem igen láthatni ugyan, miképen kell a' szerző szerint származtatnunk *audio*-t *auris*-ből. Annyi legalább kijellettetik, hogy *auris* az igében rejlik, mit ha ugyancsak fölveszünk, az *au* szótagot kell az illető rejtéknek te-

kinteni. Hát mi aztán a' *dio*? Talán annyi mint *do vendo*-ban, úgy hogy a' szó értelmezése körülbelül ez volna: *au+dio = aurem-do*? 'S igazán könnyűnek látszik ez értelmezés; csak az a' föltűnő, hogy az *audidi* (v. ö. vendídi) helyett *audiri* mutatkozik; 's általában nem egy 3-dik hajtogatású *audere* hanem *audire* van előttünk. 'S *audio*-ban az *i* csak nem lesz ok 's czél nélküli beiktatmány? Mind ez kissé kétségessé teszi ama' könnyű értelmezést. A' nélkül, hogy e' nehéz fejtegetésű igét tovább kísértenők, annyi látszik bizonyosnak, hogy nem egyszerű gyökige, a' latin eltérven itt rokonaitól, melyek többnyire a' szkr. *gru* (v. ö. *κλιω*; litván: *klausyti*) v. *gus* (v. ö. göth: *hausjan* = hören) gyököt használták a' hallás kifejezésére.

Auriga „[*aurea* elavult szóból, mely a' ló fülére alkalmazott fékszárt jelentett, és ebből: *ago*]. Legkevésebbé sem akarván e' származtatást kétségbe vonni, csak azt szabadjon itt megjegyeznünk, miszerint az etymologizáló latin szótár-írók az *ago* igének az összetett nevekben sokkal nagyobb szerepet juttatnak, mint a' melyet az értelmezés természetsszerű — és egyszerűsége engedni látszik. Bizonyítékul szolgálhatnak a' következő példák: *navigo* [*navis-ago*], *litigo* [*lis-ago*], *humigare* (*Appulejus*nál) [*humeo-ago*, *Georges*], *jurgo* [*jure+ago*, G.], *castigare* [*castum-ago*, G.], *purgare* [*purum ago*, G.], *clarigare* [*clare*, azaz *clara voce ago*, G.], *lévigare* [*lêvis-ago*, G.] *lévigare* [*lêvis-ago*, G.] *fatigare* [*ad fatim ago*], *mitigare* [*mitem ago*, azaz *facio* G.], Szótárunk egynéhányakban óvatossabban jár el, ha p. o. *purgare*, *lévigare*, *clarigare* mellé csak az alapneveket: *purus*, *lêvis*, *clarus*-t teszi oda. Mert a' latin nyelv „*usus*“-át tekintve, talán lehetne még mondani: *navem agere*, 's e' szerint *navigare*-t részint lehet *agere*-ből származtatni; de: *purum*, *lêve* stb. *agere* *aliquid*, e' helyett: *purum*, *lêve reddere*, nem igen latinosan mondatnék. Hozzá járul, hogy ezen *igare* végzetű igéket egyenesen *agere*-ből eredtetni lehetetlen: legalább közvetítő neveket (mint *purigus, *navigus, vagy, ha tetszik *naviga, mint *auriga*) föltételeznek, melyek által az 1-ső hajtogatásba átmelessenek. Ilyen közbevető nevek még inkább a' hozzá csatlakozó *igium*-féle nevek által követeltetnek, p. o. *navigium*, *jurgium*. Ezek közül pedig *fastigium* a' *fastigare* ige mellett található, annélkül, hogy itt *agere* nyújthatna könnyű magyarázatot; továbbá *humigare*, a' mellette lévő *humectare* végzetében egy torokhanggal bír, melyet alig tarthatni külön eredetűnek a' *humi*-

gare-beli g-től. Mind ez inkább arra vezethetne, hogy az *igäre*-féle igék másodrangú vagy denominativ (tehát nem összetett) igék, melyek *ago agere*-vel közvetlen összefüggésben nincsenek, hanem eredetükre nézve egy torokhangú képző által lett alapnevekre utalnak. 'S ilyen torokhangú (illetőleg : g-hangú) képző, ámbár önállólag, — tán éppen csak a' kérdéses *auriga*-t kivéve — nem igen fordul elő a' latinban, még is, úgy látszik, az eléggé elterjedt, mindenesetre összetett *igô* (gen : *iginis*) képzőben rejlik, v. ö. *lentigo*, *mentigo*, *fuligo*, *esurigo*, *caligo*, *depetigo*, *origo*, *prurigo* stb. Ezekben ugyan hosszú az *i*, de hosszú *i* az *igäre*-féle igéknek is tulajdonítható mint eredeti, a' *castigare*, és *fastigare* analógiája szerint. Rokonok azomban még az *ágô* (agin) és *úgô* (ûgin) képzők is. Ha nem csalódunk, az *igäre*-féle igék hasonmásait találhatni a' görög $\iota\omega$ végzetűekben, melyek szinte denominativ jelleműek, 's legalább a' doriai nyelvjárásban túlnyomólag torokhangú törzsre mutatnak. De az $\iota\omega$ - ('s továbbá $\acute{\alpha}\omega$, $\acute{\upsilon}\omega$)-féle igeképzés, eredetére nézve, még maga sem lévén egészen tisztába hozatva, e' véleményt egyelőre csak sejtelemnek adhatjuk.

Biceps, *biennis*, *biduus* 's több ilyen összetett nevek elején lévő *bi* szótárunkban a' *bis* szorozó számnévből magyaráztatik, eképen : *bis-caput*, *bis-annus*, *bis-dies* stb. Ez alig helyeselhető, 's alkalmasint csak azért történt, mivel a' *bis* hangzására nézve leginkább *bi*-hez közelít. De az értelem nem tűr itt szorozó számevet, oly kevéssé, mint azt sem mondhatnók : *kétszerfejlű*, e' helyett *kétfejlű*. Pedig *bi* az említett összetételekben bátran tartathatik eredetileg sarkalatos számnévnek, a' mennyiben t. i. nem egyéb mint a' szkr. *dvi*, kettő, számnévtörzsnek képviselője, a' melyből a' kezdő *d* kiesett, a' megmaradt *v* pedig b-vé vastagodott, mint ez *bellum*-ban is (= ó latin *duellum*) kétségkívül történt. Hogy *bi*-nek, a' *biceps* stb. ben, *bis*-hez közvetlenül semmi köze nincs, mutathatta p. o. *tri-ceps* (és nem : *terceps*). Egyébiránt a' görög igen közel áll a' latinhoz éppen efféle összetételekben : $\delta\acute{\iota}\text{-}\zeta\upsilon\chi\acute{\varsigma}$, $\delta\acute{\iota}\phi\theta\omicron\rho\gamma\gamma\omicron\varsigma$, $\delta\iota\text{-}\phi\upsilon\eta\varsigma$, fölhasználtatván ezekben ugyanazon alapforma $dvi = \delta\upsilon = \delta\iota$.

Bustum „[buro = uro]“. E' származtatás különösen az összetett *com-buro* ige által igazoltatik. 'S most is csak *uro*' ezen azonos mellékformájának valószínű honnanvoltát érintsük egy pár szóval. *Ur-o* (= *uso*) megegyez a' szkr. *us* (= *usz*) igegyökkel, melynek

eredetijeként néhány nyelvész egy *vasz*-féle gyököt állított már föl, különösen e' nevekből indulván ki : szkr. *vaszanta* tavasz, *vászara* nap, *vasztar* reggel, 's abból a' görög *ῥεσαρ*-t (= *ρεσαρ*, v. ö. latin *vér*) is magyarázván, mihez most *ῥρα* szónak Savelsberg által megfejtetett származtatása is járulhat. (lásd : Kuhn, Zeitschr. f. vgl. spr. VII, köt., 384 stb. 1.) *).

Már most ezen eredetibb *vasz* gyökalaknak egy új támaszát a' latin *bur* = *bus*-ban (combustus) látjuk, melly amabból a' *v*, *b*-vé való nem ritka vastagodása által eredett. (v. ö. perzsa *bahar* vagy *behar*, tavasz, 's magában a' szkritban *vadh* és *badh*, verni, ölni, *ban* és *van*, tisztelni, szeretni stb.). A' latin *bus* gyök tehát = szkr. *vasz* lévén, és pedig legközelebb = *vus* helyett : könnyen kitetszik, hogy az *u* hangzó nagyobb részt a' megelőző *v* (b) befolyásának köszöni eredetét; 's kitetszik egyszersmind az is, hogy csak efféle hangmódosítás (*vus*, *bus* — *vaszból*) képezi az átmenetet a' még gyengültebb *us* formához. E' szerint pedig általában is a' latin *buro*, *buso* = *vuso, *vaso) némi világot vet a' *va* szótágnak az árja nyelvekben, különösen a' szkritban nem ritka *u*-vá való összeolvadására (v. ö. *uk-tas*, *vacs* = *vak* gyökből, a' *vánsz* képző nőneműje *usi* stb.).

Cacumen „[rokon *acumen*-nel]“. Észrevehetőleg a' két szó rímes öszhangzása nyomott legtöbbet e' származtatásban. De legyen az bár még nagyobb is, azért nem alapulhat rajta módszerű etymologia. A' *cacumen*-ben gyökként mutatkozó *cac*-ra nézve, inkább hasonlitható a' szkr. *çikh-ara*, hegy teteje, csúcsa; *çikhara*, régibben *kikhara*, 's ez — a' szkritban is az *i* hangzó számtalanszor *a* gyengüléséből eredvén, — nagy valószínűséggel = *kakhara* tekinthető.

Calamitas „némellyek szerint ettől *calamus*, eredetileg = idő okozta kár a' gabonában, rossz termés okozta nyomoruság, rokon ezzel : *incolumis*“. Alig kell mondanunk, milly erőltetett e' két

---

*) Azomban Aufrecht-nek ott érintett értelmezése, melly szerint *vaszanta*, *ρεσαρ* stb. = *tavasz*, mint *vasz* = *us*, égni fényleni származéka, a' természet valamelly fölragyogását, a' hajnal a' hosszú téli éjjel utáni fölviradását jelentené, kissé keltőileg mesterkéltnek látszik. Sokkal egyszerűbben *vaszanta*, tavasz, egyenesen = melegség, meleg időszak, ellentétetben a' téllal fölfogható; a' fölczifrázott szó nem teszi érthetőbbé a' dolgot. V. ö. még fentebb *apricus* alatt az *Aprilis* mint tavaszi hónap elnevezését.

szó: *calamitas* és *calamus* egybekapcsolása, hol az egész fő értelmet (kár — nyomorúság) merőben hozzá kell gondolni az alapszóhoz. A' latinban *tas* (tât) végzetű nőnemű főnevekkel nem ritkán találkozunk: *facultas* (*facilis*), *bonitas* (*bonus*), *integritas* (*integer*), stb.; de ha végig nézzük is a' hosszú sort, egyetlen egy sem lesz, melly, mint itt föltétetik, főnévhez csatlakozzék. Honnét szármáztassuk tehát e' szót? Itt először csak ezen szóképzési szabály vagy észrevétel segíthet, azaz vezethet útra, melly szerint *calamitas* egy * *culamis* vagy * *calamus*- * féle „melléknevet“ kíván, mellynek jelentése az igen is rokon *incolumis*-ből kivehető, a' mennyiben ez = *in* + *columis*, és „ép“ = sértés, károsítás nélküli, meg nem kevesbített v. károsított; csak innen aztán érthető *calamitas* is = károsítottság, egyszerűen: kár, veszteség. A' mi az itt gyök gyanánt szereplő *cal* v. *col*-t illeti, minden arra mutat, hogy ugyanaz a' *col*-ere-vel, ha t. i. ennek eredeti jelentése „fölvágni, metszeni“ és p. o. *colere terram* tulajdonkép „fölvágni, fölmetszeni a' földet (ekével), v. ö. *cul*-ter-t is. A' görögben leginkább megfelel neki *καρ*, *κορ*, a' *καίρω* ige- 's származékaiiban (lásd: Ebel, Kuhn Zeitschr. f. vgl. spr. VII, 270. l.) 's azonkívül még különös figyelmet érdemel *κόλος* és *κολοβός*, csonkított, is, melly utóbbi (*κολοβός* = * *κολομός*, v. ö. *ἐρεβεννός* és *ἐρεμνός*) csak nem egészen párhuzamosan a' *calamitas* magyarázására föltételezendő * *calamus* vagy * *calamis* melléknévvel áll szemközt, v. ö. még *κορμός* „levágott“ fadarab, töke.

Cassus „[careo?]“. V. ö. fentebb: *assus* „[ardeo]“.

Co-g-nosco. Itt *g* csak közvetítő beiktatmánynak tekinthető, mint cognomen „[co-nomen]“ is mutatja; hasonlóképen *cognatus* „[co-nascor]“. Mindenesetre czélszerűbb volna így írni: *co-gnosco*, *co-gnomen*, *co-gnatus*, mint *agnascor* [ad-nascor] *ignosco* „[in-nosco]“ helyett úgy: „ad-gnascor“, in-gnosco“. *Gno* és *gna* eredeti teljesebb gyökalakok, még a' latinból is elég biztosan ismerhetők föl, eltekintve attól, hogy a' szkr. *dsná* (= *gnâ*, *γνώ*) és *dsan* (*gan*, *γεν*) gyökökkel viszonylanak. Megfordítva van a' dolog ezekben: „re-d-amo, re-d-do, re-d-eo, re-d-imo“ stb., hol a' *d* a' praefixumhoz tartozik: *red-amo*, *red-eo*, 's csak mássalhangzók előtt marad ki, kivéve ezt: *red-do*. *Re* = *red* a' szkr. *prati*-ből (*प्रोति*, *पोति*, *प्रोस*) csonkult; p. o. *prati* + *gam* jelent: „hozá“ menni (*προσιέναι*), és „vissza“ menni (*red-ire*), *prati-dá*, visszaadni (*red-do*).

Consentes „dii, a' 12 főistenség a' régi rómaiaknál, talán = tanácsadók (*consulo*)“. Ha szabad itt sejteltetni, inkább e' sejtelmünket szeretnők fölhozni: *consentes* = *con* + *sentes*, *esse* igéből = *συμ-ούτης* (v. ö. *prae-sentes*). E' szerint ez elnevezésben az istenek mintegy testület gyanánt volnának fölfogva.

Cur „[ebből: *quare*, mások szerint ebből: *cui rei*]“. *Cur* tehát tulajdonképen összetételből eredett volna. Csak hogy azt aránylag igen későn eredett szó volna, a' latin nyelv kizárólag terén keletkezvén, nem tekintve azt, hogy az efféle összevonás is némi nehézséggel jár. Szanszkritul a' „miért“ *kasmât* által adatik, a' *ka* (= *kva*) kérdező névmás törzstől, mely a' latinban *cui* alakot vett magára, ezekben: *ali-cu-bi*, *ali-cu-nde*, *uter* (e' helyett *cuter*, szkr. *katara*, iónialag: *κότερος* = *πότερος*). Nem csonkulhatott volna-e tehát *cur* egyenesen ebből: *kasmât* (*cusmet*?) a' végszótag elvesztével, úgy hogy *cur* (*cus* helyett) = szkr. *kas* (mât) volna?

Divus „[*deus*]“. Lásd fentebb a' 163. lap.

Facetus „[hihetően *factus* helyett, ebből: *facio*]“. Hihetően ugyan *factus* helyett, a' mennyiben *facio* igében egy *fac*-féle gyök ajánlkozik mindjárt; és ugyancsak hihetően, ha mind azon nehézségeket sem tekintjük, melyeket mind a' szó külső alakja mind értelmének megfejtetése vetnek elénkbe. Hogy *factus* valaha *facetus* volt, épen nem igen valószínű; a' *facio* ige eredetét tekintve (lásd a' 172. 172. l.) legfeljebb *facitus* helyett állhatna (szkr. *bhāvitas*); *étus*- végzetű nevek, a' számos *étum*-féle gyűjtő főneveket kivéve (*arborétum*, *salicétum*, *quercétum* stb.), melyek nevekbeli származékok, alig ha nem szorítkoznak e' kevésre: *quies-tus*, *acétum* (eczet = savanyu, keserű valami), *ob-solétus exolétus* v. *exsolétus*. Mind ezek *eo*, *ére*-féle igékre mutatnak: *quiesco (mellett, lásd fentebb a' 243. l.) *aveo* (v. ö. *avesco*, úgy mint *acidus* melléknév), *obsoleo* (v. ö. *obsolesco*, és *soleo*). E' szerint *facetus* számára is egy megfelelő ige kívántatnék: *facéo, *facére*. Jóllehet ez nincsen fentartva a' latinban, de a' gyöket, mellyen alapul, még kiismerhetni, ha egyszersmind azon hangcserét vesszük számba, melly szerint különösen a' latin *c* (= *k*) eredeti *v*-nak felel meg, mire nézve már *facio* is szolgálhat például, még többet adván Bopp, Vergl. Gramm. 19. §. 2-dik kiadás: 35 l. Már ha nem csalódunk *fac* (ebben: *facéo) = *fav, azonos a' görög *φαρ*,

fav gyökkel (*φάρος, φάω* stb.), 's *facētus* (= *favētus) jelentene: fényes, ékes, ragyogó, szép; mellyek valóban is *facētus* alapjelentései. (v. o. *facēta mulier*). *Facētus* azomban tulnyomólag a' beszéd, szólásra vitetik át: *faceta oratio*, ez értelemben: ékes, módos, finom; 's továbbá: finom, azaz élczes, eszélyes. Alig szükséges itt az „ékes szólásra“ emlékeztetni, vagy a' német, „glänzender Vortrag“ vagy „funken des witzes“-félékre; vagy elvégre arra, hogy a' szkritban nem egy gyök egyaránt a' „fénylés“ és „szólás“ értelmével bír; csak azt tesszük még hozzá, hogy a' latin *lepôr* és *lepidus*, mint egy pillantás a' szótárba mutathatja, legközelebb állanak *facētus* értelméhez: *lepôr* pedig igen valószínűleg nem egyéb mint szkr. *vapusz* szép alak, szépség, (*l v* helyett, lásd *Bopp*, ugyanott, 35 l.); és épen az érdemel különös figyelmet, hogy *lepidus*, *lepor* is kiváltképen a' szólás-, vagy beszédről mondatik. Ha tehát a' *favētus*-nak már efféle értelmezése nem találna akadályra, e' szó alapjának fölvetett gyök (*fac* = *fav*) ugyan-csak, a' „fénylés“-sel szorosan érülköző jelentéssel (égni, meleg lenni), e' latin szavakban is fordul elő: *fav-illa*, *foveo*, melly utóbbi egy, csak egy kis hangmódosítás által különböző mellékformája a' fentebb fölállított *facēo = *faveo*-nak *); *fōcus*, melly hihetően = *fōvus; mert ha Georgesként = *fovicus* volna, minden-esetre *fōcus* hosszú ó-val ejtetnék (lásd szótárunkat: *fōcus* „rokon ezzel *fōveo*)“; végre a' „fénylés“ jelentését is igen szépen képviselő *fac* (= *fāc*-s).

Facies [hihetően: *fācio*].“ E' származtatást támogathatná a' perzsa *pejker*, = *imago*,“ és „*facies*“, *kerden* *facēre*, igétől. Az *iēs* képző miképeni előfordultáról azomban lásd: Bühler, *das griech. secundär suffix* *της*, Göttingen 1858. a' 25 lapon.

Fanum „[for], valamelly fölszentelési forma elmondása által megszentelt hely“. — A' „megszentelt hely“-hez *fari* ige kedvéért kissé sokat kell hozzágondolni.

Furtim és *furtum* „[fūr]“ lásd: a' 165. lapot.

Impos „[in — POT, ebből: *potis*]“. Igaz ugyan, hogy *impos* = in + *potis*: de ebből még nem következik, hogy *potis*-ben a' gyök *pot*. Mert *potis* ebben is: *potissum* = *possum*, nem egyéb

*) A' mennyiben azomban *faveo*, kedvezni, ige ide sorolható, nem merjük eldönteni: ámbár valószínű, hogy igen.

mint a' szkr. *patis*, ur, görögben *πόσις*. Ezekben azomban *tis*, *σις* (*τις* helyett, v. ö. *μάρτις*) a' képző, tehát a' latin *potis*-ban is; — *po* = szkr. *pá*, védni, uralkodni (v. ö. a' más képzővel lett litván: *pónas*, ur).

Invitus „[in + volo]“. Minden esetre a' *vitus volo*, *velle*-től való eredtetése hangbeli alakjára nézve igen kétes; legalább a' 3. szem. *vult* analógiája szerint inkább *vultus* várható volna, ha fordulna elő. *Vitus* talán szkr. *vī*, kívánni, szeretni gyökhez tartozik.

Magister „[rokon czzel : *magnus*]“ és

Minister „[*manus*]“. Ez utóbbi első jelentéseként olvassuk ezt: „ki valakinek valamivel kezénél van.“ Pedig nem nehéz kivenni, hogy a' melly viszonyban van *magister magnus*-, illetőleg *major* (= *magior*)-hoz ugyan abban van *minister*, *minor*, (*minus*)-hoz. Eredeti értelmét a' *magister*-rel való ellentéte elég világosan tünteti elő.

Mūto „[*e*' helyett *movito*, ebből *moveo*]“. Szavunkkal összefüggésben van *mūtuus* is; de ha valóban áll-e a' *moveo* igéből való származtatás, vajjon nem inkább *mōto*, *ō-* és nem *ū*-val várathatott volna, mint ezekben: *mōtus* vagy *mōmentum*? Többsnyire a' latin *ū*, ahhol nem eredeti, *oe*-vel viszonylik: *mūnire* *moenia*, *pūnire* *poena*, stb. Ha tehát hajlandók vagyunk a' *mūto* igét a' régibb *moeto* és továbbá *moito* helyettesének tekinteni: különösen a' góth *in-máidjan* = *entstellen*, *verwandeln* igazítana jól, mellynek rokonsága magától kitetszik, (v. ö. *in-máidins*, nn. = *verwandlung*, *vermischung*, *ersatz*, *lösegeld*, és *mūtuus* jelentése).

Nomen „[*e*' helyett *novimen*, ebből *nosco*]“, csak hogy a' *nomen*-t ne csak a' latin nyelv a' többi árja nyelvektől elválása után higyük a' *novimen*-ből eredettnak, a' szkritban is lévén *nāma(n)*, görögben *ὄνομα*, góthban *namō* stb., a' mi *e'* szó igen korai kiképződésére 's használatára mutat.

Obliviscor „[*oblino*?]“. Nem ok nélkül látjuk itt a' kérdő jelt; mert se *oblino* jelentése nem épen nagyon rokon *obliviscor* igéével, se *oblitus* nem egyez meg *oblitus*-szal. Nehéz ugyan ez ige etymonját bizonyossággal meghatározni; de ha azt vesszük tekintetbe, hogy *deponens*, mint a' hasonértelmű görög *ἐπιλανθάνεσθαι* medium-féle ige: úgy látszik, hogy — ugyan ezen görög *λαθ* (*λανθάνεσθαι*) analógiája szerint — a' *liv* gyökben az „elrejtett-láthatlanság“ jelentését kell keresnünk. Némi valószínűséggel tehát *e'* gyököt a'

góth rikv-is homály, sötétség szóval lehet összefüggésbe állítani; *r* és *l* egymásközi fölváltogatása elég közönséges tűnemény; azonkívül a' latinban *g* a' *v* előtt néha fölolvasztatik, vagy kiesik egészen (v. ö. *lěvis*, *lěgvīs* helyett, szkr. *laghu*); könnyű tehát magyarázni a' kérdéses *liv* gyököt az a' góth szó szerint a' latinban is várható **rigv* vagy **ligv* (= **livv* = *līv*)-ből.

Pauper „[parum]“. Még közelebb hozzá tartozónak látszhatnak a' *pau-cus* = góth *fav-s*.

Pēto „[bīto]“. Nagy a' különbség e' kettő közt, 's nem igen tanácsos az árja hasonlítgatásban oly könnyen bánni a' hangzók-kal. *Pētēre* alkalmasint nem egyéb mint szkr. *pat* esni, olyan értelemmel mint a' magy. „neki esni.“ v. ö. szkr. *ā-pat*, elé rohanni, elé sietni; *abhi-pat*, hozzá rohanni, sietni, és a' latin : *impetus*, a' mellyből az eredeti jelentés még jobban kilátszik. — Szkr. *pat*-hoz vehető még a' latinból a' *pessum* is (v. ö. szátárunk : „talán tárgyesete valamely főnévek“). Ugyan is *pessum* (= *pet* + *tum*) p. o. ezekben : *pessum-eo*, *pessum-do* csak = leesésnek, rómlásnak indulni vagy indítani, tönkre jutni vagy tenni.

Provincia „[pro-vinco?]“ Egyet kell érteni szótárunkkal, ha e' régen elfogadott etymológiát kétesnek találja, 's különös tapintattal állítja fel a' szónak első jelentéséül : „tiszttség, hivatalos foglalatosság, hivatalos kör, és csak 2-dik helyen : tartomány, mellyet a' rómaiak Italián kívül elfoglaltak, 's mellyet római helytartó kormányzott.“ A' fő ok, melly *vincere* ige ellen szól az, hogy *provincere* se nem mondható a' latinban, se nem mondatott soha. Véleményünk szerint, *prōvincia* nem összetett, hanem egyszerű szó, melly mint származék elvégre ugyancsak *prō* gyökre vezethető vissza. Jóllehet képzés módja még nem egész biztossággal állapítható, annyit mégis mondhatunk, hogy *incia* a' képző, hogy *prōv* (**prōvus* vagy **prōvius*) szépen összehangzik a' góth *frāu-ja*-val (= *ur*), szinte *fra* = *prō* vagy szkr. *pra*-nak egy származéka); 's hogy alkalmasint ebből képeztetett először **prōvincius* (= a' ki valami fölött van állítva, fölügyelő valami fölött) mint *nuncius*, hihetően *novincius* helyett, ebből : *novus* (v. ö. ó latin *nounciare*, melly *nuncius* összevonásbeli eredetét bizonyítja). E' **prōvincius*-hoz tartozó abstract értelmű nőneműje volna „*provincia*“ = fölügyelőség, mintegy „*praefectus*“-ság, a' mi a' szótárunk által első helyen adott jelentéssel teljesen megegyez. *Provincia* egy bizonyos tartomány

(provinz jelentésével pedig, mintegy „praefectura“, egy concrétabb értelemben vett abstractum, mint maga a' magyar ország = (urország) tulajdonképen evvel : *uróság* vagy *urság egyértékű.

Saeculum „[secus?]“. Ámbar : „nemzedék“ = *γενεά*, valószínűleg az első és eredeti jelentése e' szónak, 's úgy értelménél fogva, közelít *secus* (= *sexus*)-hoz; marad mégis azon kis akadály, hogy *saecus* rövid *e*, *saeculum* pedig hosszú *é* vagy *ae*-vel (*saeculum*) jár. Mások tehát, mint Lottner (Kun, Zeitschr. f. vgl. spr. VII, 49. l.) *serēre* igének gyökével (*sē-men*) kapcsolják össze, hasonlítván vele a' hasonvégzetű litván *sėklà* semen, szót.

Sermo „[sero = összefűzni, összesorozni]“. Az illető igegyök talán inkább a' görög *ἐρ* vagy *έρ*, ezekben : *έρω* a' *λέγω* futuruma, *έρ-μηνεύς* magyarázó, tolmács. A' szkritből tartozik ide *szvar*, hangzani (v. ö. *szvara*, hang). Ellemben *sero* *serui* ige a' görögben *εἰρω*.

Singultus „[singuli, tán = egyes hangok kitaszítása 1) zokogás 2) nyögés 3) (a' tyuk) kotyogása.“ Már fentebb nem állhatónak jeleltük ki ezen etymológiát, és pedig azért, mivel, nem tekintve az értelem erőszakolt fejtegetését, a' latin szóképzés egyik szabályával ellenkezik. Tudvalevőleg *tus* (IV. decl.) végzetű főnevek igéktől származnak (*actus*, *status*, stb.), csak némelly *ūtus*-féle, látszólag nevektől eredőket kivéve, mint *consulātus*, *principatus* stb. E' szerint *singultus*-ban egy igegyököt kell keresnünk, 's nem lehet nehéz a' *gul* szótagot annak tartani, a' *sin*-ben egy praefixumot gyanítván. Továbbá az is elég világos, hogy a' lényeges értelem nem az „egyes“ kitaszított hangokban, hanem csak a' kitaszított „hangok“-ban fekszik. *Gul*-nak megfelelő gyököt, mely a' „hangadás„ értelmével bir, föltalálunk a' szkr. *gr* (= *gar*)-ban, hangot adni: ennek jelen ideje a' IX-dik hajtogatási osztály szerint : *gr-nāmi* (= *gar-nami*), görögül *ἀγ-γέλλω* (e' helyett : *γέλ-ω*). Ugyanezen gyök *γαρ* alakban mutatkozik : *γάρως*, *γῆρας*, *γαρύω*-ban, 's ide tartoznak a' német „gellen“ 's a' litván *garsas*, hang, hir; *gartus* hangos; 's *l*-lel : *balsas*, hang (*b* = *g*, mint *βούς* = szkr. *gō*). A' gyök tehát két azonos alakban jelenik meg, ú. m. *gar* és *gal*; az utóbbihoz számítjuk a' latin *gul*-t a' *singultus*-ban. A' praefixum *sin* pedig nem egyéb mint *sim*, *sim-plex*-ben (és igaz *sin-gulus*-ban is, csak hogy e' *gulus*-unk a' mi *gul* = *gar*, *gar* gyökhöz nincsen semmi köze, azon jelentéssel, mely még legtisztábban a' *sim-ul*-ban mutatkozik : együtt, össze; szkr. *szam*, 's rö-

viditve : *sza*, görögül *á* vagy *â* némely összetételekben, mint *á-δελ-φός* (szkr. *szagarbha*, tulajdonkép : *ὁμογάστρος* *), *â-γείρω*; vagy épen még *âv âγ-γέλλω*-ban, melytől tehát csak abban különbözik *singultus*, hogy itt *a'* hangadás mint az állati, izületlen hang kitaszítása fölfogatik, *a'* honnan van, hogy *a'* szó p. o. *a'* tyúkok kotyogásáról is használtatik.

Sors „[tán rokon ezzel *fors*]“. Az igaz, hogy az egyik szó rímes *a'* másikkal, de továbbra nem igen terjeszkedik *a'* rokonság. Könnyebben összefüggeszthető talán *a'* *sors* (regiben : *sor-tis*), *ser-mo* (*szvar*)-val, különösen mivel latin kezdő *so* szótág eredetibb *szva*-ra szokott mutatni (v. ö. *soror* = szkr. *szvaszar*) *sônus* : szkr. *szvan*, hangzani; *sôpor*, *sôpio*, szkr. *szvap*, alunni, stb).

Tumultus „[tumeo]“. Csak az lehetne itt kérdéses, micsoda viszonyban van aztán vagy *tumultus* vagy *tumeo*-hoz *a'* szkr. *tumula* vagy *tumura*, vad zavaros lárma, zenebona?

Uvidus „[tán rokon ezzel *uva*, v. ö. *ûdus*]“. Hogy az utóbbi *uvidus*-ból vonatott össze, világos; egyébiránt itt csak *uveo* és *uvor* volt hasonlítatandó.

Viduus „[rokon ezzel : *divido*, és *duo*]“. Nem valószínűtlen, hogy *viduus*, *vidua* mellett, csak utólagosan képeztetett, mint *a'* magyarban az „özvegy ember“ később eredetű az „özvegy aszszony“-nál (lásd : Hunfalvy, Török, magy. és finn szók egybe-
has. 46. l. jegyzet). Legalább Bopp *a'* szkr. *vidhavâ*-t, ekkép fejti meg : *vi* + *dhava* = ember (férj) nélküli, *a'* mi aztán csak az aszszonyhoz illenék. Minden esetre pedig *vidua* már ősrégi szó, mint *a'* góth *viduvô*, 's az ószláv *vidova* is mutathatják, 's úgy hogy nem tudjuk, szabad-e ezt csak latinosan megfejteni?

Ezeket választván ki szótárunk etymológiái közül — némely kétségesebb természetűek félrehagyásával — 's bővebben rövidebben tárgyalván, úgy hisszük, alkalmunk volt bizonyítékokat találni azon egyébiránt magától is érthető állításra : hogy sehol — tehát *a'* latinban sem — szabad, sem lehet etymologizálni *a'* szabályozott szóképzéstan szoros tekintetbe vétele nélkül; másképen *a'* származtatás — némi hang- és értelembeli hasonlatossággal mege-
légedvén, — már nem rendszerű eljárás, hanem néha szerencsés ugyan, de többnyire igen szerencsétlen tapogatózás lesz. To-

*) *A'* magyarban is egy-*testvér* H. P.

vabbá a' latin nyelv sem bir olly minden tekintetben teljes épséggel, hogy minden egyes szava magából a' latinból volna megfejtethető: szükségli — különösen nem kevés gyök 's gyökalak fölhalálása végett — a' rokon nyelvek segítségét; 's mind a' buvárkodó nyelvész mind a' classicus philologus, kinek legközelebbi érdekében fekszik a' dolog, csak e' segítség fölhasználásával reménylheti, hogy a' nyelv lehető mély és teljes megértéséhez juthat. — Itt szótárunkra nézve annyit kell megemlítenünk, hogy a' hasonlítgatás terére is átmegy, a' mennyiben t. i. a' görögöt veszi gyakran tekintetbe. Nézzük tehát még ezt is röviden.

A' szótárunkban fölvetett 's hasonlítgatott görög szók legnagyobb része olyanokra terjeszkedik, melyek vagy egészen vagy csaknem egészen latinokkal összhangzólag megegyeznek: a' hasonlítgatás tehát nem annyira a' gyökök fölkeresésére, mint a' kész törzsek szembeállítására használtatott, a' mi — nem lehet tagadni különösen iskolai szótárban sok tanulságra szolgálhat. Illyenek p. o. a' következők: *fama* φήμη; *pater* πατήρ; *poena*, ποινή; *porro*, πόρρω; *sus*, ὄσ; *tero*, τείρω; *tingo*, τέγω; *tremo*, τρέμω; *uncus*, (horog), ὄγκος; *ulna*, ὠλένη; *orbis*, ὀρβανός; *umbilicus*, ὀμφαλός; stb. Képzőkben vagy némi hangbeli külömbiség által kissé eltérőbbek, ámbár kétség kívül azonosok: *uncus* (görbe), ἄγκυλος; *medius*, μέσος; *dico*, δείκνυμι; *sterno*, στορνέειν, στόρνειν; *vicus*, οἶκος; *vinum*, οἶνος; *video*, εἶδω; *volo*, βούλομαι; *argentum*, ἄργηρος; *uber*, οὐθαρ; stb. Ezek tulajdonképen nem származtatások, annyival kevésbbé, mivelhogy szótárunk szerzőivel „görög“ törzsszavakat, melyekből valamelly „latin“ szó legközelebb lett volna, egyelőre el nem ismerhetünk. Azonkívül van a' fölvettek között némelly kétségesebb egybevetés is: *venter*, ἔντερον (ámbár ἔντερον nem mutat digammát a' kezdő e előtt, 's hozzá inkább *inter*, szkr. *antar* „belől, benn“ tartozik); *forma*, μορφή; *as* εἶς (honnét a' spiritus asper εἶς-ben?); *Diespiter*, Δις πατήρ (hol találkozik Δις?); *Gratiae*, Χάριτες (alkalmasint a' római gratiák a' Χάριτες után csak *gratia* és χάρις értelembeli találkozása miatt képeztettek; gyökbeli — etymologiai azonossága e' kettőnek azért korántsem bizonyos); + *tenus*, τένος (amaz Plautusnál jelent: kötél, hurok; ez pedig a' régi szótárak szerint = τένων, ταινία. Némli hasonlatosság van a' kettő között, de még sincs elég ok arra, hogy *tenus* a' (+) jel ál-

tal kölcsön vett szónak bélyegeztessék, kivált ha még a' latinban is a' közös gyök *tan, ten* = *ταρ, τεν* megvan).

Vannak azonkívül tulajdonképi görögbeli etymológiák is, hol a' görög a' szógyök föltalálására használtatik. Illyenek: *uestas, αἶθω*; *praepes*, peto vagy: *πέτομαι* (azaz ugyan azon szkr. *pat* gyök, a' mellyről fentebb *peto* alatt van említés); *penuria, πείνα*; *plango, πλῆσσω*; *sägina, σατίω* teletömní; *trepidus, τρέω*; *tagax* „tago = tango, v. ö *τεταγών*“; *poculum, πόω, πίνω*, poto; *gigno; γεννάω, γένομαι* (egyébiránt már a' latin *geno* is szolgálhatott volna); *gnárus* *nosco, γινώσκω* (ámbar ebből még ki nem tetszik, hogy az eredeti gyök *gna*, szkr. *dsnâ*). Kétségesebbeknek látszhatnak: *amentum, ἄπτω*; *alucinor álíω*; 's különösen *bíttere, βαινω* (holott görög *βα* = szkr. *gâ*, menni); a' *têlum* „τῆλε messzire messziről?“ úgy sem igényelhet valamely nagy valószínűséget.

Befejezván ezzel új latin szótárunk ismertetését, korántsem akarjuk magunknak eltitkolni, hogy e' második, az etymológiákat tárgyaló közleménynyel, kissé messzibb — bár szándékosan is — eltávoztunk tárgyunktól. Azomban, hogy ez „oldalt fordulás“ mi okból történt, már eleinte kimondottuk, és csak annyiban is az, a' mennyiben szótárunk mint iskolai szótár céljaihoz mérve egy mindeddig még kissé félre eső térre — a' hasonlító nyelvészetére — vezetett. Most csak azt óhajtjuk, hogy az annyi fáradsággal készült munka — nem egy becses oldalánál fogva — az érdekelt közönség minél általánosabb és teljesebb elismerésében részesüljön!

BUDENZ JÓZSEF.

A' mordvin nyelv a' magyar ághoz tartozik-e?

Harminez év múlva nemzetünk európai életének ezredéves ünnepét ülheti; harmincz év hiján ezer éve, hogy a' hét magyar törzs Nyék, Megyer, Kürtigyarmat, Tarjan, Jenő, Kar és Kaz ¹⁾ a' nyolczadikkal a' kozároktól elszakadt kabar törzsszel egyesülten e' hazát megszállották, és a' hon-alkotó Árpád Etele örökségét birtokába vette. E' korszakkal lép ki nemzetünk története a' bizonytalanság derengő ködéből, melly derengő szürkület a' húnok feltüntével kezdődik, míg az előtt mindent sűrű homály borít. Krónikáink egyhangu tanusága, a' Névtelen, és ezredéves néphagyományaink, mellyek leginkább a' székelyeknél maradtak föl, hún származásunkat vallják. — Nem lehet jelenleg messze vezethető vitába elegendnem, elég lesz a' szíves olvasót arra figyelmeztetni, hogy — miután történeti irodalmunknak Schlözer által terrorisált ²⁾ szerencsétlen korszaka lejárt, — történet-nyomozóink, 's köztük a' Commentárok országsszerte tisztelt írója is, ki a' magyar szokások, törvények kútfejét a' húnok társadalmi szerkezetében ke-

¹⁾ A' Névtelen Hetu-mogerjei. Nézetem szerint a' hét magyar törzset érthette alatta, mellyeket a' hét törzs-főnök, — septem principales personae — képviselt. Talán Árpád a' megyer törzs főnöke volt, 's azért ment át e' törzs neve az egész nemzetre? Hetu-mogert a' távol uigur nyelv szerint hét szövetségesre magyarázni — és pedig úgy a' mint történt — nagyon erőtetett dolog: de erről máskor. — (Igen érdekes lesz összeszedni a' nyugati, büzánti és ázsiai írókból az ugr, uger, ugor, vegr, vengr, uigur, ogor neveket. Reményilem, hogy a' vogul mondákból is szolgáltathatok valamit hozzá. 'S egybe kell kapcsolni az unger, ungar, hungarus nevet is. H. P.)

²⁾ Schlözer-től nem kellett volna félni, nem is terrorisált volna: ha féltek tőle tudósaink, — azért bennünket illet a' gáncs. H. P.

reste és találta fel — a' hún-magyar testvériséget a' külföldi Cas-sel- és Bűdingerek ellenében diadalmasan vitatják. És valóban nem lehet tagadni, — állításaik a' hitelesség bélyegével birnak, mert történeti kútfőink egyaránt tanúsítják, hogy nemzetünk a' Tanais most Don, Etel most Volga, Geich = Jaik, jelenleg Ural folyók közéről tűnt fel a' világ szinpadán, épen azon területen tehát, mellynek Faustus Byz. által úgy nevezett vadon-jain *) egykor a'

---

*) Faustus Byzantinus IV századi írónál előforduló szavunk. Jerney keleti utazása II. k. 73 l.

(Ez is azon bizonyítékok egyike, mellyeket vizsgálat nélkül fogadtunk el, 's történeti tudományunk alapjává tettünk. A' dolog így áll :

Faustus Kr. u. negyed századbéli örmény (hajk) író, ki Bűzant-ban születvén, azért *bűzantinak* nevével ismeretes. Örményül írta meg történeti munkáját, mellyben a' 344—392-ig lefolyt örmény történeteket előadja; de lehet hogy görögül is írta, legalább görögre volt fordítva, mert *Procopius* idézi. *Faustus* munkáját örmény nyelven kiadák a' Szent Lazarus — mechtaristák Velenczében; ezen kiadást ismerteté Neumann C. Fr. a' bécsi *Jahrbücher der Literatur* 62. kötetének 58—71. lapjain 1833; Jerney pedig Neumann-nak ismértetésére hivatkozik, 's abból idéz. *Faustus*-t magát, úgy tetszik nekem, egy magyar író sem látta még, annál kevesbbé olvasta; én legalább nem tudom, az örmény szöveg mellett latin vagy olasz fordítás van-e; valamint nem mondhatom, mennyire hiteles ismertető Neumann. Elég az hozzá, a' híres magyar történeti bizonyíték Neumann ismértetéséből, nem *Faustus*bul, van véve.

Mit olvasunk Neumann ismértetésében? Először érdemelt dicséretét az örmény íróknak, 's az ujabbkori szorgalmatos örményeknek, kik Ázsia és Európa minden főbb helyein, a' hol letelepödtének, kiadják vallás-beli és történeti könyveiket, melly utóbbiak felette nyomosak, mert kiegészítik és pótolják a' bűzánt írókat. Név szerint a' húnokrul is jóval előbb tudnak mint ezek, mint épen *Faustus* bizonyítja. — Azután előadja Neumann, írónk tartalmát, igen röviden, 's nem is eléggé világosan, hogy reája építeni lehessen.

Neumann szerint II. *Khoszru* (344—353), ki mind a' perzsának mind a' rómaiaknak adót fizet vala, gyakran hadakozék a' *Kuron* tul lakó massagetákkal, kiknek királya *Arsacida* volt, mint maga *Khoszru*, az albánokkal, 's a' még éjszakiabbra lakó hunokkal. *Verthanes* püspök fölszenteli fiját *Gergelyt*, ki azután a' massagetákhoz és albánokhoz is elment, terjeszteti a' keresztyén hitet. Prédikála tehát a' massageták táborában (így), 's midőn a' húnok hallották (így), hogy *Krisztus* tana a' rabló hadjáratokat tiltja, felkiáltának: hogyan lehet úgy népes hadakat eltartani! — Azt hívék tehát, hogy az örmény király azon szándékkal küldötte hozzájuk *Gergelyt*, hogy ez a' keresztyén hit által őket elszoktassa a' pus-

húnok száguldoztak. Csak egy pillantást kell vetnünk keleti Európa 's nyugati Ázsia V-ik 's VI-ik századi történeteire, és világos lesz előttünk, hogy ez időben egy terjedelmes hún népcsalád tanызott e' téreken, mellynek egyes nemzetei annyira közös vonásokkal rajzoltatnak, hogy e' népek közeli rokonságát föl nem ismerni lehetetlen. Eme' terület volt a' világ rendítő Etele Hunjainak eredeti ős hazája, e' nézet történetnyomozóinknál általános érvényre

títő becsapásoktul. Azért megfogák a' szent embert, lóra kötéik, 's ezt „az éjszaki nagy tenger (Neumann hozzá teszi: hihető a' káspi tenger) partjain lévő nagy pusztára hajták, mellynek neve *Vadan* (die *Vadan* genannt wird).“

Ezt írja Neumann. Itt legelőször félre kell tenni azon kérdést: jól írta-e ki, és jól értette-e az örmény író? mert nem nézhetek utána. Azután kérdezhetjük, világos-e Neumann közlése? Már erre azt kell felelni, hogy nem. Gergely a' massageták királyának táborában predikált, 's a' húnok büntetik meg. Itt nem tudjuk, hogyan tűnnek elő a' húnok? a' massageta király táborában mint béres katonák vannak-e? 'S ha ilyenek, mint tartozik rájuk a' had-eltartás gondja? — Íme látjuk, ha így beszélíli Faustus a' történetet, mint Neumann után olvassuk, az egy keresztényen legenda, mellyben a' föld-és nép-irati szabatosság nincsen meg, 's melly a' prédikáló püspöknek mártírságát bizonyítja ugyan, de nem egyebet. Jelenem nem bizonyítja a' hunok hol-lakását. Neumann a' *Kur* folyót említi, melly a' szélesség 39-ka alatt a' Káspi tenger déli felibe szakad; ezen folyón túl laktak, úgymond, az albánok, massageták, 's még éjszakiabbra a' hunok. Nó ezen geographia nem igen szabatos. A' püspököt pedig az „éjszaki tenger partján“ kötötték lóra. Mellyik az éjszaki tenger? Neumann a' káspit gondolja. — Szóval mind ebből a' hunok hol-lakását nem határozhatjuk meg.

Jerney a' Don és Deneper vidékeiről beszélletében idézi Neumannnak ezen szavait „die *Vadan* genannt wird.“ Ezen ártatlau kis csinnal menyit nem nyert a' hunok historiája a' magyar íróknál! Először a' hunok vagy a' magyarok eleji 344—353 Kr. u. már a' Don és Deneper vidékein laktak. Álmodott-e erről Neumann, nem hiszem; mondja-e ezt Faustus, nem tudom. — Másodszor a' hunok nyelve magyarsága is kitetszik a' *vadan* szóból, mert mi is mondjuk: *vadonság*, *vadonat* erdő stb. De vajjon Faustus hűn szónak adja-e azt ki? nem tudom, 's Neumann nem mondja. De azt mondja Neumann, hogy az örmény nyelv a' perzsa nyelvnek rokona, 's azt tudjuk, hogy mai napig az új perzsa nyelvben *vadan*, *vathan* lakhelyet jelent, p. o. *vadan giristen* németesen: einen Wohnort „ergreifen“ letelepedni. 'S ezen szó jelent mind születés-helyet, mind megszálló helyet. De megvan az arabban is, hol *vathan* annyit teszen, mint valami helyhez szokni, megszállani; azután emberek és állatok szállása stb. Már nincs-e meg ezen szó az örményben is, 's nem teszen-e ott is

vergődött, és ezt Fehér György egyik részletes munkájában ¹⁾ a' párisi régiség nyomozó intézetnek e' kérdésre kitűzött jutalmát elnyert Neumann ellenében hitelesen bebizonyította. Midőn a' hunmagyar népnek mongol származását vitathatták a' tudósok, akkor még a' nyelvészet nem szolgált vezérfáklyául a' történelemben, — időnkben illyest állítani képtelenség. — Etele fiai belső viszongásaik következtében a' fellázadt népektől legyőzetvén, a' Húnok maradványai a' Duna és Tisza partjairól a' Fekete tenger mellé-
kére — iuxta latus Ponti Euxini — mint ős hazájokba tértek vissza. Hunnorum Gens suas antiquas sedes occupavit — mond Jornandes ²⁾. Itt találjuk őket Utigúr és Kutigúr nevek alatt a' byzanti udvar, és a' szomszéd Góthok ármányai következtében ősi viszongásaikba merülve, és egymás ellen irtó háboruba keveredve, míg elgyengülvén rokonaik a' Várkunokba beolvadni nem kényszerültek. A' byzanti udvar örvendhete ármányai teljes sikerén, önmaga által emészteté fel az erőt, melly a' keleti birodalomnak veszélyes lehetett volna. Hasonlót tön a' többi hún népekkel is, míg egyrésről hős karjaikat felhasználá a' Perzsák ellen birodalma védelmére, más részt hazájokban alattomosan szított egyenetlenségeik által veszélyes hatalmuk megtörésén fáradozott. Így segíté Atila ellen a' fellázadt hun Akatzirokat ³⁾ (fehér kozár?), így gyengité

köz-nevet, p. o. szállást, lakó helyet: arra az örmény nyelv felelne. — Hát, ha Gergely mártírságát nem is a' hunok, hanem a' massageták okozták?

A' magyar nyelv azt kénytelen mondani, hogy még Molnár idejében a' *vadon* szó, a' német Wildniss értelmében nem igen divatozott. Molnárnál *vadon* erdő sylvá ferarum; a' *vad* bestia, 's az után ferus; — de országrul nem találjuk nála. A' régi biblia fordítás *kietlennek* nevezi a' pusztát, nem *vadon*-nak. Elöttem nagyon hihető, hogy a' német Wildniss hozta elő a' *vadont*, azon értelemben, mellyben Faustus helyét magyarázzák. — De legyen akárhogy, annyi bizonyos, hogy Faustusban, Neumann után, magyar-hun magyarságot, és a' Dentumogeria vidékét akarni találni, mit Jerney tett, a' legerősebb hitnél erősebb dolog. Pedig ős történeteink egyik alapjává lett a' Faustus — Neumann szegény *vadanja*. — Ámde ép azért ős történeteink irodalmában még több a' pathos, mintsem a' történeti és nyelvészeti valósággal megfér. H. P.

¹⁾ *Kunok eredete*. Pest, 1850.

²⁾ Jornandes: de rebus Geticis, Fehérnél 87 l.

³⁾ Az arabs írók fehér és fekete kozárokat különböztetnek meg, ak = fehér, Akatzir vagy Akkatzir = fehér kozár. (Csakhogy az *ak* nem arab szó, hanem áltaji. Törökül ak = feh-(ér), vogul *vonk* stb. H. P.)

a' Fekete tenger partján megjelent ogor származásu Várkunok ¹⁾ által előbbi szövetségeseit a' hatalmas Szabirokat — Σαβίρο, Σαβειρο — továbbá a' Zálokat, Ugurokat, mint hűnnépeket, melyekhez másutt a' Sarogurok, Hunogurok ²⁾, Zichiek és mások számítatnak. De bár minő történeti érdekekkel birjanak is ezen adatok, ezek-től elvonatkozva két dolgot tanulunk belőlök, először, hogy a' görög történészek ismertek egy népcsaládot, melyet a' genericus hún névvel jelöltek, másodsor, hogy e' hún név többnyire az ugor nevezettel hozatott kapcsolatba. Tudjuk, hogy a' külföldi tudomány az ugor név mellett van, ezt adván azon egész népcsaládnak, melynek egyik tagja a' magyar nemzet volna; míg hazai történetnyomozóinknál a' hun-scytha név kedvesebb. Végre is az elnevezés mellékes dolog, — annyi bizonyos, hogy nemzetünknek a' német és szláv íróknál Ugri Ungern neve világosan az ugor származásra utal: csak az a' kérdés, mely népek tartoztak hajdan a' hun-scytha vagy ugor népcsaládhoz, és melyek számíthatók még jelenleg is hozzá? Amarra a' történelem, erre a' nyelvtudomány felelhet. Honi történetiróink szerint a' magyar, kún, besenyő, avar, kozár, bolgár stb. népek a' hun-scytha család ágai. A' külföldi tudomány nagyobbbrészt más véleményben van, és a' kik egy összefüggő népcsaládot fel is vesznek keleti Európában — mint a' nagy híró Thierry, ki bennünket a' hún, avar, bolgár népekkel keleti finneknek mond, vagy Müller Ferdinánd — egyenesen a' finn családba soroznak. Mások ellenben elválasztván a' magyart a' testvér népektől, egyenesen a' finnektől származtatják, az ugor népcsaládot a' finnek keleti ágának tartván, — a' kunokat, besenyőket, kozárokat, bolgárokat stb. pedig a' török-tatár népekhez számítják. Okoskodásuk alapja az: hogy e' népeket a' VII. századtól óta a' görög perzsa és arabs íróknál turka néven nevezve talál-

¹⁾ A' Várkunokat illetőleg Theofilaktosz a' legbecsesebb kútfőnk VII—7. és 8. feje. bőven szól róluk, mint ogor népről, szerinte hozzájuk tartoztak a' Tarniach Kotzager és Zabender törzsek is.

²⁾ E' két név ugor népet jelent, Saroguri — fehér ugrok, mint Sarkel, album hospicium = sore kil. (finnben kylä helység H. P.). Hunugor vagy az egyesült hun és ugor neveket mutatja, vagy a' votják uni = ej szó után fekete ugrokak jelenthetne. A' fehér és fekete ugrok neve alatt Nesztornál a' kozárok, magyarok és palócok értetnek, — ez ismeretes. (Vesd azomban össze a' Budapesti Szemle V. Köt. 97. stb. 1. H. P.)

ják; — nem gondolván meg azt, hogy ez a' szokás csak a' perzsáktól jött, kik Theofilaktosz tanúsága szerint minden éjszak felé lakó népeket, és így a' húnokat is, turkoknak szoktak nevezni ¹⁾. A' turk nevezetet egész a' szeldsuki törökök koráig, mint Schott mondja ²⁾, csak egy nép viselte jogosan, ama' török-tatár nyelvű nép az Altai, Ektak, hegy tövében, mellynek hatalmas birodalma Dsambul és Torkshát khakánjai alatt érte el fénypontját, és melly a' hún és ogor népeket meghódítván okul adott ezeknek turk nevezetére. Ohsson is mondja a' perzsa és arabs írókról, hogy az éjszaki népeket rendesen turkoknak nevezik, és látjuk is, hogy náluk minden áltaji faj, vagy is mongol török-tatár és magyar — vagy ha jobban tetszik — finn-ugor népek a' közös Turk név, mint közös kalap alá, foglalván, bár gyakran hozzá teszik, midőn mongol vagy finn-ugor népről van szó, hogy nyelvök különbözik a' többi törökökétől. Így Kazvini ezt a' 'hatodik égalj keletén lakó tatárokról = széles arczu, piczi szemű nép, — hihetőleg mongolok — és a' Ruszokról mondja ³⁾, — Ibn Haukál pedig a' kozárok-ról, kiknek nyelve a' töröktől és perzsától egészen különböző, és egyedül a' bolgárok nyelve egyez meg vele ⁴⁾. Ez utóbbi állítást, valamint Istahri véleményét ⁵⁾ is, hogy a' kozárok nyelve semmi más népével meg nem egyez, nem betű szerint kell venni, mert ők a' kozárok országán túl lakó népeket nem ismervén, bizton állíthatták, hogy az általok ismert arab, perzsa és török nyelvek egyikével sem egyez meg a' kozár nyelv, de ezt mint olly szomszéd ország nyelvét, melly a' kelettel vallási és kereskedelmi összeköttetésben volt, csakugyan ismerhették, — ha tanúságuknak nem hiszünk, historiai hitelesség nem létezik. (?)

A' kozárok és bolgárok nyelve tehát ugyanaz volt. Ezt elismervén egy lépéssel közelebb megyünk a' kérdés megfajtásához.

¹⁾ Theofilaktosz III. k. 6-ik fej; — és maga is hunn chun és turka neveket egyenesen használja. (Szabó Károly is idézi a' „Bolgár-magyar haború“ című cikkében. U. M. M. 185^{1/2} 516.)

²⁾ Versuch über die Tatar. Sprachen 6. l.

³⁾ Repiczky fordítása szerint U. M. Muzeum. 1855. 3 füz.

⁴⁾ Ohsson peuples du Caucase : La langue des Khazares diffère totalement du turc et du persan, elle n'a d'affinité avec aucun autre idiôme (33 l.) Les Bulgares parlent la même langue, que les Khazares (79 l.)

⁵⁾ Cassel Magyarische Alterthümer 168 l.

Minő nyelv lehetett tehát? Török-tatár nem volt, hogy szláv nem volt, az ellen nyomós és kétségbe nem vont okok vannak. Schaffarik ¹⁾ a' bolgárok nyelvéről maga is elismeri felhozván azt is, hogy Nikeforosz a' bolgárokat a' kuturgurokkal rokon népnek nevezi — *ὁμοφυλοι*. — Altalában a' bolgárokat neveik: húnok, hunogundurok, hunnobundobulgarok stb. a' hun népcsalád tagjává teszik. Nikeforosz a' Magna Bulgariáról írt tudósítását is e' szavakkal kezdi: *Dicendum est iam de eius gentis quae Hunnorum et Bulgarorum nomine venit primordiis et situ stb.* ²⁾ Bölcs Leo had-műtanának 45 és 75 §-i szerint a' magyarok és bolgárok hadszerkezete és jelleme — némi csekélyégeket kivéve, egyezőnek mondatik. — Íme milly meglepő egyezések a' kozárok és bolgárok, ezek és a' húnok's magyarok között! Minő volt hát a' bolgárok és kozárok nyelve, ha sem szláv sem török-tatár nem volt? A' feleletre nézve a' nyelvtudomány kezét fog a' történetelemmel, — e' nyelv nem lehetett más, mint olly nyelv, melly a' finn és töröknek közte áll, — a' magyar vagy finn-ugor, ha ez jobban tetszik. — De folytassuk tovább!

A' kozár és bolgár nyelvre nézve jelenleg már nem is olly szétágazók a' vélemények a' tudós világban, mondhatnók a' többség felhagyott a' török-tatár nyelvűség vitatásával; és hogy ezen népek a' finn családdhoz soroztatnak, keleti finn vagy ugor név alatt, már nyereség kérdésünkre nézve, ámbár ama' másik véleménynek is akadnak még pártolói. Nagyobb a' véleménykülömbőség az úzok, kunok és besenyők nyelvére nézve. Hazai történetnyomozóink erre nézve még mindig vitában vannak a' tudós külfölddel. Hogy a' hunn, khún és kun név ugyanaz, — irodalmunkban ez iránt nincs kétség, és történetiróink az úzokat, kunokat és besenyőket csak a' nagy khun = hún nemzet ágainak tartják. Theofülaktoszra fentebb hivatkoztunk, ki a' hunn és khún neveket vegyesen használja; de ez más íróknál is tapasztalható. — Már Ammianus Marcellinus használja a' Chuni nevet ³⁾, — és a' középkori Helmond krónikájában is a' hunn és khún egynek vétetik. *Russia autem a' Danis vocatur* — — — — *Chanigard, quod ibi sedes Hunnorum primitus fuit* ⁴⁾. — A' kunok és besenyők Anna Comnena kétségtelen tanú-

¹⁾ Schaffarik slav. Alterth. Casselnél 168 l.

²⁾ Nicephorus Const. Dankovszky Origines 61 l.

³⁾ Amm. Marcellinus: Chunorum aliquos etc. XXX. 8.

⁴⁾ Helmondi Chronic. Slavorum Lib. I. C. I. Jerneynél Lebedia 42 l.

sága szerint egynyelvűek voltak, — *ὁμόγλωττοι*. — Erre Jerney a' kún-besenyő nyelv magyarságának vitatásánál több ízben hivatkozik, Rosty úr is idézi mint vélt újdonságot (M. Ny. 1857 III. füz). Ez ugyan még magában véve a' kún-besenyő nyelv magyarságát nem bizonyítaná, de hisz történet-nyomozóink, mint például Jerney keleti utazásában, Wenzel Gusztáv és Szabó Károly többrendű értekezéseikben erre nézve oly nyomós okokat hoztak fel, melyeket a' kérdés semmiféle ellenének ignorálni nem szabad. Mi nem bocsátkozhatunk jelenleg a' kérdés mélyebb vitatásába, ez értekezésünk körén kívül van; különben is, a' miről mások egész jeles munkákat irtak, azt nem lehet egy szerény értekezés szűk keretjébe zárni. Csak egykettőre figyelmeztetjük a' szíves olvasót. Ohssonnak jelesen compilált munkájában az általa idézett írók különbséget látszanak tenni a' máskép kunoknak is nevezett úzok besenyők és a' többi török-tatár népek között, — így például a' 934-ki görög országi hadjáratot említvén, azt mondja Massoudi, hogy ebben négy turk nép vön részt: Bedsnák (besenyő), Baskard (magyar) és még kettő, melyeket nem ismerek, 's Ohsson sem tudja neveiket megmagyarázni, — de az úz-vagy kúnokat érthette, mert másutt mondatik, hogy ezek laktak a' kozároktól nyugatra; e' négy népről állítja Massoudi, hogy egyfajuk — *tous quatre issus de la même souche* ¹⁾, és ezzel világosan mondja, hogy magyar fajú népek. Igaza van-e hát Carpini Jánosnak midőn így szól? Jugures (Ugores) sunt mediocris staturae, sicut nostri. Apud Jugures est fons et radix idiomatis Turcici (magyar) et Comanici ²⁾. E' szerint a' magyar és kún nyelv, ha egy forrásuk volt, csak nyelvjárásilag különbözhettek egymástól. Merő véletlenség-e az, hogy most — ezer év múlva — hol a' Névtelen kún telepeket említ, mindenütt a' palócz nyelvjárást találjuk? Ha a' Névtelen Cumanusai csakugyan egyek Bibor Koszta kozár kabarjaival, minő volt a' kazárok nyelve? Azt hisszük csak nyelvjárásilag különbözhetett a' magyartól, máskép hogyan volna felfogható e' tökéletes egybeolvadás a' tudós császár koráig rövid felszázad alatt? De hogyan jutott két nyelvnek híre Byzanczba? kérdi Hunfalvy úr. — Csak úgy, hogy Bibor Koszta két külön nemzetet egy nyelv-

¹⁾ Ohsson *peuples du Caucase* 117 l.

²⁾ Fehér: A' kunok eredete 54 l.

vel nem képzelt, és azért akarja megfejteni az előtte megfoghatlan egybeolvadást, mi azomban neki nem a' legjobban sikerült.

Eme' körülményben látják sokan a' külföld tudósai közül azon momentumát nyelvünknek, midőn a' priori finn jellegű magyar nyelvnek a' turk kozárrali egyesültéből mostani nyelvünk származott. Hogy ez nyelvészeti képtelenség, ezt Hunfalvy úr több ízben kimutatta; mert a' magyar nyelv olly sajátsággal is bír, melly sem a' török sem a' finnben nem létezik, értjük az igének kétféle ragozását, a' névelőt stb. Ha már ez lehetetlen, mit mondjunk Cassel nézetéhez ¹⁾, melly szerint az indogerman jellegű magyar nyelvbe csak a' finn-kozároktól jöttek volna be a' finn elemek. (?) Két különfajú nyelv egybeolvadása felett régen pálczát tört a' nyelvtudomány, erre gondolni sem lehet.

Még egy nyomós védokunk van e' népek magyarsága mellett, mellynek sánca megül bizton várhatjuk a' kérdés elleneinek támadását. A' magyarok bejövetelökkor magokkal hozván a' kún-kabarokat, már e' népek közül néhányat itt telepedve találtak. A' bihari Mén-Marót kozár 's bolgárokon uralgott, a' Duna és Tisza közt Zalán alattvalói szlávokkal vegyes bolgárok valának, túl a' Dunán még éltek a' hún-avarok megtört maradványai, — és ha ezekhez még hozzáveszszük a' különböző időben beszállingólt kún-besenyőket, bolgárokat, — ezek összesen bizonyosan felértek a' valódi magyarok számával, — hogyan birta volna ezeket a' magyar nyelv mind meghódítani, melly a' tótók és oláhok ellenében — sajnosan tapasztaljuk — inkább vesz, mint nyer területet? Valóban törökösítő elleneink csak azért ragaszkodnak olly makacsúl nézetökhöz, mert nem ismerik hazánk nemzetiségi viszonyait, — nem ismerik történeteinket! Jöhettek be ezekkel törökös nyelvűek is; tagadni nem lehet, ezt Jerneynk is kimutatta ²⁾, de e' népek zöme nyelvben legfeljebb csak nyelvjárásilag különbözhetett a' magyartól, máskép mostani magyarságát megfejteni nem lehetne.

Törökösítő elleneink — miután a' Petrarca kumán szotára és a' kún miatyánk féle védveik lerombolvák ³⁾ leginkább a' turk nevezethez ragaszkodnak. Ha a' név határozná, a' magyaroknak

¹⁾ Cassel Magyarische Alterthümer 169—179 l.

²⁾ Jerney keleti utazása I. k. IV. bizonyítvány.

³⁾ Ugyaz k. ut. III. bizonyítv.

okvetlen turk nyelvűeknek kellene lenni, mert mind ezen népek-nél hosszabb ideig viselték a' turk nevet, — és nemcsak Bibor Koszta nevezi így a' már félszázad óta Pannoniában lakó nemzetet, de a' *Τουχοι* név a' byzanti íróknál még sokáig váltakozik az Ungri, Hunni névvel. — De hogy azért nem vagyunk töröknyelvűek, azt mondanom se kell. Mit mondjunk pedig Schlözer ama' képtelen állításáról*), hogy „a' magyaroknak, kik most a' szlávokkal vegyesen laknak, semmi közülük ama' turkokhoz, kik Koszta idejében Pannoniát lakták,“ — azt az olvasóra bízom.

Mindezeket egybekapcsolván kimondjuk tehát meggyőződésünket. Volt hajdan az Ural tövében a' Don, Volga és Jaik folyók közén egy terjedelmes ugor népcsalád a' görögöktől, húnna is neveztetve, mellynek a' húnokon kívül a' magyarok, avarok, kunok, besenyők, kozárok, bolgárok stb. tagjai valának, és mellybe minden *Οὐρρῖνον ἔθνος*-t bízást számíthatunk. És e' kérdést eldöntöttnek tartanók, ha abba a' később felkapott turk nevezet bonyodalmat és kétséget nem hozott volna. Mondottuk már, mikép ragadt ezen nevezet a' húnugor népekre, hogy később annyi zavart idézzen elő keleti Európa 's Nyugatázsia történeteiben. Azt képzelték, mert részben új nevek tűntek elő, hogy új népek léptek is fel a' világ színpadán, — pedig a' történelem a' keresztyénség első évezredében a' Don és Volga közén csak ugyanazon népek hullámmzésát tünteti föl. Az ott lakó turk népek majd mindnyájan ugyanazok, mellyeket hún gyűjtő név alatt ismerni tanultunk: neveiket elemezni fentebb kísértettem meg. Nem csuda, ha ezen történeti tanúság mellőzése olly ethographiai combinatiókra adott alkalmat, mellyek a' történelem és nyelvészet bírószeke előtt egyaránt meg nem állhatnak, — értem a' finn magyarságot.

II.

A' népek ős történeteinek felderítésében lényeges tényezőül lépett fel az újabb korban — a' nyelvtudomány. Midőn a' történetbúvár szeme az ős hajdankor tisztos homályába mélyed, segédül kell vennie a' nyelvtudományt, hogy meghatározhassa, milly rendszerbe való azon nép nyelve, minő családba tartozik a' nemzet, mellynek ős történeteit megírni akarja. És tagadhatlanul kutatásai-

*) Jerneynél II. k. 160 l.

hoz a' legbiztosabb kulcsot nyújtja maga a' nyelv, melyet ama' nemzet beszél. Ezt korunkban mindenki érti; nem szükség tovább fejtegetnem, mi már annyiszor megfejtve, 's győző okokkal bizonyítva vala, csekélységem is szólott már bővebben hozzá más alkalommal *). Bennünket — tárgyunkhoz képest — leginkább az érdekel, minő rendszerbe tartozik a' magyar nyelv, mellyik az a' család, mellynek tövéről szakadt nyugatra nemzetünk. E' részben — mint tudjuk — igen szétágázók voltak tudósainknak nézetei, míg a' philologia vezérfáklyája biztos fényt nem vetett kutatásaikra. Megvalljuk a' kérdést határozottan eldöntöttnek látjuk, — azt a' kérdést, melly olly sokáig vita alatt volt.

Krónikáink, néphagyományaink egyhangu tanúsága szerint történetiróink többsége a' hunn származást vitatták ugyan, 's vállják is jelenleg majdnem kivétel nélkül, — de származásunk kérdésének illyforma eldöntése a' nyelvtudományi igényeket többé ki nem elégíti; mert hisz még tovább kérdezhetjük, megengedvén a' hún származást, minő rendszerbe tartozik tehát a' hún-magyar nyelv, és mellyik azon népcsalád, mellyből a' hun-magyar nemzet származik? — És itt kissé hosszabb lélekzetet veszünk, mielőtt e' kérdésre felelnénk.

A' magyar-finn kérdés régóta foglalkodtatja a' tudós világot. Már a' XVII. század elején Rudbequius svéd tudós az akkor megjelent Molnár Albert szótárából észrevette, hogy a' magyar finn és lapp nyelvek közt sok hasonlatosság van, mit Herberstein 's másoknak Juhria = Ugriáról tudósításai megerősítettek, mert e' hasonlatosság eredete az egykori együttlakás által lön megfejtethető. Midőn pedig a' múlt század végével két magyarnak (Sajnovics és Gyarmathi) kutatásai a' külföldön ismeretesebbek lettek, kik kevés tudománnyal ugyan, de annál több önhitséggel szóltak a' dologhoz, a' finn-magyar-lapp rokonság kérdését a' tudós külföld eldöntöttnek hitte, — és corollariumul a' magyarok finn származásán többi senki sem kételkedett. Ez több volt, mint a' minék kimondására Sajnovics és Gyarmathi gyenge kísérletei a' tudósvilágot jogosíthatták volna, — pedig e' gyenge kísérletek alapjára fektetett nézet a' külföldön még most is uralkodó. És megvalljuk, ez nem is volt másképp lehetséges. A' nyelvtudomány az Európa- és Ázsia-

*) Tan. Lapok. 1858-ki 33. sz.

ban élő nyelvfajok mindegyikében külön csoportosuló népcsaládokat vön észre, melyeknek elő 's utócsapatai nyelvileg átmenetet képeznek egyik népcsaládból a' másikba; — mivel pedig a' magyart elválasztották rokonaitól, ezeket a' török-tatár nyelvűekhez sorozván, mi volt természetesebb, minthogy a' magyar is az áltaji faj valamelyik elismert népcsaládjába soroztassék? Hogy a' magyar csekély népszámával családot nem alkothatott, az bizonyos, érezzük, hiányoznak azon lánczszemek, melyek a' finn és török nyelvűekkel egybeköthetnék; de hogy ez mindig nem volt így, 's hogy hajdan árván 's elhagyottan nem állott, azt sokan felfogni nem akarták. A' finn rokon nyelvnek ismertetvén el, a' magyarok finn származása ki lön mondva, és csak az a' kérdés maradt még megoldatlan, minő esemény vethette a' magyart a' Jeges tenger-től a' Fekete tenger partjaira ¹⁾?

Ez a' kérdésnek teljesen hibás felfogása, és nem csudáljuk, ha e' rokonság ezen értelmezése ellen felbőszült az úgynevezett „belföldi elfogultság;“ csakhogy következtetésében ez is kelletnél tovább ment, midőn a' finn származással a' finn rokonságot is elvetette. Nekünk bizonyosan semmi kifogásunk a' finn rokonság ellen nincs és nem is lehet, de felfogni csakugyan nem tudjuk: e' magyar nemzet „dobogó paripákon száguldó“ ősei, a' kik, valamint Herodotus skythái, az avarok, húnok, bolgarok stb. annyi szembetűnő közös jelleggel jelennek meg a' történetekben ²⁾, hogyan származhatnak ama' finnektől, kiket már Tacitus így fest. „Fennis mira feritas, foeda paupertas, non arma, non equi, non penates, victui herba, vestitui pelles, cubile humus“ ³⁾. Iróink, kik a'

¹⁾ Engel Geschichte der Ungarn p. 58.

²⁾ Csengery Antal. Az áltaji népek ős vallása 3 l.

³⁾ Tacitus Germania. Ed. soc. bipontinae IV. 46. — (Hogy Tacitusnak ezen szavai olly költeményszerűek millyenekkel a' régiek az ultima Thule népeit rajzolják vala, magától világos. Mert a' melly népnek fegyvere sínes, az vadászni sem tud; a' vadászó élet pedig mindenütt az első. Továbbá az is kérdés, finnekrül beszéll-e Tacitus. Tudjuk, hogy az egész finnségnél ismeretlen a' *finn*, *fenn* név, az magát *szomalasz*, *szomalacs*-nak nevezi. A' *fen* szó germán eredetű, 's jelent mocsárt. Minden nép, melly a' Balt tenger partjain lakott, *fen-nép*, azaz mocsáros, alacsony vidéken lakó nép volt. Millyen nyelvű volt azután ezen vagy más ott lakott nép: azt legalább a' *fenn* szóból nem hozhatjuk ki, — mint nem a' *türk* szóból a' magyar nyelvet).

finn rokonság ellen síkra szálltak, jobbadán csakis annak illy féle értelmezése ellen küzdöttek. De hisz erről nincs többé szó, a' tudomány a' nyelvrokonságot most már így nem értelmezheti; miután ennek minőségét a' magyar nyelvészet részben meg is fejtette, részben folytonosan fejtegeti, és eddig is már olly eredményeket mutatott fel, melyekre bizvást büszkék lehetünk. Nem szokásom szemtől szembe dicsérni, de meg kell vallani, hogy ez főleg Hunfalvy úr érdeme. Úgy nézem, hogy a' kérdés általa lehetőleg tisztába hozatott. Toldy szavaival élve tehát: a' finnek közel rokonai vagyunk ugyan, de nem finnek. Hát talán törökök? fogja kérdeni a' szíves olvasó; mert a' külföldi irodalom legfeljebb e' kettő közt hagyja választani, ha mindkettőből nem talált összegyúrni bennünket. Nem vagyunk sem törökök sem finnek — fogjuk felelni —, sem a' kettőből összegyúrt egyveleg, — hanem vagyunk, mik mindig valánk — magyarok! És ez egyik fényes eredménye a' magyar nyelvtudománynak, melly a' magyar nyelvnek mind a' török, mind a' finn nyelvektől függetlenségét bebizonyítja.

Azok közt, a' mik erre vonatkoznak, első helyre kell sorozni Hunfalvy úrnak az 1855-ban magyar-török és finn szók egybeazonosításáról közlött értekezését*) mellyben szerző a' magyar török és finn nyelveknek egymáshoz kölcsonös viszonyát tudományosan meghatározza, — ebbeli hosszas és mély kutatásainak eredményeül kimondja, hogy „a' külföldi nyelvészek, a' kik a' magyar nyelvet, elválasztván a' töröktatár csoporttól, a' finn csoporthoz számítják, kijelentvén ez által, hogy a' magyar nyelvnek sokkal több köze van a' szuómihez mint a' török-tatárhoz, tévednek; — mert a' magyar nyelv közepett van a' finn és török-tatár nyelvek között,“ — és ezt értekezése folyamában bebizonyítja, — kilencz pontot hozván föl, mellyek közül négyszer egyez meg a' magyar nyelv a' török-tatárral, és csak a' II-ik pont egy részével egyez a' szuómival. De ezekre később visszatérünk még, eddig azon eredményre figyelmeztetjük az olvasót, hogy a' szuómi és közel rokonai, csak úgy rokonai a' magyar nyelvnek mint a' török, mongol, mandsu. Az áltaji faj nyelveszládai közt a' magyar tehát ép olly egyenjogúsággal bír, mint a' többiek, és mint a' nyelvészeti észleletek mutatják, közötté áll a' finnek és törökök, —

*) 1855-ki Akad. Értesítő.

épen úgy, mint nemzetünk 's vér- és nyelvrokonaink hazája közötté volt hajdan a' finn és török népeknek.

Íme itt látjuk a' történelem és nyelvtudomány szálait összefolyni; mindkettő az Ural tövére ¹⁾, az ogor népek ős fészkeére mutat, mindkettő tanúsítja: hogy e' téreken magyarnyelvű népeknek kellett lakniok. — És valóban a' történelem ki is jelöli őket egész a' XIII. század közepeig, — míg a' mongol pusztítás hullámai el nem söpörték. Még Mátyásunk korában élhettek ott nyelvrokonaink gyér maradványai, most azomban csak török-tatár és finn nyelvű népek tanyáznak ős hazánkban, magyar nyelvű nép ott többé nem létezik. De hát ha mégis? Hunfalvy úr a' szamojéd nyelvrőli értekezésének végén ²⁾ az áltaji faj magyar vagy a' külföld előtt juhri, ugri ágához sorozza a' magyaron kívül a' mordvin, vogul, osztyák nyelveket, és kételkedik, vajjon a' szamojéd nyelvet oda ne sorozza-e? Ha már feltettük és megalapítottuk, hogy volt egy terjedelmes ugor vagy magyar népcsalád, melynek ágait fentebb kijelölni iparkodtunk, miért ne tartoznának épen úgy hozzá a' vogulok, mordvinok és osztyákok? Épen ez az, a' mit kutatni akarunk, de a' mit röviden elvégezni alig lehet.

Az által, hogy a' nyelvtudomány a' magyar nyelv egyenjóságát az áltaji nyelvfajban kimutatta, okvetlenül követeli azt is, hogy a' magyar népcsaládnak a' történelemben az őt illető hely kijelöltessék: és ha ez megtörténik, új világot nyerne keleti Európa történetei; könnyebben osztályozhatjuk ama' hódító népeket, melyek a' IX-ik század óta nyugat felé törtek az Ural tövérről. A' húnok avarok, kozárok, bolgárok, magyarok stb. családját megtaláltuk, melynek kebeléből szakadtak ki. E' népek maradványai honunkban élnek, vagy a' mongol beütés hullámai elseperték őket. Hozzájuk tartoznak-e a' mordvinok, vogulok és osztyákok? Azt mondják, nyelvök tanúskodik róla. Úgy de amazok nyelve már csak a' magyar és palócz nyelvjárásban él, tehát a' mordvin, vogul és osztyák nyelvnek ezzel kell megegyezni. Ismerjük-e annyira e' nyelveket, hogy róluk alapos ítéletet mond-

¹⁾ Melynek azomban mind nyugati, mind keleti lejtőjét, tehát mind a' Kama — Volgai, mind a' Jajk — Toboli vidékeit tarthatjuk szemünk előtt.

H. P.

hassunk? Aligha. A' vogul nyelv ismertetését Regulytól vártuk volna, az osztják nyelv az említett 1855-ki értekezésben a' finn nyelvekhez soroztatott, csak a' mordvin nyelv az, mellynek teljesebb ismertetését Hunfalvy úrtól bírjuk ¹⁾. Ehhez kell hát tartani magunkat, de pillantást fogunk vetni a' szamojéd nyelv ismertetésére is, mellyhez csatolva kaptuk a' vogul és osztják igeragozás némi vázlatát ²⁾.

Hát a' finn nyelvet tudja-e ön? fogja kérdeni a' szíves olvasó. — Akarom ugyan tudni, de még nem birom; miből itélek tehát? abból, mit a' magyar nyelvtudomány előttem kitárt, — és ha állításait be nem tudta bizonyítani, az az ő hibája; — egyébiránt Fabián finn-nyelv ismertetését iparkodtam sajátommá tenni. Ennyit védelmemre!

Most már kezembe veszem az 1855-ki értekezésnek ama' IX. pontját, mellyek által szerzőjük a' magyar nyelvnek egyrészről a' finn, — másrészről a' török-tatárhoz való viszonyát kimutatta, és nézem, a' mordvin nyelv vajjon mellyikkel egyez a' három közül. Kérem a' szíves olvasót, üsse fel a' Magyar Nyelvészet III. évfolyama I. füz. a' 75. l. — nem ismételhetem egészen, ne hogy cik-kem hosszadalmassá válják.

Az I. pont szerint a' szuómi különbözik a' magyar, török-tatár nyelvektől: amabban a' névszok viszony-ragjai bizonyos közvetítés mellett járulnak a' törzshöz, melly előttök a' többes nevezői ragot is elenyészteti, — ezeknél ez nem történik. A' mordvin nyelv e' részben inkább finn mint magyar jellegű. A' viszonyragok közül a' nagyobb rész: 2. 4. 5. 6. 10. 11 és a' többes szám I ragja teljesen

¹⁾ Magyar Nyelv. II. évfolyam IV. és V. füzet.*

A' kérdés korán van így fejtegetve. A' vogul nyelv is hozzá fog járulni, mellyből sokra nézve jeles tanulságot meríthetünk. Első mutatványa lesz: *Egy vogul monda*, nyelvtani bévezetésszel, fordítással és szótárral. Lásd az 1859-ki akadémiai Értesítőt. —

Egyébiránt, nem mondhatjuk azt, hogy a' kunok, avarok, kozárok, bolgárok maradványai vagy honunkban élnek, vagy a' mongol hadjáratok elserperték. A' nyelvtudomány csak most kezdi meg vizsgálásait, — róla épen nem állíthatjuk, hogy együtt van összes található eredménye. — A' történeti nyomozások, a' nyelvtudomány segítségével, csak ezután fognak megindulni. Mert a' büzánt és a' többi írók tanúságai az áltaji nyelvek nélkül nem lehetnek teljesek H. P.

²⁾ Magyar Nyelv. III. évfolyam IV. füz.

hasonlítani a' finnragokhoz, csak a' 3. 7. 9. meg az egyes szám 12-ike magyarosak. A' többes szám ragja mint a' finnben t, mely néha a' ragoknak előtte áll, de többnyire utána következik. A' finn többes t ragja a' viszonyragok előtt i-re változik. A' mordvin nyelv a' többes ragra nézve félig magyar félig szuómi jellegű; de azért az egész ragozást tekintve okunk van fentebbi állításunkhoz ragaszkodni: a' mordvin ragozásban több a' finn mint a' magyar jelleg, mit a' magyarban hiányzó birtok-viszonyrag közossége is bizonyít, finn: kalan, mordvin: kalon, ellenben a' mi accusativusunk: halat, mind a' két nyelvben hiányzik.

II. A' szuómiban a' névszó viszonyragjai megelőzik a' birtokragokat, a' magyarban ellenkezőleg történik. A' mordvin a' finn nyelvet követi, például: pile = fül, pilenk = füleid, fületek, pilesztenk = fületekből, hol szte =ből viszonyrag megelőzi enk birtok ragot.

III. A' szuómi nyelvben a' melléknév a' főnév előtt is ragoztatik, a' magyarban és törökben nem; a' mordvin e' részben a' szuómival tart, például: szovado tojnesze ortaso, menjetek be szükbe kapuba.

IV. A' birtok-viszony kifejezése a' mordvinban ép úgy történik mint a' szuómiban, a' birt dolog harmadik személyi rag nélkül tétetik a' bíró után, a' finn: onnen ohjat = végzetnek gyeplök 's nem gyeplői; mordvin: sacsmon Irodon csiszto kisztesz Irodiadan tekhter gosztet ikelde, magyarul: születése Herodeszé napon lejte Herodiadé leány vendégek előtt.

V. A' szuómi török-tatár nyelvben nincs meg a' határozó az ez, a' magyarban megvan; a' mordvin e' részben a' magyarhoz közeledik. Mindkét nyelvben e' határozó a' mutató névmásból lett, mint az árja nyelvekben; de még is lényeges különbség van a' két nyelvben a' közt, mikép használja. A' magyar a' főneveknek egyszerűen elébe teszi; hogy a' Halotti beszéd és imádság írásakor még egészen mutató névmás természetével bírt, nem hiszszük Hunfalvy úrral, mert e' mondatokban: ki napon endöl az gyimilestől, az gyimilcsben halálot évék, az gyimilcsnek olly keserű vala vize, már inkább határozó jelentéssel bír; a' hol pedig elmaradt mint isten, ördög, paradicsom előtt, ezek a' Halotti beszédben tulajdon nevekül vétetnek ép úgy, mint ahszin Mária, szent Péter stb. Részemről tehát a' Halotti beszédben az átmeneti korszakot látom,

miként lett a' mutató névmás határozóvá. A' mordvin nyelv a' sze, többesben ne, mutató névmást másképp használja, ilyenkor a' névragozás egészen elüt a' közönséges ragozástól, mert e' névmás vagy a' főnév és viszonyrag után, vagy közéjük tétetik, sőt a' többes gyakran el is változik, mint kudosz a' ház, kudoszszó a' házban, itt a' név és rag közt van, kudovasz a' háznál, utána áll, kudotnesza a' házakban a' határozó közepett, kudovsz a' házhoz, kudovaszt a' házakhoz, itt a' ne elváltozva fordul elő. — Hogy e' sajátosság a' magyar nyelvtől elüt, világos, de még nagyobb lesz e' különbség, ha meggondoljuk, hogy a' személyes névmások mon ton szon a' mutató sze-vel egyesülten különös ragozással bírnak. Eme' sajátossága a' mordvin nyelvnek egyaránt különbözik tehát mind a' magyar- mind a' finntől; bár másrészt a' finn és mordvin abban megegyeznek, hogy a' személyes névmások mindkét nyelvben úgy ragoztatnak mint a' névszók, a' magyar pedig ebben különbözik tőlük.

VI. A' szuómi, török-tatár nyelvekben az igező csak egyféle személyragokat alkalmaz, a' magyar kétféle, úgymint alanyi és tárgyi ragokkal bír, és e' részben különbözik mind a' szuómi — mind a' török-tatártól, de közeledik a' mordvinhoz. E' pont sokkal fontosabb lévén, mintsem könnyeden elvégezhetnők, észrevételeimet továbbra halasztom, midőn majd a' vogul és szamojéd nyelv tárgyi ragozását is vizsgálat alá veszem.

VII. A' szuómi, és török-tatár nyelvekben az igező nem járhat viszonyítókkal, a' magyar felveszi, mint az árja nyelvek, például: kimenni, bemenni stb. A' mordvin e' tulajdonsággal szinte nem bír, mint amazok. Arról, vajjon a' magyarba is, mint a' finnek némelly romlott nyelvjarsaiba, csak az idegen létegetű nyelvekkel érintkezés által jött-e be, nem akarok vitatkozni, e' kérdést még az által, mit Kellgren és Fábíán *) mondanak, kimerítve nem találom, mert olly közelinek látom a' gondolatot, e' viszonyzókat az ige elé vagy utána alkalmazni, hogy ez minden idegen példa nélkül magában a' nyelvben létező kényszerűségből megszülemhetett, például mondhatták régenten: mászott a' fára, hova? föl, kell-e ide idegen példa azt így összekapcsolni: fölmászott a' fára?

*) Magyar Nyelv. I. évfolyam 10. füz. 388 és 397 l.

VIII. A' szuómi és török-tatár nyelvek igeszója tagadólag is kiteszi állítását, csak némi alább előadandó különbséggel, a' magyar ezt nem teszi. Hát a' mordvin nyelv hova tartozik? mindjárt megmondjuk, ha az olvasó egy kis türelemmel lesz. Hunfalvy úr a' finn török-tatár és mordvin tanuságát igen jelesen összeállította (V. füz. 333. l.) és a' szíves olvasót bővebb tudomás végett oda utasíthatjuk. Ott kivehető, hogy a' finn nyelv a' tagadó szócskát ragozza: en et ei tunne nem tudok stb. ,emme ette eivät tunne nem tudunk, a' mordvin a' tagadást jelenben így fejezi ki: aszodan, aszodat, aszodi nem tudok nem tudsz stb. A' mordvin nyelv tehát a' jelenben nem ragozza a' tagadó szócskát hanem az ige elé ragasztja, ebben közeledik tehát a' magyarhoz, — és megegyez az új perzsával: neperesztem nepereszti nem imádom *) stb. A' múlt időben a' mordvin ige finn jellegű, mert a' tagadó igét ragozza: ezin, ezit, ezi szodak nem tudék, ezinek, ezide, ezt szodak nem tudánk. A' török-tatár másképp jár el a' tagadó szócskával, azt a' törzs és rag közé teszi: bics-dim vágtam, bics-me-dim nem vágtam, de ennek tanusága nem is ide tartozik. — A' mordvin nyelv tehát a' jelen időben közeledik ugyan a' magyarhoz, de nem egyez vele egészen, mert a' magyar igéhez elől nem ragad oda a' tagadó szócska mint a' mordvinhoz, **) — melly a' múlt sőt a' többi időben is határozottan finn jellegű. Az igeragozás többi jelenségeire később vizszozatérendünk.

IX. A' szuómi és török-tatár nyelv az alany és mondomány közé a' jelen időben is igeszót teszen, p. o. isä on hyvä, ellenben a' magyar nyelv nem. Erre nézve a' mordvin nyelv ismertetésében nem találván példát, annak hova tartozását nem mondhatom meg.

Ha a' mondottakat áttekintjük, az eredmény következő lesz. A' felbozott kilencz pontban Hunfalvy úr a' magyar, török-tatár és finn nyelvek viszonyát megmagyarázván, ezeket előlegesen alapul vettem annak meghatározására, mellyikhez tartozik ezek közül a' mordvin nyelv? Látjuk, hogy a' II. III. IV. VII. és VIII. szerint a' mordvin nyelv határozottan finn jellegű, az I. szerint vegyesen finn-magyar jellegű, — de jobban hajlik a' finnhez, az V. szerint első tekintetre magyar jellegűnek látszik, névhatározóval birván mint a'

*) (Magyar Nyelv. IV. évfolyam I. füz 51 l.) — csak közbevetőleg mondva. — ** Külön is irathatik. H. P.

magyar nyelv, mely a' névszóhoz hátul tapad; de épen azért, hogy e' névhatározóval egészen különböző ragozást mutat fel mind a' névszók, mind a' névmásokon, — olly sajátságot nyer a' mordvin nyelv, mely azt mind a' magyar-, mind a' finntől egyaránt eltávolítja. A' IX. pontról nem ítéltet; a' IV-ikről pedig későbbre halasztom ítéletemet. Lehet-e már az eddigi vizsgálatok után a' mordvin nyelv hovatartozását meghatározni? De nem akarjuk elhamarkodni; folytassuk tovább vizsgálatainkat. Miben áll a' mordvin nyelv közelebb a' magyarhoz, mint a' finnhez. A' föntebbi pontokon kívül leginkább még négy pontot ajánlunk az olvasó figyelmébe, melyek a' nyelv fajbeliségét és a' fajban való családi osztályozását meghatározhatják. Ilyenek

I. A' névszóragozás. Erről ugyan már az I. pont alatt volt szó, ott magára a' névragozás mintájára (IV, füz. 296. l.) utalva mondtam, hogy ez inkább finn, mint magyar, bár ez utóbbi nyelv elemeit is fellelhet benne fedezni. A' ragok többsége finn, a' többes rag használata magyarosabb, mert a' viszonyragok előtt nem változik el, mint a' finn; de azért abban különbözik a' magyartól, hogy gyakrabban a' viszonyragok után tétetik.

II. A' névmások. A' mordvin személyes névmások: mon, ton, szon, én, te, ő, többes: min, tin, szin, mi, ti, ök; a' finnek: minä, sinä, hän, többes: me, te, he vagy myö, työ, hyö. Hogy a' mordvin személyes névmások közelebb állanak a' magyarokhoz mint a' finn névmásokhoz, azt — megvallom — nem bírom átlátni. De talán a' mordvin névmások ragozása magyarosabb? Épen nem, a' mordvin és finn névmások úgy ragoztatnak, mint a' két nyelv névszói általában, a' magyar személyes névmások ragozása rendhagyó. Ebben tehát a' magyar nyelv különbözik mind a' mordvintól, mind a' finntől. — Igen, de a' birtokos ragok? (300 l.). Igaz ezek, még pedig különösen a' mordvin k végzetű ragok, mint kudonok, kudonk, kudoszt = házunk, házatok, házuk magyarosabbak, ezt elismerem, de hisz ha a' két nyelv közt hasonlat nem volna, a' mordvin nem lehetne rokona a' magyarnak, de azért találunk-e annyit, hogy amannak magyarságát állíthatnók? *)

*) Nem is kell valamely rokon nyelv magyarságáról beszélni, hanem csak azt nézni: ha vannak külön csoportok a' rokon fajban, bizonyos nyelv, melyik csoporthoz tartozik? 'S e' mellett is átmenetet találunk egyik csoportról a' másikra, — mi csak lassankint sül ki a' kutatás közben. H. P.

III. A számrendszer. Ez mindig egyik erősebb bizonyítványa a' nyelvrokonságnak. Végig néztem a' 302 — 303. lapon felhozott magyar-finn népek számtábláját, és amaz állítás igazságáról — nem tudom hányadszor — újra meggyőződtem; — de hogy a' mordvin és osztják nyelv számrendszere magyarosabb volna, azt ugyan nem lehet e' számtáblából kiolvasni, és a' mordvin számrendszer bizonyára nem hozható fel e' nyelv magyarságának tanuságaul.¹⁾

IV. Az igeragozás. Nyelveinkben általában az igék személyragjai a' személyes névmásokból lettek, és ha az igeragozás azokban többé vagy kevésbbé egyező, e' tünemény ama' körülményben találja természetes magyarázatát. Itt másról is van kérdés. Hasonlóbb-e a' mordvin igeragozás a' magyarhoz, mint a' finnhez? erre akarunk felelni. Először is az tűnik szemünkbe, hogy a' mordvin igének csak annyi sarkalatos idője van mint a' finnek, és nincs meg neki azon másik sarkalatos multja, mely a' magyar és töröktatár nyelvekben meg van: bicsdim, bicsdin, bicsdi = véstem vétél, vésett. E' multat a' finn nyelvek általában nélkülözik, a' mordvin velök tart, és ebben elüt a' magyartól. Nézzük a' személyragokat, ezek a' személyes névmások elkopott idomai. A' mordvin és szuómi nyelvben az első személyrag n, a' második t, e' két rag mindkét nyelvben ugyanaz; a' harmadikra nézve megjegyzendő, hogy a' finn ige ezt csak akkor nyeri, ha hozzá egy önhangzó függesztethetik, melly maga az ige zárhangzója, mikor ez kettőztetve szokott lenni²⁾, ellenben mordvin ige egyes harmadik személye i raggal bir. Ha tehát az első és második személyragra nézve a' mordvin és szuómi ige megegyeznek egymással és különböznek a' magyartól, a' harmadikra nézve a' mordvin ige különbözik mind a' szuómitól, mind a' magyartól, mellyek ebben egymáshoz közelednek, például szuómi: tunnen, tunnet, tuntee, mordvin: szodan, szodat, szodi = tudok, tudsz, tud. A' többes személyragok mind a' három nyelvben a' személyes névmások többesitől származnak. Mi az idő-képzőt illeti a' három nyelv közös multjában — ez a' magyarban a, e: tud-a, kére, a' finn- és mordvinban i, mellyhez a' személyragok járulnak, például finnben: tunsin, tunsit, tunsi, mordvinban szodin, szodit, de a' harmadik személyben szodasz; itt is a' mordvin közelebb áll a' finnhez mint a' magyarhoz. A' tagadó igére

¹⁾ Legalább némileg. H. P.

²⁾ Fábíán Ist. I. évf. VIII. füz. 309. l.

nézve már fentebb nyilatkoztunk, állítván, hogy e' részben a' jelen időbeni eltérés mellett is a' mordvin ige finn jellegű; míg ellenben azon tulajdonsága, hogy az ige-törzs nem változik, a' mordvin nyelvet a' magyarhoz közelíti, mert a' finn igitörzsek a' ragok előtt elváltoznak; — egyébiránt azt némelly magyar igék is követik, (V. füz. 337. l.) míg más finn nyelveknél, mint a' votják- és szürjännél fellelhető a' magyar-mordvin tulajdonság. Minő jellegű tehát a' mordvin igeragozás? — Mint a' mondottakból kitünik a' három rokon nyelv közül a' mordvin és finn sokkal közelebb állanak az igeragozást illetőleg, mint a' magyar és mordvin. Ugyanazon eredményt látjuk mind a' négy ponton, a' mordvin nyelv névragozása, névmásai, számrendszere és egyszerű igeragozása — a' tárgyról mindjárt lesz szó — egy két csekélyebb kivétellel egészen finn jellegűek; — és mind ezt a' négyet, mind a' Hunfalvy úr által a' magyar, török-tatár és finn nyelvek osztályozása végett felhozott pontokat tekintvén, legkisebb ok sincs arra: a' mordvin nyelvet a' finn család sorából kivenni, és a' magyarhoz sorozni.

Most lássunk néhány sajátságot, melyek azt mind a magyar-tól mind a' finntől megkülönböztetik. Illyenek:

1) A névszók és személyes névmások határozott ragozása, melyről már fentebb szólottunk, t. i. a' határozó a' névszóhoz vagy személyes névmáshoz ragadván azáltal egy új névragozás neme áll elő. A magyar névhatározónak semmi ilyen befolyása nincs, mutató névmás természetét még most is jobbadán megtartotta. Ha a' vogul és számójéd nyelvekben ennek nincs is nyoma, a' mordvin nyelv egyedül nem áll ¹⁾. Az árja nyelvekből tán az új perzsát, és az oláhot lehetne hozzá hasonlítani, emez különösen magát a' névhatározót ragozza, míg a' névszó épen marad minden esetben. Egy a' mordvinhoz közelebb álló példát mutatna a' baszk nyelv, hol az a' névhatározó a' névszó és ragok közé tétetik, például egun-nap, eguna = a' nap, egunae = a' napok; ait = atya, aita = az atya, aitare = az atyáé stb. ²⁾

2) A' mordvin nyelv a tagadója nem csak az igékhez hanem

¹⁾ A' vogulban is megvan, mint az akademiái Értesítőben a' nem sokára megjelenendő „Egy vogul monda“ meg fogja mutatni. H. P.

²⁾ Tan. Lap. 1858-ki 33. számában, hol én figyelmeztettem először a' magyar irodalmat ama' lehetőségre, hogy a' baszk nyelv tán áltaji faju.

a' névszókhoz is járul, mint paro jó, aparo ros, lamo sok, alamo kevés, vanksz tiszta, avanksz tisztátlan. Az ul létige tagadója a és vollaal tétetik össze, avol = nincs, mellyben mi is egy személytelen tagadó igét birunk, mellyet azonban a' finn és mordvin tagadó igével egy sorba nem lehet állítani, ezek segéd igék szerepét játszák; a' magyar csak tagadó létige, mellyek eredete különben még megfejtve nincs. ¹⁾

3) A' mordvin nyelv igeszókat képezhet minden névszóból, hozzáragasztván az igék személyragjait, mint paz ur, pazan úr vagyok, pazat úr vagy, pazatado urak vagytok, sőt a' birtoki esetben is pazon = úré, pazonan úré vagyok; paro jó, aparo ros, aparot ros vagy, apartonok rosak vagytok stb. Ez a' sajáttság a' szamojéd nyelvben is megvan, például lucza orosz, luczam orosz vagyok, luczan orosz vagy, luczava oroszok vagyunk stb. Ebben a' mordvin és szamojéd nyelvek tehát tökéletesen megegyeznek, és különböznek minden más ismert nyelvtől, még a' törököt és új perzsát sem véve ki. A' M. Nyelvészeti idej folyómatnak, I. füzetében (48 l.) az új perzsa nyelv ismertetésében mondatik, hogy az: em, i, eszt, im, id end létige hozzáragadhat minden dologszóhoz, névmáshoz és viszonyítóhoz is 's azok igékké lesznek mint: bende szolga, bende-em, bende-i, bende-iszt szolga vagyok stb.; (nem tudom hogyan mondhat ennek ellen H. úr a' II. füz. 36. lapján? ²⁾) a' török nyelvben az: im, szin, dūr, iz, sziz, dūrler létige a' névszókól hasonló módon igéket képezhet mint: güzél szép, güzelim, güzelsiz szép vagyok, vagy stb. Ezek egészen különböznek a' mordvin és szamojéd nyelv tanúságától, mert bende-im a' török güzelim és a' magyar szép vagyok csak annyiban térnek el egymástól, hogy a' törökben összeiratnak, a' magyarban nem. Az új perzsa és török nyelvben ezek csak összetett szók, míg ellenben a' mordvin és szamojéd nyelvben a' személyes névmások hozzáragasztása által a' névszók valóóságos igékké lesznek és mint igék ragoztatnak is. Hasonlót említenek a' baszk nyelvről, de ennek tanúságát e' részben közelebbről még

¹⁾ A' nincs, nincsenek-re nem tudok jobb hasonlatot mint az osztják endam vagy endem endemet nincs, nincsenek igét és az új perzsa hasonló értelmű tagadó igéjét: nîsztem nîszti, nîszt, nîsztîm, nîsztîd, nîszten. (49. l.)

²⁾ Az idézett helyen az van mondva, hogy a' perzsában az egész létige járul névszókhoz és ígétőkhöz, nem csak személyi rag, mint a' magyarban.

nem ismerem, azonban a' dakota nyelvről tudjuk, hogy nevezőesetbeli személyes névmásai tulajdonság-nevekhez is járulnak, azokból igéket képezvén p. o. waonsida kegyelmes, lesz waonsi-wa-da, waonsi-ja-da kegyelmes vagyok, vagy, satb. ¹⁾ főnevekhez is, mint: vicsaszta ember, vi-ma-csaszta ember vagyok, vi-ni-csaszta-pi emberek vagytok stb. Hogy itt a' személyragok előre ragadnak vagy közbeszuratnak, a' mordvinban pedig hátul ragasztatnak, az mit sem tesz, a' jelenség ugyan az, a' névszó a' személyragok hozzájárulása által igévé változik.

Már igen sokáig vettem igénybe a' szíves olvasó türelmét, de ha a' mordvin nyelv hovátartozását kijelölni szándékoztam, felkellett hordanom mindent, mi a' kérdés felvilágosításaul szolgálhat, és a' mi — akar utomon kívül — el nem kerülté figyelmemet. A' figyelmes olvasó már most is mérlegelheti a' felhozott tényeket, sőt ítélhet is, mert a' mit ezután felhozok, az annyi tényeken alapuló ítéleten nem változtathat, a' kérdést legfeljebb újabb világításban mutathatja.

Midőn fentebb a' Hunfalvy úr által a' magyar, török-tatár és finn nyelvek jellemzésére felhozott pontok közül a' VI-ikhoz értünk, annak tárgyalását későbbre halasztám, mert nem akarom vala hosszabb eltérés által vizsgálatam fonalát megszakasztani. E' pontot most vehetjük elő, és a' magyar mordvin, vogul, osztják és szamojéd nyelvek tárgyi ragozását elemezhetjük.

Olvasóink nem hiszik a' tudós Du Ponceauval, hogy a' nyelvek sajátságai, mellyek gyakran azoknak fajbeliségéről is határoznak, csak néhány faiseurs leleményességének tulajdoníthatók. A' M. Ny. olvasói épen úgy tudják mint csekélységem, hogy a' nyelvek sajátságai az azoknak ős elemeiben létező szükségesség törvénye szerint hozattak létre az emberi szellem által, melly nyilván népcsaládok, nemzetek és egyének szerint, különböző lehet. Innét van mind az egy- mind a' különfajú népek nyelveiben található őszhangzat és különféleség. Nem vagyok nyelvphilosoph, e' hangon nem folytatom, csak azt az egy megjegyzést teszem még hozzá, hogy mint a' nyelvtudomány is kénytelen elismerni, vannak a' nyelveknek sajátságaik, mellyek kisebb nagyobb mértékben majdnem minden nyelvekkel közősek; vannak mások, mellyeket a' nyelvek egy bizonyos osztálya bír, a' melly ennek következtében külön fajt alkot; végre vannakollyak is,

*) 1856-ki. Akad. Értesítő 10. füz. 231. l.

a' mellyek az egy fajbeli nyelveket külön családokra osztják, sőt még az egyes családok nyelveit is egymástól megkülönböztetik. Így például azon sajátság, hogy az igék ragozása a' személyes névmásoknak a' törzshözi ragasztása által megy végbe, nem csak az árja, sémi és turáni vagy is áltaji nyelvekkel közös, megvan ez az amerikai nyelvekben is, azon különbséggel — melly azonban nem lényeges — hogy e' ragok vagy elötétetnek a' törzshöz, vagy közbe szúratnak, bár az utóragozásra is van példa; — e különbség azután a' külön fajbeliség eredménye. Így továbbá azon sajátságra nézve, melly szerint az árja és sémi nyelvekben a' névszók szónemmel bírnak, az árja és sémi nyelvfajok egymással megegyeznek, de egyszersmind különböznek az áltaji fajtól, melly szónemmel nem bír. Azonban az amerikai nyelvekben sincs szónem, ezek tehát e' részben az áltaji fajuakkal egyeznek. E' fajbeli egyezések és különbözések mellett, mellyek az összes fajokat egymáshoz közelebb hozzák vagy egymástól eltávolítják, vannak még — mint előbb mondtam — nyelvsajátságok, mellyek az egy fajbeli nyelveket családokra osztják, sőt az egy családbelieket is megkülönböztetik egymástól; de vannak olly nyelvsajátságok is, mellyek valamelly nyelvfaj egyes nyelvét vagy nyelvcsaládját megkülönböztetvén saját nyelvfajától, — egy másik faj nyelveihez hozzák közelebb. Így például a' török ige ragozása a' verbum substantivum = létige segélyével megy végbe, mint az árja nyelvek közül többek közt a' latin igéé, mellynek ragozásában milly nagy szerepet játszanak a' szanszkrit asmi latin sum, esum, szanszkrit bhu, latin fu létigék, minden nyelvész tudja, 's ha a' latin bam rag a' bhu = fu-tól származik, valóban nem látjuk, mi különbség van a' latin amabam és a' török szeveridim között ¹⁾ ? A többi áltaji fajú nyelvekben — mint tudjuk — a' pusztá személyes névmásoknak a' törzshöz való ragasztása által történik az igeragozás, csak 'a' török ige tesz kivételt. ²⁾ A' fajtóli eltérésre nézve egy más példát mutat a' magyar nyelv, midőn igéji előtt felveszi a' viszonszókat mint az árja nyelvek, például: bemenni fölmenni stb. Igen érdekes találkozást mutat még a' névhatározó (az

¹⁾ A' latin amabam-ban a' rag legfeljebb is jobban összeforrott a' törzsszel; de eredete ugyanaz mint a' török idim-é.

²⁾ Nem egészen. A' múlt: szev-di-m, szev-di-n, szev-di, szev-di-k, szev-di-niz különbözik a' jelentül: szever-im, szever-szin, szever, szever-iz, szeversziz, melly inkább: amans sum stb. H. P.

ez) használata különfajú nyelvekben, megvan nemcsak a' rokon mordvinban, hanem az árja kopott jellegű angol (the) és uipperzsa (e) nyelvekben is; az amerikai nyelvek közül — tudjuk — megvan az algonkinban (mo monko, az-ból) hol elül, a' dakotában, hol hátul áll, végre találtatik még a' baszk nyelvben, melyly mint Hunfalvy úr mondja (M. Ny. IV. 20 l.) egy korábbi glottologiai kornak szülötte? De még egy nevezetes sajátságban találkoznak a' baszk, az áltaji fajú mordvin és szamojéd 's az amerikai nyelvek, mindezek képesek t. i. a' névszóból a' személyragok hozzatételével igeszókat képezni, (l 280.l.) mire más nyelvek — még az újperzsa és török sem képesek, mint az idézett helyen megmutattam. Nem akarom, és nem magyarázhatom meg mélyebben e' tüneményt olly népeknél főkép, melyeknek elsejét, a' baszkok nyelvét és Iberiábani lakását tekintve Humboldt Vilmos Európa autochton — ős népének nevezte *), melyeknek utóbbikáról — az amerikai nyelvcsaládról — feltehetjük, hogy cultura és polgárosodás nélkül maradván napjainkig, nyelve lényegesen nem változott; de még is azt gyanítom, hogy olly nyelvekben, melyek a' személyragok hozzáragasztása által névszókat is képesek igékké változtatni, e' sajátság akkor tamadt, midőn még a' névszó- és igegyökök közti különbség nem volt ismeretes; ez csak a' ragozás első stadiumában történhetett, csak akkor volt az illy szóösszetétel lehetséges: paz = ur, pazan = úr-én paro — jó, paron = jó-én, az az úr vagyok, jó vagyok; 's akkor mondhaták: szem-én = látok fül-én = hallok stb.

Hát a' Hunfalvy úr által úgy nevezett áltaji faj magyar vagy ugri ágának tárgyi ragozására nézve nem találunk-e valami hasonlatot más nyelveknél? A' mint vesszük a' kérdést, melyet mindenestre két része kell osztani. Összekapcsolja-e valamely nyelv a' vonzott tárgyat az igével? ez a' kérdés első része; közbeszúrja és összeolvasztja-e más nyelv a' vonzott tárgyat az igetörzs- és személyraggal mint az úgynevezett magyar ág? ez a' kérdés második része. Az első kérdésre határozottan igennel kell felelni, ilyen nyelv több van. Nézzük a' dakota nyelvet, melyről bizony feltehetjük, ősi kezdetleges állapotban van; az amerikai ős erdők lakóji alig érhettek rá nyelveket művelni, azután nem keresnének és nem találhatnának a' tudósok közte és egy más általánosan elismert ős

*) Untersuchungen über die Urbewohner Hispániens.

állapotu nyelv — a' baszk — között rokon nyelvidomokat, ha legalább is oly ősi nem volna mint emez, mellynek közel négy ezredéves életéről tudomásunk van. 'S mit mond a' dakota nyelv? Igéje felveszi a' személyes névmások tárgyeseteit: ma, ni engem, téged (3-ik sz. nincs) ún-pi vagy únk-pi, ni-pi, wicsa, minket, titeket, őket, mellyek vagy elől vagy közepett betoldatnak; a' tárgyi névmások megelőzik az alanyiakat, például nicsaska téged, nicsaskapi titeket kötlek, itt az én nincs kitéve (kask = köt, ni után k = cs) wicsa-wa-kaska én kötöm őket; betoldók baksza = kés-sel vágni: bacsiksza téged, bacsikszapi titeket váglak, ba-vicsa-jaksza = őket te vágod stb. 'S mit tanúsít ezzel a' dakota nyelv? Szegénységét.¹⁾ A' névszó helybeli viszonyításait kivéve nincs a' névszónak tárgyi, nincs birtoki, nincs tulajdonító esete. E' tanúságot igen jó lesz megjegyeznünk. Mit mond ehhez állítólagos ős rokona a' baszk nyelv? Ennek szinte van tárgyi ragozása, igéje felveszi a' tárgyat tárgyi és tulajdonító esetben, még pedig az egyenes tárgyat az átható igék elül, a' benhatók az alanyi rag és ige-törzs közé, vajjon tesz-e ezzel tanúságot szegénységéről is a' viszonyragokra nézve nem tudom, de a mordvin nyelvet tekintve, mellynek tárgyi igeragozása mellett szintén nincs tárgyesete, igen hihető.

De ha a' feltett kérdés első részére akarunk csak felelni, szemelőtt tartván a' tárgyi igeragozás egyszerű definitióját, t. i. a' tárgynak az igéveli kapcsát, — die Andeutung des Objects in der Flexion der Conjugation²⁾ — erre az árja nyelvekben is találunk tanúságot. Így például a' román nyelvek közül a' francziában a' je l'aime, tu l'aimes, il l'aime féle ragozásban a' kimondáskor a' tárgy (le) úgy összeolvad az igével, hogy azt semmiféle fül meg nem fogja különböztetni, aime-le, aimez-le már inkább hátrasimulás; az olasz nyelv is mutat erre példát, főkép költői irálya, mellyben a' vedolo, ho vedutolo, verrolo féle alakok épen nem gyérek; kötetlen beszédben is mondják: vedelo vagy hangzó előtt vedel, sőt az egyes tulajdonító is betoldatik, mint datemelo, dimelo stb. Azonban ezeknél tökéletesebben mutatja fel a' tárgyas igeragozást az új

¹⁾ A' nyelv szegénysége, dűssága igen nehéz meghatározásu fogalom. A' mit valamely nyelv rag-képen szokott kifejezni, azt nem tartja meg önállóan. Szegényebb-e amaz esetben, mint volna ebben? Általában a' foglalo nyelvek szegényebbek-e a' taglalo nyelveknél? H. P.

²⁾ Findet sich auch in anderen europaischen Spr. U. o. idézett helyen.

perzsa nyelv, melly minden árja fajbelisége mellett idomai idegen-szerűsége által idegen faju nyelvek befolyását tanusítja, és ha e' befolyás csakugyan megvolt, mint ki is mutatható, vajjon a' más világrészű bornu nyelv, vagy a' szomszéd áltaji faju nyelvek egyike gyakorolta-e azt? annak elhatározását az olvasó ítéletére bízom ¹⁾. Ez különben nem tartozik tárgyunkhoz, csak a' tárgyi igeragozás tüneményét tekintjük, melly csakugyan megvan már akár áltaji befolyás eredménye akárnem, még pedig egész terjedelemben alkalmazva; mert minden alanyi személyraghoz minden személy tárgyi ragja járulhat. Hunfalvy úr azt mondja: ez csak odasimulás; — enclisis — nekem úgy látszik több, mert mégis van különbség a' *λέγε μοι, ἔνψυχας-με* voyez-le és a' vedelo vedel', meg a' bendemet, bendemes, bendesuma féle alakok között; — már az egybeírás is megváltoztatja a' hangsúly helyzetét, 's idővel a' személy és tárgyi rag egybeolvadására vezethet. Igen, de az új perzsában az alanyi személyrag megelőzi a' tárgyt, a' magyarban, mordvinban stb. a' tárgyi a' személyragot. Igaz, de az csak azt tanusítja, hogy a' tárgyi ragozás akkor kapott fel az új perzsa nyelvben, midőn az alanyi személyrag az igtörzszel összeolvadva egy teljes egészet képezett, az ige tehát a' betoldást többé el nem fogadhatta ²⁾, a' magyar mordvin stb. nyelvben a' személy és tárgyi ragok egyeidejűek, hogy a' tárgyiak az alanyiaknak elébe tétettek, ez a' fajbeliség eredménye — különben a' baszk és dakota nyelvekben ugyanazt látjuk — és hiszem, ha a' török vagy finn nyelv a' tárgyas igeragozásra rájönnek vala, épen úgy használták volna mint a' magyar, mordvin ³⁾ stb; és hogy e' ragok később egybe olvadtak, az csak az euphonia eredménye. De mégis mi lehet az oka, hogy a' perzsa

¹⁾ Itt határozottabb kifejtés volna szükséges. A' román nyelvbeli, *datemelo'* féleket azért nem vehetjük tárgyi ragozásnak, mert a' *date* a' teljes test, a többi esetleg áll, majd elül, majd utól, nem alakult még szervezetté, mint nem a' magyar *be-menni* stb. — Azután a' perzsa nyelv hol vette azt, miről szó van, azt ne bízzuk az olvasóra, hanem mondja meg az író.

H. P.

²⁾ Ép ez okbul nem létegecsültség (organismus).

H. P.

³⁾ A' finn magába térő ige legalább ezt tanusítja, az az *it, itse, ihte, iks és ks* = maga névmások az igtörzs és személyrag közé tétetnek, mint ketkein elrejttem magam, ketkeit, ketkeikse stb. — (Hisz ilyen a' latin, görög, szanszkrit passivum is.

H. P.

nyelv a' tárgyi igezagozást elfogadta? Bizonyosan nem más, mint-hogy lekopván viszonyragjai elvesztette határozottságát, a' még dativust és ablativust is kifejező *ra* sem volt többé képes a' tárgyesetet határozottan jelölni. Hogy illyesmi lehetett az ok, arra a' mordvin nyelv jelensége is mutat, mellynek szinte nincs tárgyesete, mi leginkább a' névmásoknál okoz bajt, — mert a' névszóknál igen sok nyelvben a' szórend jelöli a' nevezőt és tárgyat, — azért vesz is föl mindezen nyelvek igéji a' személy és névmások tárgyeseteit.

És most végre annyi kitérés után vegyük elő a' mordvin ige tárgyi ragozását (M. Ny. II. 345—352 l.). Felhoztuk már több ízben, hogy a' mordvin névszónak nincs tárgyesete, és mivel a' névmások ragozása megegyez a' névszókéval, ezeknek sincs. A' mordvin nyelvben hibázik tehát azon határozottság, mellyet a' kívánt esetben a' tárgyeset adhat. Igaz, hogy a' finn nyelvnek sincs tárgyesete és mégsem szorult a' tárgyi ragozásra, mert „van határozott és határozatlan osztó nevezője, és nem szorult a' mutató névmás általi ismétlésére a' határozásnak“ ¹⁾. Egyébiránt a' nyelvajáságok magában a' nyelvben létező kényszerűségnek lévén kifolyása, ebben kell az oknak rejleni, eme' két rokon nyelv közül miért fejtett ki az egyik tárgyias névszó- és igeragozást a' másik nem, holott mindkettő egy célra tört — a' tárgy pontosabb meghatározására. Úgy van erre nézve a' magyar nyelv is, melly a' tárgy pontosabb meghatározása végett a' mutató névmásra, és határozott tárgyi-ragozásra minden kül befolyás nélkül is bel kényszerűségből szorulhatott. De térjünk vissza a' mordvin igére. Ez minden alanyi személye elé felveszi a' személyes névmásokat tárgyul, ú. m : m am, mem engem, t, ta, tä, anzat, nzet téged, ja ze sza öt, miz minket, dez, diz titeket, iz őket. Kár volt Hunfalvy úrnak össze nem állítani; nem tudom mind eltaláltam-e, legalább annyi fáradságomba került, mennyit kevés olvasó szánhatott reá ²⁾. E' névmások leginkább az egyes harmadik személynél tűnnek föl, mint : szodí mem,

¹⁾ Alkalmasint, nem a' tárgyeset híja volt oka a' tárgyi ragozásnak.

H. P.

²⁾ Ki kell még pótolnunk a' mordvin nyelv-isméretét, 's reménylem, a' szorgalmatos szerző fogja kipótolni. *Ἔν τε δὴ ἑρχομένη, καὶ τε πρὸ ὁ τοῖ ἐνόησεν, Ὅπως κέρδος ἔη.* II. X. 224.

H. P.

tuda engem, szodīnzet, toda téged, szodīze tudá ötet, szodī-miz toda minket, szodī-dez titeket, szodavl-iz hogy tudnák őket. E' tárgyi névmások többször az első és második alanyi személyrag elé toldatnak, mint szoda-t-an tudlak, szodī-m-ek tudál engemet, de néha — a' harmadik személyragokat nem számítva — a' személyrag után jönnek mint szodī-ja tudám öt, szodī-dez, tudálak titeket, szodata-diz tudlak titeket. Ez igen hasonlít a' perzsa enclisis-hez; de vannak feltünőbb tünetények is. Szodī-miz szabályszerűleg toda minket, de annyit is tesz tudának engemet, sőt tudának minket is. A' mordvin nyelv tehát a' miz, diz, iz névmások által egyaránt jelöl egyes alanyi és többes tárgyi személyt és viszont, mert szodī-diz (dez) toda titeket, tudának titeket és tudnának engem stb; mi bizonyára nem magyar sajáttság. Ez alakokban idomkopás sem látható, mint Hunfalvy úr sejtí, hanem igenis látható az idomszegénység, és az alanyi és tárgyirag megkülönböztetésének hijánya ¹⁾, minek példáját a' dakota nyelv is adja, mellyben baunikszipi ök vágnak téged és titeket egyaránt, baun-kszipi mi vágjuk ötet és minket vágnak ök.

Vegyük hozzá a' magyar nyelv tanuságát. A' mordvin nyelv, mint láttuk, minden alanyi személyhez mind a' három személyt tárgyl fogadhatja: ellenben a' magyar befogadhatja ugyan tárgyl a' második személyt, de csak az első elé, és ebben megegyez a' mordvinnal; tudlak tudálak épen olyan mint szoda-t-an és szodī-t-än, végre befogadja tárgyl a' harmadikat minden alanyi személy elé, tudom tudod stb. De itt több különbözés van. A' mordvinban az első és második tárgyi személy néha ugyan beolvad az igetörzs és alanyi személyrag közé — bár az ellenkezőre is van példa, de a' harmadik tárgyi személy — a' felhozott példákból ítélve — igen gyéren: szodī-ja tudám öt, szodīze ²⁾ tudá, szodī tudák öt és őket, szodavliz hogy tudnák őket, itt mindenütt hátul áll, ³⁾ csak szo-

¹⁾ Millyen a' magyarban is van, p. o. tudnék, tudnál, tudna, tudnánk, tudnátok, — s tudnám, tudnád, tudnája, tudnók (a' köznép sok helyütt: tudnánk), tudnátok. De ez látszat csak. A' mordvin nyelv teljesebb tudása is sokat pótolhat és igazíthat még.

H. P.

²⁾ Ezen i-t megismérteti talán a' vogul ige, mellynek 3. személye i-re megyen ki, s mellyrül még most nem tudom, rage, vagy igeképző, tehát az, mi a' szót igévé teszi. Külömben a' *tudd* is ilyen.

H. P.

³⁾ Vagy egygyé olvadt a' személyi raggal, mint a' tudom, tudod-ban.

H. P.

dik tudatok és szodavlink, hogy tudnátok őt, látható beolvadva; pedig a' magyar ige e' részben igen szabályszerű: tudom tudod tudja, tudjuk, tudjátok tudják, tudám tudád tudá-va tudók tudatok tudák. Hogy ezekben a' ja és va ragok szerepelnek, azt az egyes 3 ik személyek mutatják, e' ragok vannak az ige törzs és személyrag közé olvadva. Hogy a' tudom, tudod-ban is kell tárgyi ragnak lenni, az magából folyik, a' tárgyi ragozás természetéből, — ez a' harmadik személy ö öv lehet csak. Miben áll itt az egyezés a' mordvin és magyar ige közt? Abban hogy mind a' kettő felveszi tárgyul a' harmadik személyt az alanyi személyhez, — igen de ezt más nem áltaji nyelvek is teszik ¹⁾; a' mint fentebb láttuk, ezt teszi a' parancsoló módban az olasz, általában minden időben az új perzsa, továbbá a' baszk és az amerikai nyelvek. De különbség van a' közt, mikép történik ez némelly árja nyelveknél meg a' magyarnál, mordvinnál: igen de a' különbség csak a' különböző fajbeliség eredménye, az árja nyelvekben a' tárgynak az igébe való felvétele később történt, midőn már a' személyrag az igeraggyal egybeolvadt; a' tárgyi ragot nem lehetett többé betoldani, a' mi nyelveinknél, ez úgy látszik, akkor történt, midőn az igeragozás a' nyelvben felkapott, nyelveinkben a' személy és tárgyi ragok egykoruak. Hogy pedig a' tárgyi rag megelőzte az alanyit, ez a' fajbeliség eredménye, ezt különben a' távolabb álló baszk és amerikai nyelvekben is látjuk, az összeolvadásban pedig csak az euphonia törvényeit látom végrehajtva. Azután annyira egyenlőn történik-e a' ragozás, hogy minden egyéb ellenkező jelenségek ellenére a' mordvin nyelv magyarságát ²⁾ ennek alapján lehessen kimondani? Ha csak rokon nyelvről volna szó, elfogadnók az olyan a' millyen egyezést a' rokonság bizonyítványául, de itt nyelvazonosságról van szó ³⁾, a' kérdés megfontolása nagyobb szigorúságot

¹⁾ Csak hogy mi az áltaji nyelvekről és csoportjaikról beszélünk az áltajiság körében.

H. P.

²⁾ Úgy tartom, nem kell a' mordvin nyelv magyarságát említeni, azt nem igen irtam sehol is; hanem az volna a' kérdés: p. o. a' magyarhoz a' finn nyelv áll-e közelebb, vagy a' mordvin? Hogy egyik se magyar, azt nem is vitatjuk.

H. P.

³⁾ Dehogy van erről szó! Reményilem, azon állításnak: Hungarorum et Lapponum idioma idem esse — teljesen elmúlt az ideje!

H. P.

igényel. Előbb mondtuk, hogy a' mordvin tárgyias igeragozásban a' tárgyi ragok többnyire hátul állanak, miről az olvasó is meggyőződhetik, (350. l.) a' magyar igében a' tárgyi és alanyi ragok egybeolvadása tökéletes, és pedig tökéletes volt a' Halotti beszéd írásakor is, mellynek nyelve — bizvást feltehetjük, mert a' beköltözés második századában íratott — Árpádék nyelve volt. Sem a' Halotti beszédben, sem más régi nyelvmaradványainkban semmi nyoma annak, hogy nyelvünk igei felvették volna valaha tárgyat a' többi személyeket is az egyes harmadikon kívül. (Tudlak és szodatan-ról nem szólok, ez meglepő találkozás, mellyet a' nyelv-rokonság és talán szomszédos befolyás is megfejt). Pedig ezen nyelvmaradványok közt akár hány elmosódott emlék van nyelvünk ősi kincstárából, minek becset már most nem ismerjük! Így például, hogy többet hallgatással mellőztek, — az alakok millyen dús kincsét birta nyelvünk hajdan az igenevek ragozásában, olly formákat, mellyek a' második időszakon innen már nagyrészt kiavultak, de a' mellyeknek emlékeire tisztelettel tekintünk fel, mint ősi nyelvünk hajlékonyságának bizonyítványára. Hát e' régi nyelvmaradványok, mellyek annyi elavult kincsre emlékeztetnek, egy árva jelet sem bírnak annak, ha nyelvünk a' többi tárgyi személyek ragjait igejibe valaha felvette volna? És e' sajátság teljes hiánya nyelvemlékeinkben fel is jogosít hinnünk, hogy az Árpádék nyelve, vagy általában nyelvünk soha sem birta, mert nem volt meg a' nyelvben azon kényszerűség, mellynek hódolva azt a' sajátságot kénytelen lett volna kifejtetni. A' mordvin nyelvnek, mint említők, nincs tárgyesete, a' magyarnak ellenben van, és így a' nyelv nem szorult reá, hogy az engem, téged, minket titeteket, őket féle tárgyeseteket az ige fejezze ki, mint a' mordvin nyelv, melly nem bírja, vagy mint a' baszk és amerikai nyelvek, melly utóbbiakról tudjuk, hogy azért tömködők, mert a' névszók viszonyragok hijával vannak *). Ez, úgy hiszem a' nyelvek természetes logikája. De hát miért veszi föl a' magyar ige a' harmadik tárgyi személyt? Hátha H. úrnak a' most előadott tárgyiragozás elméletét illetőleg igaza sincs, hátha az nem is harmadik tárgyi személyrag, a' mit eddig annak hittünk? Nézzük csak! „Minthogy a' harmadik tárgyi személy mutató névmás természetű, azért ellenkezik vele minden tárgy,

*) Nem gondolnám, hogy ezért tömködők.

melly mutató névmással nem járhat.“ Tehát a' magyar ige tulajdonképen a' mutató névmást veszi föl tárgyul, azon mutató névmást, melly névszóhatározóul is szokott használtatni. Lakja habitatio eius, ez jól van, de lak-ja-im, lak-ja-id, lak-ja-ink, lak-ja-itok, mit keres a' harmadik személyrag itt? — ennek példáját egy rokon nyelv sem adja ¹⁾). Látom a' lakot, látom lak-ja-inkat, az amott szükséges névhatározó itt elmarad. Hát ha „lakjainkban“ már ben volna a' mutató névmás természetű névhatározó, mint látjátok-ban? — hátha a' ja csakugyan nem is volna a' harmadik személy tárgyi ragja? mert mit jelentene lak-ja-ink = habitatio-eius-nostrae? — ennek nincs értelme. Ezek kétségek, mellyeket Hunfalvy úr kétségkívül meg fog fejteni, de a' mellyek azt sejtetik velem, hogy *valamint a' mordvin névszó a' mutató névmás felvétele által határozott névragozást képez, úgy a' magyar, úgy nevezett tárgyi ragozás is illetőleg határozott igeragozás, melly nem a' mordvin tárgyi igeragozásnak, hanem a' mordvin határozott névragozásnak felel meg*, és ebben különbözik a' mordin tárgyi igeragozás a' magyartól ²⁾).

*
*   *

Ezzel bevégeztük volna feladatunkat: a' mordvin nyelv magyarságát minden oldalról megvitatni; végig mentünk Hunfalvy úr pontjain, egybevetettük névszó- és igeragozását — az egyszerűt és tárgyasat, névmásait, számrendszerét a' magyaréval, — feleljünk-e a' kérdésre magyar nyelv-e a' mordvin ³⁾? Nem tesszük, — e' kérdésre az olvasó maga is felelhet már. Nem harczoltam a' mordvinok magyarsága ellen semmi olyan eszmével, mellyet Hunfalvy úr előitéletnek keresztelhetett volna, nem hoztam fel azt, hogy, — ha a' mordvinok a' magyar fajú népekhez tartoznak, — akkor meg kell vizsgálni, külső jellegöket, meg kell vizsgálni szokásaikat, erkölceiket, életök és hadviselésök modját egy szóval mind azt, mi egy népnek külső történelmi habitusát illeti és mind ezt megvizsgálván az elismert magyar néppel egybevetni, mind-

¹⁾ Halkan! Lehet hogy a' vogul adja.

²⁾ Ha nem tárgyra vonatkozik: mi által, vagy mi végett lehetne határozott? — Egyébiránt nem sokára új anyaggal fogom felvilágosítani. H. P.

³⁾ Honnan jönne e' kérdés? De strigis quae non sunt nulla quaestio fiat. H. P.

ezt elhagytam, magából a' nyelvből akartam a' következtetést ki vonni, millyen sikerrel, azt a' szíves olvasó ítélje meg.

Ha a' mordvin nyelv nem tartozik a' magyar ághoz, akkor talán a' finnhez? Erről nem akarok itélni olly illetékes bíró előtt mint Hunfalvy úr, azt látom a' mordvin és finn sokban megegyeznek, de vannak a' mordvin nyelvnek sajátosságai, mellyek azt mind a' finntől, mind a' magyartól megkülömböztetik, millyenek határozott névszóragozása, tagadó szócskájának a' névszókhózi tapadása, igeszókat névszókból képezhető hajlékonysága, és a' tett vizsgálatok után mondható, tárgyas igeragozása. Millyen nyelvesaládba tartozik tehát a' mordvin nyelv? — Hunfalvy úr a M. Nyelvészet tavalyi folyamában (263—282 l.) a' vogul és szamojéd nyelvek tárgyi igeragozását közölte, hol a' 266-ik lapon azt is mondja, hogy a' közölt ('s a' finnen át a' magyarral rokonított) kis mutatóványból a' rokon szavaknak meggyőződhetik a' magyar olvasó „hogy — — — a' szamojéd nyelv a' magyarhoz rokon még pedig a' tulajdonkép finn nyelven inkább innen hogysen azon tul levő rokon.” Közbevetőleg legyen mondva — Hunfalvy urat a' keleti képzelődés néha — mint minden magyart — elragadja, például egy helyen (II. 293 l.) némelly osztják ragoknak a' magyar nyelvbeli ekkeli egyezését látván lelkesülten felkiált: Árpádék tan értették a' khandát, és ugyanott mondja lelkesülten: A szürjān a' magyarnak testvére *)! mert e két mondatban: Ti emősz szov mulōn: korszov

*) Itt szerző nem jól értett, vagy én nem jól fejeztem ki magamat. Hogy illyen félszeg itéletre ne vetemedjünk, arra czéloz az idézett hely Magy. Nyelv. II. 293 stb. l. Azt mondom ott többi közt: „Ha a' magyar nyelv középső helyet foglal a' finn és török-tatár nyelvesoportok közt . . . . . kérdés támad, mellyikhez áll azok közzül legközelebb a' magyar? E' kérdésre minden rokon nyelv felel ugyan, de csak félszegen, ha a' többiek tanuságát nem vehetjük egybe.” Például hozom fel Sajnovicsot, kinek a' lapp nyelvről tett itélete ismételtes; Ballagi-t, ki a' szürjān nyelv kitünő hasonlatosságát látta meg. „S olvasván a' szürjān Mátét, nem egyszer vagyunk hajlandók felkiáltani: a' szürjān a' magyarnak testvére stb.” „Mílőn én először olvasám Castren rövid osztják nyelvtanát, szint' azt gondoltam: Árpádék tán értették a' khandát.” . . . „Így járhat más ember más rokon nyelvvél. Külön és egyenkéd, úgy látszik, mindenike legközelebb akar lenni a' magyarhoz; egybetartva ki egészítik egymást, 's a' vizsgáló előtt mint annyi történeti állomások tűnnek fel, mellyek azomban új új ösvényt nyitnak.” . . . „Mit mondanak az Uralon inneni és túli nyelvek? A' mordvin hangosan dicsekszik, hogy ő úgy ragozza

dubalö, mien szolaszász = ti vagytok só (sava) földnek : mikor a' só dohosodik, mivel sózatik — egyezést talál ; — pedig ti = ti, mien = mivel névmások, ezeknek hasonlatosságán nem lehet csudálkozni, szov = só megvan az árja nyelvekben, szolaszász sózatik, származottak, marad az egy dubalö dohosodik valódi hasonlatúl. Valóban ha e' két árja mondatot vesszük : meus pater est in horto, mein Vater ist im Garten, egy lelkesült germán több joggal kiálthatna föl : Hermannék tán értették Cicero nyelvét !

Hunfalvy úr tehát a' szamojéd igét — valóban szak-avatottan — tárgyalván felmutatja a' szamojéd mellett a' vogul tárgyi igeragozást is, mellyek megvalljuk látszatra legalább úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a' másikhoz. Mindkét nyelv igéje felveszi a' 3-ik személyt tárgyul, annak egyesét, kettesét és többesét mind a' három számban. A' személyragok az igező végén, a' szamojéd igenél a' módjegy 's a' személyragok után ; csak az a' kár, hogy a' névmásokat külön kitéve nem találjuk 's így az alanyi és tárgyi rag egybeolvadásának fokát sem érthetjük meg. A' mordvin igeragozás tagadhatlanúl közeledik ehhez, de még az igezőknak képzése is egyez a' szamojéddal, — az osztják nyelv tanuságát birhatni most reméljük.

Ide tartoznék-e a' mordvin nyelv ? nem tudom, erre Hunfalvy úr adhatna bő tudományánál fogva alapos feleletet. Azomban feltevé azt, hogy e' nyelvek együvé tartoznak, egy népcsaládot nyer-nénk, mellynek nyelvei olly perspectivát adnak Európa ősz hajdankorába, minőt nem remélheténk. A' szamojéd és vogul nyelvek tárgyi igeragozása, már akár hogyan vesszük a' dolgot, a' tömködés alapelvén nyugszik, bár a' kivitel a' baszk és az amerikai nyelvekétől elüt, de az alapelv ugyanaz, az igezők képzésében tapasztalt hajlékonyság az atlanti tengeren innen és túl megegyez. — — Ázsiából származnak-e tehát valóban az amerikaiak ? és a' Mankokapuk-féle hagyomány nem mese, 's volt-e az ősz hajdankorban olly idő, midőn e' népek érintkeztek ? Mind olly kérdések, melyekre a' tudomány még most nem felelhet. Európában a' keltek előtt

---

az igét mint a magyar . . . az ige-tagadásra nézve pedig közepett áll a' nyugati finn meg a' török 's a' magyar közt. Ennél fogva, 's földirati viszonyainál fogva is, kettős érdeklél bír előttünk a' mordvin.

Úgy hiszem, nem annyira homályos, hogy értelme ellenkezőjét lehesen kiolvasni.

H. P.

más népek laktak, így veszi föl az úgynevezett finn hypothesis a' dolgot; Pritchard allophylus, mások határozottabban finn-ugor népeknek nevezik Európa ős lakóit. E' népek maradványai volnának nyugaton a' baszkok, éjszakkeleten a' szamojédok, vogulok stb? Ha a' baszk nyelv egy korábbi glottologiai korszak szülötte, nem mutat-e annyi kapesot a' szamojéd nyelv, hogy vele egykoru legyen, vagy pedig az átmenetet képezze a' többi áltaji nyelvekre? Mind ezen kérdésekre majd a' nyelvtudomány fog felelhetni, ha vizsgálataiba nemcsak a' baszk, hanem az errel állítólag sokban egyező amerikai nyelveket is befoglalandja, mikor tán arról is adhat felvilágosítást, igazán érintkeztek-e egykor a' baszk, finn-ugor családok, és milly befolyással voltak egymásra? Ha a' tudomány erre a' kérdésre csakugyan igennel felel, mi osztályrész jut tehát a' magyar nyelvnek? Ha nincs is szerencséje az előbbi glottologiai korszakhoz tartoznia, de mint a' vogul szamojéd nyelvek közel rokonának azon dicsőség juthat, hidat képezni a' török nyelv felé 's megnyitni az újabb glottologiai korszak reggelét.

RIBÁRY FERENCZ.

Ezen jeles szorgalommal, 's nem kis tudománynyal írt cikket örvendetes biztosítéknak vesszük, hogy szerzője derék közremunkálója lesz a' magyar-áltaji nyelvtudománynak, melly általa is mentül teljesebb választ fog adni azon kérdésekre, melyekre még most alig felelhet. — — —

Szerzőnek egyébért is nagy köszönettel tartozunk. Ő kezdte meg a' M. Nyelvészet ismertetését a' *Tanodai lapokban*, 's felhívja az illetők figyelmét azokra, mik a' M. Nyelvészet útján világot látnak.

Mentül jobban tiszteljük itéletét, annal inkább véljük szükségesnek jóvá tenni, a' mi talán hiányos volt előadásunkban, 's okot nyújthatott félreértésre.

A' T. L. 1859-diki I. félévbeli 16. számának 184. lapján olvasunk ilyen félreértést. „Az új perzsa nyelv“ ismertetésével Hunfalvy urnak saját egyénileg kitűzött célja vala. Meg akarja czáfolni azon véleményt, *mintha a' magyar nyelv valami különösebb rokonságban állana az új perzsa nyelvvel* . . . . „Nem tehetünk róla, de valóban nekünk úgy látszik, Hunfalvy úr lidérczek ellen harczol, melyek nem léteznek, mintha féltene az általa döntő okok.

kal felállított finn-magyar és török-magyar rokonság elvét . . . . „Mondotta-e valaki, hogy a' magyar nyelv hozzá (az új perzsa nyelvhez) származási viszonyban áll, vagy vele rokon? . . . Történet-nyomozóink is, kik perzsa-magyar nyelvhasonlatokra hivatkoznak, mint Horvát István, Jerney, Fehér, ezekben csak annak bizonyosságát keresik, hogy őseink egykor Perzsia szomszéd-ságában laktak. . . . „Hogy az áltaji fajú népek elválása ólta a' magyar fajnak más története lehetett, mint például a' jellemileg annyira különböző finn népeknek *), ez legalább előttünk igen világosnak látszik. A' nyelvészet nem pótolja ki egészen a' történet-tudományt, hanem hathatós segédtudománya, melyre azonban hypothesiseket építeni csakugyan hiú merészség. . . . „A' tudományhoz mindig méltatlannak tartottuk azon eljárást, mellyel az úgynevezett Horvát István iskolája, melly mégis a' magyar tudományosság kiválólag jeles bajnokait foglalja magában, uton utfélen, boldog- boldogtalantól becsmértetik. „Opinionum commenta delebit dies' mondá művére maga Jerney, és hogyan állunk jelenleg? Parthiájának ha nem is egyes részletei, de alapeszméje a' tudomány jelenlegi állása mellett teljesen igazolva van . . . . „Hunfalvy úr nyelvünket holt tömegnek nézi, mellynek megfejtését mindig csak a' rokon nyelvek nyomán kell megkísérteni; a' reciprocitást nem ismeri, mellynél fogva a' rokon nyelveket gyakran a' magyar által kellene megfejtetni stb.“ — Ezen és hasonló állítások bizonyosan félreértésből származnak, mellyre tán magam szolgáltatam alkalmat. Kötelességnek tartom tehát, egykét észrevétel által mentgetni magamat.

Nem gondolom, hogy valamivel is elárultam volna, mintha félténém a' finn-magyar és török-magyar rokonság elvét: sőt, úgy hiszem, untatásig buzditok, boldogot boldogtalant' nemcsak a' rokon áltaji, hanem az árja és sémi nyelvek tanulására is. Mert, úgy-e?

---

*) Csak az kár, hogy még tulajdonkép nem ismerjük a' szómalaszok jellemét. Taylor, egy amerikai utas, ki a' világ nagyobb részét bejárta volt, 1856—1857-ki télen a' lappok közt utazta. Azt mondja a' finnekről, hogy a' svédeknel melegebb vérmérséklettel 's mélyebbre gyökerező nemzeti érzélemmel bírnak; hogy az ázsiai eredet sok nyomait megtartották; — szenvedélyesek, eleven képzelődésűek; — a' női ruházat színei, viselése az örményekre emlékeztet stb. Lásd: Eine Winterreise durch Lappland von Bayard Taylor. Leipzig, Lorck. 1858. H. P.

ha nem áll a' finn-magyar és török-magyar rokonság, az legvilágosabban ki fog derülni, ha mentül többen az árja nyelvek mellett (mellyek közül a' németet, latint, görögöt mindnyájan tanuljuk) a' finnt, a' törököt stb. is tanulhatjuk. Igen igen homályos lehet azon mondat, vagy azon egyes szó is, mellybül azt érthetni ki, hogy féltem a' magyar nyelv. áltaji rokonságát. 'S ha kicsuszott valaha tollambul ilyen szó: annak, kérem, ne tulajdonítsunk több tanusági erőt, mint összes nyelvészködésnek.

Lidérczek ellen harczolok, mellyek nem léteznek. — Léteznek azon lidérczek, a' mellyek ellen harczolok; 's nem csak léteznek, hanem sok jámbor embert hinárba is visznek. Ama' lidérczek szülő anyja pedig azon vélemény, mintha az egy magyar nyelvet, kiszakítva az áltaji fajbeli nyelvekből, tehát ezekre való tekintet nélkül egybe lehetne vetni tudományosan az árja nyelvek összeségével, vagy valamellyikével. Ezen anyalidércznek öregebbik és hasonlókép termékeny leánya megint azon vélemény, hogy nem kell tanulni a' rokon nyelveket. Másik gögös leánya azon hit, hogy a' magyar nyelv legeredetiebb, tehát ebből kell megmagyarázni nemcsak az áltaji, hanem az árja nyelveket is. Ribáry úr nem látja ezen lidérczeket, sőt, úgy látszik, meg van győződve, hogy nincsenek, vagy ha vannak is, nem tartja érdemesnek az ellenök való hadakozást. Én is reményelem, vagy egy fél évtized mulva szükségtelen lesz folytatni a' hadakozást: de ha nemzeti tudományunk nyilatkozásait figyelemre veszi, nem fogja R. úr tagadhatni, hogy ebbeli hadakozás szükséges vala, sőt hogy maig sem vált még épen feleslegessé. Például, vitatták nálunk a' magyarok hajdani közellakását a' perzsákhoz, 's azt nyelvi hasonlatokkal bizonyítják. Engedjük meg, hogy az illetők igazán értelmezhatték a' perzsa-parthus szókat: ártott-e volna nekik a' kicsi p. o. mordvin nyelvtudás, a' mellyre juthatunk, ha vele azt látták volna be, hogy a' mordvin és perzsa közt nem kevesebb hasonlat van? Nem lesz-e általa teljesebbé az ítélet? — Horvát István, Fehér, nem férhettek a' mordvinhoz: nem tartozunk-e azzal a' magyar tudománynak, hogy utódjaikat szinte ösztönözzük a' hézagok pótolására? Léteznek mai napig a' lidérczek, mellyek ellen harczolnunk kell! — —

Horvát István nyelvészkedő historiáji ellen, tudtomra vagy első vagy leghevesebben én keltem ki. A' tudományhoz méltatlan

volt e' kikelésem modora, azt ítéljék meg mások, tehát Ribáry úr is: de hogy nagyon szükséges volt, arrul teljesen meg vagyok győződve; 's kész vagyok újra meg újra kikelni, ha valaki H. Istv. tekintélyével akarná távol tartani magától a' nyelvtudományt.

Ez, a' ny. t. nem pótolja a' történettudományt, hanem csak segédtudománya! úgy ítél Ribáry úr, 's hiú merészségnek adja ki, ha valaki hypothesiseket épít reája. — Külömböztessük meg a' külömbözőket. A' történettudomány valamely nemzet (tehát lehetőleg az emberi nem) külső belső történeteit akarja előadni. Milyen forrásokból meríti adatait? Sokfélélből, többi közt az illető nemzet nyelvéből is. Ezen forrást lehetetlen olyannak nem tartanunk, melly hitelesebb valamennyi írott vagy nem írott emléknél; továbbá olyannak, melly ott is szól, hol egyéb emlék már elfogy. A' nyelvek pótolják tehát a' közönséges történeti emlékeket, hol ezek vagy a' dolog természeténél fogva, vagy a' régiség miatt nem tanúskodnak. De a' nyelv nem pótolja a' történettudományt, mennyiben történeti emlék és történet-tudomány külömbözők. Ámde a' nyelv maga temérdek történeti emlék: azt lehetetlen tagadnunk; hogy azután, ép ez okból, hypothesiseket építenek reája, az, ha hiú merészség is, de annyira kikerülhetlen, hogy még sehol és senki sem kerülhette ki egészen. — Ha Ribáry úr figyelemmel olvassa Horvát István azon munkáit, melyeket a' „Török, magyar és finn szók egybehasonlítása“ című értekezésében idéztem (lásd az 1855. akad. Értesítő 113. stb. lapjait), vagy Jerney Parthiáját: azt fogja találni, hogy okoskodásaik merő nyelvbeli adatokon folynak. Ha gáncsolni valót találok benne, azt nem abban találok, mert nyelvbeli adatokra építenek, hanem abban, hogy a' *nyelvbeli adatokat kellő nyelvtudomány nélkül hanyják vetik**).

---

* A' magyar nemzet parthiai eredetű, — így kezdi meg Jerney *parthiai kutatásait*, — azon parthus nép ivadéka, melly . . . Ázsia széles tartományainak ura vala. Ez a' tétel, melly már régebben megpendítve, némileg vitatva is, de kimerítőleg, annál fogva hihetőségig bizonyítva nem volt, ez azon feladat, mellyet jelen értekezésben megoldani czélomul tűztem, mint kutatásim végredményét. „Elégge világosan fejezi ki magát Jerney. Eszközei, eljárása előttnök vannak. Amazokat lehetetlen elégségeseknek, ezt lehetetlen helyesnek tartanom. Hogy ki és felmutassam, arra nem volt még okom vagy alkalmam, itt pedig helye sincsen. Azt mondhatná valaki: De minek volna is a' hadakozás? Az elhunyt írók nem védelmezhetik magokat, ha igazságtalan a' megtámadás, 's nem okulhatnak többé, ha csupa arany igazat mond is

Nagyon is új dolog legalább előttem, hogy Jerney Parthiájának alapeszméje a' tudomány jelenlegi állása mellett teljesen igazolva van. Arrul sincsen tudomásom, hogy azon nevek, országlati szók, és pénzek feliratai, mellyeket Jerney magyarázgatott, az új tudomány jelenlegi állása szerint magyar nyelvűek; pedig azt kereste Jerney. Még arrul sincsen tudomásom, hogy azok áltaji nyelvűek; pedig az ki sem elégítené Jerneyt. Én csak annyit tudok: az ékíratokbul ki akar sülni, hogy a' parthusok, perzsák, és sémi uralkodók előtt a' régi perzsa birodalom területén áltaji nyelvű népek nemcsak laktak, de műveltséget is fejtettek ki. De hogy ezen ott nyomokat hagyott áltaji népek és a' két vagy másfél ezer évvel utóbb uralkodott parthusok közt akár rokonság akár származási viszony vagyon-e? azt nem tudom, ki állította már, 's mivel bizonyította be. Én legalább jelenlegi tudományom sem végével sem elejével nem férhetnék azon kérdés megítéléséhez: úgyde tudományos szegénységünknel fogva szinte nem is tudom, nálunk ki férhetne jobban hozzá. Mátyás Flórián úr lehetne az, ha legyőzné el-lenszenvét az áltaji nyelvek iránt. A' külföldi tudósok közül sincsen tudomásom, Rawlinson, Oppert vagy mellyik állította-e azt?

Végre homályos előttem, mit jellent az, hogy én holt tömegnek nézem a' magyar nyelvet, mellynek megfejtését mindig csak a' rokon nyelvek nyomán kell megfejtteni; hogy nem ismerem a' reciprocitást, mellynél fogva a' rokon nyelveket gyakran a' magyar által kellene megfejtteni. — Nyelvtudományom igen fogyatékos; még távol vagyok attul, hogy rendszert állítsak fel; mindig újat meg újat tanúlok. Eddig azt sem tudom, mit teszen az, ha eredeti nyelvekrül szólunk: valamelly nyelv holt tömeg, valamelly nyelv élő? Az-e élő nyelv, mellynek tényeit magából lehet megfejtteni? Ha igen: nem sejtem még, mellyik áltaji nyelv fog ez értelemben élőnek mutatkozni. -- Lehet hogy nem ismerem a' reciprocitást, mellynél fogva a' rokon nyelveket gyakran a' magyar által kellene megfej-

---

a' vitatkozó. — Feleletem. Ha Horvát István és Jerney 's a' többiek mago sírba vitték volna a' történeti és nyelv-tudományt, 's nekünk azokra nézve sem jogot sem köteletséget nem hagytak volna hátra: akkor felesleges volna minden tanulás, vitatkozás. De van jogunk és köteletségünk nyelvészködésre és a' történeti nyomozásokra, 's tartozunk figyelmeztetni a' készülő és jövőendő nemzedéket, hogy tévesztő úton ne járjanak, 's ne hanyagolják el azon fölfegyverkezést, melly nélkül nem bírunk semmivel.

teni! — Adná isten, volna valaki köztünk, a' ki meg akarná mondani, mikor hol kell azt tenni. Belátásomhoz képest gyakorlom ugyan: de helyesen teszem-e, arrul csak a' további tanulás győzhet meg, 's ez lássu út. Mégis már jellenben állíthatom, hogy a' teljes és valóságos reciprocitást csak az anyagi foglalat után lehet meghatározni; továbbá azt is állíthatom, hogy az áltaji nyelvek közt a' magyar semmi esetre nem az, melly legkevesebb változáson esett volna által; az nincsen többé azon állapotban, melly a' külső befolyásokat megelőzi, 's a' belső idomulásnak induló pontja.

Kell, hogy béketűrésért esedezzem azon kevés olvasó előtt, ki a' Magyar Nyelvészetet vagy az akad. Értesítőben megjelenő dolgozatimat figyelemre méltatja. Tanulás közben nem lehet mindig világosan tanítani; még nagy következetességgel sem lehet dicsekedni! De az a' dolog természetéből foly. A' mind teljesebb teljesebb ismeret jobban jobban meglátja a' dolgot. Nyelvészködésemben a' homályosság bizony nem dicséretes: de bajos róla tennem. Csak figyelmeztessen jövőendőben is Ribáry úr, nyerünk vele mindketten; közös nyereségünk pedig a' magyar tudomány nyereségévé válhatik, 's ez a' nagy feladat, mellyet szemünk előtt kell tartanunk

HUNFALVY PÁL.

Könyvismertetés, és Dr. Pólya József.

A' Debreczeni legendás könyv, a' Krisztina legendával együtt. Régi codexből, bévezetésekkel és szótárakkal kiadta Toldy Ferencz. Pest 1858.

Ezen könyv a' régi magyar legendák tárának ötödik kötete. (I. kötet Szüz sz. Margit, II. köt. a' Nádor codex, III. Kazinczy c. IV. Orsolya legenda.) A' fáradhatatlan kiadó egyre szaporítja a' magyar nyelv- és irodalom-tudomány forrásait : bár az illető olvasó közönség, de kivált a' magyar nyelvészet barátjai részvétőkkel köszönnék meg és ismernék el érdemeit. Sok oldalú tanuságot meríthetünk a' magyar nyelv emlékeibül. Az általános, melly szinte legnagyobb előttem, az, hogy meggyőznek bennünket arról, hogy a' magyar nyelv is a' történetek folyamában változott és lett azzá, millyennek most látjuk ; hogy tehát jelen állapotját sem a' mai magyarok koponya- és agyvelő — sajátságaibul kimagyarázni nem lehet, sem ollyannak nem tekinthetni, melly ős eredeti, azaz, minden változást megelőző volna. Volt-e ős eredeti állapotja, tehát anyaszüz-meztelen kezdete a' magyar nyelvnek végzetes viszonyban az első magyar koponyákkal : azt dr. Pólya József fogja nekünk megmondani, ki nem rég a' Pesti Napló 1859 évi április 27-kei számában azt írta : „Az akademia nyelvi osztálya . . . azon meggyőződésre jutott, hogy a' magyar nyelv önálló és semmi más nyelvbül sem nem származtatható, sem igazi rokonságba nem hozható, sőt talán még fölvilagosítható sem. Azért mondták ki a' magyar akad. nyelvosztály bizonyos tagjai, hogy a' magyar nyelv csak olly magyar által kezelhető, másokkal összehasonlítható, sőt csupán önmagából kifejthető, ki azt mintegy az anyatejjel vette magába, vagy **hogy physiologuskép szoljak, kinek székölyi idegrendszere** (systema nervosum centrale) és azon szervei, mellyeket ezen

idegrendszer kormányoz, tehát beszédszervei is olly sajátlag vannak alkotva, minő a' nemzetiség eszméjének kinyomatában nyilvánul! — Ez állítás annyira új és meglepő, hogy!

A' magyar embernek székölyi idegrendszere sajátlag van alkotva! Honnan tudja azt Pólya úr? Nyilván bonczteni vizsgálatokbul. Miért nem közli a' világgal, értem az európai physiologusokkal, és ethnographusokkal? Miután ezek a' Blumenbach-féle osztályozással felhagynak, és Retzius vizsgálatai kezdenek érni: kötelessége Pólya urnak föllépni Európa előtt, hogy új tévelybe ne hagyja rohanni. Nem a' nyelvtudomány részéről óhajtom azt, de a' magyar becsület részéről. Ha tehát dr. Pólya úr nincs úgy meggyőződve, hogy az általa fölfedezett magyar physiologicus sajátság ketté vágja az emberiség egységét, mellyet a' legnagyobb képzelt vagy talált természeti különbség ellenére még eddig senki sem tagadott, azt t. i. hogy egymást érthetjük, az elme azonosságánál fogva; — ha mondom dr. Pólya úr nincs úgy meggyőződve, hogy ötet csak az értheti tökéletesen, kiben ugyan azon magyar székölyi idegrendszer-sajátság van, melly ő benne: nagyon kérem nyomozásainak, méréseinek Európával való közlésére. Ha pedig fölfedezése által megszakadt az emberiség elmebeli egysége, akkor véghetetlen baj kezdődik; mert dr. Pólya természetesen nem értheti tudománybeli collegáját, kinek eleji külföldről származtak; valamint nem értheti a' külföldi tudósokat, 's ezek viszontag ötet nem érthetik.

'S tulajdonkép úgy kell dr. Pólyának meggyőződve lennie. Mert miután szerinte a' magyar nyelvet csak olyan ember kezelheti, kinek pólyaféle idegrendszere van: kell hogy az ő nyelvbeli logikája is absolute érthetetlen legyen minden előtt, a' ki nem pólyaféle idegrendszeres. Én p. o. nyilván nem vagyok az, mert én dr. Pólya okoskodását nem értem.

El akarom hinni, hogy a' magyar idegrendszer sajátságosan van alkotva; mert nem lévén physiologus, nem vizsgálhatom meg az illető tárgyat. Hanem mondja meg dr. Pólya úr: a' sajátságos magyar idegrendszer és beszédszervek alkotása Árpádtul fogva megmaradt-e, 's nem változhatik el a' vérkeverés által? Tudjuk, Sz. Istvántul fogva III. Andrásig egy magyar királynak sem volt magyar neje: tehát Sz. Imre volt-e még magyar, 's még inkább a'

későbbi Árpádok tiszta magyar idegrendszerü magyarok voltak-e? Kolosvár hajdan száz város volt, mint más helység és város lakosai is hajdan németek vagy tótok voltak, most magyarok: vajjon ezek a' magyar pólya-féle idegrendszerrel és beszédszervekkel bírnak-e? *Érdi-rül* olvassuk a' Magyar írók életrajz-gyűjteményében a' 123. lapon, hogy „született 1796-ben Hontmegye Szob nevű helységében, hová elődei *belga családból szakadtak*:“ tehát Érdiben megvan-e a' sajátságos magyar székölyi idegrendszer? *Petőfi* magyar költőnk Tuhutumék utódja volt-e? S' viszontag azon számtalan esetben, hol magyarok eloláhosodtak mint Erdélyben, vagy elnémetesedtek eltótosodtak mint Magyarországon: elváltozott-e hirtelen a' magyar beszédszerv és idegrendszer, 's lett-e oláhhá, németté, tóttá? vagy ha nem, mire való nekik most a' magyar idegrendszer és beszédszervek sajátságos alkotása? Nem tudom, milyen logikájú emberek a' physiologusok: de úgy hiszem, ilyen és hasonló kérdésekre jogosítja őket Pólya úr, mellyekre köteles felelni, ha nem akar „notis sumus derisui“ alá esni.

Csak az kezelheti tudományosan a' magyar nyelvet, kinek székölyiidegrendszere és beszédszervei sajátságosan (tehát magyarosan) *vannak alkotva*. Legyen. Ennél fogva az idegrendszerrel jár-e a' nyelv, úgy hogy ha dr. Pólya gyermekét (szántszándékkal mondom az övét, hogy lehető ép magyar idegrendszerü legyen) tiszta szláv ajaku helységben és szláv dajka emlőjén neveltetnők fel, az ott, mihelyt megszólalna, magyar szókat kezdene ejteni, mint a' kaktusz kaktuszul virágzik nálunk is? Vagy pedig ha tótul kezdene beszélni, 's a' tót nyelvet színá be dajkája tejével, 's azután is mind végig p. o. lipthói Sz. Miklóson egy buzgó szláv evang. lelkész házában nevelködnék fel: mégis a' magyar székölyi rendszer örökké alkalmatlaná tenné a' szláv nyelvtudományra?

A' magyarnak beszédszervei olly sajátlag vannak alkotva, minő a' nemzetiség eszméjének kinyomatában nyilvánul. (Ez ugyan a' közönséges nyelv-logika ellen van, mert a' „sajátlag vannak alkotva“-nak *minő* felel meg; de minthogy lehet nyomtatási hiba, lehet írói botlás, lehet rhetorica figura is, nem akarjuk ezen mondat-szerkezetet a' beszédszervek sajátlagos alkotásából kimagyarázni.) Milykép nyilvánul a' beszédszervek sajátlagos alkotása a' nemzetiség eszméjének kinyomatában? Mi ezen kinyomat? A' nyelv-e? az irodalom-e? Tehát dr. Pólya úr a' csatamezőn megtalált holtak

száj- és fejbeli alkotása szerint mondhatná-e meg, melyik milyen nyelven beszéllett? Hát a' ki két vagy három nyelven tudott egyaránt jól vagy egyaránt rosszul beszélni — 's ilyenek száma nem kicsi nálunk — annak milyen alkotása van?

Én az európai physiologiót, mely az emberfajak külső jelenségei után akarja azok szellemi rendeltetéseit meghatározni, non-sens nek tartom, non-sens-nek tartom dr. Pólya theoriáját is; azért mint nyelvész vagy keresztyén semmiféle kérdést sem intézek hozzájuk, meglévén győződve, hogy nem tudják, mit beszéllenek. Hanem azon csudálkozom, hogy magok nem teszik egymásnak ezen és hasonló kérdéseket. De mint magyar akadémiai tagnak van kérésem dr. Pólya úrhoz, melyre maga szolgáltat alkalmat. Azt mondja egy helyütt: „legelőbb is szaktudósoknak képezzük ki magunkat!“ Ámen, mondok reá, 's hogy áldásosabb legyen szaktudósságunk, kötözzük be lehető szigorú és erős logikába, mely mind vizsgálatok tételére képesít, mind a' tényekből csak azt olvastatja ki, a' mi valóban bennök van. Kérésem az: ha szaktudósokká lettünk, 's ön *physiologus*, ne gondolja legott, hogy *philologus* is, 's ne magyarázza az *ötöt*, de az *egyet* se: én viszontag ígérem, hogy ha *philologussá* leendek, nem fogom magamat *physiologusnak* is tartani. A' *physiologus* és *philologus* csak a' *logus*-ra nézve egyek; logikusnak kell mindeniknek lenni; de a' többire nézve különböznek. Azt hiszem, a' magyar tudomány nyerni fog, ha a' *physiologus* nem tartja magát *philologusnak*, 's ez nem annak.

Most térjünk vissza a' Debreczeni Codexre. Róla így ítélt a' kiadó: „Kevés emlékünkn maradt a' régi időkből, mely illy kerek mondat-alkotást, az idők és módok, különösen a' részesülők és ragozott határozatlannak (azaz névimódnak) használásában ennyi szabályosságot, illy csint a' *hogy* és *való* kihagyásában,*) 's illy tiszta, a' deáktól ennyire független magyarságot tüntet fel, bár a' foglalatoss mód deákos vonzatát ő sem tudta egészen lerázni. De ha régi nyelvünk képét (a' Lajos és Zsigmond korából) . . . szem előtt tartjuk, ennek gazdagságát különösen az igeragozásban itt többé fel nem találjuk. Egyedül a' *toldott igeragozást* leljük szer-

*) A' kiadó úr bizonyosan azt akarja mondani, hogy a' Codex csak illő helyen használja a' *hogy* és *való* szokat; mert magában, valamely szónak kihagyásában, nincsen csín, sőt inkább lehet hiba; a' nem-kellőnek elmaradása pedig nem kihagyás.

zönknél még teljes virágzásában, . . . p. o. *mondanája*, *kérnéje*, *tunnójok*, *érdemlenőjök* (tudnók, érdemlenők), *hallhatnájak*, *köveznéjek* (hallhatnák, köveznék stb); az ikes igéknél is, mint *laknéjek*, *imádkoznéjek* (laknék, imádkoznék)" stb. (X.)

Ismertetésünkben leginkább e' kettőre, az igeidők használatára, és a' kiadó által úgy nevezett *toldott igeragozásra* fordítjuk az olvasó figyelmét; azután végül némelly elavult nyelvjelenséget fogunk felhozni.

Az ige-idők használata.

Ha Pólya magyaros székölyi idegrendszere valóság : felette csudálatos, hogy az igeidők magyaros használatát, azaz, lehető legmagyarabb jelentését legott ki nem érzi ő vagy más, ki vele hasonlóan ős magyar eredetiséggel dicsekszik. Minthogy pedig csakugyan ki nem érezheti, legalább eddig tudtomra ki nem érezte : világos bizonyoságnak veheti maga is, hogy magyaros sajátságos székölyi idegrendszere csak képzelődésének bogara, mellyről agyvelejének és fejének képének alkotása mitsem tehet.

Van-e a' magyar igeidők magyaros jelentése? 's ha van, honnan tudhatjuk meg? E' kérdésekre másutt unalomig feleltem már, hogy van, 's hogy azt nem bármellyikünk feje alkotásából, hanem nyelvünk történeteiből tudhatjuk meg. A' magyar nyelv irodalmi használata a' latin nyelv mintája szerint alakult. Ebből azt hozzuk ki, hogy a' miben a' régi magyar irodalmi nyelv a' latin-nal megegyez, abban kétséges a' magyar sajátság, lehető lévén, hogy az első magyar írók, kik mindannyian a' latin iskolát járták vala, a' latin nyelv mintájába kényszerítették a' magyar nyelvet. Ellemben a' mire nézve különbözik a' régi magyar irodalmi nyelv a' latintul, abban a' magyar nyelv legerősebb sajátságát találjuk fel, mellyet az első magyar írók akarva sem birtak elenyésztetni. Illyen sajátságnak tűnik föl a' magyar igeidők jelentése a' régi magyar irodalomban. Mert a' régi magyar írók a' latin ige alakait következő magyar alakokkal fejezik vala ki :

amo	magyarul :	szeretek
amabam	" "	szeretek vala
amavi	mint praeteritum	" "
	historicum	" " szereték
	mint perfectum	" " szerettem

	magyarul : szerettem vala
amaveram	és
	„ „ szerettem volt
amabo	„ „ szeretek.

A' bizonyosság kényszerítő ereje következő tényekből világlik ki : 1) *amo* és *amabo* magyarul *szeretek* ; 2) viszontag *amavi* a' kétféle értelme szerint majd *szereték* , majd *szerettem* ; 3) *amabam* pedig *szeretek vala*. Az első magyar írók , lehetőleg utánozván a' latin nyelvet , bizonyosan a' magyar nyelv kényszerítéséből fejezték ki *szeretek* alakkal a' latin praesens-t és futurumot , 's különböztették meg az *amavi* kétféle jelentését két külön alakkal stb. A' magyar nyelvnek ezen kényszerítését pedig a' magyar nyelv szelleméből lehet csak kimagyaráznunk , mellyet akkor az idegen nyelvek hatása még el nem fojtott volt. Külömben gondolnunk is lehetetlen , hogyan jöhettek volna a' magyar írók arra , hogy a' latin imperfectumot *tud vala* , a' latin praeteritum historicumot pedig *tudék* alakkal fejezzék ki.

A' debreczeni codex ugyan azt bizonyítja , mit az eddig megjelent valamennyi nyelvemlék. P. o. a' 4. lapon : „Ő tanítványa lévén szentül *él vala* (imperfectum, vivebat); 's egyszer mikor onk Jézus, azután hogy keresztlő János *megkeresztölte volna* (latinosan, *volt* vagy *vala* helyett) a' Jordán vizében, *jarna* ott (latinosan), a' melly helyre gyakorta *megyőn vala* szent János, látván uronkat, *monda* (praeteritum historic.) mind a' népek előtt : Ihon vagyon az istennek báránya, ez a', ki ez velágnak binét el-mossa! ez a' kiről *mondom vala*, hogy saruja kötelét sem vagyok méltó megoldanom. 'S hallván ezt Sz. András, és látván, hogy ujjával idvözítékre *mutata*, egyik tanítványával sz. Jánosnak ez András ottan uronk Jézus után *kezde* mennie; 's elmenvén idvezíténk előttök, egy kevesé azután hátra tekinté rejájok , 's *monda*: Mit kerestek? Amazok *felelének* mondván : Mestör, hol lakozol? ollymint mondanájak : akarnánk te tanítványid lenni. 'S *monda* Krisztus uronk : Jövetökel, és lássátok. 'S *vivé* őket a' házhoz, hol szállást *tart vala*, és az napon vele *maradának*, 's *megesmerködénen* vele stb.“ Az egész könyvben a' *tuda* alakot mindég a' praeteritum értelmébeu találjuk, soha sem az imperfectumében. Ha hibáznak a' régi írók, mint Erdösi, (lásd Magy. Nyelv. III. 348. stb. l.) nem az imperfectumot, de a' perfectumot fejezik ki a' *tuda*

alakkal. Erre van jelen könyvben is számos példa, mint a' felhozott helyen : „látván, hogy újjával idveziténkre *mutata*,” mutatott helyett; mint a' 79. stb. lapon lévő vízkeresztli predikációban, hol a' *tuda* alak többnyire *tudott* helyett áll; 's mint egyebütt.

A' régi írók ezen magyaros gyakorlata fogyni kezdett utóbb, míg a' mult század vége felé a' német nyelv mintája íróinkat és grammatikusainkat egészen megzavarta. Most németösen vagy összevissza hssználjuk az idő-alakokat, Pólya székölyi idegrendszere ellenére. Theoriánkban még gyanú sem férhetett ahhoz, vajjon a' német : *ich liebe, liebte, habe geliebt*, lehet-e így fordítani: *szeretek, szereték, szerettem?* e' helyett, *ich liebe szeretek, ich liebte mint imperfectum szeretek vala*, mint praeteritum *szereték* stb. miszerint hol a' német *ich liebte* praeteritum historicum, azt latinul *amavi*, magyarul *szereték*-re; hol pedig imperfectum, azt latinul *amabam*-ra, magyarul *szeretek vala*-ra kell fordítani. Innen van, hogy Toldy úr a' Magy. nemz. irodal. I. 182 és 183 lapjain a' *tud vala* és *tuda* alakokrul beszélte ez utóbbit *félmultnak* (imperfectum) nevezi ugyan a' német nyelv mintája után, de kénytelen megvallani : „A' *félmult* kiterjedett alkalmazásu ez időszakban, 's a' bibliai fordításokban a' *mult* helyett is szinte rendesen áll.” 'S e' valomás nem is teljes. Mutasson nekem valaki példát, hogy a' *tuda* alak a' bibliai fordításokban az imperfectumot teszi. Addig úgy kell vallani : a' *tuda* alak a' bibliai fordításokban egyedül a' mutat jelenti, még pedig szabály szerint, tehát legközségesebben, a' praeteritum historicumot, hibábul (a' latin nyelv mintája szerint) a' perfectumot. Azután úgy kell kiegészíteni a' vallomást, hogy nemcsak a' bibliai fordításokban, hanem valamennyi codexben és régi könyvben van az így, mellyeket Toldy úr eddigelé kiadott, mit a' Magy. Nyelvészet sok ízben megmutatott már.

Végre a' *tudand* alak itt is csak azon értelemben fordul elő, mellyben más régiségben, soha nem futurum indicativiben; p. o. „Ő megtanit tégödet erre, es megmutatja a' kegyösségnek fördőjét, kiben ha háromszer szállandasz, minden sebeidből *kigyógyúlsz*.” 67. lapon.

Toldott igeragozás.

A' kiadó a' *mondanája, kérnéje, tunnójok, érdemlenőjök, hallhatnájak, köveznéjek* féléket, mellyek régi nyelvemlékeinkben for-

dulnak elő, *toldott igeragozásnak* nevezi. Kell hogy ezen elnevezést igazoljuk ha helyes, vagy gáncsoljuk ha helytelen: mert nálunk igen hamar felkapnak nevezetet, 's játszanak vele mint bábuval, a' nélkül hogy megnéznék, jó-e, szükséges meg célirányos-e? Mit jelent magyarul a' *toldott* szó? jelent-e szükségesen felülit, reáadást, megszerzést (mint a' főzelék-árusoknál), vagy csak kellőt, szabályost? El kell határoznunk, mi előtt tovább megyünk. Úgy-e a' kellőnek, szabályosnak megadása, betöltése *nem* toldás? mert toldás a' kellőn, szabályoson felüli adást, töltést jelenti. Toldy úr is nyilván ezen jelentésben veszi a' toldott igeragozást, miszerint a' kellőn és szabályon felüli ragokat fejezi ki.

Van-e általában ilyen ragozás a' magyar nyelvben? Van, leginkább a' névmásokból lett úgy nevezett igemellékekben (adverbiumokban), azután a' viszonzóknál. Ezen két osztályú szókészint rövid volta, részint nagy használata tette minden nyelvben, hogy ragosaik mintegy alapszóknak tűnván föl, új ragokkal bővülnek. Innen fejthetők meg: *aztat, eztet, őtet, addiglan, megintelen, ottan, ottanat; felémbe, felédbe, felébe, elémbé, vagy előmbé, elédbé vagy elődbe* stb.

Van-e toldott ragozás az igéknél? Lássuk. Codexünk így ragozza az igéket:

mondok	mondom
mondasz	mondod
mond	mondja
mondunk	mondjonk
mondotok	mondjátok
mondanak	mondják
mondék	mondám
mondál	mondád
monda	mondá (mondoa, hallava)
mondánk	mondók
mondátok	mondátok
mondának	mondák (mondájak)
mondanék	mondanám
mondanál	mondanád
mondana	mondanája

mondanánk	mondanójok
mondanátok	mondanátok
mondanának	mondanájak

Továbbá:

imádkoznám, imádkoznál, imádkoznéjek stb.

A' magyar ige jelen időbeli egyes számú harmadik személyéből kitetszik, hogy háromféle igeragozásunk van: mond, mond-*ja*, imádkoz-*ik*. Az első, a' *mond*-féle igeragozás, az egyes számú harmadik személyben rag nélkül áll, de időképzővel, p. o. *a* (monda), *na* (mondana). A' többi személyeiben csak személyragokat mutat, mellyek az alanyt jelentik. Ezen *mond*-féle igeragozás tehát csak alanyi személyi ragokat vesz föl *). — A' második és harmadik, a' *mond-ja*, és imádkoz-*ik*-féle igeragozás az egyes számú harmadik személyében ragot mutat. Mit jelent ezen rag? alanyt-e? Nem, mert az alanyt beléértjük a' *mond*-ba, tehát a' *mond-ja*-ban a' *ja* nem lehet alany, hanem jelenti a' tárgyat. Az alanyi rag azomban csak az egyes számú harmadik személyben marad el, a' többiekben szükségkép előtűnik, p. o. *mond-j-onk*, *mond-já*-tok, *mond-j-ák*. Ezekben hát tárgyi és személyi rag találkozik egybe. Ugyan ezt látjuk a' történeti multban, mellynek képzője *a*: monda = dixit. Ebben nincsen személyi rag; tehát *mondék*, *mondál*, *monda*, *mondánk* stb. is csak alanyi ragokkal vannak. De *mondava* (a' Teme-tési beszédben: *mondoa*, *hadlava*, *feledeve*, *veteve*) alakban ott van az *a* időképzőn kívül *va* (*ja*, *ve*) rag is. Ez sem lehet személyi (alanyi) rag, hanem tárgyi rag, mellyel a' személyi ragok egyesülnek, így: *mondova* (*mondája*), *mondo-ja*-muk, *mondo-ja*-tok, *mondo-ja*-nak. Világosan kitűnik ez a' föltételes módban, mellynek képzője *na* (*hajdan no*, innen *tunnójok* tudnók helyett; *vogulban is nu*, p. o. *ol-nu-m*, *ol-nu-n*, *ol-nu* vol-né-k, vol-ná-l, volna), tehát *mondana*, mellyben nincsen alanyi rag. De *monda-na-ja*, *kér-ne-je*-ben a' módbeli képzőn kívül tárgyi rag van, melly hasonlókép a' többi személyekben is kitűnik, így: *mondanó-j-ok*, *mondana-ja*-tok, *monda-na-j-ak*.

*) Világosság kedviért nevezem *alanyi* személyragoknak, a' mellyeket előbb *mondományi* ragoknak neveztem. Mert: *mondok*-ban a' *k* az alanyt jegyzi, ámbár: az emberek *mondanak*-ban a' rag *mondományi* rag. Voltakép a' *mondomány* az ige maga: annak egyszerű személy-ragjai az alanyt jegyzik.

De most nem találjuk többé ily tagosan a' tárgyi és személyi ragokat. Jelesen az egyes számu első és második személyében az *m* és *d* ragok a' *v* (*j*) tárgyi, meg *k* és *sz* személyi ragokbul alakultak; a' *mondova*, *hadlava*, *feledeve*-bül lett előbb *mondáva*, *hadláva* *feledéve*, azután *mondá*, *hallá*, *feledé* (mint *feléje*, *beléje* stibül *felé*, *belé* lett); a' *mondanája*-bul lett *mondaná*; *tudnójok*bul lett *tudnók* stb. Ennél fogva az ezen codexben és a' régiebb bibliai fordításokban található alakok nem *toldott igeragozás*, hanem teljes, valóságos igeragozás: ellemben a' mostani szokott alakok *kopott igeragozás*.

'S ugyan ez áll az *imádkoznéjek*-rul, mellyet most *imádkoznék*-nek mondunk. *Imádkoz-ik* alak ragot mutat, melly úgy mint a' *mondja*, nem alanyi rag, hanem az alanyra, mint tárgyra mutató rag. A' föltételes mód képzője *na* (hajdan *no*), innen *imádkoz na ik*, *imádkoz-na-j-ik* (a' *j*-nek közbevetésével, mit a' régi nyelv gyakran teszen), azután *imádkoz-né-jek*. Az *imádkoznék* csak összevont képző és rag. Egyébiránt az *ikes* igékrül hosszabb tárgyalás kell, hogysen itt megkezdenők.

Elavult nyelv-jelenségek.

A' 77. lapon olvassuk: „Amé a' Valens czászár mikoron ötet *szánki akurnája vetnie*;“ . . . „te nagyobbban vétközöl gyönyörűségben, kit vészesz te *macskádnak-farka-törölgetésből*.“ Effélék a' nyelvnek azon hajlékony állapotját tüntetik fel, a' mellyben inkább a' mondat alakítja vala a' szokat, mintsem a' szók a' mondatot.

A' 43. lapon áll: „Hova sok keresztyének vettetenek vala *szán-kive*.“ Ezen *kive* hasonlatos a' *hova*-hoz, ezen kérdésre: hova? Most csak *ki*-t mondunk.

Tehát: ho-l,	ho(v)-á,	ho(n)-nan
kü-l,	ki(v)-é,	ki(v)-ül; mint
be-l,	bel-é,	belül
fe-l,	fel-é,	felül stb.

Nem tartom tehát helyesnek a' kiadónak ebbeli taglalását: *ho-vá* (a' 207. lapon *vá*, *vé* czikk alatt). A' törzs *ho*, finn *ku* stb.; ragjai *l*, *a*, *nan*, tehát: ho-l? ho-a? ho-nan? *Ho-a* helyett van *ho-v-a*, a' *v*-nek beszóktetésével; *ho-v-á* pedig *ho-v-ája* helyett van.

A' 58. lapon olvassuk : „örülni foga rajta“ e' helyett : örülni kezde rajta. Szürjänül is így mondanák : *gazsmüti pondüs*, vogulul így : *kászung pätész*. Mind e' két nyelvben a' *ponda*, *pätém* = fogok szó a' jövőnek kifejezésére is szolgál, mit a' magyar nyelv, úgy látszik, csak később kezdett megszenvedni, 's alkalmasint csak mostani hazájában.

A' 54. lapon : A' vasárnap mikoron eljött volna, első *tik*-szókoron stb. Ezen *tik* (tyúk) hajdan *kakast* is jelentett.

Birodalom possessio jelentésben fordul elő, mint mai napig a' nép közt, legalább Szolnok, Tisza Földvár stb. körül. A' földmivelő a' régi urbéri földjeit *birodalmának* nevezi, mert bírja. *Regnum* értelmében nem tudom mikor kapott fel ezen szó. — A' *tarantomány* szórul nem tudom, vajjon „csak politikai része egy nagyobb állami-egésznek, és soha sem geographiai fogalom.“ (207. l.) Nekem úgy látszik, mind két értelemben áll a' szó. De *regnum*, *imperium* csak az ország. Az újabb jogi fogalmat, melly szerint a' fejdelem „*landesvater*,“ nem ismerte a' középkor.

Itt is *alítani* *putare*, ellemben *állatni* *ponere*, *sistere*, p. o. „ki látván a' vitézőket, *alítá*, hogy a' mártíromságra hivattnéjek.“ 67. lap. „Kit hallván a' császár, 's megértvén okát, meg = *állatá* a' szekeret.“ U. o.

A' *kéremés* szó, p. o. „mikoron még is a' szentegyháznak törvényét ótalmaznája, sem *kéreméssel* sem erővel meg nem hajtathatnéjek,“ a' 61. lapon és egyebütt, az ezen képzővel lett igés nevek nagyobb uralkodását mutatja a' régiebb nyelvben, mintsem a' maiban.

Miért nevezi a' mi codexunk a' philisteusokat *jászoknak*? 's miért a' régi corpus juris-unk a' magyar jászokat *philisteusoknak*? mint Sz. Dávid király életéről : „Ennek utána mikoron a' *jászok* a' zsidókra hadakoznának,“ . . . „kit hallván a' Saol király, jelöstül hogy ezután a' *jászokat* elverték volna“ stb. a' 63. lapon.

Így az 1715-ki törvény 34 cikkelyében : „Tametsi Cuman et *Philistaei*,“ a' törvény feliratában pedig : De Cumanis et Jazygibus et *Philistaeis*, e' helyett : de Cumanis et Jazygibus seu *Philistaeis*, mint áll az 1751-ki törvény 25. cikkelyében : „*Jazygibus* seu *Philestaeis* et Cumanis“ stb. Honnan a' magyar jász népnek latin nyelven *philistaeus* neve, 's a' régi philisteusoknak magyar fordításban *jász* nevek? Bizonyosan a' magyar keresztyén

egyháznak történetéből kell kimagyarázni ezen tüneményt. A' jász népet sokáig vagy pogánynak vagy eretneknek tudta az egyház, melly magát szent népnek tartván, mint a' zsidók, még pedig az ótestamentomot is utánozván, a' jász-ságot philisteusságnak nevezi vala. Az egyházi elnevezés azután a' nép közzé 's a' magyar törvényhozási nyelvbe is bejutott.

Érjük be ezen avult nyelvjelenségekkel.

HUNFALVY PÁL.

Egger : Notions élémentaires de grammaire comparée pour servir à l'étude des trois langues classiques. Paris 1858 V-me édition.

Ez a' kis összehasonlító nyelvtani kézikönyv a' francia lyceumok felsőbb osztályai számára kormányi meghagyásból készült, hogy legyen az elemi vagy gyakorlati nyelvtanítás befejezése, az elméleti vagy bölcsészeti nyelvtan (gram. amaire générale) megalapítója, 's az összehasonlításnak az árja nyelvek terén előkészítője. A' Zeitschrift f. d. vergl. Sprachforschung tudós szerkesztője Kuhn érdemesnek látta e' könyvecskét (kis 8 rét, 216 lap) egyik legújabb füzetében esmertetni, ajánlani. Ajánló szavaiból némelyeket ide jegyzek :

„E' munka tárgyának és helyes szerkezetének köszöni, hogy négy év alatt öt kiadása van. Ez t. i. a' nyelvek ollyféle tanulásának úttörője, mellynek feladata hogy a' grammatikát nem csupán azért tanuljuk, hogy valamelly irodalom megismerésére elősegítsen, hanem hogy a' nyelvet és nyelvtant felsőbb szempontból tekintsük; — mert lehet Egger szerint a' szókat a' nyelvalakokat mint az emberi lélek által származtatott olly meglévő tényeket venni, mellyeknek alapjokat vizsgálni többféle okbul érdekes. Nem érintetnek ugyan ebben mindazok a' nyelvek, mellyek az indgermán nyelvszellem felismerésére kutatási tárgyúl szolgálnak, hanem csak a' két ó, — és a' francziás fönnelgéssel úgy nevezett harmadik classicai t. i. a' franczia; de ez a' könyv paedagogiai céljának és kiválón franczia hivatásának elengedhető.“

Tárgyalásában főkép azon van a' szerző, hogy a' grammatikai kategóriákat (grammatika, — általános grammatika — összehasonlító grammat. — hangsúly — szótág-mérték — beszédrészek stb.) fogalmilag, logikailag fejtse ki, ezeknek a' görögből vagy

latinból vett elnevezéseiket a' görög és latin nyelvének nyomán lehozza, a' három nyelv terén felünő egyezéseket vagy különbözőségeket kimutassa. Kiterjeszkedik a' nyelvalakok eredetére; melly dologból azomban csak annyit érint, a' mennyit egészen biztosnak vélhet, 's azt is — tán szerfelett is — röviden. Itt ott hibás állításokat is vesz föl, midőn például a' görög névelőt a' gör. viszszahozó névmásból: *ὁς-ἡ-ὁ*, származtatja, — és az *ω* végzetű igék első személyének *ω*-ját az *ἐγώ*, aeol. *ἰω*-ból fejti.

Vegyük hozzá, hogy e' könyv igen bő, csaknem mondhatnám teljes feljegyzését adja tárgyak szerint a' nyelvészeti német és franczia irodalomnak egészen a' mai időkhöz, a' mellyet ép' olly nehéz mint szükséges e' dolgok tanulójának találni; — hogy a' görög és római régi grammatikusokra is gyakran útal és átvetet, — 's mindig, az illy encyclopaediai hivatású munkák kötelessége szerint, arányos rövidséggel, velősen érthetően. Sokszoros okunk van hát e' munkát magyar kezdő nyelvészeink figyelmébe ajánlani, mint a' mellyhez hasonlót a' német irodalomban nem esmerünk; — mint a' melly sok ollyat értelmez, elemez, mellynek tudását német könyveink már felteszik. — A' németek sokat markolnak, 's nem mondhatom, hogy keveset is merítenek; de kezdetben nehézkesek. A' francziák úgy vannak némileg mint mi; a' felsőbb nyelvészetben nem igen öreg tanulók. Tehát könnyebben megértjük egymást.

Schenkl Görög elemi olvasókönyve Curtius Nyelvtanához. Fordította Kiss Lajos. Pest 1858.

Curtius görög nyelvtana ismeretes. Ügyszerető és avatott tanár kezében bizonynyal szép gyümölcsöket teremthet az, mellyekben része lehet e' gyakorló-könyvnek is, melly főképen amahhoz készült.

A' magyar átdolgozat a' német szabályok és mondatok előadásában elég hünek találom. Szükségesnek látom mégis némelly észrevételeimet a' netalán szükségessé leendő újabb kiadás végett feljegyezmem.

1. Nem tartom jónak, hogy a' gyakorlatok alatt, a' könyv első felében a' szók jelentményeikkel kijegyezve állanak, — 's ez által a' könyv úgy is elég magas ára, emeltetik. — Ha szókat tanultatni már addig is kell, még a' betűk ismerete 's az olvasást mechanikai készség megvolna, jobbnak látnók azokat tábláról le-

iratni 's tanultatni, mint ide jegyezve általok utóbb és jó időre a' fordítást hátráltatni.

2. Nem értem miért nem adatik itt, a' magyar Curtius — Schenklféle munkáiban C.nak vázlatos de szabatos és igen jól rendezett szöfűzése; miért választja el a' magyar fordító azt, a' mit a' természet és az újabb methodus összekötött, holott azt Sch. nem cselekedte, midőn már az eleinte előforduló gyakorlatok folytában is az okvetlenül előkerülő szöfűzési szabályok végett Curtius syntaxisára útasit. Ezt a' t. fordító némelly szabályok oda jegyzésével pótolja; de ez nem elég sém a' tanulóra, sem a' tanítóra nézve. — A' dolog természete — a' mivel fensőbb utasítások is egyeznek, — hogy az alaktan a' szöfűzéssel, — emennek elemeit, 's ova-
tos, fokozatos tárgyalását értvén — párhuzamban taníttassék. Így a' legegyszerűbb, 's a' mondattagok legelemibb összeköttetéseinél előforduló szöfűzési elvek, alkalmilag és rendezetlenül megemlítetnének, utóbb egy oktatási folyam végeztével a' kézikönyv szerint ismételtetnének és rendeztetnének. Ez volna, úgy hiszem, jobb tanmód, melyet a' latin szöfűzés tanúljára a' III. IV. osztályban alkalmazni nehéz sem volna. Annál kevésbé a' felsőbbekre. — Így akarta ezt *Schenkl* is, lásd *Schenkl* könyvében a' II. V. VIII. X. XII. XIV. XXVIII. XXIX. XX, XXXI. 's több gyakorlatok alatti jegyzeteket. Ennek mellőzéséből egy másik hibába esik.

3. Ugyanazon szabályt sokszor ismétli, mi szóval megtörténhetik, 's kell hogy megtörténjék; de könyvben módszertelen 's elkerülhető is volna. Lásd VI. VII. VIII. X. stb. §-okat. *Schenkl*-nél ez nincs így.

4. Miért hagyta el a' magyar kiadás Sch. olvasókönyvének azon mesés adomás részét, mely próza- és kötött beszédben a' nyelvtani elemi gyakorlatokat berekeszti, 's épen alkalmas a' IV. osztály végső heteire, a' nyelv alakok vegyes gyakorlataul, 's némileg a' nyelvkészség eszközlésének, 's tán egy kevés könyv nélkülöztetés által az érzések érdeklése 's az ízlés-képzés megkezdésül. Most így Sch. olvasókönyve mellé egy más olvasókönyv is kell; mi újabb és igen különös terheltség.

5. A' könyv magyar nyelvezete szinte hibátlanak mondható; mert hogy az igék idő-alakjait nem a' Magy. Ny. 's az ősi gyakorlat szerint igyekszik (eleinte csak igyekezéssel, a' zavar lehető távoztatásával is meglehetne elégedni!) használni: még most nem

tarthatni hibának. — Nem nagy de figyelmet és egy-pár szót is érdemlő hiba az az ingadozás, melyet a' tulajdonnevek írásában tanúsít. Így iratik a' 84. l. *Filep*, a' 132 l. *Filip*, — másutt *Kydnos* 85 l. *Demetrios* 87. *Cheiron* 86. — így: *Kentauros*, *Achilleus*, *Lakedaemon*, *Dionysios*, *Kyros* stb. tehát görögösen; másutt *Homér* 88 l. *Karduchok* 91 l. stb. *Athenae*, *Athena* és *Athene*.

Általában úgy vélem háromféle írásmódot találhatni az idegen nevekre nézve: (a' *radikálist*, mely egykor írni akarta volna: *Zicsi*, *Ötvös*, *Szécsényi* stb. — ma is írja: *akszióma*, *reveláció*, *Filó* (Philo) *reakció*, *bürokrat* stb. 2. az ellenkezőt, vagy *idegenest* az akadémiaét, mely az eredeti orthographia szerint ír, — a' görög szókat pedig latinosan: *hypothesis*, *matricula*, stb. 3. a' középet vagy következtetlent, mely írja *Octav* (Octave — Oktáv), *mysztikus*, *systematikus*, stb. .

Tudom hogy az effélékre nézve más nemzeteknél is van habozás, 's hogy a' bekeblezett, vagy népies és külföldi színzetű szók között, — vagy azok közt, melyek saját elveink szerint, hangzatukhoz képest irathatnak, és azok közt, melyeket hangzat szerint írva a' művelt ember izlését botránkoztatják (különösen ember-neveknél) nehéz a' határvonalat elhúzni. De szükséges lenne mindenesetre — mert egyik mód sem tökéletes — *megegyeznünk*, 's következeteseknek lennünk. Az orthographiára nézve aligha nem áll, hogy minden mód tűrhető, csak következetes legyen.

Észrevételeimet azon ohajtással fejezem be, hogy a' Curtius-Schenkl-féle tankönyveken legyen áldás, 's vehessék iskoláink minél előbb a' mi még hiányzik: Curtius szófűzését és Sch. elmaradt olvasmányait.

IMRE SANDOR.

Ugocsai nép-talányok.

(Folytatás).

II*).

(Gyűjtve Fertős-Almásan).

101. Van nekem egy kis hordóm, ha eltörik, nincsen olyan bodnár, a' ki megcsinálja. [*Tojás.*]
102. Nádnál vékonyabb, toronynál magosabb. [*Eső.*]
103. Úton útfélen urfiak ugrálnak. [*Béka.*]
104. Kis fekete, jaj, jaj, jaj! [*Tövis.*]
105. Vizen megyen : nem locsog,
Nádon megyen : nem suhog. [*Napfény.*]
106. Künn is van, benn is van :
Még is jó helyütt van. [*Ablak.*]
107. Dombon ülő Demeternek szőrös bocskora. [*Medve.*]
108. Nekem olyan kis lányom van, ha leteszik, sir, ha felveszik,
sir. [*Láncz.*]
109. Nekem olyan kis csikóm van, minden házhoz befut [*Út.*]
110. Erdőn terem, mezőn hizik,
Vas a' háza, még is sivít. [*Kovács fuvó.*]
111. Ólon kukorgó, napra vigyorgó. [*Lopótök, felfutva.*]
112. Engemet kétszer szült az anyám. [*Madár.*]
113. Kis fekete peczket hány. [*Bolha.*]
114. Száz madár megindul,
Egy köztök megsántul :
Mind a' száz megáll. [*Fonal, ha szövés közben elszakad.*]
115. Még az anyja meg sem születik : már a' fia házat zsindeleyez.
[*Füst.*]

*). Az első közlést T. Kereszturból lásd Magy. Nyelv. III. 320 lap.

116. Paládon málét palolnak, ide hull a' pihe. [*Hó.*]
117. Van nekem egy lovam, maga hányja ki alóla a' ganéjt. [*Furó.*]
118. Mig fiatal : csak áll; ha megvénül : ugrál. [*Gyümölcs a' fán.*]
119. Folt hátán folt : tū benne soha sem volt. [*Káposzta.*]
120. Mi az? Sem *kezdetben* nem volt, sem *végezetben* nem lesz : mégis Ádámot ez vezette az almára, Évát követte; jelen volt a' *paradicsomban*; mindig a' *hadakat* szüli, a' *békeséget* kerüli. [*A betű.*]
121. A' mig élő voltam : fekete volt ruhám,
De hogy már megholtam : piros a' rokolyám. [*Rák.*]
122. Sem nem eszik, sem nem iszik,
Kötelen áll, még is hizik. [*Tök.*]
123. Sem nem eszik, sem nem iszik,
Mégis mindennap öltözik. [*Ágy, nyoszolya.*]
124. Ágadzik, bogadzik : sosem leveledzik. [*Folyó viz.*]
125. Virágzik, nem magzik; magzik, nem virágzik. [*Kender.*]
126. A' király aszstalan fényes arany székből
Láték egy szép leányt fényes öltözetben,
Kinek félre hajló süveg a' fejében.
Ugy csurog a' vére széke környékében [*Égő gyertya.*]
127. Sohsem volt, nem is lesz :
Még is eszik hust, ha lesz. [*Vén leányból fiatal menyecske.*]
128. Ugrik, mint a' szöcske;
Barna, mint a' fecske.
Szereti a' menyecske, ha reccsen. [*Bolha.*]
129. Elül lapta, közbül zsák,
Hátul hosszú hegyes nyárs. [*Macska.*]
130. E' világot általéri,
Mégis egy tyúk által lépi. [*Kerég vágás.*]
131. Úton megyen *Medula*,
Keze lába czedula;
Szőr nadrága, szőr maga,
Sötét bársony szakállá. [*Medve.*]
132. Görbe mint a' sarló,
Egyenes, mint a' palló,
Ugy beszéll mint a' zsidó. [*Szarka.*]
133. A' hol megyen hüngöri,
Hátán viszi kenderit;

Ha nem szánnám emberét :

Meggyujtanám kenderét. [*Tövises disznó.*]

134. Tim tám tenyerem,
Lábam fedelem;
Kerek alja kukurda,
A' közepin a' lyuka. [*Malom.*]
135. Sütik, főzik, még sem eszik meg. [*Hurka peczek.*]
136. Fut a' csuka, foly utána. [*Vetéllő a' szövéskor.*]
137. Egy garas ára, 's nem fér a' házba. [*Gyertya világ.*]
138. Felnő egy fa ága nélkül,
Rászáll madár szárnya nélkül,
Meg is eszi szája nélkül. [*Gyertya, meggyujtva.*]
139. Hátán háza, kebelén kenyere. [*Csiga biga.*]
140. Száz szeme is van, még is vak. [*Láncz.*]
141. A' ki csináltatja, annak nem kell; a' ki csinálja, annak nem
szükséges; a' kinek csinálják, az nem tudja. [*Koporsó.*]
142. Senki és semmi laktak egy házban. Senki kiment. Semmi is
kiment. Ki maradt otthon? [*És.*]
143. Mig az anyja növekedik:
A' lányának hasznát veszik. [*Petrezselyem.*]
144. Földön felül fa, fán felül kő, kövön felül víz, vizen felül vas,
vason felül hús. [*Forgó kövön köszörülés.*]
145. Fán jár, fán tojik: tiéd a' tojása. [*Fapapucsos barát.*]
146. A' mint mentem egy kis utcán: egy kis fekete pap belém
ragadt 's jól megepecselt. [*Bolha.*]
147. Lepke repül szárnya nélkül,
Egy ember jő lába nélkül,
Mind megeszi szája nélkül. [*Hó, nap.*]
148. Vize nincsen : azt iszik,
Ha vize van : bort iszik. [*Molnár.*]
149. Hegyen hó, völgyben tó; harmincz kettő egy se jó. [*Öreg em-
ber ősz haja, könnyes szemei, rossz fogai.*]
150. Miért feketék a' bolhák? [*Meggyilkolt rokonaikat gyászolják.*]
151. Miért tarka a' szarka? [*Mert kétféle a' tolla.*]
152. Mi megy át a' vizen árnyék nélkül? [*A' hang.*]
153. Mi megy a' fején a' templomba? [*A' patkószeg.*]
154. Mellyik a' malom első kereke? [*A' taliga kerék.*]
155. Mellyik fa nem ég meg a' tűzön? [*A' tréfa.*]

156. Mellyik több : határ ? huszár ? kádár ? [*Kádár.*]
157. A' rektor feleségestül , a' pap lányastul menés közben három almát leltek. Megosztottak. Mindeniknek egy egész jutott. Hogy lehetett az ? [*A' rektorné a' pap lánya volt.*]
158. Szarka repül a' Tiszán,
Szalonna csüng az állán,
Hordó bor az oldalán,
Ajtó forog a' sarkán,
Kis kutya ül a' farkán. Mi az ? [*Ki van mondván.*]
159. Furták, faragták, még is feneketlen hagyták. [*Kémény.*]
160. Mikor kél fel az ökör legelőbb ? [*Mikor kiherélték.*]
161. Láttál fából vas karikát ? [*Ha fa odvába bujva nézem az ott elmenő vasas szekeret.*]
162. Fut, fut, czélt nem ér,
Vár feketére fehért. [*Malom kerek.*]
163. Érez a' torkom, még is szólok,
Tüdő nélkül kiáltozok ;
Az élőket hivatgom,
A' holtakat elsíratom. [*Harang.*]
164. Miért néz a' varju a' koncba ? [*Éhes, de nem mehet bele.*]
165. Micsoda sóval nem sóznak ? [*Koporsóval.*]
166. Miért fut a' nyúl a' hegyen keresztül ? [*Nem bujhat által.*]
167. Mikor beszéll a' ló a' juhval ? [*Mikor hegedülnek.*]
168. Meddig fut a' nyúl az erdőbe befelé ? [*Mig a' közepét eléri, azután kifelé megy.*]
169. Mi van legtöbb az erdőben ? [*Görbefa.*]
170. Mi áll legegyenesebben az ágyban ? [*A' murok.*]
171. Mi nélkül nem lehet el az erdő ? [*Szélső fa nélkül.*]
172. Mi nagyobb a' lyuknál ? [*A' foltja.*]
173. Száz disznót, száz nyulat hogy hajtánál át egyszerre egy hidon ? [*Száz disznónak száz nyul-ja van.*]
174. Nem baj, hogy piros, csak husa legyen 's egyenes. [*Czékla.*]
175. Csedrekben fát vágnak, Almásra hull a' forgácsa. [*Harangozás.*]
176. Hol legdrágább a' víz ? [*A' korcsmán, mert ott egy áru a' borral, mikor a' korcsmáros bevegyíti.*]
177. Nincsen szája, nincsen nyelve, mégis mindent elmond. [*Levél.*]
178. Egyszer pirul, sokszor sárgul. [*Az adós, mikor kér, 's mikor felszólígatják a' fizetésre.*]

179. Mentül jobban szaporodik, annál inkább fogy. [*Az élet.*]
 180. Melegít, pedig maga hideg. [*A' ruha.*]
 181. Nincsen, nem is kívánom; de ha volna: nem adnám a' Dá-
 rius kincseért. [*Fél szem.*]
 182. Kerek, mint az alma;
 Rétes, mint a' béles;
 Ettem belőle, jaj be nem édes! [*Veres hagyma.*]
 183. Egy a' feje, száz a' szeme, még sem lát. [*Mák.*]
 184. Ágon ül, pedig nem madár,
 Négy szobában egyszerre hál. [*Dió.*]
 185. Hányat lép egy veréb egy esztendőben? [*Egyet sem, mert*
ugrik.]
 186. Se feje, se szája,
 Még is dúdol magába. [*Fing.*]
 187. Ki látott kenderbül tornyot? [*A' ki a' kender között állva né-*
zett be a' faluba.]
 188. Mellyik a' legroszabb vallás? [*A' kárvallás.*]
 189. Százból kivettek két százat, még is száz maradott? [*Száz*
kakas kiherélve, száz kappanná lesz.]
 190. Sok a' foga, mind ép, még sem tud rágni. [*Tajtorja.*]

SZILÁGYI ISTVÁN.

Reguly jegyzeteibül.

(A' mordvin ige.)

Reguly jegyzetei közt meglehetősen nyalábot talállok a' mordvin nyelvről is. Abban ezen nyelv két járásáról, a' *moksa* és *ersza* nyelvjárásról vannak jegyzetek, névszó- és igeragozások példák, szólások stb. Minthogy pedig a' mordvin igeragozás igényli leginkább figyelmünket: egyelőre az *ersza* nyelvjárási igeragozásának főbb idő-alakait akarom itt közleni:

Az igereszó alanyi

Az igereszó alanyi és tárgyi ragokkal *).

ragokkal

I. Jelen idő.

a) tudom, tudod, tudja

a) tudom, tudod, tudja

ötet stb.

öket stb.

mon szonze szodasze

mon sziniszlk szodaszin

*) Kiteszem a' személyi névmásokat is az ige elé.

ton	szönze	szodaszak	ton	szinisz	szodasz
szon	„	szodaszazo	szon	„	szodasinze
mon szodan tudok	min	„	szodaszinek	min	„ szodaszinek
ton szodat tudsz	tin	„	szodaszink	tin	„ szodaszink
szon szodi tud	szin	„	szodasziz	szin	„ szodasziz

	b) tudlak téged	b) tudlak titeket
	ő tud téged stb.	ő tud titeket
min szodatom	mon tonty szodatom	mon tinink szodatadiz
v. szodatanok	— — —	— — —
v. szodatanok	szon „ szodatanzat	szon tinink szodatadiz
tudunk	— — —	— — —
tin szodat	min „ szodatadiz	min „ szodatadiz
v. szodtado	— — —	— — —
v. szodatatk	szin „ szodatadiz	szin „ szodatadiz
tudtok	— — —	— — —
szin szodity tudnak	— — —	— — —

c) te tudsz engem ő tud engem stb.   c) te tudsz minket ő tud minket stb.

?

?

II. Jelen idő.

c) te tudj engem, ő tudjon engem stb.	c) te tudj minket, ő tudjon minket stb.
mon szodazan tudjak	— — — — —
ton szodazat tudjál	ton mon szodaszamak ton minek szodaszamiz
szon szodazo stb.	szon „ szodaszamam szon „ szodaszamiz
min szodasztam	— — — — —
tin szodasztado	tin „ szodaszamiz tin „ szodaszamiz
szin szodaszt	szin „ szodaszamiz szin „ szodaszamiz

Mult idő.

a) én tudám tudád tudá ötet stb.	a) én tudám tudád tudá öket?
mon szonze szodi	mon sziniszak szodiny
mon szodiny tudék	ton „ szodik ton „ szodi
ton szodity tudál	szon „ szodize szon „ szodinze

	min szonze szodinek	min szinisztk szodinek
szon szodasz toda	tin „ szodink	tin „ szodink
	szin „ szodiz	szin „ szodiz
	b) en téged tudálak stb.	b) én titeket tudálak stb.
	mon tonty szodityin	mon tinink szodidjiz
	— — —	— — —
min szodinek tudánk	szon „ szodinzety	szon „ szodidjiz
tin szodidje tudátok	min „ szodidjiz	min „ szodidjiz
szin szodaszt tudának	— — —	— — —
	szin „ szodidjiz	szin „ szodidjiz
	c) te engem tudál stb.	c) te minket tudál stb.
	— — —	— — —
	ton mony szodimik	ton minek szodimiz
	szon mony szodimim	szon „ szodimiz
	— — —	— — —
	tin mony szodimiz	tin „ szodimiz
	szin „ szodimiz	szin „ szodimiz

Parancsoló.

	a) te tudđ ötet stb.	a) te tudđ öket stb.
ton szodak	ton szonze szodik	ton szininszk szodi
tin szodado.	tin szonze szodink	tin „ szodink
	c) te tudj engem stb.	c) te tudj minket stb.
	ton mon szodimek	ton minek szodimiz
	tin „ szodimiz	tin „ szodimiz.

Reguly jegyzeteiből kipótoljuk majd a' mordvin nyelv ismeretét. — Az *ny, ty* a' Gabelentz féle *n* és *t* helyett áll. A' *szodazan* tudjak-ot, melly foglaló módbeli, II. jelen időnek nevezem. Mert az I. jelen : *szodan* Regulynél sem fordul elő az első személybeli tárgyi raggal, mivel ez : *szodaszamak* te tudsz engem, nyilván áll *szodaszan*-bul és *m* első személybeli tárgyi, meg *k* második személybeli alanyi ragokbul. Lehet tehát, hogy : tudj engem stb. jelent. Meglátjuk még.

HUNFALVY PÁL.

A' hanghasonítás a' magyar helyesírásban.

Elmult azon idő, midőn büszke önérzettel mondhattuk el, hogy a' mi helyesírásunk a' legegyszerűbb a' legeszélyesebb, — mert mi „úgy írunk mint beszélünk!“

Ha szigoruan vizsgáljuk ugyan is a' dolgot, nem kerülheti el figyelmünket, hogy biz a' mostani helyesírás sok tekintetben eltér a kimondástól, — s valljuk meg, hogy gyors írásközben nem egyszer kellett már letenni tollunkat és gondolkodnunk a' felett : vajjon hogy kell írni e' vagy ama' szót?

'S ha ilyenkor a' helyesírásról újjabban közzé tett számos értéközéseket, vagy a' M. t. társaság által legközelebb elfogadott szabályokat vettük kezünkhöz, — vagy tekintélyesb íróinkhoz, vagy a' napi sajtóhoz fordultunk tanácsért, határozott útmutatás helyett első esetben igen sok pontnál csak többfelé magyarázható 's egymástól nagyon eltérő szabályokat vagy kétes példákat, utóbbiban pedig majdnem minden írónál más gyakorlatot, sőt sokszor egy 's ugyan azon írónál is roppant következtelenséget 's határozatlanságot találhattunk *).

*) Alljon itt néhány példa a' sok közül : Legtöbbon ugyan is így írnak : *óta ótalom*, *öteni* (e. h. *olta oltalom*, *öteni*) de nem írják *vóta*, *tóta*, *óta(ni)* sbit (ezek h. *tolta*, *tolta*, *olta(ni)*), bár a' nép kiejtése utóbbiak mellett szolna. — Ezen szót : *vajjon* némellyek így írják : *valyon*, mások így : *valjon*, de senki sem írja : *valyha* vagy *valjha* és *valy*! (e h. *vajha* és *vaj*!) noha mind egy 's ugyan azon gyökből erednek. Sokan különösen szeretik elhagyni a' kettős mássalhangzók egyikét, mi által sokszor kétértelműség támad, így látni sokszor : *var* e. h. *varr*; más a' *var* = sebhely, *ál* e. h. *áll*, *hal-gat* e. h. *hall-gat*; hogy *ál* és *hat* szinte egészen mást jelentenek ismeretes. Így hagyatik el most már általában az *olly*, *illy* stb. szóknál az egyik *ly*, miről még később.

Tagadhatatlan, hogy helyesírásunk most ingatagabb mint valaha, 's bizonyosan lesznek elegenden, kik boszankodva szidják ezért a' nyelvészeket, kik így nehézzé teszik, a' mit olly egyszerűnek és könnyűnek gondoltak.

Azomban nincs miért boszankodni!

Igaz ugyan, hogy a' haladó nyelvészet azon elismert elve: hogy „a' helyesírás tana nem önálló valami, hanem az összes nyelvtudomány eredménye“¹⁾, nagyon megrontá hitelét az eddigi, csak úgy a' priori készített helyesírási rendszereknek, 's ezáltal tért nyitott az önálló nyomozásokra, mi által ismét vélemény-külömbségek, zavar t. támadtak.

De hisz minden építés rombolással jár, 's ha a' nyelvészetnek valamit lehet hibául felróni, bizony nem ezen rombolást lehetne, hanem csak azt, hogy még nem építette fel csarnokának minden rejtekeit.

És e' tekintetben bizony ismételve meg kell vallanunk, hogy e' téren sok még a' teendő, mert „a' nyelv nem könnyű, nem egyszerű, az igen nagyon nehéz, 's a' nyelvtudomány azért *öreg tudomány!*“²⁾

A' legnagyobb zavart helyesírásunkban mindjárt azon szakasz okozza, melly eddigelé nyelvtudományunkban legmostohább bánásmódban részesült, 's melly tulajdonképen csak is az egybe-hasonlító nyelvészet által hozatott előtérre. Ez a' *hangváltozások*, 's különösen a' *hanghasonítás* kérdése.

Ez azon pont, melly — kivéve a legrégibb idöket, mellyekben a' szófejtegetés még ismeretlen levén az írás csak a' hangzást követhette³⁾ — majd nem a' legujabb korig a' legnagyobb szakadást idézte elő az élet és tudomány között. Mert míg a' közéletben, 's utána sok író munkáiban (csak Dugonics helyesírására emlékeztetek —) egyedül csak a' kiejtés vétetett zsinór-mértékül: addig a' nyelvtudománynyal foglalkozó, vagy annak befolyása alatt álló írók munkáiban épen ellenkezőleg a' szófejtegetés elve egész ridegségében, majdnem a' szép hangzat ellenére, érvényesített.

Nem szükség tán állításomat sok példával támogatnom. Ve-

¹⁾ M. Nyelv. I. 152 lap.

²⁾ M. Nyelv. I. 151 lap.

³⁾ Toldy F. M. nemzeti-irod. tört. I. 132, és 218 lapon.

gyük elő Dugonics, Faludy 's kortársainak munkáit, tekintsünk bele a' régi magán vagy nyilvános iratokba 's látni fogjuk hogy ők minden kétkedés nélkül így irták : *eccer, kéccer, láccik, aggyon mennyen, kapgya* stb., 's még ujabb, 's legujabb időkben is elég hivatalos iratokat láttam, melyekben : *kölcségek, kösségek 's menyegzőről, attyáról, annyáról, bátyáról, nényeiről* stb. tétetik említés. Ha ellemben felütjük a' Döbrentey codexet, akadni fogunk illy kifejezésekre : „en myrrhámot megarattam minden aromáimval : megszint en mézemvel ööm, en boromat en teiemvel ióm;“ ¹⁾ — és : „mikoron tengernek sokasága *tehozzád* forduland; ²⁾ és : „üet mi teveled keresjük.“ ³⁾ — Vagy a' Nádor codexben : — férfiak es *hozzá* képöst tesznek vala nagy keserüségös sirást — és *hozzá* egyesülnek vala —“ ⁴⁾. 'S más helyen : „— a' keserüségbe el ne fogyatkozzál“ ⁵⁾. — Vagy a' Czech codexben. — „És tehozzád *igyeközzék*“ stb. De későbbi munkákban is számtalanszor fordul elő „*akgatás, fakgatás, rezkedés*, — sőt a' M. t. társaság helyesirási szabályai szerint is : *különbent ellenbent azonbant* stb. kell irni.

Ezen kevés példákából is világosan kitünik, hogy a' magyar irás kezdetében egyszerűen csak a' hallott hangokat igyeközött kifejezni; a' helyesirás tehát *hangzási* (fonetisch) volt — ; később azonban a' nyelv mind tudományosan tárgyalatván, minél tisztább tudat terjedt a' szó-gyökök és ragokról, azoknak származtatásáról 's ragozásáról, annál inkább töreködtek arra, hogy a' szó eredeti alakja az irásban is kitünjék, miből azután az előbbi mellett kiképződött a' *szófejtési* (etymologisch) helyesirás.

E' két különböző rendszer eleinte tökéletes ellentéte volt egymásnak, de csakhamar érezhető lön egymásra gyakorolt kölcsönös befolyásuk. Mig t. i. a' közéletben a' nyelvtudomány terjedtével a' szófejtési helyesirás mind inkább lábra kap, 's a' hangzásit, különösen a' szóképzéseknél, kevés kivételekig majdnem egészen kiszorítja vala, addig a' tudományban is mind több figyelmet nyert a' hangzás vagy széphangzat, 's főkép a' név- és ige-ragozásnál, 's néhol a' szóképzésnél is, szabályul elfogadtatik.

A' tudománynak azonban még most sem sikerült e' két rendszert tökéletesen egyesíteni.

¹⁾ Toldy Ferencz a' Magy. Nemz. irod. Történel. I. 265. lap.

²⁾ Ugyanott 267 l. ³⁾ ugyanott 267 l. ⁴⁾ U. o. 277 lap. ⁵⁾ U. o. 278 lapon.

A' magyar helyesírásról legujabban megjelent értéközésekben ugyan is azokat még mindig egymás mellett láthatjuk, 's bár mindegyiknek szembetünő törekvése: e' két eltérő rendszert, miután sem egyiket sem másikat a' nyelvnek megsértése nélkül már kiküszöbölni nem lehet, egymással léteges összhangzásba hozni; még is, úgy tetszik nekem, hogy határozott szabályokat még egyik sem állíthatott fel.

A' Magyar Nyelvészet t. szerkesztője alapos, úttörő értéközésében a' helyesírás főelveitől a' szóismét, hangsúlyt és széphanagzatot állítván fel, ez utóbbira nézve azon tanácsot adja: ¹⁾ „lessük meg tehát a' széphanagzatot is, ha ellehet-e fogadni némellyeket a' miket ajánl“ — 's utána 1 és 2 pont alatt a' hanghasonulás némelly eseteit hozza fel, mellyek az írásban is elfogadandók volnának.

Indokul erre azt hozza fel, hogy azon mássalhangzó, mellyhez a' másik áthasonul, „jellemző“, a' nélkül hogy megmondaná, mit tart jellemzőnek. Alább roszaíja, hogy némelly vidéken „annak“ adnak helyett, de *fekünni* 's *alunni-ért* már nem tud *haragunni* — hogy azomban miért? miért nem? abba bele nem bocsátkozik.

A' nyelvtudományi bizottmány munkálata, melly eltérőleg amattól a' kiejtést állítja fel fő elvül, de ez alatt a' 4. § szerint azt kívánja értetni, hogy a' gyök és rag külön külön mindegyik saját helyes kiejtése szerint irassék, — a' ragozásnál a' kiejtésben támadó honghasonulásokra nézve az 5. §-ban ²⁾ úgy nyilatkozik, hogy „a' hangváltozások kiirandók, ha azok *lényegesek és bizonyos törvények szerint szabályozottak*“; a szabályok előadása helyett azomban az 1 és 2 pont alatt csak néhány illy *lényeges* hanghasonulási esetet sorol elő, de azt, hogy mi tartandó „a' szók részeiben előálló lényeges hangváltozásoknak“, szinte meg nem határozza.

A' 2. pontban, az mondatik ugyan, hogy: lényeges, — tehát kiirandó változás az, ha „a' szó-képzésben találkozó mássalhangzók egyike a' másikat világosan elváltoztatja“, — ezen kitétel azomban általánosságánál 's határozatlanságánál fogva szabályt nem alkothat, „mert e' szeriat, *azomban külömben ellemben* stb. féle írást, mit a' ny. t. bizottmány munkálata el nem fogadott, úgy szinte az: *ollyan, illyen* stb. szókat, miket a' 6. § egyenesen olyan, ilyen-

¹⁾ I. M. Nyelvészet. I. 209 lap.

²⁾ I. M. Nyelvészet II. 40 lap.

nek írni rendel, szinte jóknak kellene elismerni; de ha valaki egy „kösségnek kölcségeit megakarná anni“ még az ellen sem lehetne alapos kifogást tenni, mert az épen nem tagadható, hogy mind ezen szókban az egyik mássalhangzó szintolly *világosan* elváltozik, mint akár a' *csont, bont, aggat* faggat szókban.

Szilágyi István úr a' magyar helyesírásról írt értéközésében I. c. alatt azt mondja: *) „A' ragozott származtatott és összetett szók többször hang (böttü)-módosulatokat szenvedvén az efféle módosulatok körül az írásnak a' szófejtés ellenére történnie nem szabad. E' szerint α) ha nem lényeges a' módosulat, azaz ha kiejtés alá eső betüi vagy annak hangja bensőleg át nem módosul, hanem csak a' beszéd szervek a' simább vagy erősb beszélés közben ejtik azt áthasonítva: de az írás az eredeti hangoztatást követi. De

β) Ha a' hangváltozás lényeges, azaz: egészen más hangot (betüt) ejtünk, mint a' millyennel a' képző vagy rag eredetileg birt: akkor szorosan a' kiejtés szerint írunk.“

Itt tehát már közelebbről meghatároztatik, hogy mi a' *lényeges* módosulat vagy változás, ha t. i. a' kiejtés alá eső böttü vagy hang *bensőleg átmódosul*, vagy is ha egészen más hangot ejtünk, mint millyennel a' képző vagy rag eredetileg birt, (hozzá tehetjük „vagy mint millyen volt eredetileg a' törzs utóhangja, — mert legtöbbször ez és nem a' képző vagy rag előhangja változik át). Még azomban ezen meghatározás is olly általános, hogy ha azt következőzetesen alkalmazni akarjuk, előbb kérdenünk kell: mi hát egy böttü *benső* módosulása?

Az α) alatt mondottakból azt kell következtetnünk, hogy értekező azon módosulást tartja bensőnek, melly nem a' beszéd szervektől származik, vagy is másként, ha a' módosulás nem csak abból áll, hogy egy 's ugyan azon beszéd szervbeli hangok egymástul felcseréltetnek. De ekkor nem támogatná ő a' nyelvbizottmány által felállított elvet, mert e' szerint *aggat faggat* stb.-ban nem volna benső módosulás, mert *k* és *g* monnó torokhang, 's következőzetesen *akgat nyakgat*-ot kellene írni. Azomban a' β) pont határozottan elmentmond ezen megkísérlett magyarázatnak, mert itt az mondatik, hogy az a' lényeges hangváltozás, ha egészen más hangot ejtünk, stb. miből meg ismét az következik, hogy bármelley hangválto-

*) I. M. Nyelvészeti II. 58 l.

zást is ki kellene írunk, mert ha nem ejtünk más hangot, akkor nincs is hangváltozás.

Nádaskay Lajos úr végre a' nyt. bizottmány munkájának birálatában ¹⁾ épen e' pontra nézve felejté el véleményét kimondani.

Riedl Szende úr is legujabban megjelent jeles 's a' M. Ny. által is kellően méltatott Magyar Nyelvtanában e' pontra nézve a' 15. §-ban ²⁾ csak azon felvilágosítást adja, hogy a' magyar helyesírás a' magánhangzókra nézve hangzási (fonetisch), a' mássalhangzókra nézve pedig az újabb nyelvszokás szerint túlnyomólag szófejtési, bár sok esetben az eredeti mássalhangzóval találkozása miatt sokszor lényegesen megváltozván, a' szófejtési elv a' hangzásinak engedni kénytelen. Mint illy esetet megemlíti azután a' lágyítást, hanghasonítást, zetacismust 's más hangváltozásokat; arra azomban különösen, hogy minő hanghasonítások írandók ki, 's mellyek nem, szabályokat ő sem ad.

Ezek előre bocsátása után, mielőtt most már ezen nagyon fontos kérdés tárgyalásába bocsátkozhatnánk, szükség hogy egy kissé szeme közzé nézzünk azon ármányos dolognak, melly annyi zavart okozott és okoz még folytonosan.

„A' hangváltozás alatt általában mind azon változásokat értjük, mellyeknek a' nyelv történeti életében szintűgy egyes hangok mint egész szótagok és szók is alávetvék — de mellyek a' szók által kifejezett képzetekre — vagy is a' szók jelentésére nem vonatkoznak“ — mondja Riedl Szende úr magyar hangtanának 43. §-ban ³⁾ mellyek után a' 44. §-ban a' hangváltozás neveit is előszámlálja.

Tekintsük őket egyenként:

1. *Hangcsere*, mellynél fogva, daczára a' szó egyes hangjain történt változásnak, a' szó anyaga se nem bővül se nem kisebbedik. Ide tartozik:

- a) az *önálló hangcsere*
- b) *hanghasonítás* (assimilatio)
- c) *hanghasontanlanítás* (dissimilatio)

¹⁾ I. Budapesti hirlap 1857-171-173 szám és M. Nyelvészet II. 81 lap. kk.

²⁾ I. Anselm Manszvel Riedl Magyarische Grammatik 29 lap.

³⁾ I. M. Nyelvészet IV. 34 lap.

d) *hangáttétel* (metathesis)

2. *Hangváltozás*, melynek következtében a' szó anyaga vagy bővül vagy kisebbedik. Illyen:

a) *hangbővülés*

b) *hangelvetés*

c) *hangerősítés*, (hangpótlás)

d) *hanggyengítés*. ¹⁾

A' mi már most az önálló hangcserét, hanghasonitalanítást, hangáttételt, hangbővülést, hangelvetést, hangerősítést (— a' M. Nyelv. szerkesztője szerint: hangpótlást) és hang gyengítést illeti, tán nem csalatkozom, ha azt állítom, miszerint ezekre nézve a' tudomány már tisztába jött magával, 's a' helyesírásban a' hangzási elvet emelte érvényre. — De senki sem is fog azon gondolkodni, vajjon *gimils*-et írjon-e vagy *gyümölcs*-öt, *kedeg*-et-e vagy *pedig* et, úgy szinte ha valaki ezen szókat akarja kifejezni: *danol*, *talál* — nem jút eszébe *dalolt*, *tanál*-t írni, 's nincs kétség abban is, vajjon *fát* írjunk e' vagy *fat* (t. i. tárgyraggal). Ezek tehát nem esnek vizsgálatom körébe. Marad a' hanghasonítás.

Riedl Szende úr szerint ezalatt mindazon változások értetnek, melyek egyes hangokon a' szomszéd hangok és szótagok befolyása alatt olly módon idéztetnek elő, hogy egy hang a' másiknak behatása következtében ezzel egyenlő, vagy legalább a' változás által hasonlóvá lesz. ²⁾

Szerintem azomban ezen értelmezés nagyon is tág, mert alatta az uraláltaji nyelvek egyik fő ismervét és alaposzabályát, az úgy nevezett *hangvonzás* törvényét (Vocalharmonie) is érthetni, már pedig ez olly fontos része a' magyar nyelvtudománynak, hogy méltán egészen külön tannak tekintendő.

A' hanghasonítás tehát pontosabban valamelly szóban előforduló olly hangváltozás volna, mely két vagy több mássalhangzó találkozása által akként idéztetik elő, hogy egyike ezen mássalhangzóknak a' másikkal *azonos* vagy legalább hozzá *hasonló* lesz. Ezen értelmezés szerint tehát a' hanghasonítás vagy *hanguzonítás* (p. emberrel, bottal, hallá, ollyan e. h. embervel, bot+val, had+lava, az+lyan) — vagy *tulajdonképi hanghasonulás* (p. senki

¹⁾ láss példákat M. Nyelvészet IV. 35 lap.

²⁾ I. M. Nyelvészet IV. 36 lap 46 §.

azomban, önt, aggat stb. e. h. sem+ki, azon+ban, öm-t, ak+gat.)

Az azonítás ismét vagy *egyszerű* (egy oldalú), ha t. i. az egyik mássalhangzó azonos lesz a' másikkal (p házzal e' h. ház+val) vagy *kétszeres* (két oldalú), ha egyik mássalhangzó sem lesz azonos a' másikkal, hanem monnó együtt egy harmadik hanggá változik (p. köss e. h. kötj.)

A' hanghasonítás továbbá vagy *előreható*, ha a' második, vagy *visszaható*, ha az első mássalhangzó változik el; a' mi pedig azon helyet illeti, melyet az a' szóban elfoglal, sokszor a' szó testében is előfordul 's vagy történeti fejlődés vagy idegen nyelvből átvétel alkalmával származott; legtöbbször azomban a' törzs véghangzóján, ha utána olly mássalhangzóval kezdődő képző vagy rag tetetik, melly a' szó véghangjával nem magyaros hangcsoportozatot képez. Mert a' magyar nyelv, habár nem dicseködhetik is azon üdvhozó előnnyel, hogy hajlítható lenne és végzéseit a' törzsszel egészen összebírná olvasztani, még is félreismerhetetlenül bír azon dicséretes tulajdonsággal, hogy a' ragot a' törzsszel minél szorosban összekapcsolni 's vele mintegy egyesíteni törekszik, mire a' szolgálataira álló eszközök (hangpótlás, hangvétél stb.) között főkép 's leginkább a' hanghasonítást használja.

Minthogy pedig tapasztalhattuk, hogy azon hanghasonítások, mellyek a' szó törzsében, testében támadnak, mint az a' többi hangváltozásokról fenebb megjegyeztetett, a' hangzási elv szerint, tehát úgy mint kiejtetnek, íratnak (p. hallá, beszéll-ni, ünnep 's nem hadlá, beszédleni, üd (v) nap stb. itt csak a' szó-képzés és ragozaskor a' törzs vég — vagy a' rag első mássalhangzóján támadó hanghasonítás bír fontossággal.

Ez azon pont, mellyre nézve, mint fenebb kimutatni igyekeztem, a' magyar helyesírásról irt értekezések még eddig nem tudtak tisztába jönni, mellyre nézve az irodalomban és közéletben a' legelterjedtbb gyakorlat uralkodik.

Mielőtt azomban itt a' helyesírást illető szabályokat kísérle-nénk felállatni, vizsgáljuk meg figyelemmel a' kínálkozó nyelvtényeket. α) Tapasztalni fogjuk e' részben hogy :

1) a' g-vel kezdődő képző vagy rag visszaható hasonítást gyakorol :

a) a' kihangzó k-ra, úgy hogy azt magával azonosítja p. ag-

gat, faggat, nyaggat ezek helyett : *ak(aszt) gat, fak(aszt) gat, nyak+gat* stb.

b) a' kihangzó *d* és *g*-re, miután azokat *n* — (néha *s*)-re hasonítja, p. *szalangál* (e. h. *szalad+gál*) *melenget* e. h. *meleg+get*. *rebesget* e. h. *rebeg+get*. Így származik az *ad, ed*, képzőből is a' — *ng* (= *d+g*) képző p. *mer(e)-d* = *mer-(e) ng*, *der(ed) der(e) ng*, *szor(o)ng*, stb. Ez történik néha a' belhangzatban is p. *csügg* és *csüing*, *lógg* és (tájszólásilag) *lóng* stb.

2) a' *k*-val kezdődő képző vagy rag visszaható hasonítást gyakorol a' törzs kihangzó *z*-jére, ha a' törzs magánhangzója rövid, azt ugyanis *sz*-é változtatja, p. *rez (eg) + ket* = *reszket*, *küz(d) + ködik* = *küszködik*. Ha azomban a' törzs utolsó szótagja hosszú, akkor a' *k* hasonító ereje megszűnik p. *rázkodik*, *ruházkodik* stb. Miről még később bővebben.

3) Az *l* rag vagy képző elején a' törzs kihangzó *d*-jét és *r*-ét magával azonosítja, p. *pallás v. padlás*, *padló v. palló*, *beszélni*, *segélni*, *hallani* ezekből *beszédleni*, *segéd-leni*, *hadlani*. — — A' göcsejben *salló* = *sarló* és *talló* = *tarló*.

4) A' fog vagy torokhanggal kezdődő képzők vagy ragok előtt a' törzs kihangzó *m*-je *n*-é válik, p. *bont, ront, önt, hánt, szánt* *int*, — ezekből *bom(lik) rom(lik) öm(lik) hám(lik) szám(lik) im(it)*; így : *reng* és *rend (it, ül)* ebből *rem(eg)*, továbbá *senki* e. h. *sem+ki* mint *sem+mi*. Így lett az eredeti *muk*, *omk* személyi *ragból* — *unk* stb.

5) Az ajakhanggal kezdődő ragok előtt pedig a' törzs kihangzó *n*-e *m*-mé változik, mint majdnem minden más nyelvben — úgy a' magyarban is, p. *külömben, azomban, ellemben* e. h. *külön+ben azon+ban, ellen+ben*.

6) A' ragok vagy képzők elején és a' törzs végén levő szelletek (hehezetek, aspirata) következő hasonításokat idéznek elő :

A) A' ragok előhangjaiban előforduló szelleteknél :

a) Az ajak-szellet (*v*) a' törzs kihangzó mássalhangzójával azonosul. p. *azzal*, *azzá bottal, bottá, emberrel, emberré* stb. e. h. *az+val, az+vá, bot+val, bot+vá, ember+vel, ember+vé*.

b) Az ínysszellet (*j*)

a) a' harmadik személyragban (*ja, je v. já, jé*) a' főneveknél fog, és nyelvhangok előtt elveszik, a' viszonyszóknál pedig

a' törzs kihangzó fogszelletével (z) azonosul, p. *bora*, *háta* és *hozzá*, *közzé* e. h. *hoz+já*, *köz+jé*. Régebben minden más kihangzó mássalhangzóval azonosulhatott ezen j, miért is régibb iratokban — de sőt újabbikban is sokszor láthatjuk *nál*la, *töl*le e. h. *nál+a*, *től+e*.

β) Az (a)z és (a)d mássalhangzóval végződő képzett ige-törzsök után járuló (j)t képzőben, mely azonos levén az *ít* képzővel, azzal együtt a' régi *ajt ojt ejt* maradékának mutatkozván, a' j-t magában rejtí — az érintett kihangzó z-t és d-t sz-é hasonítja ¹⁾ p. *szerkeszt*, ebből *szerkez(et)*, — *maraszt*, *szalaszt*, *ereszt*, *áraszt*, *fáraszt*, *fakaszt*, *rekeszt*, *téveszt*, stb. ezekből : *marad*, *szalad*, *ered*, *árad*, *fakad*, *reked*, *téved*.

Égészen különbözik ettől a' *tat(at) tet(et)* képző, melynek, — miután nem rejlik benne a' j, — illy hasonító hatása nincsen p. *köröztet*, — nem *köröztet*, *rakodtat* stb. De ezen *tat*, *at* a' fenebb (j)t-vel képzett igékhez is járulhatván lesznek illy szók is : *szerkez+(j)t+et* = *szerkesztet*.

γ) Az ige ragozásban a' foglaló mód jelen idejének 's a' parancsoló módnak j-vel kezdődő ragjában az inyszellet :

1) az ige-törzs kihangzó fogszelletével (z, s, sz) azonosul p. *moss*, *maszsz*, *szerezz*, *orozz* e. h. *mos+ j*, *mász+ j* *szerez+ j*, *oroz+ j* (mint írjuk *ad+ j* *kér+ j*.) ²⁾

2) az ige törzs kihangzó t-jét, ha előtte al v. felhangu magánhangzó van, s-re változtatja 's maga is s-é azonosul — p. *láss*, *köss*, *szeress*, e. h. *lát+ j*, *köt+ j* *szeret+ j*. Ha azomban mássalhangzó vagy közlő magánhangzó (i) van előtte, a' t-t változtatlanul hagyja, maga azomban s-é hasonul p. *bonts*, *ránts*, *tisztíts*, *készíts* stb, e. h. *bomt+ j*, *ránt+ j* *tisztít+ j* *készít+ j*. Megjegyzendő, hogy midőn a' tárgyi ragozásnál a' foglaló mód jelenidejének és a' parancsoló mód 2 személyénél összevonás történik, a' jellemző j egészen elveszik, így *ver(je)d*, *dob(ja)d*, összehúzva *ver+ d*, *dob+ d*. Ezért a' fenebbi két esetben (p. 1—2) ilyenkor a' fogszellet, vagy

¹⁾ Riedl Sz. úr (l. Magy. Gramm. 61 lap. 5 pont) ez esetben, tán nem helyes, hanghasontatanítást (disimilatio) talál.

²⁾ Ugyan ez történik a' tárgyi ragozásban, a' jelentő mód jelen idejében előfordul j-vel kezdődő ragoknál, így *hozom*, *hozod*, *hozza* (*hoz+ja*) *hozzuk* (*hoz+juk*) *hozzátok* (*hozzátok*) *hozzák* (*hoz+ják*); *mosom*, *mosod*, *mossa* (*mos+ja*) stb.

a' már áthasonított vég *d* csak egyszerűen irandó, így : *mos(sa)d* *üs(se)d*, *lás(sa)d* és nem *mossd*, *üssd*, *lássd*, mint nem írjuk *verrd* *dobbd*; némelly *t*-re végződő igék azomban ez esetben vég *t*-jüket a' *d* raggal is azonosíthatják így *lád*. Így mondjuk *hagyd* helyett *hadd* stb.

3) a' torok vagy ajak szellellet (h, v) végződő rendhagyó igéknél az utolsó szelletet, ha előtte rövid magánhangzó van, torok szelleltté (g) változtatja, 's azzal azután *gy*-vé hasonul p. legyen, tegyen, vegyen, vigyen, egyék, igyék, fekügyék, alugyék e. h. *le(h)+jen*, *te(h)+jen* stb. Némelly szóknál a' (j) erősítőül még külön is kitétetik, úgy mint : *higyj-ed*, *eskügyjél*, *haragugyjam*, *nyugogyjam*, e. h. *hi(h)+jed*, és *kü(h)+jél*. Ha azomban a' végszellet előtt hosszú magánhangzó van, akkor a' szelletet magához hasonítja, de vele meg is férhet, így : *vijjak*, *hijjak*, *szijjak* és *vivjak*, *hivjak*, *szívjak* *).

B) A' szótörzsök végén előforduló szelleleteknél :

a) A' torokszellellet végződő igéknél úgymint : *le(h)ni*, *te(h)ni*, *ve(h)ni*, *vi(h)ni*, *hi(h)ni*, *e(h)ni*, *i(h)ni*, *alu(h)ni*, *haragu(h)ni*, *fekü(h)ni*, *eskü(h)ni*, *nyugo(h)ni*, — a' végszellet a' végzett jelenidőben (praeteritum perfectum) ennek jellemző hangjához vagy képzőjéhez a' *t*-hez hasonúl így : *lettem*, *tettem*, *vettem*, *vittem*, *hittem*, *ettem*, *ittam*, *aluttam*, *haraguttam*, *feküttem*, *esküttem*, *nyugottam*, innen jól írjuk : *eskütt* (geschworener) *nyugott* (ausgeruht). Hasonlóul a' névi módban (modus infinitivus) a' végszellet annak jellemző *n*-ével azonosul így : *lenni*, *tenni*, *venni*, *hinni* stb. *nyugonni*, *alunni*, *fekünni*, *haragunni* stb. (l. M. ny. I. 209. lap) Az ajak-szellettel végződő igéknél ezen esetekben vagy az eredeti szellet lép elő, vagy az egészen eltűnván a' szó hangvélt szenved p. *vivni*, *vítam*, *hivni*, *hívtam*, *szívni*, *szívtam* és *víni*, *vítam*, *híni*, *hítam*, *színi*, *szítam* (vagy *szíttam*).

*) Hogy ezen úgy nevezett rendhagyó igék (lenni, tenni, venni, stb.) nem magánhangzóval végződnek mint Riedl úr (l. Magy. Gram. 87 lap) tanítja, továbbá, hogy ezen igék : *nyugo(-)ni* *haragu(-)ni* stb. valószínűleg nem *d*-re végződnek, hanem hogy mindezeknek utóhangja egy (torok v. ajak) szellet, 's hogy egész rendhagyásuk is csak abban áll, hogy ezen vég szellet, mozgékony természeténél fogva, a' különböző időkben egymással (szabályszerűen) váltakozik, vagy a' rag előhangjával azonosul, más alkalommal lesz szerencsém fejtegetni.

Megjegyezhető itt, hogy a' fentebb érintett szelletes igéknél a' parancsoló mód második személyének — *gyad-gyed* ragja sokszor — *dd*-vé vonatik össze így : *vidd, tedd, edd, aludd, nyugodd* (p. ki) stb.

b) A' z-vel végződő névmások (az, ez) kihangzó fogszellete a' hozzájáruló ragok és képzők első mássalhangzójával azonosul p. *avval, evvel, avvá, evvé* (vagy *azzal, azzá* stb. l. 6. a) pont.) — *abban, ebben, attól, ettől, arra, erre, annyi, ennyi, ottan, itten*, vagy megrövidítve *ott itt*, ezek helyett *az+ban ez+ben* stb. *az+nyi, az+tan, ez+ten*.

Ezen szabály szerint kell írunk; *ollyan, illyen* 's megrövidítve, *olly, illy* ezekből : *az+lyan ez+lyen* ¹⁾ — 's világos csonkítása a' szó testének ha, mint a' ny. t. bizottmány munkálataiban fel állított szabály után majdnem általánosan az egyik *ly* kihagyatik. Az idézett munka indokul ugyan a' takarékoság elvét hozza fell 's ez által mintegy a' szöfejtési nyomozás igazságát elismeri, de ezen elv szerint, épen úgy lehetne írni : *aban, eben, ara, ere, atól, etől, ot, it*, stb. És tartok tőle, hogy megérjük még azt is, hogy ezen csonkított szók polgári jogot nyernek az irodalomban, mert íme! a' napi sajtóban 's különösen a' szépirodalmi lapokban ('s itt is főkép a' Hölgyfutárban) a' ny. t. bizottmány fendicsért takarékosági elve már az : *annyi, ennyi, abbéli, ebbéli* szókra is kiterjesztetett, így iratván azok : *anyi, enyi, abéli, ebéli* !! — Már akkor legjobb volna kimondani, hogy a' gyök *a* e 's írjuk 's mondjuk azt a' tárgy raggal így : *at et*, mint a' Vasmegei nép szájában gyors beszéd közt hallani is illy formán : *te add ide ata* (azt, a') *kenyeret*.

Ezek az általom a' ragozás és szóképzés körül észlelt hanghasonítások.

Riedl Szende úr ezeken kívül azomban még sokkal többeket tapasztalt, melyeket a' fenebbiekkel csak ugyan egysorba is állít ²⁾.

Ő ugyan is úgy tanít, hogy :

„1) Lágy mássalhangzó előtt a' kemény mássalhangzó a' megfelelő lágyba, 's kemény mássalhangzó előtt a' lágy mássalhangzó

¹⁾ l. M. Nyelvészet I. 160 lap. 3 pont.

²⁾ l. Magyarische Grammatik 30 lap, 2. 3. 4. pont alatt, M. Nyelvészet IV. 1. 38 lap. 1 v. 3 pont alatt.

a' megfelelő keménybe megy át : Így p. *mozogtam, botban, vasban, kertészben, csillagtól, kéztől*, következőképen fejeztetnek ki : *mozogtam, bodban, vassban, kertészben, csillaktól, készről* stb. Ezen változás néha az írásban is megjelöltetik p. *szaggat* e. h. *szakgat nyaggat* e. h. *nyakgat* stb.

2) sz és z az utána következő s, és d az utána következő n-hez hasonul, p. *egészség, igazság* stb. (a' kiejtésben úgy hangzanak mint *egésség, igasság* stb.)

Véleményem szerint azomban Riedl úr nagyon is szigoruan követvén az elmélet szabályait, e' helyt kissé mellőzte a' nyelv kihallgatását és olyat állított fel, mit azon általánosságban, mellyben állittatik, helyben hagyni nem lehet.

Mielőtt azomban ezen nézetemet R. úr ellenében megállapítani igyeközném, tekintsünk szeme közzé egy ugyan R. úr által felállított, a' fenebbiekkal összefüggő tannak *), melly szerint t. i. a' kihangzó kemény hang a' kimondásban lágygyá változnék, úgy hogy p. *szeg, hab, vad, varázs, méz* stb. a' ki mondásban úgy hangzanának mint *szek, hap, vat, varás, mész* stb.

Ha ezen hangtörvény a' világ minden nyelvében uralkodnék is, a' magyarban azt még is határozottan tagadni kellene. Hallgasunk figyeljünk csak jól a' magyar ember kiejtésére 's tapasztalni fogjuk, hogy ezen szók közt : *szeg-szék, láb-láp, had-hat, méz-mész, kéz-kész*, stb. nem csak az írásban de a' kimondásban is olly nagy a' különbség, hogy beszéd közben azokat egymással fölcserélni soha nem lehet. Ellene szól tehát ezen tannak a' magyar nyelv azon egyik fő sajátága, hogy minden hang általában tisztán és érthetően ejtetik, 's minden változásnak alapos kimutatható oka vagyon. Már pedig hogy a' szó végén a' mássalhangzó, menten minden más mássalhangzó befolyásától megváltozzék, arra egyéb okot a' leghanyagabb és restebb kiejtésnél felhozni nem lehetne, melly ok azomban épen nem tartozik azok közzé, mellyek a' nyelvtudományban érvényesíthetők volnának.

Ha most már visszatérünk R. úr előbb idézett szabályaihoz, meg kell engedni, hogy itt a' véghangzók változásának okát az utának következő mássalhangzóban kellene keresni. — Azomban ha szigorúan megvizsgáljuk a' felhozott példákat és az azokhoz ha-

*) Magy Gramm. 30 lap. 1 pont.

sonló szókat, azt kell inkább állítanunk, hogy a' felhozott kemény és lágy mássalhangzók a' R. úr által nekik tulajdonított befolyással, olly általánosságban csakugyan nem bírnak. Hallgassuk csak figyelemmel ezen szókat: *mozogtam* és *mozoktam*, *botban* és *bodban* 's megkell vallanunk, hogy azok közt a' kimondásban is nagy különbség van; hallgassuk csak magyar ember által kiejtve ezen szókat: *lápban*, *hatból*, *késztől*, *mészben*, 's bizonyosan soha nem fogjuk felcserélni ezekkel: *lúbban*, *hadból*, *kéztől*, *mézben*. Ugyan ezen különbség hallatszik: *egészség*, és *egésség igazság* és *igasság* közt is.

Megemlítendő még itt Riedl úr a' Magy. Gramm. 30 lapján 5 pont alatt előadott állítása, melyet a' magyar hangtanban már mellőzött, hogy t. i. a' *tsz*, *ts*, *dj*, *lj*, *nj*, *tj*, hangcsoportok a' kiejtésben: *cz*, *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, hangokká változnának. Ennek czáfolatára szinte elég, ha a' nyelvet ki hallgatjuk, mikor is bizonynal észre fogjuk venni, milly nagy különbség van; *tetszik* és *teczik*, *adjon* és *agyon*, *követség* és *kövecség* stb. között.

Mind a' mellett azomban nem lehet tagadni, hogy a' fennbb 1 s. 3. pont alatt idézett esetekben a' szótörzs kihangzó mássalhangzója a' gyors beszéd közben nem mondatik ki olly keményen, olly tisztán, mint akkor, midőn utána mássalhangzó nem következik, sőt hogy az némelly hanyagabb beszédű egyéneknél vagy nyelvjárássilag *) csakugyan el is változik; minthogy azomban ez utóbbi tény, mint kivétel, szabályt nem alkothat, az előbb megemlített pedig a' hanghasonítás fogalmának meg nem felel, ezen esetekben hanghasonításról szó sem lehet. A' képző lágy vagy kemény előhangjának befolyása a' szótörzs vég mássalhangzójára egyedül csak abból áll, t. i. hogy, azon esetekben, ha az ekként összekeverülő két mássalhangzó olly csoportot képezne, mely csak közbe szúrt sevával volna kimondható, a' szó törzs végmássalhangzója, homályosabb vagy rövidebb kimondás által mintegy az öt követő mássalhangzóhoz alkalmazkodik; miért is ezen jelenséget *hangalkalmazkodásnak* lehetne nevezni.

Ezeknek előre bocsátása után most már csekély nézetem szerint, nem lesz nehéz a' hanghasonításokra vonatkozó határozott és biztos helyesírási szabályt felállítani.

A' szabály egyszerűen így szólna:

*) Pl. Gócséjban: „aggyon Istán juó ägissíget“ ä hatta, „älattam“ stb.

„A' nyelvben előforduló bármilly hanghasonítások a' hangzási, a' hangalkalmazkodások pedig szorosan a' szófejtési helyesírás szerint irandók.“

A' hanghasonítás esetei pedig a' szó törzsében előfordulókon kívül, melyek kétséget soha sem támasztottak, — a' fentebb 1—6 pont alatt előadottak lennének.

Ezen szabály indokolása, bár úgy hiszem, az egész nyomozás menetéből kivehető, még is, tán nem lesz felesleges azt itt röviden ismételnem.

A' hanghasonítások ugyan is azért irandók a' hangzási elv szerint, mert illy esetben a' szó illető hangjai egészen más hangokká változván, ha mind a' mellett a' szófejtési elv az írásnál megtartatnék, az olvasás annyira megnehezítettetnék, hogy nem sokára, alaposan művelt nyelvészeken kívül, senki sem tudna anya nyelvén olvasni. Vegyük csak p. e' szokat: *köss, bottal* stb., — vajjon ki ismerne rájuk, ha azokat a' szófejtés szoros szabályai szerint *kötj* is *botval*-nak írnök.

De épen azért irandók a' pusztán hangalkalmazkodások a' szófejtési elv szerint, minthogy itt az illető hang nem változik el egészen más hanggá, hanem a' kimondásban csak olly homályos színezetet nyer, melly írásban vissza nem adható.

Megengedtem ugyan is fennebb, hogy illy szókban m. *igazság, egészség, barátság, kézben, lapban, haladtam, maradtam* stb, a' *z, sz, t, z, p*, és *d* nem ejtetnek ki olly tisztán, mint ha ugyan azon szók *ság* képző és *ban* és *tam* ragok nélkül hangoztattatnának. De kimutattam egyszersmind, hogy azért a' *z* és *sz* korántsem azonosul az *s*-sel, valamint a' *t* nem hasonul át az *s*-sel *cs*-vé, 's a' *z p* és *d* nem hasonulnak: *sz, b*, és *t*-vé, 's hogy e' szerint a' magyar fül még mindig nagy különbséget talál ezen szók közt: *igazság* és *igasság*, *barátság* és *barácság*, *kézben* és *készben*, *lápban* és *lábban*, *haladtam* (halad-) és *halattam* (hal-), *maradtam* (marad-) és *marattam* (mar-).

A' hanghasonulás és alkalmazkodás közt létező eme' különbségre utaltam fennebb a' 2, és 6, β . pont alatt mondottakban is, 's most már tán világos, hogy azért írjuk: *reszket* és *rázkódik* (nem *rászkódik*) vagy *szerkeszt* és *köröztet* (nem pedig *körösztet*), mint-hogy t. i. elsőben hanghasonítás tapasztalható, míg utóbbiakban csak is hangalkalmazkodás.

Nem kétlem, hogy az indokolás mindenkit meggyőzött a felállított szabály helyessége felől, — csak az a nagy kérdés: mennyiben áll az indokolás, mennyiben állanak az annak alapul vett észleletek? Bár minél többen nyomoznák, vitatnák e fontos tárgyat! hogy mielőbb világ támadjon a füstből, — 's ha végre egészen más kéz gyújtotta is meg a tüzet, én megelégszem azon tudattal, hogy én is segítettém szítani.

TORKOS SÁNDOR.

Még egyszer a' magyar igék idő- alakjairól.

στροπεταί αὶ φρένες ἐσθλῶν.

Hom. II. 15. 203.

A' *M. Nyelvészet* elsőben Halder K. indítására a' magyar igék időalakjainak a' mostani gyakorlattól eltérő, a' korábbival egyező, vagy ha úgy tetszik, egyezőbb használatát ajánlá, kifejté ezen igealakok történetét, etymologiai 's természetszerű mivoltát, igazolván azokat, mi különösen fontos, legrégibb grammatikáinkból és nyelvkincseinkből; 's úgy látszott, hogy a' közönség 's a' műveltebb irodalom egy része a' dolgot figyelmére méltatta, néhány szózat pedig a' M. Ny. mellett hallatszott. Legalább a' *B. Szemle* 's a' *Pesti Napló* némelly dolgozó társának, a' *T. Lapoknak* részint gyakorlati eljárásából, részint egyenes nyilatkozatából azt merjük vala gyanítani, hogy nyelvünk régibb és minden tekintetben jogos alakjai újból irodalmi életre támadnak fel, szófűzésünk szabatosabbá határozottabbá lesz (Mert természetes, hogy ha azt mondjuk, hogy látok = látandok = látni fogok, — és láték = látok vala = láttam sőt a' gyakorlatban = láttam vala = láttam volt = láték vala : akkor bizony szembetűnő fokával birunk a' zavartságnak, mellyben tán némelly áfrikai nyelveknek is mögötte állhatunk). — A' dologban azon kívül, hogy a' rend és szabályozottság általában is szép és üdvös dolog, az vala kiváltképen iskolai emberre nézve tetsző, hogy ekkép a' classicai nyelvekkel meglehetősen párhúzamba vehetnők nyelvünket, nyelvtanunkat; holott a' mostani irodalmi gyakorlat szerint habozásunk eltítkolhatatlan. De ezt az érvet itt fő fontosságra emelni, vagy ennek a' nyelv természete ellenében bárhol is nagy értéket tulajdonítani nem akarunk.

Azomban a' dolognak egy hatalmas ellene találkozott. A' M. Nyelv. Szellemének érdemes szerzője Fogarasi úr felállott amaz ügy ellen, melly nem inkább a' M. Nyelvészeté és annak embereié, mint Erdösié, Révayé stb. vala, — és nagy fáradsággal, tisztelet érdemlő buzgósággal akarja több mint 200 lapra terjedő akad. közleményében amaz elvet vagy szándékot leküzdeni, 's az előbbi, vagy még most is jelen habozó és szabálytalan gyakorlatot visszahelyezni, megerősíteni. — A' dologba F. úron kívül tüzetesen tudtomra senki sem szólott*); de találkozott mégis egy követője, ki nála tovább ment. Gyurits úr t. i. Magyar szókötésében (Mondattan tanodai használatra, készíté Gyurits Antal Pest 1857) a' 20. 21. lapon ezeket írja : „a' múlt és féligmúlt idő között ésszerű különbség nincsen. „A' féligmúlt alakja az arab nyelvben tökéletes múltat képez, valamint a' múlt alakja a' németben féligmúltat.“ (Azt

---

*) E' sorok leírása közben jutnak kezem közé a' Tanodai Lapok. E' folyóírárt 1858-dik évi folyamában R. F. úrtól ígennő, — a' szerkesztőtől L. A. úrtól pedig ellen-szavazatot kap a' fentebbi ügy. Az elsőre nézve nincs mit mondanunk. Az utóbbira nézve — melly oda megy ki, hogy a' *vala*-val összetett impftum használatát a' jó-hangzat *tölja*, a' *látandottam*-féleket *megengedi* — azokon kívül, mellyek e' dologra nézve másutt elmondattak, egyre kell a' tisztelt szerkesztőt emlékeztetnem. Kétségtelen, hogy a' nyelvalakulásban nagy tényező a' *jó-hangzat*, de a' már megalakult minden ízében megerősödött nyelvben legfőlebb az egyféle alakok közt választhat, a' nyelv organumának sérelme nélkül rövidíthet, és kiváltkép a' szófüzés körében rendelkezhetik; de lényegeseket módosító tekintélyvel hatalommal nem bír; grammatikai úton pedig, hogy így tegyem ki, vagy a' grammatikusok, 's egyebek izlése kedvéért egy meglévő, egy mindenha *megvolt*, egy *authenticus*, nemzeties eredetű alakot kiírtani szabad nem lehet! — Aztán ama' nézet szerint a' régmúltat is ki kellene irtanunk, 's az összetett jövőt, mit, gondolom, a' t. szerkeztő sem kíván, — De kiveszett a' nép nyelvéből! (csak azéből, mert az irodalom mindig használta, ha hibásan is!) Igaz! ki is vész abból lassanként még több is, — mint az *and* jövő már eddig kipusztult, 's *láték* pusztuló felben van. Van vidék, hol az idősbek esmerik, a' legöregek használják csupán. — De a' nyelv-öntudat vagy grammatika korában a' nemzet is tud eszmélni a' nyelvtörténetre, a' nyelvtan kívánatira, — a' grammatikának is kötelessége a' nyelv alakjait irodalmi használatra megőrizni. — Mi a' görög alakok rossz hangzását illeti, meg kell említenem, hogy nem minden grammatikailag lehető alak egyszermind *létezett* is, — és ama' durva hangzású szavakat Homérosznál vagy Sophoclesnél feltalálni bizony soha sem fogjuk, hajlítási és összetett alakjaiknak temérdeksége mellett is.

teszi-e ez, hogy az arabban a' féligmúlttól a' múlt, a' németben a' múlttól a' félmúlt származik, vagy azt, hogy egyik a' másik helyett használtatik ?.) „Mindazon szabályok, melyek az indogermán nyelvekben a' múlt és féligmúlt használatát illetőleg felállítatnak, a' magyar mondat szerkezetében teljesen fölöslegesek (tehát az indogermán nyelvekben van *ésszerű különbség* a' múlt és féligmúlt között, de ez a' különbség nem létezik, a' megkülönböztetés *fölösleges* a' magyarban !); és így nem marad egyéb hátra, mint magából nyelvünk természetéből fejteni ki az alkalmazás szabályait.“

„Az élő nyelv csak *az egy múltat* használja (tagadom !); a' félíg múltat (már hogy a' *láték* alakot ?) a' köznép ajkairól *csak ott* hallja az ember, hol a' biblia rendes olvasása által ezt észrevétlenül is elsajátítja magának, 's használata a' közbeszédben mintegy *erőtetett 's nevetséges* dolognak látszik.“ Tehát a' jó hangzat határozza meg, hol használtassék a' múlt vagy féligmúlt l. 21. 22. „A' mivel nyelv a' hangzatosság helyes kezelésén alapúl, e' részben kimerítő szabályokat épen nem, hanem csak útbaigazítást adhatunk stb “ — „A' régen múlt sem eredeti alakja a' magyar nyelvnek, 's csak ritkán élünk vele nem annyira kényszerűségből (kénytelenségből, akarja mondani) mint inkább jóhangzás kedvéért 22. l. — A' mi az *and end* végzetű jövőt illeti, annak *útlevelét* bátran megirhatjuk. Legyünk legalább annyi kimélettel zengzetes nyelvünk iránt, hogy szükség nélkül nyakába darócot ne akasszunk.“ stb. — Nem tartozik ide megemlítenem Gy. úr tételeink, tagadásainak indoktalanságát, sem iskolai könyvének polémikus modorát, merész állításait; csak azt veszem elő, a' mi a' dolgokra tartozik. Gy. úr nem csak azt tagadja meg, a' mit a' M. Ny. szorosan nyelvemlékeink nyomán megállapítani törekedett, hogy az elbeszélési és sajátlagos múlt, a' tartós és egyéb múltak közt magyar nyelvben, magyar külön kifejezéseinkre nézve különbség van; hanem azt állítja, hogy azok közt semmi észszerű különbség sincs a' magyarban; mert azokat most vegyesen használják. (Megjegyzésre méltó, hogy mint föntebbi idézeteinkből kitetszik, a' régenmúltat alig ismeri el létezőnek, *a' látok vala* és *láték valu* alakokat pedig nem is említi. Ezt állítja iskolai kézikönyvben, mely a' magyar mondattanra nézve eddigelé egyetlenegy felülről engedélyezett munka, 's a' többinél. (Ihászét, Warga Jánosét és a' S. Patakit

esmérem és értem) teljesebb és tűzetesebb volna. Gy. úr tehát nem csak a' magyar grammatika újabb fejtegetésein teszi túl magát, hanem a' *grammatikának* (az általános vagy bölcsész grámmatikának, mint a' francziák nevezik: *grammaire générale*-nak) egy sarkalatos és fő elvén, egyik legrégebb és már a' görögöktől is nagyon esmert törvényén. Gy. úr szerint tehát a' *láték és láttam* alakok (a' *látok vala* még egyszerű megemlítést, halála utáni megsohajtást sem nyerhet!) párhuzamosan használhatók, épenséggel egyértékűek, mellyekkel úgy bánhatunk a' hogy tetszik, használatuk egyedül a' szép hangzástól függ, „mivel a' nyelv ennek kezelésén alapúl.“ De ha a' latin és görög nyelvekben ezek használata körül igen nagy *szabályszerűséget* találni: találni rendet és törvényt ezekre nézve a' magyar élő nyelvben is, 's ez, a' gyakorlat mutatja meg, hogy az a' különböztetés nem észszerűtlen, és a' magyar nyelv nem üt el amaz általános rendtől. Ugyanis megkülömböztetve használja a' nép:

1. ezt: *látám*, épen most múlt cselekvés kifejezésére, — valamely cselekvés *múlttá lettének kiemelésére* így:

valahára én is haza *érkezém*. Épen most *jövék* ide.

azért *mondám* én is —

na te ugyan *megtevéd* a' hasznót;

megvevém a' ruhát, lesz-e köszönet benne!

adál uram esőt, de nincs haszon benne stb. *)

Ezen alak használata a' székelyeknél 's palócoknál még gyakoribb, mint el fogják esmerni, a' kik azok beszédmódját közelebbről megvagyázták. — Mit mutat ez? Nem azt, hogy ezen alak és a' másik közt ésszerű különbség nincs, — sem azt, hogy a' biblia-olvasás hatására jött volna be; mert hát a' biblia hol vette ezt az utánzatra csinálnak nem mondható alakot? Hanem, hogy él és uralkodik ez ott, a' hol a' magyar nyelvérzet tisztább, erősebb, és él megkülömböztetve amattól.

2. ezt: *láttam* megkülömböztetve amattól használja a' nép

---

*) Nem állítom, hogy mindenütt *így* használná a' nép ezen alakokat. Sőt úgy sejttem, néhol más érteményben is jönnek ezek elő. — De a' nép szójárásaitnyomosan tanúlmányoznunk, 's tapasztalatainkat feljegyezvén kicserélgetniük volna szükség. — A' Tájszótár, kivált a' *még ki-nem-jöttel* együtt, majd segít valamit. De hát a' szókötés? Szegeden mondják: ha nem jött *kend* volna stb. Ez is hátra van még.

a) *elbeszélésben* (mert bizonynyal így áll a' mai nyelvszokás); b) *sajátlagos múlt gyanánt*. Megérkezése után több hetekkel nem mondja a' magyar — már ott a' hol a' nyelvérzet tisztább — : haza *érkezém!* de igenis mondja megerkezése perczében is, más szófüzés mellett: haza *érkeztem*. Midőn hajléka két éves, nem mondja: a' házat *felépítém*, de mondja a' felszentelés napján is: *felépítettem*. Az előbbivel a' *csak most* végbe ment cselekvés, az utóbbival az akarmikor *befejezett* cselekvés adatik elő. Emmez *) után mindig valami, a' jelenre vonatkozó következik. Emebben *) mindig valami állapot-szerű foglaltatik.

Felesleges tán, de jól esik megemlítenem, hogy a' latin nyelv múltjai közti szembeszökő különbséget nagy kár volna Gy. úr fentebbi szavaira oktatás közben mellőzni. *Consules creati sunt*: egyszeri, *consules creabantur*: szokásos consul-választásra értendő.

3. A' *látok vala* alakot a' nép nem használja. Ez legalább szabály, nem zavaró habozás, nem a' nyelvtörvény alapjait tagadó az egyféle alakok szaporítása által szabatlanságot okozó dolog.

Mi az oka ezen használatból kimaradásnak? Már máskor is említettett: egy részről a' *hangzat*. De hány igen hosszú, 's még rosszabb hangzatú végzetű képzője van a' magyar nyelvnek, melly teljes épségben uralkodik, hányynal töldja meg erőnek erejével a' nép a' beszédet. — Tehát gyanítok egy más okot is, mellyet szabad lesz tán megemlítenem. — A' multjelen, vagy bevégzetlen múlt, vagy tartós múlt (úgy érzem egyik név sem egészen kifejező) természettel közel áll a' jelenhez. Az imperfectum, mondja Apollonius (Egger, Apollanias Dyscole l. 301.) a jelenből, a' régmúlt a' múltból származik. Ezt mutatja a' szóelemzés is, a' magyarban világosabban mint akárhol. Így mondatik: *Dum loquor...* *Metas nox te-*

---

*) Nem mertem az *emez* és a' következő *emebben* közül valamelyiket *amaz*-ra változtatni, hogy el ne találjam véteni az igazit; pedig itt szükséges a' különböztetés. Azután elhagyva a' magyar elnevezést, mellyik alakot lát-szik a' nép inkább a' görög *ἐννυφα* értelmében venni? — Ha szerző alább a' *láték*-ot aligmultnak nevezi, azzal világosan nem akar imperfectumot jelenteni. Hogy tehát senki annak ne vegye, jobb lett volna más nevezet; mert hogy mi a' szók értelme felfogásában nem szoktunk élesek lenni, bizonyítja az országos ferde szokás, melly az imperfectumot *aligmult*nak nevezi. Még is szerfelett ragaszkodunk a' nevezetekhez, 's szószerint vesszük a' fogalmakat, ritkán dologszerint.

tígit = míg szólók vala . . . eléré. (V. ö. Krüger §. 52. II. 2: 3. 4).
Míg ott bámúl elfeledkezék, — míg ott bámúl vala, elfeledkezék
stb. Szabályosabban jelen után jelen, múlt után múlt, — mint jelen
után múlt.

Azt hiszem, hogy a' *jelen* miatt maradt ki használatból a'
mult jelen, melly amahhoz olly közel áll, hogy töle — egy vele össze-
nem olvadt, — egy más alakok mellett is gyakran álló, — töle
könnyen elmaradható — 's enklitika-forma pótlék választja el,
melly a' hol el nem maradott is könnyen megrövidült, például a'
régénmultban.

4. A' *régénmult használatában*, a' nép következetes; csakhog
gyéren él azzal és leginkább midőn a' régmúlttal kifejezett és egy
utóbbi cselekvés közt létezési vagy időbeli 'seff. *ellenkezés* van.
Mondja például:

Mondtam volt, de meg nem tehettem.

Még akkor *úgy szokták volt* azt; ma már másképp megy.

Írta volt ő azt nekem, de megfeledkeztem, stb.

De a' *vala* végzetű régmúlt teljesen kipusztult a' nép nyelv-
ből. -- Nehéz és finom elme-munkának látszik ez az időkülömb-
ség felfogása, kifejezése; és még is úgy tetszik, hogy ez a' finomság
az ősi nyelvek sajátja volt az újabbak felett; mellyek a' helyi idői
megkülömböztetések iránt közönyösekké váltak; a' hely és idő
nézlése, a' hely- és időviszonyok felfogása kifejezése, úgy vélik 's
természetesen, — legelső tényezői és kategóriái a' nyelvlakulásnak
(Becker Organismus d. Sp.). Az elsőb emberek élénkebb nézlők,
a' nézlési viszonyokra nézve finomabb megkülömböztetők valának;
mint a' gyermekek érzékei erősebbek, mint ezek a' tü megtalálá-
sára, a' vadak a' nyomok felesmérésére ügyesebbek. Az érettebb
kornak felsőbb gondjai vannak. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy
a' nyelvek épen e' tekintetben, a' helyi idői *sajátságos* kifejezésekre
nézve szegényedtek kiváltképen. A' locativus fő szereppel bírt vala
a' szanszkritban, megvolt a' góthban is; kiesett az újabbakból vagy
más alakokkal olvadt össze, 's *önálló értékét* a' helyi kategória el-
vesztötte. A' helyi képzők, mellyek Homérosznál közönségesek,
utóbb esmeretlenekké lesznek. 'S milly szegények az új román
nyelvek időalakokra nézve a' göröghöz képest (egyszerű alakokat
érték itt is, mint már egy helyen előbb) midőn az angolban nincs több
mint két időalakja bármely igének, a' jelen és az egyetlen múlt!

Ez okozza egyik az időalakok vegyes használatát is; mi itt ott a' régi nyelvekben is előjön (lásd Krüger 5. 52. II. 2. 1—4. és például Caesarban a' *dócebat*, *intelligebat* 's eff. félmultakat, melyeknél a' grammatika által követelt tartósságot, vagy mellékkörülmény-természetet nem könnyű felfedezni. Curtius 490.); de mind kivételes dolog, mellynek szabályt alkotni vagy a' szabályt lerontani nincs ereje. — Ide járúl az is, hogy az igék különböző jelentménye szerint különböző idők lettek használhatókká, 's egyik a' másiknál használhatóbbá. Így a' magyar meg-en kezdődő igék már természetl a' befejezettség némi jelentményével bírván, múlt-jelenök, legalább tartóssági érteményben, alig használható; jelenök a' múltnak valami momentumával bír. Így a' gyakorító igékre nézve, mellyeknek elbeszélési múltjok is rokonnak tetszik a' tartós múlttal. Illyféle körülmények okozhatták egyfelől az igealakok kevesedését és zavart használatát; melly utóbbi sokkal rosszabb, — 's az időalakokra nézve a' magyar népnyelvben nem találhatik, az irodalomban is alig lehet egy százados.

Most is ha az a' kérdés: mellyeket választanók, a' nép nyelvének gyakorlatát-e, vagy az irodalmi újabb nyelvét, — azt az alakvesztés, alakkevesebbség mellett is határozott, vagy az alakok többsége mellett ingatag használatot, sőt elvi ingatagságot is? nem tudom más, hogy vélekedik, részemről az előbbi mellé állok, és mondom:

1. *látok vala*: nem létezik,
2. *láték*: aligmúlt (nem múlt jelen, sem tartós, múlt, sem múlt)
3. *láttam*: múlt (elbeszélési és tájátképi, de sohasem = láték)
4. *láttam vólt*: régenmúlt (gyér használattal, — lásd előbb)
5. *láttam vala*: nem létezik (de soha sem is = láttam)
6. *látandok*: nem létezik. *)

E' tán igenis merész és határozott vélemény természetesen feltételes: feltételét, és így szükséges voltát tagadom. Lehet, hogy ebben része van helyzetemnek is, — azon körülménynek, hogy az iskola szempontjából mindent elvszerűnek, határozottnak kell óhajtanom, — vagy legalább a' hol tartható a' szabályt, a' szabálytalanságért el nem véttem; kivált ha a' szabályt vagy elvet a' meg-

*) A' *látand* alakot eléggé igazolta a' M. Ny. Ezt elég Gy. úr ellenében felemlíteni. — F. úr nem csak múltjövőnek hanem feltételesnek is tartja, mint a' M. Ny. is. Csak egyszerű jövőnek ne mondjuk, mint a' M. Ny. Rendszere! Hiszem hogy ez adott rossz irányt az utóbbi gyakorlatnak.

levők összevetése igazolja. Meglehet. De annyi bizonyos, hogy az e' füzetekben felállított ige-idői használat mellett két nagy tekintély harczol: a' nyelvtörténet és az észszerűség, — 's részben a' népies gyakorlat szabályossága is.

Ezekben elmondám azt is, a' mit F. úrnak kellett és lehetett mondanom. Kellett, mert nem szabad azt sem elhallgatnunk, ha az okoknak engedvén meggyőződünk, de azt sem, ha véleményünk mellett megmaradunk. Külömben a' részvevő közönség (itt is az iskolákra emlékezem) marad habozásban. Elhallgattam volna, ha Gy. úr iskolai *szófüzése* közben nem jött volna, 's ezt nyíltan ama' fellépés kifolyásának nem kellene tartanunk. Most röviden e' két tételbe hiszem foglalhatónak F. úr ellenzésére a' feleletet:

a' tisztelt férfiú, példáiban, melyekből kiindúl, gyakran hibásan fogta fel az időalakok természetét; például tartós multnak nézi a' történeti multat stb.

a' tévedést vagy habozó használatot veszi tekintí szabálynak.

E' két kútfőből ered mind az, a' mit a' nyelvtörténet 's az észszerűbb gyakorlat ellen felhoz. E' két tétel közül az utolsó bizonyításra alig szorúl; az első, ha szükséges leend, bebizonyíthatjuk.

Ehhez többet tenni ez úttal nem tudok. Mert a' mit a' M. Ny. tisztelt szerkesztője a' magyar grammatika történetéből felhozott, 's bebizonyított: ahhoz fontosabbat találni nem lehet, fontosabbat keresni nem is szükséges. Ez a' M. Nyelvészettnek, úgy vélem egyik legfőbb érdeme.

De van egy másik, sokkal fontosabb dolog, véleményem szerint botrányos nyelvújítási hiba, mellynek mind egyik szerzője a' M. Ny. *Szelleme*, mind egyik megerősítője F. úrnak főntebb említett akad. közleménye. Erről kell tehetségem szerint szólanom, mert félok, hogy a' *Nagy Szótár* vagy egy újabb *M. Nyelv. Rendszerének* lapjaira beférkezik.

Az pedig az, hogy a', *látandok* múltjövői alak idői ragokat vesz föl, és ekkép belőle számos igealakok származtatnak; úgy hogy lesz:

látandok, látandék, látandottam, látandjak, látandanék, és természetesen: *látandani, látandván, látandás, látandat, látandmány* stb. (Nem ide tartozik megemlítenem a' *vala* pótlékkal képezett sok más igealakokat, melyek létöket szintúgy némelly újabb gramma-

tikustól vevék: *látandók vala, lássak vala, látnék vala* stb. stb. Nem sokkal jogosabb volna-e a' Vajda P. által kívánt: *láltani, hozottani*, — mihez tartozik a' szörnyalak: *bizottmány*, — alakot behozni? Erre legalább volna szükség az illy kifejezéseknél: *örülök láttanom*, — *sajnálom ott nem lehettenem* stb.)

Bátorkodnám erre nézve a' M. Ny. III. 19. stb. lapjain elsortoltakat figyelembe ajánlani; mellyek egy derék tudósunktól helyeslést nyertek vólt. De nem tudom, elég világosan 's hatályosan szóltam-e ott? Jónak látom ezen — véleményem szerint legbotrányosabb nyelvrontás ellen — újlag egy pár szót felhozni.

1. Elsőben is kérdés, van-e ezekre szükség? Természetes hogy van, nemde; különben hogy fejeznők ki a' francia, német ollyféle alakokat: *ich werde gelobt haben*, — *ich würde gelobt haben*, — *j' aurais vu*, — *I shall have seen*, *I should have seen* stb. stb. (A' clasikai nyelvek kedvéért nem hoztuk be ezeket. Azok, legalább e' tekintetben, nem ártottak.) — Megengedvén is már, hogy mindazokra, mellyeket némely grammatikánk alakított, de a' mellyeket még eddig használni senki sem vállalkozott, vagy legalább az *and* jövőbül alakult múltfélék, mellyek valamiféle külföldi alaknak felelnek meg (mert ama *látszék vala, lássak vala*-félékről nem mondhatni, hogy valaminek valahol megfelelők lehetnének), — tegyük fel hogy amazok szükségesek, okvetlenül kifejezendők: — ne higyük el vagy ignoráljuk, hogy a' magyar nyelv a' *Volkspsychologiához* vagy *keleti* (?) temperamentumhoz képest valami határozottabb szokott és szeret lenni, legalább az ige módjaira, a' cselekvésnek az elbeszélőhöz való viszonyaira nézve; — mellőzzük, hogy a' nyelvek és annak, a' mi őt eszközül bírja, az irodalomnak életfeladta nem az idegennek másolása, utánzása, ahhoz való betű szerinti alkalmazkodás, hanem a' saját szelleme szerinti alkotás, az idegen termékek átsajátítása, felemésztése után; nem az, hogy *Göthet, Shakespear*et értsük, bírjuk hanem hogy *Vörösmartynk* és *Aranyunk* legyen; mindezt mellőzve, ha az említett idegen igealakokat magyarul még is ki kell fejeznünk, azok mintájára igealakokat kell csinálnunk: egy kérdést bátorkodom tenni. — Hogy fejezik ki a' németek, a' mit mi így mondunk.

alakít, alakúl, alakíttatik, alakítódik,

tör, törik, törődik, törtet, töret, törtettet stb.

képeznek-e a' mi egyszerű, nagyobb részben hangzatos, erőteljes

alakjaink kedvéért, — képeznének-e még akkor is, ha Göthe és Shakespeare mieink volnának, — de képezték-e a' classici, vagy az újabb nyelvek kedvéért is új egyszerű alakokat, melyekről sem az élő nyelv, sem a' nyelvtörténet semmit sem tud, — melyeknek hogy alakításmódjuk is hibás már másutt előadatott? — Nem, csak összetetteket, 's azt is csak mikor szükséges. Mert ezeket: mondandani, mondandás, — mondjak vala, mondanék vala stb. stb. szükségeseeknek nem esmerhetem; 's úgy hiszem és reménylem, hogy a' t. olvasók közül kevés fogja vétkelleni, ha bizonyításra időnket nem is vesztegetem.

A' nyelv bősége valamint nem csupán művelt népeknél találhatik *), úgy nem is egy értékű a' hajlékonysággal, a' nagy eszmék, tisztult nemes érzelmek kifejezésének tehetségével. A' zsolotárok, Mózses könyvei csekély szókincsesel, kevés hajlítási, legálább idői alakokkal bírt héber nyelven irattak. Homérosz alakokban gazdag, bámulatosan hajtható nyelven irt; nem így Shakespeare és Vörösmarty (?). — De a' test nem használ itt semmit, a' lélek elevenít meg. A' legműveltebb francia nyelven a' költészet nem temett közel sem olly gyümölcsöket, mint a' sokkal durvább németen.

Tehát a' felsőbb fokú műveltség, vagy idegen elmetermékek átvehetéseit, elég összetett alakjainkat használunk, mint más nyelvek történetéből is láthatjuk.

2. De nem is szabad, a' dolog természete szerint, hogy illy egyszerű alakok, ekkép szándékosan, conventionaliter csináltassanak. A' mennyire a' nyelvek származása, fejlődése törvényeit esmerem: ezt állítom. A' nyelv élő való. A' nyelv organismusa magában magából fejlődik ki az emberi szellem mivóltából, a' mint ez folytonosan képeződik és előhalad. A' nyelv lényegére nézve önkénynek, conventionnak, szándékosságnak nincs hatalma vagy rendelkezése. Ezt Humboldtól tanuljuk, meg azoktól a' kik a' nyelv eredetéről nyomozódtak a' görögöktől fogva *Renanig, Steintalig*. Ez nem azt teszi, hogy a' nyelv gyakran nem venne fel

---

*) Pott: Über die *Verschiedenheit der menschl. Rassen* megbíz onyítja, hogy némelly afrikai 's amerikai nyelvek műveletlenségök mellett is, igen bőveek, 's hogy általában nyelvbőség nem mérve a' nyelvképességnek, 's maga a' nyelv mesterséges alkata sem a' művelődési képességnek. Lásd erre nézve: *Revue d. d. Mondes* 1857. April. 1. füzet. — és Humboldt: *die Verschiedenheit d. m. Spr.* 1. 17—28.

ollyasmit, a' mi nem egyez annak természetével, mi nem annak szerves fejlődése processusából áll elő; a' divat, az utánzás itt is munkás, a' nyelv önálló szellemének gyakran okoz hátramarádást, főkép a' nyelvkincset és a' szófűzést sokszor gyarapítja olly dolgokkal, mellyek a' nyelv rendszeréhez nehezen illenek, — gyakran hat úgy a' nyelvfejlés folyamára, hogy az egyben másban rendes útjától eltér, 's ez megtörténhetik kivált a' mi időnk cosmopolitai helyzete, és iránya mellett: de mindez csak ártalmas; azt a' nemzeti nyelvérzet meggyengítése által, — azt a' conventionalismus hatalmának megalapítása által, — azt a' közönyösség, gondatlanság, 's ha így mondhatom, a' nyelvbeli jellemtelenség által, 's a' rendszer sértése és zavarása által. — Az illynemű ferditések grammatikátlan korokban és körökben szoktak létre jöni; — a' semmi vagy nem igen nagy műveltség közege által. Mindig korszakosodás jelei ezek kisebb és nagyobb mértékben. A' grammatikának pedig legfőbb hivatása ezek ellen tiltakozni. Így lesz bizonyossá, hogy a' grammatikának is kell lenni nemzetiségének jellemének, erkölcsiségének. — Új egyszerű alakokat hozni pedig be a' nyelvbe, nem annyi, mint a' nyelv szókincsét egy-két új kifejezéssel, a' szófűzést egy-két új és kirívó formulával gyarapítani, — nem annyi, mint új éneket új hangszerekkel zengeni a' Sionban, — vagy régi képzővel új szókat alkotni (milly közel állanak egymáshoz a' *veszély* és *esély*, az *irgalom* és *bizalom*, *nyugalom* stb.) hanem annyi mint új képzőt vagy akár új ragot csinálni az alphabetből vegyítés által, — annyi mint az, a' mit *Vajda* P. szeszélyesen akart vala, hogy a' keményen hangzó *nak nek* helyett *nan nen-t* mondjunk, — annyi mint új organumot csinálni egy elő valónak, az élő nyelvnek, szárnyat a' négy lábúnak, vagy új lábat a' szárnyasnak.

3. De nem is lehetne, azt hiszem, az összes nyelvtörténetből példát mutatni illyesre. Egyes lángelmének sok volt szabad ezen dologra nézve is; de főkép az írásmódra nézve. Új nyelvalak csinálására egyes kénye, vagy nehányak megegyezése folytán példát nem találok. Azt a' mit a' *ῥώσις* vagy akár a' *ῥεσις* adott, csak a' nép lassanként változó köz érzése, ama' felsőbb conventio, lassanként észrevétlenül módosítá. Fordúlt mégis elő az egyéni akaratnak némi hatása, például a' rómaiaknál. Caesar a' rómaiakat beszélni vagy írni is tanítá. Ő hozta be az *i-t* az *u* helyett az illyek-

ben : *maximus* (maxumus) *faciendus* (faciundus); mire különben már előbb is volt példa elég : ártatlan orthographiai változtatás, melynek a' nyelvérzettel, nemzeti öntudattal semmi köze, mely egyedül a' hangzatért történt. — Ugyancsak a' rómaiak között volt még egy illyféle tünemény. Augustus nem ugyan ukázzal, hanem példájával kezdé a' névejtéseket praepositókkal pótolni. Ezt írja róla Svetonius (Egger Grammaire comparée I. 190. 195.) „Az orthographiában a' nyelvtanárok szabályait nem igen követi vala; hanem a' mint kimondattak a' szók, úgy szereti vala írni. Ismét alább : hogy a' névviszonyítást annál hathatósabbá tegye, az esetek helyébe „praepositiones verbis addere, et conjunctiones saepius iterare non dubitavit, quae detractae afferunt aliquid obscuritatis quamvis gratiam augent.“ Effélét már előbb Liviusnál is találunk; mert írja : *restituti ad romanos* e. h. *romanis*, — *ad parentes* e. h. *parentibus*. — Claudius császár a' *v* helyett a' fordított digammat akarta behozni. — Az az önkény, melyet a' franczia akadémia nyelvügyben kitüntetett, 's melyet a' m. akadémia mindig rosztalt, 's jelszavában is elütasít, egyedül a' helyesírásra terjedt ki. — Maga az *Ärgot*, például a' zsványok egyezményes beszéd módja (Gauersprache), a' mellett, hogy soha nevezetes számú nép körében el nem terjedhetett, új alakot nem alkotott, csupán az alnép beszédében meglevő töket szedte össze, elferdített érteményben használván, 's szeszélyesen vegyítgetvén. — De magára az írásmódra is kevés hatása tud lenni a' conventionnak. Példája azon írásmód-egyszerűsítő angol egyesület, mely az etymologiai alapon álló angol írási rendszert, mivel a' népi kimondástól annyira elüt, és olly nehézséget támaszt, hogy az iskolában szerencsés gyermek, ki *évek* alatt jól megtanulhat betűzni olvasni (spelling), a' kimondáshoz alkalmazni igyekeznék, — 's alig bir csak életbe is lépni, létezését a' nagy közönséggel észrevétetni. — Mi is felhagytunk a' kettős betűk egyszerűsítésével; mire pedig maga régibb írásmódunk (a' *gy* helyett íratott vala *gi*, sőt egyes *g* is), 's a' latin betűkkel irt szláv vagy szanszkrit is útát mutathatna. — Ennyicske példa elég lesz, úgy hiszem, annak bebizonyítására, hogy az említett újításra ha szükségünk volna, sincs jogunk. Egy élő és millióktól beszélt nyelven efféle erőszakot tenni nem illik, nem szabad. A' ki pedig ezt erőszaknak, eröltetésnek nem érzi : kényteleníttetem kimondani, hogy nyelvérzete nem elég erős, hogy

a' nyelvalkotmány tisztasága épsége iránt nincs elégendő kimé-
lettel *).

4. De tegyük fel, hogy az illy alakúlatok ellen nyelvtani, vagy a' nyelv történetéből vehető ellenvetés épen nincs, — 's nem állana például az, a' mit ellene már többen felhoztak, hogy a' különböző igeragok sőt épen időragok ekkép szokatlanul halmoztatnak össze és zavartatnak (lát-and-ott-am, lát-and-anék stb.) mert a' módrag is járul itt-ott időrag után; ne is kérjük, mi lenne az-
tán neve ennek a' sarjú-ragozásnak, ennek az egy időalakból kic-
sinált terjedelmes hajlítási rendszernek: de mit mondanának erre
költőink; mit Vörösmarty, kinek classicaí szépségű, 's hangzatra
nézve is dicső époszaiban, — mit Arany J. kinek nemesen szép,
méltóságosan egyszerű, magyarosan művelt, népies és mégis olly
valasztékos költeményeiben illyesmi elő nem fordul?! A' magyar
nyelvre az a' panasz úgy is, hogy kissé darabos, hogy a' hosszú
szavakból, kemény mássalhangzók halmazából, nehézkes fordulatú
mondatokból nem könnyen símúl a' társalkodás vagy a' pöe-
zis igényeihez: előnyére lesznek-e az illyen szók: *látandottam*,
megelőzendettem, *maradandottam* stb?

5. De hiszen a' tisztelt férfiú nem minden alap nélkül ki-
vánja az említett alakokat vagy ragozásmódot életbe hozni. Egy
S. Szentpéteri oklevélre hivatkozik. De ez az egyetlen okirat nem
elégg illy nagy dolog eldöntésre. Ha másutt sehol sem találhatik, le-

---

*) A' *nyelvérzet* (beszéd-nyelvtisztaság, kifejezési sajátosság iránti
gyöngédség, érzékenység) meggyöngüléséről már valamit szóltam a' *Latin
Nyelv viszonya* cz. kis füzetkémben. Még itt is egy pár szót addig, még fe-
löle tüzetesen lehetne, a' tájszójárások esmerete után beszélni. — A' nyelv-
érzet gyengülését felvehetni:

1. A' *vidékek szerint*. Debreczen vidékén mondják ma is: *láték*, *hal-
lék*, — Szeged táján már nem, — ott a' népi nyelv is sokkal tisztább.
Ott *istálló*, *kecsi*, *krumpli* stb. nem létezik vagy nem igen; itt általános.
Ott az idegen szó is magyarosíttatik; itt néha a' magyar is elkorcsosúl
péld. egy fű amott *aszott*, itt *aszat* sőt *aczat* stb. stb.

2. *idő szerint*. Az öregek itt is mondják még *láték* stb. az ifjabbak
már nem. Néhány évtized alatt emez alak úgy kihalt, mint a' *lát vala* és
lágand kihaltak.

3. *néposztályok szerint*. Az idegenekkel érinthető mesterember, vagy
a' finomságot négelylő magas rangú beszédét kell csak megvigyázni, 's
bevalljuk hogy ezen osztályok nyelvérzete, szintúgy mint erkölcsisége,
ápolást és ovást kíván.

het az leírási hiba, de olly *ἁπλῆς εἰρημέρον* is, melyet követni nem szabad.

A' kérdés tehát az : valódiak, jogosak-e amaz alakok? Erre nézve a' mit eddig felhozatni tapasztaltunk, nem elég. További kutatás szükséges, 's ha ez sem vezetne más eredményre, mint a' mit én erősen gyanítok, sőt állítok, hogy amaz alakok a' magyar nyelvben sem népi sem irodalmi használatuak soha sem voltak : okvetlenül elvetendők, hogy velek nyelvünk ne rütítettassék, nyelv-érzetünk ne zavartassék, — 's illy ferdítményektől főkép iskoláink megőriztessenek . . . . .

A' tisztelt férfiú pedig, kinek a' magyar nyelv művelődése iránti érdemei nagyobbak, szeretete buzgóbb, mintsem ama' célra bármit is elnézni vagy megtenni átallana, reménylem jó néven veendi ezen észrevételeket, melyeket ha nem szakmeret de ügyszeretet ajánljon figyelembe.

IMRE SÁNDOR.

Könyvismertetés.

„Grundzüge der griechischen Etymologie von Georg Curtius. Erster Theil. Leipzig. 1858.“

Etymológiának (*ἐτυμολογία*) elnevezvén a' szószármaztatást, a' görögök finom tapintattal azt akarták kijelenteni, hogy a' szót mint nyelvbeli tényt, — ha tudva van is mire kell használni, — mindaddig nem ismerjük teljesen, míg alkotó részeit 's főképen azon megelőző phaszisát nem tudjuk fölmutatni, mellynek köszöni utóbbi megállapodott létesültét. Csak ez az *ἐτυμον* a' valódi, igazi, a' mellynek fölmutathatása adhat tökéletes megértést. Erre nézve azt lehetne állítani, hogy a' nyelvészet leginkább ezen része felel meg főképen az emberi ész azon benszülött hajlamának 's törekvésének: a' külvilág összes tüneményeinek nem csak, hogy- és milyen létét kikutatni 's tudomásra venni, hanem miképeni létesülése felől is határozottabb fogalmakat szerezni magának. E' törekvés nem egyéb mint tágasb értelemben vett philosophia, azaz tudni és érteni akarás.

A' nyelvészetben milyen szerepe jut az etymológiának, nem kell mondanunk, mondja maga a' név. A' valóban tudományos nyelvtani rendszernek alapját az etymologia teszi. És csak ugyan Benfey terjedelmes etymologiai munkáját — görög gyökszótárát, — mint egy tervben lévő görög grammatika első részét úgy adta ki.

Ámbár elmélet szerinti alapja a' nyelvtannak az etymologia: rendszeres kimivelése mégis csak a' nyelvtan többi részei után szokott következni. Régen birunk már görög nyelvtanokkal, de csak e' században jelent meg Buttmann „lexicologus“-a, 's aztán Benfey görög gyökszótára; ámbár azelőtt sem hiányoztak előkészítő kísérletek. Ennek oka magában a' dolog természetében rej-

lik, — 'nem mindig lehet azt állítani elő először, a' mit rendszerileg illetne az első hely. Az árja hasonlító nyelvészet keletkezése után nem sokáig tartott, 's Bopptól összes „hasonlító nyelvtant,“ vevénk — de összes árja hasonlító szótárt még csak a' jövőtől kell várnunk, ámbár e' téren előkészítő működések, melyek különösen Kuhn jeles folyó-iratában, mint most, „Beiträge“-jeiben is öszpotosulnak, biztosan reményltetik, hogy az sem fog elmaradni.

Addig tehát csak részletes nyomozások folynak 's kell folyó-nyok; összefoglaló munkák is csak egyes nyelveket illetnek. Ez utóbbiak sorában áll Curtius jelen munkája is: „A' görög etymologia alapvonalai.“

Czíme e' munkának a' görög etymologia rendszerezítő tárgyalását ígéri, tudományos nem csak gyakorlati szempontból fogva fel, mint az adva van az újabb nyelvtudomány e' részbeni kutatásai által. Mint ilyenről azon kérdés áll elénkbe: tett-e valamelly haladást és millyent a' maga tárgya további fejlesztésében? A' felelettől, mellyet e' kérdésre a' munka megvizsgálása után kénytelenek vagyunk adni, függ annak tudományos jelentékenysége a' hasontárgyú munkák között.

Mint rendszerezítő munka, melly a' maga rendszerét bizonyos anyagtömegben keresztül is viszi részletesen, Curtius „alapvonalai“ két oldalról való megvizsgálást követelnek. És pedig először magát a' rendszert — ennek elvét 's czélszerűségét illetőleg, — másodszor a' részletes átvitelt következőzetesség, 's pontos helyességre nézve — kell tekintenünk.

Szerző az árja hasonlító nyelvészet működését fölkarolván 's saját hasznára fordítván, a' göröggel rokon nyelvek közül különösen a' szanszkrit, latin, goth-német, és litván-szláv nyelvek tekintetbe vételével — arra fordította főképen figyelmét, hogy ama' hasonlító nyelvészet a' görög nyelv egyes hangzóit is mint a' többi rokon nyelvbellekkel bizonyos viszonylásban állókat kimutassa, — melly viszonylás vagy tulnyomó számu példákon alapszik, tehát szabályszerű; vagy csak kevesebb 's elszigeteltebb példákon alapszik, tehát kivételes. P. o. a' szkrit *g* vagy *g'* (*ds*, eredetibb *g* helyett) a' görögben rendszeresen szinte *γ* által van képviselve, mint *g'ná* = *γνώσις*, *gar* = *ἀγ-γέλ-λω*, stb. Kivételes esetek azok, hol *β* vagy *δ* helyettesíti a' szkr. *g*-t; p. o. *βαίω* = szkr. *gá*, *ἀ-δελφός* = *szar-garbhász*; szintűgy a' szkr. *k*

szabályszerűleg = gör. κ , kivételesen = π , p. o. *ka* kérdő névmás = $\pi\acute{o}-\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$, $\pi\acute{o}-\sigma\omicron\varsigma$. stb. Curtius e' kétféle hangviszonylást a' hangok rendes és rendhagyó képviseltetésének nevezi (regelmässige és unregelmässige lautvertretung) 's e' szerint egész etymologiai rendszerit úgy véli föloszthatni, hogy első részben (a' most jelent kötetben) mind azon eseteket foglalja össze, hol görög hangzók szabályszerűen felelnek meg rokon nyelvekbelieknek; a' görög szókban mutatkozó rendhagyó hangviszonylást egy második még megjelenendő részre hagyván.

Az első rész — nem tekintve itt az általános bevezetést (1—98. l.) megint akkép van foglalva, hogy az egyes görög betűk alatt, melyeknek a' rokon nyelvekben rendes hangképviselőji találtnak, (e' képviselés millyen volta föliratként röviden oda van téve), — számozott cikkekben fölvilágosító példák hozatnak fel a' görögből, az illető rokon nyelvekből való hasonlításokkal, az egyesekről megnézhető litteraturai jegyzés és szerző saját birálata kíséretében. Ekképen az első rész 19 szakaszra (A-tól T-ig) oszlik, melyeknek föliratait könnyebb átnézhetés végett ide iktatjuk.

A) *K*: a' görög κ megfelel az árja (indogermán ősnyelvben fölteendő) *k*-nak. Ez szkritban *k*, *kh*, *k'* (cs) vagy ς által, a' latinban *c*, (*k*), *q*, ritkán *g* által, a' góthban *h*, belhangúlag *g* által, az ószlávban *k*, $\check{c}$ (cs), *c* (cz), *s* (sz) által, a' litvánban *k*, *sz* (*s*) által van képviselve. A szkr. *k'h* (csh) eredeti *sk* (szk)-t helyettesít, 's azért görög $\sigma\kappa$ -nak felel meg. — Következnek példák 1—115 sz. a' 101—139. l.

B) *Γ*: a' görög γ megfelel az árja *g*-nek. Szkritban képviseli *g* és *g'* (ds), latinban *g*, góthban *k*, ószlávban *g*, *z*, $\check{z}$ (zs); litvánban *g*, $\check{z}$. — Peldák: 116—164 sz., a' 139—168. l.

C) *X*: görög χ , megfelel az árja *gh*-nak. Szkritban képviseli *gh* vagy *h*, latinban *h*, belhangúlag *g*, ószlávban *g*, *z*, $\check{z}$, litvánban *g*, $\check{z}$. — Peld. 165—203; a' 158—173. l.

D) *T*: a' görög τ megfelel az indogerman *t*-nek. Szkrit *t* v. *th*, latin *t*, goth *th*, belhangúlag néha mint általában az ónémetben *d*, ószláv 's litván *t* az illető viszonylók. — Peld. 205—251 sz. a' 173—195. l.

E) *Δ*: a' gör. δ megfelel az indog. *d*-nek, melly a' szkrit. latin, — ószláv, 's litvánban változatlanul marad, a' góthban pedig *t*-vé, felnémetben *z*-té, belhangúlag *sz*-szé lett.

Példák : 252—300 sz., a' 195—214, l.

F) Θ : a' gör. θ megfelel az indogerman 's egyszersmind szkrit *dh*-nak, mely a' latinban a' szó elején néha *f*, belhangban rendszeren *d*, góth-, szláv-, litvánban *d*, felnémetben *t* által van képviselve. — Péld : 301—329 sz. a' 214—228. l.

G) Π : a' gör. π megfelel az indog. *p*-nek, mely szkritban *p* vagy *ph*, latin-, szláv-, litvánban *p*, németben *f* vagy belhangúlag *b*. — Péld. 330—393 sz; a' 228—255. l.

H) B : a' gör. β csak kevés esetben felel meg az indog. *b*-nek, hol aztán szkrit-, latin-, szláv-, litvánban *b* van. Német *p*, mit β -nak megfelelőleg várhatnánk, nem fordul elő. — Péld : 394—97; a' 255—56 l.

J) Φ : a' gör. ϕ megfelel az indog. és szkrit *bh*-, latin *f*-, és belhangúlag *b*-, német és szláv-litván *b*-nek. — Péld. 398—418; a' 257—270, l.

K) N : a' gör. ν megfelel az indogerman és a' többi rokon nyelvekben is fenmaradt *n*-nek. — Péld. 419—448 sz. a' 279—286. l.

L) M : a' gör. μ megfelel az indog., és a' többi nyelvekben fenmaradt *m*-nek. — Péld. 449—487 sz; a' 286—304. l.

M) P : a' gör. ρ megfelel a' következő (azaz a' példákban fölhozandó) esetekben az indog. *r*-nek, mely nagyobbára a' többi nyelvekben is fenmaradt, némelly esetekben pedig *l*-be ment által. — Péld : 488—523 sz., a' 304—322. l.

N) λ : a' gör. λ a' rokon nyelvbéli *l*-nek felel meg következő esetekben : — Péld : 524—563 sz., a' 323—343. l.

O) Σ : a' görög σ megfelel a' következő esetekben az indog. *s* (sz)-nek, mely a' többi nyelvekben többnyire fenmaradt, csak a' latinban ment két magánhangzó között majd nem rendszeren *r*-be által, a' hol a' görögben is a' σ szokott ki esni, míg szó elején magánhangzó előtt gyakran spiritus asperre lesz. — Péld : 564—580; a' 343—351. l.

P) Ξ : a' gör. ξ megfelel az indog. *ks* (ksz)-nek, melynek helyébe szkritban *ksh* (ks), a' német nyelvekben *hs* (sch) lép. — Pld. 581—84; a' 351—52. l.

Q) Γ : a' gör. γ a' következő esetekben mint eredeti *v*-nek képviselője áll, mely a' többi nyelvekben fenmaradt, vagy legalább kiokoskodható. — Péld : 585—597; a' 353—59. l.

R) *Spiritus asper* a' következő példákban indogerman, a' szó elején következő magánhangzó előtti s (sz) helyettese, mely s a' többi rokon nyelvekben a' perzsát kivéve — megmaradt. Péld : 598—605 sz. a' 360—63 l.

S) *Spiritus asper* a' következő szavakban mint eredeti a' többi nyelvektől fentartott vagy i magánhangzó által pótoltt j-nek helyettesítője mutatkozik. — Péld : 606—607 sz., a' 363—64. l.

T) *Magánhangzó*, mint a' megfelelő indogerman hangzónak helyettese, és pedig a, ε, o mint ā-nak, ā, η, ω mint â-nak, ι és u mint i és u-nak megfelelői mutatkoznak a' következő szavakban, melyeket a' rokon nyelvek részint teljesebb alakokban tartottak fenn. — Péld. 609—619; a' 365—371. l.

Ez Curtius rendszere e' munkában — külső körvonalai szerint, legalább az első megjelent részben, mely a' „rendes hangképviselést“ illeti. Nem szólván még annak alkalmas vagy nem alkalmas volta felől, mindjárt föltűnő, hogy R) és S) alatt a' spiritus asper kétszer fordul elő, ott mint az indog. sz-nek, itt mint az indog. j-nek képviselője; kérdés tehát, melyiket nézi szerző szabályszerű hangképviselésnek? Hiszen a' görögből tartozik kiindulni, 's azt tenni első helyre, mit egész rendszerében követ is: tehát, ha a' spiritus asper egyszer rendszeresen = eredeti sz, csak kivételesen lehet = egyéb mint sz, p. o. = j. Szerző kis logikai hibát követ el, ha mind a' kettőt fölveszi rendszerének első részébe.

Nézzük most közelebbről magát a' rendszert. Tudvalevőleg az etymologia, a' mennyire valamely nyelv összes szókinését akarja fölvilágosítani, arra is törekszik 's kell törekednie, hogy mind azt, a' mi a' nyelvben hasoneredetű, egymáshoz közelítse, hogy a' sok számtalan szót, eredete szerint családositván, egyszerűbb egységekre vezesse vissza, melyekből mint származékok kifejlődtek. Családosító összefoglalásra törekszik minden tudomány, mely nagyszámú egyes tényekkel foglalkozik. Csak így is lehet minden egyes ténynek a' maga helyét kijelölni, 's valóban természetszerű rendszert összeállítani. Már most egy etymologiai rendszertől, mely nem a' szavak lényeges alapjául, a' határozott értelmű gyökből, hanem egyes, magában még nem értelemmel bíró de azokban előforduló hangzókból indul ki, lehet-e egyelőre várni is valamit az etymologia ama' föladatának megközelítő föloldására nézve? Curtius munkája első része tulajdonképen 600 és egyné-

hány példaczikkbül áll, és mindegyikbe első helyen van egy vagy több görög szó, melly csakugyan egymáshoz tartozik, sőt sokszor a' közös görög gyök is ki van téve, p. o. *φερ* : *φέρω*, *φέρμα*, *φέρετρον*, *φαρέτρα*, *φόρος*, *φορός*, *φορά* *φορμός*, *φορτός*, *φερνή* — 's ekképen egy kis családosítás el van ugyan érve, sőt a' fölhozott latin, szkrit stb. szók által egy kis hasonlító családosítás is : de ez többnyire olly fölületes 's olly annyira nem tüzetes, hogy ritkán megyen azon túl, a' mi az első pillantásra ajánlkozik. De rokon gyök-alakokat vagyis rokon értelmű 's alakú gyököket egymáshoz közeleltetni, szerző olly kevésbé teszi föladatává, hogy valóban csudálkozunk, ha néhány-szor ilyenekre is találunk : P. o. a' 412. szám tartalmazza e' gyök alakokat : a) *φλα*, *φλαδ*, p. o. *ἐ-φλαδ-ον*, *φλασ-μός*. b) *φλε*. — *φλέω*. c) *φλι*, *φλιδ*. — *φλιδή* stb. d) *φλν*. — *ἀποφλνω* stb. e) *φλοι*. — *φλοίω*; 's hozzá csatolja e' jegyzést : „Die verwandtschaft aller dieser vielgestaltigen stämme und wörter mit dem gemeinsamen grundbegriffe sprudelnder überfülle ist eben so einleuchtend, als ihre trennung schwer ist.“ Tehát — úgy látszik — csaknem sajnálja, hogy nem tudta elkülöníteni egymástól. E' szerint nem lehet csudálni, ha e' rendszer mellett, melly minden belebocsátkozó családosító törekvést egyelőre kizár s' csak alkalmilag nem elvileg követ, épen az, a' mi származtatásilag egymással rokon, sokszor el van különítve egymástul 's külön helyeken elszórva a' könyvben. P. o. 53. szám : *περ* gyök — *κείρω*, *κορμός*, *κερμα*, *κουρά*, *κουρεύς*, *κεραΐζω*. Rokon e' gyökkel a' 106 sz. alatti *σκαλ-π*, a' 114. alatt *σκνλ*, továbbá *ξνρ* is ebben *ξνρόν*, *ξνρέω* stb., mellyet a' ξ = *szk* miatt szerző a' második részre kénytelen hagyni; mert a' közös alapgyökalak : *szkar*. A' 388. sz. alatt van *σάλπιγξ*, mellynek *σαλ*-bul tovább fejlett gyöke *σαλπ* nem csak a' 518. alatti *σῦρ-ιγξ*-ben, mellyre maga utal a' jegyzetben, módosított alakkal tűnik föl, hanem a' 493. alatti *ἐρ*, *ρερ* (*ἐρῶ*, *ῥητός* stb.) gyökkel is alkalmasint azonos; a' közös alap alak a' szkr. *szvar* hangzani lévén. De nem akarunk még tovább halmozni példákat. Befolyással van még szerző úr sajátágos kritikai modora is, különösen a' gyökök rokonításában — mint a' rokon nyelvekkel való hasonlítgatásban is, a' mellyről alantabb szólunk.

De engedjük meg, hogy szerző etymologiai rendszere (félre hagyva ezen czélt : a' görög nyelv szókincsét szócsaládokba rendezni, 's gyökbeli összefüggését kimutatni) csak a' görög nyelv hangzóinak a' rokon nyelvekkel való viszonylását akarta előtün-

tetni, 's hogy az még ez esetben is etymologiai rendszer legyen, ámbár inkább görög hasonlító hangtan volna. Mégis könnyen tapasztalhatjuk, hogy így le kell mondania minden igényről, ezen szempontjából némileg kimeríthetni a' görög nyelvkincsét. Ezt akarnia lehetetlenség vagy a' legnagyobb czélszerűtlenség volna. Ugyan is p. o. a' 13. sz. *δέξω*, *δέξομαι* A) alatt van fölhozva, mert a' *x* megfelel itt a' szkr. *ç* (= k)-nak, éppen *drç*, *darç* látni. De mi oknál fogva nem hozza föl szerző E) alatt is, mert a' *δ* itt = a' szkr. *d*, vagy M) alatt mert az *ç* = az indog. *r*, vagy T) alatt, mert az *ε* megfelel az indog. *ä* nak? A' rendszer következetes kivitele azt kívánná, hogy minden szó vagy csak gyök nem egy, hanem két, három, négy s több helyen hozassék föl. Czélszerű volna-e ez, nem kérdezzük most. De be nem láthatjuk, miért hoz föl szerző p. o. A) alatt éppen 115 példaczikket, hol többet is lehetett, 's kevesebbet is elég lett volna fölhoznia. Némi következetesség mellett sok szót nem csak a' rendszer ugyanazon részének különböző helyén, kellene kitenni, hanem az első részben is, a' másodikban is. Teszem ezt a' szót *ἀ-δελφός* = szkr. *śa-garbhasz*. A' mennyiben itt *bh* *ç*-ben tükrözik vissza, az első részbe F) alá tartozik; a' mennyiben pedig a' *δ* kivételesen felel meg a' szkr. *g*-nek, a' második rész valamelyik helyére való.

Szóval Curtius e' munkában követte rendszere inkább minden egyéb mintsem etymologiai rendszer; az olyantul követelni kell, hogy szótárilag legyen szerkesztve, 's egyenlő mértékben kimerítőleg terjeszkedjék ki, a' nyelv egész szókincsére. *) De mint hangtani rendszer is csak igen silány: mert az egész tanulság, melly rendszeresen van benne előadva, tulajdonképen azon fölíratokra szorítkozik, mellyeket fentebb teljesen közöltünk. Azonban, ha csak a' görög hangviszonyokrul — 's ezeknek a' rokon nyelvekkel való viszonylásáru akarunk magunknak tiszta fogalmakat szerezni, sokkal biztosabb eredménnyel tehetjük azt Bopp hasonlító grammatikája első fejezetébül (Schrift- und Lautsystem. 1—193 l., II. kiadás) mint Curtius idézett fölírataibul. A' munka úgyszólván csak görög-árja szóhasonlatoknak mutatványos összeállítása, elég kül-

*) Ekkép intézte el Benfey görög gyökszótárát — 's ha Curtius az ő álláspontjából indulva, vagy más okoknál fogva roszalja is, még sem tagadhatja el egészen töle nagyrabecsülő elismerését. Lásd Curtius „alapvonalai“ 21. lapját.

söleges és czélszerűtlen rendben előadva. Mit akart ezzel szerző úr? Talán a' görög a' szanszkrit, latin stb. nyelvekkel való rokon-ságát megmutatni? Ezt csak nem akarhatta, — olly kevésbé, mint eső után köpenyeg kell. De hát mégis akart valamit? Igen is akart — 's megmondja maga. Előszavának elején olvassuk: „Den sicheren gewinn der vergleichenden sprachwissenschaft für griechische wortforschung, von luftigen vermuthungen oder gerade zu verfehlten versuchen gesondert, zu verzeichnen, schien mir aus verschiedenen gründen unternehmenswert.“ — Ha ezt megfontoljuk, a' válalat nem csekély, 's a' hasonlító nyelvészet nagy köszönettel fog tartozni szerző úrnak, ha teljesen beváltja ígérétét. Csak hogy egyelőre nem utasíthatjuk egészen vissza azon kis kételkedésünket, hogy 600 — 's tegyük a' második részben még ugyanennyi fog következni, — hogy tehát 1200 elszaggatott cikkecskében bajos lesz talán a' hasonlító nyelvészet illető eredményeit kellően előadni; mert erre összefüggő tárgyalás mindenesetre alkalmasabb volna. De nézni kell azt is, a' mit ad, — hogyan adja 's tárgyalja, 's mennyire elégíti ki igényeinket.

Ha végig nézzük a' 619 hasonlítató cikket, nem tagadni, hogy szerző többnyire helyes és megállapított összeállításokat ad, az újabb nyelvészet részletes nyomozásai után, melyeket szorgalmasan fölhasznált — 's e' részbeni fáradozását el kell ismernünk. Különös figyelmét, mint maga mondja előszava fenidézett szavaiban 's a' cikkekhez csatolt jegyzetekből is kitetszik, épen arra is fordította, hogy a' nyelvészekről fölállított hasonlításokból mindent eltávolítván, a' mi kétséges vagy alaptalan sejtelméhez hasonló, mindenek előtt a' valóban bizonyost határozza meg. E' szerint tehát főleg bíráló tisztelet vállalt magára szerző a' hasonlító árja nyelvészet fölött, 's maga magát ellenőrül állítja föl annak netaláni tulhágásai ellen — talán a' classica philologia részéről 's ennek érdekében. Lássuk tehát, hogyan kezeli szerző e' tisztelet, 's erre nézve szabadjon nekünk, a' munka cikk sorához csatlakozva, azon cikkekre röviden figyelmeztetnünk, a' melyekben különösen megjegyzendőt találtunk.

A' 7. sz. alatt van *ἀλκ*, *ἀρκ* gyök; *ἀλ-αλκ-εῖν*, védeni, *ἀλκή* védelem, *ἀρκέω*, *ἀρκιος*. — Latin: *arc* — *areeo*, *arx*, *arca*. — A' jegyzetben olvassuk: „*ἀργῶ*-t is — lágyított gutturalissal — ide kell csa-

tolni.“ — Illyen lágyítások találkoznak ugyan a' görögben, de bajos a' hosszú η -t beiktatott segédhangzónak venni.

10. sz. $\delta\acute{\alpha}\kappa\tau\upsilon$; lat. *lacru-ma*, goth. *tagr*; ónémet *zahar*. „Szkr. *açru* és litván *aszara*-val való rokonság, a' hasonértelem daczára, kétes, miután emez *ak* (éles lenni, áthatni) gyökből származhatik, mint amaz *dak* marni) gyökből.“ Ez utóbbi korántsem valószínű. Mert a' német nyelvág különösen közel állván a' szláv-litvánhoz, miután abban képviselve van a' kezdő *d*, inkább azt kell hinnünk, hogy a' litván *aszara* e' *daszara* helyett van, mint *ilgas* hosszú, (ószláv: *dlǫgŭ*) = $\delta\acute{o}\lambda\iota\gamma\omicron\varsigma$, szkr. *dīrghas*. Aztán a' szkr. *açru*-t is eredeti *daçru*-nak kell venni, a' mi szinte nem olly hallhatatlan dolog volna; legalább *ahan*, nap, igen valószínűen *dah*, égni gyökre megy vissza, 's *angula*, újj alkalmasint hasoneredetű *δάκ-υλος*-szal (*δακ-υλος*, v. ö. *dig-itus*), a' mi egyszersmind kétesse teszi, a' mit szerző 11. sz. alatt e' szó *δεκ* gyökére mond. 'S ezzel itt először van előttünk egy példa azon nemére a' scepticismusnak, mellyel szerző nem egy — a' hasonlító nyelvészettől egyhangúlag elfogadott tételt von megint kétségbe — 's ekkép a' nyert biztos tért szűkebbre szorítja. Igaz — egy tudományban sem akarunk „jurare in verba magistri“, 's a' tekintély vagy csak a' többség véleményegyenlősége szolgálva tenni magunkat, hanem meggyőződésnek 's alapos okoknak hinni, csak elfogult gyanúskodássá ne fajuljon el a' nyugton fontoló óvatosság.

17. sz. $\rho\iota\kappa$, $\iota\kappa$. — $\epsilon\acute{\iota}\kappa\omicron$ engedek; $\epsilon\chi\rho\omicron\varsigma$, nyom? — latin *vīto* e' helyett *vic-ito*.“ Kellott is a' kérdő jel; $\epsilon\chi\rho\omicron\varsigma$ és $\epsilon\acute{\iota}\kappa\omicron$ között valamely nagy értelembeli összefüggést nem találhatunk.

22. sz. $\rho\epsilon\lambda\kappa$, $\epsilon\lambda\kappa\omega$ stb., litv. *velku* húzok. Ide tartozik a' homerusi $\omega\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$ (t. $\omega\lambda\kappa$), melly mellett $\alpha\upsilon\lambda\alpha\varsigma$, doriai $\omega\lambda\alpha\varsigma$ áll. $\alpha\upsilon\lambda\alpha\varsigma$ e' helyett van: $\acute{\alpha}$ - $\rho\lambda\alpha\varsigma$ protheticus α -val. „Még nincs megmagyarázva a' hasonjelentésű $\omicron\lambda\kappa\acute{o}\varsigma$ latin *sulcus*, és angolszász *sulh*-hoz való viszonya.“ Épen ez utóbbi mutathatta volna, hogy $\alpha\upsilon\lambda\alpha\kappa$ nem $\rho\epsilon\lambda\kappa$ -tól jön, hanem sz-szal kezdődő gyöktől: alkalmasint e' helyett: $\acute{\alpha}$ -(σ)- $\upsilon\lambda\alpha\kappa$ van.

31. sz. $\kappa\acute{\alpha}\lambda\omicron\varsigma$, szép, stb; szkr. *kaljasz*, (egészséges), *kaljānasz* derék szép; goth. *hāils*, ép, egészséges, ószl. *cēlŭ*, sanus; litván *czelas*, egész, ép. „El van hibázva Benfeynek származtatása ebből, szkr. *k'āru pulcher*.“ Hogy a' fölhozott szkr. *kaljasz*, 's a' goth és szláv szók egymással rokonok, bizonyos, annyival inkább, mi-

vel e' határozottabb jelentéssel bírnak: *ép*, egész. De *καλός*-ra nézve mégis csak a' szkr. *k'âru* az igazi hasonlított. Szerző itt nem figyelt arra, hogy *καλός* mellett van *τὸ κάλλος*, és hogy általában azon észrevétel áll, miszerint *ος*-végzetű semleges főnevek mellett ha megfelelő mellék-nevek állanak, ezek *v-s* végzetűek (*βάρος-βαρὺς*; *τάχος-ταχύς* stb.); továbbá *ὄνω*-féle denominatív igék szinte *v*-törzsű melléknevekhez csatlakoznak (*βαρύνω, ταχύνω, ὀξύνω*) és fordul elő *καλλύνω*; végre az *ἰων ἰστος* féle fokozatok főképen ugyanazon *v*-törzsű mellék neveket illetik, pedig van *καλλίων, κάλλιστος*. Mind ez arra mutat, hogy *καλός* (e' helyett *καλλος*) egy sejtethő *καλν-s*-hoz ugyanazon viszonyban áll, mint *πολλο* tő *πολν*-hoz; *πολλο* pedig *πολφο* (= *πολν-ο*)-bul eredvén *καλλο* is csak *καλφο* (*καλν-ο*)-ra megy vissza, minden esetre olyan alakra, melynek képzőjében *v* vagy *u* van; az ilyen pedig nem felelhet meg a' szkr. *kalja*-nak, de igenis *k'âru*-nak (e' helyett *k'arva*). Lásd: Benfey, Kuhn folyóiratában VII, 115. stb. 1.

E' most érintett példánál nagyon is szembetűnő, hogy a' szóképzés szabályai szoros tekintetbe vétele az etymologizálásban főkép szükséges; Curtius úr ezt nem eléggé méltányolja munkájában, — a' bevezetésben, hol vártuk, sem szól e' tárgyul *)

45. sz. *κῆ-μαι, κοι-τῆ* stb.; szkr. *çi*, jacere, lat. *qui-es, quiesco, cívís*; oszk. *kevs*. A' latinbul mindenesetre helyesen van hasonlítva *quies, quiesco*. De *cívís*-t inkább Pottként a' szkr. *ksi* lakni gyökkel függeszteniök össze, ámbár ez sem egészen bizonyos.

46. sz. *κί, κίω, κίνυμαι, κινέω*; szkr. *çi*, acuire, excitare; lat. *ci-eo, cī-tus*. A' szkr. *çi* acuire egybevetése nem látszik valószínűnek; legfeljebb átvett értelemben menés- sietésről használható ilyen „éles“-féle szó, mint p. o. ebben a' németben *scharf* darauf losgehen, *scharfer* trab. Tán nem czélszerűtlen inkább szkr. *çigh-ra*, gyors, sebes, szóra emlékeztetni, 's *κίω*-ban *gh*-nak alkalmasint *κ* utján való fölolvasztását 's kimaradását fölvenni; mert úgy a'

*) Meg kell említenünk azon etymológiát, melyet sz. a' bevezetésben 41. l. *caecus*, goth. *haihs* ról ad: *σκιά* helyett, azt mondja Hesychiusnál, előfordul *σκοια* (= szkr. *k'hājâ*), melynek *σκοιο* törzsébül, *σκοικός*-t fejleszthet ki, mint *ἀρχαῖος*-bul *ἀρχαῖκός* jön. — *Ἀρχαῖκός* *ικός* képzővel van képezve, 's Curtius úr tudhatná, hogy ez gothban *eigs* (ígs) 's hogy tehát *haihs* helyébe *hajeigs* kellene, eltekintve egészen ettől is, hogy a' *sk* a' szó elején épségesen szokott fentartatni.

hosszú *i* is a' *κινέω*-ban magyarázatot kíván. Hasonlókép *σπλην*-ben kiesett *gh*, mint a' szkr. *plīhan* (plighan) mutatja. 'S igazán *κινάνω* ige is (aor. *ἔ-κινῶν*) láthatólag némi értelembeli rokonságban áll.

79. sz. *κν*. — *κνέω* terhes lenni, *κνός*, *κῆμα* foetus, *κνίος κνῶρ* cavum, *κοῖλος*, *cavus*, *κavλός* *caulis*, *κῶλον* — szemüreg; szkr. *κνι* tumêre, *crescere*, *κνι-ζυ-σζ* gyermek fi; lat. *inciens* terhes, *cum-mulus*, *cavus*, *cav-lis*, *caelum*, *cilium* (szem pillája); goth. *us-hu-lon*, kivájni. — Szerzőtül, ki *δάκρυ*-t elvasztja a' szkr. *αἶρυ*-tól, itt is azt vártuk, hogy mind e' szavakat két felé fogná osztani — jelentésük szerint: a) földagadni, tumêre jelentésével: szkr. *κνι*, *κνέω*, *κῆμα*, *inciens*, *cumulus*, és talán szkr. *κνίς*, ha ez *κνι* ige származéka; b) üreget, homorút, öblöst, kivájtot jelentők: *κνίος*, *κνῶρ*, *κavλος*, *κοῖλος*, *κῶλον*; *cavus*, *caulis*, *caelum*; *ushulon*.

82. sz. *κῶρος* hatalom, *κῶριος* úr, *κοῖρανός*; szkr. *κῶρας* hős, *κῶratâ* fortitudo; lat. *cûria*, *Quiri-tes*, *Quirinus*. „Hogy szinte *κῶρος*, *κῶρη*, *κῶρη* és *κονῶριδος* (törvényes feleség) azaz a' *κῶροι* rangjából való ugyanazon törzsből van képezve, nagyon valószínű.“ De ezzel ellenkezik, hogy a' *κῶρος*, *κῶρος*, *κῶρη*, *κῶρη* szónak nincsen úr-féle vagy rangot kifejező jelentésük, hanem csak az életkorra vonatkoznak, mint ezt határozottan elötünteti a' *homerusi* vers: *τότε κῶρος ἔα, νῦν αὐτέ με γῆρας ἰκάνει*. Azonban *κονῶ-ιδος* összefüggésben lehet a' czikk elején fölhozott szavakkal, de egy-szersmind *κῶρος* *κῶρη*-től egészen elkülönítendő.

94. sz. *νεκ-ός*, *νεκ-ρός*; szkr. *naç* halni; lat. *nex* *neco*; goth. *naus*, = *νεκός*. Jegyzetben adja szerző még e' conjecturáját: „Talán *niger necer* helyett tulajdonkép a' „halotti haloványságot“ jelentí, mint *Propertius*-nál olvassuk: „*pocula nigra*,” *Juvenalis*-nál: „*nigros efferre maritos*.” — Későbbi költőkbeli kifejezéseket ety-mológiák támogatására használni egyáltalában csak nagy vigyázattal lehet. De úgy sem *Prop.*-nál *pocula nigra* = halotti pohár, hanem = megmérgezett poharak (neu *subeant labris pocula nigra tuis*); szinte „*nigros efferre maritos*“ mireg általi halálra vonatkozik, 's ekként megérthető, hogy miért itt a' halott-nak színe fekete. Tudtunkra a' ini fekete, se nem halovány, se nem fehér.

100. sz. *πικ*. — *πικρός*, *πενκεδανός* stb; szkr. *picunasz* *crudelis*, *vilis*. góth. *faiia* vitupero, *fija* gyűlölök, *fij-and*s ellenség. A góthbul való hasonlítás nem áll; *faiha*, *faihands* kellene; a' *k* ki-maradása példa nélküli volna. Helyesebben *Lottner* (*Kuhn*, zeit-

schr. VII, 166. l.) a' *faia*-t a' görög *ποι-νή*-vel hozza kapcsolatba.

109. sz. *σκάπ. σκάπτο, σκαπάνη* ásó kapa, *σκάπειος* árok; ószláv *kop-ati* fodere; litván *kápas* sírdomb. „Benfey (Kuhn, VII. 52) e' gyökkel nem csak *σκαπ-αρον*-t, hanem *scabo*-t is összekapcsolja, melly utóbbiban b p-bül lágyítva volna. De sem kül-alak, sem jelentés egészen meg nem egyezők.“ A' p-bül lágyított b-n csak nem botránykozhatnak szerző, ki nem egyszer helyesen is helytelenül is (niger = necer. 93. sz.) g-re lágyítja a k; jelentésre nézve hasonló *scabo* *γράφω*-hoz (karczolni, írni) melly = góth. *graban* ásni.

127. b.) sz. *γερμ. γέμω*, tele vagyok, *ρόμος* tehér (frucht); lat. *gemo, gemitus, ingemisco*. Itt megint az értelem közvetítése olyan költői fölfogáson alapszik (unter der last seufzen), mellyet etymologiai igazolásnak nem fogadhatunk el.

147. sz. *λαγγ-άζω, λογγάζω* késedelmezem; lat. *longus, longinquus*; góth. *laggs* (langs). Visszautasítja a' *longus, (laggs), δόλιχος* (szkr. *dīrghas*) szal való összefüggését (lásd 167. sz.) De mégis csak a' nagy hanghasonlattal hagyja magát félrevezettetni. *Λαγγάζω* a' lat. *languo languidus*-hoz tartozik; aztán a' góth g inkább gh-, görög χ-re mutat, mintsem γ-ra; a' *longus* és *laggs δόλιχος*-szal való viszonyát földériti az ószláv *dlūgū*; t. i. *longus*, e' helyett van: *dlongus, laggs* pedig *tlaggs*, helyett.

150. sz. *μελγ. ἀμέλω*; lat. *mulgeo* stb. Helyesen jegyzi meg: „A' magyarázókat kétségbe ejtő *ρυκτός ἀμολγῶ*-nak Homerusnál bizonyosan nincs köze *ἀμέλω*-hoz.“ Már 1857-ben, gondolom, közölte velem Meyer Leo a' homérosi *ἀμολγῶ* felöli e' mindenesetre találó értelmezését, melly szerint ez „sötétséget“ tesz, megfelelően a' hasonértelmű óéjszaki *myrkr*-nek.

177. sz. *σιγ. στείχω*; szkr. *stigh* ascendo; góth. *steiga, ἀναβαίω*; latin. *va-stig-ium? fa-stig-ium?* Ámbár a' *vestigium* is még kissé kétesnek látszik, minden esetre *fastigium* nincs helyesen fölfogva. Mi ekkép taglaljuk: *fast-igium*, 's első része gyök szerint rokon *fastus*-szal, *igium* pedig a' képzők körébe tartozik. Bizonyítja ezt *fastigare* is. Lásd Magyar Nyelvészet IV. folyam. 247. lap *auriga* alatt.

185. sz. *χαρ. χαίρω* örülök, *χαρά* öröm, *χαρίς, χαρίζομαι*; szkr. *harj-āmi amo, desidero*; lat. *grātus, grātia*; goth. *faihu-gairns* (pénz-vágyó), *gairuni, cupiditas* stb.

„Bopp, Pott, Benfey $\chi α ι ρ ω$ -val a' szkr. *hrs.* (*hars*, régibb *gharsz*) gyököt vetik egybe, mellynek jelentése: horrere és gaudere. E' gyök tehát világosan valamely rögtönös följundulást (plötzlichen affect) jelent, a' mi a' fentebb fölhozott szavak jelentésétül eltér. A' hangok még kevésbé egyeztethetők, mert a' sziszegő (*s* vagy *sz*, *hars* ban) csak a' szkritot illeti.“ Ezen okoskodásból mint a' föllállított hasonlításokból néhány balfogalom tűnik elénkbe. A' szkr. *hars* (*horreo* és *gaudeo*) jelentésében Curtius szerint „plötzlicher affect“ mutatkozik. A' görög $\chi α ρ α$, $\chi α ι ρ ω$ -ban tehát nincs „plötzlicher affect.“ Nem kérdezzük itt, hogy az „öröm“ miben áll szerző lélektani nézetei szerint, csak azt tartjuk, hogy $\chi α ι ρ ω$ is = gaudere, szkr. *hars* is = gaudere, 's hogy ennél fogva a' szkr. és a' görög szó jelentése egymással megegyező, 's még azt is hisszük, hogy e' gyök alakulásakor még nem igen tudtak disputálni „plötzliche affect“-ekről. Egyébiránt ama' három tekintélyes nyelvésznek, kik *hars*-ot $\chi α ι ρ ω$ -val hasonlítottak össze, fontos okuk is volt arra. A' természet tünevényeire nagyon is figyelő ama' hajdani emberek, csakhamar észrevették, hogy némelly állatnak, p. o. macskának, ha valamely kedves érzése van, fölborzad a' haja. Ezen észrevételhez ragaszkodva, egy szóval nevezték el a' borzadást 's az örömet, 's onnan van, hogy *hars* = *horreo* is, és = *gaudeo* is; görög $\chi α ι ρ ω$ -ban ($\chi α ι ρ$ = $\chi α ρ σ$, $\chi α ρ ρ$) csak az egyik jelentés maradt fenn, *horreo* (*horseo*)-ban csak a' másik. De mégis érezte szerző valamennyire azt, hogy *grátus*, goth. *gairns* 's litván *goroti* közt és $\chi α ι ρ ω$ közt van némi értelembeli különbség. Igen is van, és pedig azon különbség, melly a' *vágy* és az *öröm* között létezik, 's ez lenyeges különbség, de melly egyszersmind azt is gyaníttatja velünk, hogy mind ezen szavak (*grátus*, stb.) nem is tartoznak $\chi α ι ρ ω$ -hoz. *Grátus*-ra nézve lásd M. Ny. IV. 163. l.; *gairns*, *goroti* a' hangmozgás elleni goth *g* ellenére, egy indog. *gar* gyökre mutatnak, melly a' szkr. *grdh.* (= *gar-dh*) vágyani, kívánni igében 's a' goth *grédus* (éhség)-szóban rejlik. A' mennyiben *grah* = kapkodni valami után, ide tartozik, nem merjük eldönteni.

189. sz. $\chi ε ρ$, $\chi ε ι ρ$ kéz, $εὐ-χ ε ρ ή ς$, könnyű kezelni, $\chi ε ρ ή ς$ alattvaló ($\chi ε ρ ε ι ω ν$ $\chi ε ι ρ ω ν$); szkr. *har*, *rapio*, *adipiscor*; ólatin *hir* *manus*; lat. *hērus*, *hēra*, *hērēs*. „ $\chi ε ρ ή ς$ ($\alpha ν δ ρ ι χ ε ρ η$, Ilias. I, 80) ist das passive gegenstück zu lat. *hērus*, wenn wir dies mit Lange als ‚nehmer‘ auffassen.“ A' nélkül, hogy sokat adnánk ilyen „passi-

ves gegenstück“-féle „geistreich“ kifejezésre, hajlandóbbak vagyunk a' χέρης-t a' χειρής (szegény)-től nem választván el, egyszersmind a' χῆρος (megfogyott) szóval hozni összefüggésbe, abbul is kiindulván, hogy a' homerusi görögöknél — mint másutt és más időben is — főleg a' birtok nagyságától függ vala az egyesek állása a' társadalomban, és χέρης különösen erre is vonatkozik v. ö. Hom. Od. 15, 321, hol Eumaiosz kanász szól Odysseuszhoz :

δρηστοσύνη οὐκ ἂν μοι ἐρίσσειε — βρότος ἄλλος

πῦρ τ' εὖ νῆσαι διὰ τε ξύλα δανὰ κέασσαι — —

οἶά τε τοῖς ἀγαθοῖς παραδρῶσι χέρης.

Itt ἀγαθοὶ az előkelő urak, χέρης a' szegény szolgák, 's ebből az is kitetszik, mikép χείρων χείριστος az ἀγαθός-szal való ellentétnél fogva fölvehette a' „roszabb“-féle jelentést.

213. sz. ὅστέον, csont; szkr. *asthi*, csont; lat. *os*, *oss-is*. „Az ósláv *kosti*-t, megegyező jelentése daczára, félrehagyom, mert a' *k*-t ama' három nyelvvél szemközt nem tudom benne megmagyarázni.“ Szerző úr óvatos bírálgatása itt csak nem pedanticus. Ignorálja, hogy *amo* mégis = szkr. *kāmayāmi*, *alapa* = κόλαφος, ha nincs is elején a' *k*; 's azt sem veszi számításba, hogy a' lat. *costa* is gyökbeli összefüggésben lehet a' fentebb fölhozottakkal.

249. sz. *τυπ. τύπω* stb; szkr. *tup. tump* ferio, pulso. „Vajjon *vi-tűp-erare* is rokon, 's azt teszi-e tulajdonképen : elcsapni, el (meg)-vetni, míg *reprehendere* megragadni (szóval) = megróni (v. ö. an-greifen)? Meggondolást érdemel.

268. sz. *δι. δίσσθαι* futni, sietni, *δεΐδια*, *δεΐ-δοικα*, *δεΐδω*, *δέος*, *δελός* stb., *δῖνος* forgatag, örvény; szkr. *dī*, *dījāmi* sietek, futok; latin *dīrus*. — A' *δεΐδω*-hoz tartozó szó-alakok származtatási tekintetben sok nehézségeket szülnek, mellyeket még Curtius sem oldott föl egészen. Meyer Leo (Kuhn, VII, 195. l.) azt állítja, hogy több homerusbeli hely nyomán a' gyöknek nem csak *δ*-t hanem *δϝ* kezdő bötüket is kell tulajdonítani, 's egyszersmind szkr. *dvis* gyűlölni igét (v. ö. *στυγέω* gyűlölni és félni) — *δέος δεΐδω* stb. számára tekintetbe venni. 'S Meyer Leo fejtegetései ellenében Curtiuséi nem látszanak meggyőzőknek.

269. sz. *διϝ. δε-ατο*, *δοάσασατο* látszott; *διαλος*, *δέελος*, *δηλος* világos, *Διϝ* ebben : *Ζεύς Δι-ός*; szkr. *div* fényleni; stb. *dēvasz* isten, lat. *dīus*, *Diovis* stb. Föltűnő szerző nézete, hogy *θεός*-t mind ezen szavaktól el kell különíteni, bár milly közel látszassék is ál-

lani a' lat. *deus*-hoz. Hát hova tegyük? Igen valószínűtlen, hogy ha három rokoneredetű népnél van *Diovis* és *deus*, *djausz* és *dévasz*, *Ζεύς* és *Θεός*, *Θεός* egyéb valami legyen, mint *deus* és *dévasz*.

300. sz. *ὑδ-ωρ* stb; szkr. *ud*, *und*, kiforrti, nedvesíteni, stb; lat. *unda* és *pal-úd-s* (palú). A' 361 sz.-bul értesülünk affelől, hogy *palúd*-nak első része gör. *πῆλος*-szal függne össze, *úd* pedig az itt fölhozott *ud* gyök alá tartoznék, Pott is osztván e' véleményyt. A' mi *πῆλος*-t illeti, beleegyezőnk; de a' további *ud*-dal való összetétellel legalább nagyon gyanúsak látszik. Altalában némelly nyelvészek tán a' szkrit által indítatva, sokkal tovább mentek az ilyen összetételek fölvetelésében, mint sem az ősi indogerman nyelv egyszerűsége vagy legalább nemkeresettségétől elhihető. Oka az, hogy a' képzők fölvilágosítására — igaz, a' legnehezebb tárgyak egyikére — eddig még nem eléggé fordították figyelmüket. *Palúd*-ban is az *úd* nekünk inkább képzőhöz tartozónak látszik, 's figyelmeztetünk itt még e' szavakra: *pecúd* (ámbár rövid ű), *salút* (ámbár *t*), *test-úd-o* 's egyáltalában az összetett *túd-o* képzőre.

302. sz. *αιθ. αἶθω* stb; latin *aestus*, *aedes* (tűzhely). „Ha *Αἶθη* is rokon, „so muss es in einer weder griechischen noch lateinischen mundart entstanden sein.“ Ezt nem értjük egészen. A' „lateinische mundart“ csak nem lehet egyéb mint „itali dialectus“; — hát az árja népek közül, melyik volt még az italog és görögök között? Vagy talán a' „pelagusok“ homályos fogalma lebegett szerző szeme előtt? — Egyébiránt az egész cikk előadásával szemközt, maradok e' gyök eredetiebb alakja — 's ennek elágazása felől kifejtett fölfogásom mellett, M. Ny. IV. 65. stb. I. 's azt sem helyeslehetem, hogy a' 304 sz. alatt *Ἀθήνη*-t *ἄνθος*-hoz csatolván mint „*die blühende*“-t magyarázza.

349. sz. *πάτος*, *πατίω*; szkr. *pathasz* via; lat. *pon(t)s*; ósláv: *ponti*, út. Mint kétségtelen tény, csudálkozásunkra, még azon sejtelmet hozza föl szerző: „miszerint *πόριος* tenger eredetileg utat (*ἵγχα κλέυθα*-ként) tett volna, külső alakjára nézve úgy állván *πάτος*-hoz, mint *πένθος* *πάθος*-hoz. De kérjük szépen — még a' hajózásban leggyakorlottabb nép sem fogja magát egykönnyen annyira otthonosnak érezni az ingatag hullámozó elemen, hogy ezt egyenesen sétatérnek tekintené; hogyan képzeljük azt az anyagi mivelődés kezdő pontján álló ősi görög népről? A' *ἵγχα κλέυθα* nem bizonyít semmit, mert oda kell a' *ἵγχα* is. Hasonló logika mellet

p. o. *pons* azt is tehetné, mit *folyam*: mert ez is út, — hajónak, az is út, — nem úszhatóknak.

370. sz. πν. πνέω, lehellek, πνεῦμα; πεπνυμένος, πινυτός okos πινυτή ész, okosság. „πινυτός mit stützendem v.“ Azomban πινυτός-nak egy különböző 's találóbb értelmezését adja Büchler György: „das griechische secundärsuffix της 33. l.

388. sz. ἄλφ. ἀλφάνω megszerezek; szkr. *rabh* desiderare, *rbhusz* ügyes; *sam-rabh* compotem fieri; lat. *labor*; góth. *arb-aiths* κόπος; cseh. *robiti* dolgozni; ószláv-*rabŭ*, szolga; lit. *loba*, dolog, napi munka. — Meg kell jegyezni, hogy a' fölhozott latin góth szláv szavaktól még sem választható el a' litv. *darbas* dolog, munka; *dirbti* dolgozni. E' szerint *labos labor* is e' helyett van: *dlabor* (v. ö. *dlongus*). Ugyanezt pedig föltenni gör. ἄλφ és szkr. *rabh*-ról, nagyon merész volna, annyival inkább, mert a' jelentésbeli megegyezés p. o. ἄλφ-άνω és *labor* között úgy sem egészen kielégítő. Tehát ἄλφ gyököt Curtiusként nem hasonlíthatjuk *labor* stb. szavakhoz.

417. sz. φν. — φνέω, φνή, φύσις stb. φοιτάω?, szkr. *bhū*, existo, orior, *bhavasz* origo stb; lat. *fu*, *fuam*, *fui*, *futurus*, *fore*, *futuo*, *fētus*, *fē-cundus*, *fēnus*, *fēnum*. — Hiába keressük a' latin hasonlítások közt *fio*-t és *facio*-t. Ezeket szerző a' 367. sz. alá állította, φε, τίθημι = szkr. *dhā* gyökhöz csatolván. Szerinte *fac-io* c-vel bővített alakja *dha*-nak, és nem, mint Bopp először állította = *bhāvayāmi*, létre hozok, *bhovāmi*-hoz való verbum causale. Curtius e' különös nézete már azon is hajótörést szenved, hogy *fio*-nak cselekvő idomú ragozása van; nem tudjuk, millyennek gondolja a' *facio* és *fio* közti, szerinte is szoros viszonyt. — φοιτάω-ról azt jegyzi: „ist wol ein frequentativ für φοιτάω, gleichsam lat. *fuito*.“ Nehéz a' szó értelmének ekképeni megfejtése.

427. sz-ban igyekezik szerző εἶναι-t szkr. *anjasz* (más)-szóval összefüggeszteni. Nem ugyan nagyon valószínű, mert *anjasz* már is = ἄλλος, 's a' más-féle jelentés mindegyikben igen határozottan lép föl. Végre e' azavakra fakad: „Wer vermöchte auch die fülle der prominalstämme zu ermessen? oder was könnte uns bewegen, die möglichkeit eines stammes *alja* neben *anja* zu leugnen“? Csak ne rhetorizáljunk etymologizálás közben!

462 sz. μέγας; *magnus*, *major*, stb; góth *mikils* nagy. „Bár milly közel látszik is állani μέγας a' szkr. *mahat mahā* (nagy)-hoz, mégsem lehet hozzá közvetlenül hasonlítani: inkább három egy-

mással rokon gyököt kell fölállítani, u. m. *mak* (90 sz. *μακρός*) *mag*, és *magh* (473. sz. *μῆχ-ος*).“ Szerző annyit mond ezzel, hogy az őszindog. nyelv külön teremtetten elő a’ *μέγα*, külön a’ szkr. *mahat* egyértelmű szavakat, illetőleg az ezeket képviselő alakokat. Hogy úgy ebben a’ nyelvek eredeti rokonsága viszonyáról kis balfogalom rejlik, nem kell mondanunk.

468 sz. *μερ. ἀμβροτος, μορτός* stb; szkr. *mar* halni; lat *morior* stb. Hozzá teszi még *μαραίνω* sorvasztok, ’s *marceo* igéket. „Ezekkel lat. *mare*, litv. *marios* (haf), góth. *marei* tenger, szkr. *maru* pusztá, *marut* szél függnek össze — „auf grund des gemeinsamen gegensatzes gegen das leben der vegetation.“ Ezen okadatolás legalább is kissé sophisticus.

522. sz. *ώρα*, évszak, idő, tavaszkor. stb; zend. *jāre*, év, góth. *jēr* évi cseh. *járo*. Szerző maga megengedi, hogy e’ szónak eredeti jelentése ez volna: tavasz, de mégis ellenkezik Savelsberggel, ki (Kuhn. VII. 384. stb.) *ώρα*-t *εἶα*-ral (ebbül: *ῥέα*, lat. *vēr*, litv. *vasaras* hozza kapcsolatba.

556. sz. *ἄρ. ἄ-τ-ω*, hallani, (vernehmen), *ἄ-ι-ας* kedvencz; szkr. *av-āmi*, figyelembe veszek, kedvezek; lat. *au-di-o*. Nem megvetendő ez összeállítás az *audio*-t illetőleg. Csak azt sajnáljuk, hogy a’ *di* szótagról *audio*-ban semmit sem mond szerző. Ugyanazon gyökből véli magyarázhatónak *auris*-t és *ὠς*-t (619 sz.); *auris* régiebb *ausis* helyett áll (= litv. *ausis*), és szinte *ὠς*-nak e’ többese *ὠῶτα* teljesebb *ὠῶτα*- tehát *ὠῶτα* törzsre mutat. Curtius szerint a’ 556. alatti *av* gyökhöz a’ görög latin ’s szláv nyelvágban *sz-járul* *ὠσ-ατ* és *aus-is* képzésére. Ez különös, ’s azt tartjuk, hogy ha *au-dio*, első része szerint, valóban tartozik is *av*-hoz: *ausis* stb. mindaddig nincs megmagyarázva, míg nem a’ góth *hausjan* (hallani) nyomába is akadunk.

Sed de his quidem satis, úgy is már sokat kellett kihagyni a’ megjegyzendők közül. Visszapillantván Curtius úr eljárására a’ részletekben, ’s különösen bírálógatósi modorára — mert bírálógató állást jelölt ki magának a’ hasonlító nyelvészeti nyomozásai fölött, — nem egyhelyen valami félénk ovatossága tűnik föl, melly gyakran valódi scepticismussá van fokozva, úgy hogy olyanokat von megint kétségbe, mikén már régóta senki sem kételkedik, a’ nélkül is, hogy döntő ellenokokat tudna fölhozni. Ha ezt az irányt szigorúan követné — az etymologiai kutatások, a’ mennyiben ötöle

függ a' dolog, — nem igen haladnának. Mert ő előre is tiltakozik p. o. gyökcshaladosítás, egyes hangok kimaradása 's több effélék ellen. Azomban maga sem annyira következetes, hogy sejtelmével néha a' kézzelfogható bizonyosság határain túl ne menne. Látunk erre több példát, — 's már az is némi merészség mindenek előtt óvakodni akaró szerzőnk részéről, hogy hasonlító összeállításai néha bizonytalan értelmű tulajdonneveket is veszen föl. A' 248. sz. görög rovata p. o. csupán tulajdonnevekből áll: *τὸν, Τυδεύς, Τυρδίου* stb; a' 235. sz. *τεκ, Τέκμησσα, 64. Κόων, 367. Πάρις* stb. Hasonló következetlenséggel találkozunk olykori ellenmondásokban egyes czikkek előadásában; p. o. 135. sz. *γρῶ* gyököt tárgyalja. Egyebek közt ott azt mondja szerző: „*ῥόος* passt weder nach form noch gebrauch hierher, da die Griechen das *γ* vor *ρ* sorgfältig erhielten stb. Noch weniger dürfen wir mit Bopp *δαῖραι* hierherziehen, wohl aber *ὄροια*.“ Csak pár sorral előbb megtartják a' görögök az *ρ* előtti *γ*-t; *ὄροια*-ban természetesen nem tartották meg. Némelly tévedései szerzőnknek onnan erednek, hogy nyelvbeli tények előtt behunyja szemét; p. o. *facio* a' *θε* gyökből való származtatása a' *fio* ige cselekvő idomú ragozása nem tekintetbe vételéből stb. A' szóképzés figyelemmel tartásáról már szoltunk annak helyén. Ennyit kénytelenek voltunk Curtius etymologiai rendszere részletes kiviteléről megjegyezni — magáru a' rendszerről már fentebb volt szó, — 's most a' munka tudományos jelentékenysége felőli kérdésre emlékeztetünk. Lehet hogy csalatkoztunk, 's őszintén óhajtjuk, hogy sokban csalatkoztunk volna, de csak elmondtuk véleményünket.

Egyébiránt a' bevezetésben (1—98) szerző egyes, a' görög etymológiát 's az egész árja nyelvhasznitást érdeklő, általános kérdéseket tárgyal. Résztint a' görög etymologia történeti kifejlődésére, résztint az újabb etymologia eljárása 's ennek némelly elkerülendő tévedéseire vonatkoznak. Érdekes olvasmány e' bevezetés, 's különösen a' 12. fejezetben (von der notwendigkeit einer bedeutungslehre) megpendit némelly, az egyetemes nyelvészetet illető, eszméket is.

BUDENZ JÓZSEF.

Osztják nyelv.

(Folytatás.)

Minap *) Ballagi úr kétködését nyilatkoztatá ki azon, hogy az úgynevezett áltaji nyelvek közt, az árja nyelvekéhez hasonlóan föltetsző rokonság volna; 's ha nem csalatkozom, lehetetlennek is igyekvék bizonyítani a' hangok változásai törvényének kitalálását azon nyelvekben. Roszallá tehát ebbeli iparkodásomat, idézeteket olvasván fel osztják szóhasonlíthatásimból, mellyekkel támogatva állítását. — Régen megmondtam már, hogy a' nyelvtényeket nem lehet kiokoskodni; valamint el sem lehet okoskodni, ha vannak. Előbb valót és jobbat nem tehetünk tehát, mint folytatni a' tanulást.

Megjelent már „Egy vogul monda, vogul nyelvtani és szótári kísérlettel;“ fölvehetjük azért az ezen közlésben találtató nyelvtényeket is. Az osztják és vogul nyelvek együttes tanúságával beszéllünk tehát előbb rokonságról és hangok változásainak törvényeiről; azután mutassuk meg röviden a' nyelvtani alkotmányt.

Rokonság.

A' rokonság kitüntetésére nagy világosságot nyújtanak a' számnevek. A' M. Nyelv. II. 302—306. lapjain elő vannak adva a' *merdvin*, *finn*, *magyar*, *votják*, *szürjün*, *cseremis* és *osztják* számnevek; a' M. Nyelv. IV. 222—224-ig újra előfordulnak az osztják számnevek. Álljanak immár itt a' vogulok:

Alapszám-nevek:

1. äk és äkve egy
2. kit és kiti két és kettő

*) Akadémiai székfoglaló értekezésiben.

3. kórom	három
4. nyile	négy
5. át	öt
6. kât	hat
7. szât	hét
8. nyala-lu	nyol-cz
9. anta-lu	kilen-cz
10. lau	tíz
11. äu kujp-lu	tizenegy
12. kit kujp-lu	tizenkettő
13. kórom kujp-lu	tizenhárom
14. nyile kujp-lu	tizennégy
14. át kujp-lu	tizenöt
16. kât kujp-lu	tizenhat
17. szât kujp-lu	tizenhét
18. nyalalu kujp-lu	tizennyolcz
19. antalu kujp-lu	tizenkilencz
20. kúsz	húsz
21. kúsz äri äkve	húszonegy
22. kúsz äri kiti	húszonkettő stb.
30. vât	harmincz
31. vât nobl äkve	harminczegy
32. vât nobl kiti	harminczkettő
40. neli-men	negyven
41. nelimen äri äkve	negyven egy
50. ätpen	ötven
60. kâtpen	hatvan
70. szât-lau	hetven
80. nyol-szât	nyolczvan
90. anter { szât	kilenczven
antel {	
100. szât (jäni szât)	száz
101. szât äri äkve	százegy
200. kit szât	kétszáz
300. kórom szât	háromszáz
400. nyile szât	négyszáz
500. át szât	öt száz
600. kât szât	hatszáz

700. szát szât	hét száz
800. nyalalu szât	nyolcz száz
900. antalu szât	kilencz száz
1000. száter =	ezer.

S o r s z á m o k :

szár, aul	első	kâtít	hatod
kitit, mót	kettő, másod	szátit	heted
körmit	harmad	nyala-luit	nyolczad
nelit	negyed	anta-luit	kilenczed
ätit	ötöd	lauit	tized stb.

Itt találjuk a' magyar *nyol(cz)*-nak mását nemcsak a' *nyala*-(lu) = 8-ban, hanem még inkább a' *nyol*-(szât) = 80-ban, melly egyúttal a' magyar nyelvben látható hangváltozást is előtűnteti. A' *vala*, *halok*, *hala*, meg *volt*, *holt*, *volnék* (de nem *holnék*, *halnék* helyett) mutatják, hogy az *a* és *o* váltakozik mai napig bizonyos esetekben, 's mint látjuk, *l* előtt a' nyílt szótagban álló *a* (*ha-la*, *ha-lok*, *va-la*), zárt szótagban *o*-ra változik néha (*holt*, *volt*, *vol-na*). Ugyan ezt teszi a' vogul *nyala*, mellyben nyílt szótagban *l* előtt *a* van, zárt szótagban (*nyol*-szât) pedig *o*. — De a' magyar *kilen*-cznek még itt sem találunk mására.

Egyébint a' vogul *nyala-lu*, *anta-lu* (8 és 9) szakasztott olyan alakulások, millyenek a' megfelelő *nyol*-cz és *kilen*-cz. Valamint ezekben a' *cz* nem egyéb *t-z*, azaz *tíz*-nél (így : *nyol-tíz*, *kilen-tíz*, azután *nyol-tz*, *kilen-tz**) : úgy azokban is a' *lu* csak az, mi *lau*, azaz *tíz*, *nyala-lu*, *anta-lu* tehát = 2—10, 1—10, mint a' két magyar szóban is *nyol* kettőt, *kilen* egyet jelent. A' vogul *lau*, *lu* *tíz*-et megtaláljuk még a' lapp *loge*, *lokke*-ban, melly *tíz*et jelent, 's mellyből ott az elegyes *tizedesek* állanak ; valamint a' cseremiszbén is, így :

lapp :

20. guöft loge
30. golum loge

cseremiszb :

- kok-lu = két tíz
kum-lu = három tíz

*) Ha a' mai félig meddig tudós helyesírási tanunk a' *költség* szót és hasonlókat, *t-z*-el, nem *c-z* el írja, nehogy megcsonkítsa a' törzsöt : vajjon ugyan ezen okból nem kellene-e *nyoltz*-at, *kilentz*-et, *harmintz*-at írunk?

lapp :

cseremisz :

40. njállja loge	nily-lu	= négy tíz
50. vit loge	vit-lu	= öt tíz
60. gut loge	kut-lu	= hat tíz
70. csieccsa loge	szim-lu	= hét tíz
80. gav-cze loge (nyol-cz-van)	kanda-ks-lu	= nyolcz tíz
90. ov-cze loge (kilen-cz-ven)	inde-ks-lu	= kilencz tíz

Lásd a' lappra nézve Friis, Lappisk Grammatik, Christiania 1856. az 55. 56. l. a' cseremiszre nézve Magy. Nyelv. II. 303. l.

Előfordul még a' vogul *lau* a' csuvasz *al-la*, török *el-li* = 50-ben, hol az első tag *al*, *el* nyilván *at et*, azaz *öt*, vogulul *ät*, melynek *t*-je az utóbbi *la li* (*lau*, *lu*, *loge*) *l*-jéhez hasonult. De-hogy világosabban kitűnjék a' számnevekben rejlő tanúság, állja-nak itt még következő számnevek :

magyar :	vogul :	török :	ujgur :	jakut :	csuvasz :
húsz	kúsz	igirmi	igirmi	szür-bä	szir-im
harmincz	vát	otuz	otusz	otuz *)	vutur
negyven	nelimen	kerk	chirch	tüört uon	hirih
ötven	âtpen	elli	ellik	biász uon	alla
hatvan	kâtpen	altmis	alt-mis	alta uon	ot-mil
hetven	szát-lau	jetmisz	jít-misz	szättä uon	szit-mil
nyolcz- van	nyol-szát	szek-sz-en	szek-isz on	ag-isz uon	szak-ir vonna
kilencz- ven	anter szát	dok-sz-an	toch-usz on	tog-usz uon	tuh-ir vonna

török :   ujjur :   jakut :   csuvasz :

1. bir	bir	bir	per
2. iki	iki	ikki	ikke
3. ücs	ücs	üsz	visze
4. dört	tört	tüört	tvatta
5. bes	bis	biász	pilik
6. altı	altı	alta	olta

*) A' nogaji tatároknál *oltuz*.

török :	ujgur :	jakut :	csuvasz :
7. jedi	jidi	szättä	szicse
8. szek-iz	szek-iz	ag-isz	szak-ir
9. dok-uz	toch-uz	tog-usz	tuh-ir
10. on	on	uon	vonna.

= A' magyarnak két szava van a' 10 számra : *tíz* és *van ven*. Az első előfordul összetételekben is : nyol-tz, kilen-tz, hú-tz, (hús)z) harm-itz (harmincz); rokon-nyelvekben is fordul elő, mint a' mordvin 20-ban : *kom-sz* *) = kavt-tíz = két tíz, melly legközelebb megfejtethi a' magyar *hús*-at; mert mint a' mordvinben válhatott kavt-tíz-bül *komsz* : úgy a' magyarban is hasonló, az eddigi mondottakban még ismételten kettős-bül és tízbül lett a' *hús*z, mellynek hasonmásai az osztják *chusz*, *hús*z, a' vogul *kús*z, a' szürjän *küzj* és votják *küzj*; — utóbb ez ismeretlen szó is elő fog jöni. De azt kell állítanunk, hogy ezen *tíz* (szürjän és votjában *dasz*) megvan a' török, ujjur és jakut 8-as és 9-esekben (szek-iz, ag-isz; dok-uz, doch-usz), melly a' csuvaszban *ir*-ré vált (szak-ir, tuh-ir); meg a' lapp, finn, és cseremisiz 8-as és 9-esekben, így :

lapp :   *finn :*   *cseremisiz :*

8. gav-cze   kahde-ksan   kanda-ks

9. ov-cze   yhde-ksan   inde-ks.

A' magyar *tíz* (szürj. votj. *dasz*) szóval ennyifelé világíthatunk tehát. Vegyük a' másik magyar 10-est.

Ezen *van* (*ven*) nem él nálunk többé magában, hanem csak elegyülten *negyven*-tül *kilenczven*-ig. De látjuk, megvan a' török, ujjur, jakut, csuvaszban, hol az önálló 10-et teszi, azután a' jakut sokszorozott tizesekben, 's a' csuvasz, ujjur, török 80, és 90-esben, — mert a' csuvasz *szakir vonna*, *tahir vonna*, és az ujjur *szekiszen*, *tochusz-on* után így kell taglalni a' török két szót is : *szekesz-en*, *doksz-an*. — Megvan az osztjában mint *jong* résziint magában, 10, résziint elegyülten 11—17-ig és 30—70-ig. — Az említett *van* és *jong* többféle változáson esik által. A' *van* lesz *men-re*,

*) A' mordvin *komsz* mutatja azon nevezetes bötü változást is, melyet eddig nem sikerült példával igazolni. Az *m*-et a' tudom-ban kénytelen vagyok *tudo-v-k-bul*, tehát *v* és *k* egybeolvadásából kimagyarázni : a' mordvin *komsz* szóban az *m* nyilván *v* és *t*-bül lett.

mint a' vogul nelimen 40 ben; lesz *mīn* és *mīn-re*, mint a' votják *kva-mīn* 30-ban, a' szürjān *ko-mīn*, nyelya-*mīn*, vittü-*mīn*, kvajtü-*mīn* 30—60, (lásd M. Nyelv. II. 303.); lesz *misz*, *mīsz*, *mis*, *mīl-re*, mint a' votják és szürjān 8 és 9-esekben, így: votj. *tya-mīsz*, *uk-mīz*; szürj. *kōkja-misz*, *ōk-misz*; a' török és uigur 60 és 70-esekben így: *alt-mis*, *jet (jit)-mis*; a' csuvasz *ot-mīl* = 60, *szit-mīl* = 70-ben; végre csonkán fordul elő a' török, jakut, csuvasz 20-ban, így: *igir-mi*, és *szir-im*, *mik* = 2×10 . A' csuvasz *szür-bā* 20-ban a' *mi* még *bā-re* is változott, melly átmenetet képez a' *van*-nak egy harmadik változására, a' *pen-re*, mellyet a' vogul *āt-pen*, *kāt-pen*-ben (50, 60) találunk.

Akár a' *van*, akár a' *jong* még *don-ra* is változik a' votják 40—90-ig (M. Ny. II. 303.), így *nily-don* = negyven, *vity-don* = ötven, *kvaty* = *don* hatvan, *szizim-don* = hetven, *tyamisz-don* = nyolczvan, *ukmīsz-don*, = kilenczven.

A' finn 10-es *kymmene* (ejtsd kümmene), a' mordvin *kāmen*, *gāmen*, mellyek azon két nyelvben a' sokszorozott tizeseket is alkotják. Ezek vajjon különczök-e, vagy egybetartoznak a' *van*, *jong*, *on*-nal? Bizony egybetartoznak. Ha a' finn *kahte*, a' guofte, kavto, kokta, kük, kät, két, kit-ek közvetésével a' török, uigur, jakut és csuvaszban *iki*, *ikke-re*; ha a' finn *kuute*, a' gut, koto, kvajty, kvajt, kud, chüt, kut, kät, hat-ok közvetésével a' török uigur, jakut és csuvaszban *alti*, *alta*, *olta-ra*; végre ha a' finn *kolme*, a' golm, kölmo, kujm, kum, chudlem, kódlem, küjn, kórom, három, harm-ak közvetésével a' nogaji tatár, török, uigur, jakut, csuvaszban *olt*, (ults) *ucs*, *ücs*, *üsz*, *visz-re* változhatnak: a' finn *kymme(ne)*, mordvin *kāmen* és *gāmen* is a' vonna, von, van, pen, men, min, mīl, misz, mis-ek közvetésével *on-ra* változhatnak. Ennélfogva e' számos nyelvekben a' 10-et következő három szó teszi: *dasz* (és *tíz*), *kāmen*, *kymmen*, és *lokke*, *loge*. De, mint látók, a' *kāmen*-nek legtöbb változatja van.

Figyelmet igényel még a' török, uigur, jakut, csuvasz és vogul 30-as, azután a' török, jakut, csuvasz 40-es.

A' *harm-tíz*, *harmitz*, *harmincz*, világosan mutatja a' tíznek hárommal való sokszorozását, mit a' finn, lapp, votják, szürjān, eszeremisz, osztják megfelelő szók is mutatnak. Egyebet tennének-e a' csuvasz *vutur*, a' nogaji tatár *oltuz*, a' török, uigur, jakut *otuz*, *otusz*, végre a' vogul *vāt*? Lehetetlen. A' nogaji tatár *oltuz* szót

így: *olt-uz-ra* taglalván, megfejtöttük a' többit is. Az *olt* úgy viszonylik a' többi felhozott nyelvek hármasaihoz, mint a' török, jakut, csuvasz *alti*, *alta* a' többi nyelvek hatosához, 's mint a' török, uigur, jakut *bes*, *bis*, *biász* a' többi nyelvek ötöséhez. A' 3, 6, 5 eredeti alakja lehetett azokban *olti* (ulti), *alti*, *beti*; az *alti*, *alta* megmaradt így, de az *olti*, *ulti*, *ülts* *olts*, *ults*, *ülts* (ucs, ücs), sőt *visz*-re változott; a' *beti* pedig *bes*, *bis*, *biász*-re, mint magyarban is látj-bul lesz *láss*, tanítj-bul lesz *taníts*. Hogy pedig valóban így volt a' 3-ra nézve, bizonyítják a' felhozott *oltuz*, *vultur*, *otusz* = 30 számnevek. Tehát *olt*, *vut*, *ot* = 3, az *uz*, *usz* pedig = 10. Ezen *uz*, *usz*, *ur* nem lehet más, mint a' *dasz*, *tíz*-nek csonkjája, millyen van a' harmin-cz, nyol-cz-ban stb. is. A' vogul *vát*-bul a' *dasz*, *tíz*-nek ezen maradéka is eltűnt már.

A' *negyven* hasonlókép világosan mutatja a' *van* (tíz)-nak a' négyvel való sokszorozását, mit más rokon nyelvek is mutatnak. Ellemben a' török *kerk* (kirk), a' jakut *chirch* és csuvasz *hirih* csonka alakok. Mint láttuk, a' török, uigur, jakut, csuvaszban *dört*, *tört*, *tüört*, *tvatta* teszen 4-et: hol vették hát magokat a' *kerk*, *chirch* és *hirih*? Ha a' jakut, kilépven a' nevezettek utjából, *tüört-uon*-nak, azaz *negy-ven*-nek nevezi a' 40-et: a' *kerk*, *chirch* és *hirih*-nek is úgy kellett alakulnia. A' *tört*, *dört* nyilván *t* előhangját *h*-ra gyengítvén, lett *hirt*; ehhez járult a' *lokke* vagy *kämen*, *kümnen* k-ja vagy gyengébb *h*-ja, azaz a' 10-nek jelelője 's megalakult *kerk*, *chirch*, *hirih* = 40. Hogy *t*, *ty*, váltakozik *k*-vel, mutatja a' votják 8, melly *tya*-műsz; mert ezen *tya* a' kökjä, kanda, kahde, szó helyett van; 's mutatja a' magyar *k* többesi rag, melly sok rokon nyelvben *t*.

Lássuk most a' 11—19-ig való számokat. Ezek így mennek a' törökben, jakutban, mordvinben, cseremiszen, szürjän és votjában:

11. on bir	uon-bir	käm-väjke	luat-ik	dasz-ötik
12. on-iki	uon-ikki	käm-gavto	luat-kok	dasz-kik
13. on-ücs	uon-üs	käm-kolmo	luat-kum	dasz-kujm
14. on-dört	uon-tüört	käm-nile	luat-nily	dasz-nyoly
15. ön-bes	uon-biász	käm-väte	luat-viz	dasz-vit
16. on-alti	uon-alta	käm-koto	luat-kud	dasz-kvajt
17. on-jedi	uon-szättä	käm-szizem	luat-szim	dasz-szizim

a' törökben, jakutban, mordvinben, cseremiszenben, szürjän és

18. on-szekiz uon-agisz käm-gavszo luat-kandaks dasz-kök-

19. on-dokuz uon-togusz käm-väjsze luat-indeks dasz-ök-

mellyekben előljár a' tiz, 's utána közvetlen állanak az egyesek. De különböznek

a' magyarban, vogulban, osztjákban, és finnben :

tiz-en-egy äu kujp-lu ja hat jong yksi toista ky-

tiz-en-kettő kit kujp-lu kät hat jong kaksi t. k.

tiz-en-három kórom kujp-lu kudem h. j. kolme t. k.

tiz-en-négy nyile kujp-lu nyeda h. j. neljä t. k.

tiz-en-öt ät kujp-lu vet h. j. viisi t. k.

tiz-en-hat kät kujp-lu hüt h. j. kuusi t. k.

tiz-en-hét szát kujp-lu tläbet h. j. seitsämen t. k.

tiz-en-nyolcz nyalalu kujp-lu nit hús kahdeksan t. k.

tiz-en-kilencz antalu kujp-lu ár hús yhdeksän t. k.

A' külömbség ebben áll, hogy a' török, jakut, mordvin, cseremiszen, szürjän és votják nyelvekben a' tizes szám elöl jár, 's az egyesek közvetlen utána következnek : ellemben az utóbbi négy nyelvben, a' magyar, vogul osztják és finnben kétfelé ágazó változás mutatkozik. T. i. a' magyar előrebocsátja ugyan a' tizest, de *en* rag közbevetésével veszi hozzá az egyeseket ; a' többi háromban meg az egyesek állanak elől, 's következőzik a' tizest ugyancsak egy szónak közbevetésével. 'S ez a' finnben világosan mondja meg, hová való. A' finn *toista* a' *toinen* = második, szónak *határozatlanja* (casus infinitivus), lásd M. Nyelv. I. 97, és 98.

6. — azután 119. 120. minél fogva *yksi toista kymmentä* stb. annyit teszen mint : egy a' második tizedbül stb. azaz tizenegy, tizenkettő stb. A' vogulban és osztjákban hasonló szófüzést látunk. Ezekben is előljárnak az egyesek, 's következőzik a' tizes, de *kujp* és *hat* (chat) szó közbevetésével. A' vogul *kujp* szó nyilván *kuj*, *p* képzővel, melly képző igen gyakori, p. o. *szem* szem, *szemp* szemü és *szemes*, *tur* torok, *turp* torku és torkos *); a' *kuj* pedig nem le-

*) A' vogul *p* és magyar *u*, igéknél *va*, *ve* és török *b*, *p* képzők

het más, mint két, osztják *hat*, *chat*; miszerint *au kujp lu* annyi, mint: egy a' második tized(bül), szószerint: egy másodu, vagy másodos tized. Az osztják *ja hat (chat) jong* stb-it Castrén is így értelmezte, lásd Osztják nyelvtanának II. kiadását a' 35. lapon. — Itt találtuk meg azon *kuj* szót, melly megmagyarázza a' magyar, vogul, osztják, szürjän, votják, *húsz*, *kusz*, *húsz* és *chúsz*, *küjz*, *küjz* szókat. A' sokféle kettősök közt nem akadtunk volt eddig szóra, melly a' *tiz*-zel egybeolvadván, a' *húsz kús* stb-it alkotná. Ime most itt van a' *kuj* (=kettő), magyar ejtéssel *huj* (mint a' vogul *kát* nálunk *hat* stb.); a' szó alakulás pedig ez: *kuj-tz*, *huj-tz*, azután *kú-sz*, *hú-sz*, azaz két tiz.

A' *tizenegy*, *tizenkettő* féle szófűzést követi még a' *huszon-egy*, vagy némellyek ejtése és írása szerint *huszanegy* stb. Mellyik ejtés jobb? Erre csak úgy felelhetünk, ha az *on* vagy *an* értelmét kitálalhatjuk. *Husz-an* a' számnévbeli sajátságos többes volna, így: *huszan vagyunk*. Lehet-e itt ezen többesi rag? Nem, mert mondjuk: *huszonegy ember*, ellemben mondjuk: *huszonegyen vagyunk*. Azaz, az *an* többesi rag dolognévvé teszi a' számnevet, melly után semmi más szó az igén kívül nem állhat, vagy máskép, melly nem állhat tulajdonítmány gyanánt; de a' *huszonegy* állhat tulajdonítmány gyanánt. Ennél fogva nem *huszan-egy*, hanem *huszonegy*. Érteleme pedig: *húsz-felül-egy*, mintha mondanók: *húsz — felül-egy ember*, *húsz-felül-egyen vagyunk*. Ezen értelmezést igazolja a' vogul *kús* *ári* *ükve*, vagy *vát nobl* *ükve* = 21, vagy 31. Az *ári* jelent feles-t, felül való-t, sok-at, a' *nobl* szószerint felül. Tehát *kús* *ári* *ükve* = húsz felül egy; *vát nobl* *ükve* = harmincz felül egy.

A' nyolczas és kilenczes számok alkotásáru volt szó a' 371. l. 's még előbb a' 223. 224. lapon, a' hol az osztják 18-ast 19-est 80-ast és 90-est fejtegettük. A' vogul nyelv a' 18-ast és 19-est úgy alkotja, mint a' magyar, de a' 80-ast és 90-est úgy mint az osztják. Mert *nyol-szát*, *anter*, vagy *antelszát* = 2—100, 9—100, azt akarván jelenteni, hogy: 20—100, 10—100. A' nyelv hozzá lévén szokva a' *nyol* és *antal* elétételével a' tizes előtt 8-at és 9-et jelenteni: a' 100 előtt is annyi tizet fogyaszt vele, a' hány egyest tesznek.

azonoknak látszanak nekem; tehát szem-p = szemü, vogul *al-p* = török, *alu-p*, *ol-p* = magv. szeret-ve (val-va).

Az áltaji nyelvek számnevei kitünő szakaszát fogják tenni a teljes egybehasonlító áltaji nyelvtannak. Igen sok és nagyon beszédes tanúság rejlik bennök. Először világosan hirdetik, hogy ezen nyelvek az első számlálást csak hétig tették, mert azontul összetett elegyes számnevek vannak. 'S szinte bizonyossággal mondhatjuk, hogy a' hold változásai utáni időmérés és napszámlálás volt oka és alapja ezen hétig való számlálásnak.

Megérintettem már röviden ezen nevezetes tárgyat a' Magy. Nyelv. IV. 149. lapján. A' vogul mondai értekezésben is előadhatam a' vogul nyelvből, hogy ott is *szát* septem és *septimana*, hogy a' *hét* napjai így számlálvák :

szát ponk kâtel	szószerint	hét-fej-nap,
môt kâtel	„	más nap
kormit kâtel	„	harmad nap
nelit kâtel	„	negyed nap
âtit kâtel	„	ötöd nap
kâtit kâtel	„	hatod nap
jâlping kâtel	„	szent nap, ünnep,

mellyen a' hold változását ünepelték. Előadtam ott Ahlqvist, finn tudós, értesítésébül, ki most a' vogulok földjén utazik, hogy a' vogulok is 13 hónapot számlálnak, jelesen a' szoszvai vogulok :

1. jâni poly jonkep	nagy fagy-hó
2. jank natna jonkep	jég nyiló (folyó)-hó
3. lopta jonkep	levél-hó
4. tuv kôtil jonkep	nyár közepe-hó
5. ojt-túr jonkep	réti tó-hó, mellyen réti tavakban halásznak,
6. vor-tu jonkep	erdei tó-hó, mellyen erdei tavakban halásznak,
7. szoker jonkep	szoker hal-hó,
8. mán tahusz jonkep	kis ősz-hó
9. jâni tahusz jonkep	nagy ősz-hó
10. szank jonkep	kezdő tél-hó
11. tál kôtil jonkep	tél közepe-hó
12. redin joszá jonkep	bésüppedő botos-hó
13. mán poly jonkep	kis fagyhó.

Ezen *mán poly jonkep*, *jüni poly jonkep-et* azért nevezik így, mivel a' nap melegedni kezdvén, olvasztja a' hó felszínét, hogy a' rákövetkező éjjel fagy kéreg lesz rajta. Mentül többet bír tehát a' nappali meleg elolvasztani, annál nagyobbra teszi az éjjeli hideg a' fagy kérget. Innen van, hogy a' nagy fagy-hó követi a' kis fagy havat. A' nagy fagy hóra meg következik a' jég folyó hó, mellyen a' jegek már nyiladoznak, 's a' folyók tavak vizei a' jégen kezdenek folyni. A' 3. 4. 5. 6. 7. hó-napok nevei magokban világosak; úgy 8. és 7. a' kis és nagy őszhavak nevei is. A' 10. a' *szank jonkep-et* térd-hóra meggyarázom azért, mert az osztjakok azon havat, mellyet a' vogulok *tál kotil jonkep-nek*, azaz tél közepe-hónak neveznek, *tél-derék hó-nak* = tet csencs tilisz-nek híjják. Ha képies kifejezésben valaminek *dereka* annak közepét jelentheti: azt gondolom, a' képet folytatja a' nyelv, ha valaminek *térde* szóval annak elejét teszi ki. Végre a' *redin joszü jonkep* besüppedő botos hó kifejezés azon engedő időt jelenti, melly a' legkeményebb hideg után nem teszi többé megállóvá a havat.

A' magyar *hét-fő* (nap), és a' vogul *szátponk* (kátel)-hoz jeles tanúsággal járul a' török *jel basi* = év-fő, év feje, azaz az évnek első napja. Igazán tehát ezen nyelvekben a' *fő* szó az időszámításban az *elsőt* teszi.

A' számnevek hirdetik másodszor, hogy az áltaji nyelvek azután a' tizedes számrendszert fogadták el, mert ime most megvan azokban. Mikor történhetett ez, talán más, teszem az árja vagy sémi nyelvek történeteiből derül majd ki. Mert annyi tudomásunk van már is, hogy a' *hold* más nyelvfaju népeknél is időmérő volt; innen a' septimana idő fogalom a' hébereknél stb. De akár-mikor történt is az, az áltaji nyelvü népek még közel laknak vala egymáshoz, mikor az történék, 's nyelveik még olvadható képződhető állapotban valának, szinte osztatlan nyelvényaggal. Avagy mi magyarázhatná meg különben a' magyar-szürjän *tiz dasz* jelenlétét a' lappban (gav-cze, ov-cze,) török-jakutban (szek-iz = ag-isz, dok-uz tog-usz) stb? mi a' magyar *van-ét* a' törökben, uigurban, jakutban stb. stb? mi a' lapp *loge*, *lokke-ét* a' vogulban, cseremiszen, törökben stb. stb?

Harmadszor, ha lehet megfejtteni a' számnevek értelmét, azaz ha lehet megmondani, miért hangzik az 1: egy, yhte, og, odig, akta, äkve äk, ikta ik, it ei ij, öt ötik, vagy az 5: öt, ät, vet, vit, vity,

viite, väte, bes, biász, stb. stb. szóval, ha lehet a' számnevek hangjainak értelmét kitudni: az nyilván csak azoknak teljes egybeállítására után és által érhető el. Ha ilyen fejtegetésnél az alaphangokra szükséges lemenni, különben a' reménylett megmagyarázás egyáltalában lehetetlen: van-e, lehet-e módja és útja egyéb az egybehasonlításnál? Végre ha nyelvbölcseletet akarunk üzni, képzelhető-e az az illyennél is teljesebb és részleteseb egybehasonlítás előtt vagy nélkül, millyet itt tettem? Fogarasi úr azt látszik hinni, sőt követelni, hogy igen.

A' M. Nyelvészeti nem említette még Fogarasi úr folyó év marczius 28-kán előadott számnevekbeli bölcseletkódását, 's most sem emlitené, ha maga nem emlékeztette volna reá, midőn Heyse *System der Sprachwissenschaft* című munkáját, mellyet a' híres és bátor nyelvbölcselet Steinthal adott ki, ismérteté az akademia előtt. Heyse azt mondja (15. lapj.), hogy a' történeti egybehasonlító nyelvészeti elvvel az ember az egyes nyelvalakulatok anyaga közt, 's sem juthat a' nyelv lényegének fogalombeli ismeretéhez. „Mert minden bölcseletnek feladata: megfogni a' törvényt a' tüneményben, a' lényegest abban a' mi van, 's az észrevett tények összességét úgy mint lényeges törvények egybetartozó szükségét. Ugyan ezt akarja a' nyelvbölcselet a' nyelvekre nézve kivinni.“ Felhozván Fogarasi ezen állítását Heysenek, helyesli maga igyekezetét a' magyar számnevek bölcseleti fejtegetésében, 's erősen roszallja azok véleményét (az enyimet t. i.), kik a' nyelvbölcseletet fitymálják. Ismételve fejezte ki, hogy Heyse mondja ezt meg amazt, kiről Steinthal illyen meg olyan helyesléssel ír. Tehát Heyse és Steinthal is azt állítják mit Fogarasi; tehát neki van igaza.

Én sohasem nézem mit mond Heyse, vagy Steinthal, vagy akárki is, hanem azt nézem előbb, mit mondanak a' nyelvek. Már az áltaji nyelvekből nem sokat tud sem Heyse sem Steinthal: igen rosz uton járnék, ha a' magyar nyelv, vagy az áltaji nyelvek bölcseletében hozzájuk mennék tanácsért. Hogy mit keres nálók Fogarasi úr, a' ki magyar nyelvbölcselet akar lenni? nem tudom. Általános mondásokat uton útfélen talál az ember: azokat az illető tényekből olvasni ki, az külömb dolog. „A' bölcselem megfogja a' tüneményekben levő törvényt, meg az észrevett tények összességét, úgy mint lényeges törvények egybetartozó szükségét.“ — Olcsó és könnyű bölcselet, mellyet talán mindnyájan az iskolai padokon

is tanultunk a' kézi könyvekből. De a' mit akkor nem tudtam, 's még most, több mint egy negyed százbeli tanulás után sem igen tudok, az a' *tünemények összesége*; az a' *lényeges a' tüneményekben*; az, hogy *mi tulajdonképen törvény a' nyelvvalakokban*, 's miben áll, *a' törvények egybetartozása*. Hogy meg fogom érteni, ha kitaláltam, annyi bizodalمام van enmagamhoz; de hogy kitalálom-e még, azt nem merem magamnak ígérni, valamint bizonyosan tudom, hogy Steinthal és Heyse nem találták ki, — olvastam és olvasom őket, — hisz nem is keresték, mert nem forganak az áltaji nyelvek körül. Már pedig ha a' nyelvbölcselem egyéb akar lenni pusztá nyelvelésnél: köteles, kénytelen az áltaji nyelvek tüneményeinek összeségét, 's az azokban levő lényegest kikutani, külömben nem a' nyelvek törvényeit, hanem saját képzőledéseit, vagy Heyse szerint *alanyi nézeteit* adja ki nyelvtörvények gyanánt. Én nyíltan kárhóztattam azon nyelvbölcseletet, melly filius ante patrem akar lenni. Fogarasi, a' Heyse és Steinthal tekintélyével szól ellenem. Nagyon kérem ötet, mutasson nekem egy helyet is azon két íróbul, mellyben a' rokon nyelvek tanulását és unalmas kutatását feleslegesnek állítanák; 's ha talál illyet, csapja félre, mert vakok, kik nem lehetnek vezérek; ha Humboldtban talál illyet, csapja félre, ő is vak. De ha nem talál illyet bennök: kérem a' magyar tudományra készülők kedviért, ne tessék olyasmit olvasni és érteni az idegen könyvekből, a' mi azokban nincsen.

Heyse beszéll a' 3. lapon a' *nyelvérzet*-ről is. — Voltak kik nevetségessé tették nálunk a' nyelvérzetet, úgymond Fogarasi, 's ime Heyse mit mond róla! — Azon „voltak“ is engem illet, ki a' nyelvérzetet megmagyaráztam M. Nyelv. II. 193 stb. 1. Akár mit mond is Heyse (mond-e jobbat vagy többet róla mint én? ki fog tetszeni az egybevetésből): azt senki sem állíthatja, hogy a' nyelvérzetben tudomás volna a' nyelvtörténetről, vagy a' rokon nyelvekről, szóval a' nyelv anatómiájáról; ha pedig erről nincsen tudomás benne, nem is lehet a' nyelv physiologiájáról. Ennél fogva a' nyelvérzet sem a' nyelvtörténetek sem a' nyelvbölcseletnek nem lehet anyagi forrása. Heyse, vagy Steinthal, vagy Humboldt az ellenkezöt állítják-e?

A' nyelvérzet az egyedi érzeménnyel hasonlítható. Kiki világosan tud önmagáról, érzi magát, sőt azon öntudat az összes tudománynak kezdete. Mind a' mellett van-e az öntudatban legparányibb

tudás csak a' szülekrül is? Vagy Pólya-féle idegrendszeres főben van-e olyan öntudat, melyben a' magyarok történetei le vannak festve? Szóval az emberiség történetei nincsenek az öntudatban. Vegyük a' testi létrül való érzeményt. Én, hála istennek, még egészséges vagyok, gyomrom ép, inkább sokat mint keveset eszem stb. Hogy testi létemről tudásom nem volna, senki sem fogja ellenemre vitatni. Még sincs legkisebb tudásom belső részeimről. Ha nem hallottam volna, hogy van máj, vese, gyomor stb. magam érzetébül soha sem tudtam volna meg. Annál kevesbbé van sejtelmem a' test anatómiájáról, élet-működéseiről. Azon háborítlan állat-életbeli érzetemmel már ha anatómiáról és physiologiáról kezdenék értekezni: mit mondanának az illetők? 's a' nyelvérzetből akarjuk a' nyelvbölcséletet fölépíteni, melly Heyse szerint is szükségkép fölteszi a' történeti és egybehasonlító nyelvnyomozást!*)

A' rokonságot a' számneveken kívül más szókkal is felakarom tüntetni, a' mellyek azután a' hangok változásainak törvényére is utaljanak.

1. *Hó* luna, mensis, — és nix. A' mensis a' vogulban *jonkep*, *jonkp*, *jonkap* és *vang* (*vangn*, lásd az idei ak. Értes. 323. l.); magyarban *hó*, hava, finn *kuu*, eszt *kuu*, török *aj*, jakut *ii*; tehát: *jongp* (*jonkap*, *jonkep*), *vang*, *kuu*, *hav*, *aj*, *ii*. Mi biztat ezen egybeállatásra? Először, hogy lehet *hó*, *hava*-t egybevetni *jonkp* és *vang*-al? azután van-e a' *k* és *h*-nak váltakozása? továbbá *k*, *h* változik-e *v*-re, *j*-re sőt élenyészik-e a' szó elején? végre *a* változik-e *i*-re?

a) Hosszú utóhang (*kuu*, *hó*) rövid magánszólóbul és *v*, *j*-bül állhat, mit a' magyar *hó* *hav*-a, *ló* *lov*-a, *tó* *tav*-a, meg a' *fej*, *száj*, a' finn *pää*, *suu* ellenében bizonyítanak; ezen hosszú utóhang megfelelhet magánszólónak és *g*-nek (melly a' *vj* helyett van, mit a' török *beg* (*bej*), a' finn *pää* (*fej*) ellenében, 's a' magyar *jég* a' finn *jää* ellenében bizonyítanak. Így viszonylanak egymáshoz a' finn *pii* és magyar *fog*, *fok*, a' finn *pyy* és magyar *fog*-oly (*perdix*, *attagen*), a' finn *pyyd*-än és a' magyar *fog*-at-ok **). — Végre a' *g* vagy *k* még *n*-nel is erősbulhet, mint a' finn *jää* magyarban *jég*, svédlappban is *jäg*-na,

*) Die geschichtliche und vergleichende Sprachforschung ist eine unerlässliche Vorarbeit für die philosophische Sprachwissenschaft. Heyse, System e. c. 14.

**) Nem először figyelmeztetek arra, hogy a' rokon nyelvbéli megfelelő szók jelentése néha képző nélkül is átható, tehát képzővel cselekedtető.

de norvég lappban *jeng*, osztjában *jenk*, vogulban *jang* és *jank*. Illyen a' magyar *hó*, finn *kuu* a' vogulban *vang*, és *jang*, *jank* vagy *jong*, *jonk*. A' vogul szó még képzővel is van, így *jonkep*, *jankap*, *jonkp*, *jankp*; a' magyar *hold* is *d* képzővel van, melly *l*-el erősült, (melly *l* tehát olly kevéssé létszerű, mint nem az *n* a' *jeng*, *jang*, *jank*-ban. Még a' finn *pää* és *pü*-t ide sorolván lesz.

<i>finn:</i>	<i>magyar:</i>	<i>lapp:</i>	<i>vogul:</i>
<i>jää</i>	jég	<i>jeng</i> , <i>jägna</i>	<i>jang</i> , <i>jank</i> ,
<i>kuu</i>	<i>hó</i>	—	<i>jankap</i> , <i>jonkp</i>
<i>pää</i>	fej, fő	—	<i>ponk</i> , <i>punk</i>
<i>pü</i>	fog, fok	<i>pane</i> , <i>padne</i>	<i>ponk</i> .

A' vogul *ponk*, *penk* fog-ot lásd 206. a' *jég* pedig ott is *jenk*. — Kétségtelen jogunk van tehát egybevetni a' *hó* havat (luna) és a' vogul *vang*, *jang*-ap, *jonk*-ep-et (luna).

A' *nix* is magyarul *hó*. Vogulban *tujt*, osztjában *tlont*, *tlant*, lappban *lobme*, *häble*, *muottek*, *muota*, finnben *lumi*, esztben *lumi*, cseremiszenben *lum*, szürjänben *lim*, votjában *limi*, mordvinben *lom*, és *lov*, törökben *kar*, uigurban és jakutban *char*, a' szamojéd nyelvekben *hava*, *haua*, *karu*, *kocs*, *kos*, *szira*. Világosabb lesz így:

<i>hó</i>	<i>lumi</i>	<i>kar</i>	<i>tujt</i>	<i>muot</i>
<i>hava</i>	<i>lum</i>	<i>karu</i>	<i>tlont</i>	<i>muottek</i> .
<i>haua</i>	<i>lim</i> , <i>limi</i> ,	<i>char</i>	<i>tlant</i>	
<i>häble</i>	<i>lobme</i>	<i>kocs</i> , <i>kos</i>		
	<i>lom</i> , <i>lov</i>	<i>szira</i>		

Van-e a' *hó*-sor és a' *lumi*-sor közt nyelvtörvényes viszony? azaz, lehet-e az előhangu *h* rokon nyelv megfelelő szavaiban előhangu *l*? Mielőtt erre újra felelünk (mert már a' 208-lapon olvasható a' felelet), mutassuk meg, hogy az utóhangu *v* (hav) rokon nyelv szavai utóhangu *m* (*mi*)-jének lehet váltottja; a' magyar *lé*, *leve* finnben *liemi*, a' magyar *név* finnben *nimi*, a' magyar *szív* vogulban *szim*: így a' finn *lumi* mordvinben *lom* és *lov*. Ha tehát *h* és *l* változhatnak: *hó* és *lumi* közt nyelvtörvényes viszony van. 'S azok változnak, mint már a' 208. lapon mondtuk. Mert a' magyarban

Illyen a' magyar *fog* átható, de a' finn *pyy* csak *t* képzővel az, így *pyy-t*; holott a' magyar szó ezen képzővel, *fog-a-t* már cselekedtető. Így *nev*-et csak képzővel átható, mint a' vogul *mauint* = mevet = nevet; de a' finn *naura* = mev, nev, már *nevel*; *naurata* már *nevetet* stb.

is *hármonia* mellett van *lármonya*, lásd Kresznericset; ezen váltakozás alá esik a' *lép* és *vép* is. A' magyar és rokon nyelvekből tartoznak ez alá: *lél-k* és a' finn *hen-k* (i), eszt *hing*, 's megfordítva a' magyar *hő heve*, finnben *lämmin*, miből *lämpeän* hevülok, *lämmitän* hevíték stb. Így a' magyar *ló*, *lova*, esztben *hobo*, *hoo*, finnben *hepo*, *hevon* (hvo), szürjänben *vöö*, mint *vöösz*i lóször. Ennélfogva a' *hó*-sor és a' *lum*i-sor csak ugyan nyelvtörvényesen viszonylanak egymással.

Hát mint áll a' *hó*-sor a' *kar*-sorral? Hogy előhangu *h*-t felválthat előhangú *k*, igen számos példa bizonyítja a' magyar és finnben, p. o. hal kala, harm kolme, hat kuute, halok kuolen, hallok kuulen, stb. stb. bizonyítja a' magyar és törökben is, mint has kârñ, hangya karîndsa, lehet tehát a' magyar *hó*, *hava* törökben *kar*, ha a' *v* hang *r* hanggal váltakozik. De ez történik is. Jeles példái a' magyar *fő*, mely számnév gyanánt áll a' *hét-fő*-ben 's a' török *bir*, csuvasz *per*; a' magyar *műv*, (mű, mí, mink), *tűv* (tű, ti, tik) csuvaszban *ebir*, *ezir*, törökben *biz*, *sziz*; 's viszontag a' magyar *szer*-et 's a' török *szev*. A' magyar *hó*, *hava* igazán megfelelője a' török *karnak*. Hogy *v* (j) és *r* így váltakoznak, mutatja a' magyar *fej*, törökben *bas*, *bej* és *beg*, cseremiszen *buj* stb. mely oroszkarjalán nyelvben *ppjä*, és mordvinben *prä*, szürjänben is *jur*. A' *kar* sorban pedig úgy illenek a' *kocs*, *kos*, mint viszonylanak a' magyar *vár*-os és a' vogul *uos*, az osztják *vocs*, *vos*.

De a' *hó* *hava*, a' *lum*i szó közvetítése által a' *tujt* sorral is szövetkezik. Megmutattam már a' 208. lapon a' *ló*, *tlauh*, *tloh* és *tau*, meg a' *hó* és *tlont* *tlant* példán. Hozzá teszem még a' magyar *tó tavat*, mely vogulban *túr* és *tór* (itt is *v* = *r*), osztjában *teu*, finnben pedig *lammi*; 's egy nevezeteseb példát, a' magyar *hét* szót, mely osztjában *läbet*, *tläbet*.

Hátra van még a' lapp *muota*, *muottek*, és szamojéd *szira*, melyet a' következő kérdés után tárgyalunk.

Változik-e az előhangu *k* *h*-ra, *v*-re, *j*-re sőt el is enyészik-e? A' *k*, *h*, *v*, *j* változása bizonyos az előbbiből; hogy el is enyésznek az előhangban, mutassák emez példák:

finn :	magyar :	török :	jakut :	szamojéd :
kuu	háj	jag	szia	jur, jür
kuu	hó (luna)	aj	ii	jiri

<i>finn :</i>	<i>magyar :</i>	<i>török :</i>	<i>jakut :</i>	<i>szamojéd :</i>
lumi	hó (nix)	kar	char	szira
kahte	két, kettő	iki	ikki	szide
kuute	hat	alti	alta	mat', mukte
seitse	hét	jedi	szättä	sziu
kahdeksan	nyol-cz	szek-iz	ag-isz	sziden-djet
kaksi kym- mentä	kúsz	igir-mi	szür-bä	szide-ju'

Íme a' *kuu* háj, törökben *jag*, szamojédban *jur*, *jür*; *kuu* hó (luna), törökben *aj*, jakutban *ü*, és szamojédban *jiri*; így a' *kahte* kettő, *kuute* hat, törökben *iki*, *alti*. — De látjuk az előnkbe sorolt példákbul, hogy a' *k*, *h*, *j* sz-re is változnak, névszerint a' szamojédban, hol a' *kahte*, *kettő*, *kik*, *kit*, *kiti* helyett *szide* van, mint van a' *hét* helyett *sziu*, a' finnben és jakutban is *seitse*, *szättü*, 'S a' szamojéd *szide* = kettő előfordul a' *sziden-djet*-ben (= nyol tiz) és *szide-ju'*-ban (= két-hu, két-tiz, kú-ts). Ezeknél fogva a' magyar *hó* nix, török *kar* igaz joggal lehet *szira* a' szamojédban. Ezen példák azt is bizonyítják, hogy az a' más más magánszólóra változik.

Föltetsző volt az előbbieken, hogy a' *hó* a' norvég lappban *muota*, svéd lappban *muottek* is; itt meg azonkép föltetsző, hogy a' *hat* a' szamojédban *mat*, *mukte*. A' *k* a' belhangban igen szeret *v*-re lágyulni, p. o. *luku* olvasás, *luvun*; előhangban megint társul vele, p. o. a' finn *koti* ház, vogulban *kvol*; a' finn *kala* hal, lappban *kvele*; a' *kuute*, *hat* votjákban *kvajt*; a' magyar *ki*, *kün*, *kive*, *kivül* a' vogulban *kvon*, *kvone*, *kvonel* stb. Melly jelenségek legalább hihetővé teszik, hogy a' torokhang ajakhangra is változik, mit a' magyar hajdani *kedig* és mai *pedig* is mutat. Méltó tehát megjegyezni a' *hó* = *muota* és *hat* = *mat*, *mukte* példákat.

Helye van itt a' *hó* (luna) egyik nevezetes származékáról, 's a' hasonhangú szókrul megemlékezni. A' *finn* és *magyar* szók egybe-hasonlításában (lásd az 1853-ki Ertesítőt) a' finn *kusi* *kusen* húgy alá, a' *húgy* csillag szót is soroztam, azt mondván: „A' szuome *kusi* és *húgy* között, melly magyarban csillagot is jelent, következő összeköttetést találtam eddig. A' finn *kusiainen* vagy *kusilainen* tesz magyarul *hangyát*, szürjänül *kotkodzjuu* = hangya. Ugyancsak szürjänül *kodzjuu* csillag, vagy régiesen *húgy*. Valamint *kusilainen*, melly a' *kusi*-nak (húgynak) látszó származéka, szürjänül *kotkodzjuu* 's magyarul *hangya* (törökben *karınsa*): úgy a' szürjän *kodzjuu*

csillag, magyarul *húgy*.“ 'S én ott a' föltetszőnek megfejtésére a' latin *mico micare* és *mingo mingere* szóra is figyelmeztettem. Csatlakoztam volt; a' *húgy* csillag a' *hó* luna-nak származéka, 's nincsen köze a' kusi, húgy, uriná-hoz, mit a' finn felvilágosít.

A' finn *kuu* hó, hold-nak egyik származéka *kuumet* csillámlás, *kuumetan* csillámlók. 'S ennek felel meg a' magyar *húgy*. Másutt van megmondva, hogy a' finn *m* utóhang magyarban *gy* lehet (nemcsak *j* és *v*), p. o. a' finn *tammi* magyarul *tölgy*, a' finn *tuumen* uber, magy. tölgy, az *l* бүтү nem látszik létegszerűnek; így a' vogul *lyam* magyarul *légy*; 's végre így a' finn *kuumet* igazán magyarul *húgy*. A' magyar luna-t jelentő szónak egyik származéka tehát *húgy* csillámló, csillag, másika *hold*. 'S most emlékezzünk a' hasonhangukról.

Imitt láttuk a' *tölgy* quercus-t és *tölgy* uber-t, a' *húgy* urina-t és *húgy* csillagot; előbb volt a' *hó* luna, *hó* nix. A' rokon nyelvek világossága nélkül bajos ezeket megérteni: de vele legalább meglátjuk, hogy külön gyöknek származékai, tehát csak hangra nézve egyek, de jelentésre nézve nagyon különbözök. Mi tudjuk már, hogy: *kuu* luna magyarb. *hó*, *hold*, *húgy*, törökben *aj*; 's a' *kuumet*, *húgy* szakasztott az, mi a' török *ajdin* = világosság, csillámlás.

A' *lumi* nix magyarban *hó*, törökben *kar*.

A' *tammi* tölgy, quercus, és *tuumen* tölgy, uber. 'S a' mint ez a' mi nyelvünkben van, úgy van a' rokon nyelvekben is. Itt fordult elő, hogy a' finn *kuu* *hold* és *háj*, törökben *aj* és *jag*. Hiába törekednék a' finn azt a' maga nyelvéből kimagyarázni: de a' magyar és török nyelv segítségével belátja, mint lehettek a' *hold* és *háj*, *aj* és *jag* ő nála egy szóvá. Így láttuk fejből a' vogul *jung*, *jank* jég és *jank*-ap hőlő szokat szinte azonosnak stb. Lásd többet és mást az 1855-ki Értesítő 344-346 lapjain.

2. Év és évszakok.

A' számnevekből azt kell kiolvasnunk, hogy az áltaji nyelvű népek a' *hold* forgása szerint határozták vala időszámlásukat: érdekes lesz hát tudnunk, mennyiben egyeznek azon nyelvekben az év és évszakok nevezetei.

Magyar :	vogul :	osztják :	szürjän :	votják :
év	jisz	öt ötöl	vo	ar
tavas	tója, tuoja	taven tauh	talisz	tulisz

<i>Magyar :</i>	<i>vogul :</i>	<i>osztják :</i>	<i>szürjän :</i>	<i>volják :</i>
nyár (kajszt)	túj	tung tlong	gozsem	guzsem
ősz	täkusz	szűsz, szugusz	ar	szizil
tél	tél, tál	teda tedlesz	töö	tolalt
<i>finn :</i>	<i>eszt :</i>	<i>lapp :</i>	<i>török :</i>	<i>jakut :</i>
év	vuote	(voot?)	jil	szil
tavaszt	kevät	kevad	giddja, kidda	— szasz
nyár	kesä, suvi	sui, suvi	gässze, kesze	jaz szaj
ősz	syys, syksy	sügise	csaves, csakesa	güz küsz
tél	talvi	talv	dalvve, kış	kış.

Rakjuk hangrokonsági sorba :

Év. év = jisz, jil, szil, jape, jakke
év = vo, ôt, vuote, ar

Tavaszt. tavasz = taven, tauh, tuoja, töja tulisz,
tavasz = szasz, kevät, kevad, kidda, giddja

Nyár. nyár = szaj? suvi, szui, tuj, tung, tlong
kajszt *) = kesä, gässze, kesze, jaz, gozsem,

Ősz. ősz = syys, syksy, szűsz, szugusz, sügise, tä-
kusz, szizil,
ősz = küsz, güz, csaves, csakesa
ősz = ar

Tél. tél = tél, tál, teda, tedlesz, töö, tolalt,
tél = talvi, talv, dalvve, talve
tél = kış, kış.

Ezek közzül leginkább föltetszik, hogy tavasz = kevät, 's tél = küsz : de a' *t* és *k* váltakozása legközönségesebb tény az áltaji nyelvekben, például a' magyar és lapp többesi rag *k* h'a' finnben, esztben, vogulban stb. *t*. — Meglehetős magánosan áll a magyar *nyár*.

Nem folytatom; hisz nálunk a' tudományban nincs többé szó arról, van-e rokonság az áltaji nyelvek közt, hanem arról van már szó, hogy millyenek az elismert rokonság vonásai. 'S annak némellyeit jelen munkámmal is ki akarom tüntetni.

*) P. o. *kajzi* baraczk, azaz nyári, nem őszi.

Hangváltozások törvényei.

Ballagi úr említett akadémiai értékezésében azért mondá szinte lehetetlennek a' hangváltozások törvényeinek kitalálását az áltaji nyelvekben, mivel ezek nem irodalmi nyelvek, tehát hangjaik nincsenek megállapítva, hanem szüntelen folyásban vannak; a' mi pedig még folyó állapotú, annak, úgy látszik neki, nincs is törvényszerű mivolta, legalább felette nehéz felfogni, ha volna is. Egészen más és szerencsésebb körülmények közt forog az árja és sémi nyelvészet. Előtte irodalmilag megállapított nyelvek vannak, a' védáktul és Homérosztul kezdve az újabb nyelvek irodalmi zsengejűig; vagy a' biblia legrégiebb könyvétul és Muhammedet megelőző korbeli árab íróktul kezdve a' mostani árab közbeszédig. Itt a' szó-alakok meg vannak határozva, a' hangváltozások le le vannak nyomtatva, itt tehát lehetséges a' hangváltozásokat észrevenni, 's kikapni vagy elvonni azon törvényeket, mellyek szerint alakultak ama' változások. Azért helyteleníti Hunfalvynak azon igyeközetét, úgy állítani fel az áltaji nyelvekbeli hangváltozások törvényeit, mint azt Bopp, Grimm az árja nyelvekre nézve tették.

Ezen okoskodás felette tetsző nálunk, kik között a' nyelvtudomány még idegen: de olyan előtt, kinek némi tudása van a' nyelvek történeteiről, igen keveset, vagy semmit se nyom. Még pedig ezért:

Az irodalom kétség kívül nem teremti a' nyelvet, tehát a' benne befolyt alakulásokat sem idézte elő, hanem inkább úgy veszi kezibe a' nyelvet, a' millyennek találja. Ennél fogva nem is áll, hogy meghatározná a' szó-alakokat, vagy a' hangok nyilatkozásait. A' millyennek találja a' nyelvet, úgy igyekszik azt jegyekkel le is írni. Erre nézve a' nyelvek történetei két utat mutatnak. Vagy t. i. valamelly nemzet szelleme maga találta ki az írást, 's fejtette azt ki a' nyelvvel együtt, úgy hogy a' kettő közt lehető belső a' viszony, 's az írás igen hajlékony a' hangok kifejezésére; vagy a' nemzet idegen írást fogadott el a' maga nyelve leírására, 's kisebb nagyobb sikerrel alkalmazta, 's folyvást alkalmazza. A' látszó vagy valódi írásbeli tökéletesség mind két uton elérhető. A' mai európai nyelvek mind más népektől fogadták el az írást: mind a' mellett úgy látszik nekünk, az európai nyelvek írása egy cseppel sem tökéletlenebb a' sémi nyelvekénél vagy a' csinaiénál. De nem az

itt dolgunk, megmutatni, mellyik írás legtökéletesebb, hanem ezt vitatom: Sem kitalált írás, sem idegen írás nem teremti a' nyelvbeli hangokat, nem is határozza meg, hanem mindenike *alkalmazkodik*, sőt *kénytelen alkalmazkodni* a' nyelvnek meglévő hangjaihoz. Továbbá nem is vitatom, hanem történt dolgot mondok el vele, hogy az élő nyelv élete, tehát szó-alakainak és hangjainak változása, bármilyen legyen is az, a' reá alkalmazott írás által nem akad el, hanem folyvást működik. Mi más szóval azt teszi, hogy azon nyelvbeli törvények, mellyek az írás-elfogadásig működtek vala a' hangok alakulásában, az írás-elfogadása után is működnek, habár lassabban, 's némileg szorítkozva is. De semmi esetre nem változnak meg, külföldben azt tapasztaltuk volna, hogy az irodalmi nyelvek jelleme az írás által mássá lesz, — mire nincsen példa a' nyelvek világában. Az irodalmi nyelv annyira el nem akasztja a' nyelvtörvények további működéseit, hogy éppen nem nyomja el a' tájbeszédeket vagy nyelvjárásokat, sőt ezek néha annyira előresietnek, hogy az irodalmi nyelv mintegy idegenné válik. Illyesmi történt Indiában, hol a' remek szanszkrit csak úgy élt a' tudósok közt, mint a' latin a' római nemzeteknél, 's mint némileg a' német és angol irodalmi nyelv a' mai németeknél és angoloknál. — Millyennek tekinthetjük hát azon nyelvet, mellynek nincsen irodalma? Bizonyosan ollyannak, millyenek például az irodalmi német nyelv körül és mellett élő tájnyelvek és nyelvjárások. Vajjon ez utóbbiakban nem él-e a' német nyelv szelleme? vajjon azon törvények, mellyek a' szó-alakokat, és hang-változatokat elő elő hozzák, el vannak-e akadva bennök? Sőt elvenebben hatnak; 's a' nyelvtudomány nemcsak hogy meg nem veti azokat, hanem szinte nagyobbra becsüli.

Az irodalmi nyelv, mint történeteket őrző tár, igen becses, mennyiben általa sokféléhez lehet férni. De a' tájbeszédek nem kevesbbé jó történeti emlékek; sőt felülmulják e' tekintetben az irodalmi nyelvet. Például, ha nem volnának is meg az ó felnémet, közép felnémet irodalmi emlékek: a' mai német nyelv tájbeszédei után is ki lehetne a' német nyelv történeteit hozni; 's a' hangok változásainak, szóval a' nyelvtan törvényei nem volnának kevesbbé bizonyosak.

Vegyük fel, hogy az áltaji nyelvek együtt végig irodalom nélküliek: vajjon hát törvények nélkül szűkölködnének-e? Bizony

nem. Vegyük fel, hogy az áltaji nyelvek, mint irodalom nélküliek, számtalan tájnyelvekre oszlanak: vajjon ezekben nem találhatnók-e szintűgy a' nyelvek történeteit, különösen a' szóalakúlatok és hangváltozások törvényeit, mint megtaláljuk a' német vagy szláv tájnyelvekben? Sőt ezekben a' tájnyelvekben annyira meg van minden határozva, hogy kinek ilyen nyelvről tudása van, azt kell állítania, hogy az irodalmi nyelv merő általánosítás a' tájnyelvek egyediességéhez képest.

Mondja tán Ballagi úr: Az mind lehet, de hol a' tanulás lehetsége! Millyen bajos utasokban bizni! Mennyire ferdén fogják fel az idegenek a' magyar nyelvet is, mellynek nyelvtanai, szótárai, irodalma vannak: mit lehet várunk Castréntul vagy Regulytul, vagy bárkitül is a' szamojéd, vogul, osztják stb. nyelvekre nézve! 'S ilyen forrásokra építeni nyelvtudományt igen igen bajos.

Bajos, de nem lehetetlen, sőt nem is bajosabb, mint akár Homéroszt véve forrásnak. Tegyük fel, egy berlini ember, ki általában nem nyelvész, ide jönne hozzánk, nem azon szándékkal, mellyel a' Pesten néha találtató külföldi bölcsek vannak, kik minket tanítani, nem tőlünk nyelvet akarnak tanulni; tehát mondom, egy közönséges berlini ember hozzánk jönne, 's itt lévén leírná (a' maga szokott helyesírásával) a' dalokat, mellyeket a' csárdákban hall, a' meséket, mellyeket a' fonodákban vagy egyebütt megkaphat stb. Volna-e ez már áltaji nyelvtudomány? — Nem még, de egyik forrása volna. Ha akadna ember, ki a' berlininek írásait olvasván, 's más hasonló utasnak jegyzeteivel vethetvén össze, kihozná a' dalok értelmét, 's ennek segítségével a' szó-alakokat stb.: úgy-e az bizonyosan némi képét fogja adni a' magyar nyelvnek. 'S ha már egy ilyen dolgozat van, segítségével egy harmadik, negyedik utasnak jegyzeteit mind könnyebben meg fogja érteni, mind ezekből ama' dolgozatot is teljesebbé tenni. Szóval nyelvtudomány fogna lassankint épülni, mellynek alapjait, tárgyait, eljárását mindenik új adattal tökeletesíteni lehet. Bajos munka volna ugyan: no de nincsen ám könnyű tudomány, — legkevesebbé az a' nyelvtudomány!

De ott vagyunk-e csak az áltaji nyelvtudománnyal? Többre, sokkal többre vagyunk vele. Van a' magyar, finn, török, mongol nyelveknek irodalmuk, van irodalmi történetök; vannak finn mondai költemények, mellyeket az árja nyelvek és irodalmak körében

is nagyra becsülnének; vannak biblia fordítások: szürjän, karjalan, votják, mordvin. cseremis, mellyek bár tökéletlenek, de a' tudomány keziben derék források; vannak utazási és nép-nyelv-kutatói leírások. Ezek közzé tartozik Reguly hagyománya is, melly ha magában volna, tudatlanságunk miatt nem érne sokat: de annyi más mellett, gyémántnak tűnik fel, ha tudunk hozzá.

Mégis önkényes dolog lehet, törvényeket állítani fel, mellyek szerint alakultak volna a' rokon nyelvhangok! — Én meg ezen aggodalmat nem értem. A' ki megvigyázza a' tényeket, 's elmondja, mit neki azok beszéllenek, az nem hódol önkénynek; 's föltéve, hogy jól érti beszédöket, 's jól fejezi ki maga, inkább hódol a' tényeknek, hogysen el akarná ferdíteni. Azon fordul itt minden: jól érti-e a' tények beszédét, 's jól fejezi-e aztán maga ki? Azért a' történeti nyelvész mindenkit, a' ki nyelvész akar lenni, felszólít a' tények tanulására, hogy ellenőrzést gyakorolhassanak, 's együtt segítsék a' tények szóaltatását.

Az áltaji nyelvek hangtörvényeinek néhány szembetűnő, hogy lehetetlen nem látni. Másokat csak mélyebb megismérlődés a' tényekkel vehet észre. De úgy van az mindenütt. Mégis azon lehetne csudálkoznunk, hogy a' szembetűnő törvények ellenére nyilatkozott így Ballagi úr, ha nem tudnók, hogy sokan ez idő jártával inkább azon török fejeiket nálunk, mivel lehetne gáncsot vetni az áltaji nyelvészetnek, mintsem azon, mellyik oldalról kezdjék meg ők is az áltaji nyelvek tanulását. 'S mert azt tenni restellik, vagy megvetik, vagy reája nem érnek, amason török fejeiket.

Kisértsük most némi rendben adni elő az áltaji nyelvek hangváltozásait, eleve kijelentvén, hogy teljességre nem is vághatunk, annál kevesbbé akarhatjuk meghatározni a' törvényeket. Nem is az egész áltaji fajra terjeszködünk, hanem csak annak finn, magyar és török-tatár ágára, itt ott a' szamojédet is belevonván.

Török és iny-hangok.

I. A' magyar törökhangok: k, g, j, h; inyhangok ty, cs, s, gy, ds, ny, ly. Ezek ellenében a' finn nyelvnek csak ezen hangjai vannak: k, g, h, j, mellyek közzül is g nem fordul elő előhangban, hanem csak belhangban. A' lappnak, különösen norvég lappnak van előhangu g-je; úgy a' szürjän és votjáknak is; de a' vo-

gulnak és osztjáknak nincsen előhangu *g*-je. Van a' lappnak inyhangu *cs*-je, van neki és a' vogul-osztjáknak *ny*, *ly*-je is. Ennélfogva :

(*k=k*) a' finn előhangu *k* megfelel a' magyar előhangu *k*-nak, p. o. *kaari* karaj, karé, *kopaan* koppanok, *kastet* kast-os, *katson* kaes-ingatok, *keritän* kerítek, *keski* köz, *käte* kéz, *kahte* két, *kyynö* köny, *käy-n kel-ek* stb. Néhol a' *k* hang *u*-val, vagy *v*-vel erősbül, mellyet, nem tudom, lehet-e a' belhangbul kiszármaztatni, p. o. a' vogul *kvol* finn *koti*; a' vogul *kvon*, *kvone*, *kvonel*, a' magyar *kün* *kin*, *kive ki*, *hivül*; így a' lapp *kvele* finn *kala*.

(*g=k*) Ez áll a' lapp, szürjän, votják, osztják, vogul nyelvekrül is, kivéve, hogy a' hol előhangu *g* van, az a' finn és magyar *k* helyét is pótolja, p. o. a' norvég lapp *guofte* a' finn *kahte* és magyar *két* (keht); a' lapp *golme*, *gutta* a' finn *kolme*, *kuute*; így a' finn *köyte*, magyar *köte-l* a' norvég lappban *godje*, szürjänban *gez*, votjákban *gozi*; így a' finn *kirja* írás, levél, *kirjoitan* írok, a' szürjänben *gizsa* írok, *gizsta* vések, vonalt húzok, *gizstan* vonal; a' votjákban *gozsto* írok, *gozstem* írás, levél, *gozsalo* írkálok stb.

(*h=k*) Igen gyakran felváltja a' finn előhangu *k* a' magyar előhangu *h*-t, mint : *kolme* három, *kuute* hat, *kota* ház, *kala* hal, *kalmet* halov-ány; *ku* ho, ezekben *kulla* hol, *kulta* honnan, *kuhun* hova; *kuolen* halok, *kuulen* hallok, *kuula* hóly-ag, *kurmet* húgy, csillag, *kuu* hó hold, *kuu* haj, *kusi* húgy stb.

(*g=h*). Ezen esetekben a' norvéglapp *g*-t teszen a' finn *k* és magyar *h* helyére, mint a' magyar húgy, finn *kusi* (urina) a' norvéglappban *guzs*, de svéd lappban *kozs*; a' finn *kala*, magyar hal a' norvég lappban *guolle*, sv. l. *kvele*; így *kuulen*, hallok norvég lappban *gullat*, sv. l. *kullet*; a' finn *kussa*, kusta magyar ho-n, honnan a' norvég lappban *gosza*, *goszt* stb.

A' szürjän, votják, osztják, vogulban illyenkor *k* (*kh*, *ch*) áll a' magyar *h* helyett, *kuulen*, halok szürjänben *küla*, votjákban *kilo*, hosszú szürjänben *kuzj*, votjákban is *kuz*, vogulban *koszä*, osztjákban *chou*, *kouh*, *chovat*, *kovat*, finnben *kauka*; három, szürj. *kolm*, vogul *kórom*, osztják *kudlem*, *chudem*, votják *küjn*; halok szürjän *kujla*, vogul *kujém* stb.

(*gy*, *ny=k*) A' magyar *gy* és *ny* megfelel néha a' finn *k*-nak, például *gyü*, *gyüllök*, *gyüjtök* finnben *koko*, *kokoun*, *kokoan*; nyelv = kieli. Így a' szamojédben is *nyahar*, *nyagur*, *ngár* e' helyett van : *kolme*, *harm*.

(ny=ñ) Külömben a' magyar *ny* leggyakrabban *n* a' finnben, mint *nyelek* finn *nielen*, *nyíl* finn *nuoli*, *nyál* finn *nila*, *nyak* finn *niska* stb.

(h=h) A' finn *h* megfelel a' magyar *h*-nak, mint: *hajti* hajó, *havi* haj, *huomen hol*-val (cras), *huonet* hon, *halkaisen* hasítok. Néha azonban

(h = s, sz) a' finn *h* megfelel a' magyar *s* vagy *sz*-nek, 's megfordítva. Illyenek a' finn *haava* seb, vulnus, és *haava* seb(eség) celeritudo; *hapain* savany, *heinä* széna, *harakka* szarka; viszontag *hét* finnben *seitse*, *híd* finnben *silta* stb.

(cs=sz). A' lapp *cs* megfelel a' finn *s* és magyar *sz*-nek, p. o. *csalme*, *csalme* finn *silmä*, magyar szem; *csidn* és *csad* finn *syte*, *sysi*, magy. szén; *csabesz*, *csaba*, svéd l. *csabot*, finn *sievä*, magyar szép; *cseca* finn *sietse*, magy. hét. Minthogy a' lapp *cs* a' *h*-nak is lehet megfelelője: látjuk, hogy a' torok hangokat is pótolja, innen

(cs = k) a' finn *kirja* lappban *csal*, sv. l. *csalog*; kirjoittaa, írni, lappban *csallet*, *csalet*; írástudás *csallem dietto* stb. De akkor viszonylik ez a' szürjään votják *gizs*, *gózs*-al (lásd fejebb); a' török *jaz*-mak-kal; 's akkor igen különösen találkoznak

a' magyar :	a' finn :	a' török :
szem	silmä	göz
szép	sievä	güzel
szén	syte	kömür.

A' magyar *cs* is megfelel néha a' finn *k*-nak, mint *kiillän* csillog, *kirskun* csikorgok, *kello* csen-(csellő), csengetyü. De

(cs = t) a' *cs* hang *t*-vel is viszonylik, mi onnan magyarázható, mert a' magyar *k* (többségi rag) a' finn rokon nyelvekben *t*. Van tehát: *csöpög* finnben *tippuu*, *csöppentek* finnben *tiputan*; *csöpi* finnben *töppy*; *csapok* finnben *tapan*.

(cs = s) Annál inkább lehet a' magyar *cs* finnben *s*, mint *csomó* finnben *solmi*, de lappban is *csuolbm* és *csuolm*, csomózni finnben *solmita*, lappban *csuolbmat* és *csuolmetet*. Így *csukni* finnben *sulk*-ea, svéd lappban *csautet*; *csata* finnben *sota*, mi lappban is *szoatte*, *szota*.

II. A' török és jakut nyelvnek több torok- és inyanguk van,

mint a' finn-nek, úgymint : k (q és k), g, ds, ng, h, j, h, cs, ny. Tehát :

(k = k) *köpek* kopó, *köpük* köpő, nyál, *kopcsa* kapocs, *kopcsalamak* kapcsolni, *kopuz* koboz, *kopa* kupa, *kocs* kos stb.

(k = h 's viszontag) De vannak szók, melyek előhangu *k*-ja magyarban *h*, 's megfordítva. Illyenek p. o. *kar* hó (nix), *karn* has, *karindsa* hangya, *kum* hab, *kumak* homok, *kovuk* hólyag, *kugu* hattyú stb. Ezek a' jakutban is *k*-val vannak, mint *kumakh* homok, *kulgakh*, török *kulak* halló, fül, — vagy *kh*-val, mint *khan* ho? *khanna* hon? *khannik* holyik? millyen stb.

(h = elenyésző, vagy j, sz). Szinte annyi eset van, hol a' magyar *h* a' törökben vagy elenyészik, vagy *j*, a' jakutban is elenyészik vagy *sz*, p. o. *hó* luna, török *aj*, jakut *ü*; *háj* török *jag*, jakut *szia*; *három* török jakut (ulti, olti) *ücs*, *üsz*; *hat* török *alti*, jakut *alta* stb.

(gy = g, j, vagy elenyészik). A' magyar *gyümölcs* törökben *jemis*; *gyenge* ott *indse*, *gyöngy* ott *indsi*; *gyök-ér* *gög*, *kök*. — Megfordítva is *jan*-mak és *jak*-ma ég-ni, *gök* ég, coelum, *jap* = ép stb.

Fog- és nyelvhangok.

(k = sz = t). A' torok- és inyhangokrul a' fog- és inyhangokra mintegy átmenetet mutat azon jelenség, a' melly szerint torokhang fog- és nyelvhangnak felel meg. Említettük már az utóhangu *k*-nak az utóhangu *t*-vel való viszonyát, p. o. *kez-ek*, finnben *käd-et*, stb. Nem csuda tehát, ha az előhangban is találjuk ezen felváltakozást, mint a' finn *kielt-ää* magyar *tilt*-ani; *két-kettő*, *kít kiti* szamojédben *szit*, *szede*; *hét* finnben *seitse*, jakutban *szütti*, szamojédben *sziu* stb.

(t = sz). Igen gyakori a' *t* és *sz* váltakozása, mint finn *suo*, magyar *tó*; finn *suu* = száj, osztják *tut*, *tlut*, vogul is *tusz*; 's ugyan ott a' vogulban *szop*, *szunt* = száj meg *tusz*; finn *sinä*, lapp *szon*, török *szen* stb. = magyar *te*; osztják *téku*, *tóku* magyar *szük*.

(t = l = h). Első tekintetre föltétlenség látszik a' *h* és *l* váltakozása. De felhozhatunk reá nyelvünküből is példát, az idegen *hármoniát*, melyet a' magyar *száj lármonyiá*-nak is ejtett, 's melly megfoghatóvá teszi, miért hangzik az osztják nyelvjárások-

ban *lábat*, *lábít*, *lábut*-nak a' vogul *szát*, *hét* szó, melyet Cas-trén *tlábet* és *tábet*-nek hallott. (Lásd Osztják Gram. II. kiad. XII). Ennél fogva igen is megfelelők a' finn *lumi* és magyar *hó* (nix), a' finn *lämmi* és magyar *hő*, a' finn *lammi* a' *suo* mellett és magyar *tó*; viszontag a' magyar *lél*-ek és finn *hen*-ki, a' magyar *ló* és finn *hevo* (hvo), mellyrül láss többet a' 208. lapon. Ezen jelenség, úgy lát-szik nekem, azonosnak mutatja a' többesi ragot, melly magyar-ban *k*, finnben *t*, lappban és szamojédben *k* és *h* és *t*, törökben *l-r*, csuvaszban *sz-m*, cseremiszbén *vl*.

Ajak-hangok.

A' magyar ajakhangok : p b, f v, m;

a' finn ajakhangok : p v, m;

a' török ajakhangok : p b, f v, m.

A' többi nyelvek nem különböznek a' finntül, kivéve a' lap-pot, melynek b-je és f-je van.

Az ajakhangok változásait a' szók előhangjában mutassák következő példák :

fös-teni.

norvég lapp *bajdnet*, svéd lapp *páinet*; finn *painaa*, *painan sineksi* kékre festek; magyar *fös-teni*; török; *boja*-mak. Innen *bojadsi*, *festö*, *painaja*, *pajneteje* és *baidne*.

fül-ni, fojtani.

norv. lapp *buvnot* fülni, *buvetet* fojtani, *buvem* fülás; — svédlapp *puvot* fülni, *puvem* fülás, *puvetet* fojtani; — török *bogul* fül, *bo-gult* fojt, p. o. *szuja bogulmak* vízbe fülni, norv. lappul *csaccsai buvot*.

búcsu, bocsát, fes-lik, fejt.

norvég lapp *bäszat* fes-teni, *bäsztet* fejt-teni; *bäszum* szabad; svéd lapp *piäszet* fes-teni, *piäszetet* fejteni; — török *bos* szabad, ma-gyarul *bocs*, *bucs*, mibül van a' *búcsu*, és *bocsát*, törökben is *bosat*.

fél dimidium.

norvég lapp *bälle*, svéd lapp *pele*, finn *puoli*, eszt *pool*; votják *pál*, szürjän *pöö*, osztják *pelek*, vogul *poál*, *pál*; mordvin *pelej*,

cseremisiz *pele*; jurák szamojéd *pealea*, tavgi szam. *fealea*, jeni-szej szam. *felre*, — török *bucs*-uk fél.

fél timet.

norv. lapp *boalam* félek, *ballo* félelem, svéd l. *pallet* félni, *pallo* félelem; finn *pel'äta* félni, *pelko* félelem, *pel'ättää* félelmiteni; szür-jän *pola* félek, *poläm* félelem; osztják *pedem*, *pedlem* félek; — ju-rák szam. *pilyu'u* félem ötet, *pinadm* félek, tavgi szam. *flitima*, osztják szam. *feme'am* félek, *femteama* félelmiték.

fa.

jurák szamoj. *pea*, tavgi szam. *fa*, jeni-szej szam. *fë*, *fe*, osztják szam. *po*, *puo*, *pü*, kamaszinszk szam. *pha*; — finn *puu*, eszt *pu*, votják *pu*, szürjän *pu*, osztják *juh*, vogul *iü*; norvég lapp *muorra*, svéd lapp *muor*, jakut *masz*, mongol *mod-un*, török *od-un* tüzi fa, és *ag*-acs élő fa.

bogy-ó.

norvég lapp *muorje*, svéd lapp is *muorje*; finn *marja*, vogul *pil*; jakut *oton*. Mint *fa*, *puu* a' lappban *muor*, 's törökben *odun*: így a' *bogy-ó*, *pil* is a' lappban *muorje* 's jakutban *oton*.

fü.

osztják *pom*, vogul *pum*; török *ot*, jakut *ot*. (Így *füteni* is jakutban *otin*). Jurák szam. 'um, jeni-szej szam. 'uo, tavgi szam. *nyot*, osztják szam. *nyuzs*.

fü.

finn *poika*, eszt *poeg*, osztják *pokh*, *pakh*, szürjän *pi*, vogul *pi*; török *og-ul*, jakut *ogo*; — jurák szam. *nyu*, tavgi szam. *nyua*, jeni-sz. szam. *nio*, osztják szam. *i*.

fül, — halló.

norv. lapp *bälje*, svéd lapp *pelje*, szürjän és votják *pelj*; osztják *pet*, *petl*, vogul *päly*.

(Török *kulak*; jakut *kulgakh*; jur. szam. *há*, tavgi szam. *koa*, osztják szam. *ko*, *kuo* stb.)

bö, bov-dog.

finn *paljo*, magyar *böv, bov*, török és jakut *baj*, mongol *bajan*, vogul *pong* (innen *pongung* gazdag).

fagy, fázni.

norv. lapp *bolas* fagy, *bolttot* fagyni, finn *palelen* fagyok; vogul *polyém* fázom, *polyem* fagyott, fagyos; török *buz* fagy, jég, tatár *busz*, jakut *musz*.

föl, főz.

norv. lapp *vuossat* föl, svéd lapp *vuossat*; *) finn *paistaa*, vogul *ponsz*, *pótsz*; török *pis* = föl, *pisdir* főz; jakut *busz* föl, *buszar* főz; szamojéd *pir* = pis = busz = *vuos* = föl.

Belhang.

Ha következő osztják, magyar és vogul szókat tekintjük:

<i>osztják :</i>	<i>magyar :</i>	<i>vogul :</i>
tógot	toll	taul
túget	tűz	tol
maugelt, meget	melly (pectus)	majl
jaugot, jógot	íjj (iv)	jaut
nyogosz	nyest, nyuszt	nyohsz
nyâdlem {	nyelv	nyälm
nyâdem }		
jedep	uj	?
tlâbet }	hét	szát
lâbut }		
endep, entep	öv	entep,

azt látjuk, hogy a' rokon nyelvbeli megfelelő szók egyik nyelvben egytagúak, másokban többtagúak lehetnek. Illyen a' magyar *három* az osztják *hâdem kûdlem*, vogul *kórom*, és szamojéd *nyahar* (3) is a' szürjân *kujm*, cseremis *kum*, török *ücs*, jakut *üs*, csuvasz *vész*, meg más szamojéd *nyár*, *nâr*-hoz képest; — illyen a'

*) 1858-ki Értesítőben a' *Lapp nyelv* című közlésem 37. lapján azon nehézségeket hozám elő, mellyek a' *föz és vuos* ellen szólnak. Az utóhang = v vagy l, (így : lapp *vuos* = magy. *fő, föl*) nem gyengíti a' hasonlítást: bajosabb az előhang v = f.

finn *sydäme* a' magyar *szív*, vogul *szim*-hez stb. képest. Ezen utolsó példa mutassa meg a' jelenség miképlettét. A' magyar szó *szű*, *szív*, a' finn *sy-d-m*; tehát a' magyar szó elemei: sz ü v, a' finn é is: s(sz) y(ü) m(v); a' finnben tehát a' *d* járulék, mely az *m* miatt ajakhanguvá lenne, ha közte és *m* között *ä* nem volna (*sy-d-ä-m*). Az osztjákban igazán *szemm* a' szív. 'S látjuk, néha a' járulék maga is kap még erősítést, mint a' *jedep* és *uj* mellett az *entep* és *öv* bizonyítja. A' magyar *új* (finnben *uute*), törökben *jen'i*, osztják. *jedep*. Ezen szónak *p*-je megfelel a' magyar *j*-nek (mint a' vogul szo-*p* = magyar szá-*j* = finn su-*u*); tehát ugyan azon szónak *je-je* megfelel a' magyar *ú*-nak; *je-d-p* = *ú-j*. Itt is *d* járulék. Az *entep* = *öv* is így áll: *e-t-p* = *ö-v*; a' járulék *t*, mely *n*-nel erősült. Illyen járulékokat találunk sokszor a' lapp szókban, mint *csal-b-me* a' finn *szil-mä* (szem) mellett. — A' magyar: *szólongat*, *melenget* félék illyenek-e? Torkos úr a' *melenget*-et ebből: *meleg-get* magyarázza (lásd itt a' 329. lapot): de *szólongat*-ot nem lehet így megfejteni, mert van *szólogat* is; ebben tehát az *n* járulék volna. Lásd a' 382. 384. l. 's a' 295. lapon a' török *bogul* magyar *fül* szót.

Utóhang.

Az utóhangban mennyire váltakoznak a' hangok, láttuk a' *fő fej* másain, mint: *fő*, *fej*, finn *pää* stb. vogul *ponk*, török *beg*, *bej*, *bas*, *bir* (magyar hét-*fő*, török *jil-basi*), *per*, *pir* (= egy, el-(sö)); mordvin *prä* (átvetésből *pär* helyett), jakut *basz*, osztják *oukh*, *öh uh*. Ezen példában az utóhangu *v* (föv), *j* (*fej*) váltakozik *g*, *kh*, *h*, *s*, *r*-rel. Innen:

(*mi* (v) = v = r) a' finn *lumi*, magyar *hó hava* (nix), török *kar*; — vogul *szim*, magyar *szív* stb.

(*v* (u) = j = p) a' finn *suu*, magyar *száj*, vogul *szop*. — Így magyarázható:

(*m* = gy) a' vogul *lyám* és magyar *légy*; a' finn *tammi*, *tuumen* és magyar *töl-gy* quercus, meg *töl-gy* uber.

A' mássalszólók megolvadása.

Sok jeles tüneményt a' hangok változásaiban fejt meg azon tény, hogy mássalszólók magánszólókra birnak felolvadni. Tudva van, hogy a' latin *aqua*-bul lett a' franczia *eau* (= ó), az által, mert az utóhang elkopván a' *qu* u-ra olvadt, miből lett *au*, azaz ó. Így a' franczia nyelvben *cheval*-bul lett a' többesi *chevaux*, az

l u-ra olvadván. Ilyen felolvadások vannak a' mi nyelveinkben is, mint a' magyar *lel'*, finnben *løy*; a' magyar *tel-ik* finnben *täy*; a' magyar *alma*, török *elma*, finnben *om-ena*; — a' *tábla*, *tapló* szók finnben *taula*; — magában a' finnben van *kopra* és *kou-ra* marék stb. — a' magyar *sok* vogulban *szau*, *szao*; a' magyar *szeg-ény* ott *száu*; a' lapp *loge* = *tíz*, a' vogulban *lau*, azután *lú*, lásd a' 371. 372. lapot. — De visszafelé is mehet a' változás, mint a' *hav*, *lov*, *tav* bizonyítják, melyek *hó*, *ló*, *tó-ra* lesznek. 'S ez magyarázza meg az utóhangu hosszú szólnak mássalszókkal való viszonyát, mit a' *püü*, *fej*, *fö*, *bas*, *tir*, *ponk*, *okh* stb. soron láttunk.

Van-e rokonság az áltaji nyelvek közt, az immár olly kérdés, melyet csak azon ember tehet, ki sem Révay-t nem olvasta igazán, sem azt nem nézi komolyan, mit az utolsó 9 év alatt az akad. Értesítő közölt, 's ezen füzetek adnak. A' rokonság pedig szükségkép következteti, hogy a' rokon nyelvek hangjai törvényesen váltakozzanak.

De a' kétségtelen rokonságban millyen közelség van a' nyelvcsoporthoz vagy egyes nyelveik közt, az ezentul a' szorosabb vizsgálódás feladata. Mondtam ugyan már erre nézve is sokat, mit nem rég Ribáry úr szorgalmasan vön szemügyre; de az alap szemlátomást nő, a' vizsgálódás mind teljesebbé válhatik. Ugyan is *Ahlqvist*, kirül a' 143. és 144. lapon szóltam, hogy 1856-ban a' Volga és Ural vidékeire utazott volt, már ez év (1859) máj. 28-kán Helszingsforszban akademiái felolvasást tartá a' mordvin moksza nyelvjárásbeli ígérül *) mellyben (a' 48. lapon) a' vogul és éjszaki osztják nyelvekrül úgy beszéll, mint a' mellyeket maga kutatott ki. („I Woguliskan och Nordostjakiskan, hvilka jag kanner genom egen forskning“ stb.) Castrén osztják nyelvtenán és azon osztják nyelvanyagon kívül, melyet Schiefner említe, 's mellynek feldolgozását Wiedemann által reménylteti velünk, lesz tehát ezen nyelvbül *Reguly* osztják monda és költemény gyűjteménye (lásd a' 142. lapot), 's *Ahlqvist* tudósítása az éjszaki osztjákról. Vajha mentül előbb közölné *Ahlqvist*, 's vajha segíthetne engem az osztják nyelvanyag értésében. Látván pedig, hogy *Ahlqvist* csak

*) *Läran om Verbet i Mordvinskans Mokscha dialekt. Akademisk Afhandling . . . af August Engelbrekt Ahlqvist. Helsingfors 1859.*

ugyan siet, halasztom az osztják nyelvtani ismertetést, melyben nagy kétséget kellene Castrén ellen támasztanom, a' nélkül, hogy bizonyosabbat mondhatnék.

HUNFALVY PÁL.

Könyvjelentés.

A' magyar nyelvrendszer alapvonalai. — Magyar hangtan. Írta Riedl Szende. Prága és Lipcse. Kiadják Kober és Markgraf. 1859.

Riedl, kinek nem rég „magyarische Grammatika-ját“ ismertettük (Magy. Nyelv. III. 466—476-ig), már a' *magyar nyelvrendszer alapvonalaival* lép föl, melyek első részét, a' *magyar hangtan* most vesszük igen szép kiadásban. Szoritkozunk egyelőre tartalmának felmutatására.

A' munka két szakaszból áll, nyelvtudományi *bevezetésből*, és magából a' *hangtanból*. A' bevezetés értékőzik : I. A nyelv fogalma, tényezői, szervessége 's az ember természetén alapuló szükségességéről ; II. a' nyelv eredete, III. történetéről ; IV. a' nyelvek különbözéséről ; V. végre a' nyelvtudomány álláspontjairól, történetéről és módszeréről. (1—68 l.).

Maga a' *hangtan* értékőzik : a' szóhangról általában ; a' szóhang állományi elemeiről ; a' szóhang mellékes tulajdonságairól ; és a' hangváltozásról. Az írástan toldalékok képez a' hangtanhoz (69—130 l.).

Szeretném, ha igen sokan ismerködnének meg alaposan ezen nevezetes könyvvvel, hogy majd róla beszélünkben inkább kölcsönös értesítést, hogysen ítésztetet várjunk és vegyünk.

A magyarok ős hazája.

„Perzsia nyugat-éjszaki részén, a' Jeges tenger 's India illatos határai közt volt a' legrégebb időkben egy ország . . . . itt születtek *Hungor* és *Magyar* a' rokon hún-magyar népesalád ösatyjai, 's itt nemzették a' nemzetet, mely a' Dunának és Tiszának partjain immár ezred év olta él.“ *Delejtü*, 1859-ki 27. sz. Szegény historicusok és nyelvészek ! Mészáros Károly úr többet tud egész falkátoznál. 'S milly szabatos a' földirati meghatározása ! Istenem, nagy lehet az idei hőség ! !

J- elejű török szók magyar szókhoz való viszonyulásáról.

(Ajánljuk ezen értéközést azok figyelmébe, kik a' török nyelvvel foglalkoznak, 's kérjük, adják közre észrevételeiket. H. P.)

A' bötük nyelvtörténeti fejlődése 's átváltozása — különösen a' mássalhangzóké — tudvalevőleg azon helytől is függ, melyet a' szóban elfoglalnak, 's nem ritkán különbözőképen megy végbe, a' szerint, hogy a' szó elején vagy közepén vagy végén állanak. Mind az áltaji mind az árja nyelvek hangtani vizsgálása szolgáltatott már erre bizonyítékokat, 's csak nem úgy látszik, mintha az előbbieket körében az említett elv még nagyobb mértékben is mutatkoznék érvényesnek, mint az utóbbiakéban. Emezeket illetőleg különösen az is érdemelhet itt figyelmet, hogy némely hangváltozások képzőkben fordulnak elő ugyan gyakrabban, de a' szógyökbeli résziben szerfelett gyéren tűnnek föl. Illyen p. o. a' görög δ -bul való lágyulása, melyet a' gyakran használt képzőben $\dot{\iota}\eta\varsigma$ el kell ismernünk, ha ez nem egyéb eredeti $\dot{\iota}\eta\varsigma$ -nél, vagy — a' mi ezzel egyre megy ki — ha a' nőnemű $\dot{\iota}\delta$ ($\dot{\iota}\delta$) = eredeti $\dot{\iota}\tau$ ¹⁾. Ellemiben szó elején vagy legalább gyökbeli részében nem egykönnyen van görög δ mint eredeti t -nek helyettesítője. Hasonlókép a' szó közepén vagy végén a' török z -nek megfelelő magyar r nem ritka eset, sőt már a' török nyelv terén is gyakran mutatkozik a' z -nek r -általi fölváltása ²⁾. Arra hogy magy. r a' szó elején = tör. z vagy sz , nem ismerek még példát.

¹⁾ Lásd: Bühler, das suffix $\tau\eta\varsigma$ 30. stb. l.

2) P. o. magy. ökör = tör. öküz, tenger = dengiz, karó = kázik, stb.
v. ö. Kasembeg (Zenker) tör. nyelvt. 7. l., 27. sz. De abban nem érthetni

E' szerint magából értetik, hogy a' magyar és valamely rokon nyelv közti hangviszonyulások megállapítására — különösen a' mássalhangzók a' szó elején közepén és végén voltak szerint-külön nyomozást igényelnek, a' mint ugyancsak Hunfalvy is („a török magyar és finn szók egybehasonlítása“-ban) „a' bötük változása“ féle fejezet alatt e' megkülömböztetésből indult ki. Ezt szinte követve jelen értekezésemnek arra tűztem ki vagy szorítottam föladatát: átnézhetően kimutatni, melly képviselőivel találkozunk a' magyarban a' török szó elején álló *j*-nek, fölhasználván mentül biztosabb szóhasonlításokat, természetesen az eddig közismeretűeket is, czélom levén nem annyira hasonlitgatni, mint hasonlitgatható szavakból némelly részletes hangviszonyokat rendszerezsítve föltüntetni. 'S meg kell vallanom őszintén, hogy koránt sem voltam képes, minden *j*-elejű török szónak magyar felemását kitalálni — a' mi a' két nyelv minden rokonsága mellett sem kívánható; — azomban reménylem, hogy azon kis résznek összeállítása is, mellyben a' magyar szavakkal való gyökbeli azonosság láthatóbban föltünik, talán némi egyéb egybevetésre is szolgálhat még alapul. Azért is itt ott egyegy conjecturát igtatok be, mint conjecturát, mellyet a' magyar nyelvtudomány tapasztalt kezelőinek bírálata 's szíves helyreigazítása alá terjesztteni bátoriskodom.

I.

Török szó elején a' *j* mássalhangzós természeténél fogva a' rokon nyelvekben is először csak mássalhangzó általi képviseltetést kerestet velünk, bár milly közlül látszik is e' bötü a' magánhangzók közül az *i*-hez viszonylani. És csak ugyan a' töröknek legközelebbi rokona, a' jakut nyelv, számos szavát *sz*-szel kezdí, melly a' törökben *j*-vel kezdődik. A' jakut *sz* viszi tehát főleg, nem minden kivétel nélkül, a' török *j* szerepét. Mint van a' ma-

egyet a' szerzővel, hogy a' *z*-t *r*-ből eredteti, és nem megfordítva. Ha p. o. *gösz-tür-mek* mutatni (v. ö. *göz szem*) *gör-mek*, látni igéhez képest *göz* gyöket mutat föl *gör* helyett, (az *sz* csak a' *t* miatt van): az előbbiben a' *z* (*sz*) csak épen úgy maradt fen eredetiségében a' következő *t* mintegy védpajzsa alatt, mint a' latin *robustus*, *arbus-tum*-ban az *s* a' *t* előtt, ellenében az *r*-rel ezekben: *robur*, *arbor*. Ha *gör-türmek* az eredeti szóalak, be nem látni, miért változtatta volna *göz-türmek*-re a' török, ki számtalanszor mondja az *r*, *t* bötüket egymás után.

gyarban, azt most egyes rovatok alatt az illető példákkal együtt fogjuk fölhozni. Csak hogy a' fölhozandó különféle magyar más-salhangzóknak török *j*-nek megfelelése alatt egyszerű viszonyulás-nál egyebet ne értsünk; mert azoknak a' *j* bül való eredetiségéről jobbadán szó sem lehet, sőt ellenkezőleg a' magyar nyelv inkább a' török *j* nem-eredetiségéről tanuszkodhatik.

A) Török *j* = magy. *t*

1) *jap-is-mak* (toucher, atteindre, s' attacher); magy. *tap-ad-ni*, v. ö. *tap-asz*; v. ö. jakut *szibā* (schmieren, betreichen), *szibak* (schmiere, kitt) ¹⁾.

2) *jor-gan* (couverture de lit); jak. *szuor-gan* (bettdecke); magy. *takar-ó*. A' gyökige magy. *takar*, melly a' középső gutturalis elvesztével = *jor* és *szuor*, de mint önálló ige sem a' török-, sem a' jakutban nem maradt fenn, de igen a' magyar *takar-ni*-ban. *Takaró* ó végzete világossan a' jelenidejű részesülé, mint a' török-jak. *gan* is csak régibb alakja a' mai *an* részesülői végzetnek. Böhtlingk jakut nyelvtanában (146. l.) a' *szuorgan*-t a' gyök szerint meg nem fejthető nevek közé sorolja.

3) *jogur-t* (lait caillé); jak. *szuor-at* (saure milch); magy. *tarh*, *tarh-ó*. *Tarh* helyett eredetibb *tahr*, *tahor*-t kell fölvenni, melybül amaz hangugratás utján lett. Egészen párhuzamos ezzel *teher* és *terh*, *terh-es* stb. *Jogurt* származéka *jogurlamak* (faire cailler le lait); de nem *jogur-ul-mak* (être caillé, se coaguler). Ez utóbbi, szenvedő idomú *ul* képzőjénél fogva, a' *jogur*-t mint igitörzsét látszik előtüntetni, mellynek a' magy. *tahor* felelne meg, melybül aztán *tarhudni* (e' helyett *tahor-udni*). v. ö. *torhadni*, melly o hangzójával még valamivel közelebb áll a' tör. *jogurt*-hoz. *Jogurt*-ban mindenesetre *t* képző, mint az *ó tarhó*-ban, melly tehát eredetileg reszülője *jogur* = *tahor* igitörzsnek ²⁾.

¹⁾ A' török szavak jelentése Bianchi szerint, a' jakutoké Böhtlingk szerint van kitéve.

²⁾ Kérdés lehet, vajjon nem tartozik *túr-ó* is ide, 's csak más alakja *tarh-ó*-nak, a' mellyben a' *tahor*, *tohor* = *jogur* gyök *túr*-ra vonatott össze, mint egy másik *jogur* = *gyúr-ni* (alantabb B, 2)? E' szó a' görög *τυρός*-szal való összetalálkozása, akár esetlegi akár nem, tekintetbe nem jöhet, de igen is az, hogy a' magyar több tejbeli ét-lital félét megegyezőleg a' török-tatárral nevezi el, lásd Jerney: kel. utaz. 296. lapon. Ott talán csak

4) *jaj-mak* (étendre, déplier, dérouler), *jaj-ik* (étendu, déplié); v. ö. magy. *táj*, *tájék*. *Tájék* láthatólag közelít *jaj-ik*-, *jaj-mak* ige származékához, sőt nem lesz nagyon merész, mind a' kétben a' képzőt is (*ék* és *ik*) ugyanegynek mondani. *Táj*, *tájék* e' szerint annyit tenne mint „extensum“ a' kitárt messzire látható térségrül értve. Mind hangbeli alakja- mind értelmére nézve igen közel áll hozzájuk a' *tág* is (v. ö. *tág* síkság, *tág* terem), a' mellyben a' *g* valószínűen már a' képzőhöz tartozik (*tá-g* = *taj-ag* v. *táj-ag*) vagy pedig a' *j* helyén áll, melly *taj*-ban van; ámbár, ha helyesen vetettem egybe a' török *jaj* gyököt, az utóbbi fölvétel ellen szólhatna azon körülmény, hogy török *j* a' szó közepén legalább is mélyhangú szavakban nem igen mutatkozik gutturalis eredetűnek, a' jakut nyelv nem egy ízben az ollyan tör. *j* ellenében t-t tüntetvén elő p. o. jak. *atak* = tör. *ajak*, *ütüö* = *ejü*, *kut* = *koj-mak* (lásd : Böhtl. nyelvtan. 80. l. 178 §.).

Azonkívül van még a' törökben is egy gyök, mellyet *jaj*-val nem lehet nem tekinteni azonosnak, 's melly a' másik *j*-t is némileg fölvilágosítja. *Jasz-mak* épen úgy mint *jaj-mak* azt teszi : „étendre, élargir.“ *jaj* és *jasz* között hasonló hangviszony mutatkozik, mint egy másik *jaj* és *jaz* között, melly mindegyik nyarat tesz. Az itt említett *jasz*-hoz tartozik *jaszi* (large, étendu), de lágy z-vel *jaz* is (pleine étendue, champ) mellynek teljesebb alakját *jazi*-t mint régibb török írónál tulnyomót jegyzi föl Nöldeke (Zeitsch. der d. morg. Ges. XIII, 194), a' mivel összhangzásban áll a' jak. *sziszi* (fläche, feld, wiese) is. Találhatók-e ezen *jasz* gyök-alakhoz közelebb viszonyuló magyar szók?

5) *jasz-mak* (étendre), *jaszi* (large, champ). v. ö. magy. *tár* (offen), *tárni*; *tér* (frei, weit), *tér* (raum, platz), *térség*; *ter-em*, *ter-j-edni*. Előbb egy szót a' magy. szavak jelentéséről. Hogy *ter-em* *ter-j-edni*, *tér* az „extendere, expandere“-féle értelemben egyesülnek, magától kitetszik. Csak azt, hogy a' *tárni* (öffnen) igét szinte „expandere, ausbreiten (es nem : aufschliessen) értelmében veszi a' magyar nyelv, világosabban láttatják még a' *kitárni*, *kitárogatni*, *kitárasztani* igék. Lugossy (hangrendi párhuzam. 28. l.)

a' tatár „maradványokat“ nem kell félre érteni, máskép azt kellene hinni, hogy a' magyarok csak a' tatárok bejöttével vették volna először hasznát a' téjnek meg a' kölesnek.

tár és *tér* szavakat szinte egynek tartja. Mindezekben tehát határozottan mutatkozik ez egy jelentés: „extendere, expandere” — de ugyan az *a'* török *jaszmak*, *jaszi* stb.-ben is. A' megegyeztetésből már csak *a'* magy. *r* = tör. *z*, *sz* marad hátra. Erre már fentebb van fölhozva egy-két példa, 's alantabb még többjével fogunk találkozni. Legyen itt még *a'* tör. *buzagu* = *borjú*, *duzak*, jak. *tu-szak* = *török*. Igaz, hogy e' példákban is többnyire csak *z*-t látunk visszatükröztetve *a'* magy. *r*-ben, de ez még sem mond ellen a' *jasz* = *tár*, *tér*-féle egybevetésnek, mert már ugyan e' *jasz* gyöknek *jaz* mellékalakját találtuk *jazi*-ban, 's általában *a'* török *z* nem ritkán váltakozik *sz*-szel (lásd: Kazembeg, 7. l., 27 §.)*); végre *a'* jakutnak nincsen külön *z* és *sz*-je, hanem csak *sz*-je van.

6) *jar-ındse* v. *jaramdse* (panaris, suppuration qui se fait sous les ongles); magy. *taragy* (geschwür). Megegyez e' két szó némileg *a'* képzőben is, főleg ha *agy* helyébe az *n*-nel toldott alakját tesszük (lásd: magyar nyelv. rendsz. 59. l.). Így állna *a'* tör. *jaramdse* ellenébe magy. *tar-angy*. Hasonlókép tör. *ındse* képzővel találkozok magy. *ngya* ebben: *kar-ındse* = *hangya* (e' helyett: *har-angya*?).

7) *jas* (age); jak. *szās* (frühling, lebensjahr, lebensalter); magy. *tavas*. A' török *jas* egykori kétagúságára mutat még a' jakut hosszú *ā* *szās*-ban, melly *tavas*-szal *sz* véghangzójában is megegyez. Hogy *jas* eleinte nem általában „életkor”-t, hanem annak egyes vissza visszajövő szakaszait jelentette, azaz „éveket,” kitetszik használatából: p. o. *on jaszinda bir kız*, tulajdonképen: tíz évében egy leány = tíz éves egy leány; vagy ha *jas*-t *tavas*-szal akarjuk fordítani: „tíz tavaszában egy leány,” *a'* mi *a'* német „lenz” költői használatát penditi ugyan kissé (so und so viel lenze zählen), de valószínűen csak abból magyarázandó ki, hogy nem ritkán más nyelvekben is egy évszak neve az egész évet pótolja: v. ö. *ᾠρα* (t. k. tavasz) és *ἐννέωρος* = 9 éves; latin *ver* (tavasz) és *hornus* (*ho-vernus*) idei.

8) *ja-ma* (pière, morceau pour rapiécer); *ja-mak* (cousu après, rapporté). v. ö. magy. *ták*. A' *jama*, *jamak* előbb egy kis megfejtégetést szükségell, hogy az egybevetésre alkalmas legyen.

*) Onnan van, hogy némelly tör. *z* = magy. *s*: tör. *göz* = *ész*, *bez* = *vászon*, *uzun* = *hosszú*.

A' *ma*, *mak* szótagban t. i. képzőre lehet ismerni, 's tekintve a' jakut *szalga* (ansetzen, stücken) igét, mellyet Böhrling a' tatár *jalga-mak*-hoz hasonlít, a' tör. *ja-ma jamak*-ot is csak egy *jalga-ma*, *jalga-mak*-féle alakbul összevontnak kell venni. E' szerint a' magy. *ták*-nak e' *jalga*, jak. *szalga*-nak kell megfelelnie, egyszersmind a' hosszú *á*-nak az *l* kimaradásából erednie (*ták* = *talk*).

[Nekem úgy látszik, azon esetek, mellyekben a' török előhangu *j* magyar előhangu *t*-nek felel meg, föltetszők, legalább a' felhozottakat nem fogadnám el kivétel nélkül. Már a' 2. alattira nézve talán a' magyar *örv* inkább találkozik a' török *jor-gan*-nal, mintsem a' *takar*. Nem lehet-e a' török *jor* törzsszel legközelebb egy más török szót, az *ortu*, *örti*-t, hasonlítani, melly szinte *takarót* jelent?

A' 3-dikra nézve talán nem kell mellőzni a' jakut *tar* szót, melly mongolban *tarka*, 's Böhrling szerint „sauere gekochte Milch“, szótár 92. l.); sőt a' török *torba* is tekinthető, melly Bianchi I. 196. szerint „*torba jugurdi* espèce de lait caillé, aigre.“ Én tehát a' magyar *tarh*, *tarhó*, *túró* szokat legelőbb a' török *torba*, és jakut *tar*, meg mongol *tarka* szókkal vetném egybe, 's csak azután nézném, átjuthatok-e a' *jogurt*-ra, mellyel viszontag a' magyar *orda* „tyrosis, Molken“ (Párizspái, Kresznerics) találkozhatik. Tehát mint a' 2. alatti *jor-gan* áll a' magyar *örv*-höz: úgy állhat a' 3. alatti *jogurt* a' magyar *ord*-a-hoz; a' *tarhó* pedig a' *tar*, *tarka*, *torba* szókhöz szíthat.

A' 4. alatti *jaj*, 5. alatti *jaz* és *jasz* előttem inkább az *ér* törzsnek felelnek meg, hozzájuk vetvén még a' *jara*-t is, p. o. *neje jarar*? mit ér? Az *ér* „attingit, s' étend“, *beéri* „sufficit stb.“ bökros jelentésénél fogva igen valószínűleg = *jaj*, *jaz*, *jasz*; legfőlebb hasonlitanám még e' *fér* törzsöt.

A' 6. alattit a' magyar *ev* (eves, evesedni) szóval, 's a' 7. alattit a' magyar *év* szóval vetném egybe, a' *jil* és *jas*-t egymásmellé rakván. A' *jas* = év-et támogatja a' finn *vuote* is. De ha a' magyar *év* csak = török *jil*: akkor a' török *jasz* a' magyar és finn *elä*-vel hasonlítható. — H. P.]

B) Tör. j = magy. gy.

- 1) *japak* (laine non travaillée); magy. *gyap-jú*, *gyap-j-as*.
 2) *jogur-mak* (pétrir de la pâte); magy. *gyúr-ni*. Az egytagú *gyúr* megfelel összevontan a' kéttagú *jogur-mak*, mint p. o. tör. *bogul-mak* = magy. *fül-ni*, (*bog* = *foj-tani*). A' mennyiben *gyúr-ni*-val *túrni* rokon, e' példa A) rovatra is szólhat ¹⁾.

3) *jüzük* (bague, anneau), *jüszük* (dé à coudre); jak. *szültük* (fingerhut); magy. *gyűrű* és *gyűszű*. — *Jüszük* mellett van még *jükszük*, a' mi talán a' hosszú ü-t a' jak. *szültük*-ben megérteti.

4) *jarat-mak* (créer); magy. *gyárt-ani* v. ö. *gyár*.

5) *jasz-li* (de deuil, sui est en deuil); magy. *gyás*.

A' *jasz* mint főnév hiányzik Bianchi szótárában; hogy léteznie kell, a' szóképzésből világos.

6) *jaja* (infanterie), *jajan* (piéton), *jajak* (piéton); jak. *szati* (zu fuss seiend, fussgänger): magy. *gyalog*.

A' jakut *szati* szorosan megfelel a' tör. *jaja*-nak, a' jak. bel- és véghangú *t* és török *j* viszonylásánál fogva, (*atak* = *ajak*, stb. v. ö. fentebb A, 4.); magát a' *jaja*-t *jajak*-bul tartom eredettnek, a' végső *k* elvetésével, melly csak nem rendesen előfordul, p. o. ha a' *mak mek* végzetű igeszót ragozni kell, a' hol is aztán a' *ma me* alakokat ölti föl magára. Ugyan-e' *jajak*-nak legközelebben megfelel magy. *gyalog*, értem a' *k* hangú képzőre névze is; az *l*-t, melly = belhangú tör. *j*, talán a' jakut *t* (ebben : *szati*) deritheti föl; legyen itt fölhozva csak e' hasonnemű példa : magy. *al-ud-ni* = tör. *uj-u-mak* = jak. *ut-ui*. Magy. *gyalog* igazi megfeloje-e a' finn *jalka*, láb-nak, döntsék el a' finn nyelv ismerői; csak annyit tudok, hogy láb törökül *ajak*, melly még jelentésével is kissé elkülönbözik *jajak*-tól, a' mi annyival többet nyomhatna, miután ugyan e' különbség mutatkozik jak. *atak* és *szati* között. Minden-esetre legbiztosabb a' *gyalog*-szót egyelőre csak a' határozottan hasonló jelentésű *jajak* és *szati*-hoz viszonyosítani ²⁾.

7) *jemis* (fruit); magy. *gyümölcs*.

¹⁾ Jelentésökre nézve nem nagyon különbözök, kivált *dúr* és *gyúr* H. P.

²⁾ Hogy a' *gyalog*, *balog* szók törzsei : *gyal*, *bal*, az bizonyos; úgyde a' *gyal*-val csak ugyan viszonylik a' finn *jal(k)*, 'e világosban, mint a' török *jaj*. H. P.

E' két szó rokonsága szembetünőbb, mintsemhogy visszaautsithatnók talán csak azon okbul, mert *gyümölcs* a' *gümő gumó*-féle szavakbul magyarázható meg. Ez állhat és áll a' fentebbi egybevetés mellett is, sőt a' *gümő*, *gumó* a' tör. *jemis* eredetére is némi világot vet. Mert nincs ok, ezt p. o. *je-mek*, enni, igébül származtatni, a' mellybül igen is *je-m* eleség ered, de *je-mis* csak cselekvő idomú múlt részesülő volna. Ellemben *jem-is*-ben *jem-et* tekintvén gyöknek, a' magy. *gümó* útmutatását követve találunk a' törökben is egy minden esetre rokon *jum* gyököt, melly fölfuvott gömbölyüséget jelent, v. ö. *jum-ru* (földagadt, fölfuvott) és *jum-ur-ta*, a' gömbölyü) tojás. Lásd a' következő 8-dik tételt.

8) *jum-ru* (enflé); v. ö. *gyomor*.

Láthatólag a' rokonság a' képzőre is terjed, mint a' szinte még tekintetbe veendő *domb-orú* (*gyomboru*, Somogy) szóban is, melly talán ugyanazon szó *gyomor*-ral, csak hogy ez mint főnév állapodott meg, míg *domboru* melléknév maradt. *Domboru* valószínűleg csak *domoru*, *domru* volt, mellybül mai alakja lett a' *b* közbetételével.

Ez és a' jakut *tom-toi* (sich erheben, schwellen) *tomtoruon*, (gross, stämmig) látszik-e az említett *jum*, magy. *gum*, *gyom*, *güm*, *dom* stb. gyökünk eredeti *t* hangu kezdő hangzóját bizonyítani?

C) Tör. **j** = magy. **j**.

1) *jag-mak* (pleuvoir), *jag-mur* (pluie); jak. *sza-mir* (regen); magy. *jég*, *jeg-es*.

A' török *jag-mak* ige azt gyanittatja velünk, hogy a' magy. *jég* legelőbb is az „eső jégrül“ értetik vala.

2) *jauk-lu* (fiancé, promis en mariage); magy. *jegy-es*.

A' tör. *lu lü* képző jelentésére nézve egy értékű léven magy. *as*, *es* képzővel, *jauklu* és *jegy-es* egyforma képzésű szavak is. De vagy csak a' magyar nyelv tartotta-e fenn a' *jegy* szót (jegyben lenni), vagy erre nézve hiányos Bianchi szótára, hogy nincsen benne fölhozva *jauk* (= jegy)? [Különös, hogy a' török a' perzsa *nisan* jegy szót úgy használja mint mi a' mienket, mert neki is *nisanlamak* = eljegyezni. H.]

3) *javas* (doux, qui n'est pas fort, agréable); magy. *jám-bor*. Ez egybevetés talán mérésznek látszhatik, — tehát egy két szót igazolására. Hogy *jám-bor* nem lehet tulajdonkép „jó ember“ már az álkalmatlan tautologia, midőn „jám-bor ember“rül, 's az

ellenmondás, midőn „jámbor állat“-rul szólunk, mutathatná meg. Böhtlingk hasonlítgatja *javas*-hoz a' jakut *szüöszü*-t, mely = „hausvieh,“ és különösen e' példát hozza : *szüöszü taba* „zahmes renntier,“ mely világosan a' *szüöszü*-t mint „mansuetus“-féle értelmű melléknevet tünteti föl. *Szüöszü* magashangúlag elég szorosan megfelel a' tör. *javas*-nak, a' jakut nyelv csak *sz*-t állíthatván a' tör. *s* ellenébe, 's az *uo üö* kettős hangzója csaknem mindig valamely közbevetítő hangzó kiejtésébül eredvén. — Már a' *jámbor* is „mansuetus“ értelmével jár, mint a' tör. *javas*, 's ebben nincs nehézség, — de mit tartsunk külalakja felől? Hát csak távolítsuk el a' megtoldott nasalist, 's *jábor* van előttünk (v. ö. *czomb* és *czobók csüingni* és *csüiggni*, *lamp* és *lap*, *löp*, Lugossy hgrdi párh. 20. l.), mellynek megelőzőjeül vagy föltehető mellékalakjaül *jáboz* vagy *jábosz*-t állíthatjuk föl (v. ö. fentebb tör. *z* = magy. *r*, 's a' magyarbul *kopár* és *kopasz*). 'S ha hozzá vesszük, hogy a' tör. *s* legalább szó végén olyan hang, mellynek eredetét legközelebb *z* és *sz*-re kell visszavezetni, mivel csak így fogható meg, miképen *z* és *sz* mellett felelhet meg a' jakut *t*-nek ¹⁾, 's hogy e' szóban *arıs* (= *arasz*) egyenesen megfelel magyar *sz*-nek, mint a' fentebb fölhozott *jas* = *tavas*-ban is : mind ezt összevéve nem lehet kétség affelől, hogy *jámbor* illetőleg *jábor*, hangbeli alakja szerint is tör. *javas*-sal megegyeztethető (*b* = *v*). — De még egy kérdést kell ide csatolnom, mellyre egyelőre nem felelhetek : mit tesz tulajdonkép *jávor* ebben : *jávor-szarvas*, *jávor-bika* ? ²⁾

4) *jürü-mek* (marcher, aller); jak. *szür*. (laufen, fließen); magy. *jár-ni*.

¹⁾ P. o. a' múlt részesülő *mıs*, *mıs* végzete = jak. *büt*, *büt*; ellemben a' ragozott névmás *mız* stb. szinte = jak. *büt* stb; *iszi* = iti izzó; *basz-mak* = *batta*, nyomni.

²⁾ Nem tudom; azt azomban sejtem, hogy *jávor* nem jelent a' török *javast*, hanem hogy inkább *vad* szarvas, *vad* (szarvas) *bika*. Mert Kresznerics és Molnár szerint *jávor* „alces,“ mely a' lappban egyenesen *szare*, lásd Stockfleth Norsk-lapisk Ordbog 136. lap. „elg = *szare*. De a' hjort = hirsch is *szorv* és *szarva*. Finnben mind az *alces* mind a' *cervus hirci*. Úgy látszik tehát nekem, hogy *jávor* nem = *jámbor*. Ezt pedig csak ugyan lehet *jav*-emberbül származtatni, mint a' *némberi*-t a' *nej*-ember-bül. *Jámbor ember* aztán olly kevésbé alkalmatlan tautologia, mint nem *ünnep nap*. Nincs is ellenmondás a' *jámbor állat*ban azon nyelv előtt, melly *Istennek három állatjárul*, és *asszonyi állatok*krul beszél. H. P.

5) *jët-mek* (parvenir, arriver; être suffisant); magy. *jut-ni*.

6) *jak-si* (bon, honnête), *jeg* (bon, meilleur); magy. *jó, jav-a*.

A' *jeg* re nézve legyen itt megjegyezve: *jeg szemek* = *jobban szeretni*. Mindenesetre csak igazolhatja ez egybevetést a' *jó* régibb alakja *jog* vagy *jogy*, melyről szól Hunfalvy: tör. magy. finn szók egybev. 138 l.; sőt úgy látszik, hogy mind származéka *gyógyulni*, mind a' *jog* kéz, mely mostan *jobb* kézzé lett, nem külön szavak a' tör. *jak. jeg* (= jó, jog)-tól, ámbár a' „dexter“ törökül *szag*, 's ezzel a' szóeleji *sz* rendes kihagyásánál fogva megcgyezőleg jakutúl *unga*. Ha tehát tör. *szag* csakugyan rokon *jakal* (*jak-si*), ezek egy törzsről szakadt két olyan ág, melyek eleinte csak némi értelem- módosítás által egymástól eltérve, ezt még némi hangbeli különbség által is érezhetőbbé tették. Ez esetben aztán magában a' törökben is szóeleji *sz* váltakozik *j*-vel, mire még egy példánk lesz alantabb, egy fokon állván a' jakut tör. *j*-nek megfelelő *sz*-szel, és magyar *sz*-szel is, néhány majd fölhozandó szavakban. — Ellenben tör. *ejü*, jó = *jak. ütüö*-nek egyelőre semmi közelebbi rokonsága nem látszik *jak, jeg*-gel, 's ennél fogva magyar *jó*-val sem. Ha nem csalatkozom, az *ejü* = *jak. ütüö*-nek (v. ö. fentebb, tör. *j* bel- 's véghangúlag = *jak. t*) a' magyar *üdü, üdv, üdv-ös* felel meg v. ö. még e' származékokat: *jak. ütüör* = *üdülni, földüdülni*. [Igen helyes észrevétel. H.]

D) Tör. **j** = magy. **d**.

1) *jumru* (enflé); magy. *domború*.

Lásd B, 8 alatt: *gyomor*.

2) *jik-mak* (abattre, renverser), *jikil-mak* (être ruiné); v. ö. *jak. szing-in* (umstürzen fallen); magy. *dőj-teni, dö-l-ni, dö-nteni*. — E' három alak közül csak a' *dőj-teni* mutatja még némi- leg föl a' gyök végső gutturalisát. *Döl-ni* legközelebb áll *jikil-mak*-hoz; *dönteni, dömteni* helyett alkalmasint rövidítve olyanféle alak- bul, mint: *dühöm-teni*, v. *dőjöm-teni*, míg *döl-ni döhöl-* v. *dőjöl-ni*- bül (v. ö. török *bog-mak* = *foj-tani*, *bogul-mak* = *foj-l-ani* vagy *fú-l-ni*).

[Azt hiszem, a' török *jik*-nak a' magyar *dőj-teni*-vel való egybevetése bajos, mivel a' török szó *k*-ja nem viszonylik a' magyar szó *j*-jével. A' denominatív igék (sárga, fekete, tano tanu, ned-

ves) mint p. o. *sárg-úl sárg-ít*, *feket-ül feket-ít*, *tan-úl tan-ít*, *nedves-ül nedves-ít* világosan mutatják, hogy az *ít* képző. Mutatják ezt régiesebb alakukban is, mint *alajtani*, *tanojtani*, melyeket nyilván így kell taglalni: *ala-jt-ani*, *tano-jt-ani*. Hozzájuk sorozhatók: *dölni düjteni*, *gyülni gyüjteni*, *fülni fojtani*, *bú-vik bujtatni*, melyeket hasonlóképp így kell taglalni: *dö-l-ni*, *dö-jt-eni*, *gyü-l-ni*, *gyü-jt-eni*, *fü-l-ni*, *fo-jt-ani* stb. Ezek tehát denotativ igék, melyek törzsei magokban nem élnek többé. Ezen *jt* képzőjük azonos az előbbieik *ít* képzőjével; tehát *jik*-mak nem *dőj*-teni-vel, hanem *dö-jt-eni*-vel vethető egybe. Azért lehetne köztök hasonlatosság, miután a' magyar *fő*-nek megfelelhet a' törökben nemcsak *bas*, hanem *beg* sőt *bir* is (lásd a' 384. lapot). De az már megint nehezen áll, hogy a' *dönteni*-t *döhöm*-teni-bül lehetne származtatni. Először a' *gyü*, *fü*, *fó* törzsök megfelelői a' finben és lappban (*koko* vagy *koo*, buv, l. a' 395. lapon) azt gyaníttatják velünk, hogy a' *döl*ni, *dőj*teni igének törzse is valóban *dö*, nem *döhöm*. Másodszor a' *dönteni*, *bontani*, *rontani* stb. alakok ilyen megfejtést fogadnak el: A' *dö-l*-tül lehet származtatni a' *dö-jt-et*, így: *dö-l-t*; miből az világlik ki, hogy az *ít* képző nem más, mint a' törzs utóhangu magánszóljából és *l-t* képzők-bül lett alak, így *tanó-l*, *tanó-l-t*, azután *tanó-ly-t*, *tanójt*. Támogatja ezen nézetet a' *segéd* szónak származékai: *segédl*, *segéll*, azután *segélteni*, miből lett *segíteni*. Ezekben tehát az *l j*-re változott volna. De a' *rom-lik*, *bom-lik*, *hám-lik* félék más uton mentek. Nem tudom csalatkozom-e, ha a' *bomlik* szót *bolygatni*-val, a' *hámlik*-ot *haj*-val rokonítom. Vegyük előbb ez utóbbit. A' *haj*-nak gyöke lehet *ha*, mihez *ül* képző járulván lenne *há-ül*, *há-ül*, *há-ml(ik)*, azután *há-ml-t* = *há-nt*. Így származnék a' *bont*, *ront* is *bo-ül*, (*bo-ly*) *bo-ml(ik)*-bül *ro-ül*, *ro-ml(ik)*-bül. A' *dönt* pedig világosan *dőjt* helyett van, ebből: *dö-ül*, *dö-ül*, *dö-ml*, *dö-ntt*, *dönt*.]

H. P.

E) Tör. **j** = magy. **h**.

1) *jedi* (sept), jak. *szättä*; magy. *hét*. — V. ö. még a' török *jet-mis* hetven, a' hol *t*-vel jár a' *jedi*.

2) *jigirmi*, *jirmi* (vingt); jak. *szürbä*; magy. *húsz*.

Nem kérdjük itt, vajjon csak a' *jigir* = *szür*-t adja vissza a' magy. *húsz*, vagy ennek végső sz-jében rejlik a' tizes szám, mint-

hogy itt legelőbb a' szóeleji hangok érdekelnek, mellyeknek valódi viszonylását a' következő példák minden kétségen kívül helyezhetik. [Lásd a' 373. 387. lapot. H.]

3) *jag* (toute espèce de graisse, beurre); jak. *szia*; magyar. *háj*.

4) *janko* (écho); jak. *szanga* (stimme, ruf, geschrei); magyar. *hang*.

5) *jer* (lieu, endroit, terre); jak. *szir* (ort, gegend, érde, land); magy. *hely*.

Az *l=r* féle hangesere magában a' magyarban nem példa nélküli, de úgy látszik még sem olly közönséges és gyakori, mint az árja nyelvekben; alantabb a' *jer*-nek is még egy *r*-rel járó magyar megfelelőjét fogjuk látni.

6) *jar-mak* (fendre, partager en deux), *jar-ik* (fente) *jar-ma* (bûche de bois), *jar-a* (blessure, plaie), *jar-im* (moitié, demi); magy: *has-ad*, *has-it*, *has-ogatni*, *has-áb*; *hason-más*; *hason-lik* (1. gleichen; 2. sich entzweisen).

A' török *jar* gyök magy. *has*-sal való azonosságát támogatja az *r=s*-re nézve *karin* = *has* (bauch). Magy. *hason* talán *hasom* helyett van, 's ekképen tör. *jarim*-mal a' képzőben is egyez meg; jelentése mindenesetre = *fél*, az „egyenlő fél“ értelmében. Legalább elég szép hasonmása magának a' „hasonmás“-nak a' „felemás“, mellyet Lugossy idéz (szócsalád rendsz. 13. I.)

7) *jum-mak*, ezzel *göz*, szem: „fermer les yeux, cligner les yeux“; magy. *húny-ni*, *hunyorogatni*.

Húny-ni van e' helyett: *húm-ni*, a' mint a' vele azonos *kún-ni* *kúm-ni* mutatja. V. ö. jak. *kum* (momentaner schlaf, azaz: szembehúnyás). Még egy alakja e' gyöknek a' magy. *szuny-ad*, a' mirül alantabb, és talán *im* is ebben: *inteni* (im-teni), t. i. szemmel.

8) *jar-in* (demain); jak. *szarszin* (der morgige tag, morgen); magy. *hol-nap*, *hol-val*. — Itt is *l=r* mint *hely* = *jer* példabnn.

9) *jal-an* (mensonge); magy. *haz-ug*, *haz-udni*; *ha-mis*. *Jalan-nak* Kasembeg *jal-gan* tatár alakját hozza föl, melly szerint e' szó világosan *an*, *gan* végzetű részesülője egy már a' törökben nem találkozó *jal* ige-*gyök*nek. Ez megfelel a' magy. *haz-nak* épen úgy, a' mint tör. *el* = *kéz*, *bal* = *méz*, *ol* névmás = *az*, *bulan-mak* (être agité, troublé) = *buz-ogni* (wallen sprudeln), *böl-mek* = *osz-tani*, *osz-lani*. Ezen *jal* ige nincsen ugyan a' jakutban

sem, a' hol *szal* vagy *szil*-t varnók, de úgy látszik, van egy származéka, még pedig — az *l* itt úgy sem tartatthatván az eredeti végbötünek — egy talán eredetibb alakjáé: *szü-müja*, hazugság. Láthatólag az *m*-mel kezdődő képző előtt kiesett valami, a' mi a' tör. *jál* végbetűjének megfelelően; de éppen ez *m*-es képzőnél fogva a' szó nagyon is közelít a' magy. *ha-mis*-hoz (*ha-m-is*), mely tehát tulajdonkép annyit tesz mint: „lügenhaft = falsch.“

10) *jok-us* (montée, pente), *jok-ari* (en haut, dessus); magy. *hág-ni*. — *Jokus* a' gyakori *is* (*is*, *üs*, *ús*), képzőt mutatja föl, mely igékből nomina actionis-t alakít. (p. o. *al-mak*, venni, *alís* vevés. stb.). Értelembeli ellentéte *inís*, *in-mek*, leszállani igétől, 's mondatik p. o. *jokusda inísde*, hegynek völgynek, (bergauf, bergab), mintegy „fölhágásban leszállásban;“ v. ö. *hágó* = „anhöhe.“

11) *jok* (non, nullement); jak. *szuok* (nichtvorhanden, nichtvorhandensein, abwesenheit, nicht); magy. *hi*, *hij*, *hij-ány*.

Ki kell emelni, hogy a' jak. *szuok* még főnév gyanánt használtatik, míg a' tör. *jok* már csak a' „nincsen“ szerepét viszi: p. o. jak. *tusz szuog-u-ttan* = *só hij-á-bul*. 'S annyiaval kevésbbé kételkedhetünk e' két szó (*hij* — és *jok*) eredeti azonosságán, mert az itt igen is lényeges *j* a' magy. *hij*-ban rendszerűen képviseeli a' vastagabb torokhangot: *k*, *k'* (néemely ragaszték előtt lágyulva *g*, *g'*), éppen úgy mint ebben: *háj* = tör. *jag*.

12) *jo-gun* (épais, grossier); jak. *szuon* (dick); magy. *hi-z-ik*. *Jogun*-ban a' *gun*-t képzőnek tekintjük, mint ebben: *jor-gun*, fáradt, lankadt. A' *jo* és *hi*-(zik) közti hangviszony hasonló a' *hij* és *jok* köztihez az előbbi tételben. A' *z-ik* képzőt illetőleg v. ö. *áldozik*, *öltözik* stb.

13) *jor-gun* (las, fatigué); v. ö. magy. *hervadni*. E' két nem egészen egyenlő jelentésű szót vetvén egybe, úgy látszik nekem a' magy. *hervadni* útmutatása szerint, mintha a' török *jorgun* szavában a' fáradt- 's lankadság elnevezését a' hervadásnak induló növények szemléletéből merítette volna. És csak ugyan a' német p. o. a' nagyon fáradtról azt mondja: „er lässt alle glieder hängen,“ mint a' virágról is: „sie lässt die blätter hängen.“ V. ö. ez értelmezésre nézve még a' magy. *csüggni* (hangeln, hängen) és az inkább lélekbeli lankadást jelentő: *csüggedni* (erschlaffen, kleinmütig werden).

F) Tör. **j** = magy. **k**.

1) *jum-mak* ezzel *göz* (fermer les yeux); magy. *kúm-ni*, *kún-ni*.
Lásd : E, 7.

2) *jaz-ik* (dommage, perte causée à quelqu'un); magy. *kár*.
Az *r* = tör. *z-rül* már többször volt szó. Egyébiránt az előhangzónak elmaradásával ide tartozik *ár-tani* ige is.

2) *jejni* (léger), *jengül*, *d-to*; magy. *könnyű*.

Úgy látszik, hogy *jejne* jengni helyett van, 's képzőjénél fogva leginkább közelít a' magy. *könnyű*-höz, míg *jeng-il*-ben a' mellékneveknél néha előforduló *il*, *il* ragaszték mutatkozik. p. o. *jesil*, zöld; *kizil*, vörös.

G) Tör. **j** = magy. **cs**.

1) *japa* (van à vanner); v. ö. jak *szabā* (anschlagen, anprallen); v. ö. magy. *csap-ni*.

2) *jildiz* (étoile); jak. *szulusz*; magy. *csillag*, *csillogni*, *csilámlani* stb. A' közös *jil* = *csil* gyökre nézve legalább nem lehet semmi kétség. v. ö. még *jil-dir-gan*, csillogó.

3) *jilk*, vagy a' *ji* összevonásával így is : *ilk* (boutonnière); magy. *csülk* (öhr, öhse). Az „ostor *telké*“ -nek azonossága a' mi szavunkkal itt a' *cs-t* *t*-hangú eredetűnek mutatja föl; maga pedig e' „*telek*“ még A) rovatra is szól.

4) *jumak* (pelote); magy. *csomó*.

H) Tör. **j** = magy. **sz**.

1) *jel* (vent, soufflé); jak. *tiäl*; magy. *szél*. Ez egyike azon kevés példáknak, hol a' tör. előhang *j*, a' jakutban más hangzó által van képviselve, mint *sz* által. Annyival inkább tanuszkodhatik a' jak. *tiäl* a' magyar *sz* e' szóban *szél*, *t*-hangbul eredetéről. Kérdés támadhat, vajjon nem viszonylik-e már a' tör. *szoluk* is a' magy. *szél* szóhoz? Erre a' felelet adást másokra kell hagynom, — azt fölhozhatnám, hogy *szoluk* főképp csak a' lélekzésről mondatik (*szoluk almak* lélekzeni), ámbár már az „*animus* = *ἄνεμος*“ -féle példa sem engedi, a' *lélekzet* és *szél* tárgybeli megkülömböztetésére sok súlyt fektetni. Jakutul a' *lélekzet* és *lélek* *tin* *).

*) Csalatkozunk-e, ha a' török *szoluk almak*-ot igenesen *lélekzetet*

2) *jüz* (cent); jak. *szüsz*; magy. *száz*.

3) *jüpür-mek* (courir ça et là, faire l'affaire); v. ö. magy. *szapora* (schnell, behende) — Előre *ipar-kodni* igére is kell figyelmeztetni, melyet ugyan e' igetörzshez csatolhatni.

4) *jön-dsi* (qui apprête les laines); magy. *szűl-cs*.

A' török *jön-dsi*, ettől *jön* v. *jon* (laine) = jak. *szon* (pelz), a' közönséges *dsi* képző által, mely főnevekhez járulván értelmileg a' magy. *ész ész-nek* felel meg, madarász, halász stb. E' szerint *jön-dsi* az, ki „jön“-nel, gyapjúval és mint a' jakut *szon-bul* érthetni — szörmével foglalkozik, szóval a' mi *szűl-cs-ünk*. Egyébiránt a' *szűcs* szóban láthatólag a' cs tartja a' tör. *dsi* képző helyét, *szű* tehát képviseli a' *jön-t* (jöng). Ha *ször szűr* is ide találnának tartozni, a' mi míg kétes, mert *ször* = tör. *kül* is lehet*), legalább nem egészen egyeztethetők ama' *szűl*-vel, a' mennyiben *r*-ben még egy új képző járult volna hozzá. De a' *szűcs* sem kölcsönzött szó, az *sz* és *j* közti hangkülömbőség miatt.

5) *javuz* (dur, eruel, féroce, severe); magy. *szigor-ú*.

A' törökben a' szó közepén nem ritkán kiesik a' gutturalis hang két magánhangzó közül, még gyakrabban a' rokon jakutban, a' hol p. o. *uol* = tör. *ogul* stb., 's aztán a' két magánhangzó néha össze is vonatik. Biztos példa volt erre fentebb tör. *jorgan* = *takar-ó* v. ö. *jirmi*, *jigirm* mellett stb. Hogy a' gutturalis ez elmáradását, annak *v* vagy *j*-vé való gyengítése előzte meg, arra intenek némelly a' tatár nyelvekben mutatkozó jelenségek is, melyekről lásd : Böhtlingk. jak. ny. 106. §. E' szerint *javuz* helyett, mely már *jauz*-nak is ejtetik, szabad fölvennünk *jaguz*-t, 's ennek a' *z* és *r* közönséges viszonylásával elég szorosan megfelel a' magyar *szigor-ú*.

6) *jag-iz* (chatain de couleur); magy. *szög* ezekben : *szög-sárga*, *szög-szín*; v. ö. *szőke*, és *szősz* (flachs, feiner hanf, *szőszke* (flachsblond).

Ezek közül *szög* = tör. *jag-iz*, képző nélkül; *szősz* pedig elnevezve a' színről (mint még a' kicsinyítő *szőszke*-bül is kitetszik)

---

venni-vel hasonlítjuk, úgy hogy a' *szol*-uk megfelelne a' finn *hen*-ki, magyar *lél*-ek, és jakut *tín*-nek? Tehát : *szol* = *hen* = *lél* = *tín*. V. ö. a' 394. lapot. H. P.

*) V. ö. *szűz* = tör. *küz*, és *kar* = tör. *kol*.

= *jag-iz* képzőstül, tehát összevonva ebből : *szögösz*, *szögysz* *). *Szöke* szinte kicsinyítő *ke*-vel vajjon e' helyett van-e : *szög-ke*? vagy e' helyett *szösze*? Talán amaz valószínűbb.

7) *jum-mak* (fermer les yeux); magy. *szuny-adni*.

Lásd fentebb E, 7.

F) Tör. **j** = magy. **s**.

1) *jum-sak* (mou, tendre au toucher); jak. *szimszagai* (gelenkig, gewandt); magy. *sim-a*. — V. ö. a' jelentés végett : *simogatni*, *simulni*.

2) *jügrük* (rapide, leste, prompt à la course); *jügr-et-mek* (faire courir); magy. *sürge*; *sürgetni*, v. ö. *sürög-ni*, *sürg-és*.

Sürge stb. e' helyett *sügre*, *sügreni* stb. ugyanazon magyaros hangugratással, mellyel *teher* = *terh*, *tarhó* = tör. *jogurt* (A, 3) stb. *Jügr-ük* is csak származéka a' *jügür*, *jügr* igének (= *sürüg-ni*, *sügreni*, azaz : *sürgör-ni*, *sügreni*), mellynek cselekedtetője *jügretmek*. Tartozik-e ide *ser-ény* (flink) is?

3) *jal* (crinière de cheval); jak. *szial*; magy. *ser-ény*, *sör-ény*.

Tör. *l* = magy. *r*, mert *kol* is = *kar*.

K) Tör. **j** = magy. **ny**.

1) *jaz* (été); magy. *nyár*.

A' törökben még *jaj* is tesz nyarat, jakutul *szajin*.

2) *jala-mak* (lécher); jak. *szalā* (lecken); magy. *nyal-ni*.

3) *jorga* (cheval qui va au trot), és innen : *jorgala-mak* (aller au trot); v. ö. magy. *nyarg-al-ni*.

4) *jüz-mek* (ôter la peau, l'écorce), magy. *nyúz-ni*.

V. ö. jak. *szül* (haut abziehen), a' mellyben egyszersmind jakut *l* = tör. *z* áll elélnke, v. ö. *jalan* és *haz-udni* (E, 9.).

5) *jol-mak* (arracher les plumes, poils ou les feuilles); magy. *nyö-ni*, *nyü-ni* v. *nyüv-ni*, és *nyölni* (lásd : Hunf. tör. m. f. szók. 139. l.).

L) Tör. **j** = magy. **v** és **m**.

1) *jalak* (auge); magy. *válu*.

*) Lásd ehhez másutt is példákak a' 297. lapon.

2) *jil-dir-im* (éclairer, foudre); magy. *villám*; v. ö. *villanni*, *villogni*. A' török gyök kétségkívül ugyanaz, mely a' *jil-diz-ban* (csillag) megvan (lásd: G, 2.); *villogni*-val legszorosabban viszonylik.

3) *jag* (graisse, beurre, huile; magy. *vaj*. *Vaj* és *háj* (E, 3.) tehát összetalálkoznak az egy török *jag*-ban.

4) *jar* (précipice, rocher à pic); jak. *szür* (steiles ufer, berg). magy. *vár*. — Alig kell szólani a' tör. *jar* és *vár* közti jelentésbeli csekély külömbsegrül; szembetünő, hogy *jar* jelentése még általánosabb, míg a' *vár*-é inkább megerősített szikla hegyeket illet. 'S csak ugyan mindig furcsa — ha talán csupán külsőleges is — a' német *berg* és *burg* közti összhangzás *).

5) *jit-ür-mek* (perdre un objet); jak. *szüütär* (verlieren, einbüßen), *szüt* (verloren gehen); magy. *vesz-teni*, *vesz-ni*.

6) *jed-mek* (conduire un cheral, tirer après soi); jak. *szüüt*; magy. *vez-et-ni*, még egy látszólság toldott *et*-es képzővel, mely azomban nincs meg a' *vez-ér* szóban. [V. ö. *szev-mek* és *szer et-ni*].

7) *jilik*, vagy a' *j i* bütük összeolvadásával: *ilik* (moelle); jak. *szili* (mark); magy. *velő*.

Másutt is találni magyar *ó ö* képzőre, mely a' török *ik*, *ik* vagy *ak*, *ek* helyét foglalja. Tekintve azt, a' mit Hunfalvy úr (t. m. f. szók 109. l. jegyz.) ezen *ó ö* képző *a+v*, *e+v*, vagy *a+j*, *e+j*-bül való eredetéről mond, nem lehet kétség, hogy a' *jilik*-nek tulajdonképen a' még a' ragozott *velej*-e alakban meglevő *velej* felel meg tökéletesen.

8) *jük-szek* (haut, élevé), *ju-dsa* (haut, élevé); v. ö. magy. *mag-as*. — *Ju-dsa*-ban a' *dsa* a' különösen melléknevekhez járuló kicsinyítőnek látszik (*dsa*, *dse*), úgy hogy e' szó helyett talán *juk-dsa* v. *jug-dse* fölvehető.

9) *ju-mak* (laver, nettoyer); jak. *szüi* (waschen); magy. *mosni*. Jak. *szüi* kettőshangzójával a' török *ju* egy teljesebb alakjára int, mellybül az *s* is magy. *mos*-ban lesz megfejtendő.

10) *jar* (précipice, rocher à pic); jak. *szür* (steiles ufer, berg), *szür-dāk* (mit steilem ufer, gebirgig); magy. *mere-dek*.

*) Alkalmassint nem lehet ezen 4. alatti szót az 10. alattitól elválasztani. A' magyar *vár*, mellynek megfelelője a' lapp *vaara*, a' vogul *uor* (*uos*), a' törökben *jagar*-t tenne föl, ha jól sejtek. H. P.

A' török *jar* ugyanaz, melyet fentebb 4) alatt láttunk = magyar. *vár*; itt pedig különösen a' jakut *szür-dák* olly tökéletesen megegyez *meredek* szavunkkal, hogy nem lehet ez egybevetést is elég biztosnak nem tartani. Aztán *mere(-dek)* csakugyan mintegy magashangú alakja volna a' *vár*-nak ($m=v$).

11) *jene* (de nouveau, derechef; 2. cependant); magy. *meg*, *meg-int*, *még*. Hangbeli igazolását ez egybevetésnek a' *jeni*-nek, új, e' helyett: *jengi* = jak. *szanga* (v. ö. *szangatik*, von neuem) a' *jene* szóval való rokonságában, sőt csaknem azonosságában találjuk. E' szerint magy. *meg* = *jeng-e*, a' mit *jene* helyébe fölvehetni.

De az értelembeli megegyeztetés szükségell még némi megfejtést, annyival inkább, mert Bianchi két tételével ki nem meríti egészen a' *jene* használatát. Lássuk előbb a' magyar szavakat. Mind a' háromban (*meg*, *még*, *megint*) főleg kétféle jelentésre lehet ismerni, még pedig: 1) egyszerű *hozzáadást*; 2) az ujonnan hozzáadott a' (néha hozzá gondolandó) megelőzővel *ellenkezésbe tételét* fejezik ki. Egyszerű hozzáadást fejez ki a' *meg* ezekben: *én meg te*, *ich und du*; *kettő meg három teszen ötöt*, $2+3=5$; a' *még* = *noch*, *und noch*, p. o. *még egyet*, *noch eins*; *még az is kellett*, *und auch das noch*, *ἐν δὲ καὶ τοῦτο*.

A' hozzáadó szócskák ellenkeztetők ké válása nem alapszik annyira azok eredeti jelentésén, mint a' hozzáadottnak logikai tartalmából fejlődik ki: innen van, hogy több nyelvben találunk ez átváltoztatásra. Legszembetűnőbb példát szolgáltat erre a' latin *et*: *nec miror et gaudeo* (nem is — *hanem*); *nullane habes vitia? imo alia et fortasse minora* (magy. *de*). Lásd a' kolosvári latin-magy. szótárt, *et* alatt, 4.).

A' hozzáadástól az ellenkeztetésre ez átmenetelt szemlélhetjük először a' még a' hozzáadáshoz hajló magy. *még*-ben, a' hol időről mondatik; p. o. *még itt van*, értelmileg annyi mint: „el kelle mennie és tovább is itt van“, vagy: „el kelle mennie, *de* itt van;“ továbbá a' hol közép fok előtt van: p. o. *még nagyobb*, *ἐν μείζων*, értelmileg = „nem csak nagy, *hanem* nagyobb.“

Teljesen kifejlődve ez „adversativus“ jelentés megvan a' mégis-ben: *mégis elmaradt*, *er ist dennoch ausgeblieben*; ámbár itt is az adversativus jelentés mintegy másod rendűségét még e' fordításból fajthatjuk meg, egyszersmind kipótolván a' megelőzőt: „er versprach zu kommen, *und* nun ist er ausgeblieben.“ A' *meg*

is ellenkeztető: *én olvasok, te meg írd azt a levelet, du aber.* A' *megint* szinte: *Holott két csoda jelenék: Elő, mert hogg fejét vévék; Vér nem jára ő nyakából, ... Más csoda megint ez lön: Hogy mennyből angyalok szállának stb.* (Katalin leg., Toldy magy. nemz. irod. tört. II, 216). Ma inkább így mondatnék: „a' másik csoda *meg* ez lön,“ *das zweite wunder aber.*

Egybevetve a' *meg*, *még*, *megint* érintett hozzáadó és ellenkeztető jelentését, kétség nincsen, hogy a' hozzáadónak, eredetiségre nézve, kell az elsőbséget oda itélnünk: már most ennek honnan- voltát is még tovább fürkészhetni. Úgy látszik a' *megint* adja arra a' kulcsot kezünkbe. *Megint* tesz a. m: *wiederum, von neuem*,“ tehát + *újra*: *már megint jő* nem egyéb mint: *már* (egyszer jött és most) *újra jő*; 's e' szerint nem fejthető meg legegyszerűbben ez is: *egy meg egy = egy + újra egy*, *eins zum neuen eins*? A' *még*, melly *meg*-től lényegesen különbözönek úgy sem gondolható, ez értelmezésre nézve már az *is-még*, *is-mét* (*is mént, is mégent*?)-ben talál elég támaszt. Ha a' *megint* néha a' *vissza* jelentéséhez közelít, ez is csak az „*újra*“-bul magyarázható: *elment 's megint jött*, logikailag szorosan így hangzik: „előbb itt volt — *elment* — 's jöttével *újra* itt van.“ 'S utoljára, bár milly elhomályosodott 's néha látszólag semmit sem mondó is a' *meg* ¹⁾ igeelő, itt-ott még átlátszik eredeti jelentése, melly szinte csak erre *megy vissza: újra*; v. ö. *meqlátni, meggyógyulni*, 's sz. Margit életébül e' példa: „*az lélek megtére és meglevenyülle az gyermek*“ = a' lélek *újra* betére és *újra* eleven lön a' gyermek. 'S talán ide lehet vonatkoztatni a' „Magyar nyelv rendszere“-nek egy jegyzetét (130 l.) hogy p. o. *mondom, irom* volna = *dico, scribo*, *ellemen megmondom, megirom* = *dicam, scribam* ²⁾. — Fejezzük be egy kérdéssel. *Magy. maj-d, maj-dan* jelentése olly annyira tér-e el attól, a' mellyet a' *meg*-nek kell tulajdonítanunk, hogy míg a' „*nuper, neulich* stb.“ a' legújabb múltul mondunk, e' szó ugyanez „*újra, ujonnan* = *azután*“-féle értelemben ne mondathassék a' legközelebbi jövőről is? Úgy is a' jövő többnyire már azon igealakban van kifejezve, a' mellyel jár a' *majd*, 's ezen kívül a' „*majd* —

¹⁾ Tem. beszédben *mige* zokoztia vola.

²⁾ Néha [a' *meg* igeelő a' *megint* = *vissza* értelmét tünteti föl; p. o. *elment sétálni*, ha megjön: — *megjött-e már?* stb. *vissza jött-e már.*

majd“ használata is nyom valamit. Aztán a' magyar nyelv szempontjából a' *maj-d* csatlakoznék *meg*-hez, mint Lugossy-kénti mélyhangú alak, míg a' rokon nyelvekre nézve, ha sikerül a' fentebbi egybehasonlitgatás a' törökből is igazolni, leginkább a' jakut szinte mélyhangú *szanga*-t közelítené *meg*.

Forđuljunk a' törökhöz. Bianchi szótárában, adja a' „de nonvean, derechef“-et, 's megegyezőleg e' jelentéssel találjuk a' *jene*-t sokszor vagy egyedül vagy még erősítve az arab eredetű *tekrar* (újra) által, p. o. szultán *Ala-uddin jene tekurinü icsinde ibka itmıs*, szultán *Alauddin* (a' vár) parancsnokát *újra* benhagyván, stb. (bevett várrul van szó, mellynek parancsnoka annak bevételével elvesztette vala tisztjét); *bu jül dakı zahmetimizi cseksüzünler anamın ve benim rakt-csigızlarımızı jene ka'aja göndürelim*, ez évben is vállaljanak fáradozást érettünk: anyám holmiját 's *meg* az enyimet *megint* a' várba küldjük (*megint* — mert taval 's azelőtt is szoktuk volt küldeni); *devleti alıje dosztlarının bu guna tesvisi katirlerine ba'ıs olmajıp jene tekrar hareketimiz Venedik üzeline oladseginda gendilerini agáh ejlejelim*, nem adván okot a' magas birodalom barátjainak efféle aggódására, *újra* (=még egyszer) értesítsük hadjáratunk Velence ellen irányultáru. — E' mondatokban a' *jene* főkép a' magyar *megint* vagy ismét értelmét adja vissza, 's ez leggyakoribb alkalmazása, a' melly Bianchinál 1) alatt ki is van téve. De hiányzik a' *jene* azon jelentése, melly szerint hozzáadó, mint a' magyar *meg* és *még*, v. ö. *otagı merkum nemanık . . . ve zerabı . . . ve tabla tabla süküfe ve eszmar ve sekerlemeler ile tesbib ü tezjin kılindigindan ma'ada jene zıkr olunun otagın her tarafına . . . seskane tufenkler . . . avıze kılınıp*; említett sátor — vánkossokkal, nyúgágyakkal, 's tálakkal tele virágok-gyümölcsök 's csemegékkel feldiszittetésén kívül, *még* a' fentebb említett sátor egyik oldalán karabélyok stb. függesztetének föl.“ A' *jene* hozzáadó jelentése itt különösen *még* a' megelőző *-dan ma'ada*, = *-on kívül* által emel-
tetik ki. „ . . . jazdık üzeline bir kacs esift . . . pisztov ta'bir olunur tufenki szagır ve jene . . . pala ta'bir olunur bi-nazir bir semsir vaz'ile zinet ü ferr virüdi; a' (nagyvezir számára való) vánkosra egy pár pistolynak nevezett kis puska, *meg* egy pallos nevezetü páratlan kard elhelyeztetésével csillogó fény adatott.“ — Az ellenkeztető jelentéssel, mellyet *meg*, *még*, *megint*-ben a' hozzáadóból lattunk kifejlődve, a' *jene*-ben is találkozunk: „Oszman gazı dakı szul-

tán *Ala-uddin zamanında egercse nev'en isztıklal bulmusdu lakin adama ri'ajet idiup kutbe ve szikke jene szultán Ala-ud din adina kilmüsdü* : Oszman Gázi, habár már szultán Alaüddin idejében némileg függetlenségre tett vala szert, de az ő személye iránt való tiszteletből mégis a' fejedelmi imádságot szultán Al. nevére mondatta, 's a' pénzt ugyan annak nevére verette. „*Nimcse tarafından nakzi 'ahde badı olur halet zuhur itmeme üzere meshur dır jene bila mudsib nakz ejlemelerine ihtimal joktur* : hogy a' németek részéről semmi sem történt, a' mi a' szerződést megszeghette volna, tudva van : hogy ok nélkül megszegjék — meg lehetetlen (ok nélküli ő részükéről való megszegésére meg nincs lehetőség).“ — Említettük fentebb, hogy megint néha a' vissza jelentéséhez áll közel : lássuk erre is példát a' törökből *jene-t* illetőleg. „*geldükleri joldan jene csiftliki merkume ırszal olundular* : azon úton, a' mellyen jöttek vala, megint említett majorhoz küldettek (azaz : a' majorhoz visszaküldettek, mert csak egyszer küldettek).“

Utoljára a' *jene* még azon használatát kell itt fölhoznom, melly szerint mutató névmással együtt annyit tesz mint : *ugyan az*, „*'adeti idi ke rakıi öküzlere jükledüip katunlar kal'aja kojarlardı jene ol menval üzere bu miharları öküüz katarlar-ile hiszara götürdüler* : szokása vala, holmiját ökrökre fölpackolván, az asszonyokat is a' várba letenni; *ugyanazon* módon e' vagyonukat ökörmenettel a' várba szállították.“ *Jene ol menval üzere*, szó szerint : *újra azon módon*, mert azelőtt is csak így szokták vala tenni. — Kinek nem jutna itt eszébe, hogy *ugyan* sem egyéb eredetére nézve mint *ujjan*, mind ebben : *ugyanaz ugyanaz*, mind e' szólás-módcokban, a' hol mint a' *meg*, mégis inkább ellenkeztető értelmű : *ugyan kérem, doch ich bitte*; *ugyan mit akarhat csak*, = *doch was mag er denn nur wollen?* A' szó hangbeli alakjárul 's ennek *jene* vel való viszonyárul, alantabb az *új*-szóruul szólunkban egy pár jegyzést *).

Ha visszapillantunk a' magy. *megint*, *meg*, *még* az „*újra*“-féle alapjelentéstől — a' hozzáadás 's az ellenkeztetés kifejezéseig való kifejlődtere, 's más részről a' török *jene* különbféle használatára; a' legszorosabb megegyezést kell észrevennünk a' magy. *meg*, és tör

*) Érdekes az *egyen* — *ugyan*, mellyet Lugossy (hgr. párh. 30.) mint XVII-dik századbeltől fölhoz. (Én az *ugyan-t* a' *hogyan* megfelelőjének tartom, az tehát az *ügy* szónak ragosa. H. P.)

jene között, mely *e'* két szó hangbeli tekintetben semmi nehézséggel nem járó egybevetését, az értelmezésre nézve is igazolhatja csak.

'S immár csak az *a'* kérdés marad még : vajjon *a'* magyar és *a'* török nyelv mindegyik külön fejlesztette-e közös alapból amaz oly annyira megegyező jelentéseket, vagy ezek is már közös birtok gyanánt tekintendők? — egy kérdés, melynek megoldását, — bár milly nagy fontosságú lehet is, — egyelőre mégis csak több illyenmü tények napvilágra hozatalátul kell fölfüggesztenünk.

12) *jum-ur-da* (oeuf); jak. *szim-ik*; magy. *mony*; v. ö. *monorú*. — *Mon* tulajdonkép *e'* helyett *mom*, hasonlókép mint *kún-ik* = *kúmik*, *torony* = *torom*, stb. *Jumurda* gyökerül lásd B, 7.

[*A'* 11. szám alatti jeles fejtögetés ellenére is kénytelen vagyok mondani, hogy 1) *a'* török *jene* *a'* magyar *új* szónak felel meg csak, nem *a'* *meg*-nek. 2) *Meg* és származéka *megint* különbözik *a'* *még*-tül. *A'* *meg* eredeti jelentése megvan *a'* *meg*-ett stbben, latinul post, pone, 's mint illyen, az *el'*, *elő* primus-nak ellensarkosa; *megint* pedig úgy lett, mint az *elején*, *elejént*, *elein*, *eleinte* (*meg*, *mege-n* (*megén*), *mege-n-t* (*megént*, *megint*). *A'* *még*-et *a'* *me(n)nyi* szónak elavult törzsébül és *ig* ragbul kell származtatnom. H. P.]

II.

Eddigelé olyan magyar szók valának *a'* török *j*-elejűekkel való egybevetetegetésnek tárgyai, melyek *e'* *j*-nek, bár milly különféle de mássalhangzót mutatnak föl ellenében. Most olyanokra kell áttérnünk, melyek megfelelnek ugyan egészben *a'* török *j*-elejűeknek, de magánhangzóval kezdődván azon tör. *j*-nek pótlását mutatják. *A'* kiesett előbötük minemüisége nem tűnik ki az egy török *j*-bül, ez maga is különféle eredetü lévén, mint I. alatti rovataink szerint kénytelenek vagyunk hinni, — az csak ott sejtethető némileg, *a'* hol olyan csonkult elejü szó valamelyik *j* mássalhangzós elejü török szóhoz közelebbi rokonságban van (p. o. *új* és *meg* = *jengi* és *jene*). Azomban némelly, ha nem is mássalhangzós elejűekben, úgy látszik, mégis nyoma maradt az eredeti előbötűnek *a'* magánhangzó minemüiségében, mellyel kezdődnek : ez kü-

lönösen illeti az *i-t* és *é-t*, a' mellyekben a' magyarban is egykor meglevő *j**) (mint I, C), és tálán az *u-t*, mellyben egykori *v* vagy a' hozzá legközelebbi *m* (mint I, L.) némi befolyását nem lehet föl nem ismernünk. E' bötükkal kezdjük meg tehát e' II-dik szakaszbeli példákat is.

A) *J-vel kezdődők.*

1) *jaz-mak* (écrire); jak. *szurui* (zeichnen, malen, schreiben); magy. *ír-ni*. — Magy. *r* = tör. *z*, mint sokszor.

2) *jad* (inconnu, étranger), *jad-li* (u. a.); magy. *id-egen*.

3) *jaj* (arc); jak. *szā* (schuss-waffe); magy. *íj*, *íj-ász*.

4) *jirt-ik* (déchirement), *jirt-ül-mak* (être déchiré), *jirt-i-dsi* (qui déchire) magy. *irt-ani*. — Nincsen fölhozva Bianchinál a' *jirt-mak* ige, a' mellyre mind a' szenvedő *jirt-ül-mak*, mind *jirtüdsi* okvetetlen bizonyossággal utalnak.

5) *jer-mek* v. *jir-mek* (blâmer, médire de quelqu'un); *jer-in-mek* (soupirer après quelque chose, en avoir le désir avec peu d'espoir de succès); v. ö. magy. *ír-így*, *ír-így*.

Jer-mek alatt e' példát adja Bianchi: *gönüllüm as jerer*, „mon coeur soupire après, . . . a envie de. . .“ Ezen *as a. m. táp, élelem*; *as jermek*, ételt kívánni, 's a' „soupirer après qch“ mintegy „appetit nach etwas haben.“ Hozzá véve a' *jerinmek*-et, melly alakilag visszaható szenvedője a' *jer-mek*-nek, elég világosan jön ki az, hogy *jer-mek* magában nem tesz egyebet mint „kívánni“ különösen az elégtelenség némi elegyével, a' mibül Bianchi-nak „blâmer, médire“-féle tétele is megérthető. E' jelentésnél semmi sem lehet alkalmasabb a' magy. *ír-így* értelmezésére. Hát még az *így* képző megfelel-e a' török *idsi* nomen actoris-féle képzőnek? 's *írígy* teljesen átfordítva törökre mintegy *jeridsi* volna? (V. ö. I, A, 6).²⁾

6) *jagrî* (croupe de cheval); *szagrî* is azt teszi, 's még: „es-père de cuire, chagrin“; jak. *szarî* (gegerbte renntierhaut) *szārî* (haut vom ende des pferderückens); magy. *irha*.

Hogy *irha* e' helyett van: *ihra*, megfejtethi a' magyar hang-ugratás e' neme, mellyel I. A, 3 és F.; 2 is találkozunk.

²⁾ V. o. *juharfa* — *iharfa*, *jonkább* — *inkább* sth. Lásd: Toldy, magy. nemz. irod. tört. I, 121. l.

²⁾ Az *írígy*, *irégy* a' másik tag hosszú volta miatt nem egyeztetethető *jeridsi*-vel, mellybül magyarban csak *ircs* lenne, mint *bölcs*, *szűcs* stb. A' magyar compositumnak látszik.

7) *jiz-lík* (état de corruption, putrefaction); v. ö. magy. *íz* (mundfáule, krebs). Vajjon az *ev*-nek nincsen-e ide tartozása?

8) *jī-mak* (se gâter, se corrompre, se pourrir); magy. *ív-ík* (a' gyümölcsről). Jakutban van *sziiti* (verfaulen, faulen) ettől: *sziit* (geruch). Láthatólag e' szavak a' 7. alatti tör. *jiz*-zel is rokonok, melynek z-je különösen viszonylik a' jak. *t*-hez. V. ö. még magy. *év-edni*.

9) *jum-mak* (fermer les yeux, clignoter); magy. *in-teni* (*im-teni*). Lásd: I, E, 7 a' hol *húnyni*, I, F, I, a' hol *kúnni* *kúnni*, I, H, 7, a' hol *szunyadni* igék ugyan e' török *jum*-mal vannak egybevetve. Ha nem csalódom, az *inteni* általánosabb és átvett értelmű jelentése a' szemmel való intésből indult ki. [Ha nem *ém(ett)* = ébredt a' törzse, mert a' *lovat ostor*-ral, nem szemmel *intjük*. H.]

10) *janas-mak* (aborder, s'approcher, prendre service chez qu.), *janas-ma* (valet, domestique à gage); v. ö. magyar *inas*.

Janas-mak maga származéka ennek: *jan*, oldal, 's ha tehát az *inas*-beli *in* ugyanaz e' *jan*-nal, az *inas* szó annyit tenne mint: *oldalas*. A' tör. *jan*-t azomban teljesebb alakban sejtem rejleni a' magy: *gyun-ánt*-ban.

11) *jüpiür-mek* (courir ça et là, faire l'affaire); v. ö. magy. *ipar-kodni*, v. *iper-edni* (Lugossy — hgr. parh. 17. l.). Lásd: I, H, 3.

B) *É*-vel kezdődők.

1) *jap-mak* (faire, opérer; bâtir); magy. *ép-íteni*, *ép-ülni*.

2) *jara-mak* (valoir, être bon), *jarar*, (qui vaut qch), *jara-maz* (qui ne vaut rien); magy. *ér-ni* (valamit).

3) *jar-ıs-mak* (s'adapter); magy. *ér-inteni*, *ér-des-ni*.

4) *jak-mak* (brûler, allumer); magy. *ég-ni*.

5) *jal-ım* (tranchant d'un sabre, couteau); magy. *él*, *él-es*.

6) *jer* (place, lieu); magy. *ér-ett*, *ér-t*.

A' *jer*-t már I, E, 5 láttuk = hely, 's itt, gondolom, az *ér*-ben van még egy alakja előttünk, melyben az *r* nem változott *l*-re; ha igazán, akkor szükségképen az *érett*-nek annyit kellene tennie mint: *helyett*. Sok bizonyítgatás helyett szabadjon kiírnom a' Magy. nyelv. rendszeréből, (300 l.): „Használtatik az *ért* rag *helyett* gyanánt, p. o. eszik ő *érted* is, azaz: *helyetted*; *fiáért* apja fizet, azaz: *fiá helyett*.” 'S nem egy esetben még nagyon szembetűnő e' *helyett*-féle jelentés: *kapom egy forintért*; azaz: adok egy forintot, 's megkapom helyette; v. ö. felelni, jót állani, kezeskedni

valakiért; *halok barátomért* = barátom ne haljon, hanem én halok helyette. Törökül is mondatik: *jer-ine*, helyébe, *jerinde*, helyette. [A' magyar *ér* (érett) nem lehet = hely, hanem a' 2. alatti *jara*, finn-*vuoro*, mint a' finn *vuote*, magy. *év*, török *jas*, jollehet *jil* is, mint van *bas*, *beg* és *bir*. H.]

Nehézséget adhatna talán ez egybevetésben a' tör. *l* = magy. *v*. Ezt földeríti különösen az osztják *atl*, *öt*, mellyet Hunfalvy úr *jül*, *szül*, *év* szavainkkal hasonlítgat (M. Nyelv. IV, 213. l.) A' *jül*-beli *l* tehát *t*-bül eredő, mellynek mintegy másodrendű helyettesítőjekint az *l*-en kívül még *z* is föllép, míg más részről magy. *v*-hez viszonylik. A' legalkalmasabb példa erre a' személyes névmások *mi té*: jak. (ragozva) *müt*, *büt* — *güt*; török. (ragozva) *müz*, — *ngüz*, *niz*, (önálló) *biz*, *szis*: magy. *miv tiv*. A' *z*-vel egy fokon álló *t*-eredetű tör. *l* magy. *v*-hez való viszonylására még más példák: tör. *göl* = *ta* *v* *tó* (v. ö. *göm* = temetni), *jöl-mak* = *nyüv-ni* (I, K, 5); *gel-mék* = *jöv-ök*.

C) *U-val kezdődők.*

1) *jeni* (neuf, nouveau); jak. *szanga*; magy. *új* (novus)' *ugyan*. — Legelőbb emlékeztetnünk kell arra, a' mit fentebb a' magy. *meg*, tör. *jene*-hez viszonyultárul láttunk, 's különösen a' *meg* jelentésbeli kifejlődésére, melly szerint az *ugyan*-ra nézve szinte „újra“-féle alapjelentés valószínű. Már most az *új* szó a' tör. *jengi*-nek mély hangú alakját tünteti elénkbe: *jangit* (= jak. *szanga*), 's a' mint *meg*-ben az *m* a' tör. *j*-nek megfelelője, valószínűséggel az *új*-szót *vang*, (vag, vaj) *uaj* útján eredettnek gondolhatjuk; 's *ugyan* az *új*-hoz való magyaros ige-hatarozó. Vajjon benne a' *gy* csak *j*-bül lett-e, vagy az eredetibb *g*-hez (v. ö. *meg*) áll közelebb, nem tesz sok különbséget.

A' *jengi*, *jene* magyar képviselői sorzata lesz tehát körülbelül:

meg (még, megint),	egyetem	— jengi, jene
maj-d (?)	ugyan, új	— szanga *).

2) *jüz-mek* (nager); magy. *úszni*.

*) Az előbbi szakasz 11-hez tett észrevétel után eztjmondom még itt: A' magyar *új* szó nehezen vált *vang* stbibül, mivel finnben *uute*, norvég lappban *odja*, osztjákban *jedep* (lásd a' 397 és 398. lapot).

A' *majd* szó a' *ma* és *ide* (idő helyett, mint mondjuk: *az idén, idétte*) összeolvadásából eredt, mint a' *hajdan* is = ha-idén. Az előszó *ma* = ez,

A' nagyon is hasonló hangzatú jak. *uszun-t* (schwimmen, von todtén körpérn, und vögeln, schiffen) nem tarthatjuk egybevetetőnek, mert a' tör. *j*-nek a' jakutban nem képviseltetése nagyon különös volna. Inkább talán a' *szütiö-lä*-ben (sich baden) kere-sendő a' tör. *jüz-mek* párja, melly itt egyszersmind *t*-eredetű tör. *z*-rül tanuskodnék.

3) *jol* (voie, chemin; manière, façon); jak. *szuol* (weg, spur, geschäft); magy. *út*.

4) *jen* (= *jeng*), (manche d'une robe); jak. *szüak*; magy. *új* (manica). — V. ö. Hunf. tör. ma. f. szók 133. l. Jakut *szüak* azom-ban nem egészen = *jeng*, hanem még képzővel bír; az egészen megfelelő török szó talán *jegek* (jengek)-nek hangoznék.

D) Egyéb magánhangzóval kezdődők.

1) *jaz-ik* (dommage, perte causée à qu.), v. ö. *ár-t-ani*.

Lásd I, F, 2.

2) *jas* (humidité, larme; frais, récent), v. ö. *áz-ni*.

Magy. *z* — tör. *s* : *főz-ni* — tör. *pis-dürmek*.

3) *javri* (petit d'oïseau ou de quadrupède); magy. *apró*, v. ö. *aprólék* v. o. lud-, nyúl-aprólék. — Tör. *v* = *p*, v. ö. *javas* = *jambor* (*jábor*).

4) *je-mek* (manger, jouir, éprouver); jak. *szüä* (essen); magyar. *esz-em*, *ev-ö*.

Az előttünk való gyökrül legújabbán értekezett Hunfalvy úr (M. Nyelv. IV. 217. l.) az osztják *tév-rül* szólta alkalmával. De bár milly kétségtelen is e' gyök nagy kiterjedése az áltaji nyelvekben, ép olly nehéz is, proteuszi változékony alakjaibul egy eredetít megalapítani, mellybül azok kiindultak volna. Tekintsük itt csak a' törököt és a' magyart. Magában a' magyar igében két gyökalak tűnik föl : *ev* és *esz*, egy harmadik *el* ebben : *el-edel* és *el-e-ség* (mint nyereség *nyer-tül*), mellyek még sem származhatnak *elni*-bül. Az *el* alak legközelebb áll *ev*-hez, v. ö. *bov-dog* és *boldog*. Mind a' három alak : *esz*, *ev*, *el* egybevetve a' tör *je*-vel elvesztett mással-hangzós előbötüre mutat, melly I. L. szerint *v* lehetne ugyan, de

---

mast = hoc (tempore, momento), nunc, tehát *majd*, *majdan* hoc (sequente) tempore, azután, mox. Az utóbbiban, a' *ha* relatív jelentésű, 's azért jelent *hajdan* elmúlt időt.

Az *ugyan*-nak nincsen köze ezekhez.

H. P.

más rovatok szerint más is lehetne. Ellemben a' magyar gyök-alakok véghangzói *sz, v, l* a' török *je* hátulról csönkult voltát bizonyíthatják : és talán csak *jej-gü*, étel szóbul (v. ö. *szev-gü* szeretet, ettől *szev-mek*) lehetne néhai tör. *jej*-re következtetni ¹⁾).

5) *jürek* (coeur, courage; ventre, estomac); jak. *sziüräk* (herz, energie, tätigkeit); magy. *erő, erej-e*.

Erzem, hogy néki eleinte ez egybevetés ellen tiltakozni fog 's azt kérdezni : hát *szív-et* jelent-e az erő? és nem felel-e meg csak *szív* a' tör. *jürek*-nek? — Nem merem ugyan tagadni ennek lehetőségét, a' mi a' hangbeli megegyeztetést illeti : de más részről azt tartom, hogy jelen esetben az összehasonlítás két fő kriteriuma, melyeknek együtt kell járni, — az értelembeli és alakbeli megegyezés — mintegy kétfelé vonhatja ítéletünket. Amaz úgy látszik az áltaji szó-hasonlításban olly annyira követelőnek mutatkozik, hogy csaknem mindenütt az értelem teljes azonosságát kívánja, 's aránylag kevés a' tulajdonképi származtatási hasonlítgatás, a' mint az indogermán nyelvész valamelly góth vagy görög, szláv stb. szónak csak gyökét keresi a' szanszkritban, 's nem bánja, ha nincs is ott a' szó maga teljesen megegyező értelemmel. Oka ennek talán az, hogy az áltaji gyökök nincsenek annyira — 's olly határozott alakban megállapítva, mint az árja nyelvekben. De épen az által, hogy az áltaji hasonlításban még nem annyira azonos gyökök, mint azonos szavak kerestetnek, csaknem még nagyobb nyomatékoságot nyer ama' másik kriterium — az alakbeli megegyezés, 's erre nézve kétséget nem szenved, hogy azon hasonlítások legbiztosabbak, melyek nem csak gyökileg hanem képzőileg is azonos szavakat mutatnak föl nekünk. Innen indulva ki, senki sem fogja rossz néven venni, hogy az *erej* és *jürek* közti tetemes alakbeli egyezésre olly sokat adok, többet talán mint a' *jürek* és *szív* közti értelembelire — nem hagyván azomban egészen félre ezt sem ²⁾).

¹⁾ Kétségen kívül az *eledel* szó az *él*-ni szónak származéka; *eledel* úgy vesztötte el a' hosszú é-t, mint *eleven*. A' finn *elän* élek azonkép ereszti az *elo* szót, melly mint a' magyar *élet* vita és victus; *eläntö* — *eled-el* ugyanaz. A' lapp nyelvben is *älätuss* eledel — Továbbá nem bövdög = boldog, hanem = bödög, az *l* járulék.

²⁾ Szerintem a' szüv = jür, a' török *k* képző nélkül, mi talán [nem] halatlan nálunk, p. o. a' magyar *lél-ek* és a' vogul *lil*; így a' török *kumak* és *kun* magyarul *homok*, — de erről szerző is szól.

És ugyan is a' tör. *ek*, *ik* képzőt többször látjuk viszonylani magy. *ej* = ő képzőhez, a' hol a' *j*-t láthatólag a' vastagabb gutturalisbul kell magyarázni; v. ö. fentebb *jilik* = *velej*, *velő*; és még *bölcső* = tör. *bes-ik*, jak. *biszik*; tör. *ilik* (premier) = jak. *ilik* (vorherseiend), magy. *elej-e*, elő. Hasonlókép magy. *ó* képző néha = tör. *ak*, *ik*; a' tör. *jumak* = *csomó*, *kazik* = *karó*, jak. *kuorcsak* = *koporsó*. Annnyival inkább ki kell emelni e' nyomait az eredeti *k*-hangú képzőnek, mert más szavakban a' magyarban is fentartotta magát: *homok* = tör. *kumak*, *szurok* = jak. *szüräk* (pech). Ennyit az *erő erej* szó képzőjéről, a' mihez csak még sz. István legendából a' következő helyet kell idéznünk (Toldy, irod. tört. II, 155. l.): „Az Zoltán fejedelem kedeg Havas-el-földében nagy **erekes** lén és hatalmas stb.“ A' „*hatalmas*“ védbizonyossága alatt az *erekes* nem lehet egyéb mint „*erej-es*, *erős*“, 's ezzel a' magy. *erő erej* hajdani *erek* voltáruul nem lehet kétség. De arrul sem, hogy *erő*, *erej*, *erek* a' török *jürek-ke* alak szerint teljesen megegyező. — Most egy pár szót az értelmezéshez. *Erő* elvont fogalmú szó, még pedig az ember személyéhez kötött 's mintegy benne lakó tulajdonságot jelentő. Mert hogy előbb az emberek vagy legalább élő lények, állatok erejéről beszéltek, mintsem p. o. erős vár-, erős italruul, bátran fölvehetjük.

Már most az ősnépek azon észjárása tűnik föl nem ritkán, melly szerint elvont fogalmu tulajdonságokat vagy lélektani jelenségeket a' testnek bizonyos részeiben, különösen belsejében képzelnek maguknak. Legszembetűnőbb példát nyújt erre a' görög nyelv, melly *χόλος* szavával egyaránt az epét 's a' haragot, bosszút nevezi, 's még csaknem az egész lélek- és észbeli életet foglalja össze e' szóban: *χολή*, *χολήεις*, melly tulajdonkép = ágyékhardt. 'S az „*animus*“- meg *θυμός*-nak nem elég anyagi 's vastag fölfogása tűnik-e ki „*θυμός*“- és szanszkr. *dhūma* (füst)-bül? Hogy a' „*szív*“-nek is mindég nagy szerep jutott a' népek ez úgyszolván lélektani mű-nyelvében, kikiáltják a' „*cordatus*, *concors*, szkr. *szuhrd* (barát = jószívű) egész a' *beherzt*, *gutherzig*- 's a' magyar *szívesség*-ig. Itt csak az jön tekintetbe, hogy mikép fogja föl a' török a' maga *jürek*-ét. *Jürek* neki „*bátorság*, *erélyesség*, 's *jürek-sziz* és *jüreklü* nem szívtelen és szíves, hanem „*gyáva* és *bátor*, *erélyes*.“ A' jak. *szüräk* is Böhtlingk-ként: „*energie*, *tätigkeite*; *szürägü szuok* (szíve nincs) = tunya, rest: természetesen a' ki nem

tesz semmit, tehetetlenek erőtlennek vétetik, mert az „erő“ (szűrök) a' mozgásban, valamit tevésben nyilvánulhat csak.

De oda kell hagynom az erő-nek ebbeli fejtegetését azok ítéletére, kik jobban ismerik a' magyar nyelv szellemét. Csak még egyszer a' „szív-hez fordulok. Úgy rémlik előttem, mintha a' szív és szív-ni közti külső hangbeli összhangzás találná párhuzamát a' török *ics* (bél, belső), és *ics-mek* (inni, szívni) igében, 's jakutban szinte monnó szó *isz*-nek hangzik. És ha csakugyan *szívni* = *ics-mek* (v. ö. *tüttün ics-mek* = füstöt szívni, dohányozni), nem látom be, miért nem lehetne *szív* (cor) is = *ics* (bél, belső). Hunfalvy úr is a' *szívrül* azt mondja (tör. m. f. szók 136. l.): „A' *szív*, *szü* középsőt, belsőt jelent, 's innen azonos itt ott a' *bél* szóval. Faludi tehát nagyon jól mondja: „tél szívében vagyunk“ azaz *tél közepén*. Szuomiban is *sydän-talvi* tél szíve, közepe, *sydän-yö*, éj szíve, közepe *).

Függelék.

A' fentebbi I és II szakaszban összeállítván egyes példákból a' török *j* előhangu szókhoz viszonyuló magyar hangokat, jelen értekezés befejező pontját érte volna el. Azomban legyen szabad még néhány sejteltetésemet fölhoznom, még pedig először egy I.) alá besorozandó hangképviseletetési rovatot, mellyet ott a' példák csekély száma és nem elég biztos volta miatt nem akartam fölvenni, másodszor a' többi rovatokhoz járuló egy két példát toldalékol 's egy pár sz-elejű jakut szót, mellyeknek hihetőleg török *j*-elejűek feleltek vagy felelnének meg.

Török **j** = magy. **l** (?)

1) *jegen* (neveu, petit fils); jak. *sziin* (enkel); magy. *legény*.

A' jelentésbeli megegyezés nem egészen tökéletes; azomban úgy látszik, a' tör. *jegen*-nel legközelebb rokonságban áll *jeg-it*, *jig-it* is (jeune homme brave) akkép, hogy monnó szó eredetileg csak „fiatalt, fiatal embert“ jelentene.

*) A' finn *sisä* bel, belső, p. o. *sisä-maa* belföld, azután származéka *sisä*llys bél, intestina stb. úgy áll a' *ssä* raghoz, melly *ben*, *bant* jelent, mint a' török *ics* az illető török viszonyítóhoz. De a' finn *sisä* — *ssä* és *sydä*mä (*sydän* — szív) közt különbség van, mint van a' magyar *isz-ik*, *irék* (török *ics-mek*) és a' *szív* között. A' találkozás mind a' mellett figyelemre méltó. H. P.

2) *jap-rak* (feuille d'arbre, de papier); jak. *száb-irdük* (blatt); magy. *lev-él*. — Itt meg az összhangzást a' gyökre (*jap*, *száb*, *lev*) látjuk szorítkozni, 's a' magyarbul még *lev-egni*, *leb-egni* tarthat igényt tekintetbe vételre. Egyébiránt épen ez ige deríthetné talán föl a' török és jakut szavakat is.

3) *jan-mak* (être brûlé), *jan-gin* (incendie), *jan-dür-mak* (faire brûler, allumer); v. ö. magy. *lán-g*.

A' törökben még *jak-mak* is „brûler“, a' mellyhez (II. B, 4) a' magy. *égni*-t viszonyítottunk, és talán *gyuj-tani*-t is szabad viszonyítani. Mert úgy látszik *jak-mak* a' *jan-mak*-tól abban különbözik, hogy amaz inkább a' tűz hevére 's az anyag általa való fölemésztésére, emez inkább szemlélhető lobogó fényére vonatkozik. Erre a' *jan-gin* (incendie) is int némileg, 's más részről a' magyar „pipára *gyujt*“ 's „a' pipa *ég*“ mert nem jár lánggal. Magyar *láng*-ban a' *g* mint képző talán a' török *gu*, *gü* (*gi*, *gi*) képzőnek felel meg: p. o. *szev-gü*, szerelem, *szev-mek*-től, 's *lán-g* átfordítva törökre volna: *jan-gu* v. *jangi*.

4) *jene* (de nouveau; cependant). v. ö. *leg*(nagyobb).

Vonatkozólag a' *jene* magy. *még*, *még*-gel való öt egybeállítására (I, L, 11.), úgy rémlik előttem, mintha a' „*leg*nagyobb“ tulajdonképen „*még*nagyobb“ volna, efféle értelemben: „*még* nagyobb. Tekintetbe véve a' többnyire csupán erősítő szócskává lett *meg* igeelöt, 's hozzávéve, hogy az *új* = *jengi*, jak. *szanga* (II, C, 1) szemközt *meg*-gel a' török *j* magyar *c*-általi képviseltetésére mutat, 's még azt is, hogy magy. *lép-ni* hajdan *vép-ni* volt, csaknem egészen valószínűvé válik, hogy *leg*-ünk legközelebb *veg*-ből változott át jelen alakjába. Lássuk, mit mond Toldy (magy. nemz. irod. tört. I, 201 l.) a' melléknevek régi fokozásáról: „A' hasonlítás másod foka — a' távolító *tól* *től*-lel közvetítettik; — a' harmadik fok pedig mindenkor a' *mend* *menden*-nel képeztetik így: *minden emberektől bűnöst*; megölöm ő miheknek *mindtől szerelmesbét*, azaz mindeneknél szerelmesbjét. A' *leg* még nem fordul elő.“ Toldjuk meg az utóbbi példát, melly a' mostani nyelv szerint felső fokot kívánna, 's lesz: ő méheknek *mendtől még szerelmesbét*, 's hagyjuk ki a' könnyen kipótolható *mendtől*-t: ü méheknek *megszerelmesbét*, 's a' mi *legszerelmesbjet* meg van fejtve. A' *legesleg* is ebből könnyen érthető, 's a' *legott* p. o. világosan = *még ott*, azaz:

tovább halasztás nélkül. [Ez nem világos. *Még nem meg*, 's kétlem, hogy ez **leg** volna H. P.]

Török **j** = magy. **r** (?)

jög-mak (amasser, entasser), *jögün* (monceau, tas);
magy. *rak-ni*, *rak-ás*.

T o l d a l é k o k.

I. A)-hoz :

(J.) *jük* (fardean, charge); magy. *teher*. — Igaz, hogy hiányzik a' török szóban az *er* képző, 's megvan az *agër*, nehéz, szóban; azomban valamieskét nyomhat az is, hogy a' tör. *jük-lü* egyaránt mint a' magy. *terh-es* gravidus-t tesz.

(10) *jüz* (face, visage); jak. *szüsz* (stirn) v. o. magy. *tükör*, *gyükör*. *Tükör* lehet e' helyett: *tüköz* (mint *ökör* = tör. *ököz* stb.). A' hosszú *ü* a' jak. *szüsz*-ben gutturalis hang kiesésével járó összevonásra (v. ö. *takar-ó* = *jor-gan*) mutat. *Jüz* tulajdonképen tesz superficiest, p. o. *szu jüzi* = viz színe, 's ha „képet“ is teszen, különösen a' lapos homlokra kell azt érteni, mint a' jakút *szüsz* jelentése is mutatja. Ha ekkép fölfogjuk a' viz „*tükrét*“, ez talán nem annyira tropusnak veendő, mint a' német „*wasserspiegel*“, sőt megfordítva a' viz *tükre* legeredetibb s' legtermészetszerűbb prototípusa lehet még akár melly mai pipere tükörnek is.

I. B)-hez :

(9) *jan* (coté; flanc, profil). v. ö. magy. *gyan-ánt*.

Törökben is *jan*-bul származik *jana* (= *jan-ga*, *jan* dativusa) = felé, felől, megelőző távolító *dan* raggal. p. o. *benden jana* = részemről, t. k. *tölem* valami *felé*; *schrden jana*, a' várostul ide *felé* = a' város *felől*. Ugyan-e *jan*, oldal, fél gyanítható *gyan-ánt*-ban, hasonló képzővel vagy helyesebben raggal mint *alant*, *fent*, *künt* stb. E' szerint *gyan-ánt* tenné: *oldalán* valaminek, azaz *mellett*, *neben*; v. ö. deák *juxta* = *neben*, 's aztán hasonlítólág = *gleich*, *gleichwie* *).

*) A' *gyanítani* igének értelméből a' *gyanánt* értelme is kivehető, melyben nem lappang az *oldal*. Egyébaránt így kell taglalni: *gyan*, *gyana*, *gyanánt*, mint *mege*, *megént*.

(10) *jak-mak* (brûler), *jak-il-mak* (être brûlé); magy. *gyúl-ni*. — Lásd fentebb (Függelék, 3.). A' *j gyuj*-taniban hasonlóképp még maradványa egykori vastagabb gutturalisnak, mint *dőj-teni*-ben (= *jik-mak*, I, D, 2). *Gyulni* = *jakil-mak* párhuzamos *dőlni* = *jikil-mak*-kal. [Lásd az I. D. 2-höz adott észrevételeket. H.]

I. F)-hez :

(4) *jilan* (serpent) v. ö. *kigyó*. — Tán a' magyarban is volt valaha *kiló*, melly *kilyó-kijjó-kigyó*-vá lett? Vagy *jilan*-ban az *l* nem eredeti? Az *ó* képző tör. *an, jan* helyett, v. ö. *takar-ó* és *jor-gan*. [A' *kigyó* votjában *kőj*, finnbén *kyy* és *kyttö*, lappban *quovdde*. H.]

I. G)hez :

(5) *juvar-la-mak* (tourner, rouler) v. ö. magy. *csavar-ni* (?), *csavar-ogni*.

I. H)hoz :

(8) *jiv* (ourlet, aiguille, instrument pour séparer les cheveux sur la tête), v. ö. magy. *szeg-ni* (säumen) *szegély* — és *szeg, szög* (nagel). A' törökben *jiv* mind a' két különböző értelemben ép olly egyenlő mint a' magy. *szeg-ni* és *szeg*. Föl lehet tenni, hogy *jiv*-ben a' *v* eredetibb gutturalis helyett van.

(9) *jasz-mak* (étendre), *jaszi* (étendu, large), stb; v. ö. magyar. *szer-te, szer-ént*. — *Jasz* gyököt egybe függeztettük a' magy. *tér*-rel (I. A. 5). Jelentése szerint *szer*-(te) is azonosítható *tér*-rel, de alakilag is, minthogy *sz* viszonylik tör. *j*-hez, és *t*-bül is ered nem egyszer. *Ország szerte* tehát mintegy *ország terett* azaz : az ország *terjedtében*; *szerte* széellyel, = *weit und breit* (szél, széles), a' hol a' *szerte* főleg a' hosszában való, egyenes irányban való kiterjedést kifejező; *szerte szerint* ellemben kétszer ugyan e' *szer-t* mutatja föl. — Kérdés, vajjon a' *szerint* közönséges jelentése (= *secundum, nach*)-mintegy „*terént-bül* megfejtethő-e? Ha „*hosszszatt*“-féle értelemben fogjuk föl (v. ö. *szerte* széellyel — a. m. *hosszszában széliben*), megvan a' latin „*secundum*“ 1) „*secundum flumen* 2) *secundum naturam, legem* stb.).

I. K)-hoz :

(6) *jaka* (collet, pan de robe); jak. *szaga* (kragen); magy. *nyak*. *Nyak* alkalmasint főleg a' hátulsó nyakról értendő, a' mire e' szólásmódok „*nyakára hágni, törni*“ intenek. Ezt pedig a' gallér födi, 's miért ne nevezetethetnék *jaka* szóban a' gallér épen úgy

a' nyakrúl, mint mi is a' ruha hátát mellét stb. mondhatjuk? *Jakala-mak* származott igével a' török nem él különben, mint a' magyar a' „nyakon kapni“-val (beim kragen nehmen).

I. L)hez :

(13) *jasz-mak* (étendre), *jazi* (plaine, champ); jak. *sziszi* (fläche, feld, wiese); magy. *mező*, *mezej-e*.

Hát még egyszer *jasz-mak*, ugyan azon *jasz* gyök, melyet fentebb I. A. 4—5. ez alakban is : *jaj*, a' magy. *táj*, *tér*, *tár*, *terem* stb.-vel, 's épen most *szerte*-vel is hasonlítottunk egybe. De *mező* és *tér*, *terem*! Kissé furcsa. Azomban ki kell emelni, hogy *mező* térséget jelent, nem földet mint anyagot (v. ö. *tér* *mésző*), tehát valóban a' „campus.“ Továbbá figyelmet érdemel, hogy *mező*-nek *ő* = *ej* képzője van, melyet már többször láttunk megfelelni a' tör. *ek*, *ik* képzőnek. Ennek elég nyoma van még a' jak. *i*-ben (*szisz-i*). Mert a' jakutban, mint a' magyarban *ej* lett *ő*-vé, néha az *ik*, *ik* összeolvad *i*, *i*-re (jak. *szili* = tör. *jilik*, = magy. *velej*, *velő*), néha ez már az oszmanli törökben is történik. A' *mezej*-hez megkiváncsoltat *ik*-es török szó, pedig — a' *jasz-jaz*-zal azonos *jaj* gyöktől — *jaj-ik* (étendu), ámbár nagyon is látszik, hogy a' tör. *jazi* is csak elvesztette végső *k*-ját. *Mez* azomban annyiban közelebb áll *jaz*-hoz mint *tér*, *ter*, hogy a' *z* nem változott *r*-re. E' szerint teljes megegyezést, mind gyök- mind képzőre nézve, föl ismerhetni következő szavak között : *táj-ék*, tör. *jajik*; *mezej*, tör. *jazi*, jak. *sziszi*.

Hát a' *messze*!? v. ö. német : „von weit her,“ 's más részről : „das weite suchen“ stb.

II. A)-hoz :

(12) *jül* (an, année). Honnét van a' magyarbar az *idén*, az *idei*? és *idő*? — Fentebb soroztuk be (II. 13) a' magy. *év* = *jül*-t, 's itt még az *esz-tendő*-nek kellene talán tekintetbe jöni. Ezen *esz* is ama' t-hangra mutat, melyből az *l*-t a' török *jül*-ban mégis kell eredtetni; ilyen pedig megvan *idej*(-e)-ben, mely világosan tesz évet, az *idei*, *idén* szavak tanuskodása szerint. *Idej* tehát valaha jedej volt-e, és *jed* = tör. *jül*? 'S ez *jed*-bül kell- emagyarázni az *év*-et és *esz-tendőt*? Gyanítom, miszerint *idej* eleinte valamely év szakot jelentett, 's aztán csak az *év* és *idő* (tempus) jelentésére alkalmaztatott. [Én az *idő* szót a' finn *ikä*, *iän*-nel hasonlítom, mely =

aika, ettől pedig *ajastaika* = esztendő = időből idő. Így lett-e az esztendő is? H.]

II. D)-hez :

(6) *jat* (armes), különösen összekapcsolva ezzel : *jarak*, mely szinte fegyver és „apparatus“-t teszen : *jat jarak*; v. ö. magy. esz-köz. [Az esz (köz) alkalmasint a' finn as-et = instrumentum. H].

Jakut szavak,

mellyeknek előbötüje, a' magyarral való egybevetés mellett, török j-t látszik föltételezni.

1) *szim* (gedrängt voll in etwas legen); magy. *töm-ni*.

2) *szim-ü* (auf putzen, zieren), *szim-ük* (verzierung, putz); magy. *hím*, *hím-ezni*.

3) *szäri* (heer), magy. *sereg*. Böhtlingk fölhozza e' tatár szót is : *csiri* és *csirik*, mely a' jak. *i* képző *ik*-ből való eredetét bizonyítja, nem kevésbbé maga a' magy. *sereg*.

4) *szüräk* (harz), tatárul : *jüräk*; magy. *szurok*.

5) *szil* (speichel); magy. *nyál*. -- Másképp is *nyalni* ige = tör. *jala-mak*.

6) *szir-ai* (gesicht); magy. *ar-cz*,

7) *jak-tar* v. *dsak-tar* (frau, ehefrau); magy. **öz-vegy**. Kell hogy megfelejsem az egész **öz-vegy** szót, mely, ha nem csalatkozom — egyes részei szerint a. m. „*orba mulier*.“ Az „özvegy“ a' törökben egyszerű szóval *tul*, mely jakutban kicsinyítő képzővel bővítve *tul-ajak*, árva. Ebből kitetszik, hogy tulajdonképi értelme nem „vidua“ szorosán véve, hanem „orbus, árva.“ A' török pedig „vidua, viduus“-ra szorítkoztatta a' szót, ha csak nem valamelly „mulier“-t jelentő szó „ex usu“ kimaradt. Mert a' jakutnak a' vidua“-ra csakugyan a' *tul* szón kívül kell még a' *jaktar*, nő, 's neki özvegy : *tulajak jaktar* = árva nő. Ez természetszerű elnevezésének az özvegynek, gondolom, megfelel az *özvegy* szó maga, csak hogy *tulajak* helyett a' nem bővített *tul*-t kell keresni az *öz*-ben, a' *vegy*-et meg a' *jak*-ban *jaktar*-bul; tehát *özvegy* = *tul-jak*. És hogyan? Török *l* viszonylik magyar *z*-hez (lásd fentebb I. E. 9.), a' szó elejü *t* meg kiveszett, mire a' legbiztosabb példa magy. *es-ni* = tör. *düs-mek*, jak. *tüsz*. Így ered *tul*-bul magyar. *tuz*, *uz*, *öz*. A' *vegy* a' *v*-re nézve I. L. rovatunk alá tarto-

zik, 's lehet *veg* helyett, magashangúlag felelvén a' jakut *jak*-nak. Így megvan az *öz-veg*, *özveg*, *öz-vegy*. Hogy a' szó egyaránt magashangú lett, talán az okozta, hogy elébb *vegy* volt az, ellentétben a' jakut *jak*-kal. Mert végzetre ezen *veg*, *vegy* nem egyéb mint *nö* azaz *nej*(-e)- v. ö. Magy. Nyelv. IV. 204 lapon az osztják *neng*, melly különösen arra is jogosit, hogy így taglaljuk a' jak. szót: *jak-tar*. 'S ha több példa volna, az *n* is járulhatna még — főleg *ny* és *m* mellett a' tör. *j* magyar képviselőihez.

Ennyit a' *j*-elejű török szókrul, mellyeknek rokonpárjait némileg találhatni a' magyarban is. De maradnak még török *j*-elejűek, mellyek vagy nem léteznek a' magyar nyelv szókincsében, vagy ha léteznek, még nem tudtunk rá ismerni. Azomban nehezen hiszem, hogy a' fentebb tárgyalt hangképviseletési rovatokon kívül még új kerülne ki azon maradvány sikerült egybevetésébül is *) — De más kérdés támad bennünk szükségképen, ha az egy török *j*-hez viszonyuló különféle magyar hangokat tekintjük a' *t*-től fogva egész a' *v* és *m*-ig, hogy micsoda viszonyban vannak ezek voltaképen azon török szóelejű *j*-hez? E' kérdés megoldása nem tartozik ugyan ezen, csak tények összeállítására szánt értekezés főadatához: azomban formulázzuk legalább határozottabban. A' kérdés gondolom nem az, hogy mikép lett az egyféleségbül, (tör. *j*) a' többféleség (a' magy. *t*, *gy*, *h*, *sz* stb.), hanem megfordítva, mikép lett a' többfélebül az egyféle? Vagy részletesebben — mert úgy lehet körülbelül összefoglalni ama' magyar hangokat: mikép lett *T*-, *K*-, *Sz*-féle hangokbul, és nasalisbül a' török *j*? Erre nézve figyelhetünk arra, hogy a' törökben (mindig értjük az oszmanli nyelvet), jelenleg nincsenek lágyult hangok, mint a' magyarban *ty*, *gy*, *ly*, *ny*. De biztosan állíthatni, hogy léteztek valaha; máskép meg nem volna fogható, hogy mikép állhat *p. o.* a' tör. *ajak* láb, jak. *atuk* mellett; *j*-bül soha sem lesz *t*, de igen is *t*-bül lesz lágyulva *ty*, ez meg a' kiejtésben összeolvad *jj* és *j*-re, mint ez a' magyar lágyult bötüik tájonkénti kiejtése is hangosan

*) Legfelebb *g* — *gy* és *k* mellett, (v. ö. *gyümölcs* és *gümö*, tör. *jemis*), vagy *n* — *m*, *ny* mellett.

bizonyít. Tehát a' hajdani *atak*-bul lett *atyak*, *ajjak* és *ajak*. E' szerint *T*- és *K*- féle hangra visszavezethető török *j*-t, tulajdonképen csak az illető lágyult *T*- és *K*- hang helyettesítője gyanánt tekint-hetjük*). Továbbá arra is lehet figyelni, hogy a' török jelenleg az *s*-t, mint *m* és *n*-t is, nem kedveli a' szó elején, a' hol csak szerfelett gyéren találkoznak e' bötük. Az *s* pedig sok esetben csak lágyult *sz* = *szj* (v. ö. a' német *sch* = eredeti *sk*, tájonként még *sz*+*j*-nek ejtve); lágyult *n* van a' magyar *ny*-ben, magy. lágyult *m* ugyan nincsen, de nem tudom, az *m* és *n* közti hangtörténeti szoros viszony mellett nem helyettesíti-e ezt is a' *ny*? (v. ö. régi *torom* most *torony*). E' szerint a' hol tör. *j* megfelel magyar *sz*-nek (ha csak ez maga nem lett *t* vagy *k* hangbul), továbbá eredeti *m*-nek és *ny*-nek, (a' hol már megvan a' lágyulás): ezt megint csak a' nem kedvelt *s* (= *szj*), lágyult *m* és *n* helyettesítőjének tarthatjuk. (Tehát ha *jagri* mellett *szagri*-t is találjuk, az előbbi nekünk *szjagri*-t ér). A' mi végre a' *v*-t illeti, ez legközelebben csatlakozik *m*-hez, mint egy két példa is megmutatta: *vár* és *me-re-dek*, *meg* és *új*, *ugyan*, a' hol *v*-bül való befolyást vettünk föl.

Egyébiránt ez nem volna annyira csodálatos, hogy ugyan ez egy hang olly külömbféle hangokbul eredhetett és eredt volna: de már azt miképen fogjuk föl, hogy két vagy több külömböző elejű magyar szó ugyan csak egy török *j*-elejű szónak feleljen meg, mint p. o. *tér* és *mez-ő* tör. *jasz*, *jaz*-nak? Hát *t* és *m*? Nem képtelenség-e azt hinni, hogy *t* *m*-bül lett, vagy megfordítva, vagy hogy csak a' török *j* közbevetése által, mellyhez monnó bötü viszonylik, vannak magok is összekötve? Itt és hasonló esetekben egy láncznak két végszemét láthatni — a' többit is talán elé fogja hozni a' tágasbra terjedő nyelvhasonlítás, egyszersmind a' néha nem kis nehézségeket előgördítő hangelsőbbbségi kérdést is megoldogatván. De még egyszer visszatérve a' *t* *m*-féle példára szabadon ide beigtatnom egypár hasonnemű esetet Böhntlingk jakut nyelvtanából, mellyeket ott „látszólagos nem rokon hangok“ viszonylásául ad: jak. **takir** és **bakir** egyaránt = görbe; *tarbak*, digitus, melly világosan = tör. **barmak** v. **parmak**; **bügüi** (in die knie sin-ken) és **szügüi** (sich auf die knie stellen). Gondolom a' *takir* és *ba-*

*) És csakugyan a' tör. *jedük* előfordul még mint *gedük* is, *jene* mint *gene*.

kör, vagy *tarbak* és *parmak* nem különbek a' *tér* és *mező*-nél. Ilyenek lehetnek néha igen is furcsaságok, de mindamellett tények, mint természettünemények, melyeknek valódi okait még meg nem tudták fejteni a' természettudósok.

Végre kell hogy Böhtlingk egy nézetét érintsem a' török szóelejű *j* felől, a' mennyiben ez jakut sz-hez viszonylik. „Szóelejű tör. *j*-nek, azt mondja, (81. l.) rendszerűen megfelel jakut sz. Afelőli nézetem, hogy itt általában *j* az eredetibb, támogatására, egy másik jelenségre is kell figyelmeztetnem, arra t. i. hogy török-tatár szóelejű *sz* a' jakutban rendesen elvetetett. Következtethetni, hogy volt egy idő, midőn a' jakutnak szóelejű eredeti *sz* már nem levén inyére, ezt előbb *h*-ra vékonyítván, végre elveté. Ugyan akkor a' szóelejű *j*-t sem kedveli vala már, mely ez okbul vastagodván *ds*-vé, 's végre, mikor az eredeti szóelejű *sz* már teljesen gyengítve vagy egészen eltűnt volt — 's egyszersmind a' jakut előhangú *sz*-íránti ellenkezésével is fölhagyott — *sz*-szé vált.“ Böhtl. szerint, hogy jól értsük, p. o. a' mostani jakut *än* (te) = tör. *szen*, valaha jakutul is *szän* volt; ellemben a' mostani *szuorgan* = tör. *jorgan* hajdan jakutul is *juorgan* volt. A' *szän* lett volna *hän*-né és *än*-né; *juorgan* meg *dsuorgan* és *szuorgan*-ná. — E' hangfejlődés — vagy inkább hangfejlődtetés, magában véve talán lehetséges; de nézzük a' föltételeket, melyeken alapszik. Először az tétetik föl, hogy a' jakut valamely időben nem türi vala az *sz*-t a' szó elején, 's azért elvetette, míg a' török megtartotta: de honnan van az, hogy mégis, a' mit Böhtl.-nek is meg kell engednie, hogy mégis sok szóban fennmaradt az eredeti *sz* mind jakutban mind törökben? (p. o. tör. *szerin*, hüvos = jak. *szörön* (és nem : örün); tör. *szan-mak*, gondolni = jak. *szanā* (u. a.) stb.). Föltétetik továbbá, hogy a' jakut az *sz*-elleni ellenszenvével megint fölhagy, hogy az eredeti *j*-t átídomíthassa *sz*-szé. Ez meg nem igen valószínű, sőt csak nem mesterkéltsé magyarázás. De ne fűzzük tovább ez ellenokoskodást, 's inkább mondjuk meg, mi nekünk valószínűbb. — A' jakut szóelejű *sz*-nek eredetijeként mindig *j*-t állítani föl, nem lehet. Igaz, hogy sok példa található, hol jak. *sz* = tör. *j*, de bizony nincsen több 50–60-nál; a' mi pedig a' *j*-elejű török szavakból marad, az csaknem 3-szor ennyi. Ez vagy nincsen fönmaradva a' jakutban, vagy más bötük által van visszaadva a' tör. *j*. És csak ugyan találkoztunk már egy pél-

dával, hol jak. *k* tör. *j* (*kum* = tör. *jum*-ma, I. E. 7.), tovább *t* ebben: *tial* = *jel*, szél; *tomtoruon* = tör. *jumru*, domboru, (I. B. 8.); *tölön*, (flamme) = *jalín*. De mégis azon 50–60 példa olyan jelenség, melytől a' rendszerűség bélyegét el nem tagadhatni, 's melly okadatoló magyarázatot követelhet. Ez, gondolom, abban keresendő, hogy a' jakut nyelv a' török ágtul még el nem váltakor, mind jakut- mind törökben számos szavak elején különféle hangok, különösen *k*, *t*- félék lágyultak vala: tesztem p. o. *jorgan* lett volna akkor jakutul *tyuorgan*, törökül *tyorgan* (mert magyarul *takar*-ó), a' *jigirmi* (= *szürbű*) lett volna jakutul: *kjürbű*, törökül *kjigirmi*. Addig együtt jártak volna a' jakut meg a' török; aztán elváltak egymástól — 's mindegyik külön úton tovább fejlesztette a' közös hangzót: még pedig a' török- a' lágyulásnak engedvén a' tulsúlyt, 's elvetvén a' *k* és *t*-t, úgy hogy csak *j*-je maradt; a' jakut megtartván ugyan a' *k* és *t*-t, de engedvén a' lágyító *j* általi sziszegősítésnek, ugyan akképen, mint a' görög számtalan sz-jét *k* és *t*-féle hangokbul csak következő *j* vagy *i* befolyása alatt fejlesztette ki. (p. o. *διακόσιοι* doriailag: *διακάτιοι*, *μέσος* = *medius*, szkr. *madhja*, *ελάχισων* *ελαχίων* helyett, stb. stb.).

Így megfejtethető sok példában a' jakut *sz* tör. *j*, a' nélkül hogy a' jakutnak — tényekkel ellenkezőleg — szó elejű *sz* iránti eltűnő 's megújuló hajlamat kellene tulajdonítani. Tővábbi magyarázást, a' hol ezzel be nem érjük — szolgáltatasson tágasb körű nyelvhasználat — 's azt a' szíves olvasó nem is fogja kívánni csekélységemtől, ki e' téren ez első kísérletemben néhány tények összeállításánál egyebet nem tűztem ki czélul.

BUDENZ JOZSEF.

Szófejtőgetések.

(Miért mond a' nyelv valamit úgy és nem másképp?)

A' szók alapja mindég vizsgálódásra ingerel. Azt szeretnők tudni, miért teszen p. o. *hó nix-et* és *luna-t* a' magyar nyelvben? 's hajlandók vagyunk gondolni, mintha a' szó hangjaiban, tehát itt a' *h*, *ó* (*a+v*) hangokban rejlének az oka. Ezen alításon épült azon tan, mely a' bötüknek vagy hangoknak őseredeti értékét akarja meghatározni. Ámde a' nyelvek történetei nagyon kétséssé teszik ezen tant. Nemcsak a' rokon nyelvbeli szók hangjai különböznek egymástul, hanem egy azon nyelvbeli szók is változnak idő folytával. Lehet ugyan tagadni a' rokon nyelvek létét, vagy rokonságukat: de már azt, hogy a' mai magyar nyelv hangjai egyben másban sőt sokban is elváltoztak a' Temetési beszéd óta, senki sem tagadhatja; valamint nem tagadhatni, hogy a' mai nyelvnek vidékenkédi ejtése is csakugyan különböző. De a' rokon nyelvek is megvannak, 's rokonságuk nemcsak a' nyelvtani alkotmányban, hanem egyes szókban is áll. Bizonyosan nem kevésbbé rokonok a' fej, fő, pää, pea, bej, beg, bas, basz, päng, pank, ponk; — a' pyy, pii, fog, pang, pin'; — a' csalbme, csalme, silmä, szem, szin stb. szók, mint azonosak a' magyar nyelv történeteiben belül az ig és jog, irg- és jorg-, tanojt és tanít, kedig, penig és pedig, mevet és nevet, vép és lép, lármonyia és hármonia stb. 's annak vidékein jelenben az ouma és alma, szouma és szalma, a' sir-ájuó és sir-ásó, bihuó és bival, csér és sár (lásd a' göcseji nyelvjárást Tork. Sánd. M. Nyelv. II. 403 stb.) stb. Ezen három sőt négy sora a' tényeknek, úgymint a' mai nyelvnek vidékenkédi különbözősége, az egy nyelvnek időbeli változása, a' rokon nyelvek megfelelő szójának különbözősége, 's végre ezeknek is időbeli változása, kimélet nélkül

halomra dönti azon tant a' bötük vagy hangok őseredeti értékéről, hogy p. o. az *a*, az *o*, az *u* stb. a' *p*, a' *t*, a' *k*, a' *h*, a' *sz* stb. valami bizonyos tulajdonságait teszik a' szók által jelentött dolgoknak. Mert az említett tények sorai legvilágosabban bizonyítják a' hangok egymásra való változását. Ezért állíttattam én, hogy az egyes hangok nem jelentenek semmit; 's ha jelentenek is valamit, azt nem egy nyelvből, hanem csak a' rokon nyelvek megfelelő tényeinek egybehasonlításából lehetne kitudni.

Ezen talán nyers állítást a' tapasztaláson kívül lélektani okkal is támogathatjuk. Hogyan lett a' nyelv? hogyan lettek az egyes szók? E' kérdés kettőt foglal magában, mennyiben a' nyelv okvetetlen más, mint az egyes szók. A' nyelv t. i. nem az egyes szók összege, tehát nem egy meg egy, meg két, meg három stb. szók egybeadása ezerig vagy ezerszer ezerig: hanem a' szók nyelvtani alakulása és egymáshoz viszonyulása füződése. Külön kell tehát kérdezni az egyes szók támodását, 's külön a' nyelv alakulását. Ezen utóbbira nem is mervén felelni, az elsőbbre szorítkozunk, hogy mint támodtak az egyes szók?

Nemleg állíthatjuk, sőt kell is állítanunk, miszerint az egyes szók nem lettek úgy, hogy bizonyos tulajdonságokat jelentő hangokat ejtettek volna egybe a' nyelv-alkotók, 's ilyen taglalást követő foglalat által fejezték ki a' dolgok képét viselő szókat. A' szók a' nézlet után lettek; a' nézlet pedig synthesis, nem analysis: annál fogva a' szók sem lehetnek analyzáló hangösszegek. A' nézlet a' tárgyak külső mivoltát foglalja egybe, azért is nem annyira mindenik tulajdonságaikat ragadja meg, hanem csak a' kiválót, melly alá rendeződnek a' többiek is, 's mellynél fogva különbözik leginkább egyik tárgy a' másiktul. Valamint tehát a' nézlet okvetlenül synthesis: úgy a' szók is, mint a' nézletek hangbeli kifejezései, eredeti foglaltványok, synthesisek.

Ezzel nem mondunk egyebet, mint a' mit a' legszigorúbb tapasztalás igazol, 's a' tudomány is elfogad. Előbb működik bennünk a' nézlet, mint az értés; a' szók is előbb lettek, mintsem kifejlődött a' taglaló és okoskodó tehetség. A' gyermek nyelvet akarván magának teremteni, hasonlóképp nézletei után készít hangokat, mellyekkel a' körülötte lévő tárgyakat kifejezi; a' gyermek szavai is mind meg annyi synthesisek. 'S ő azután viszonyítaná is lassankint a' szókat, tehát valóságos egyedi nyelvet készítené ma-

gának, ha egyébként a' társaság (szüleji, társai) által nem volna kénytelen tagul bejutni a' nemzetbe, mellynek emlőjén éli gyermekkorát, 's attul tanulni el a' nyelvet.

Ha a' szók okvetlenül synthesisek, azaz a' tárgyak egész mivoltát kifejezői: lehetetlen már, hogy a' szók egyes részeiben vagy is hangjaiban legyen az, mit alapjuknak kell tekinteni. A' mi nem lett taglalás, hanem eredeti nézlet után, az csak egész mivoltával teheti, a' mit teszen. A' rokon nyelvek megfelelő szóji tehát különböző hangokbul állhatnak ugyan, még is rokonok sőt megfelelők, ha egy azon nézlet után lettek. A' szók alapjai a' nézlet, melly után készültek, nem pedig az egyes hangok, mellyekbül állanak a' szók. A' magyar *fej*, a' finn *pää*, a' török *baş*, *bej*, *beg* stb. megfelelők. Mi az alapjuk? az *f*, vagy *p*, vagy *b* és *a*, *ä*, *e* hangok? Lehetetlen, mivel sem a' gyermek, sem a' nemzet életében az analysis nem előzheti meg a' synthesist; ('s mivel ha a' hangokban rejlenék a' szók alapja, ezek vagy változatlanok maradtak volna, vagy nép-nyelv, rokon nyelvek nem lehetnének, hanem csupán egyedi nyelvek volnának).

Ha állani talál, mit előadtam, a' szokott nyelvbölcselet nem nagyon köszöni meg. Míg a' szók hangjaiban keressük a' szók alapjait, addig látható körül vizsgálódunk: de ha most nem azokban hanem az eredeti nézlet után kell keresnem, a' láthatóul a' nem láthatóra megyek által, melly körül mi vezetheti nyomozásimat? Meg akarom egy két példával mutatni, melly azt is világossá teheti, hogy, ha egyáltalában a' szók alapját ki akarjuk tudni, nem lehet másképen, mint emígy vizsgálódunk.

I.

A' magyar *fe*, *fej*, *fő*, *föv*, finn *pää*, meg a' vogul *päng*, *ponk* közt egyfelül, 's másfelül a' török *bej*, *beg*, *baş*, meg a' jakut *basz* közt viszonyulást kell látnunk nemcsak a' hangoknál fogva, melyek más ilyenképen viszonyuló szókban is ilyen változásokat tüntetnek elő, hanem a' szók jelentésénél 's szereplésénél fogva is az illető nyelvekben. Továbbá hangbeli rokonságot lehet találnom a' magyar *fej* és *fog* között, melly utóbbi nem csak 'dens', hanem 'clavus' is, így *fog-as*, meg *fok* között, melly ormot jelent, mint 'hegy *foka*', 'fejsze *foka*' stb. Hasonlókép van hangbeli rokonság

a' finn *pää* (fej), és *pii* (fok, fogas) között; még nagyobb van a' vogul *ponk*, *päng* fej, és *pong* fog között, melyekhez a' külömben is határos osztják *pank*, *penk* *) fog, *pang* újj, láb- és kéz-újj szóji sorozódnak. Meglephet bennünket az, hogy osztjákul a' fej nem *ponk*, hanem *ouh*, *ôh*, valamint hogy ott *pang* láb- és kéz-ujjat teszen.

A' lapp nyelv hasonló föltetszöt mutat. A' fog ott *bane* (badne), többesben *banek*, vagy *pane* (padne), többesben *panek*; de a' fej ott *ojv*, *oajv*, mi nagyon közeledik az osztják *ôh* *ouh*-hoz. Viszontag valamint az osztják *pang* (láb-kéz-újj) a' vogul *ponk* (fej)-hez közeledik: úgy a' magyar *újj* digitus nagyon hasonlít a' lapp *ojv*- és osztják *ôh*, *ouh*-hoz, melyek fejet tesznek. A' hangrokonságot tekintve a' magyar *újj*, és osztják *ôh*, *ouh* meg lapp *ojv* (fej) nem kevesbbé viszonylanak egymáshoz, mint az osztják *pang* (újj) és vogul *ponk*, *päng*, török *beg*, *bej*, finn *pää*, magyar *fej*.

A' vogul *tulye* újj, és *tülyä*, *tülyäh* tető, tö, azután a' lapp *csok* csúcs, és *csute*, *cuvdde* újj, megint nagyon találkoznak: úgyde a' lapp *csute*, *csuvdde* (újj) és a' magyar *csúcs* sem nagy hangbeli ellenségek. Mi lehetett a' nézlet, mely ezen szók alapja? Nyilván a' *kiállónak*, *tetőnek* nézlete, mellyel rokon a' nagyobb felületből való *kitetszőnek* vagyis a' felületnél *kisebbnek* nézlete. Igazolni látszanak ezen alítást még következő tények.

A' jurák szamojédban az újj *tea*, *tyea*, a' fog *tyibea*, *tivie*, a' fej *'aeva*. Nemde hasonlók ezek a' magyar *tő*- és *újj*-hoz? minél-fogva a' jurák szamojédban az újj és fog *tő*-nek, a' fej pedig ujjnak nevezik, ha szabad így mondanom; vagy előadásunk szerint ott is a' kiállónak, kitetszőnek nézlete alkotta ezen szókat. A' jur. *szam. tyib-*, *tiv-* (fog) nagyon hasonlít a' finn *tyvi* (tő) és török *dib* (u. a.), valmint a' török *dis*-hez is, melly meg itt fog-at jelent.

A' jur. szamojédban az orr *puj* (pujjea), az osztják *szam.* a' tető, csúcs *par*, a' fej meg *ol*, *ul*. Akár a' *puj* szót a' magy *fej*, finn *pää*-hez viszonyítjuk, akár a' *par*-t a' török *bas* (fej) vagy *burun* (orr, orom)-hoz: mindig azon egy nézletre jutunk. 'S íme most értjük meg, miért hijják a' török nyelvek az ujjat *parmak*-nak, és

---

*) Az osztják, mint a' vogul *ng* képző által fejezi ki a' magyar *s*, finn *s*(sz) képzőt, p. o. osztják *pengeng*, vogul *pongung*, magyar *fogas*, finn *pii-se*, (*pii-nen*). Különös találkozás mégis az osztják *pengas* = csuka, és magyar *fogas* (hal).

a' finn nyelvek *sormi*-nak? Monnó szó az *orr*, *par*, *burun*hoz viszonylik, mellyeket imint láttunk; de viszonylik a' vogul *uor*, *vuar* (hegy) és lapp *varre* és finn *vuor*- (hegy)-hez is. A' török *parmak* legközebb volna = *or-om*, *bur-un*, (vor-m, par-m) mellyhez *k* képző járult. A' finn *sorm* ugyan az, *k* képző nélkül, de előhangjában az *s* (sz) a' *v* és *b-t* képviseli; mit például ezekben is tapasztalunk: a' török *je ev*, *esz(ik)*, a' finn *syö*, lappban *bor*; a' magyar *jó*, finn *hyvä*, a' szamojédben *szava*, 's a' lappban *buorre*, a' svédlappban *puore*; azonkép a' magyar *bél*, *ba*, *be* finnben *sisü*, *ssa*, *ssü*.

Hogy a' nyelvalkotó szellem valóban nem a' tulajdonságokat ne talán kifejező hangokbul, hanem a' nézletbül indult ki, bizonyítja a' finn *hammas* (hampaha) fog. Miután a' magyar *fej* finnben *pää*, a' *fok* ott *pii*, a' *fog*-ni ott *pyyt-ää*, a' harapó *fogó* ott *pihti*: a' hangokbul induló nyelvszellem a' *fog* dens-re is hasonló szót talált volna. Ő azomban *hampaha*-t választott, miért? a' nézletet fejezte ki. De melly nézletet mutat a' *hampaha* szót? a' kiállónak nézletét-e, vagy a' *harapni*-ét? melly esetben hang-utánzó szó volna, azt nem tudom.

Rendezzük már a' felhozott szókat. A' magyar *fő*, *fej*, *fog*, *fok*, *tető*, *tő*, *ujj*, *orr*, *orom*, *csúcs* szók egy alap-nézletet fejeznek ki, a' *kiállónak*, *kitetszőnek*, tehát a' felületnél *kisebbnek* nézletét. 'S íme azt találtuk, hogy a' finn *hammas* (hampaha, dens) kivételével, melly legalább eddig előttem magánosnak látszik,

1) a' magyar *fej*, *fő*-nek megfelel hangilag

a' finn *pää* (fej)

a' vogul *pänk*, *ponk* (fej)

a' török *beg*, *bej*, *bas* (fej)

a' jakut *basz* (fej)

a' jurák szamoj. *puj* (tető, csúcs)

az osztják *szam. par* (csúcs). Tegyük még ide a' mit már a' 384. lapon említettünk, hogy a' magyar *fő* ebben: *hét-fő* számláló szó is, mint a' török *jıl-bası* = év-fő, azaz az évnek első napja. Ennélfogva megfelel a' magyar *fő*-nek

a' török *bir* (egy, el-ső)

a' csuvasz *per* (egy, el-ső) is.

2) A' magyar *fog*-nak és *fok*-nak megfelel hangilag

a' finn *pii* (clavus)

a' finn *pyyt*- (capió)

a' vogul pong (dens)

az osztják pank, penk (dens), innen ott *pengas* a' csuka, mint nálunk is *fogas* egy hal; — azután *pang* ujj, kéz-ujj, láb-ujj;

a' lapp bane, badne, vagy pane, padne (dens).

3) A' magyar *tő*, *tető*-nek megfelel hangilag

a' finn tyvi (stirps)

a' török dib (stirps), dis (dens)

a' vogul tulye (digitus), tälkä, tälkäh (tő)

a' jurák szamoj. tea, tyea (ujj) és tyibea, tivie (fog).

4) A' magyar *ujj*-nak megfelel hangilag

a' lapp ojev, oajv (fej)

az osztják oh, ouh, okh (fej)

a' jurák szamoj. 'aeva (fej)

az osztják szamoj. ol, ul, (fej).

5) A' magyar *orr*, *orom*-nak megfelel hangilag

a' török burun (orr), parmak (ujj)

az osztják szamoj. par (csúcs)

a' finn sormi olv. szormi (ujj).

6) A' magyar *csucs*-nak megfelel hangilag

a' lapp csok (csúcs), csute, csuvdde (ujj) stb. Ha jelemben több érközésem volna, mind a' felhozott, mind a' nem felhozott rokon nyelvekből teljesbbé válnék ez összeállítás : de tanulságos az is, a' mit hirtelemben adok.

II.

„*Hölgy* hermelus, *hölgy-mál* argentilla, a' hölgynek hasa bőre“, így magyarázza Kresznerics e' két szót; a' femina-t, nupta-t pedig *hölgy*nek írja hosszú ö-vel. Van-e illyentén hangbeli különbség e' két szó között? Nincsen, monnó szó hosszú szótagból áll, az *l* és *gy* hangtorlat miatt is; vajjon természetnél fogva is hosszú-e a' magánszó, az a' fejtögetésből ki fog tetszeni. Föltesszük tehát előleg, hogy *hölgy* hermelus, és *hölgy* femina, amasia, nupta, hang szerint teljesen egyek. De mit jelentenek?

Lugossy úr „*hangrendi párhuzam ezer példában*“ 16. lapján szembeállítja :

1. hóba, hóra-t a' hébe-hóba, hére-hóra-val,

2. hóka-t a' höke (kese, fehérhomloku)-val,

3. hold-ot a' hölgy (fehér)-vel,

3. holgyomál-t a' hölgymál-lal,

5. hug-ot a' hölgy-vel

6. húgy-ot (csillag) a' hölgy-vel,

mellyek közzül a' 3. 5. és 6.-ra nézve azt jegyeztem meg itt a' 330. lapon, hogy nem helyeselhetem. Egybefoglalván mind a' hatot, azokat három törzs szóra viszem le : *hé*, *hó* és *hug*-ra, mellyek nem látszanak nekem egymás alá, vagy egymás mellé rendezhetőknék. A' *hé* szó, finnül *haava* momentum, *hó* finnül *kun mensis*; *hébe* *hóba*, vagy *hére* *hóra* azt teszi tehát szószerint : momentum, mense; a' nyelvszokás szerint pedig „*hébe* *hóba* tanul“ annyit jelent, hogy nem folytonosan, hanem félbe szakasztva, időközökben tanul. Azt jelenti a' *hére* *hóra* is. A' *hé* szó, momentum jelentésivel, ott van, úgy látszik nekem, a' *hebe-hurgya* és *haba-hurgya* kifejezésekben is, még pedig nagyon régies alakban, mert a' finn *haava* itt még *haba* és *hebe* volna. Ennél fogva a' *hé* szó nem hangrendi ellenese a' *hó* szónak *).

Tudjuk a' *hug* a' *nén*-nek értelembeli viszonyossa; kétessé válik tehát, ha összefügghet-e a' *hó*-val. 'S ha nem függ össze vele, neki a' *hölgy* sem lehet hangrendi ellenese. Maradnak még *hóka* *hőke*, *hold* *hölgy*, és *húgy*. Mit jelentenek már ezek? Megmondá idézett helyen Lugossy úr, hogy *hőke* fehér, *hölgy* is fehér. Ezen két szónak hangrendi ellenese a' *hó* = luna, és nix. A' nix is magyarul *hó*, a' nézlet, melly alkotta ezen szókat, a' fehérség nézlete volt. A' *hölgy* tehát, melly hermelust jelent, a' magyar nyelv szelleme szerint helyesen jelent *nőt* is, mert az asszonyi népet *fehér nép*-nek nevezte vala. Mivel hát a' *hó* szó a' fehérség nézlete után lett, világos, miért nevezzük a' fehér homlokú lovat *hóká*-nak, *hőké*-nek, vagy *havas*-nak. Ha egybe akarnám állatni, a' hangrendi elleneseket, így tenném én : A' *hó* szónak képzettségei *hóka*, *hold*, *holgy*(omál), *húgy* lévén a' *hó*-nak nincsen hangrendi ellenese, hanem ha a' *híves*, *hideg* szókat lehetne ide hozni; a' *hold* és *húgy* szónak sincsen; de van a' *hóka*-nak és *holgy*-nak, úgymint : *hőke* és *hölgy*. — Azt mondtam felebb, hogy a'

---

*) Minthogy *haava* momentum és vulnus, 's nálunk *seb* vulnus és celeritudo : azért a' *haava*-t a' *seb*-el azonosítottam volt. De a' *haava* a' nálunk avuló félben lévő *hé*, momentum.

hug nehezen kapcsolódik a' *hó*-hoz, most talán már bizonyossá is vált, hogy nem. A' magyar nyelv szelleme az egész asszonyi nomet tiszteli a' *fehér* czimével, mert az egész nőm „fehér nép“, nem csak fiatalja. Ennél fogva *hug* nem jelenthet fehéret, hanem a' *nén* ellenében fiatalalt, 's azért a' *hug* és *hölggy* közt se szószármazás, se hangrend szerint nincsen semmi kapcsolat. Ugyan ezen eredménye jutunk más úton is.

Az áltaji népek is szinekkel jelölték vala a' méltóságot, a' *fehér* szabadot tevén náluk, azután fejedelmet. Ezt a' magyar itt sem felejtötte el, azért neki Székes-*fehér*-vár, Gyula-*fehér*-vár, Nándor-*fehér*-vár (Belgrad, bjelo-grad = *fehér*-vár) fejedelmi várak voltak, mellyekben fejedelmek székeltenek. A' vogul nyelvben megvan a' *kese*, *kesely* szó, így *käsej*, *käsem*, és *käsze*, 's jelent fehér-et, sárgát, de szabadot is, úgy hogy *küszem kum* = szabad ember. A' *fehér*-nek, mind szabadnak, ellenében áll a' *fekete*, melly nem szabad, nem uralkodó. Hogy ugyan azon nemzet szakadécai közt is megvolt ezen különbség, bizonyítja Nestor, ki több ízben emlegeti a' *fehér* ugorokat, kiken kívül tehát *fekete* ugorok, azaz nem vezérkedő, vagy más törzs alá meghódolt ugorok valának. Látni való, hogy a' *fehér*nek „szabad“ jelentése másod rendű. Vajjon tehát azért, hogy szabad volt, nevezték-e a' magyarok *fehér* népként az asszonyi nomet? Nem gondolnám, mert egyik áltaji népnél sem volt szabad a' nő, hanem adásnak vevésnek tárgya: bajos elhinni, hogy egyedül a' magyarok a' keresztség fölvétele előtt is az asszonyi nemet szabadnak tisztelték 's azért nevezték volna *fehér*nek. 'S föltéve, hogy mert *szabadok*, azért *fehérék* voltak, mégsem tudnók felfogni, miért volt csak a' *hug* fehér, tehát szabad, 's az egy évvel is idősebb testvére már *nén*, tehát nem fehér, 's nem szabad. Kitetszik tehát, hogy a' *hug* és *hölggy* közt nincsen semmi származási vagy hangrendi kapcsolat.

Van-e ilyen kapcsolat a' *húggy* és *hölggy* közt? A' mi *fehér*, az *fénylik*, világol. A' nyelv-alkotó szellem ezen nézletet nem hanyagolta el, mutatja már a' *feh-ér* és *fény* két szónak hangirokonsága, mellyet a' rokon nyelvekben is feltalálunk. Így finben *valkia* (valk = vah = *feh*, törökül *ak*) fehér, világos, tűz, fény, p. o. *valkia vaatet* fehér ruha, azután *valkialla päivällä* fényes nappal, és *iskee valkiaa* tüzet üt ki. Kérdés lehet már, vajjon a'

hó luna *fehér* voltárul neveztetik-e inkább, vagy *világító*, *fénylő* voltárul. A' mi nyelvünk felelete nem világos, mivel a' *nix* és *luna* közt nem tart különbséget; kérdezzük meg tehát a' rokon nyelveket. A' finnben *kuu* lévén luna, és *lumi* *nix*, 's *kuu*-tul származván *kuumet*, magyarul *húgy*, azaz fénylő világosság, azután *kuumetan*, világolok, csillámlok; továbbá a' törökben is *aj* lévén luna, és *kar* *nix*, 's amattul származván *ajdın* világos, *ajdınlik* világosság: mind a' mellett, hogy a' *fehér* és *fény* nézletei nagyon rokonok egymáshoz, mégis a' magyar luna-t inkább *világolásá*-rul, mintsem *fehérségé*-rül kell elnevezettnek gondolnunk. 'S ezt kell a' *húgy*, finnül *kuumet* = csillag, fényrül is mondanunk. De az asszonyi nőmet bizonyosan nem a' világolás-rul, hanem a' fehérségrül nevezi fehér népnek a' magyar nyelv: azért nem igen lehet a' *hölgy* a' *húgy* csillagnak hangrendi elnevese. Azomban, ha a' *holgy* szó (mellyet Lugossy úr Diószeghibul hoz fel) a' *holgyomál*-ban „hieracium“, csak ugyan általánosabb divatu, tehát nyelvszokás tekintélyével bír, azt nem lehetne mással, mint a' *húgy*-val egyeztetni.

A' fénylés és fehérség nézletét fejezi ki még több magyar szó is, p. o. a' *hajnal*, a' régi *hol-val*, *hóld* azaz ,*cras*' és ,*mane*.' Ha *hód*-nak akarjuk ejteni ezen szót, mi szófejtésileg helyes is, meglehetősen sok *hódot* találunk. Mert *hód* mensis, *hód* cras, mane, *hód* jugerum, *hód* castor. Ezek millyen viszonyban állanak egymással? A' *hód*, mensis és mane, cras (*hóld*, *hó*-nap és *hol*-nap) egy, t. n. a' fénylés ideje, azután maga a' fénylő, világoló, melly luna, diluculum, aurora. A' *hód*, *hóld* jugerum a' *hajnal*, *hólval*-nak átvitt értelme, azon darab föld, mellyet egy *holval*, egy *hajnaltul* kezdve nem tudom meddig folyó idő alatt megszántanak, megkaszálnak. Ezen értelemben áll a' német „ein Morgen Land“ = hold-föld. Nem hiszem, hogy a' német kifejezést fordították le az első magyar földosztók; sőt azt hiszem, hogy ezen szó *hóld-föld* igen régi, 's eredeti magyar felfogásból eredő. Támogatja hitemet ezen tapasztalás, hogy a' német „morgengabe“, mi *holvali ajándék* volna, csak németesen, *mórning*-ul juthatott nyelvünkbe. De akármin van is ezen előtttem végire mehetetlen dolog, a' *hold-föld* szó a' *hol-val*, *hajnal*-val áll kapcsolatban 's ezek törzsének képzettje.

Hát a' *hód* castor? Ennek egészen más eredetére találunk.

A' fehér hó hideg is; a' fehér-nek hideg-nek nézlete teremtötte nálunk, úgy hiszem, a' *hal piscis*, *hal-ni moritur*, *halavány* stb. szókat is. Valamint a' *hód mensis* a' *hó*, *hav* származéka; úgy a' *halnak* származéka a' *hód* (*hald*).

Mint lehetett pedig *hald*-bul *hód*, megmondja a' népies *vót* (volt) szó, melly val-+t-bül lett. Tudniillik a' mély hang *u* és nyílt *e* néha *o*-ra, *ö*-re válik nálunk, ha zárt szótagban *l* következik utána, innen *va-la*, de *vol-nék*, *volt*, *ke-le*, és *költ*, *te-lék* és *tölt*; így a' *halni*-bul is van *holt*, és a' *hal-d*-bul lett *hód*. Ezen származtatásbul felfogjuk a' szónak jelentését is, melly halhoz hasonló állatot teszen. Azért híjják azt az osztjások *jing voje*-nek, azaz vizi vadnak.

A' *hal piscis*, *hal moritur*, *halavány* is a' hideg és fénylés alapnézlete után keletköztek. Az hozta elő a' *háj* és *vaj* töket is. Előadásunk szerint tehát a' hidegség, fehérség, és fénylés nézetét fejezik ki nálunk:

1) a' *hó* luna, mellynek származékai: *hóka* és *hőke*; *hold*; (*holgy* és *hölgy*?) ; *húgy* csillag. Mind ezekben hosszú a' szóló, mert *hó* a' gyöke.

A' *hó* társalaka a' *haj-nal*, *hol-val* aurora, mellyek törzse valóban *haj* és *hol*, mivel származékuk *hód*, p. o. *hódra kelve* azaz reggel;

2) a' *hó* nix, melly nálunk külsőleg azonos a' *hó* luna-val. Származéka, melly ez utóbbiival hasonlítható, *holgy* és *hölgy*. E' kettőhez igen közel állanak

3) a' *háj* és *vaj*;

4) a' *hal piscis*, mellynek származéka *hód* castor, azaz *hal-d*.

5) a' *hal moritur*, mellynek származékai *holt* (hót ember), *halál*, *halavány* stb.

Nézzük most a' rokon nyelveket.

A f i n n b e n :

1) a' *hó* luna-nak megfelelője a' *kuu*, mellynek származékai *kuudain* (kuutame) = hold azaz *hód*, holdvilág; *kuumet* = húgy, azaz fény, halavány világosság. —

A' *haj*-(*nal*), *hol*-(*val*) megfelelője a' *koi*, mitül *koitan* hajnalodom stb., és a' *huom*(*ene*) azaz *hol*-nap és reggel. A' finn *koi* inkább szit a' magyar *haj*-nal-hoz, valamint a' *huom*- inkább a' *hol*-val, *hód*(*ra kelt*)-hez.

2) a' *hó* nix, finnben *lumi*, melyet a' fehérséggel, fényvel nem kapcsolhatni össze, hanem talán a' hideggel, mert ha *lüm̃pi* hév, *lumi* hü, hives lehetne.

3) a' *háj*-nak megfelelője a' *kuu*, 's a' *vaj*-é *voi*.

4) a' *hal* piscis-nek megfelelője a' *kala* minden származékostul. De a' *hód*-nak megfelelője nem származik a' *kala*-tul, mert az *maja*, vagy *majava*, norvég-lappban is *majag*; svéd-lappban *vadnem*. Azomban a' lappban *muota'*, *muotag* levén a' *hó* = nix, ezzel egyezhető a' *majag* és *maja*.

5) a' *hal* moritur-nak megfelelője a' *kuole* minden származékostul.

A' l a p p b a n.

1) a' *hó* luna, a' norvéglappban *manno*, *mano*, svéd-lappban is *mano*, a' hold-nap *mannod*, *mannot*. Mi látszhatnék természetesnek annál, hogy ezen lapp szó a' svéd és norvég nyelvekből került legyen? mert az Edda-nyelvben *máni* luna, 's *mānadr* mensis; a' norvégben *maane* (ejtsd mone) luna, *maaned* mensis; svédben *māne* luna, *mānad* mensis. Mégis föltetesző, hogy

2) a' *hó* = nix norvég lappban *muota'*, *muotag*, svéd-lappban is *muot*, *muottek*. Pedig az Eddában *snior* (snaer), a' norvégben *sne*, a' svédben *snö* a' nix. Azt kell hát inkább gondolnunk, hogy a' lapp *mano* luna szó, idegen külseje ellenére, talán mégsem idegen, mert a' *mano* luna, csak ugyan viszonylik a' *muota*, *muot*-hoz nix, ha nem is annyira, mint a' magyar *hó* luna, a' *hó* nix-hoz, de erősebben, mint a' finn *kuu* luna, a' *lumi* nix-hez.

Azomban a' svéd-lappban a' nix-re a' *muot*, *muottek*-en kívül van *lobme* is, mi a' finn *lumi*-hoz szít; van *haeble*, mi a' magyar *hó*, *hav*-hoz szít; de van többi közt *tele* is, mi meg a' vogul *tujt*, osztják *tlont*, *tlant*-hoz (nix) szít, lásd a' 383. lapot. Nagyon különösnek látszik, hogy az ennyire közeledő nyelvekben is olly nagy eltérések vannak. Tehát a' lapp, vogul, osztják nyelvekben *tele*, *tujt*, *tlont* (*tlant*), a' *hó*. Pedig ezen szók inkább hasonlítanak a' *tél*-hez. Vajjon a' *tél* is fehérét jelent-e, vagy fényest, mint a' *hó*?

a' *hó* nix, a' votjában *lümü* (finn *lumi*), szürjänben *lüm*, 's mint láttuk, az osztjában *tlont* (*tlant*), vogulban *tujt*, lappban *tele*;

a' *tél* hiems, pedig a' norvéglappban *dalve*, svédlappban *talve*, finnben *talvi*, szürjänben *töö* (és *tölüş* luna), votjában *tolalt*, osztjában *teta*, *teda*, *tütteleh*, vogulban *tál* és *tél*. Az, hogy a' luna és nix, némelly rokon nyelvben így hangzanak, mint a' magyar *tél*, azt látszik bizonyítani, hogy ezek is, a' *tél*-lel együtt egy alapnézetet fejeznek ki.

Megerősíti ezt a' török és jakut nyelv is, mert törökül *kis* tél, *kis* hölgy (hermelus) és *kiz* leány; jakutban *kisz* a' tél és leány, 's *kisz* a' hölgy (hermelus). Talán a' *kis*, és *kisz*, melly törökben és jakutban hermelus-t jelent, hasonlókép a' fejjérséget képviseli; 's ha igen, a' télnék és leánynak elnevezései nagyon helyesek.

3) A' *háj*-nak megfelelője norvéglappban *buojdde*, svédlappban *puojte*; a' *vaj*-é ott *vuogja*, itt *vuoj*;

4) a' *hal* piscis-nek megfelelője a' norv. lappban *guolle*, svédlappban *kvele*.

5) a' *hal* moritur-nak megfelelője ott *jabme*, (jam), itt is *jabme* (jam).

A' v o g u l b a n :

a' *hó* luna *jonkep*, *jonkap*, és a fehér = *vonkan*, *vojgän*; (a' *hó* nix *tujt*);

a' (háj) *vaj* megfelelője *voj*;

a' *hal* piscis-é *kul*,

a' *hal* moritur-é *koli*, *kali*.

Ellemben, mint látók, a' *hó* nix itt *tujt*, melly szó a' *tál*, *tél*-hez (hiems) látszik szítani. Vajjon az *áj*, *oaj* leány szót lehet-e a' *vojgän* fehérszóhoz közelíteni, úgy mint az osztják *nohsz*, *nögosz*, (nyuszt, nyest), a' *noga*, *nova*, *nevi* fehér, és a' *neng*, *né* nő közelednek egymáshoz?

Az o s z t j á k b a n :

1) a' *hó* luna, mensis *tilis*, *tedlisz*, de a' *húgy* csillag itt *húsz*, *chúsz*, *kósz* szinte szakasztott mása a' magyar *húgy*, csillag-nak, melly azonkép utasít a' *hó* luna szóra, mint a' finn *kuumet* (húgy, csillag) a' *kuu* (luna) szóra: még sincs ott a' *hó*-nak megfelelő hanguszó, legalább Castrénnak nem tetszett föl. Nagy kár, hogy eddigelé a' vogulban nem akadtam szóra, melly csillagot jelent.

2) a' *hó* nix itt *tyont*, *tlanty*, vogulban *tujt*. E' két szó: *tilis*, *tyont* (luna, nix) inkább viszonylik hát a' *teda*, *tütteleh* = tél-hez.

3) a' *háj*, vaj itt is *voj*;

4) a' *hal*, piscis, *hutl*, *kutl*;

5) a' *halok*, morior, *hadem*, *kadlem*; de a' halál *száram*, finnben *surma* halál, ölés. Ezen két szót nem lehetetlen a' *sár-ga* szóval egyeztetni, melynek megfelelője megvan a' török *sazarar-müs* (halavány) szóban is.

A' t ö r ö k - t a t á r b a n :

1) a' *hó* luna törökül, ujjurul, és kojbalul *aj*, jakutul *ii*. A' magyar *húgy*, osztják *kűsz*, *hősz*, finn *kuumet* (csillag) törökben *jildiz*, tatárban, ujjurban *juldusz*, kojbalban *szulusz*. A' *jil*, *jul*, *szul* könnyen vezethetne egy *hil*, *hul* elveszett gyökre, melyhez a' magyar *hó*, *hav* 's a' török *aj* is kapcsolható volna, de még könnyebben a' magyar *csil*-(csillag) gyökre: viszontag a' kojbal *tyeltesz*, *tültisz* szorosan simul az osztják *tilis*, *tedlisz* (luna)-hoz.

2) a' *hó* nix törökben és kojbalban *kar*, ujjurban és jakutban *char*. Láttuk, hogy törökben a' tél *kis*, a' hermelus is *kis*, a' leány is *kiz*; jakutban hasonlókép *kisz* tél, *kisz* leány, *kisz* hermelus; 's ezeket a' *hölgy* szóval egyeztethetjük, mint 1) alatt a' *jildiz*, *juldusz* stb. a' *húgy* (csillag)-gal volt egyeztethető. Hogy ezek mind a' fénylés, fehérség nézetén alapulnak, bizonyíthatná az *ak* szó is, mely ezen török-tatár nyelvekben feheret jelent, 's mely egyfelül az *aj* luna-hoz, másfelül a' kojbal *as*, *asz*-hoz szít, mely hermelus-t teszen.

3) a' *háj* ezen nyelvekben *jag*, *szia*.

4) a' *hal* ezekben *balik*, *balak*, *palak*, miszerint *hal* = *bal*, *pal*. — De a' *hód*, ha jól származtattuk a' *hal-d*-bul, a' törökben *kunduz*, a' kojbalban is *kundusz*, *hundusz*. *Hód* és *kunduz* csak úgy viszonylanak egymáshoz, mint *húgy* és *juldusz*. Kell-e a' törökben is *hunt*, *kunt* szót feltenni, hasonlólt az osztják *hutl*, *kutl*-hoz, mely *hal-at* jelentett, 's melynek a' *kundusz* olyan származéka, mint a' *hód* a' *hal-é*? vagy a' magyar származtatás sem áll? Bár mi nehéz legyen reá bizonyossággal felelni: az érintett nyelvek szókincsének kitünő rokonságát mind jobban fölismerjük, mentül többet kutatunk benne.

Nevezetes még az is, hogy a' jurák szamojédben a' nix *szira*, *szire*, a' luna *jiri*, fehér pedig *szear*. De a' nix *hava*, *haua* is ezen nyelvjárásban; a' *háj* 'ajta (a' kamaszinszkszamojedban *have*, (finnben *kun*); a' *hal* *hálea*, *halok* *hádm*, a' *vaj* pedig *jur*.

Legyen az elég annak megmutatására, hogy lehetne fürkészní az alapnézetet, mely netalán előhozta a' szokat. Ezen úton sok föltetszöt magyarázhatnánk meg : ámde sikamlós, és nagyon ereszkedő, melyen a' nyakra-főre rohanás igen lehetséges, ha erős rakoncánk nincsen.

HUNFALVY PÁL.

Könyvismertetés.

Erfahrungen auf dem Gebiete des Gymnasialwesens. Herausgegeben von Dr. Friedrich Schmalfeld, Oberlehrer am königl. Gymnasium zu Eisleben. Berlin K. Wiegandt 1857. VI 315 lap 8. Ára 1½ tallér ezüstben.

Az itt ismertetés alá vett gymnasiumi *Tapasztalatok* szerzője nagy észlelő tehetséggel megáldott embernek igazolja magát kiváló becsü munkája által. Az őszinte vallomásoknak rettenthetlensége becsületére válnék a' legférfiasabb jellemnek is. Elbeszélgetnek a' könyvben a' szerzőnek tanulókori emlékezései, ezek után a' tanítás mezején gyűjtött tapasztalatok, alakult nézetek stb. stb. Száz meg száz részletkép vonul el a' figyelő szem előtt az érdekes műnek olvasása alatt, nagyobbára kedvesen vonzó; de van eltaszító is. Ollyan a' tanodai élet; nincs ott öröm ürm nélkül! — Némelly a' XIX. század első negyedében működött tanárok iránti gyöngéd kiméletből Schmalfeld kiadó nem nevezi meg az emlékirót, az emlékirodalomnak divatszabálya ellen. De a' németországi ítések és olvasók azt mondják rá, hogy a' baj, ha t. i. az, legalább nem nagy; mert a' ki Schmalfeld tanárnak ezen című iratát: *Syntax des griechischen Verbs* ismeri és a fencicsért emlékirónak vallott elveivel összehasonlítja, akárhány körmöczibe fogad, hogy a' szerző és a' kiadó egy személy, és nem két atyafi gyermekek.

Ha valamivel több szabad időm volna, mint van, ha a' sáropataki füzetek nagyérdemű szerkesztőihez olly közel állanék mint a' milly távol ülök tőlük, és ha nem tisztelném annyira tánártársaimnak tudományosságát és erszényét; a' szóban forgó emlékiratnak legalább negyedrészt magyarítanám és kérve kerném szerkesztőt, bizza kéziratomat a' szedőre, még mielőtt a' szerkesztői ko-

sárnak öblében penésztől megszakállosodnék. Most azonban az érintett de el nem mozdítható akadályok miatt csak röviden mondom el véleményemet a' könyvről amúgy hevenyében, itt-ott kitérve a' mesélő regélő Herodotosz módja szerint.

A' könyv 3 szakaszra oszlik. Az elsőben, 5—101 lapon vannak emlékezések a' szerzőnek tanulási éveiből igen sok élcezen találó észrevétellel az akkori tanításról és fegyelemről. Ezen rész a' legérdekesebb olvasmány, természetesen olyan tanároknak, kik vén korukban sem akarnak öregesen óságoskodva oktatni. Ezen részből áll alább egy két tanodai jelenet, izlettetőnek. A' második szakasz a' latin nyelvbeni oktatásnak menetelét írja elé és le az egész gymnasiumon át, szilárd alapon nyugvó fokozatossággal, 105—203 lapon. A' harmadik szakasz a' hellen tanítást tárgyalja, az ismertetőnek érzete szerint még bensőbb avatottsággal, mint a' latint, egy függelékkal a' magán tanulmányról, 204—315 lapon.

Fő haszna ezen könyv olvasásának kivált az ifjabb tanárookra azon tanulság lesz: *hoggy* lehet és *miképp kell* sikeres tapasztalatokat tenni és gyűjteni a' tanteremben. Concrete, szórul szóra senki sem fogja közülünk követhetni Schmalfeldnek javasolt tanmenetelét; a' mi Eisleben, Wittenberg, Lipcsében vagy Weimárban valósítható, az Pápán, Debreczenben, Sárospatakon, Kolosvárt kivihetlen; Eperjes, Pozsony, Soprony a' polyglossia miatt még hasonlíthatatlanul több bajjal kénytelen szembe szállni. Miképen kell az egyes gymn. tárgyakat minden részleteikben jól tanítani, arról ne várjanak szíves olvasóim itten kimerítő utasítást, hanem *hogyan* nem kell tanítani, arról van akárhány csattanó hatású figyelmeztetés. Ez is valami.

Az emlékiró ifjúkori tanárai történelmi festvényének előterén egy kedves alak tűnik elő szelíd hatálylyal, melegítve, világítva éltetve mint a' nap, a' szerzőnek osztálytanára a' tertiában. Itt következnek az ígért tanodai jelenetek a' szükséges prologusszal.

„Tanárunk jelszava volt: Mindent kell tenni tudni (könnyen). Tőle kimondva senkit sem csábított ezen, különben veszélyessé válható, elv felületességre; mert osztályunk szellemdús, sokoldaluan művelt, még költői tehetséggel is bíró férfiú volt, ki a' remek nyelveket, a' franczia, angol, olasz, spanyol és az újjörög nyelvet alaposan értette és városunk legtudósabb emberének tartott. Azonfölül sok adomát tudott kivált olyan tudósokról és költőkről

illő alkalommal beszélni, kik szorgalom és törekvés útján nagy dicsőséget szereztek. Ez leginkább kedvencz tanítványaira igen lelkesítőleg hatott. Kedvenceit jó szívvel és szemmel nézték a' többiek is, mert tudták, hogy minden ügyekezni akaró lehet kedveltje. Tanítványai felett kimondott ítéleteit a' gyakorlati élet majdnem kivétel nélkül igazoló; a' kit kitüntetett tanuló korában, az rendszerint a' férfias munkálkodás terén is jeleskedett; arra ellenben, hogy általa a' tanodában elítélt az életben nagyon javult volna, igen kevés példát láttunk. Még olyanba is tudott lelket önteni, kit a' tanulótság gyöngge munkálatai után ítélve vékony elméjünek volt hajlandó tartani. Egyszer egy illyennek látszó tertianus a' latin iránygyakorlatban ejtett hibát azzal mentegette, hogy az illető szabályt Bröder nyelvtanában nem találhatta. A' tanár ezt válaszolta: „Egy jóra való tanuló, ki annak idején úgy ohajt latinul írni mint *Ernesti*, nem éri be Bröderrel, hanem azonfölül Zumpt és Grotefend nyelvtanait is tanulmányozza.“ Egyikünk sem hallotta volt addig Zumpt, Grotefend vagy éppen *Ernesti* nevét; hanem azon különös hang, melyen tanárunk ezen tanácsát kimondotta, rábirta a' tehetsébeket legalább Zumpt nyelvtana megvételére és kisebb nagyobb mértékben szorgalmas tanulmányozására.

Módját, mellyel arra figyelmeztetett, mit kell mindennek előtt mulhatlanul tanulnunk, a' következő példa fogja jellemezni: Egy tertianusnak, ki fél év olta járt a' tertiába, ezt találta mondani: „Már hogyan ülhet valaki félévig a' tertiában, a' nélkül, hogy tudná, miszerint *αιρέω*-nak aoristosa csak *είλον* és nem *ήρησα*! Még ma fogjon hozzá és tanulja a' rendhagyó igéket!“ Ezen felszólítás, ha más tanító találta volna mondani, valószínűleg egyik fülön be a' másikon meg kiment volna — mert hiszen sok tertianus azt sem tudta, hol keresse azokat a' rettenetes igéket — hanem ezen tanárnak szájából olyan mélybevágó és termékenyítő volt az intelem, hogy a' tanulótság nagyobbik fele egész komolysággal látott a' nem könnyű munkához, és 14 nap alatt, a' mennyire önerejével birta, meg is tanulta. Midőn jelentettük neki, hogy megtanultuk, nagyon örült rajta és megdicsért érette érdemünk fölött, de ki nem kérdezett! —

Sajátszerűen serkentő példákat tudott tanítványainak adatni jelesebb tanulók által, például: „Mit csacsog itt a' gonoszka ember? Tud még valamit Themistoklesről?“ A' megriasztott de meg

nem ijedt fiú bátran feleli: „Scio omnia, legi heri Plutarchum, qui plus narravit, quam Cornelius“ és folytatja részletesen úgy, a' mint Plutarchusnak régi latin fordításában olvasta, nem ugyan tiszta, szabályos latinsággal, hanem aránylag eléggé gyorsan és érthetőleg. Eleinte sok tanulótárs neveté, de a' tanár méltó haraggal rájok fermed, ez után a' kis latinozóhoz fordulva így szól: „A gonoszka ember a' secundába (t. i. humunitasi osztályba) fog menni;“ de ne legyen ám falusi tanító! azzá lehetnek azok, a' kik ki akarták nevetni. Igaz-é, mit K. primanus nekem beszélt, hogy kis emberem Caesart, Justinust és Ovidius olvasta?

„Ovidius elváltozásainak első könyvét olvastam; Caesarból az alexandriai háborút, a' többit hosszaltam; hanem Justinust elejétől végig olvastam a' történet kedvéért.“

„És mit csinált ön a' forró szünnapok alatt?“

„Phaedrusnak több mesejét senariusokban tevém át németre, azután lengedi hatosokban költeményt csináltam Carthago feldúlásáról. Ezt le fogom tisztázni, hogy kegyednek mutathassam.“

„Hanem kis emberem rossz mathematicus! Nem elég ám csak a' latint, a' hellent meg a' történelmet tanulni; a' mathematicát is kell tudni! Még ma menjen a' mennyiségtanárhoz és mondja meg neki, hogy innentova jó mathematicus akar lenni, olyan, ki a' feladatokat mind maga dolgozza.“

A' fiú szót fogadott, négy álló hétig éjjel nappal csak a' mathematicus tanulmányozó's azontul a' legjobb mathematicusok egyike volt osztályában.

Illyen példák azon osztálytanár alatt gyakoriak voltak és hatásuk rendkívüli. Szóval a' férfiúnak szellemi befolyása igen hatalmas volt. Hogyha eljárása valamivel rendszeresebb és a' gymnasiumi tanfolyamba beilleszkedőbb lett volna, akkor ő a' tökéletes tanár. Kedvet, hajlamot sőt lelkesedést élesztetni magántanulmányozáshoz kitartó sikerrel ő tudott; pedig ez a' tudományos fegyelemnek koronája!

Emlékirónk sok efféle jegyzett föl tanítóiról. Önmagáról a' 38. lapon azt mondja: „Ha idegen nyelvet akartam tanulni, szakaszokat fordíték belőle németre és néhány nap múlva német fordítványomat vissza fordítám az illető nyelvre. Ezen eljárást igen sikeresnek találtam mind magamon mind pedig azon tanítványaimon, kiknek azt ajánlottam.“

Tanítási vezérelvei, saját formulázása szerint az előszóban, ezek : mértéktartás okkal móddal minden egyes tanfokon, az oktatásnak a' lehetőségig kivihető központosítása, habár kisebb mérvű hanem annyival bizonyosabb eredménynak szorgalmazása, a' tanításnak és a' fegyelemnek kölcsönös egymásra és összehatása. Emlekirónk meggyőződése szerint ezen alapra minden jó építhető.

A' külföldi beszélgetés után, reményilem, nem fog roszul esni egy kis honi csacsogás. Ezen sorok nagyobbára jókedvű írójának egy mogorva collegája van, ki lipcei, göttingai és berlini deák korában sok órát töltött az ottani gymnasiumi tanításokon a' sextától kezdve a' primáig és a' selectáig, néha incognito, oláhországi candidatus neve alatt, máskor megint más név alatt. A' lipcei egyetemen például mások között szerencsés volt Nobbe és Stallbaum igen jeles philologusokat mind egyetemi előadásaikon hallgatni mind pedig gymnasiumi tanításaikat szemlélni. Nobbe a' Nicolaischule-nak, Stallbaum viszont a' még népesebb Thomas-schulenak igazgató tanára. A' nyájas olvasó már régen tudta, hogy a' kis Szászországban a' tanodák valamennyien igen jó szervezetűek. Tehát volt mit nézni és tapasztalni a' mogorva oláhországinak. Hát csak eljárt tanításra és vizsgálatra tantárgy- és személy válogatás nélkül, minthogy szándéka volt az *egész* gymnasiumi tanítást szemlélve tanulmányozni. A' classicus írókat már akkor úgy ismerte, hogy könyv nélkül is kísérheté az illető tanítás menetelét. Alkalmasint az Athos-hegyi tiszta levegő edzette olyan tartóssá emlékező erejét. Látott igen jeles és nézett középszerű tanítást is, jó és hiányos készülségű tanulókkal. A' mely képző intézet útjába esett, arról tudomást venni egy könnyen el nem mulasztott, és ha valamellyik híresebb félre esett, elgyalogolt bizony ő oda is. És ezen kalandozni sovárgó viszketege még most is bántja a' mogorvát. Ha még olly lelkesen forgatják tanítványai a' classicusokat, mégis felsohajt : Ha Dresdában a' Kreuzschule fiatal hőseit láthatnátok, még máskép menne az a' Homeros-Horatiusolvasás ! hát még a' grimmai fiúk ! meg a' berliniek, aztán a' hamburgiak, meg a' schulpfortaiak ? Itt elhallgat. A' fiúk hamvadni akaró kedv mellett is érzik, hogy ez csak annyit jelent *sursum corda* ! és a' kifakadást megbocsátva tovább izzadnak. — Utazásain és könyvekből szerzett emberismeretében bizakodva olyan emberekről is képez magának ítéletet, kiket soha sem látott. A' minap felolvastam neki azt, mi a' Magyar Nyelvészet II. év-

folyama 473 lapján áll. „Jeles tanár lehet ez ez Imre Sándor és tanítványai mind megannyi lelkes tanuló, de ötvenes még sehogy sem lehet. Rózsás reményei szerint ítélve közelebb áll a' 30-hoz mint a' 40-höz. Sok szép tiszteletteljes reménynyel van a' magyar nemzetnek azon része iránt, mellynek teendője a' nemzeti tanügyről gondolkozni és a' meggondolás után nemzetül gondoskodni, hogy *túl ne szárnyaltassunk*. Most ha ezen a' téren is túlszárnyalnak, nincs az a' huszár kard, melly kivághatna minket. Ezt Imre tanár mint a' huszár nemzetnek fia jobban érti, mint én oláhországi candidatus.“ Ezt mondva elhallgatott és mogorván tovább merengett. Ha meg nem hal, mire a' XIX. században kevés a' kilátás, még sok roszt fogok róla írhatni.

AGRICOLA.

A' magyar képzők és ragok a' szanszkrit nyelvészeti rendszer világában Lubóczi P. Ferencztől.

(Új Magyar Muzeum 1859-ki évi VII. és VIII. füzetének 245—274,
's 329—356. 1.)

Lubóczi úr külföldön élván, Londonban a' szanszkrit nyelvet tanulja, mellynek szervezete annyira megragadta, hogy most annak világában a' magyar képzőket és ragokat kezdi tárgyalni. A' magyar képzők és ragok rendszerét megírni bizonyára olly nehéz, mint nyomós munka; 's Lubóczi úr nagy háláját érdemli meg a' magyar nyelvtudománynak, hogy hozzá fogott ezen nehéz és nagy munkához. Részünkrül pedig semmivel sem méltathatjuk inkább igyekezetét, mintha czikkeinek beható tanulásával lehetőleg megakarjuk érteni, mit hoz, 's kellő világban hozza-e. Megvallja egyébiránt, hogy nem ismeri az újabb hazai nyelvészeti irodalmat; nem ismeri tehát a' Magyar Nyelvészetet, 's úgy ezen tanuláskunk sem fog hírévé lenni: a' mit hát itt adunk, az magunknak és olvasóinknak szól. Ezen körülményt azért említjük, hogy mulasztásrúl ne vádoljon az olvasó, ha egy vagy más tételét Lubóczi úrnak hallgatással mellőzöm, p. o. azt, hogy „magyar nyelvészeink az *ik* végzetet képzőnek tartják.“ Ha azt annak tartotta is a' „Magyar Nyelv rendszere,“ most bizony senki sem tartja többé annak.

Lubóczi úr elmondja nekünk a' 3. §-ban, hogy a' szanszkrit nyelvészet megkülönbözteti a' *gyököt* a' *tőtől*, az lévén szó-gyök, mi a' taglalás által lefosztott ragok és képzők után megmaradt, 's a' mi maga se nem névszó se nem igeszó; *tő* pedig a' gyökhöz járult képző által alakult névszói vagy igeszói alap, melly azután ragot öltetni képes. „A' képző az igének vagy névnek fogalmát, tehát a' cselekvését vagy állapotét, adja a' gyökhöz, mielőtt az szóvá válhatnék, 's helyét a' mondatban elfoglalhatná; a' rag ellemben a' neveknek és igéknek egymáshozzi viszonyát fejezi ki, 's ugyan azért csak *tő*höz járulhat, nem gyökhöz, melly még nem lett akár igévé, akár névvé.“ Mind a' mellett vannak a' szanszkrit nyelvben is *tők*, mellyek a' gyökkel azonosak, „hol tehát a' rag mindjárt a' gyökhöz magához adatik“ (a' 4. §-ban), melly formatiót a' szanszkrit nyelvtudomány *Quip*-nek nevezi. —

Ebben mi semmi újat vagy jobbat nem találánk annál, a' mi a' magyar nyelvtudományban apró pénz gyanánt kering már. Mi is megkülönböztetjük a' gyököt a' szó-tő-től meg a' ragozott szótól; a' latin és görög nyelvtanításban is szerte tartjuk ezt p. o.

gyök		λιπ
tő	ige	λειπ
	név	λειποντ
szó	ige	λείπω, λείπεις, λείπει stb.
	név	λείπων, λείπονσα stb.

Így: gyök *frag*, igető *frang*, névtő *fract*; szó még pedig ige: *frango*, *frangam*, *frangere* stb, név: *fractus*, *fractio*, *fractura* stb. Ezen és ilyen világánál a' szanszkrit nyelvnek bátran vizsgálhatjuk a' magyar szókat. A' *Quip* osztály lehető nagysága a' magyar nyelvben nem ellenezheti azon világitást.

De a' szanszkrit nyelvtudomány külömbséget teszen a' *krit* és *taddhita* közt, 's Lubóczi úr amazt képzőnek, ezt ragnak nevezi, megmondván, hogy a' képző az igének vagy névnek fogalmát adja a' gyökhöz, a' rag pedig a' neveknek és igéknek egymáshozzi viszonyát fejezi ki a' mondatban. Azomban a' szanszkrit *taddhita* is képző. A' valóságos külömbség az itt, hogy egyik képző *első*, másik *másod helyű*, p. o. a' magyar *halhatatlanság* szóban a' *hat* *első*, *atlan* *másod*, és *ság* *harmad helyű* képző, mellyek nem cselelhetik helyöket. Meg van tehát a' magyarban is *krit* (*első helyű*)

és *taddhita* (másod, harmad stb. helyü képző); de nagy zavart okoznánk, ha egyiket ezek közzül *rag*nak neveznők. Azért a' mi nyelveinkre nézve nem is fogadhatjuk el a' szanszkrit nyelvészek tanítását, mellyet L. úr imígy ad elő: „A' szanszkrit nyelvészek vizsgálata mutatja, miként a' névhajlítási esetek, a' genitiven kívül, a' névnek az igéhez a' mondatban levő viszonyát fejezik ki, 's hogy a' névképzők is kizárólag azon viszonyokat képviselik a' gyök irányában, mellyeket a' mondat-irányában esetragok által fejezünk ki, mindig a' genitiv kivételével.“ — A' szkrit, nominativ, accusativ, instrumental, dativ, ablativ, locativ (genitiv, vocativ) esetragokat ismér; a' latin nem isméri az instrumental és locativ, a' görög ezen kettőn kívül az ablativ eseteket sem ismeri stb. : következőkép a' szanszkrit névképzők olyan neveket képeznek, mellyek a' magok gyökeihez képest hatféle viszonyt látszanak kifejezni; míg a' latin nyelv abbeli képzőji csak négy, a' görögök pedig csak három viszonyt fejeznek ki. Nem valami lényeges dolog tehát az; lényegesebb ez. A' nyelvekben a' szók alkotására nézve csak három kategoria gondolható, úgy mint a' *gyök*, *képző* és *rag* (eset, hajlítási végzet). A' gyök és képző vagy képzők a' szónak jelentését teszik és módosítják; a' rag pedig a' kész szókat mondatba fűzi, tehát nem teszi nem módosítja, hanem viszonyítja jelentéseiket. Azért a' ragok mindenféle gyökből mindenféle képző által lett szókhoz járulnak, mivel nem lehet szó, melly mondatba nem volna fűzhető : de a' képzők a' gyökök és tők jelentéseit módosítván csak meghatározott esetekben fordulnak elő. Igaz, p. o. hogy *aratum* i. e. quo aramus, 's *örvendetes* az, a' minek örvendünk : még is a' grammatikai kategóriára nézve a' latin *tro*, 's a' magyar *-t-s* képzők egészen mások, mint a' ragok összege, melly az ezen képzők által lett szókhoz járulhat. Akár legyen tehát krit-féle, akár *taddhita*-féle a' képző, az nekünk csak képző 's nem rag. Ezzel azomban nem azt mondjuk, hogy a' nyelvek legeslegősiebb korában a' képzők és ragok nem voltak mind gyökök : hanem csak azt állítjuk, hogy a' nyelvek bár melly korában is a' melly gyök képzővé vagy raggá vált, az legott kiesett a' gyökök (mint a' jelentés anyagi alapjai) sorából, 's jutott vagy a' képzők vagy a' ragok sorába. Azt is igen jól tudjuk, hogy a' nyelvnek mai állapotjában is ugyanazon szó, mint gyök és tő, mint képző, 's mint rag ismerhető fel, *bél*, *beli*, *be* : de akkor három különböző katego-

riában fordul elő, tehát a' kész nyelvben három egymástul lényegesen különböző szerepléssel. Azt hisszük, sőt erősen meg vagyunk győződve, hogy ha a' gyök-(tő), a' képző és a' rag kategóriái különbözők, azokat, melyeket L. úr a' 36. 37. 38. §§-ban felhoz, nem szabad *ragoknak* neveznünk, mert azok képzők. L. úr ezeket tartja ragoknak :

b és bb	szer	ként
dad	van	ig
beli	lag	te
féle	nyi	tén
kora	ül	tén
dik	szerü	azután az i, s, ász, nok, ár kép-

zőket, végre a' kicsinyítő és nagyító 'stb. képzőket. A' nyelvek, legalább az áltaji nyelvek, hangosan hirdetik, hogy van különbség p. o. a' *b*, *bb* képző és a' casusi ragok közt, mert a' *nagyobb*-hoz járulnak a' ragok, p. o. *nagyobb-at*, *nagyobb-ak*, *nagyobb-ra* stb. sőt ezen *bb* képző után még más képzők is járulnak, mint *nagyobb-féle*, *nagyobb-ik* (melly *ik* itt más szerepü, az igeragozásban előforduló *ik*-nél, p. o. *hall-ik*, 's melly ugyanaz az elősorolt *dik*-kel, melyet L. úr rosszul taglal, mert az *d+ik*, így : harmad, vogulban kormit, lappban guolmat, finnben kolmante, azután ezen *d* képzőhöz járul még egy másik képző, az *ik*, 's lesz harm-(a)d-ik). A' képzők halmozódhatnak, meg annyiszor minősítvén a' szónak eredeti jelentését : de a' ragok nem halmozódhatnak, mert minden szónak csak egy füle van, mellynél fogva más szókhoz fűződik a' mondatban. Abban minden szó vagy regens, vagy rectum, 's ha lehet is egyszerre rectum és regens, még sem kettőztetheti casusi vagy személybeli ragjait. Kivételek fordulnak elő az úgynevezett particulákban, magyarul viszony-szókban, melyekön a' gyakori használat mintegy lekoptatván az első ragot, egy másikkal ismételjük a' viszonyt, p. o. *elémbé*, mellyben már *elé* a' motus ad locum jelentő, azaz viszonyi, raggal bir, 's ehhez járulhatna csak még a' személyi rag : m, d, je, így : *elém*, *eléd*, *eléje*. De a' nyelv szokás elfelejti a' viszonyi rag ott-létét, azért ismétli a' személyi rag után is, mintha p. o. *házam* közt, és *felém*, *elém* stb. közt különbség sem volna, 's azt hiszi, mint kell *házamba*, úgy lehet mondania *felémbe*, *elémbe*. Illyenek még *alól*, *felől*, *házul* stb., melyek már a' honnan valót

jelentő raggal birnak ; mégis szokott mondások ezek : *alúlul, fölölül, hazulról*. Kivétel még nálunk az ige tárgyi ragozásában előforduló személybeli ragok halmozása, mint *lát-l (a)k, tud-j-uk* (*tud-ja-muk*), *tud-já-tok* stb., hol az *l a'* második személyt jelenti a' *k* előtt, 's *ja, j a'* harmadik személyt a' *muk, tok* sth. előtt, mit azomban L. úr nem tud még, ki a' 257. lapon a' *látod, vered*-ben levő *d* bötüt általmenőnek mondja az *sz-be*, mint *látsz, versz*. Az igaz, *d* számtalan esetben változik által *sz-re* : de azért minden *d* nem áll minden *sz* hez ilyen viszonyban. Mert ha L. úr egymás mellé rakja a'

látok	verek	meg	látom	verem
látsz	versz	"	látod	vered
lát	ver	"	lát-ja	vér-i
látunk	verünk	"	lát-j-uk	ver-j-ük
láttok	vertök	"	lát-já-tok	ver-i-tek
látnak	vernek	"	lát-já-k	ver-i-k (ver-j-i-k) :

lehetetlen, hogy ne sejtse, hogy a' négyszer előforduló *ja, j a' látom*-ragozásban, melly a' *verem* ragozásban *i-re* változik, 's a' melly hasonló valami a' *lát-l(a)k*-ban előforduló *l*-hez, bizonyára okbul van ott, melly oknak a' látom és látod-ban is kell lennie, 's hogy annál fogva az *m* (látom) és *d* (látod) nem egyszerű bötüváltozás utján jutott a' *k* (látok) és *sz* (látsz) helyére, hanem valami lapangó assimilans elem miatt lett *k-bul m*, és *sz-bul d*, úgyhogy az *m itt = ? + k*, a' *d pedig = ? + sz*; mi legyen pedig ezen? a' *ja, j* tárgyi rag sejteti, t. i. *va, v*, mit a' Halotti beszéd *terumteve, hadlava, feledeve, int tvének* stb. alakai kétségen kívülé teszik. A' nyelvek tüneményei is igazolják a' metafizika ezen szabályát : az okbul bizvást lehet következtetni az okozatra, de nem viszontag, mert valamelly okozatnak többféle oka lehet.

Éles határvonalt húzni a' képző és rag között nálunk is bajos ; így például az *ig*, melyet Lubóczi úr az úgy vélte ragok között hoz fel, valóban rag ; a' többesi *k*-rul pedig kétséges, vajjon képző-e inkább vagy rag. Egy külső ismérve van a' ragnak, az, hogy a' szó végén áll, 's képzőket nem fogadhat el. A' már ragozott szót nem lehet tőnek venni, 's további képzők által új értelem — minősítések alá vetni. Ezen szabály ellen csak az *i* szeret véteni, p. o. a' velemi harc ; de nem akarjuk helyeselni. Ellemben képző után más meg más képző járulhat.

Lubóczi úr a' 10. §-ban a' köthangrul szoltában azt állítja, hogy „a' magyarban minden magánhangzó köthangul használtatik.“ — Ebben csak látszólagos igazságot mond. Valóságos köthang csak *o* és *ö*, *e*; a' hol *a* *e* *u* *ü* is van, ott az a' régi tőnek utóhangjából eredhet, mely már elveszett. Hogy sok magyar szónak utóhangja volt, bizonyítják azon néhány példák, melyek máig is megőrzöttek, p. o. *ip* és *ipa*, *nap* és *napa*, *öcs* és *öcse*, *nén* és *néne*, *bék* és *béke* stb. még inkább a' rokon nyelvek tanúsága, melyek régiesebb állapotúak a' magyarnál. Minthogy azomban a' régi magyar nyelv *o* *ö*-je gyakori esetben most *a* *e* nek hangzik, p. o. hajdan *lábo*, *kező* volt a' mai *lába* *keze* helyett (lásd szerte Révai Antiquitt.): a' köthangok tana igen szövevényessé vált. Könnyen csal is a' szó újabb jelensége. P. o. Lubóczi úr az *eskü* szórul azt hiszi, „mert az okozó (accusativ) *esk-et* mutat, hogy a' gyök *esk*, nem *eskü*.“ Ez a' ténynek félszeg felfogása. Inkább így állana az okoskodás: Minthogy a' *tárgyi* eset (mert *okozó* legfelebb a' nominativ volna, mennyiben okozó nem az, mi okozatot jelent, hanem az ellenkező), minthogy a' tárgyi eset *esküt* is mutat: tehát a' teljes szó *eskü*, melynek *ü*-je olyan képző, millyen az *u* a' *kap-u*-ban, *v* az *öl-v*-(*öly-v*)-ben, *y* a' *mell-y* (pectus) ben; mert az *ü* az *esküt*-ben másun nem lehet magyarázni, az különben köthang soha sem lehetvén. *Esk* már apocope-t szenvedett szó. Ennél fogva *esküszik*, *alkuszik*, *aluszik* szókban is az *ü* *u* nem köthang, hanem az *esk-ü*, *alk-u*, *al-u* névszók képzője, bár *alu* nincs is szokásban.

A' védák nyelvének nyelvészei más rokon nyelvek segítségével nélkül hathattak be nyelvök alkotmányába, mert a' védák és az utánok következett hőszi költemények nyelve olyan átlátszó, bogy benne meg lehet különböztetni a' szövedékek szálait. A' görög és latin nyelvek tanítóji nem mehettek annyira, mivel már a' szanszkrit nyelv világítására szorultak volna, melyet azomban csak az újabb kor szerezhete meg. Ámde nem lehet tagadni, hogy viszontag az európai árja nyelvek is világosságot derítenek az ind bályokra. Kétségsbe nem hozható tény, hogy az árja nyelvek tudománya legtöbbet okult ugyan a' szanszkrit-bul, de okult és okul valamennyi árja nyelvből is. Vegyük a' nyelvtudomány történeti oldalát. Mielőtt a' szanszkritrul tudomása volt a' nyugati világnak, érzik-e

vala hiját a' görög és latin nyelvek kutatóji? Nem igen. Bátran fejtegettek magyaráltak jobbra balra, ütve vétve. Ha most lép föl valaki, 's akar szanszkrittalanul etymologizálni, igen nagyokat botlik, 's szánakozást gerjeszt, hogy a' szerezhető világosság nélkül indul kutatni.

Nézzük most a' mi nyelvünket. Vajjon olyan átlátszónak találjuk-e, mint a' védák nyelvét, hogy minden idegen világosság nélkül merészelnünk le aknájiba, ősi korába? Azt mondják reá sokan, 's köztök némellyik nagy hazafiassággal is, hogy lehet, sőt kell is minden idegen világosság nélkül lemerészelnünk, mert a' magyar nyelv törül metszett eredeti nyelv stb. Lubóczi úr nem tartozik ezekhez, ő sokkal okultabb, hogy sem két kézzel ne ragadja meg a' világot, bár hol veszi is azt. 'S ő a' szanszkrit nyelv világát tartja a' magyar nyelvre. Csak arra kell hát még feleletet kapnunk, helyes-e ennek világolása? Nem azt kérdem itt, világosan világol-e a' szanszkrit világosság, hanem azt, vajjon felvilágosíthatja-e a' magyar nyelv homályait, ha volnának ilyenek?

Lubóczi úr jól tudja, hogy külön nyelvfajt tesznek az árja, külön az áltaji nyelvek*); tudja tehát azt is, hogy az árja nyelvek világossága különbözni fog az áltaji nyelvek világosságától. Ha még is a' szanszkrit nyelvészeti rendszer világában adja elő a' magyar képzőket és ragokat, azt két okbul teszi: vagy abbul, mert hiszi, a' magyar nyelv képzőji és ragjai már rendszerbe vannak hozva a' saját, áltaji nyelvtudomány világa szerint, hogy tehát erre nézve semmi homály, semmi kétség többé nincsen. A' tisztába hozott eredményre akarja immár sütni a' szanszkrit világot, mi által bizony sok gyönyörű tanuságot fogna nekünk szerezni. Vagy pedig azt találta gondolni, hogy a' magyar képzők és ragok tana az áltaji nyelvészet világa nélkül is világos, tehát, úgy a' mint áll a' dolog, megvilágíthatja szanszkritul a' magyar nyelvet. Azomban maga megvallja, hogy a' „Magyar Nyelv rendszere“ sokat balul fogott fel, sokat meg sem említ, megvallja tehát, hogy a' magyar képzők és ragok tana nincsen még kidolgozva. Ha még is az áltaji nyelvészet világa nélkül bocsátkozik e' térre, annyit akar tenni a'

---

*) Ballagi úr, *a' magyar nyelvészkedés köre* című dolgozatában el akarja ényésztetni ezen különbséget, mi ha sikerülend neki, nagyon könnyű lesz nyelvészkedni.

a' mennyit bír : mi pedig köszönettel fogadjuk kísérletét, figyelemztetve az olvasót, hogy nekünk is azt kell tennünk, mit az árja nyelvészett tett, t. i. az áltaji nyelvek egybehasonlító tudománya által kell a' magyar képzőket és ragokat rendszerezni meg értelmezni.

Lubóczi úr az ige-képzőket *szenvedő, okozó, kezdő, gyakorító, kicsinyítő, kicsinyítve gyakorító*, azután *folytonosságot és rögtöniséget* jelentő képzőkre osztályozza. A' (*bel*) *szenvedő* képző alá foglalja a' *levést* jelentőt is. Mielőtt a' képzők tanához lehessen fogni, úgy látszik nekem, szükséges előbb az igetők természetét és jelentését szemügyre venni.

Az igetők első szempillantásra mind mássalszólós utóhangnak látszanak, mennyiben nem találunk magyar igét, mellynek magánszólós utóhangjához közvetlen járulnak a' személyi ragok. Nincsen igénk, melly az első személyt úgy képezné mint az összevont *mék*, azaz *megyek*. Még a' *tenni, venni, lenni, hinni, vinni*-féle igetők sem végződnek magánszólóra, mert mondjuk : *teszek, tev-ék, tevő*, hanem *v-re* vagy hehezetre, melly a' jelen időben *sz-re* változik. Hogy ezen *v* vagy hehezet valóban ott van, bizonyítja a' régies *lök, löl, lön, tők, töl, tön* stb. is, melly = *lev-k, lev-l, lev-n* stb. *) Azomban ha tudjuk, hogy p. o. a' *szeret, vezet* törökben *szev, jed*, minélfogva az igető itt *szer, vez*, az *et* pedig már képző, mit a' *szer*-elem szó is igazol : könnyű gondolnunk, hogy lehetnek más igetőink is, mellyek mostani első alaka valóban nem első. Például a' *bocsát* igetőről bizonyos, hogy a' *bocsu* névszótul származik (mellynek gyöke *bocs*, képzője pedig *u*; törökben is *bos* szabad, *bosat* enged, ereszt), tudjuk azt is, hogy *bocsájt*-nak is hangzik. Felismerünk tehát képzőt, melly hasonló a' *tanu* névszótul származó (tanu-jt, tanojt, tanájt) *tanét, tanít* ige képzőjéhez. 'S valamint a' *bocsu, tanu* névszóktul lett *bocsájt bocsát, tanajt tanét tanít* : nyilván úgy lettek *fűt, hűt, düt, rejt, hajt* is, mellyeket L. a' 11. §-ban hoz fel, *fű, hű, dü, re, ha* elavult gyökökből. Világos tehát már ezen kevésből is, hogy a' képzők tana fölteszi, hogy tisztába

*) Ezen igék *n* ragja a' jelen és mult idő egyes számú 3. személyben előttem nagyon nevezetes. A' többes *nak*, melly a' névszó többese szerint, *n*-nel bővölködik, azt látszik mutatni, hogy az egyes számú *n* nem ok nélkül van ott.

hoztuk legyen a' gyökök és tök tanát, mit azonban a' rokon nyelvek világa nélkül vagy éppen nem, vagy igen bizonytalanul tehetünk.

Az igezők termete után szükséges azok jelentését kutatnunk. Erre nézve látjuk, hogy némelly tö átható jelentésű, mint *tör*, *hall*, melly azután az *ik* rag által szenvedővé (nem bánom, belsenvedővé) lesz, így *törík* es *bricht*, *hallík* auditor. Lubóczi úr figyelmét nem fogja elkerülni, ha majd a' ragokrul értéközik, hogy ezen *ikes* alak a' többes számban eltűnik, mert

török	töröm
-------	-------

törsz	töröl
-------	-------

tör különbözik a' törík-tül, de a' többesben monnó csak törünk, törtök, törnek lehet. Mintha ilyen igék csak az egyes szám 3. személyében voltak volna *ikes*-ek, még pedig csak a' jelen és egy mult időben; mert a' törtem, törtél, tört, v. törött azonkép nem fejezheti ki az ikességet. Azomban ilyen igék száma, melyek az *ik* által szenvedőkké váltak, nagyobb lehetett hajdan, mit nyelvelmékeink is bizonyítanak, mellyekben p. o. a' város *bírik* = biratik, fordul elő, mire Arany úr tett figyelmessé. Azt mondhatnók tehát, hogy tör, hall, bír, tet stb. *paraszmaipadam*, törík, hallík, birík, tetik stb. *atmanépadam* alakuak, ha a' szanszkrit nyelvészet világában tekintjük.

Ha az igezőket, jelentésük szerint, osztályoztuk, akkor követközik már a' képzők rendszeres előadása, mellyek az igezők első jelentését módosítják. Nem mondhatnám meg hirtelen, mint kelljen szerkeszteni a' rendszert; lehet azt többféle kezdetbül indulva is tenni. Például, az *ik*-rül az elején kellvén beszélni, a' szenvedő jelentéssel járó képzőket adnám elő legelőbb. Az *ik* hatásával nem érvén be a' nyelv, az *sz* képzővel erősítette, 's mondjuk: tet-sz-ik, lát-sz-ik, al-sz-ik stb.; hozzáteszi ezt más képzőhöz is, mint hall-at-sz-ik, 's így tovább. Lubóczi úr a' *d* képzővel kezdi, 's összefoglalja imígy:

Egyszerű képzők kifejlődéseikkel:

t,	l,	d,	g,	n,	z,	van
ít	úl	od	r-g	mod	az	hat
sít	súl	ódsz	ng	ml	rész	
tat	lal	oz				
int	ll	sz				

Összetett képzők kifejlődéseikkel :

dít	kod			
dól	kosz	kos	szt	gat
dal	koz	koz	sztal	gál
dogál	lkod	kál		
dököl	skod	károz		
	tkoz	bál		
	nkoz	csál		
	hod	eskál		
		csol		
		czol		
		icskal		
		icskol		
		iczal		

Töméredek sokat, 's közte igen jelest hoz fel L. úr, mit könnyű lesz kiigazítani és teljesíteni. Például beszéll *sít* képzőrül, *értésít*, 's nem látszik észrevenni, hogy az csak *ít*, melly *s* képzőjü névszóhoz járul, mint ezekbül világos :

bú,	bú-s,	bú-s-úl,	bú-s-ít,
tudó,	tud-ó-s,	—	tudó-s-ít,
ért,	ért-(e)-s,	ért-(e)-s-ül,	ért-(e)-s-ít,
érdem,	érdem-(e)s,	érdem-(e)s-ül,	érdem-(e)s-ít stb.

Így az *elalszik*nek anormal formatiojának tartja az *elolt*-ot, nem vévén észre, hogy a' szónak gyöke *al*, mellyhez *sz* képző és *ik* rag járulván, lett *alszik*; de hogy, ha *al*-bul okozót akarok képezni, elmarad az *sz*, 's a' *t* az *al*-hoz járul, így : *alt*. De az *l* előtt az *a* zárt szótagban szeret *o*-ra, *e* szeret *ö*-re változni, mint *vala* és *volt*, *hala* és *holt*, *telik* és *tölt*, *kél* és *költ*, 's mint *al*- és *olt*. — Így L. úr többhelyütt a' képző megtoldásául beszéll, hol összetett képző van, mint maga is ezen eseteket az összetett képzők alá sorolja. Például a' 273. lapon mondja, hogy a' *kod*(ik), *koz*(ik) képző néha orrhanggal, néha *t* böttivel toldatik meg, a' 274. lapon *l* és *s* hangokkal toldatja. Ámde ha megnézzük p. o. a'

sír	síránkozik,	szó	szövetkezik,
büszke	büszkélkedik,	csalfa	csafáskodik-ot,

azt látjuk, hogy nem a' *sír* tőhöz járul *nkoz*, hanem *sírán*-hoz járul *koz*, ezen *sírán* pedig alkalmasint *sírám*, (mint villám, hullám, csil-

lái), mellynek *m*-je *a'* *koz* előtt *n*-re változik; — hogy *a'* *szó* ige-tőlhez járult előbb *et* (szövet, hivat, tanítat), 's azután *koz*, *kez*, melly az okozót magára térőre, vagy szenvedőre változtatja; — hogy *a'* *büszke*-bül lett előbb ige: *büszkél*, 's ehhez járul *a'* képző *ked*-ik; — 's *a'* *csalfa*-bul lett *csalfás* tulajdonság-név, 's ehhez járul *kod*-ik képző. *A'* *mod* is összetett képző. —

Ezek tán arra intenek bennünket, hogy *a'* képzők tanában előbb *a'* tők termetéről és jelentéséről kellvén beszélni, jó lesz azokat *a'* szerint is szorosan megkülömböztetni, hogy névszótul származtak-e vagy sem; mert úgy azon képzőket, mellyeket már *a'* névszó nyert, nem zavarjuk össze az ige képzőjivel.

A' névképzők első helyére teszi *L.* úr az *ó* képzőt, melly szerinte *u* és *v*-re, azután *ú*, *ü*-re; *even*-re, *a*, *e*-re, *os* és *ós*-ra változik, tehát *a'* *nyelv*, *aszu*, *csergetyű*, *szivatyú*, *eleven*, *szüle*, *csahos tudós*-félék mind *a'* részesülő *ő* képzetjei. Mi megkülömböztetjük ezeket, 's kell, hogy köztök külömbiséget tegyünk.

a) *A'* finn nyelv két egymáshoz hasonló névszót képez az igébül, *aja äjä*, és *ava ävä* képzővel, p. o. *tietüjä* és *tietivä* tudó, amaz substantivum, ez adjectivum. 'S ezen utóbbik *ise* képzőt veszen újra fel, így *tietäväise* = tudós, mintegy: tudavas, tudós. *A'* mi nyelvünkben is megvolt, 's részben meg is van még ezen külömbség. Az *aja äjä* képzetüekhez tartozik *a'* *szüle*, *szülék*, (*bíra*) *bírák*, mellyekben az *eje* (finnül *äjä*) *aja* képző megcsonkult. 'S ezek substantivumok. Az *ava ävä* képzetüek *a'* közön-séges *ó*, *ő* végzetüek, mint *tudó*, *hivő*, mellyek eredetileg csak adjectivumok lehettek. Hogy *ava* nálunk is *ó*-vá válik, mutatja *a'* *hav* = hó, *tav* = tó, *sav* = só stb. *hev* = hő stb.; 's hogy valóban *ava eve* képző uralkodott is, mutatja az *eleve*, *mereve*, mellynek maradékai az *eleven*, *mereven*. Tehát hajdan volt *eleve* (mint *a'* Temetési beszédben), má *élő*, *tudava*, ma *tudó*. Ennél fogva *szüle* és *szülő* különbözik egymástul.

b) *A'* tulajdonság-névi *ó* = *ava* képzőhöz járul azután *s*, 's lesz *tudó-s* = tudovas, finnben *tietäväise*. Ez *ő*+*s* képzetüektől nagyon különböznek az *s* képzetüek, minő *nyomos*, *gondos*, *okos*, *szoros* stb. Ezek nem participialisok, hanem *a'* nyom, gond, szor, ok stb. *s* által lett képzetjei.

c) Az *u*, *v* képzőjük is számosak, 's jelentésre nézve a' *szüle*-hez hasonlók, azaz dolognevűek. A' Lubóczi úr által elősorolt nyelv, ölv, aszu, ború, derü, sérv, gyanú, orv, terv, mérv-hez tartoznak még *kapu* (törökül kap-mak zárni), *eskü* valamint *alu*, *bocsu*, *tanu* stb.

d) A' *csergetyű* félékben *tyú*, *tyű* képzőt látok, melly névszókhoz és igeszókhoz járul egyaránt, p. o. *kez-tyű*, *cserge-tyű* stb. Azomban lehet, hogy *t* képzős igeszóknál *ava*, *eve*-bül lett ezen képző, így : csattant, csattantava, 's ebbül *csattantyú*, sarkant, sarkantava, *sarkantyú*. Hát *hajdú*?

Általános észrevétel gyanánt álljon még itt, hogy az *ó* képző átható és benható jelentésű névszókat azért képez talán, mivel-hogy eredetiben a' nyelv már az *ik* által minden képző nélkül fejezhette ki a' szenvedőt, mint látók : *tör* frangit, és *török* frangitur; mibül szükségkép lesz : *törő* frangens és quod frangitur, teszem : *adó* dans és datum, *adó-fizetés* Steuerzahlen. Másokban is van az, p. o. *áros* a' ki árul, de az is, mi jó áron kél, tótul drága. „Sok szép áros tengeri van itt.“ —

Más képzők taglalása ellen lehetne kifogást tenni, p. o. a' *tok* *tek* ellen, melly alá sorozza L. úr : *birtok*, *étek*, *átok*, *szitok*. Pedig a' két utolsó szót nyilván így kell taglalni : át-(o)k, szit-(o)k. Vajjon nem kell-e így a' két elsőt is? A' *hít*, *vét*, *lét* mások hasonlósága szerint (p. o. szeretés, szeretet) így származhatók : hívés és hivet = hit, vevés és vevet = vét, levés és levet = lét, tevés és tevet = tét; tehát evés és evet = ét, (ivás és ivat = it?). Ezen képzethöz járul azután *el*, *al*, vagy *ok ok* új képző, innen ét-el, ét-ek. Hát a' *birtok* szó? Nem volt-e valaha *birtani* is, mitül csak *birt-ok* marad meg, mint *akartani*-tul a' gyakran előforduló *akartva* van?

Hogy a' *mány vány* képzők összetettek *ma+ny*, *va+ny*-bül, hirdeti a' *tudomá-s*, *hallomá-s* alak.

Lubóczi úr nem is járt el elég ovatossággal mindig. A' nyelv alkotásának vizsgálatában a' legszigorubbán mellőzendő minden új szó-alkotás, melly maga igazolandó, 's minden idegen szó. En p. o. a' *tudor-t* semmi esetre, az *ültöny függöny* szokat csak félve hoznám fel például; az *ércz-et* pedig, melly nem egyb a' német *erz*-nél, világért sem szabad így taglalni : *ércz* = a' mi ér, tehát *ér-oz*.

Béfejezzük ismertetésünket, óhajtva, bár folytatná Lubóczi úr mentül előbb nyomozásait, melyekben, bár millyenek is, bizonyosan sok tanulni valót fogunk találni.

HUNFALVY PÁL.

Das Etruskische durch Erklärung von Inschriften und Namen als semitische Sprache erwiesen von J. G. Stickel.

(L. Magy. Ny. IV. I, 76.)

Nem ismeretlen a' nyelvtudomány által érdekelték előtt azon sokféle megfejtési kísérlet, mellyel az etruszk feliratok rejtélyes tartalmába akartak már hatolni; elég legyen az előbbieik közül csak Bethámnak ír, Schmitz-Auerbachnak ó-felsőnémet és Kollárnak a' szláv nyelv felhasználása által tett kísérletekre figyelmeztetnem, mellyek ha tevőleges (positiv) eredményt nem mutattak fel, legalább nemleges haszon nélkül nincsenek, kitévén t. i. általuk hogy az etruszk feliratok sem az ír, sem a' német, sem a' szláv nyelv összehasonlítása által meg nem fejtethetnek. —

Legujabb időben Stickel, jenai egyetemi tanár, azon gondolatra jött, hogy nem sémi nyelv-e az etruszk? 's ezen gondolattól ihletve megkísérlé az etruszk feliratokat, a' Magy. Ny. IV. I, 76. általam ismertetni kezdett könyvében a' héber nyelv által megfejtteni. 'S valóban olly tapintat és kitartással fejtegeti említett tudós a' feliratokat, hogy első pillanatra majdnem kényszerülve érzi magát az olvasó azok helyességének hitelt adni. Illy hitel lelkesít vala engemet, midőn a' Magyar Nyelvészeti lapjain siettem a' magyar olvasó közönséget tudósítani az etruszk feliratok megfejtésének nagyszerű eredményeiről, nem sejtve, hogy Stickel urral majdnem egy 's ugyanazon időben egy más tudós is, az olasz Tarquini C., hozzá fogott az etruszk feliratoknak sémi nyelv általi megfejtéséhez a' Rómában megjelenő Civiltà cattolica című lapban, a' mellyből a' Rêvue archéologique-be ment át (Tarquini C. inscription de San-Manno près Pérouse, Rev. arch. XIV, 715—717 mars 1858). —

Stickel és Tarquini fejtegetéseit szemle alá vonja Gildemeister úr a' „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft

13-ik kötetének 289-ik lapján. 'S az egybevetés után ítélve méltán állítja 's okokkal is indokolja, hogy az etruszk nyelv héber volta még a' kérdések kérdése, 's hogy ezen feliratok igazi tartalmának tudásával még csak ott vagyunk, a' hol az előtt voltunk, azaz, hogy ezek még megfejtőre várnak, 's hogy Stickel és Tarquini nrak fejtegetési kísérleteik csak olly nemleges eredményűek, a' minők az előbbi fejtegetőké. — A' perusiai felirat szókra nem szakasztott szövegét Stickel 145, Tarquini 174 szóra osztja 's habár mindketten héber nyelv által törekedtek azt megfejteni, mégis annyira állnak egymástól, hogy csak négy szóban közelítik meg egymást, a' felirat szöveg-fordításában pedig egészen eltérnek. — A' dolog illyképeni állásánál nem tartom tehát érdekesnek Stickel úr művének ismértetését tovább is folytatni.

HORVÁTH ZSIGMOND.

Máté 15. 14-nek fordításai.

τὸν δὲ τὸν ἐν ὁδῷ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦται.

Svéd lapp. *)

jusz csalmetebme laide csalmetemeb, te kóbbacsakah kacseba róggaí.

(jusz ha, finnül jos; csalme, finn. silmä, szem, — tebme = telen, tehát csalmetebme = silmä-tön = szemtelen, szem nélküli; — laidet vezet, laide út irány, finn laita, dan út, irány, 's laitan, ttaa vezetni; — te akkor; — kóbbacs-nak törzse kó, finn. ku = ki, ehhez járul b comparativus, lesz kóbbä, finn. kumpi = mellyik a' kettő közzül? mind ketten, azután kóbbacs = finn. kumpaise, kumpainen mintegy = mellyikes, mindketten, — a' többesi ah raggal; — kacset esni, finn kadota, ba dualis raggal; — rógga verem, finn. rotko odu, barlang).

Finn.

jos sokia sokiata taluttaa, niin he molemmat kuoppaan lankevat.

(A' finn fordítás más szókkal fejezi ki, jöllehet a' lapp fordítás mindenik szavát bírja. — Sokia vak, taluttaa kézzel vezetni, niin tehát, he ök, molempi monnó, molemmat többes szám, kuoppa verem, lankeen, ngeta esni).

*) A' finnet és esztet a' saját helyesírással, a' többit magyar bötükel közlöm.

Esz t-re val.

kui söge sögedale teed juhatab, siis langevad molemad kaevandusse.

kui ha, teed juhatabb finn. tietä johdataa = utját vezeti, igazítja; — siis tehát; — kaev, finn. kaiva kút, kaevandus, finn. kaivannos ásás, verem.)

Karjala (Közép Oroszországban).

kuin szogie szogieda suattelov, molemmat haudah langetah. (suattelov vezet, finn. saattelee; hauda, finn. hauta árok, gödör).

Szürjän.

kor szintöm szintömsz nuödö, kikanisiz uszeni guranö.

(kor = mikor, szin-töm szentelen, vak, finn. silmätön, lapp csalmetebme, — nuödni vezetni, — kik = keht, két, kikan = ketten, kikanisiz kettejök, uszeni = esni; guran, orosz szó, gödör).

Mordvin (erszá).

szokor vedi szenak szokoron, szäszte kavtoneszk (kaftoneszk) prit jamasz.

sokor = sokia vak; ved = vez-et; szenak mikor; — szäszte akkor, finn. és eszt. siis, kavto kettö, — neszk kettejök, pra esni, prit esnek, jam gödör).

Regi magyar.

ha kedig a' vak a' vakot vezetendi, monnaik a' verembe esnek.

Károlyi fordítása.

ha pedig a' vak vezeti a' vakot, mind ketten a' verembe esnek.

Török.

eger kör köre kulaguzlik idersze, ikiszi csukura düsmeler gerek.

(eger ha, kör vak, kulaguz = kalauz, kulaguzla-mak = kalauzolni; köre kulaguzlik idersze vaknak kalauzolást tenne; — iki kettö, ikiszi ketteje, csukur odu, verem, düs-mek dülmi, gerek szükség, szükség hogy düljenek).

A' magyar nép talányai.

(Lásd Magy. Nyelv. III. 164. lapját.)

- 476) Hol a' paraszt embernek az ostora?
- 477) Hogyan ette meg az öreg ember kenyerének javát?
- 478) Ha a' molnár kidugja a' fejét az ablakon, ki néz akkor ki?
- 479) Mi az : ha tele van is, olyan nehéz, mintha üres?
- 480) Mikor legerősebb a' pap?
- 481) Ki evett és ivott holta után?
- 482) Hol kaszálják a' szénát?
- 483) Fönt jár, likba jár, se kigyó, se béka?
- 484) Hogyan lehet a' vízen száraz lábbal átmenni?
- 485) Miért főzik meg a' kávé?
- 486) Mit tesz a' vízben egy kan 's egy nőstény récze?
- 487) Egy atya két fiának végrendeletileg 100 forintot hagyott,
úgy azomban, hogy az egyik egy forinttal többet kapjon
mint a' másik, mennyi jutott mindenkinek?
- 488) Hol van nyul?
- 489) Mi nagyobb a' liknál?
- 490) Tíz atyafi egy lyukon ganajlik?
- 491) Meddig van a' szegény embernek a' világban módja?
- 492) Mi az : télen virágzik, nyáron elszárad?

---

476) a' nyelén. 477) falatonként. 478) a' lisztlopó. 479) hólyag. 480) nagy pönteken, mert akkor csak fél kézzel emeli föl az urat. 481) Krisztus tanítványival. 482) sehol, mert füvet kaszálnak. 483) kankalék és a' kút. 484) ha befagy. 485) a' levéért. 486. egy párt. 487) az egyiknek 49 forint 30 kr., a' másiknak meg 50 forint 30 kr. 488) Győrön alul, Écsen fölül. 489) a' folt, mellyel befoltazzák. 490) tíz küllő-nek kerékagyan a' szekérkenő. 391) míg lát, azaz meg nem vakul. 492) ablak, mellyen a nedvesség télen megfagyva virágzik, nyáron pedig elszárad.

- 493) Mikor van a' molnár fej nélkül a' malomban?
 494) Mellyik az a' hely, hol a' nap csak egyszer süttött, és sem az előtt nem süttött sem az után?
 495) Mikor legjobb az asszony?
 496) Mi a' mi-atyánknnk a' közepe?
 497) Miért nem nyöl az asszonyoknak is szakáluk?
 498) Hátul eszik, száján ganajlik.

493) mikor az ablakon kinéz. 494) a' vörös tengernek azon helye, hol a' zsidók Mózes vezérlete alatt száraz lábbal átkeltek. 495) mikor meghal. 496) a' kenyér. 297) mert annyi ideig sem hallgatnának míg megborotválnák őket. 498) szecska-láda.

PHILOFENNUS.

Név- és dolog-mutató.

A.	Lap.	B.	Lap.
Adalék okmányok a' nyelv- ujítás és nyelvrontás ügyében	97	A' b hang változásai	395
aerumna	244	bajdnet	395
aerusco	245	balik	451
Ἀθήνη	72	bas	441
agmen	244	basz	441
Agricola	453	beg, bej	441
akár akár	159	biceps	248
az áltaji népek tizenhárom hawai	146. 378	biduus	"
ancilla	245	biennis	"
az andh (indh) igegyök görög tulajdonnevek ben	64	bir, bas, fő	384
Ἀρθήνη	73	bogyó	396
Apelt metaphysicája a' nyelvekrül	4	boldog, bovdog	397
apricus	246	Brassai S.	97
apró	426	bucsú, bocsát	395
ártani	426	Budenz József 64. 132. 161, 241. 351. 401	
Ἀττήνη	73	bustum	248
audio	246	buvnot, buvem	395
auriga	247	C.	
auctor	246	cacumen	249
ázni	426	calamitas	"
		cassus	250
		cognosco , ...	"
		consentes	251
		Corssen über ausprache,	

	Lap.		Lap.
vocalisirung und beto-		Erfahrungen auf d. Gebiete	
nung der lat. Sprache	159	des Gymnasialswesens	453
cur	251	észrevételek az adalék ok-	
Curtius a' görög és latin		mányokra	123
nyelvek viszonya egy-		etruszk nyelv	76. 470
máshoz	9	év	216
Curtius, grundzüge der		az évszakok nevei	386
griechischen etymologie	351	Európa legősiebb	
csap	414	lakói	17
csavarni	432		
csillag	414	F.	
csomó	"	fa	396
csülk	"	facetust	251
		facies	252
D.		fanum	"
de és maga	157	Faustus Byzantinus	260
a' debreczeni legendás		fej, fog, fok	398. 441
könyv	299	flexio	7
divus	251	fő mint számnév	384
Döderlein, homerisches		furtim	252
glossarium	237	fű	398
dőjteni, döltni	411		
domboru	410	G.	
		egy göcseji mysterium	175
E.		a' görög <i>δαρο</i> képzőrül	132
égni	424	gyalog	407
Egger, notions élémentaires		gyanánt	431
de grammaire comparée	310	gyapjú	407
él, éles	424	gyártani	"
eledel	426	gyász	"
előítélet a' nyelvtudomány		gyomor	408
körében	23	gyúltni	432
enni	217. 448	gyümölcs	407
építeni	424	gyűrű, gyűszű	"
ér, érinteni	406. 424	gyúrni	"
érette	"	gyök és tö	459
erő	427		

	Lap.		Lap
H.		az indh (andh) igegyök gö-	
hágni	413	rög tulajdonnevekben	64
háj	412	inteni	424
hajnal, holval	447	invitus	253
hang	412	iperedik	424
hangeltetés	46	ír	216. 423
hanghasonítás	36	irha	423
hanghasonítás a' magyar		irigy	"
helyesírásban	321	irtani	"
hangváltozás és annak ne-		iskolai tudositványok :	
mei	34	hódmező-vásárhelyi 1857/8	1
hangváltozás törvényei	388	szarvasi 1857/8	153
hasad	412	ισμυρός	73
hazug	412	ívik	324
hébe hóba	445	íz	"
hely	412		
hervad	413	J.	
hét	378. 411	j előhangu török szók	401
hij	413	jää	211. 383
hízik	"	jámbor	408
hó luna és nix	208. 382. 444	járni	"
hód	445	jég	383. 408
hölgy, holnap	412	jegyés	"
Horváth Zsigmond	77. 79. 470	jó	409
húgy	444	jutni	409
Hunfalvy Pál	1. 43. 81.		
123. 142. 154. 204.		K.	
227. 232. 293. 299.		kár	414
314. 369. 439.	458	kar = hó	451
húnyni	412	kaszem	446
húsz	372. 411	käsej, kese	"
I.		képző és rag külömbsege	460
idegen	423	kigyó	432
impos	253	kolosvári latin iskolai	
Imre Sándor	237. 310. 337	szótár	161. 241
		könnyü	414
		kúnni	"

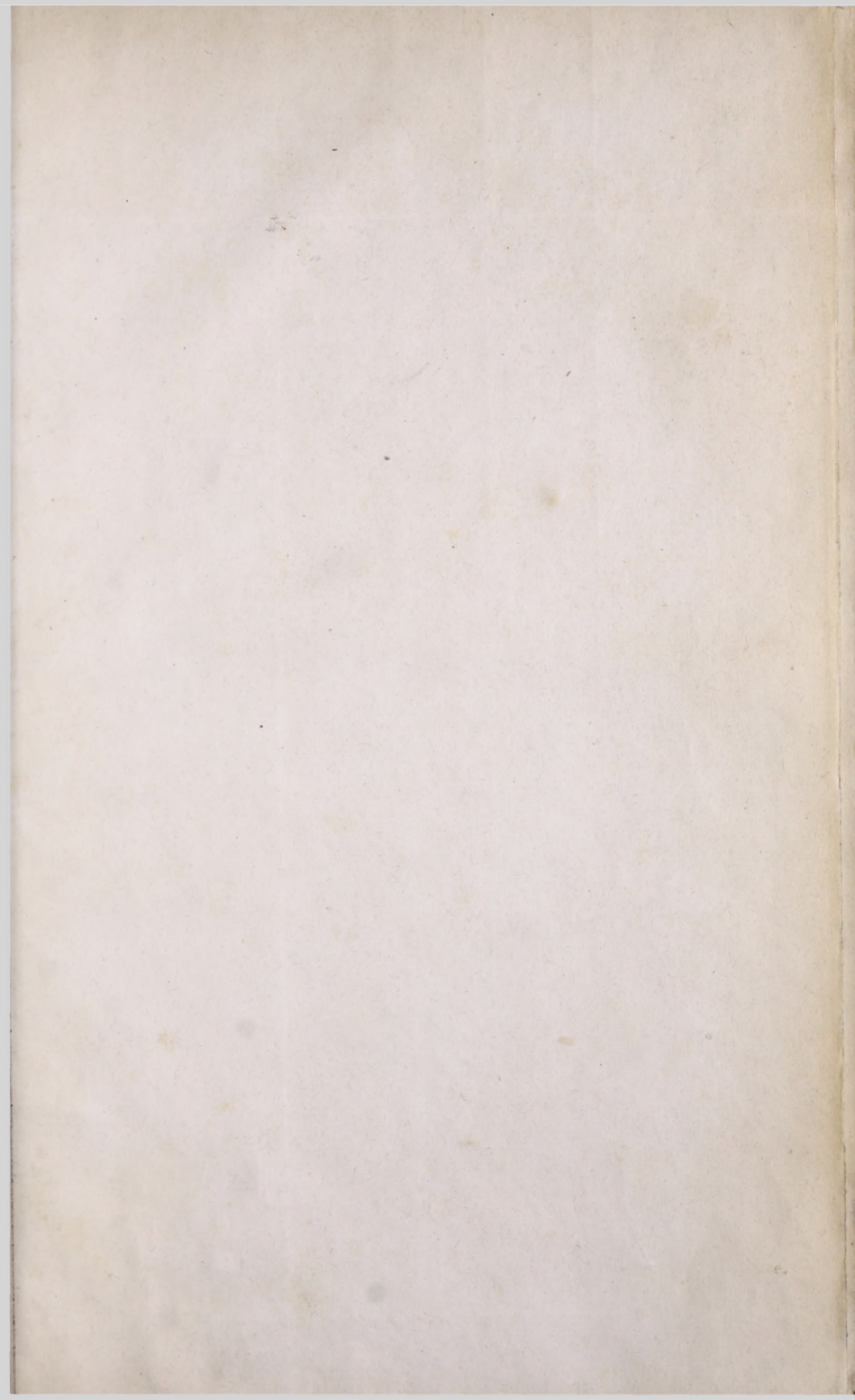
	<i>Lap.</i>		<i>Lap.</i>
kunduz = hód	451	a' mordvin nyelv a' ma-	
kuu	432	gyar ághoz tarto-	
L.		zik-e?	259
láng	430	muto	253
a' latin nyelv viszonya a'		muota = hó	384
göröghöz	1	N.	
Lauchsz Lőrincz	182	neng, nő	204
leg	430	nevetlen ujj	266
legény	429	nohsz	450
levél	430	nomen	253
ló	308	nyak	432
Lubóczi P. Ferencz	458	nyalni	416
M.		nyár	"
maga és de	157	nyargalni	"
magas	417	a' nyelvek két kora, a'	
magister	253	mennyiség és hang-	
a' magyar képzők és ragok		suly kora	14
a' szanszkrit nyelvészeti		nyúzni	416
rendszer világában	458	O.	
a' magyar külszenvedő		obliviscor	253
időalak	182	osztják magyar szók . . .	204
a' magyar nyelv hangsulya	12	osztják nyelv	143. 204. 369
a' magyar székelyi ideg-		osztják számnevek	222
rendszer	299	özvegy	434
a' magyar nép talányai . .	473	P.	
majd	425	parmak = ujj	413
Máté 15. 14. fordításai . .	471	pauper	254
Mátyás Florián, észrevéte-		peto	254
lek finnező véleményre	237	provincia	"
meg, megint, még	418. 422	R.	
még egyszer a' magyar		r hangnak változása v-vel	
ige időalakjairul	337	és z- sz-vel	384. 431
meredek	417	rakni	431
minister	253		
a' mordvin ige Reguly			
jegyzeteiből	318		

	<i>Lap.</i>		<i>Lap.</i>
Ribáry Ferencz	289	sors	256
Riedl Szende	21. 400	sürge	416
		Schenkl György elemi ol-	
Sz.		vasó könyve	311
<i>Számnevek</i> , még pedig uj		Schmalfeld, Erfahrungen	
perzsa, szanszkrit, gö-		auf dem Gebiete des Gy-	
rög	87	mnasialwesens . . .	453
osztják vogul, magyar,			
török	222. 369	T.	
szapora	405	táj, tájék	404
száz	415	ták	405
seculum	255	takaró	403
szegni, szegély	432	tapad	403
szél	414	tár, tér	404
szerény	416	taragy	405
sermo	255	tarhó	403
szerte, szerint	432	tavas	386. 405
szigorú	415	teher	431
Szilágyi István	314	telk	414
szira, szear	451	<i>Τιθωρός</i>	74
singultus	253	tilis, hó	450
sziv	427	<i>Τιρέν</i>	75
szög, szöke	415	Torkos Sándor . . .	321
szófejtőgetések	439	tumultus	256
a' szó-hasonlítás két kri-			
teriuma	427	U.	
a' szók eredete a' nézlet .	441	ugocsai néptalányok .	314
a' szók synthesisek . . .	440	uj	425
szücs	415	ujj	426
szunyadni	416	ujjak nevei	225
Stickel, das etruskische		az uj perzsa nyelv, 's an-	
als semitische sprache		nak netaláni viszonya	
erwiesen	76. 470	az áltaji nyelvekhez	43. 81
		uj perzsa szók, melyek	
S.		az áltaji nyelvekben for-	
serény	416	dúlnak elő	90
sima	"	úszni	425

	Lap.		Lap.
út	426	vár	417
uvidus	256	velő	"
V.		Veronica, drama in tribus	
vaj	417	actibus	79
válu	416	vesztetni	417
van-e toldott magyar ige-		vezetni	"
ragozás?	305	viduus	256
		villanni	417

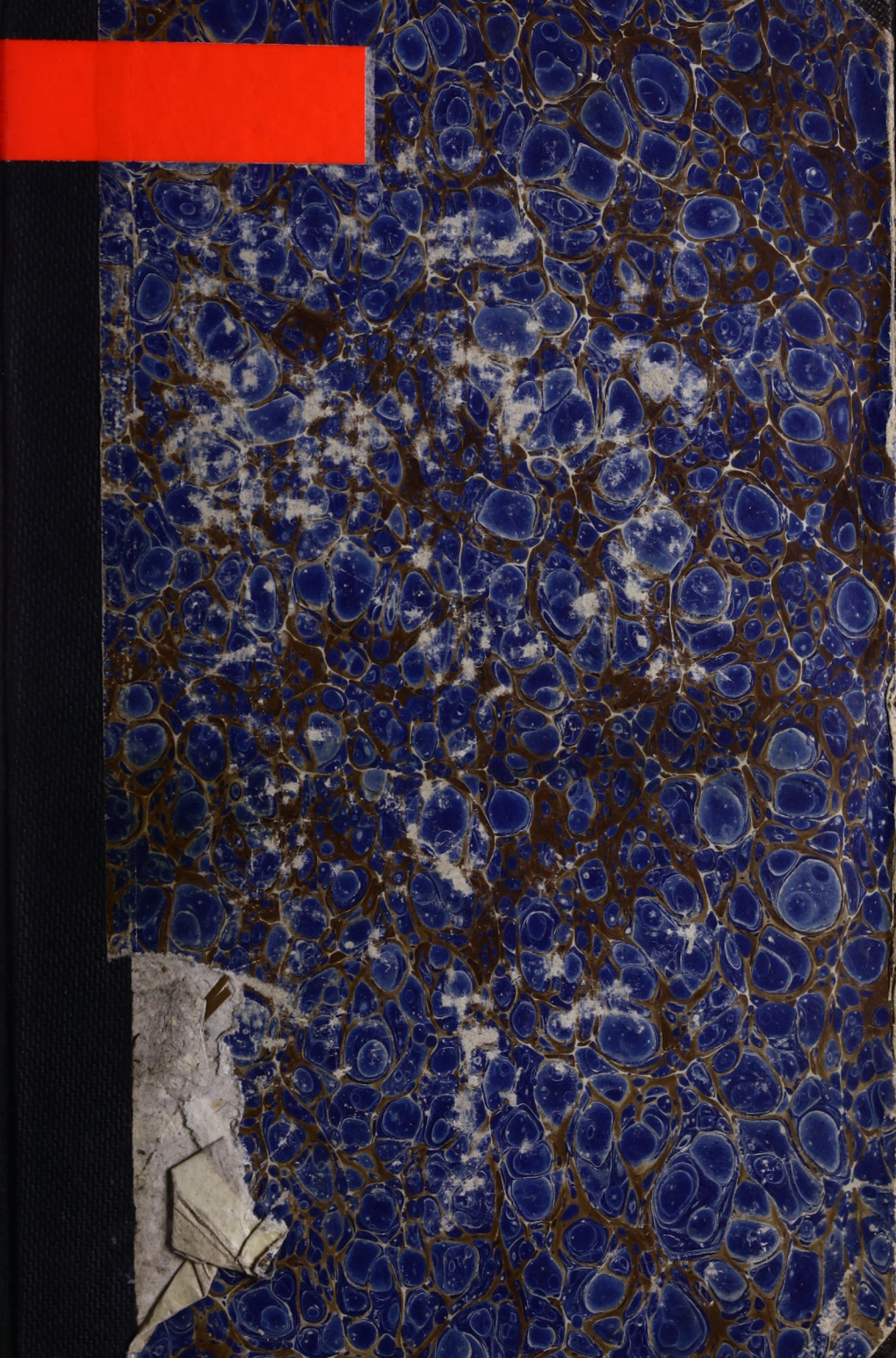

308.407

